

წელიწადი II

ს. ს. ს. რ. ცენტრარქივის გამოცემა.

II-me année

170 | 3
1925

ს. გ.

20

საისტორიო მოაზრება წიგნი II

170/3

BULLETIN HISTORIQUE Livre II

99

სამეცნიერო დაწესებულებათა მთავარმართველებს

თბილისი 1925 TIFLIS

ს. შ. უ. ს. პოლიგრაფიული ტრესტის მე-3 სატმბა.

შეკვეთა № 797 მთავლიტი 1270. ტირაჟი 700

ფილიალი II ს. ს. ს. რ. ცენტრის გამცემს II-me année

საისტორიო მოაზრება
წიგნი II

433

BULLETIN HISTORIQUE
Livre II

სამეცნიერო დაწესებულებათა მთავარმართველებს

ტფილისი 1925 TIFLIS

ს. მ. უ. ს. პოლიგრაფიული ტრესტის მე-3 სტაჟი

№ 1824

ს. მ. უ. ს. პოლიგრაფიული ტრესტის მე-3 სტაჟი
შეკვეთა № 1824 მთავლიტი 841. ტარაღი ხ.ს.0

№ 1824

შინაარსი

გვ.

ს. ვაკაშიძე	საქართველოს უძველეს ტოპონიმიკიდან	1
მ. ჩხეიძე	წილენელის სარგოს გარიგების წიგნი 1669 წლისა	9
ს. ვაკაშიძე	ქალაქ ტფილისის აღწერა 1803 წლისა	27
М. Полиевктот	Кавказскя Археографическая комиссия и ее наследие в Центрархиве СССР Грузии	105
С. Какабадзе	Акад. М. Броссе и его значение в Грузинской историографии	120
ს. ვაკაშიძე	არსენი ტყონდიდელის ახლად მოპოვებულ სიგელი 1240 წლ. ახლოს დროის	123
ს. ვაკაშიძე	ისტორიული საბუთები	125
ი. ქვიციანიძე	ნასაღები სამეგრელოს 1857 წ. აჯანყებაში მონაწილეთა შესახებ.	142
ს. ვაკაშიძე	აფხაზეთის საკათალიკოზო დიდი იადგარი	177
ს. ვაკაშიძე	ფარსადან გიორგიჯანიძის ისტორია	198

SOMMAIRE

Page

S. Kakabadzé	—De la toponymie ancienne de la Géorgie	1
Sh. Tchkétiá	—Du livre des revenus de Zikneli pour l'année 1669	9
S. Kakabadzé	—Les registres de la population de la ville de Tiflis en 1803	27
M. Polievktoff	—Les matériaux de la commission archéologique du Caucase conservés à l'Archive Central de la Géorgie	105
S. Kakabadzé	—M. Brosset et son rôle dans l'histoire géorgienne	120
S. Kakabadzé	—La charte d'Arsene Tchcondidéli découverte récemment et datant d'environ 1240	123
S. Kakabadzé	—Quelques documents historiques	124
J. Tcheychvili	—Les matériaux relatifs aux participants de l'insurrection de Mingrelie en 1857	142
S. Kakabadzé	—La grande Charte du Katholikos d'Abkhazie	177
S. Kakabadzé	—L'histoire de Géorgie par Pharsadane Guiorguidjanidzé (texte)	198

წინამდებარე წიგნი წარმოადგენს ამავე სათაურით ცენტრარქივის გამოცემის უკანასკნელ წიგნს, რომელიც უნდა გამოსულიყო 1925 წ. დეკემბერში რადგან ა. წ. იანვრიდან „საისტორიო მოამბის“ ხაცვლად გადაწყვეტილი იყო „საქართველოს არქივის“ და „საარქივო ბიულეტენის“ გამოცემა. წიგნი ტექნიკურ დაბრკოლებათა გამო (რეცხილების აწყობა) და აგრეთვე ბეჭდვის ასაჩქარებლად (როგორც მოვიხსენიეთ, წიგნი დეკემბერში უნდა გამოსულიყო), იბეჭდებოდა სამ სტამბაში. 1925 წ. დეკემბრამდის აწყობილი (და ნაწილობრივ დაბეჭდილიც) იყო 16 ფორმა, ხოლო დეკემბრიდან აიწყო და დაიბეჭდა ოთხი ფორმაც (პირველი ფორმის და მე-13 ფორმის ნახევარი და უკანასკნელი 3 ფორმა).

3 აგვისტოს 1926 წ.

რედაქტორი ს. კაკაბაძე.

საგმის კაპიტანი.

საქართველოს უძველეს ტოპონიმიკიდ. 6

მდინარე ჰიბერ — ლიახვი — გუერდისძირი.

პლინიუსი სეკუნდი თავის Naturalis Historia-ში ვადმოგვცემს ერთს საყურადღებო ცნობას, რომელიც საჭიროებს ჯეროვან შეფასებას. ის ერთს ადგილას მდ. მტკვრის აუზში მოსახლე ტომების ჩამოთვლისას ამბობს:

Planitiam omnem a Cyro usque Albanorum gens tenet, mox Hiberum discreta ab his amne Ocazane in Cyrum Caucasii montibus defluente. praevalent oppida Albaniae Cabalaca, Hiberiae Hermastus iuxta flumen, Neoris. regio Thasie et Thriare usque ad Pariheiros montes. Ultra sunt Colchicae solitudines, quarum a latere ad Ceraunios verso Armenochalybes habitant et Moschorum tractus ad Hiberum amnem in Cyrum defluentem et infra eos Sacasani et deinde Macerones ad flumen Absarrum¹⁾.

ამ ცნობიდან ცხადად სჩანს, რომ პლინიუსი მესხების საზღვრად იმ მიმართულებით, რომელიც კერაუნის მთებისაკენ იყო მიპყრობილი, მდ. ჰიბერს სთვლის. ჰიბერი კიდეც მტკვარის შენაკადი ყოფილა. კერაუნის მთებად კავკასიონის ერთი ნაწილი იყო ცნობილი, მაშასადამე მესხების საზღვრად ჩრდილოეთის მხარესაკენ ერთი მიმართულებით 1 საუკუნის მეორე ნახევარში ქრ. შ. მტკვრის შენაკადი მდ. ჰიბერი ყოფილა.

მესხების ტერიტორიის შესახებ პლინიუსზე $\frac{1}{2}$ საუკუნით ადრე სტრაბონი ვადმოგვცემს, რომ მოსხების ქვეყანა რომელშიაც არის ტაძარი (ლევკოთეს ტაძარი ფრიქსის მიერ დაარსებული), იყოუა სამ ნაწილად, რომელ თავან ერთი აქვთ კოლხებს, მეორე — იბერიელებს და მესამე არმენებს²⁾. ხოლო იბერიის ფარგლები პირველ ს-ნეში ქრ. შ. ეხლა უკვე საკმაოდ გამორკვეულია³⁾. სტრაბონის

¹⁾ Naturalis Historia § 26, В. Латышев. Изв. древн. писат. о Скифии и Кавказе II, 181. თარგმანი:

მთელს ველზე მდინარე მტკვარიდან ბინადრობენ ალბანელები და შემდეგ იბერიელები, რომელნიც პირველთაგან განიყოფებიან მდ. ალაზანით (ტექსტში შეცდომით არის ოკაზანი), რომელიც მომდინარეობს კავკასიის მთებიდან მდ. მტკვარში. მთავარი ქალაქები ალბანიაში — კაბალაკა, ხოლო იბერიაში — ჰერმასტი მდინარე ნეორისთან(?). შემდეგ, ქვეყანა თასი და თრიარი პარიადრის მთებამდის. ვადალმა არის კოლხიდის უდაბნოები, ხოლო ამ უდაბნოების იმ მხარეზე, რომელიც მიმართულია კერაუნის მთებისაკენ, ცხოვრობენ არმენოალიბები და (მდებარეობს) მესხების ქვეყანა ვიდრე ჰიბერამდის, რომელიც მტკვარს ერთვის. ხოლო მათ ქვეით არიან საკასანები და შემდეგ მაკრონები მდინარე აბსარამდის.

²⁾ გეოგრ. XI § 18.

³⁾ ს. კაკაბაძე, ქართ. სახელმწიფოებრიობის საკითხები, გვ. 31—33, საისტ. მოამბე 1, 1924 წ.

დროს იბერიის აღმოსავლეთ საზღვარს მდ. იორი შეადგენდა, დასავლეთით ლიხის მთა. სამხრეთის საზღვარი აღმოსავლეთით ჯერ მიყობოდა მტკვარს, შემდეგ უხვევდა შემდეგდროინდელ ლეღვარის ქედის მიმართულებით. ჯავახეთი და სამცხე სტრაბონის დროს იბერიის ფარგლების გარეშე იყო. ჩრდილოეთით იბერია ებჯინებოდა კავკასიონს. დახლოვებით მაშასადამე იბერიას სტრაბონის დროს შეადგენდა ეხლანდელი შიდა-ქართლი აღმოსავლეთით მდ. იორამდის ბოლნისის, ქვეშის და მანგლისის ხევითურთ. რადგანაც სტრაბონი გარკვევით გადმოგვცემს, რომ მესხების ტერიტორიის ერთი ნაწილი იბერიაში იყო, ამიტომ ცხადია, რომ მდ. ჰიბერი, მტკვრის შენაკადი, საძიებელია „კერაუნის მთების“ მიმართულებით იბერიის დასავლეთ ნაწილში. ეს მდინარე შეიძლება იყოს მდ. ლიხევი ან ქსანი.

ამ საკითხის გასარკვევად მნიშვნელობა აქვს იმ გარემოებას, რომ უკვე წარმოებულ ძიებათა მიხედვით სტრაბონის დროს იბერიის მოსახლეობის უმეტესობა, სახელდობრ მთიან ნაწილების მოსახლეობა ჯერ კიდევ ლინგვისტურად ახლოს იდგა იმ უძველეს ლინგვისტურ ფენასთან, რომლის არსებობა შემდეგდროინდელ იბერიის ტერიტორიაზე ცხადია ზოგიერთ გეოგრაფიულ სახელის ნარჩენილობიდან და რომელიც ენათესავება ეხლანდელს ხუნძურს¹⁾. უკვე ნაჩვენებია, რომ უძველეს ფენის წარმომადგენელ ტომისაგან არის დარჩენილი თვით სახელწოდება იბერია (თობალ-იბერ), რომელიც უფრო ზოგად მნიშვნელობით იხმარებოდა. ამ ტერმინის კერძობით ფორმას წარმოადგენდა ჰალ, ძველს და საშუალოს ქართულში სვანური ახმოვანებით ჰერ, ჰერეთი-ს სახით შერჩენილი. ხუნძურ ფენას შეუდგა და მასთან პარალელურადაც გავრცელებულად სჩანს სვანურ-აფხაზური ძირითად ფენასთან ახლოს მდგარი ფოხური ჯგუფის ენა (არაგვის შესართავში და მის სამხრეთითაც), რომელიც 18 ქართველ სახლის არაგვის შესართავის რაიონში მოსელისას (მე-2 საუკ. ნახევარში ქრ. წ.) აქ უკვე კარგახნის გაბატონებული უნდა ყოფილიყო²⁾. ამგვარად უკანასკნელ ძიებათ მიუყვართ ისტორიულ შიდა-ქართლის ტერიტორიაზე თანდათანობით ხუნძურის შესატყვის ფენის ან ამ ფენასთან ერთად ფოხური ჯგუფის კილოს გაბატონებას, რასაც შეუდგა 18 ქართველ სახლის არაგვის შესართავში დამკვიდრების შემდეგ ქართული ენის გავრცელებაც.

ამ ქარგასთან დაკავშირებით ყუოადლება იქცევს ის გარემოება, რომ მდ. ჰიბერის სახელის ახსნა მართლაც შესაძლებელია თანამედროვე ხუნძურის მოშეკლებით, მიუხედავად იმისა, რომ გავლილ თითქმის 2 ათას წლის მანძილი თვით ხუნძური ენის და მისი შესატყვის კილოების და ენების განვითარებისთვის ფრიად დიდ პერიოდს წარმოადგენს. ეხლანდელს ხუნძურში hibil ნიშნავს გვერდს³⁾. Hibil ადვილად უკავშირდება ფონეტიკურადაც პლინიუსის მდინარე Hiber-ს. ამასთანავე ერთად საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ ეხლანდელ სვანურში მცნება გვერდისთვის არის სიტყვა ლ ე ს გ⁴⁾. ლ ე ს გ = *ლეჰგ = *ლეგ აშ-

¹⁾ ასეთ გეოგრაფიულ ტერმინებთანავე გარჩეულია წ ი წ ა მ უ რ ი, ც უ რ ტ ა ვ ი, ა რ ა გ ვ ი, ო რ ბ ე თ ი (დასახელ. შრ., გვ. 12, 75, 17, 119), ბ ე რ ი ბ ი ე ვ ჩ ე ლ ე თ ი (ს. კ ა კ ა ბ., საისტ. ძიებანი, 118).

²⁾ დაწვრილებით ამის შესახებ ს. კ ა კ ა ბ., ქართ. სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები, საისტ. მე 1, 1924 წ. 13 - 17 და სხ..

³⁾ Барон П. У с л а р, Аварский яз., стр. 92, 238.

⁴⁾ Н. М а р р, Извлечение из св.-рус. слов., 26; И. Н и ж а р а д з е, Русско-сван. словарь, 17.

კარად იკითხება მდინარე ლიახვის სახელში, რომელიც სომეხ ანონიმ გეოგრაფოსის აღწერილობაში წარმოდგენილია **Λεχ** ის სახით¹⁾. რადგანაც, როგორც ნაჩვენებია²⁾, ანონიმის მიერ გადაღებული და პაპი ალექსანდრიელის ხელთმყოფი აღწერილობა იბერიისა უნდა შედგენილი იყოს მე-4 ს-ის ნახევარში და უნდა წარმოადგენდეს ქართულად მაშინ არსებულ აღწერილობის ექსცერპტს, ამიტომ ამის მიხედვით ჩვენ ვღებულობთ, რომ მე-4 ს-ნეში ქართულადაც წერილობით წყაროში ეს სახელი შეიძლება წარმოდგენილი ყოფილიყო ლეხ-ის სახით, რაც სავსებით უახლოვეს ამ გეოგრაფიულ ტერმინს სვანურის ჯგუფის მის შესაძლებელ შესატყვისობას თვით აწინდელ სვანური ენის ფორმის მიხედვითაც. (ლ^ეხ=ლ^ეგ=ლ^ესგ).

ამგვარად ლიახვი იგივე ლეხი წარმოადგენს პლინიუსის ჰიბერ-ის ექვივალენტს. ორივე ნიშნავს გვერდს. ჰიბერი არის ხუნძურის შესატყვისი კილოზე წარმომდგარი გეოგრაფიული ტერმინი, ლიახვი (იგივე ლეხი)—სვანურის შესატყვისი ან ახლო მონათესავე ერთ-ერთ ძველს კილოზე წარმომდგარი სახელია.

საყურადღებოა, რომ ტერმინი ლეხი აშკარად ისმის ეხლანდელს ლეხურა-ში. ლეხურა, როგორც ცნობილია, აგრეთვე წარმოადგენს მტკვრის მარცხენა შენაკადს ლიახესა და ქსანს შუა, ახლოს ქსანთან. თვით ლიახეს კიდევ აქვს ერთი შენაკადი პატარა ლიახვის სახელწოდებით. ლიახვი, პატარა ლიახვი, ლეხურა—ეს ერთი და იგივე ტერმინის სხვადასხვაობით მოხსენება უნდა ამტკიცებდეს, რომ ამ ტერმინს აქ, ამ ტერიტორიაზე, მაგრად ჰქონდა ფეხი მოკიდებული და ისიც საკმაოდ ფართო მანძილზე, რომ ეს არ იყო მართლ მდინარის აღმნიშვნელი სახელწოდება, არამედ მას ჰქონდა ტერიტორიული მნიშვნელობაც.

ამ თვალსაზრისით მართლაც აღსანიშნავია, რომ იბერიის იმავე მე-4 საუკუნის ნახევრის გეოგრაფიულ აღწერილობაში, როგორც შეტანილი აქვს თავის შრომაში სომეხ ანონიმ გეოგრაფოსს, მოხსენებულია ოლქი გვერდისძირიხევი, რომელიც მდებარეობდა აზაბეთის ხევის აღმოსავლეთით ვიდრე საცხუმეთამდის. ეს ხევი კავკასიონის ძირში არის მოხსენებული. აქ მიმდინარეობდა მდ. ლიახვი. ამ ოლქების აღმოსავლეთით მდებარეობდა ქსნის ხევი³⁾. აქედან ექვს გარეშეა, რომ ლიახვი მე-4 ს-ნის ამ ცნობის მიხედვით გვერდისძირისხევე მიმდინარეობდა. გვერდისძირი, როგორც ვანსახლერულ მხარის აღმწმენელი ტერმინი, მოხსენებული აქვს უკვე ახლო ხანებში ფარსადან გორგიჯანიძეს⁴⁾. ვახუშტი აგრეთვე იხსენიებს თავისს გეოგრაფიაში გვერდისძირს („ორბოდის) მთის სამხრით კერძს ჯარიაშენიდან ვანაამდენ უწოდებენ გვერდისძირს და არს ადგილი ესე ვენახოვანი, ხილიანი, მოსავლიანი“...⁵⁾ ვანათი მდებარეობს საცხენე დან (საცხენე, სოფლის სახელი, უნდა იყოს ნაშთი მე-4 საუკუნის გეოგრაფიულ აღწერილობაში მოხსენებულ საცხუმეთ-ისა) რა. მოდენიმე კილომეტრზე, ჯარიაშენი მდებარეობს ვანათიდან სამხრეთ აღმოსავლეთით ჰირდაპირი ხაზით 22 კილომეტრზე. ვანათი—ჯარიაშენის ხაზი მისდევს მდ. ლიახეს აღმოსავლეთ მხარეზე. ეს არის გვერდისძირის რაიონი უკვე

1) Géogr. de Moïse du Cor., სუკრის გამ., ვენეც. 1881 წ., გვ. 28.
2) ს. კ ა კ ა ბ., ქართ. სახელმწ. გენეზ. საკითხ. 36—39.
3) გეოგრ., სუკრის გამ., 29; ს. კ ა კ ა ბ., ქართ. სახელმწ. გენეზ. საკითხ., 41.
4) ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, ამავე წიგნში, გვ.
5) გეოგრაფია, მ. ჯ ა ნ ა შ ვ. გამ., 102.

მე-17—18 საუკუნეში¹⁾. მაგრამ ძველ ხანაში გვერდისძირი უფრო ფართო მნიშვნელობით ხმარებულა. მართლაც რადგანაც მე-4 საუკუნის გეოგრაფიულ-აუქერილობით გვერდისძირის ხეც აღმოსავლეთითა მისდევს ქსნის ხევი, ამიტომ ადვილი საფიქრებელია, რომ გვერდისძირის ხევი მე-4 საუკუნეში თვით მდ. ლეხურამდის უწევდა. ტერმინში გვერდისძირი კი ჩვენ ვხვდებით იმავე სიტყვას გვერდი, რომელიც, როგორც ვნახეთ, დაცულია პლინიუსის მდ. ჰიბერ-ში და მდ. ლიახის სახელში.

ტერმინი ლეხი წარმოადგენილად სხანს კიდევ ლიხის-მთის სახელშიც. ლიხის-მთა ძველი ქართული წარმოდგენით პირველი ვარიაციის სახელწოდება არ იყო. „მამათა და ნათესავთა ცხოვრების“ ავტორი, რომელიც უკანასკნელი ძიებით მე-5 საუკ. ნახევარს ან მეორე ნახევარში მუშაობდა²⁾, ამ მთის შესახებ გადმოგვცემს, რომ ქართლოსის ხვედრ ტერიტორიის საზღვრად ითვლებოდა „ჩრდილოთ საზღვარი ლადო მთა, რომელსა აწ ჰქვიან ლიხი“³⁾. ამ ცნობიდან ცხადია, რომ ლადო არის უფრო ძველი ტერმინი ვიდრე ლიხი. სახელი ლადო იცის ვახუშტიმაც, რომელიც ლადოს სოფლის ფერსათის ექვივალენტად⁴⁾. შესაძლებელია ვახუშტს ეს ცნობა ლადოს შესახებ ლიტერატურულ წყაროს ზედგავლენით ჰქონდეს შეტანილი და სწორედ მამათა და ნათ. ც-ბის ავტორის ინტერპრეტაციის მიხედვით. ყოველს შემთხვევაში აღსანიშნავია, რომ მამათა და ნათ. ც-ბის ავტორი ლიხს უწოდებს აწინდელს სურამის ქედსაც: „ეგროსს (ქართლოსმა) მისცა ქუეჯანა ზღვის ყურისა და ურინა საზღუარი აღმოსავლეთით მთა მცირე, რომელსა აწ ჰქვიან ლიხი“⁵⁾, ამბობს ის. ფარნავაზის ც-ბის ავტორიც (480—500 წლ. ახლო ხანებში) იხსენიებს მცირე მთას იგივე ლიხს: „მისცა (ფარნავაზმა მარგვისის ერისთავს) მცირით მთითგან, რომელ არს ლიხი ვიდრე ზღუამდე რიონს ზემოთ“⁶⁾. ამისდა მიხედვით ლიხად მანასადაამე

¹⁾ გვერდის-ძირი, როგორც გვთვრავთ. ტერმინი, ეხლაც იხმარება. სახელდობრ ამ სახელით ცნობილია ეხლაც მეჯვრისხევიდან ცხინვალისაკენ მთავრებლის ფერდობის ქვედა-ნაწილში მდებარე სოფლების რაიონი.

²⁾ ს. კაკაბაძე, საისტორიო ძიებანი, 104—126.

³⁾ ქ. ცხ-ბა I, 16. აღსანიშნავია, რომ მამათა და ნათესავთა ც-ბის ავტორი ქართლოსის ხვედრ ტერიტორიის დასავლეთ საზღვრად სოფლის პონტოს ზღვას, ხოლო ჩრდილოეთ საზღვრად ლადოს-მთას (ლიხს). ნამდვილად კი ლიხი ითვლებოდა ქართლოსის ტერიტორიის დასავლეთ საზღვრადაც (შეად. იქვე ეგროსის ტერიტორიის აღმოსავლეთ მიჯნად ლიხის დასახელება). რადგანაც მე-5 საუკუნის ეს ავტორი ლადოს მთას ქართლოსის ტერიტორიის ჩრდილოეთ მიჯნად ასახელებს, ამიტომ შეიძლება ვფიქროთ, რომ მამათა და ნათესავთა ც-ბის ავტორი სწერდა თავის ნაწარმოებს ზემო-ქართლოს (სამცხე-აბთა-ჯავახეთის) ტერიტორიაზე. „მამათა და ნათეს. ც-ბის“ ავტორი რომ ტერიტორიალურად ქართლოსს აღმოს. რაიონთან ყოფილიყო დაკავშირებული, როგორც ამის შესახებ ჩვენ თავის დროზე გამოთქმული გეგმონდა მოსაზრება (საისტ. ძიებანი, 123 და 189), მაშინ ლადოს იმავე ლიხის მთის ქართლოსის წილისთვის მხოლოდ ჩრდილოეთ საზღვრად დასახელება იმავე ლიხის-მთის დასავლეთ საზღვრად უჩვენებლივ ერთგვარ უცნაურობად გამოჩნდებოდა. შესაძლებელია ამიტომ, რომ მამათა და ნათ. ც-ბის ავტორი სწერდა თავის ნაწარმოებს ზემო-ქართლოს (სამცხე-აბთა-ჯავახეთის) ტერიტორიაზე.

⁴⁾ სამცხეს „ჩდილოთ მზღვრის მთა ლადო ანუ ფერსათი“. გეოგრ., მ. ჯანაშვი. გამ., 204.

⁵⁾ ქ. ცხ-ბა I, 17. მოქც. ქართლისა-ში მოხსენებულია აზოს ტერიტორიის საზღვრად „ჭრეთით და ეგრის წყალი და სომხითი და მთაჲ ცროლისა“ (E. Такашвили. Описание руюн. обл. распр. грам. II, 709). ამ ციტატის ინტერპრეტაცია ცალკე განიხილვას საჭიროებს. არის თუ არა აქ მოხსენებული ცროლის მთა „მამათა და ნათ. ც-ბის“ ავტორის მთა მცირე, როგორც ამის შესახებ მოსაზრება ჩვენ მიერ უკვე იყო გამოთქმული (საისტ. ძიებ., 114), ჯერ კიდევ საძიებელია.

⁶⁾ ქ. ცხ-ბა I, 31.

იწოდებოდა მთელი ქედი, ესლა წოდებული აღმოსავლეთ ნაწილში სურამის ქედად და დასავლეთ ნაწილში მესხეთის ქედად. მესხეთის ქედის ის ნაწილი, რომელიც ყოფს სამცხეს იმერეთიდან, სულ ძველად, როგორც სჩანს, იწოდებოდა ლადოდ. ეს არის ფერსათის მთის პირვანდელი სახელი, რომელიც შემდეგ შეიცვალა ლიხის სახელწოდებად. ლიხი ამგვარად პირვანდელად ყოფილა აწინდელ სურამის ქედის სახელი (ამ ქედის ლიხზე უფრო წინანდელი სახელი „მამათა და ნათ. ც-ბის“ ავტორმა არ იცის) და ეს სახელი (ლიხი) შემდეგ გავრცელებულა ლადო-ზედაც.

ლიხი არსებითად შეიძლება მიღებულ იქმნას იმავე ლეხ-ად. ეს სახელწოდება ამგვარად გავრცელებულად სჩანს საკმაოდ ფართოდ მდ. ლეხურიდან თვით ლიხის მთამდის და შერჩენილია როგორც მდინარეების, ისე ქედის ნომენკლატურაში, რაც ერთხელ კიდევ უნდა ამტკიცებდეს ზემოდ გამოთქმულ მოსაზრებას, რომ ლეხი (resp. ლიხი) უნდა ყოფილიყო განსაზღვრულ ტერიტორიის გეოგრაფიული სახელწოდება, რომელიც შემდეგ შერჩენილა ცალკე მდინარეების (ლიახვი, ლეხურა) და ქედის (ლიხი) სახელწოდებაში. ამას ამტკიცებს ის გარემოებაც, რომ ტერმინის ლეხ-ის ქართული ექვივალენტი გვერდი, ტერმინ გვერდისძირ-ში დაცული, იხსენიება უკვე, როგორც ვნახეთ, განსაზღვრული ტერიტორიალურ ერთეულის სახელად. მაგრამ, როგორც ვნახეთ, ლეხი-ს (==ლახვის) უფრო ძველს ექვივალენტს წარმოადგენს ჰიბერ, რომელიც უკავშირდება ხუნძურში ესლაც დაცულ ჰიბილ-ს (გვერდს). შეიძლება ამიტომ მივიღოთ, რომ პლინიუსის მიერ მოხსენებული მდინარის სახელი ჰიბერ იქნებოდა აგრეთვე განსაზღვრულ ტერიტორიალურ ერთეულის მაჩვენებელიც. ამგვარად ჰიბერ, ლეხ, გვერდი[სძირი] წარმოადგენენ ერთი მეორის თანდათანობით გარკვეულ მდინარის თუ მთა და მდინარეების სახელს და იმავე დროს განსაზღვრულ ტერიტორიალურ ერთეულის სახელსაც. პლინიუსი მართალია განასხვავებს მდინარე Hiberus-ს ქვეყანა Hiberia-დან, მაგრამ არსებითად, რასაკვირველია, ეს ერთი და იგივე სახელი გამოდის.

ესლა საყურადღებოა გარკვეულ იქმნას, რა კავშირი არსებობს ტერმინ ჰიბერია (ქვეყანა) და ჰიბერ-ს (მდ. ლიახვს) შორის. ამის გასარკვევად საჭიროა განვიხილოთ იქმნას ქვეყნის აღმნიშვნელ ტერმინის Hiberia-ს ვითარება.

წინად მიღებული აზრით—ეს აზრი წინათ ეკუთვნოდა ნიკ. მარს—ტერმინი ჰიბერ, resp. ჰბერ უკავშირდებოდა ტერმინს *სბერ, სპერ-ს (აქედან ისპირი), ხოლო ჰ-ს აწევით გ-ში—ტერმინს გვერ (აქედან გურია, ევერ, ეგრისი, მეგრელი). ტერმინის იბერიის ექვივალენტი არის იმერი (აქედან იმერეთი), რომელიც მასასადამე თავდაპირველად მეგრულ ენის შემცველ ტომის სახელწოდებად გამოდიოდა¹⁾. ამ განმარტებაში ექვს იწვევდა იბერია—იბერიელების დაკავშირება გურია—ეგრის—მეგრელებთან და განსაკუთრებით კიდევ იმერ, იმერეთ-თან. ტერმინი იმერი შედარებით ახალი დროისაა, წარმოებულნი ხელოვნურად სიტყვისაგან იმიერ ლიხის მთის იმიერ მცხოვრებ ქართველთა აღსანიშნავად. მე-12—14 საუკუნეების მატრიანეში, მაგ., ეს ტერმინი ყოველთვის იხმარება ლიხის მთასთან დაკავშირებით (ლიხთ-იმერნი და ამერნი) და მხოლოდ მე-15 ს-ნის ახლო დროიდან ეს ტერმინი ღებულა და მოუკიდებელ ჩამოყალიბებას—იმერნი, იმერეთი. მანამდის კი ეს ტერმინი, როგორც ტომო-

¹⁾ Н. Марр, Крещение гарм, рус., ахк. и аланов св. Григорием. ЗВОИРАО. XIV, 166—170. ეს შეხედულება აკად. ნ. მარსს უკვე შეცვლილი აქვს.

ბრივი ტერმინი, არსად იხსენიება. ცხადია მაშასადამე, რომ ტერმინის 'Hiber-
Hiber დაკავშირება იმერ, იმერეთთან ისტორიული თვალსაზრისით შეუძლებელად
სჩანს¹⁾. ისიც სათქმელია, რომ ბერძენ ლათინელი მწერალნი იბერიის უწოდებენ
საკმაოდ გარკვეულ მხარეს და სწორედ ამიტომაც იბერიის დაკავშირება გურია—
ეგრისთან ან ისტორიულ იმერეთთან ძლიერ საძნელოდ ხდება.

ამ განმარტების განსავითარებლად ჯერ კიდევ ამ 14 წლის წინად ჩვენ
გიერ წამოყენებული იყო ტერმინის იბერ, იბერიის სხვა ახსნა. ამ ახსნის მიხედვით
ტერმინი იბერი ბერძენებისა და რომაელებისა უკავშირდებოდა ძველს და
საშუალო ქართულში ცნობილ ტერმინს ჰერ, რომელიც დალისტინის ტომების
მონათესავე ერთ-ერთ ტომის აღმნიშვნელად გამოდიოდა²⁾.

უკანასკნელი განმარტებით³⁾ იბერიის პარალელურა სახელწოდება იოლ კ რომელიც
მოხსენებული აქვს ჰორაციუსს, უკავშირდება კარატინულ ენაზე ეხლაც
შენახულ ხუნძობის სახელწოდებას ჰალ-ბი (მრავლობითი რიცხვის დაბოლოებით
პირველ შემთხვევაში კ, მეორე შემთხვევაში ბი გამოკლებით იოლ=ჰალ), ხოლო
ჰალ არის სვანური ე-ს ახმოვანებით იგივე ქართული ჰერი (აქედან ჰერეთი).
თვით ტერმინი ჰალ შესაძლებელია გენეტიურად დაკავშირებული არ იყოს
ტერმინთან თობალ-იბერ (იოსებ ფლავიუსის მიხედვით, როგორც ცნობილია,
თობალი მის დროს იბერად იწოდებოდა), მაგრამ „თუბალ (თობალ) და ჰალ
ერთმანეთთან უძველეს დროიდან გეოგრაფიულად ახლოს მდგარი,
ერთმანერთზე ვაკლენის მომხდენი და ერთმანერთის მონათესავე ცალკე
ტომების სახელები უნდა იყოს. ამათგან უფრო ძველი უნდა იყოს თუბალ-
იბერ, რომელსაც უძველეს ხანაში, ალბად ამ სახელის მატარებელ ტომის ერთ-
გვარ პოლი ზიკურ უპირატესობის გამო ზოგადი მნიშვნელობაც ჰქონდა მიჩნე-
ული—განსაზღვრულ ტერიტორიაზე მოსახლე ტომების აღსანიშნავად⁴⁾. ამისდა
მიხედვით, თუმცა უშუალოდ გენეტიურად ტერმინის ჰალ, ჰერ ტერმინ იბერ-
თან დაკავშირება ფრიად საძნელოდ სჩანს, რადგან ფონეტიკურად ეს მხოლოდ
ერთგვარ ნაძალადვე სხვს ღებულობს, მაგრამ რეალურად და ისტორიულად ეს
არის ერთმანერთთან ფრიად შეთვისებული ტერმინები, ერთმანეთის ექვივალენტად
გამხდარი. არსებითად, მაშასადამე ჰალ, ჰერ (უკანასკნელი ფორმით ქართველების
მიერ შენარჩუნებული) შედარებით იბერ-თან უფრო მერმინდელი ტერმინი უნდა
იყოს. ეს ნიშნავს იმას, რომ ბერძენ-რომაელ მწერალთა იბერიელები (I საუკ. ქრ. წ.
და 1—4 საუკ. ქრ. წ. და შემდეგაც) არსებითად წინა საუკუ-

¹⁾ ს. კაკაბაძე, წმ. ნინო და მისი მნიშვნელობა საქართვე. ისტორიაში (ლექცია, წაკითხული ტფილისში 14 იანვ. 1912 წ.), ტფ. 1912 წ.

²⁾ დასკვნის სახით ეს აზრი თავის დროზე გამოთქმული იყო შემდეგნაირად: „ის ტომი რომელსაც ბერძენები და რომაელები უწოდებდნენ იბერიელებს, ქართული გამოთქმით იწოდებოდა ჰერებად. ისინი იყვნენ მონათესავე მეორე ძლიერი ხალხისა, რომელიც სელჯუქების მოსვლამდის ბატონობდა და ბინადრობდა მთელს აღმოს. ამიერ-კავკასიაში კასპის ზღვამდის—სახელდობრ ალბანელებისა... იბერი ბერძენებისა და რომაელებისა ანუ ჰერი ქართველებისა ენათესაება ამავე ალბანელების სახელწოდებას შემდეგის თანდათანობით: ჰბერ, ჰვერ. არრან, ალბან, ჰალბან, შარვან. ხოლო მეცნიერებაში უკვე კარგა ხანია გამოარკვეულია, რომ ძველი ალბანელები იყვნენ ლეკების მონათესავე ტომი. მაშასადამე ბერძენების იბერები, ხოლო ქართველების ჰერები ყოფილან აგრეთვე ლეკების მონათესავე ტომი“ (ს. კაკაბაძე, წმ. ნინო და მისი მნიშვნელოვანი საქართვე. ისტორ., ტფ. 1912 წ., 12).

³⁾ ს. კაკაბაძე, ქართ. სახელმწ. გენეზ. საკითხები, საისტ. მ-ე 21 წ. I, 21—25.

⁴⁾ ს. კაკაბაძე, დასახელ. შრომა, 24. იმავე შრომაში (გვ. 23) მოყვანილია ცნობები ტერმინის თუბალ-ის ნაშთის შესახებ (თუ მალ-ის სახით) აწინდელს დიდურში კახეთის აღსანიშნავად.

ნების მანძილზე თავისი ეთნიურ ბუნების ცვალებადობის მხრივ უკვე რამოდენიმე ცალკე საფეხურს იყენენ ვაელინი. 1 საუკუნეში ქრ. წ. იბერიის მართველი წრეები და სახლები ქართულ ბუნებისა იყენენ (ჩვენის ანგარიშით აზოს გამგებლობის დასაწყისი და მასასადამე ქართველი სახლების დამკვიდრება არავის შესართავის რაიონში და მის მიმდგამ მხარეში შეიძლება მიეკუთვნოს 170 წლის ახლო ხანას ქრ. წინ). მაგრამ პირველ საუკუნეში ქრ. წ. არავის შესართავში ქართული ენა ჯერ კიდევ ებრძოდა აწინდელ სენურთან რამოდენადმე ახლოს მდგარ ფოხური ჯგუფის კილოს, რომელიც ამ რაიონში, როგორც სხანს, ქართული ენის წინამორბედი უნდა ყოფილიყო, ხოლო ფოხური ჯგუფის კილოების წინამორბედად კიდევ უნდა ჩაითვალოს არაგვ-მტკვრის რაიონში და მის მიმდგამ ქვეყნებში ხუნძური ჯგუფის კილოები. ფოხური ჯგუფის ტომების ანარეკლად, სხვათა შორის, დარჩენილი იყო ტომის აღმნიშვნელი ტერმინი ფხოველი (აქედან ფშავი), აგრეთვე სო-მეხ-ი (უკანასკნელი ტერმინი ქართულში გახდა ჰაი-არმენების აღსანიშნავად), ხოლო ხუნძური ჯგუფის ანარეკლად დარჩენილი იყო ქართული ტერმინი ჰერ (აქედან შემდეგდროინდელი ჰერეთი). ტერმინი იბერ თავისი წარმოშობით მასასადამე წინაუსწრებს ხუნძური ჯგუფის ტომების გაბატონებას ისტორიულ შიდა-ქართლის ტერიტორიაზე. ეს არის ამგვარად ჰერ-ებზე წინად ისტორიულ შიდა-ქართლის ტერიტორიაზე მობინადრე ტომიდან შერჩენილი სახელი, რომელიც, როგორც სხანს, სპეციალურად დაკავშირებული ყოფილა ლიხის მთის—მდ. ლეხურას მიმდგამ მხარესთან. იბერია მასასადამე იყო ლიხის მთის—მდ. ლეხურას მიმდგამი მხარეს სახელი, როდესაც ეს მხარე დაიკავეს ჰერ-ებმა როგორც ეთნიური ტერმინი, იბერ-ი ამისდა მიხედვით უნდა იყოს ჰერ-ებზე უწინარეს ამავე ტერიტორიაზე უპირატესობის მქონ ტომის სახელი. თვით ეთნიური ტერმინი იბერ, როგორც სხანს, საკმაოდ ვაერცელებული ყოფილა. ამავე ეთნიურ ერთეულის ახლო მონათესავე ტომი ბინადრობდა ჭოროხის ხეობაში, სადაც მან დასტოვა ტერმინი სპერ, ისპირი. ტერმინი იბერი, იბერია, როგორც სხანს, ძლიერ გამძლე აღმოჩნდა. მიუხედავად სხვადასხვა ეთნიურ და ლინგვისტურ ფენების ცვალებადობისა, ეს ტერმინი, ერთხელ ბერძნების მიერ ათვისებული, იმავე ბერძნების მიერ იხპარებოდა განსაზღვრულ ტერიტორიაზე, სახელდობრ ლიხის-მთის და მდ. ლეხურას ხაზზე მდებარე ნამდვილ იბერიაში უპირატესობის მქონ ტომის აღსანიშნავად და იხმარებოდა ვანკრ-ცელებითაც, როდესაც ამ უპირატესობის მქონე ტომის პოლიტიკური გავლენა უფრო ფართო ტერიტორიაზე ვრცელდებოდა. ამ მხრივ საყურადღებოა სტრაბონის მიერ დაცული ცნობა, რომლის მიხედვით ანტიოქ დიდის ერთ-ერთ სარდალმა არტაქსიასმა დაიპყრო არმენია და მანვე წაართვა იბერიელებს პერიადრი, ხოლძენე და გოგარენე, რომელნიც შეუერთა არმენიას (მე-2 ს. პირველი ნახევ. ქრ. წ.). პირიადრი, ხოლძენე და გოგარენე არტაქსიასამდის ამნაირად იბერიას ეკუთვნოდა და იბერიის პოლიტიკური ზედგავლენა და მფლობელობა მე 2 საუკუნემდის ქრ. წ. ვრცელდებოდა საკმაოდ ფართოდ სამხრეთით და სამხუთ-დასავლეთით.

ამის შემდეგ ადვილი გასაგები ხდება ტერმინების მდ. ჰიბერ—მდ. ლიხი-ვი-გვერდისძირის წარმოშობა. საკუთრივ იბერიის შთავარ მდინაოის (ლიახის) სახელს ახლად გაბატონებულ ხუნძურ ჯგუფის ტომმა მისცა თავისებური განმარტება: მდ. ჰიბერ=ჰიბილ=გვერდი. ას ვე თარგმანათ ეს სახელი გავებული იქნა ხუნძურის ჯგუფის შემდგომ სენურთან დაახლოვებულ (პირობით

ფოხურად წოდებულ) ტომის მიერ (ლევ, აქედან ლიახვი). უკანასკნელი სახელი ასევე თარგმანის სახითა შერჩა მდ. ლეხურას და ლიხის-მთას. ფოხური ჯგუფის შემდგომ ფეხმოკიდებულმა ქართულმა ენამ აითვისა ეს ტერმინი ზოგიერთ შემთხვევაში წინა ფენის თარგმანით (ლიახვი, ლიხი, ლეხურა), მაგრამ ერთს შემთხვევაში განსაზღვრულ ოლქის აღსანიშნავად აგრეთვე თარგმანის სახით უკვე ქართულად—გვ რდისძირის ხეი¹⁾).

ის გარემოება, რომ პლინიუსი ამ გვარად მდ. ლიახვს ხუნძური ფენის შესატყვის ძველი სახელით (ჰიბერ) იხსენიებს, არის თავისთავად დიდ მნიშვნელოვანი ქართულ ენის გავრცელების საკითხისათვის ისტორიულ ქართლის ტერიტორიაზე. ცხადია, რომ პლინიუსის დროს (75 წლ. ახლოს ქრ. შ.) ქართული ენა ტერიტორიულად ჯერ არ იყო მისული მდ. ლიახვის რაიონამდის, რომ ამ რაიონში იმ დროს ჯერ კიდევ ლინგვისტურად გაატონებული იყო ხუნძური ფენის მონათესავე ენა. სტრაბონი, როგორც ცნობილია, მართლაც გარკვევით განასხვავებს ერთმანეთს ახგან სხვათა შორის ტომობრივობის მხრივაც იბერიის ბარის და მთიან ნაწილის მოსახლეობას²⁾. საყურადღებოა მოქც. ქართლისაჲში დაცული უძველესთა ქრონიკის ერთი ცნობა, რომლის მიხედვით არსუკ მეფემ „კასპი შეიპყრა და უფლისციხე განაგო“³⁾. არსუკი ჩვენი ანგარიშით მეფობდა დაახლოებით 28—12 წ.წ. ქრ. წ.⁴⁾ ამდროს მაშასადამე მიეკუთვნება ქართველების ბატონობის დამკვიდრება კასპისა და უფლისციხის რაიონში. ის გარემოება, რომ მდ. ლიახვი პლინიუსს მოხსენებული აქვს ჰიბერ-ის სახელით, უნდა გვიჩვენებდეს, რომ უფლისციხის დასავლეთით მდებარე რაიონი ეთნიურად პლინიუსის დროსაც ჯერ კიდევ ქართველების ხელში არ ყოფილა⁵⁾.

¹⁾ ჩვენთვის მოწოდებულ ცნობის მიხედვით გარეთ-კახეთში ძირი, ძირობა ეხლაც უნდა იხმარებოდეს ხევის მნიშვნელობით. ამის მიხედვით გვერდის-ძირი არსებითად ნიშნავს გვერდის-ხეობას.

²⁾ ს. კაკაბ., ქართ. სახელმწ. გენეზ. საკითხ., საისტ. მე I, 24., 54.

³⁾ Опис. рукоп. оиц. распр. грам., II. 709. საყურადღებოა თვით ტერმინი უფლისციხე. შესაძლებელია ეს სახელი იყოს წარმომდგარი ქართულ ნიიდაგზე გააზროვნების სახით ტერმინისაგან ჰიბერ-ციხე, ჰიბილ-ციხე. მაშინ ეს სახელიც დაკავშირებული იქნებოდა ტერმინთან ჰიბილ—ჰიბეუ.

⁴⁾ ს. კაკაბ., ქართ. სახელმწ. გენეზ. საკითხ., საისტ. მე I, 24 წ., 11.

⁵⁾ ეს წერილი უკვე აწყობილი და დასაბეჭდად გამზადებული საფუძვლად დაედვა ამავე თემაზე 18 იანვ. 1926 წ. საკავშირო სამეცნიერო აკადემიის კავკ. საისტ.-საარქ. ინსტიტუტში წაკითხულ მოხსენებას.

შედეგ ჩხეტიანი.

წილქანლის სარგოს გარიგების წიგნი 1660 წლისა¹⁾.

წინამდებარე ძეგლი, წილქანლის სარგოს გარიგების წიგნი ან, როგორც თვით საბუთშია სახელდებული, „წილქანის ღთის მშობლის სამწყოს სიგელი“ (გვ. 13), რომლის დედანი უკანასკნელ დრომდე სრულიად არ სჩანდა და დაკარგულად ითვლებოდა, — აღმოჩნდა მოსკოვში ყოფ. ლაზარევის აღმოსავლეთის ენთა ინსტიტუტის (აწ სომხეთის კულტურის სახლის) ფუნდამენტალურ წიგნთსაცავში განსვენებულ ალ. ხახანაშვილისეულ ხელთნაწერებს შორის. მოსკოვისა და ლენინგრადის სიძველეთ-საცავებიდან, მათ შორის ხსენებულ ლაზარევის ინსტიტუდიდანაც, განათლების სახალხო კომისარიატის დავალებით, ქართულ ხელთნაწერებისა და ისტორიულ ნივთების წამოღების დროს გასულ 1925 წლის ივნისში ჩვენ მიერ წამოღებულ იქნა ეს საინტერესო გუჯარიც, რომელიც ტუილისში ჩამოტანისას, სხვა საბუთებთან ერთად, გადაეცა საქართველოს ცენტრ-არქივის აქტოსაცავს, სადაც ის ამჟამადაც ინახება.²⁾

წილქანლის სარგოს გარიგების წიგნი, რომელსაც ჩვენ ახლა ვსცემთ, ამ შემთხვევაში მეორეჯერ იბეჭდება.³⁾ პირველად გამოცა იგი ალ. ხახანაშვილმა თავის „გუჯრებში“ 1891 წელს⁴⁾ გუჯარის მოკლე შინარსი, ზოგიერთი შეცდომებით და უკომენტარიოდ დაბეჭდილი აქვს დ. ფურცელაძესაც თავის საეკლესიო გუჯრებში რუსულ ენაზე (იხ. Д. Пурцеладзе „Черк. гуд.“ გვ. 22—24). ა. ხახანაშვილის ნაქონ ტექსტს საბუთისას თავი და ბოლო აკლია, სახელდობრ თავში წილქანელი მიღების წყის მუხრანბატონის მიერ და სხვა ვიდრე წყაილურთ კარელთ გარდასახლადის ამისი თანმითელით (ქვემოთ გვ. 14¹⁾) და ბოლოში ის ადგილი, სადაც სიგელის თარიღია ნაჩვენები (გვ. 26²⁾). საბედნიეროდ ეხლახან ეს თავი და ბოლოც აღმოჩნდა ტვ. უნივერს. სიძველეთ-საცავში. ამ ნაჭერის ერთ მხარეზე მოთავსებულია სიგელის თავი, მეორე მხარეზე — სიგელის ბოლო. სიგელის ტექსტი მაინც მთლად მოღწეული არ არის, მაგრამ ეხლა ის მაინც მეტი სისრულით არის წარმოდგენილი, ვიდრე ა. ხახანაშვილის ხელთ იყო. ამასთანავე ხახანაშვილის გამოცემაშიც, როგორც დაბეჭდილი ტექსტის ხელთნაწერთან შეჯერებამ დაგვანახა, ავტორს, მრავალ კორექტურულ და, მაშასადამე, უნებლიე შეცდომებთან ერთად, ხელთნაწერის წაკითხვასა და გადმოწერაში დედანთან წოგიერთი შეუსაბამობა და მსხვილი შეცდომები შეპარვია. მის მიერ დაბეჭდილ ტექსტში ხშირად სიტყვები და წინადადებები, ზოგჯერ კიდევ მთელი აბზაცები და მნიშვნელოვანი ადგილები დამახინ-

¹⁾ ეს წერილი ტენიკურ მიხეხების გამო იბეჭდება შემოკლებით. რედაქცია.

²⁾ იხ. საქართველოს განძეულობათა რეფერციის შესახებ ჩვენი მოხსენების ექსცერპტი „სისტორიო მოამბე“-ში გვ. 2, 0, 1925 წ. წიგ. I.

³⁾ ესარგებლობთ შემთხვევით და გულითაღი მადლობას უძღვნით ი. ციციძეს, რომელმაც ტექსტის გადმოწერის და ხელთნაწერთან შეჯერების დროს დახმარება გააკვიწა.

⁴⁾ იხ ალ. ხახანაშვილის „გუჯრები“. დ. ლამბაშიძის გამო. ქუთაისი 1891 წ. გვ. 40 60.

⁵⁾ მაგალითისათვის შეადარეთ ჩვენი გამოცემის გვ. 16 და სხვა, ხახანაშვილის გამოცემის შესატყვის ადგილებს.

ჯებული ან სრულიად გამოტოვებული აღმოჩნდა¹⁾. ხოლო ხელთნაწერის ბოლო ნაწილი, ორი აბზაცის შემცველი, იმ ადგილიდან, სადაც კორინთის მღვდლის შესახებ ამბავი თავდება და ალევის მღვდლის შესახებ აბზაცი იწყება (გვ. 25), ხელთნაწერის უკანასკნელ სიტყვამდე, რომლითაც გუჯარი თავდება გვ. (26₂₀), - ხახანაშვილს მის მიერ დაბეჭდილ ტექსტში სულ სხვა ადგილას, სახელდობრ იქ, ედაც აფხავეის მღვდლის შესახებ ლაპარაკი თავდება (გვ. 20₃₁), მოუთავსებია. ამასთან დაკავშირებით აბზაცი, სადაც იორის მღვდლის შესახება მოთხრობილი (გვ. 20₃₀), რომელიც ხელთნაწერში სწორედ იმ აბზაცს მისდევს, სადაც აფხავეის მღვდელზეა საუბარი (გვ. 20₂₅₋₃₀), — ხახანაშვილის საბუთის ორი ბოლო აბზაცის შემდეგ მიუყოლებია და ამ გვარად უნებლიეთ ძველი დაუმახინჯებია¹⁾. ხელთნაწერს ხახანაშვილის დროს, როგორც ვთქვით, თავი და ბოლო ჰკლებია

წილკენელის სარგოს გარიგების გუჯარი დაწერილია მხედრულით გრძელ გრაგნილ ქალაღზე. საბუთი სამწუხაროდ, როგორცა ვსთქვით, დეფექტინია: მას ზოგი ადგილი აკლია, მაგრამ ეს დეფექტინაობა არ უნდა იყოს თვალსაჩინო, ასე რომ გუჯარი საერთოდ კარგადაა წარმოდგენილი. სქელი ქალაღი, რომელზედაც საბუთი არის დაწერილი, ამ ჟამად ხუთი ნაპერისაგან შესდგება. ამათში ოთხი — სრული დაახლოებით ერთი და იგივე ზომის ნაპერებია, ხოლო მეხუთე — ერთობ პატარაა და სჩანს ნაწილია იმ მთლიანი და ალბად სხვა ნაპერების ზომის, ქალაღისა, რომელიც გარდა ამ პატარა ნაშტისა ამ ჟამად დაკარგულია. ჩვენამდე მოხწეულ ხელთნაწერის სიგრძე 174 სანტიმეტრს უდრის, ხოლო განი — 31 $\frac{1}{2}$ -ს.²⁾ ქალაღის სიძველის გამო გუჯარი რამოდენიმე ადგილას დაზიანებულია. თვით ქალაღი ამავე მიზეზის გამო ერთობ გაშავებულია, ხოლო მელანს მკრთალი ფერი მიუღია ზოგიერთ ადგილას ძველ ქალაღზე თვითო ქალაღის პატარა ნაპერებია დაწებებული. დაწებებულ ქალაღის ნაპერებით დაფარული ასოები, ზოგჯერ კიდევ სიტყვების ნაწილი, შედარებით უფრო შავის მელნით და სხვა ხელით ხელმეორედაა დაწერილი. ამავე ფერის მელნით და, როგორც ვთქვობა, ამავე ხელით მკრთალად დაწერილი ასოები ტექსტში განახლებულია სხვადასხვა ადგილას აქა-იქ.

გარდა ზეაღნიშნულისა, ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ ხელთნაწერში ზოგიერთ აბზაცის შემდეგ რამოდენიმე ადგილას უფრო მკრთალი ფერის მელნით და სხვა ხელით გაკეთებულია მინაწერები. ეს მინაწერები ყველა ერთი მელნით და ხელით არის შესრულებული. ეს ადგილები შემდეგშია ჩამატებული. როგორც ვიცით, ამ ჟამად ჩვენს ხელთ მყოფი გუჯარი წილკენელის გარიგების ძველი წიგნის განახლებულ შინაარსს შეიცავს. ეს ძველი გარიგების წიგნი წილკენელ ეპისკოპოს როჰანოზს დაუკარგავს, მდინარე ქსანში ჩავარდნია (გვ. 26₁₁) და ამის შემდეგ მას, „ბატონისშვილის კოზის დომენტის“ ბრძანებით, ჩვენი გუჯარი ხელმეორედ დაუწერიანებია ისე, როგორც, ძველი წიგნიდან ახსოვდა. ხოლო შემდეგ, რომანოზის მომდევნო რომელიმე წილკენელს, გამოტოვებული რაც იყო, ან მას საჭიროდ მიაჩნდა, მინაწერების სახით ჩაუ-

1) შეადარეთ ჩვენი გამოცემის დასახ. ადგილები ხახანაშვილის გამ. გვ. 51 და სხვა შესატყვის ადგილებს. ამის შემდეგ ხახანაშვილს გამოცემაში საბუთი თავდება აბზაციით, სადაც კორინთის მღვდელზეა ლაპარაკი (ჩვენი გვ. 25, ხახან. გვ. 60) და არა იმ აბზაციით, სადაც გუჯარის დაწერაზე მოხრობილი როგორც ეს ხელთნაწერშია.

2) ამ ანგარიშიში არ შედის ახლად აღმოჩენილი თავი სიკელისა სიგრძით 71 სანტიმ.

მატებია და შეუესია. ეს მინაწერები ქვემოთ შავი ასოებითაა დაბეჭდილი. საბუთი, როგორც მის სახელწოდებიდანაც სჩანს, მოგვითხრობს უმთავრესად წილკანის ეპისკოპოსის სარგოსა და გამოსაღების შესახებ. მისში უკლებლივ ჩამოთვლილი წილკნელის მთელი სამწყსოს სამრევლო პუნქტები—სოფ. მქადისჯვარი, კოდის წყარო, ჯიგრაშენი, დამალა, თელოვანი, ქსოვრისი, ეინვანი, იორი და სხვა, დღესაც მოიძებნებიან. გუჯარში დაწერილებით ჩამოთვლილია წილკნის სამწყსოს აზნაურთა გვარებიც, პუნქტუალობით მოთხრობილია აგრეთვე, თუ რა გადასახადი და ბეგარა ეღვა თვითეულს ამ გვართაგანს წილკნელის სასარგებლოდ.

✓ გუჯარს მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე მთიელთა შორის ქრისტიანობის მდგომარეობის საკითხისათვის. გუჯარის შინაარსის მიხედვით ირკვევა, რომ მთიულეთში, ზაალ ერისთავისა და რომანოზ წილკნელის დროს, ე. ი მე-17 საუკუნის პირველ ნახევარში, ქრისტიანობა მხოლოდ ზოგიერთ ადგილებში და ისიც ოდნავ ყოფილა გავრცელებული. მაგალითად „ქაისხველები“ იმ ხანებში წილკნელის როგორც მოძღვარის, შესკლას წყინობდნენ თურმე: „იმათი გული“ ჯერ კიდევ „მოუქცევარი“ ყოფილა. ერთხელ მისთვის „ჯანი“ უყვიათ კიდევაც და არ შეუშვიათ (გვ. 20₁₂—24); „ანანურს ზევით მთიულეთს“ მცხოვრებნიც ჯერ კიდევ „ქეობის მგზავნი“ ყოფილან: მათ არც ნათლისღება სცოდნიათ და არცა მარხვა, „თვინიერ დიდ მარხვისა“, და სხვა. (გვ. 23₂₂—31, 24₁—24).

✓ წილკნელის სარგოს გარიგების წიგნი შეიცავს ზოგიერთ, თუმცა მცირე, მაგრამ საყურადღებო ცნობებს საქართველოს საეკლესიო წესწყობილებისა და იარარქის შესახებაც. მაგალითად მეტად საინტერესოა ცნობა წილკნელ ეპისკოპოზისათვის დაწესებულ პატივის შესახებ.

გუჯარი შეიცავს აგრეთვე მე-17 ს. ცნობებს სოფლის მეურნეობისა და მცხოვრებთა ეკონომიურ მდგომარეობის შესახებ აწინდელ დღეშეთის რაიონში. დასასრულ გუჯარს მნიშვნელობა აქვს ქართულ ტანსამოსისა და თავსაბურავით ისტორიისათვისაც, საერთოდ კი გუჯარი ძვირფას ძეგლს წარმოადგენს მე-17 ს. მეორე ნახევარში ქართულ ბატონყმობის და ფეოდალურ ვითარების სოციალურ ფონის გასარკვევად.

გუჯარი დაწერილია დომენტი კათალიკოზის განკარგულებით რომანოზ წილკნელის მიერ 1669 წელს.

დომენტი სახელწოდებით სულ სამი კათალიკოზია ცნობილი საქართველოში. ამათგან მეორე დომენტი, ძე ქაიხოსრო მუხრანბატონისა, კათალიკოზად დაჯდა 1660 წელსა და მიიკვალა 1675 წელს. ეს დომენტი, სიგელებში იხსენიება **დომენტი** ბატონიშვილად, ე. ი. ისე როგორც მოხსენებულია ამ ქამად ჩვენთვის საინტერესო კოზი დომენტი წილკანის გუჯარში (იხ. ა. ნატროვერ „Михет и его соб. св.-цх.“ გვ. 242; (ს. კაკაბ., ისტ. საბ. IV, გვ. 51).

ამ დომენტის ახლოს, სახელდობრ მე-17 საუკ. მეორე და მესამე მეოთხედში, დაახლოვებით 1636 და 1660 წლებში, საქართველოში ცნობილია ზაალ ერისთავიც, ვითარცა არაგვის მფლობელი. ეს ზაალ ერისთავი არაგვის მფლობლად გახდა თავის ძმის არაგვის ერისთავის დაათუნას სიკვდილის შემდეგ 1630-იან წლებში როსტომ მეფის დროს და მოკლულ იქმნა 1660 წელს შაჰნავაზის (ვახტანგის) შვილი ნებით თავისივე ძმისა და დისწულების მიერ დღეშეთში. და მართლაც ჩვენს გუჯარში ზაალი უკვე მეკვრად იგულისხმება. „ზალ ერისთავის დროს სამჯერ ყყოფილვარ მთიულეთსაო“, (24₆), მოგვითხრობს გუჯარის ავტორი რომანოზ წილკნელი.

მე-17 საუკუნის მეორე ნახევარში ცნობილა აგრეთვე წილკნის ეპისკოპოზი **რომანოზის** სახელწოდებით. ეს რომანოზ წილკნელი გვხვდება 1670 წელს ერთ სიგელში, რომლის მოკლე შინაარსი დაბეჭდილი აქვს თ. ჟორდანიას თავის ქრონიკებში: **„ქკს ტნც ჩვენ... მუხრანბატონმა სახლთხუცესმა(?)თეიმურაზს... ოდეს ეპისკოპოსი ბატონი წილკნელი რომანოზ ნახიძე პატრონობდა (წილკანს)... ბარბარობის დღეს, შაბათს ღამეს... იხილა ნათელი წასა ამა მონასტერსა“**-ო, ნათქვამია იქ. (იხ. თ. ჟორდანიას „ქრონიკები“ II, გვ. 487). თ. ჟორდანიას, რომელსაც მოყავს ამ სიგელის შინაარსი, ფრჩხილებში გაკეთებული აქვს შენიშვნა, რომ წილკნელი რომანოზ ნახიძე „სიანს 1676 წელსაც“ -ო. თუ სახელდობრ რომელ საბუთშია ის მოხსენებული 1676 წელს, მას აღნიშნულ არა აქვს და ჩვენც ვერ გამოვარკვეით, მაგრამ ცხადია ჟორდანიას რაიმე საფუძველი ექნებოდა, როდესაც ამგვარ შენიშვნას აკეთებდა. წილკნელი ეპისკოპოსი რომანოზი აღბად სხვა საბუთებიც იქნებოდა მოხსენებული, მაგრამ ს. კაკაბაძის „ისტორიულ საბუთებში“ დაბეჭდილ სიგელებში და დ. ფურცელაძის საეკლესიო გუჯარების კრებულში და ვერც სხვანაირად ჩვენ მას ვერ შევხვდით¹⁾. ამ უამად ჩვენთვის საინტერესო საკითხისათვის ამ გარემოებას არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს და დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ ეს რომანოზი ნახიძე, რომელიც ზემოდ მოყვანილ მონაწერის მიხედვით 1670 წლებში წილკანის ეპისკოპოსი უნდა იყოს, არის ის წილკნელი რომანოზ, რომელიც ჩვენს გუჯარშია მოხსენებული, და რომელმაც ეს გუჯარი ზემოთ გამოაკვეთულ კათალიკოზ დომენტი II ბატონიშვილის ბრძანებით დააწერინა.

ჩვენ შევეცადეთ ხელთნაწერის ტექსტი, რამდენად შესაძლებელი იყო სტამბის ტექნიკურ პირობების მიხედვით, უცვლელად გამოგვეცა. შეიცვალეთ მხოლოდ ტექნიკურ დაბრკოლებათა გამო სასვენი ნიშნები: დედანში ყველგან, იშვიათი გამონაკლისის გარდა, ყოველი სიტყვის შემდეგ ორი წერტილია ნახმარი. დატულია აგრეთვე ავტორის მართლწერა, მის უნებლიეთ შეცდომების დატოვებითაც, გარდა იმ შემთხვევებისა, როდესაც დამწერელს სიტყვებში ასო ჰქონდა გამოტოვებული, ან კიდევ ზედმეტი ასო ჰქონდა ჩამატებული. პირველ შემთხვევაში ჩვენ გამოტოვებული ასოები ჩაუმატეთ და ჩამატებული ასო (რამოდენიმე შემთხვევაში სიტყვაც ჩვეულებრივ ბრჩილებში () მოვაქციეთ, ხოლო მეორე შემთხვევაში ზედმეტი ასოები კვადრატულ ფრჩხილებში [] მოვათავსეთ. ამას გარდა ხელთნაწერში, სადაც **კარგიაშვილების** გვარია მოხსენებული, დატოვებულია თავისუფალი ადგილი, დაახლოებით სამოთხ სტრიქონის დამტევი. ჩვენ ტექსტის დაბეჭდვს დროს ეს ადგილი არ დაგვიტოვებია. ერთ ადგილას, მაგ., ორი სიტყვა **„სუფრის, თასი“** (გვ. 18₁₀) მომდევნო სიტყვის „ორი“ — ს შემოთ, სტრიქონებს შუა არის დაწერილი, იმავე ხელით და მეღნით, როგორც საერთოდ გუჯარია დაწერილი. ჩვენ კიდევ ეს სიტყვები სტრიქონში მოვთავსეთ იქ, სადაც შესაფერ აბზაცის შინაარსის მიხედვით უფრო მართებულად დავინახეთ. აბზაცში, სადაც მჭადისჯვრის წინამძღვრის შესახებაა ლაპარაკი, სიტყვა **წინამძღვარი**-ის ბოლოს, თითქოს მის გაგრძელებად, სტრიქონებს შუა ჩამატებული არის სიტყვა **„თან“** (გვ. 15₆). რადგან ეს სიტყვა სხვა ხელით და მეღნით, როგორც ეტყობა, შემდეგში უნდა იყოს ჩამატებული, ამიტომ ჩვენ იგი სრულიად გამოვტოვეთ. დასასრულ, აბ-

1) საქართველოს ცენტრარქივას აქტსაცავში დატულ საბუთებშიაც ეს რომანოზ ნახიძე არ აღმოჩნდა, ხოლო უნივერსიტეტის სიძველეთსაცავში შენახულ სიგელების გადათვლიერება ჩვენ ვერ მოვახერხეთ.

ზაციმი, სადაც ცურისუბნის (?) მღვდელზეა საუბარი (გვ. 167), პირველი სიტყვის დასაწყისი ასო, კითხვისი მოყვანილობით ოდნავ მოაგავს ასო ტ-ს და მაშინ ეს სიტყვა წაიკითხება „ტურის უბანს“¹⁾. ვგონებთ ასეც უნდა იყოს უფრო მართალი; მაგრამ ჩვენ სიფრთხილის მიზნით ტარის მაგიერ ცანი დავსტოვეთ. ქარაგმები არსად არ გავგვიხსნია.

ტ მ ქ ს ტ ი.

არ შ ი ა ზ ე I გ ვ ე რ დ ზ ე: ჩვენ იესიან დავიოიან ბავრატონიანმან მეფემან და კელმწიფემან პატონმან შანავაზ, ძემან ჩვენმან პატრონმან გიორგი, პატრონმან ლეონ, ლუარსაბ და სულემან ვამტკიცებ გუჯარსა ამას, ქქს ტნზ.

ხ ვ ე უ ლ ა დ: შანავაზ, გიორგი, ლევან.

ქ. ჩვენ ყოვლისა საქართველოსა დ(ა) აღმოსავლეთისა მაკურთხევ(ე)ლი ძე მუხრანის ბატონისა ბატონიშვილი კ^ზი დომენტი ვამტკიცებ სიგელსა ამას. წილკანს მივედით აგვისტოს იპ, ისე წილკნელის მიცვალეების დღეს. წილკნელმა რომანოზ თავისი ბარგისა და გუჯარის დაკარგვა შევოგვიჩვლა. ჩვენც ბევრჯელ გვენახა ის გუჯარი და რომანოზ წილკნელიც დიდი ხნის ნაკურთხი ვებისკობოზი იყო. წილკანის ღ^თის მშობლის სამწყსოს ამბ(ა)ვი კარგა იცოდა. ჩვენის ბრძანებით ეს გუჯარი დაიწერა. ერთი ვერცხლით მოქვედილი, ოქროთი დაფერილი სახარებაც შევიწირე, აგვისტოს იპ, ქქს ტნზ.

ხ ვ ე უ ლ ა დ: კ^ზი.

- 1 ქ. წილკანის ღ^თის მშობლის სამწყსოს სიგელი. რაჟამს წილკნელი მუხრანის ბატონის სახლში მობძანდეს, მუხრანის ბატონი და მეუღლე მათი წინ მოეგებნენ და სუზანსა და დორ(ა)ზედ ცოლქმართ შუაზედ დაიწვინონ და დიდის პატივით დახვდნენ. მუხრანის ბატონის კარი(ს) საყდარში წილკნელს არ მოიხსენებენ,
- 5 ბატონი კ^ზი უნდა მოიხსენონ. თუ წილკნელ(ი) იქ იყოს, ჯერ ბატონი კ^ზი მოიხსენონ, მასუკან მათთანავეობით წილკნელიც მოიხსენონ. ვინ იცის, ბატონი კ^ზი მუხრანის ბატონის სახლში ბძანდებოდეს, წილკნელის მოხსენება არაარა იქნება. მუხრანის ბატონი რომ მიცვალოს, საწირავსა და (აქ ჩამატებულია სიტყვა: ნიშანს) ერთსა გარდასახურავს წილკნელს მისცემენ. სხვას მთელს ნიშანს დ(ა) როგორც მართებულია ბატონი კ^ზი წაიღებს. აგრევე თუ მუხრანის ბატონიშვილებს ქართველის ბატონის სახელი ქონდეთ და ის(ი)ნი მიცვალნენ, იმათი ნიშანიც ბატონის კ^ზისა. აგრევე წილკნელს საწირავსა და (აქ ერთი სიტყვა ამოშლილია და შესწარებულია გაუჩხვლად: ნიშანს?) გარდასახურავს მისცემენ. თუ მუხრანის ბატონი ან მეუღლენი მათი წილკანს დაემარხნენ, მთელს ნიშანს ისევ კ^ზი წაიღებს, წილკნელს თავისი საყდრის პატივი არ დაკლდება. თუ უფლისწული ან უცოლო ყმაწვილი მოკვდეს ვინმე,

1) იქნება ეს იყოს იგივე „ტურათის უბანს“, რომელიც 1123 წელს დავით აღმაშენებლის მიერ შიომღვიმის ლავრისადმი ბოძებულ სიგელშია მოხსენებული (იხ. თ. ჟორდანიას ისტორიული საბუთები შიომღვიმის მონასტრისა გვ. 17. 1896 წ. ტფილისი).

- 1 თუ შესძლოს, ბატონს კ'ზს უამი აწირვინონ (სხვა ხელათ ჩამატებუ-
 ღია: ნიშანი მთელს და გარდასახურ(ა)ვს ერთს წილკნელს მიარ-
 თამევენ).
- ქ. წილკნელის სამწყსოს დრამისა და საწირავის სიგელი.
- 5 ქ. წილკანს სახუცო და დრამა არ აძვეს.
 ქ. მსახურზედ საწირავი ცხენი და იარაღი, აგრევე მსახურის
 ცოლის საწირავი.
 ქ. თუ უზიარები მოკვდეს ვინმე, საკანონო ხარი ერთი.
 ქ. თ(უ) უნათლავი მოკვდეს ვინმე, საკანონო ხარი.
- 10 ქ. ჯვარდაუწერელი ცოლთან დაწვეს, საკანონო ცხვარი ორი
 და ხარი ორი აძეს.
 ქ. თუ ვინმე კაცი მოკლას, იმის საკანონო ხარი ხუთი. თუ
 მოიქცეს, დ(ა)უტეოს ცოდვა, იგი შეიწყალეთ აღსარებითა, ეკლეს-
 სიას ლოცვასა და წირვ(ა)ს ნუ დაკლდება.
- 15 ქ. ახალდაბას ღვდელს ხარი და მარჩილი. დრამა კომლზე
 კოდი ერთი. მს(ა)ხურზედ, თუ მოკვდეს, საწირავი ცხენი და იარა-
 ღი. საკანონო რაც იყოს, რაც ზევით დაგვეწერეს, ის გამოართონ
 მუხრანის მღვდლებს და სხვათა სოფლებისასა.
 ქ. ციხედავს (sic) ღვდელს სახუცო ხარი, მარჩილი, დრამა
- 20 კომლზე კოდი ერთი. თუ მსახურ(ი) მოკვდეს ვინმე, საწირავი
 ცხენი თავისის იარაღითა. საკანონო თუ რ(ა)მ იყოს, ზევით დაგვი-
 წერია, ის გამოართვით.
 ქ. წყაილაურთ კარელთ ღვდელს სახუცო ნახევარი ხარი და
 მარჩილი, დრამა კომლზედ კოდი ერთი. მსახური თუ მოკვდეს,
- 25 საწირავი, ცხენი და იარაღი. მსახურის ცოლის ერთი საწირავი,
 საკანონო თუ რამ იყოს, როგორც ზევით სწერია, ისე გამოართვით.
 ქ. ძალის ზედგინიძების სახლის უფროსი კაცი თუ მოკვდეს, ან
 უფროსის კაცის ცოლი, კაცზედ მთელი ნიშანი შეკაზმული ცხენი,
 გარდასახურავი ერთი თავისი, ერთი წილკნელისა, სუფრის იარაღი
- 30 თავისის თასით წილკნელს მიართონ. აგრევე იმათი, მეუღლენი
 რომ მოკვდენ, კაბა, ტყავი ან ტოლომა, სარტყელი, ღილი, ბე-
 ქედი, თავსახურავი ერთი გარდასახურავი წილკნელს მიართონ. თ(უ)
 უცოლო ზედგინიძის შვილი მოკვდეს, წილკნელს ერთი საწირავი
 და ერთი გარდასახურავი მიართონ, ღვდელს სახუცო ხარი და
- 35 მარჩილი. მსახური თუ მოკვდეს, საწირავი ცხენი და იარაღი. აგ-
 რევე მსახურის ცოლი თუ მოკვდეს, საწირავი მიართონ წილკ-
 ნელს. საკანონო თუ რამ იყოს, როგორც ზევით დაგვეწეროს
 ისე გამოართვით (აქ სხვა, მკრმინდეჯის ხელათ: თუ სტავრისა და
 დიბის არ იყოს, ნუ დასჯერდებათ).
- 40 ქ. ---- სახუცო ხარი და მარჩილი. მსახური თუ მოკვდეს,
 საწირავი, ცხენი ----

1 ---- ქ. იტყვილიანს ხუცესსა ---- იარაღი, მსახურის ცოლს ერთი საწირავი. დრამი კოდი ერთი კომლზედ. თუ საკანონო იყოს რამე, როგორც ზემოდ დაგვეწეროს, ისე განკანონეთ.

ქ. მქადიჯვარს წინამძღვარი წილკნელი თუ სარჯულავზედ დაეიდოდეს, თავის მონასტრიდამ მქადისჯვარის წინამძღვარი კრებულთ შემოსილი მოეგებოს. ერთი დღე მასპინძლობა, სახუცო ხარი და მარჩილი. თუ წინამძღვარი მოკვდეს, საწირავი, ნიშანი, გარდასახურავი, ცხენი და იარაღი, სუფრის იარაღი, თასი—ესეები წილკნელს მიართონ.

10 ქ. ბურღია შვილები, სახლის უფროსნი კაცნი ან მოხელენი მოკვდეს ვინმე, ან მეუღლენი მათნი, კაცზედ მთელი ნიშანი, ცხენი შეკაზმული, გარდასახურავი ორი, ერთი თავისი, ერთი წილკნელისა, სუფრის იარაღი, თასი—ესენი წილკნელს მიართონ. აგრევე ქალი თუ მოკვდეს, საწირავი, ნიშანი, ტყავი ან ტოლომა, კაბა, სარტყელი, ღილი, ბეჭედი, თავსახურავი, ორი გარდასახურავი, ერთი თავისი, ერთი წილკნელისა. თუ სხვარიგი უმცროსი მოკვდეს, ან უცოლშვილო, იმის ერთი საწირავი მიართონ.

ქ. სოფლის კაცმა ღვდელს ერთს დღეს ჩაყენება, ხარი დ(ა) მ(ა)რჩილი. კომლზედ დრამა კოდი ერთი, ერთს დღეს ჩაყენება. მსახური თუ მოკვდეს, საწირავი, ცხენი დ(ა) იარაღი. აგრევე მსახურის ცოლი თუ მოკვდეს, საწირავი მიართონ. საკანონო თუ იყოს რამე, როგორც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვით.

ქ. მუმლოთურთ (სიC) კარელთ ღვდელს ერთს დღეს ჩაყენება, ხარი და მარჩილი. სოფლის კაცს ერთს დღეს მასპინძლობა, დრამა კოდი ერთი კომლზედ. მსახური თუ ვინმე მოკვდეს, საწირავი, ცხენი, 25 იარაღი. აგრევე მსახურის ცოლს ერთი საწირავი. საკანონო თუ რამ იყოს, რაც ზევით დაგვეწეროს, ის გამოართვით.

ქ. გენაფერის არათანაშვილებს დრამა არაძვეთ. არათანაშვილები სახლში უფროსი კაცი მოკვდეს, თუ დედაკაცი, კაცზედ საწირავი მთელი, ცხენი და იარაღი. დედაკაცზედ ერთი საწირავი 30 და ერთი ნიშანი. ერთს დღეს მასპინძლობა ღვდელს, ერთს დღეს ჩაყენება, ხარი და მარჩილი. საკანონო თუ რამ იყოს, ზევით დაგვიწერია, ისე გამოართვით.

ქ. კოდის წყაროს ღვდელს ერთს დღეს ჩაყენება, ხარი და მარჩილი, სოფელს ერთსდღეს ჩაყენება. დრამა კომლზედ კოდი 35 ერთი. მსახური თუ ვინმე მოკვდეს, საწირავი, ცხენი დ(ა) იარაღი. აგრევე მსახურისცოლს ერთი საწირავი. საკანონო თუ რამ იყოს, ზევით დაგვიწერია, ისე გამოართვით.

ქ. გოგილარს წიწინაშვილებს მთელი ნიშანი, ცხენი დ(ა) იარაღი, ორი გარდასახურავი—ერთი წილკნელისა, ერთი თავისი. აგრევე

- 1 იმათი მეუღლენი რომ მოკვდენ, საწირავი, ნიშანი, ტყავი ან ტოლომა, კაბა, სარტყელი, ღილი, ბეჭედი, თავსახურავი, ორი გარსახურავი (sic). ღვდელს ერთს დღეს ჩაყენება, ხარი და მარჩილი. სოფლის კაცს ერთსდღეს ჩაყენება, დრამა კომლზედ კოდი ერთი. მსახური თუ მოკვდეს, საწირავი, ცხენი შეკაზმული. თუმსახურის
- 5 ცოლი მოკვდეს, ერთი საწირავი მიართონ. საკანონო თუ იყოს, როგორც ზევით დაგვეწეროს, იმრიგად გამოართვით.

- ქ. ცურისუბანს ღვდელს ერთს დღეს ჩაყენება, ხარი დ(ა) მარჩილი. სოფლის კაცს ერთს დღეს მასპინძლობა. დრამა კომლზედ კოდი ერთი. მსახური თუ მოკვდეს, საწირავი, ცხენი შეკაზმული.
- 10 აგრევე მსახურის ცოლს საწირავი ერთი. საკანონო თუ იყოს რამე, როგორც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვით.

- ქ. ჯიგრაშენს ქავთარძები სახლის უფროსი კაცი თუ მოკვდეს, ან მეუღლენი მათნი, კაცზედ მთელი ნიშანი, ცხენი შეკაზმული, ორი გარდასახურავი—ერთი წილკნელისა, ერთი თავისი, სუფრის იარაღი და თასი წილკნელს მიართონ. ქალის საწირავი, ნიშანი, ტყავი ან ტოლომა, კაბა, სარტყელი, ღილი, ბეჭედი, თავსახურავი, ორი წასახურავი. სახლის უფროსი რომ არ იყოს, ან უცოლშვილო ის რომ მოკვდეს, იმის ერთი საწირავი მიართონ წილკნელსა. სოფლის კაცს, ღვდელს ერთს დღეს ჩაყენება, ხარი და მარჩილი. სოფლის კაცს, კომლზედ დრამა კოდი ერთი. მსახური თუ მოკვდეს, საწირავი, ცხენი შეკაზმული. აგრევე მსახურის ცოლი თუ მოკვდეს, ერთი საწირავი. სოფელს ერთს დღეს ჩაყენება. საკანონო თუ იყოს, როგორც ზემოდ დაგვეწეროს, ისე გამოართვით.
- 15
- 20

- ქ. სუნზიანში ღვდელს ერთს დღეს ჩაყენება, ხარი და მარჩილი. ქართველი ვინც ესახლოს, დრამა კოდი ერთი. სომეხს კომლზედ თითო ძღვენი.
- 25

- ქ. დამპალას ღვდელს ერთს დღეს ჩაყენება, ნახევარი ხარი და მარჩილი. სოფელს ერთს დღეს მასპინძლობა. კომლზედ დრამა კოდი ერთი, მსახურს საწირავი, ცხენი შეკაზმული. აგრევე მსახურის
- 30 ცოლი თუ მოკვდეს, ერთი საწირავი. საკანონო, როგორც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვან.

- ქ. თელოვანს ღვდელს ერთს დღეს ჩაყენება, ხარი და მარჩილი. სოფლის კაცს ერთს დღეს ჩაყენება. კომლზედ დრამა კოდი ერთი. მსახურზედ საწირავი, ცხენი შეკაზმული. აგრევე მსახურის ცოლი
- 35 თუ მოკვდეს, ერთი საწირავი. საკანონო თუ რამ იყოს, როგორც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვით.

ქ. ქსოვრისს რატიშვილი თუ მოკვდეს ან მეუღლენი მათნი, თუ კაბენს დაემარხნენ, მთელს ნიშანს სამთავნელი გამო(ა)რთმევს, ერთს გარდასახურავს და საწირავს წილკნელს მიართმევენ. თუ თე-

1 ლოვანს დაემარხა, მთელს ნიშანს წილკნელი წაიღებს. სამთ(ა)ვნელს
ერთს საწირავს და ერთს გარდასახურავს მიართმევენ. ღვდელს
ერთს დღეს ჩაყენება, ხარი, მარჩილი. სოფლისკაცს აზნუშვილებს
ერთს დღეს მასპინძლობა. კომლზედ დრამა კოდი ერთი. მსახურ-
ზედ საწირავი, ცხენი შეკაზმული. თუ მსახურის ცოლი მოკვდეს,
5 საწირავი რაც შეძლოს. საკანონო, როგორც ზევით დაგვეწეროს,
ისე გამოართვით.

4333

ქ. — ა შამს არ(ა)გვის ერისთვის მამულში სარჯულავზედ წილ-
კნელი წილკნე (sic) შებძანდეს, იხმოს მამამთავარი, მირზაშვილი
ჯვარის მტვირთველ(ი) და საყდრის კრებულნი. ორმოცნი ცხენოსა-
10 ნი მსახურნი მიბძანდეს არაგვის ერისთავთან ღუშეთს. არ(ა)გვის
ერისთავი და მეუღლე მათი საწოლის კარს მოგებენ წილკნელს.
ხელი მოკიდონ ცოლქმართა, დორსა და ქეჩაზედ შუა დაიწვიონ,
დიდის პატივით დახვდენ. არაგვის ერისთვის კარისაყდარს წილკ-
ნელს არ მოიხსენებენ, ბატონი კოზი უნდა მოიხსენონ. თუ წილ-
15 კნელი იქ ერისთავთან ბძანდება, წილკნელის პატივისათვის მათ-
თანავეგობით მოიხსენებენ. ერისთვის სასაფლაოზედ წილკნელი უნ-
და მოიხსენონ. არ(ა)გვის ერისთავი ან მეუღლენი მათი თუ მოკვდეს,
უწილკნელოთ ვერ დამარხვენ. ამათი ნიშანი მთლათ რომ არა აკლ-
დეს რა, ყველას ბატონი კოზი წაიღებს. წილკნელს საწირავსა და(ა)
20 ნიშ(ა)ნს წასახურავს მისცემენ. აგრევე თუ არ(ა)გვის ერისთვის შვი-
ლები ქართველის ბატონის მოხელენი იყვნენ და მოკვდეს, იმათი
ნიშანიც, როგორც მართებულია, ისიც ბატონის კოზისაა. წილკნე-
ლს საწირავსა და ნიშ(ა)ნს წასახურავს მისცემენ. უსახელოო არ(ა)გვის
ერისთვის შვილი ან უცოლო რომ მოკვდეს, თუშეუძლია, ბა-
25 ტონს კოზს საწირავს მიართმევენ, თუ არად(ა) ვერას გამოეკიდე-
ბა: წილკნელისა არის მთელი ნიშანი და ერთი წასახურავი.

ქ. ახალუბანს ღვდელს ერთს დღეს ჩაყენება, სახუცო, ხარი და
ცხვარი, სოფლის კაცს ერთს დღეს ჩაყენება. კომლის თავზე დრამა პინა
ერთი, ქერი ლიტრა ერთი. მსახურზედ საწირავი. თუ მოკვდეს, ცხენი
30 შეკაზმული. მსახურის ცოლი თუ მოკვდეს, საწირავი მიართონ სა-
კანონო. უზიარები თუ მოკვდეს, მოკითხული ქენით. თუ ღვდელს
დაეშავებინოს დაარეზიარებინოს, საუზიარებლო ხარი ერთი. თუ
პატრონს ქონდეს დანაშ(ა)ული, და იმას გამოართვით საკანონო ხარი
35 ერთი და თუ ჯვარდაუწერელს დაუწევს, საკანონო ძროხა ერთი.
თუ უნათლ(ა)ვი მოკვდეს ვინმე, საკანონო ხარი ორი. თუ ვისმე
კაცი შემოაკვდეს, საკანონო ხარი თორმეტი.

ქ. მისაქციელს ღვდელს ერთს დღეს ჩაყენება, ხარი და მარ-
ჩილი. სოფლის კაცს ერთს დღეს მასპინძლობა, დრამა პინა ერთი,
ქერი ლიტრა ერთი, მსახურზედ საწირავი, შეკაზმული ცხენი. მსა-

საგარეო ურთიერთობების მინისტრო

- 1 ხურის საწირავი, რაც შედლოს. საკანონო თუ იყოს რამე, ზევით დაგვიწერია, ისე გამოართვით.
- ქ. ხშირს ღვდელს ერთს დღეს ჩაყენება, ხარი და ცხვარი. სოფლის კაცს ერთს დღეს მასპინძლობა. დრამა კომლზედ პინა ერთი, ქერი ლიტრა ერთი. მსახურსა და მოხელეს საწირავი, ცხენი შეკაზმული. მსახურის ცოლს რაც შედლოს, ერთი საწირავი.
- 5 საკანონო, რაც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვით.
- ქ. ფრეხეთს მირზაშვილების სახლში თუ ფოსნი (sic) კაცნი მოკვდენ, ან მეუღლენი მათნი, კაცზედ მთელი ნიშანი, ცხენი შეკაზმული, ორი გარდასახურავი, ერთი წილკნელისა, ერთი თავისი.
- 10 სუფრის იარაღი და თასი—ესენი წილკნელს უნდა მიართონ. აგრევე მათის მეუღლის საწირავი, მთელი ნიშანი. ტყავი ან ტოლომა, კაბა, სარტყელი, ღილი, ბეჭედი, თავსახურავი, ორი გარდასახურავი—ერთი წილკნელისა, ერთი თავისი. თუ უმცროსი ან უცოლო კაცი მოკვდეს, ან მეუღლენი მათნი, რაც შედლოს, საწირავი მიართონ, ერთი წასახურავი. ღვდელს ერთს დღეს ჩაყენება, ხარი და ცხვარი. სოფლის კაცს ერთდღეს მასპინძლობა, დრამა პინა ერთი, ქერი ლიტრა ერთი. მსახური ან მოხელე თუ მოკვდეს, საწირავი და ცხენი შეკაზმული. აგრევე მათის მეუ(ღ)ლისა საწირავი რაც შედლოს. საკანონო, რაც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვით.
- 20 ქ. ნაოხას ოსიტაშვილები თუ მოკვდენ, ან მეუღლენი მათნი, კაცზედ მთელი ნიშანი, ცხენი შეკაზმული, ორი წასახურავი—ერთი წილკნელისა, ერთი თავისი. აგრევე მ(ა)თის ცოლების: საწირავი, ნიშანი, ტყავი, ან ტოლომა, კაბა, სარტყელი, ღილი, ბეჭედი, თავსახურავი წილკნელს მიართონ. თუ მცროსი იყოს ან უცოლო,
- 25 ერთი წასახურავი და ერთი საწირავი წილკნელსა. ხუცესს ერთ დღეს ჩაყენება, ხარი და ცხვარი. სოფელს ერთდღეს მასპინძლობა, კომლზედ დრამა პინა ერთი, ქერი ლიტრა ერთი. მსახური თუ მოკვდეს—ცხენი შეკაზმული, და ან მოხელ(ე) კაცი—საწირავი და ცხენი შეკაზმული. იმათ მეუღლისა ერთი საწირავი რაც შედლოს. საკანონო, რაც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვით.
- 30 ქ. საშაბურას შაბურიშვილი სახლის უფროსნი კაცნი თუ მოკვდენ, ან მეუღლენი მათნი, კაცზედ მთელი ნიშანი, ცხენი შეკაზმული, ორი წასახურავი—ერთი წილკნელისა, ერთი თავისი სუფრის იარაღი და თასი. აგრევე მათის მეუღლისა საწირავი, ნიშანი, ტყავი ან ტოლომა, კაბა, სარტყელი, ღილი, ბეჭედი, თავსახურავი, მთლად ორი წასახურავი—ესენი წილკნელს უნდა მიართვან. თუ (უ)მცროსი კაცი ან უცოლო მოკვდეს, ან მეუღლენი მათნი, რაც შედლოს საწირავი და ერთი წასახურავი წილკნელს მიართონ. ხუცესს ერთს დღეს ჩაყენება, ხარი და ცხვარი. სოფელს ერთს

- 1 დღეს ჩაყენება. კომლზედ დრამა პინა ერთი, ქერი ლიტრა ერთი. მსახური თუ სოფლის მოხელე კაცი თუ მოკვდეს, საწირავი, ცხენი შეკაზმული. აგრევე მათის მეუღლისა, რაც შეძლოს საწირავი მიართონ. საკანონო, რაც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვით.
- 5 ქ. ბშარადეს ღვდელს ერთდღეს ჩაყენება, ხარი და ცხვარი. სოფელს ერთდღეს მასპინძლობა, საკომლ(ო)ზედ დრამა პინა ერთი, ქერი ლიტრა ერთი. მსახური ან სოფლის მოხელე თუ მოკვდეს, საწირავი, ცხენი შეკაზმული. აგრევე მსახურის ცოლის საწირავი რაც შეძლოს. საკანონო, რაც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვით. გილდაშვილი თუ სახლის უფროსი კაცი თუ მოკვდეს, ან მეუღლენი მათნი, კაცზედ მთელი ნიშანი, ცხენი შეკაზმული, ერთი წასახურავი. აგრევე მათის მეუღლისა ტყავი ან ტოლომა, კაბა, სარტყელი, თავისახუ(რავი), ერთი წასახურავი წილკნელს მიართონ.
- 10 ქ. ბოდორნის დეკანოზს ერთს დღეს ჩაყენება, ხარი და ცხვარი. ამიტომ აქვეს სახუცო, (რომ) საყდარს ბევრი შემოსავალი აქვს, ყმაც ყავს. იმის ყმას დრამა არ (ა)ქვეს, თითო ძღვენი და საკანონო თუ იყოს რამე, როგორც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვით. საყდრის დეკანოზი თუ მოკვდეს, ან მეუღლე მისი, 20 ნიშანი და კარგი საწირავი წილკნელს მიართონ. აგრეთვე სხვათა მღვდელთა.
- ქ. არაგვის პირს მღვდელს ერთს დღეს ჩაყენება, სახუცო, კარგი ხარი და ცხვარი. სოფელს ერთდღეს ჩაყენება. დრამა კომლზედ პინა ერთი პური, ქერი ლიტრა ერთი. მსახური ან სოფლის მოხელე თუ მოკვდეს, კარგი საწირავი და ცხენი შეკაზმული. აგრევე მათს მეუღლეთა, რაც შეძლოთ, საწირავი მიართვან. საკანონო, რაც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვით.
- 25 ქ. არანის ზანდუკლები სახლის უფროსი კაცი თუ მოკვდენ, ან მეუღლენი მათნი, კაცზედ მთელი ნიშანი, ცხენი შეკაზმული, ორი წასახურავი—ერთი წილკნელისა, ერთი თავისი. აგრევე მათის მეუღლისა ნიშანი, ტყავი ან ტოლომა, კაბა, სარტყელი, თავსახურავი, ორი წასახურავი—უნდა წილკნელს მიართონ. თუ სახლის უმცროსი იყოს, ან უცოლო, ერთს საწირავს მიართმევენ, ერთს წასახურავს ბატონს წილკნელს. არანისგლ 30 მღვდელს ერთდღეს ჩაყენება, ხარი და ცხვარი. სოფლის კაცს ერთდღეს ჩაყენება, კომლზედ თითო პინა პური, თითო ლიტრა ქერი. მსახური ან სოფლის მოხელე თუ მოკვდეს, საწირავი და ცხენი შეკაზმული. აგრევე იმათის მეუღლისა, რაც შეძლოს, ერთი საწი-

1 რაგი მიართონ. საკანონო, რაც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვიო.

ქ. ეთვალისელს ღვდელს ერთდღეს ჩაყენება, ხარი და ცხვარი. სოფელს ერთს დღეს ჩაყენება, კომლზედ დრამა პური პინა ერთი, ქერი ლიტრა ერთი. მსახური თუ სოფლის მოკვლე

5 თუ მოკვდეს, საწირავი, ცხენი შეკაზმული. აგრევე მათის მეუღლის, რაც შეძლოს, საწირავი მიართონ. საკანონო, რაც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვიო.

ქ. ანანურს ჩაბძანდეს ბატონი წილკნელი კრებულთი, ეამი სწიროს ერისთვისათვის, სასადილო ერისთვისაგან მიუვიდეს. ანანურის დეკანოზი ხონჩას მიართმევს. ანანურის დეკანოზი რომ მოკვდეს, რაც შეუძლია, საწირავს მიართმევს. სხვა არა აძევს რა.

ქ. ქაისხველეებს არა აძევს რა: არა დრამა, არა სახეცო, არ(ა) ჩაყენება წილკნელისა თვინიერ. ღვდელი თუ მოკვდეს, ან გამოჩენილი მსახური, რაც შეძლოს, საწირავი მიართონ. ქაისხველეებს ამი-

15 ტომ არა ედვათ რა, რომ იმათი გული კიდევ მოუქცევარი იყო: ეფისკოპოზის შესვლას წყინობდენ, არც ახსარებისა იცოდნენ. ზაალ ერისთავმა რომანოზი წილკნელი შეგზავნა. წილკნელს ჯანლი უყვეს, არ შეუშვეს. ერისთავმა უწყინათ, იასაულები გამოუსივათ, ავად მოეპყრა. ადგნენ და წილკნელს შე(ე)ხვეწნენ და წილკნელმა იპატივა და

20 წილკნელისა საწირავი დაიდევს. ამას იქით ვინც გასჯულავთ, იმათ-თვისაც კეთილია და მწყემსისათვისაც ბოროტი არა არის რა. **მთაში შესვლა მამამთავრისა და ჯვარის მტირთვე(ე)ლისა არ იქმნების.**

ქ. აფხავს ღვდელს ერთ დღეს ჩაყენება, ხარი და ცხვარი. სოფელს ერთ დღეს მასპინძლობა, კომლზედ დრამა პური პინა ერთი, ქერი ლიტრა ერთი, მსახურსა და მოხელეს საწირავი, ცხენი შეკაზმული. აგრევე მსახურის ცოლს, რაც შეძლოს, ერთი საწირავი წილკნელს მიართონ. საკანონო, რაც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვიო. **მამამთავარს აბაზი საყდრის კურთხევაზედა.**

30 ქ. იორს ღვდელს ერთს დღეს ჩაყენება, ხარი და ცხვარი. სოფელს ერთს დღეს მასპინძლობა, კომლზედ დრამა პური პინა ერთი, ქერი ლიტრა ერთი. მსახური თუ მოკვდეს, ან სოფლის მოხელე, საწირავი, ცხენი შეკაზმული. აგრევე იმათს მეუღლეს, რაც შეძლოს, საწირავი მიართონ. სოფელს ერთ დღეს მასპინძლობა. საკანონო, რაც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვიო. **მამამთავარს აბაზი.**

35 ქ. აშს ღვდელს ერთდღეს ჩაყენება, ხარი და ცხვარი. სოფელს ერთდღეს მასპინძლობა. კომლზედ დრამა პური პინა ერთი, ქერი ლიტრა ერთი. მსახური თუ მოკვდეს, ან სოფლის მოხელე, საწირავი, ცხენი შეკაზმული. აგრევე იმათი მეუღლენი თუ მოკვ-

1 დენ, რაც შეძლოს, საწირავი მიართონ. საკანონო, რაც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვით.

ქ. ყვავილს ღვდელს ერთდღეს ჩაყენება, ხარი და ცხვარი, სოფელს ერთ დღეს მასპინძლობა, კომლზედ დრამა პური პინა ერთი, ქერი ლიტრა ერთი. მსახური თუ მოკვდეს, ან სოფლის მოხელე, საწირავი, ცხენი შეკაზმული. აგრევე მათი მეუღლენი თუ მოკვდეს, რაც შეძლოს, ერთი საწირავი მიართონ. საკანონო, რაც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართონ.

ქ. დუშეთს კობიაშვილები, თუ სახლში უფროსი კაცი ან მოხელე მოკვდეს, ან მეუღლენი მათნი, კაცზედ მთელი ნიშანი, ცხენი შეკაზმული, სუფრის თასი, ორი წასახურავი—ერთი წილკნელისა ერთი თავისი. დედაკაცზედ ნიშანი, ტყავი, ან ტალომა, კაბა, სარტყელი, ღილი, ბეჭედი, თავსახურავი, მთლად ორი წასახურავი—ესე-
10 ბი წილკნელს მიათონ. თუ სახლის უმცროსი კაცი, ან უცოლო მოკვდეს, ან მეუღლენი მათნი, ერთი საწირავი, ერთი წასახურავი მიართონ. დუშეთის ღვდელს ერთდღეს ჩაყენება, ხარი და ცხვარი. სოფელს ერთდღეს მასპინძლობა, კომლზედ დრამა პური პინა ერთი, ქერი ლიტრა ერთი. მსახური თუ მოკვდეს, ან სოფლის მოხელე, საწირავი და ცხენი შეკაზმული. დედაკაცზედ, რაც შეძ-
15 ლოს, ერთი საწირავი მიართონ. საკანონო, თუ იყოს რამე, როგორც ზევით ეწეროს, ისე გამოართვით.

ქ. ქილაშვილები ან წიოლიშვილები სახლის უფროსნი, ან მოხელენი თუ მოკვდეს, ან მეუღლენი მათნი, კაცზედ მთელი ნიშანი, შეკაზმული ცხენი, ორი წასახურავი, ერთი წილკნელისა, ერთი თავისი. აგრევე იმათის ცოლების თუ მოკვდეს, ნიშანი, ტყავი, ან
20 ტალომა, კაბა, სარტყელი, ღილი, ბეჭედი, თავსახურავი, ორი წასახურავი წილკნელს უნდა მიართონ. თუ სახლის უმცროსი, ან უცოლო მოკვდეს, ან მეუღლენი მათნი, ერთი საწირავი და ერთი წასახურავი მიართონ.

ქ. კარქიაშვილები.

ქ. არღუნს ღვდელს ერთ დღეს ჩაყენება, ხარი და ცხვარი, სოფელს ერთ დღეს ჩაყენება, კომლზედ დრამა პური პინა ერთი, ქერი ლიტრა ერთი. მსახური თუ მოკვდეს, ან სოფლის მოხელე—(საწირავი) ცხენი შეკაზმული. აგრევე იმათი ცოლების საწირავი, როგორც შეძლოს. საკანონო, როგორც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვით.

ქ. ბაზალეთს ჩიღვლიშვილი სახლის უფროსი კაცი თუ მოკვდეს, ან მოხელე, ან მეუღლენი მათნი, კაცზედ მთელი ნიშანი, ცხენი შეკაზმული, ორი წასახურავი—ერთი წილკნელისა, ერთი თავისი. აგრევე იმათი მეუღლენი რომ მოკვდენ, საწირავი, ნიშანი, ტყავი, ან ტალომა, კაბა, სარტყელი, ღილი, ბეჭედი, თავსახურა-

- 1 ვი, ორა წასახურავი მიაართონ. თუ სახლის უმცროსი კაცი მოკვდეს, ან უცოლო, ან მეუღლენი მათნი, ერთი საწირავი და ერთი წასახურავი წილკნელს მიაართონ. ბაზალულს (sic) ღვდელს ერთდღეს ჩაყენება, ხარი და ცხვარი. სოფელს ერთ დღეს ჩაყენება, კომლზედ დრამა პური პინა ერთი, ქერი ლიტრა ერთი. მსახური თუ მოკვდეს.
- 5 ან მოხელე სოფლისა, საწირავი, ცხენი შეკაზმული. აგრევე მათის ცოლებსა, რაც შეძლოსთ, საწირავი მიაართონ. საკანონო თუ რამ იყოს, როგორც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვით.
- ✓ ქ. კილურტს ღვდელს ერთდღეს ჩაყენება, ხარი და ცხვარი. სოფელს ერთდღეს მასპინძლობა, კომლზედ დრამა პური პინა ერთი, ქერი ლიტრა ერთი. მსახური მოკვდეს [თუ] ან სოფლის მოხელე, საწირავი, ცხენი შეკაზმული. აგრევე იმათი ცოლები რომ მოკვდენ, რაც შეძლოს, საწირავი მიაართონ. საკანონო თუ რამ იყოს, როგორც ზევით დაგვეწეროს, ისე აიდევით.
- 10 ქ. ებნისელს ღვდელს ერთ დღეს ჩაყენება, ხარი და ცხვარი. სოფელს ერთდღეს ჩაყენება, კომლზედ დრამა პური პინა ერთი, ქერი ლიტრა ერთი. მსახური თუ მოკვდეს, ან სოფლის მოხელე, საწირავი, შეკაზმული ცხენი. აგრევე თუ მათი ცოლები მოკვდენ, რაც შეძლოს, საწირავი მიაართონ წილკნელსა. საკანონო თუ რამ იყოს, როგორც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვან.
- 15 ✓ ქ. გრემისხევს ტვირშვილები მიქელისშვილები, უფროსი ან მოხელე თუ მოკვდეს, ან მეუღლენი მათნი, კაცზე მთელი ნიშანი, ცხენი შეკაზმული, ორი წასახურავი, ერთი წილკნელისა, ერთი თავისი. აგრევე მათის მეუღლისა საწირავი, ნიშანი, ტყავი, ან ტოლომა, კაბა, სარტყელი, ღილი, ბეჭელი, თავსახურავი ორი, წასახურავი წილკნელს უნდა მიაართვან თუ სახლის უმცროსი კაცი, ან უცოლო მოკვდეს, ან მეუღლენი მათნი, ერთი საწირავი და ერთი წასახურავი წილკნელს მიაართონ. გრემისხევის ღვდელს ერთდღეს ჩაყენება, ხარი და ცხვარი. სოფელს ერთდღეს მასპინძლობა, კომლზედ დრამა პური პინა ერთი, ქერი ლიტრა ერთი. მსახური თუ მოკვდეს,
- 25 ან სოფლის მოხელე, საწირავი, ცხენი შეკაზმული. აგრევე მათის მეუღლისა რაც შეძლოს, ერთი საწირავი. საკანონო თუ რამ იყოს, როგორც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვით.
- 30 ქ. ტონჩას ღვდელს ერთდღეს მასპინძლობა, ხარი და ცხვარი. სოფელს ერთდღეს მასპინძლობა, კომლზედ დრამა პური პინა ერთი, ქერი ლიტრა ერთი. მსახური თუ მოკვდეს, ან სოფლის მოხელე, საწირავი, ცხენი შეკაზმული. აგრევე იმათი ცოლები რომ მოკვდენ, რაც შეძლოს, საწირავი მიაართონ. საკანონო თუ რამ იყოს, როგორც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვით.
- 35 ქ. გენასმანს ღვდელს ერთდღეს ჩაყენება, ხარი და მარჩილი-

- 1 სოფელს ერთდღეს მასპინძლობა, კომლზედ დრამა პური პინა ერთი, ქერი ლიტრა ერთი. მსახური თუ მოკვდეს, ან სოფლის მოხელე, საწირავი, ცხენი შეკაზმული. აგრევე მათი ცოლებისა, რაც შეძლოს, საწირავი მიართონ. საკანონო, როგორც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვით.
- 5 ქ. ქაშას ღვედელს ერთდღეს ჩაყენება, ხარი დამარჩილი. სოფელს ჩაყენება, დრამა კომლზედ პური პინა ერთი, ქერი ლიტრა ერთი. მსახური თუ მოკვდეს, ან [ან] (sic) სოფლის მოხელენი, საწირავი, ცხენი შეკაზმული. აგრევე მათი მეუღლენი თუ მოკვდენ, რაც შეძლოს, საწირავი მიართონ. თუ საკანონო იყოს რამე, რაც
- 10 ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვით.
ქ. დუდურის შვილები, სახლის უფროსი, ან მოხელე თუ მოკვდეს, ერთი ნიშანი რაც იყოს, ცხენი შეკაზმული, ერთი გარდასახურავი წილკნელს მიართონ. აგრევე მათის მეუღლისა საწირავი, ტყავი, ან ტოლომა, კაბა, სარტყელი, ლილი, ბეჭედი მიართონ.
- 15 ქ. ჟინვანი არაგვს გაღმა ესახლა, რახან არაგვს დ(sic) გაღმა ესახლა, ბატონის კოხის სამწყსო არის ჟამთა ვითარებისაგან და ავის დროსაგან არაგვს გამოღმა დასახლდ(ა) წილკნელის სამწყსოში. ჩვენ და ბატონს კოხს ცილება და ლაპარაკი შეგვექნა სამართალში. წილკნის ღთის მშობლისა იყო. წილკნელმა რომანოზ ბატონს კოხს
- 20 თავი აღარ აწყინა. დევანებეთ და წილკნელის მამთავრებს ჟინვანთან ხელი არა აქვთ. ეს გუჯარიც მაშინ დაიწერ(ა).
- ქ. ანანურს ზევით ხვეს გარდა ისე წილკნელის ათორმეტთავანის მოქცეული არის. რახან წმინდის ე(მ)ბაზის შვილნი შექნილიყვენ, იმათი ეფისკოპოზი ვინც ვინ წილკნელი ყოფილან, იმათ სამწყსო ყოფი-
- 25 ლა. მცირედ მცირედ (sic) ქრისტიანობა შამოუგდიათ, ხუცესი და დიაკონი დაუდგინებიათ, წმინდის ნათლისღების შეილობა გამრავლებულა. არაგვის ერისთავი არავინ ყოფილა იმის მოქცევაში ერისთავათ თვინიერ შაბურიშვილის მეტი. იმას ჰქვია დაბალი საერისთო. ანანურს ზევით მთიულ(ე)თს წილკნელისა არა ედვა რა: არადრამა, არა საწირავი, არა სახუცო, არც ძველს გუჯარში ეწერა. ახლა
- 30 ჩვენ ფრად ცოდვილმან და ყოველთა კაცთა უნარჩევებსმან, წილკნელ ეფისკოპოზმან რომანოზს გვიბძანა არ(ა)გვის ერისთავმან ზალ, დამწყსა და კეთილათ გარჯულვა. ჩვენც არა უდებ ვქმენით ბრძანებასა მწყემს მთავრისასა, რომელმან ბრძანა, წარვედით და მოი-
- 35 მოწაფენითო, და შემდგომი ამის, წარვედით და შეუდევით კვალსა ისე მამ(ა)დმთავრისასა და მივედით მთიულეთსა. მცირე რამ ქრისტიანობა იყო და ორი ხუცესი, არც ქრისტიობა დ(ა) არც ნათლს ღების შეილობა მართ (sic) არ ეწოდებოდა, იესევე (sic) კერპის მგზავსი იყვნენ: არც მართლა ნათლის ღება იცოდნენ, აღსარება სრულიად არ იყო,

1 არც მარხვა იცოდნენ, თვინიერ დიდმარხვის მეტი. ფრიადითა ქუ-
რითა ვიღვაწე. ზოგი ერისთვის ძალი მქონდა შ(ე)მწეთ, ზოგნი თა-
ვისის ნებით მოიქცნენ. აღსარება, ემბაზით ნათვლა გავაჩინეთ. წმინ-
დას ზიარებას ერის კაცს მისცემდა სადმე ღვდელი და ერის კაცი
სადმე აზიარებდა. ესეც ამოვკვეთეთ. ერის კაცს ღვდელი საიდუმ-
5 ლოს არ მისცემს—თითონ ღვდელმა უნდა აწაროს ერის კაცი.
ჩვენ, რომანოზ წილკნელი ზა(ა)ლ ერისთ(ა)ვის დროს მთიულეთში სამ-
ჯერ ვყოფილვარ(თ), საყდრები ვაკურთხეთ, იქაურს ღვდელს სახუცო
თითო ფური დავადეცით ერისთავმა და ჩვენ. სახუცო დაყოფი-
ლი არ აქვთ იქაურს ღვდელს. ორი ღვდელია: ორს ფურს მოგვეცე-
10 მდენ, ერთია—ერთსა, ათი ღვდელი რომ გაჩნდეს მთიულეთში, სა-
ხუცო ათი ფური გამოართვით. ჩემობას ორი ხუცესი იყო. იქაურს
ხუცესს მამამთავრისა არა ედვათ რა, არც ერისკაცზედ დრამა ედვათ,
არც ეფისკოპოზის წირვა, თუ თავისის ნებით არ უნდოდათ. ახალი
მოქცეული იყვნენ, იმიტომ ვერა საეფისკოპოზო გამოსაღები ვერა
15 დავადევით რა. ვინც ჩვენ შემდგომად წილკნელი ბძანდებოდეთ,
ეცადენით კეთილად მოქცევასა და სწავლა და სარწმუნოება განამ-
რავლეთ, ეკლესიასისა (sic) და ეფისკოპოზის სამსახური ასწავეთ,
თორემ ღთი ეფისკოპოზის ხელიდამ გამოიძიებს თავის სამწყსოს საქ-
მეს. ასე ბძანებს სახარებასა შინა—ასწავებდით და მოძღვრდითო.

20 თქვენვე ამცენით ერთხელ, ორჯელ და ბევრ გზის(ა)ც და ვინც თქვე-
ნი სიტყვა არ შეიწყნაროს, განიყარეთ მტვერი ფერხთა თქვენთაგან
და უბრალო იქნებით. ხევი ნინოს მოქცეულია, მასუკან ისე წილკნე-
ლი ყოფილა. ძველს გუჯარში ხევისთავინ საეპისკოპოზო სათხოვარი:
არა სახუცო, არა დრამა არ ეწერა, არც ჩვენ დავადევით.

25 ქ. ქსანზედ ირტოზას კორინთლები, თუ სახლის უფროსი კა-
ცი ან დედაკაცი მოკვდეს, კაცზედ მთელი ნიშანი, ცხენი შეკაზ-
მული, ორი წასახურავი—ერთი წილკნელისა, ერთი თავისი. აგრე-
ვე დედაკაცზედ საწირავი, ნიშანი, ტყავი, ან ტოლომა, კაბა, სარტ-
ყელი, ღილი, ბექედი, ორი წასახურავი წილკნელს მიართონ. თუ
30 სახლის უმცრ(ო)სი მოკვდეს, ან უცოლო, ან მეუღლენი მათნი,
ერთი საწირავი და ერთი წასახურავი მიართონ. ირტოზელს ღვდელს
ერთს დღეს ჩაყენება, ხარი, ცხვარი. სოფელს ერთდღეს მასპინ-
ძლობა, კომლზედ დრამა ერთი შულო, ქერი ლიტრა ერთი. მსა-
ხური თუ მოკვდეს, ან სოფლის მოხელე, საწირავი, ცხენი შეკაზ-
35 მული. აგრევე მათის ცოლების, რაც შეძლოს, საწირავი მიართონ.
საკანონო თუ რამ იყოს, რაც ზევით ეწეროს, ის გამოართვით.

ქ. ოძისს ღვდელს ერთ დღეს ჩაყენება, ხარი და ცხვარი. სო-
ფელს ერთს დღეს მასპინძლობა, კომლზედ დრამ(ა) შულო ერთი,
ქერი ლიტრა ერთი. მს(ა)ხური თუ მოკვდეს, საწირავი, ცხენი შე-

1 კახმული, სოფლის მოხელესაც. აგრევე მათის ცოლების, რაც შე-
ძლოს, საწირავი მიართონ. საკანონო რაც ზევით დაგვეწეროს, ისე
გამოართვით.

ქ. თავღორაშვილებს, იმათს ცოლებს საწირავი აძვეთ, დრამა
არ აძვეთ. საკანონო თუ რამ იყოს, როგორც ზევით დაგვეწეროს,
5 ისე გამოართვით.

მოხელეთ განწესება.

ქ. ხოფას წინ(ა)მძღვარი ვინც იჯდეს, თუ მოკედეს, საწირ ვი
ცხენი შეკახმული, ნიშანი წილკნელს მიართონ. **ქ. ომფორის მო-**
ლარეს ჯვარის მჭირავს აბაზი ღვდლის კურთხევაზე.

ქ. ახალ გორს დეკანოზს ერთდღეს ჩაყენება, ხარი და მარ-
0 ჩილი. ქართველს კაცს თითო ძღვენი, მსახურს საწირავი, ცხენი
შეკახმული. აგრევე იმათი მეუღლის ერთი საწირავი, დრამა კომლ-
ზედ თითო შულო, ქერი ლიტრა ერთი საკანონო თუ რამ იყოს,
როგორც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვით. სომხები, მაგისტანა
კაცი თითო ძღვენს მიართმევს **და თითოს შულოს.**

15 ქ. ახალი სოფელს, ერთდღეს მასპინძლობა, სახუცო, ხარი
ერთი, მარჩილი ერთი; მსახური თუ მოკედეს, ან მოხელე სოფ-
ლისა, საწირავი, ცხენი შეკახმული, კომლზედ დრამა შულო ერთი,
ქერი ლიტრა ერთი. საკანონო თუ რამ იყოს, რაც ზევით დაგვე-
წეროს, ისე გამოართვით.

20 ქ. იკოს ფიცხელაურები სახლის უფროსნი კაცნი, ან მოხე-
ლენი თ(უ)მოკედენ, ან მეუღლენი მათნი, კაცზედ მთელი ნიშანი,
შეკახმული ცხენი, ორი წას(ა)ხურავი—ერთი წილკნელისა, ერთი
თავისი, სუფრის იარაღი და თასი. აგრევე იმათი მეუღლისა საწი-
რავი, ნიშანი, ტყავი, ან ტოლომა, კაბა, სარტყელი, ღილი, ბე-

25 ჰედი, თავსახურავი, მთლად ორი წასახურავი—ესენი წილკნელს
უნდა მიართონ. თუ სახლის უმცროსი, ან უცოლო მოკედეს, ან
მეუღლენი მათნი, ერთი საწირავი და ერთი წასახურავი მიართონ.

ღვდელმა ერთს დღეს მასპინძლობა, ხარი და ცხვარი, სოფელს
ერთს დღეს მასპინძლობა, კომლზედ დრამა შულო ერთი, ქერი
30 ლიტრა ერთი. მამამთავარი და მსახურს, ან სოფლის მოხელე თუ
მოკედეს, საწირავი ცხენი შეკახმული. აგრევე იმათი ცოლების
საწირავი რაც შეძლოთ. საკანონო თუ რამ იყოს, როგორც ზევით
დაგ(ე)ვეწეროს, ისე გამოართვით.

ქ. კორინთას ღვდელსა და სოფელს ერთდღეს ჩაყენება, სახუ-
35 ცო, ნახევარი, ხარი, დრამა კომლზედ შულო ერთი, ქერი ლიტრა
ერთი. მსახური თუ მოკედეს, ან სოფლის მოხელე, საწირავი, ცხე-
ნი შეკახმული. აგრევე იმათი მეუღლეს ერთი საწირავი. საკანონო

- 1 თუ რამ იყოს, როგორც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვით.
- ქ. ალევს ღვდელს ერთდღეს კარგი მასპინძლობა, სახუცო, ხარი ორი, ცხვარი ორი, კომლზედ დრამა შულო ერთი, ქერი ლიტრა ერთი. მსახური თუ მოკვდეს, ან სოფლის მოხელე, საწირავი, ცხენი შეკაზმული. აგრევე იმათი მეუღლისა, რაც შეძლოს, 5 ერთი საწირავი მიატონ. საკანონო რაც ზევით დაგვეწეროს, ისე გამოართვით. ამას ზევით წილკნელს ხელი არ(ა) აქვს. **მირზაშვილ(ს) ქსანზე საქმე არა აქვს, არც ანანურს ზევით მთაში.**
- ქ. ჩვენ ფრიად ცოდვილმან და ყოვლად უღირსმან წილკნელ ეფისკოპოზმან რომანოზ ეს წილკნის ღთის მშობლის სამწყსოს გუ- 10 ჯარი მე დავაწერინე ბატონის შვილის კ'ოზის დომენტის ბრძანებით. ასე რომე ქსანზედ რატიშვილმა საწირავად დაგვაბატიჯა. წავედით. ქსანში ბარგი ჩამიცივიდა: ერთი ხელი წირვის იაზალი, ბევრი სხვა რ(ა)მ საქონელი და წილკნის ღთის მშობლის სამწყსოს იქ დამეკარგა გუჯარიც. დიად დიდს შეიწროებაში ჩავარდი იმ გუჯარის 15 დაკარგვისათენ, დიად დიდს ხნის ნაკურთხი ეფისკოპოზი ვიყავ- ჩემდ ეკლესი(ი)ს სამწყსოს ა(მ)ბავი და რიგი კარგა ვიციადი: აზნუ- შვილს რა ედვა, მსახურს რა ედვა, ან სახუცო, ან დრამა რა ედ- ვათ. ბევრი ნაკლებიც დავწერე აგრემც----აზნუშვილი, მსახური, 20 ღვდელი სწერია იმათი ცოდვისათვის მე---- რაც ამ გუჯარში დიდი კაცი---- გავიკითხო. თუ მომატებული და იმ ძველს გუ- ჯარში რაც ეწერ(ა) იმაზედ ნაკლები არ დავწერე, ჩემის მაკურ- თხველის კ'ზის დომენტისაგან შეჩვენებული ვიყო მე წილკნელი რომანოზ. რაც ამ გუჯარში ეწეროს, რამანც პატრიაქმან ანუ 25 მეთემან ანუ ერისთავმან ანუ დიდმან ანუ მკარემან წილკნის ღთისმშობელს ეს ან იმაზე მჯდომს ეფისკოპოზს ეს მოუშალოს, მასამც რისხავს იესო ქრისტე და მშობელი მისი ყოვლად უზრუნე- ლი მარიამ. დაიწერა გუჯარი ესე წილკნის დეკანოზის ხელითა აგვისტოს ე ქ'კს ტნზ.

სარმის კვაპაბეძე.

ქალაქ ტფილისის აღწერა 1803 წლისა.

საქართველოს მთავარარქივში მოიპოვება ფრიად საყურადღებო აღწერატფილისისა, შესრულებული რუსთა ბატონობის დამკვიდრების პირველსავე ხანებში. აღწერას აქვს საერთო სათაური: *Списки въ городѣ Тифлисѣ состоящихъ домовъ*. მას დასმული აქვს ძველი ნომერი — № 13. აღწერა წარმოდგენილია 4 ნაწილად ჩვეულებრივ თაბახის ზომის ლურჯ ქაღალდზე (ტფილისის 4 ნაწილად გაყოფის გამო). პირველი ნაწილი შეიცავს 26 ფურცელს და 1 გვერდს. ხელნაწერში წინანდელი დროის პაგინაცია იწყება საერთოდ მე-17 ფურცლიდან. მე-17 ფურცელზე ზემოდ მოყვანილი საერთო სათაურია მოთავსებული. მე-18 ფურცლიდან იწყება პირველი ნაწილი, ასე რომ პირველი ნაწილის ტექსტი მოთავსებულია 18—44 ფურცელზე.

მეორე ნაწილის აღწერილობა მოთავსებულია 45—61 ფურცელზე, მეოთხე ნაწილისა 62—70 ფურცელზე, მესამე ნაწილისა 71—93 ფურცელზე. პაგინაციის გაკეთებისას ამგვარად მეოთხე ნაწილის აღწერილობა მესამე ნაწილისაზე ადრე მოუთავსებიათ.

აღწერა, როგორც სჩანს, შესრულებულია 1803 წლის იანვარში, რის შესახებ მოკლე ცნობა დაბეჭდილია კავკ. არქეოგრ. კომისიის აქტების II ტომში (მართლწერას ვერ ვიცავთ): *Опись г. Тифлиса с показанием числа жителей, строений и укреплений от января 1803 года*. 1-я половина г. Тифлиса кругом обнесена каменной стеною, внутри цитадель с таковым же укреплением. 2-я половина города называется Авлабар; обнесена каменной стеной и при нем особое укрепление под названием Метех. Обе сии половины разделены на четыре части, а именно: 1) Мухравская, 2) Цавкинская, 3) Горная и 4) Авлабарская. В них 3000 домов; жителей разнаго исповедания до 20000 душ. Церквей Грузинских 15, Армянских 24, Греческих 1 и Католических 1; мечеть 1. Лавок с красным товаром 85, мелочных 63, мастерских 310, с естественным припасами 76 и винных 40¹⁾.

ამ ცნობიდან სჩანს, რომ 1803 წ. იანვარში მოუხდენიათ ტფილისის საკმაოდ ვრცელი აღწერა, მოსახლეობის გარდა სავაჭროების და ეკლესიების აღწერა. ჩვეს ტექსტში წარმოდგენილია მე-17 ფურცლიდან მხოლოდ მოსახლეობის და სახლების აღწერილობა. შესაძლებელია ამიტომ, რომ ჯერ არ აღმოჩენილ ან შესაძლებელია დაკარგულ 16 ფურცელზე მოთავსებული იყო სავაჭროების და ეკლესიების აღწერილობა შესაძლებელია ეს აღწერა იყო, თუ ის მთლად დაკარგული არ არის, არქივში კიდევ აღმოჩნდეს.

რომ მართლაც ქვემოთ დაბეჭდილი აღწერილობა ტფილისის მოსახლეობისა შედგენილია 1803 წლის იანვარში და ყოველს შემთხვევაში არა უგვიანეს ამ ხნისა, ეს სჩანს იქიდანაც, რომ აღწერილობაში მალაღ ხელისუფალთა შო-

¹⁾ Акты кавк. археог. ком. II, 1046.

რის მოხსენებულია მხოლოდ საქართველოს მართველი კოვალენსკი (პირვ. ნაწ., § 600), რომელიც მართველად ითვლებოდა 1802 წლის მაისიდან და რადგანაც საქართველოს მთავარმართველი გენ. კნორინგი კავკასიის ლინიაზე ბინადრობდა, ამიტომაც ის ფაქტიურად იყო რუსეთის ხელისუფლების უმაღლესი წარმომადგენელი ტფილისში ვიდრე საქართველოს მთავარმართველად დანიშნულის პ. ციციანოვის ტფილისში ჩამოსვლამდის (1 თებერვ. 1803 წ.). ამისდა მიხედვით შესაძლებელია, რომ ჩვენი აღწერილობა მართლაც 1803 წ. იანვარში მომხდარ აღწერის შედეგს წარმოადგენდეს.

აღწერილობა შედგენილია შემდეგ სისტემაზე. მოყვანილია ბინის (და ალბად სახლისაც) პატრონის გვარი ეროვნული ჩამომავლობის ჩვენებით. შემდეგ ნაჩვენებია მცხოვრებ სულთა რაოდენობა ცალკე მამობრივი და ცალკე დედობრივი სქესისა, ოთახების რიცხვი და აგრეთვე—თუ ბინის (სახლის) პატრონი ვისი უკმა არის. შენიშვნაში კიდევ მიწერილია, თუ ვინ არის რუსის ჯარისაგან ან მოხელეთაგან სახლში ჩასახლებული. ზოგიერთ შემთხვევაში ნაჩვენებია მობინადრე მეკომურის თავი-კაცის ხელობაც (ვაჭარი, რომელიმე დარგის ხელოსანი, მღვდელი). ცალკე ნაწილების მხრივ სუმიშარულად აღწერილობაში წარმოდგენილი ცნობები იძლევა შემდეგს საერთო ცნობებს.

სახლების (მეკომურთა) რიცხვი ნაჩვენებია ტფილისსა I ნაწილში 1010, II-ში—624, III-ში—837, IV-ში—454. თავადაზნაურ მეკომურთა რიცხვში შედის მათი მსახურთა რიცხვიც, მაგ., გარსევან ჰევაქიანის ოჯახში ნაჩვენებია 7 მღვდ. და 22 მამრი (II, § 69). ცხადია, ამ რიცხვში მსახურებიც შედიან. ოთახების რიცხვიც ამიტომ თავადაზნაურთა ოჯახებზე მეტია აღრიცხული. ამასთანავე ზოგი მეკომურის ოთახის რაოდენობა არ არის ნაჩვენები. ესენი უნდა იყვნენ უმთავრესად მოსახლეობის უღარიბესი ნაწილი, რომელსაც ალა-მაჰმად-ხანის დროს ტფილისის მიერ გამოვლილ აოხრების შემდეგ ალბად ჯერ კიდევ ვერ მოეხერხებია მუდმივი ბინის აგება. ასეთი მობინადრენი შედარებით მეტია აღნიშნული მე-3 და მე-4 ნაწილში. სულ პირველ ნაწილის 1002 მეკომურს (8-ს შესახებ ცნობა არ მოიპოვება) უჭირავს 1305 ოთახი, მე-II ნაწილის 605 მეკომურს (დანარჩენის შესახებ ცნობა არ არის)—936 ოთახი, მე-III ნაწილის 774 მეკომურს—1081 ოთახი და მე-IV ნაწილის 373 მეკომურს—597 ოთახი. ოთახების რიცხვი აღუნიშნელია I ნაწილში 8 შემთხვევაში, II-ში—19, III-ში—63 და IV-ში—81. სულ მთელს ტფილისში აღნუსხულია 2925 სახლი, ამაღდან 2754 სახლში აღრიცხულია 3,919 ოთახი. თითო სახლზე მოდის 1,42 ოთახი.

მოსახლეობის რაოდენობა აღწერის მიხედვით გვეხატება შემდეგნაირად (თავადაზნაურთა და მსხვილი ვაჭრების ოჯახებში, როგორც მოვიხსენიეთ, მოსამსახურენიც ითვლებიან,—ყველანი ერთ მეკომურად):

ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ბ ა	მეკომური	მამრი	მღვდარი	სულ სული
I ნაწილში	362	786	691	1478
II „	108	302	272	574
III „	84	156	154	310
IV „	82	157	144	301
	სულ	636	1401	1251
ს ა მ ხ ო ბ ა				2663
I ნაწილში	638	1284	1218	2502
II „	483	1132	1101	2233

III	"	677	1271	1249	2520
IV	"	372	803	671	1474
		2170	4490	4239	8729
თათარი					
II	ნაწილში	3	6	4	10
III	"	61	108	106	214
		64	114	110	224
კათოლიკე					
I	ნაწილში	6	11	10	21
II	"	27	60	63	123
III	"	4	11	6	17
		37	82	79	161

რუსი (ადგილობრივი მკვიდრი) ნაჩვენებია I ნაწილში I მეკომური, ლიუტტ-რანი მეორე ნაწილში I მეკომური, ხოლო ბერძნები I ნაწილში I კომლი, II-ში — 2 კ. და III-ში 11 კომლი (17 მამრი და 11 მდედრი).

სულთა რაოდენობა 2925 სახლზე მოდის სულ 11,805 მიმატებით კიდევ ცოტაოდენ რიცხვისა, რადგან გამონაკლისის დაგეარად ზოგიერთ მეკომურთა სულობით განსახლება აღწერაში არ არის წარმოდგენილი. ეს ციფრი მაინც თვალსაჩინოდ განსხვავდება იმ რიცხვისაგან, რომელიც ზემოთ ნაჩვენები იყო როგორც დახლოებითი ციფრი ტფილისის ორისავე სქესის მოსახლეობისა 1803 წლის აღწერით (20 ათასი სული). როგორც სჩანს, ჩვენს აღწერილობაში წარმოდგენილია მხოლოდ სრულ წლოვანი მოსახლეობა. მცირეწლოვანი აღრიცხვაში არ ყოფილან შეტანილი. ამ საკითხში შეიძლება სინათლე შეიტანოს თვით აღწერის წარმოების ინსტრუქციამ, უკეთეს ასეთი მომავალში აღმოჩნდა. ყოველს შემთხვევაში აღწერა მითო მეკომურზე უჩვენებს მამობრივი და დედობრივი სქესის სულთა ფრიად მცირე რიცხვს, რაც უნდა ადასტურებდეს დასახლებულ მოსახლეობას, სახელდობრ, რომ აღწერაში შეტანილი უნდა იყოს მხოლოდ სრულწლოვანი მოსახლეობა.

ეროვნულად მეკომურთა მიხედვით პროცენტულად მოდის ქართველი 21,5%, სომეხი 74, 3%, თათარი 2,2%, კათოლიკე სარწმუნოების 1,3%.

უმაღლეს წოდებას, სახელდობრ თავადებს, აღწერა აღნიშნავს ტფილისში I ნაწილში 28 კომლს (ყველა ქართველები), II-ში—32 კომლს (15 კ. ქართველი, 17 კ. სომეხი, მათ შორის 2 კ. ყარაბაღელი მეღიქი), III-ში—11 კომლს (1 კ. ქართველი, 8 კ. სომეხი, 2 კ. თათარი), IV-ში—1 კომლს (ქართველს). სულ ტფილისში უმაღლესი წოდების აღრიცხულია 72 კომლი, მათ შორის 45 კ. ქართველი, 25 კ. სომეხი, 2 კ. თათარი.

ახნაური ნაჩვენებია: I ნაწილში 39 კ. ქართველი და 33 კ. სომეხი, II-ში —12 კ. ქართველი, 22 კ. სომეხი და 2 კ. კათოლიკე, III-ში—3 კ. ქართველი და 22 კ. სომეხი, მეოთხეში—არც ერთი, ხოლო სულ ტფილისში 133 კომლი, მათ შორის 54 კ. ქართველი და 77 კ. სომეხი. ვაჭარი ნაჩვენებია (შესაძლებელია ვაჭრების პროცენტია ყველა შემთხვევაში არ იყოს აღნიშნული) I ნაწილში 1 კ. სომეხი, II ნაწილში—74 კომლი (71 კ. სომეხი, 1 კ. ქართველი, 2 კ. კათოლიკე), III ნაწილში—5 კომლი სომეხი და მეოთხე ნაწილში არც ერთი. ცხადია, რომ ვაჭრებად აღწერაში იგულისხმებიან ან მსხვილი მოვაჭრენი ანდა აღწერაში ყველა ვაჭრის შესახებ არ არის აღნიშნული მისი პროცენტია.

საყოფადღებოა ყმა-მოქალაქების აღრიცხვა მებატონეთა მიხედვით. სამეფო სახასო ყმები აღრიცხვაში აღნიშნულია როგორც სახაზინო. დედოფლების და ბატონიშვილების კიდევ ცალკეა ნაჩვენები. პირველ ნაწილში ნაჩვენებია 363 კომლი სახაზინო ყმა, ამას გარდა დარეჯან დედოფლისა 18 კომლი, მარიამ დედოფლისა—4 კ., დავით ბატონიშვილისა—6 კ., ალექსანდრესი—2 კ., ბაგრატისა—2 კ., მირიანისა—1 კ., ფარნაოზისა—1 კ., დიმიტრი (sic) ბატონიშვილისა—1 კ., სულ ყოფილ სამეფო სახლის კუთვნილი—398 კომლი.

მეორე ნაწილში სახაზინო ყმა ნაჩვენებია 181 კომლი, დედოფლების—3 კომლი, სპეციალურად დარეჯან დედოფლის—8 კ., დავით ბატონიშვილის—3 კ., იულონის—4 კ., ვახტანგის—2 კ., ფარნაოზის—4 კ., ალექსანდრესი—1 კ., იოანესი—1 კ., სულ 207 კომლი.

მესამე ნაწილში სახაზინო ყმა ირიცხება 347 კ., დარეჯან დედოფლის 15 კ., საზოგადოდ დედოფლების—6 კ., დავითის—7 კ., ვახტანგის—3 კ., ფარნაოზის—7 კ., ალექსანდრესი—5 კ., იულონის—4 კ., ბაგრატის—1 კ., სულ 395 კომლი.

მეოთხე ნაწილში სახაზინო ყმა ნაჩვენებია 164 კ., დედოფალ დარეჯანისა—133 კ., დედოფ. მარიამისა—8 კ., დავითის—29 კ., ვახტანგის—1 კ., იოანესი—1 კ., სულ 336 კომლი.

სულ ოთხსავე ნაწილში სახაზინო ყმა ნაჩვენებია 1055 კომლი, დედოფალ დარეჯანისა—174 კ., დედოფალ მარიამის ანდა განუსაზღვრელად დედოფლების—21 კ., სულ სადედოფლო მამასადამე—195 კ., ბატონიშვილებისა—86 კ., მათ შორის დავითის 45 კომლი.

საეკლესიო ყმათა რიცხვი ნაჩვენებია ქალაქის პირველ ნაწილში 145 კომლი, მათ შორის მცხეთის საკათალიკოზოსი 69 კ. სატფილელი—20 კ., მეორე ნაწილში—97 კ., მათ შორის საკათალიკოზო 24 კ., ტფილელისა—5 კ., კათოლიკე ეკლესიისა—2 კ.; მესამე ნაწილში—81 კ., მათ შორის საკათალიკოზო 34 კ., ტფილელისა 3 კ., კათოლიკე ეკლესიისა 3 კ., მეოთხე ნაწილში—34 კ., მათ შორის საკათალიკოზო 17 კ., სულ ოთხსავე ნაწილში ნაჩვენებია 357 კომლი საეკლესიო ყმა, მათ შორის 144 კომლი მცხეთის საკათალიკოზო ყმა, ტფილელისა—26 კ., კათოლიკე ეკლესიისა 5.

ამგვარად ტფილისის მოსახლეობა 1803 წ. განიყოფებოდა: სახაზინო (ყოფ. სამეფო), სადედოფლო და საბატონიშვილო ყმები 1336 კომლი, თავადები—72 კ. (მათ შორის 2 კ. ყარაბაღის მეღიქი), აზნაური—133 კომლი, ვაჟაბერი—80 კომლი, საეკლესიო ყმა 362 კომლი. ამათ უნდა მიემატოს ცალკე 6 სახლად ნაჩვენები მალალი სასულიერო პირნი ქალაქის (პირველ ნაწილში §§ 98, 193, 305, 562, მესამე ნაწილში § 807, 814). ყველა ამის გამოკლებით რჩება (2924—1976 =) 944 კომლი კერძო მებატონეთა ყმა.

ასეთია ტფილისის მოსახლეობის სურათი 1803 წლის აღწერის მიხედვით. ხსენებულ ცნობების შედარება შეიძლება ტფილისის მოსახლეობის 1780—1781 წლის ნუსხასთან, რომელიც ჩვენ დავებუდეთ სასტ. მოამბეში 1825 წ. I, გვ. 225—232 და აგრეთვე კლაპროტისთვის მისი ჩვენში მოგზაურობის დროს ტფილისის მოსახლეობის შესახებ მიწოდებული სტატისტიკურ ცნობებთან (კლაპროტი მოგზაურობდა კავკასიაში და საქართველოში 1807—1808 წ.წ.) კლაპროტი ტფილისის მოსახლეობის შესახებ გადმოგვცემს შემდეგს: „ტფილისს აქვს 2 ბაზარი, რუმელიც 704 სავაჭროს შეიცავს. სავაჭროებში უმთავრესად სომეხი, თათარი და ქართველი მოვაჭრეები არიან... ეხლა ტფილისში ირი-

ცხება გარდა იქ მცხოვრებ რუს მოხელეებისა და ჯარისა, 18000 მკვიდრი, რომელთაგან დახლოვებით ნახევარს სომხები შეადგენენ.

„ტფილისში ირიცხებაო იმ ცნობების მიხედვით, რომელიც მე პოლიციემიისტერიდან მივიღე: 1 ქართვ. პატრიარქი (კათალიკოზი) ანტონი, ერეკლე მეფის შვილი, 1 ქართვ. მიტროპოლიტი, 55 ქართვ. მღვდელი, 1 ბერძნის ეპისკოპოზი, 3 ბერძნის არქიმანდრიტი, 1 სომეხი მთავარეპისკოპოზი, 73 სომეხი მღვდელი, 8 სომხის ეპისკოპოზი, 4 კათოლიკე პატრი, 1 თათრის ეფენდი, 160 თავადი¹, 216 აზნაური (ტექსტში დაბეჭდილია: ასნაური) 1983 მოქალაქე, 251 სოფლის კაცი¹ (ტექსტში დაბეჭდილია სოფელის კაცი), 426 თავადის სოფლის (ტექსტში: სოფელის) კაცი, 3684 მესაკუთრე სახლებისა (სახაზინო სახლები არ ითვლება“²).

შედარება 1780—1781 წლის, 1803 წ. იანვრის და კლაპროტისთვის მიწოდებულ 1807 წლის ცნობების იძლევა ზოგიერთ საყურადღებო ფაქტებს. 1803 წ. ტფილისის მოსახლეობა გარდა თავდაზნაურთა აღირიცხებოდა (2925—205=) 2720 კომლი, მაგრამ რადგან განსაკუთრებით თავადების ოჯახებთან მათი მსახურნიც არიან მითვლილნი, ამიტომ არა-თავდაზნაური მოსახლეობა ტფილისში 1803 წ. შეიძლება მიღებულ იქნას 2770—2800 კომლამდის. 1780—1781 წ. ტფილისში მეტეგრეთა და მოქალაქეთა რიცხვი იყო 3428 კომლი. 1803 წლისთვის, მაშასადამე, ტფილისის მოსახლეობა 1780—1781 წელთან შედარებით კომლობრივად დაკლებული ყოფილა 18,3%-ით³). აქ იგულისხმება კომლობრივი დაკლება, სულობრივი დაკლება ტფილისის მოსახლეობისა კიდევ უფრო მეტი იქნებოდა, რადგან ცნობილია, რომ ალა-მამქდახანმა წაიყვანა თავისი შემოსევის დროს 10 ათასამდე ტყვე და უმრავლესობა ამ ტყვეებისა სწორედ ტფილისიდან იყო. ასე მრავალრიცხოვან ტყვეების წაყვანა ეჭვს გარეშეა გავლენას იქონიებდა ტფილისის მოსახლეობის კომლთა შემადგენლობაზე იმ მხრივ, რომ 1803 წლისთვის სულთა რიცხვი თითო კომლზე ორთაშუაირიცხვით ჯერ კიდევ გათანასწორებული არ იქნებოდა 1795 წელზე უწინარეს მყოფ მდგომარეობასთან.

კლაპროტი უჩვენებს ტფილისში 3684 მესაკუთრეს, რაც 1803 წლის ცნობასთან შედარებით (2925 მესაკუთრე) წარმოადგენს თვალსაჩინო მომატებას. როგორც სჩანს, 1803—1807 წლებში ტფილისი დიდ ზრდას განიცდიდა და უკვე უახლოვდებოდა 1795 წელზე ადრინდელ მდგომარეობას.

საყურადღებოა კიდევ შემდეგი ცნობა: 1780—1 წელს საერთო რიცხვი სხასო (სამეფო), სადედოფლო და ბატონიშვილების ყმებისა ტფილისში ირიცხებოდა 2139 კომლი (ამათგან დედოფლებას და ბატონიშვილების 550 კომლი). 1803 წ. სახაზინო, სადედოფლო და ბატონიშვილების ყმათა რიცხვი იყო 1336 კომლი. დაკლება გამოიხატება 37,5%-ით, მაშინ როდესაც მეკომურთა საერთო რიცხვის დაკლება ტფილისში ამავე ხანებში 18,3% იყო. ამასთანავე ჩვენ ვხედავთ, რომ 1803 წ. კერძო მებატონეთა ყმა (თავადების და სხვ.) ტფილისში ირიცხებოდა 944 კომლი, ხოლო 1780—1 წ.—770 კ. აქ უკვე ვხედავთ 1803 წლისთვის მომატებას 19%-ით. ეს გარემოება ამტკიცებს, რომ 1801—1802 წლებში რუსთა ბატონობის საბოლოოდ დამკვიდრებისას ტფილის-

1) სიტყვები: თავადი, ასნაური, სოფელის კაცი კლაპროტს მოყვანილი აქვს ქართულად.

2) J. v. Klaproth, Reise in der Kaukasus und nach Georgien... Halle und Berlin; 1812 I, 737—740.

3) ს ა ი ს ტ. მოამბე, 25 წ. I, 226.

ში ადგილი ქონია სახაზინო ყმების თითქმის მასიურად მითვისებას კერძო მებატონეთა (თავადების და სხ.) მიერ. როგორ იყო ამ მხრივ მდგომარეობა 1807 წლისთვის, კლაპროტისთვის მოწოდებულ ცნობიდან გაოკვევით არ სჩანს, რადგან მოქალაქეთა რიცხვში მას კერძო მებატონეთ კუთვნილ ყმათა რაოდენობა გამოყოფილი არა აქვს.

ტფილისის ეკონომიურ მდგომარეობის ვითარებისთვის საყურადღებოა, რომ 1786 წ. პოლკ. ბურნაშევის სიტყვით, лавок с красными товарами, рукоделами и естественными принасами в Тифлисе до 500. 1803 წ. იანვარში, როგორც ზემოთ მოხსენებულ ცნობიდან სჩანდა (გვ. 27), ითვლებოდა სავაჭრო და სახელოსნო 574, ხოლო 1807 წ. კლაპროტის მიხედვით 704 სავაჭრო იყო აქაც ჩვენ ვხედავთ მე-19 სინას პირველ წლებში ტფილისის დაწინაურებას.

ქალაქი ტფილისი, როგორც აღწერიდან სჩანს, მე-19 ს-ნის დასაწყისში წარმოდგენილი იყო პატარა სახლებით, რომელიც უმთავრესად 1 ოთახისგან შესდგებოდა (ორთა შუა რიცხვით კომლზე, როგორც ვნახეთ, 1.46 ოთახი მოდის). ეს ცნობა უდგება ტფილისის იმ საერთო სურათს, რომელიც კლაპროტს აქვს დატული. საერთოდ ტფილისის მდგომარეობის შესახებ 1807 წ. ახლო ხანებში კლაპროტს საყურადღებო ცნობები მოყავს. ტფილისი, ამბობს ის, არის ძლიერ ცუდად გაშენებული და უკანასკნელ ახორების შემდეგ 1795 წლის სექტემბერში აღა-მაჰმად-ხანის მიერ სანახევროდ ნანგრევებს წარმოადგენს და მხოლოდ სახლების $\frac{2}{3}$ არის ხელმეორედ აშენებულიო... ქალაქს გაღავანი ქონდა 15 ფუტის სიმაღლე კედლით და საძირ კარით. ქუჩები შიგნით ქალაქში ასეთი ვიწრო იყო, რომ უფართოეს ქუჩაზედაც ურემი გაჭირვებით გაივლიდა, ხოლო მეორე ხარისხოვანი (შესახვევ) ქუჩებში ერთი ცხენოსნის გასავლელი ადკილიც ძლივს მოიპოვებოდა. აედრის დროს ასეთ ქუჩაში ორი ქვეითიც ერთმანეთს ხშირად გვერდს ვერ აუვლიდა. სახლები გაშენებულია ცუდად ქართული რიგის მიხედვით, შერეულად აგურისა და ქვისაგან ტალახითა და თიხით, ასე რომ ასეთი სახლი დანგრევას ძლივს 15 წელიწადს გაუძლებსო... გაშლილ ადგილას გაშენებულია მთავარმართებლის სახლი იმ ადგილას, სადაც მანამდის იდგა როსტომ მეფის მიერ აზიურ გემოვნებაზე გაშენებული მდიდრული სასახლეო. ამის გარდა მთელს ქალაქში სულ ერთი დიდი ან აღსანიშნავი შენობა არ არისო. ყველა სახლები წარმოადგენენ ქვის საცოდავ ქოხებს, უმეტესობა მათგან ძლიერ უსუფთაო (გარეგნობისა) არიან. ზოგიერთმა ქართულ თავადმა, რუსულ წესზე მიჩვეულმა, აიშენა უკეთესი საცხოვრებელი სახლები, რომლებიც ჩვეულებრივ ორ სართულიანს წარმოადგენენ და ირვევით აივანი (გალერეა) აქვთ. სხვა სახლებში მხოლოდ იშვიათად არის ფანჯრები, ფანჯრების მაგივრად მხოლოდ ნახერტია დატოვებული, რომელიც ყოველთვის არ არის ზეთში გავლილ ქალაქში (ხეივანითაც და დაფარული!).

ტექსტი აღწერისა გამოცემულია საერთოდ უცვლელად. როგორც ვტყობა, აღმწერლები ყოფილან ახლად ჩამოსული რუსები, რის გამო სახელები მეტად დამახინჯებულია. მხოლოდ ორთოგრაფია არა გვაქვს დატული დაუძლეველ ტენიკურ დაბრკოლებათა გამო, რადგან ერთს სტამბაში არ იყო რუსული ნიშნები ъ, ъ, і, ხოლო მეორე სტამბაში კიდევ—ცხრილების ასაწყობად საჭირო მასალა. ამ მიზეზით ტექსტის მართლწერა არ არის დატული: ъ სრულიად გამოტოვებულია, ъ (იხმარება ხანდახან საკუთარ სახელებშიც) და і-ს მაგივრად დასმულია е და и.

Список первой части.

№№ по порядку	ЗВАНИЕ ХОЗЯЕВ	Число душ		Число покоев	Кому принадлежит	Кем заняты
		Мужска.	Женска.			
1	Арм. Иван	1	—	1	Князя Арбелиана	
2	Арм. Семен Арутинов	4	2	1	Каталикоза	
3	Груз. Гогия	2	2	1	Геор. Цыцыанову	
4	Арм. Иван	1	—	1	Дворянин Каталикозу	
5	Армянина вдова Сулава	1	3	1	Манастирский	
6	Груз. Гогия Иясав	1	3	1	Царевича Давыда	
7	Арм. Каралов	2	2	1	Чабо Диванбево	
8	Армянина вд. Парсаданова	2	1	1	Казенная	
9	Арм. Осип. Степанов	1	2	1	Казенной.	
10	" Степан Исаев	3	2	1	"	
11	" Арутин Петрусов	5	2	1	"	
12	" Бежан Вартанов	2	2	1	"	
13	" Хечан Макудов	2	4	1	"	
14	" Акобчан Маркузов	4	3	2	"	
15	" свещ. Каприл Каприлов.	1	4	1	"	
16	" Саак Мамажанов	3	2	1	Манастирской	
17	" Аган Азахов	2	3	2	Казенной	
18	" Пепин	1	4	1	Тамазо Арбелова	
19	" Крикор Хандамов	1	2	1	Казенной	
20	" свещ. Авет. Макарычов.	1	3	2	"	
21	" Сурано Степанов	2	1	—	Каталикозов	
22	" Оганес Багдасаров	3	—	1	Казенной	
23	Груз. Иване Георгов	2	2	2	"	
24	Арм. Микиртум Давытов	1	2	1	Манастирской	
25	" Гаго Абелов	1	2	1	Казенной	
26	" Атавдил Степанов	4	3	1	"	
27	" Микиртум Георгов	1	1	1	"	
28	" Теймурас Татов	4	5	2	Дворянин	
29	" Ага Переков	1	4	1	"	
30	" Мартирос Мосесов	3	2	1	Казенной	
31	" Оганес Богдасаров	1	—	1	"	
32	" Крикор Богдасаров	2	2	1	"	
33	" Абол Петрузов	4	2	1	Каталикоза	
34	" Татул Мосейв	3	1	1	Казенной	
35	Груз. Деметрей Сабаов	1	1	1	Тамазо Арбелова	
36	Арм. Гоги Чигиянов	3	4	2	Казенной	
37	" Паремус Алеков	3	3	2	Деревенской	
38	" Степан Аритенов	1	1	1	Казенной	
39	" Шахара Шанидов.	1	3	1	Деревенской	
40	" Бежан Георгов	5	3	2	Казенной	
41	" Давыт Мирзов	2	2	1	"	
42	" свещ. Акоб Вартанов	3	2	1	"	
43	" Гапо	3	2	1	"	

44	Арм. Зураб Арютинов	1	3	2	Манастирской
45	„ Гапо Сааков	2	2	1	Каталикоза
46	„ Погос Хосровав	2	1	1	Дворянин
47	„ Аветик Автвандилов	1	1	1	Церковный
48	„ Нони Шахаров	2	1	1	Манастирской
49	Груз. Кони Крикоров	2	2	1	Мелиха Зураба
50	„ Шиоберов	1	2	1	Казенной
51	„ Иване Имерело	1	1	1	„
52	„ Иосип Георгов	1	6	1	Салагов
53	„ Павле Шиов	1	1	1	Казенной
54	Арм. Зураба Калустов	3	3	1	Манастирской
55	„ Оган Осипов	2	2	1	Мелиха Бегбута
56	„ Пепан Сланиулов	1	3	2	Казенной
57	„ Маркирос Саламонов	2	1	1	Мелихов Бебутов.
58	Груз. Нитусе Бежанов	1	1	1	Казенной
59	Арм. Арютин Казаров	2	2	1	Манастирской
60	„ Петрус Богдасаров	1	2	1	Каталикоза
61	Груз. Сысак Сулханов	2	2	1	Тибел крестьян.
62	„ Задхара Тевдоров	2	2	2	Каталикоза
63	„ Гогия Беров	2	3	1	Салагов
64	Арм. Саркис	1	2	1	Казенной
65	„ Алеко Ханжумов	1	2	1	„
66	„ Акоб Папов	2	1	1	Арешев крестьян.
67	„ Хату Нониев	2	1	1	Казенной
68	„ Сагатер Гогиев	3	1	1	„
69	„ вдова Марья Исова	1	1	1	„
70	„ Баба Ашулов	1	2	1	„
71	„ Оганес Саркесов	2	1	1	„
72	„ Иоване Петрусув	4	3	4	Казенной
73	Арм. Тату Папов	4	4	3	„
74	„ Давыт Петрусов	2	2	1	Терказаре крест.
75	„ Гогя	1	1	1	Туманов крест.
76	„ Евурк Харазов	2	3	1	Казенной
77	„ Кино Хачетуров	1	2	1	Мслиха Бегбутава
78	„ Мосес Цалдеив	2	3	1	Казенной
79	„ Бежан Папов	1	1	1	Каталикоза
80	„ Нонии Папов	2	1	1	Казенной
81	„ Кеворк Папов	1	1	2	„
82	Груз. Константин Кетисов	1	3	1	„
83	Арм. Мекиртун Тер-Асатуров	7	3	4	„
84	„ Кеворк Исоов	1	2	1	„
85	„ Священ. Меликсед Тар-Асатуров	3	3	1	„
86	„ Ростом Малов	1	4	2	„
87	„ Шакаро Илеов	4	3	2	„
88	„ Сосо Алиов	1	2	1	Манастирской
89	„ Казар	3	3	1	Мейтаров крест.
90	Груз. Гогия	1	1	1	Казенной
91	Арм. Шермазан Георгов	1	3	1	Дедопали Дари-чани крестьянин
92	„ Кирикора Карабагин	1	3	1	Казенной
93	„ Захара Асланов	1	1	1	Дворянин

Стоит казан-
чей подков-
ник Тараев

94	Арм. Симон.	2	3	1	Мукалака Шака- рова	
95	" Естатедатов	4	1	1	Казенной	
96	" Каспар Карикоров	2	3	1	Монастырский	
97	" Антон Исаов.	2	1	1	Казенной	
98	Грузинской Катахевской ар- хирей Атанас.	—	—	4	"	
99	Арм. Гогия Шахаров.	2	3	1	Монастырский	
100	" Карикор.	1	1	1	Казенной	
101	" Давыт Топчев	2	1	1	"	
102	Грузинской священник Георг- ги Тевдоров.	2	2	1	Катахевской крестьянин	
103	Арм. Степан Исрелов	1	2	1	Томаза Арбелиа- нова	
104	Груз. Гогия Абрамов.	2	2	1	Чабо Арбелиа- нова	
105	Арм. Пересе Карапитов	4	3	1	Дедопали Дари- чаны	
106	Груз. Зал Баратов.	8	4	3	Князь	
107	Арм. Багдасар Мелков.	1	2	1	Казенной	
108	" Осип Иванов	3	2	1	Князя Абимели- хова	
109	" Шермазан Тевдоров.	3	2	1	Казенной	
110	" Степан	1	1	1	"	
111	Груз. Боро Патэв	4	3	3	"	
112	Арм. Пепин Иваников	1	2	1	"	
113	" Нонии Давытов	4	1	1	Казенной	Стоит каза- чей офицер.
114	" Папа Асланов	5	4	1	Ивана Сарда- рова	
115	" Микиртум Шакаров.	1	1	1	Казенной	Стоят штато- кие.
116	" Нонии Никоозов	3	3	1	"	
117	" Нико Арекелов	3	1	3	"	
118	" Каколо Степанов	5	2	1	"	
119	" Мисел Багдасаров	2	1	1	Дедопали Дари- жан	
120	" Нони Сааков	1	3	1	Казенной	
121	" Априел Хатыев	4	5	2	"	
122	" Симон Исаов	4	4	2	"	
123	Армянка вдова Елизавета Бе- жанова	—	1	2	Казенной	Стоят штат- ные солдаты
124	Армянка вд. Мария Хитарова.	—	1	1	"	
125	" вд. Имци Попова.	—	1	1	"	
126	Арм. Реваз Зурабов	3	3	1	"	
127	" Аждилапан	1	—	1	Казенной	Стоят казаки
128	" Давыт Георгов	1	2	1	"	
129	" Казар Петрусов	4	2	1	"	
130	" Тиравар.	1	—	1	"	Стоят казаки
131	" Назар Аритенов	1	1	1	Казенной	
132	" Парсадан Сулханов	3	1	1	"	
133	" Степан Манучаров	1	2	1	"	
134	Груз. Иосип Сараджиев	1	1	1	"	

135	Арм. Соп Самтилов	6	2	1	Казенной	
136	„ Иоване Самтелов. . . .	1	2	1	„	
137	„ Ага Сурабов. . . .	1	1	1	„	
138	„ Алексей Георгов	2	3	1	„	
139	„ Багдасар Каприлов . . .	1	2	1	Арган деревни крестьянин	
140	„ Хитар Аретинов	2	3	1	Казенной	
141	„ Саркис Марагов	7	3	1	„	
142	„ Давыт Аветиков	2	1	2	Деревенской	Стоят штат- ной камадан свалаты
143	„ Арютин Георгов	1	1	1	Казенной	
144	„ Оганес Аретинов	3	4	2	„	
145	„ Априя Никогозов	1	1	1	„	
146	„ Реваз Зурабов	2	2	1	Дворянин	
147	Армянка вд. Марья Степанова.	—	1	—	Казенная	
148	Арм. Сихарул Георгов	3	4	1	Князя Деанбека	
149	Армянка вд. Марья Казарова.	—	1	1	—	Стоят казаки
150	Арм. Етато Парсаданов . . .	2	1	3	Казенной	Школа
151	„ Казар Гиов	3	4	3	Казенной	Стоят казаки
152	„ Гурин Аретинов	4	2	3	„	
153	Армянка вд. Марья Арютинова.	—	1	1	Ипрун Хатиева крестьянка	
154	Арм. Микитум Бакалов	1	1	1	Церковной	
155	„ Мосес Бежанов. . . .	1	1	1	Сардарова	
156	„ Гогия Чаприев	1	3	1	Тарханова	
157	„ Антон Данилов	3	2	1	Мелихов	
158	Груз. Андрей Георгов	2	2	1	Казенной	
159	„ Персадан Мочаблов	4	2	4	Князь	
160	Арм. Осип Дарчов	1	2	—	Монастырской	
161	„ Аритюн Арабагов	2	1	1	Мелихов Апо	
162	Груз. Автандил Дасытов . . .	1	3	1	Дворянин	
163	„ Жачабук Арбелов	3	2	3	Князь	
164	„ Дато Георгов	1	2	1	Казенное	
165	Армянка вд. Марья Бошова . .	1	2	1	Казенная	
166	Арм. Пепан Аретинов	2	2	1	Каталикоза	
167	„ Кеворк Крикоров	1	2	1	Казенной	Стоят казаки
168	„ Агало Исаов	3	1	2	Казенной	Стоят казаки
169	„ Гогия Мечитов	3	3	1	Мелика Бегбу- това	Стоят казаки
170	Армянской Свещ. Тер-Герков.	1	2	1	Казенной	
171	Арм. Шаверды Мамуков	2	2	1	Дворянин	
172	„ Аритюн Крикоров	1	2	1	Казенной	
173	„ Степан Давытов	1	3	1	„	
174	Армянка вд. Тероп Попова . .	—	2	1	Казенная	
175	Арм. Зураб Антонов	5	5	2	Каталикоза	Стоят шта- ские
176	„ Акоб Окоев	3	1	1	„	
177	„ Давыт Артилиз Магаров Назаров	3	2	2	Казенной	
178	„ Насхида Аладаго	4	2	1	Казенной	Стоят Егя- рской каштан Якимов
179	Груз. Кайсохро Мурванов . . .	2	1	5	Князь	
180	Арм. Пили Малхазов	2	5	3	Казенной	Егярекой каштан Дичков

181	Арм. Дато Микиртунов	1	2	2	Казенной
182	Арм. Назар Саркисов	1	2	1	Манастырской
183	Груз. Давыт Таков	1	2	2	Князь
184	Арм. Иреко Томоев	3	2	1	Тибелов крестьян.
185	" Кеворк Попов	2	2	1	Каталикоза
186	" Нони Мамаτζов	2	2	1	Казенной
187	" Хосро Арютинов	2	1	1	"
188	" Оганис Претов	1	1	1	"
189	" Симон Алавердов	2	2	1	Каталикоза
190	" Кеворк Аретинов	1	1	1	Манастырской
191	" Тато Касапов	3	8	1	Казенной
192	" Аретин Исоов	3	4	1	Манастырской
193	Грузинской Архиереи Герасим	2	—	2	—
194	Арм. Гавриил Аретинов	2	3	1	Манастырской
195	" Тато Вартанов	1	1	1	Чабо Деанбека
196	" Кико Шахназаров	1	1	1	Томазов
197	" Хачатур Сааков	2	2	1	Казенной
198	" Оганес Георгов	2	2	2	"
199	" Мурат Осепов	2	2	1	"
200	" Гина Ачатов	5	2	1	"
201	" Катес Мелков	5	2	1	Акима аге крестьянин
202	Груз. Глаха Туранов	3	1	1	Дворянин
203	Арм. Придон Курганов	4	2	1	Дворянин
204	" Микиртун Гургенов	3	3	1	Казенной
205	" Парсадан Асланов	1	2	1	Дворянин
206	" Мосес Аветиков	2	2	2	Казенной
207	" Давыд Осипов	1	2	1	"
208	" Осип Мосесов	2	2	1	"
209	" Осип Пндоов	2	3	2	Купец
210	" Мардерус Акузов	1	—	1	Казенной
211	" Степан Залиов	2	4	2	Каталикоза
212	Груз. Иосеп Мебаклов	2	3	1	Царевича Алек- сандра
213	Арм. Минас Диакванов	1	2	1	Томаза Арбели- нова
214	" Керсевань Аретинов	2	3	1	Сардаров
215	" Антон Микиртунов	1	3	1	Казенной
216	Армянка вд. Тамара Ханов Осипова	—	3	1	"
217	Арм. Нонии Мартирозов	2	2	2	Дарижани дето- пари
218	Груз. Гогия Имерелов	1	1	1	Казенной
219	Арм. Давыт Соагаманов	1	1	1	"
220	" Мосес Истаманов	1	4	1	"
221	" Кеворк Антонов	2	2	1	"
222	" Иван Карабагов	3	1	1	Дарижани дедо- пали
223	Груз. Нонии Бежанов	2	2	1	Казенной
224	Арм. Захар Георгов	3	2	1	"
225	" Гоги Тушов	3	3	2	"
226	" Нонии Тевдоров	2	1	1	"
227	" Осеп Абелов	2	3	2	Каталикозов

Стоят гар-
надеры

228	Армянской Свещ. Тер Оганес Микиртунов.	5	2	2	Казенной
229	Арм. Нони Степанов.	2	1	1	"
230	Армянка вд. Шушан Шахарова	—	2	1	Каталикоса
231	Арм. Аретин Керакозов	1	3	1	Сардарова
232	" Карикор Саркисов	1	3	1	Казенной
233	" Нонии Арютинов.	2	2	1	"
234	" Шаверди Автандилов.	3	2	1	Томаса Арбели- анова
235	" Осип Давытов.	1	1	1	Казенной
236	" Сан Гиов	2	4	4	Дворянин
237	" Мелко Тер Геворков.	2	3	2	Казенной
238	" Кодерзи Георгов	1	1	1	Дворянин
239	" Погос Исаков.	2	3	1	Казенной
240	" Никогос Исаов	1	1	1	"
241	" Аракел Данилов	2	5	1	"
242	" Симон Пеикаров	1	5	1	Манастырской
243	" Петрус Исаов.	2	2	1	Передона Мели- ха
244	" Алаверды Савердов.	2	1	1	Князя Саца- нова
245	" Погос Карабагов	1	1	1	Пиридона Ме- лиха
246	Армянка вд. Налитарс Кур- ганова	2	1	1	Пиридона Ме- лиха
247	Арм. Гогий Парсаданов.	5	2	1	Казенной
248	" Хачатур Бабуров	8	4	3	Дворянин
249	" Давыд Асланов	1	2	1	Казенной
250	" Татул Аретинов	1	2	1	Тарханова
251	" Онатан Авнатано	2	2	1	Казенной
252	" Пепан Погозов	1	1	1	Казенной
253	Груз. Гогий Симанов.	5	1	1	Князя Арбели- анова
254	" Давыт Бежанов.	2	2	1	Каталикоса
255	Арм. Иосип Паремузов	2	2	1	Князя Ивана Арбелианова
256	" Гело Каспаров	1	1	1	Казенной
257	" Аретин Асланов	1	2	1	Каталикосов
258	" Степан Аветиков.	5	2	1	Каталикосов
259	" Мелко Казаров	2	2	1	Казенной
260	" Арутин Бабаов	2	1	1	Дедопали Дари- чан
261	Груз. Нонии Зурабов.	1	1	1	Каталикосов
262	Арм. Назар Еопов	4	1	1	"
263	Армянка вд. Марья Аретинова	—	1	1	Казенная
264	Арм. Давыт Калувтов	2	4	1	Манастырской
265	" Исайбашк Карабахцкии	3	1	1	Мелика Апо
266	" Кико Датов	1	2	1	Амилахоров
267	" Ослан Мрелабов	2	1	1	Давыда Мушрүб
268	" Микиртун Кирикоров.	2	2	1	Казенной
269	Груз. Заза Сологов.	9	12	4	Князь
270	Арм. Дато Крикоров	2	2	1	Кн. Арбелианова

 Стоит штат-
ской офицер-
Горленко

271	Груз. Милитон Баратов	1	2	4	Князь	
272	Кат. Алексей Асатуров	1	—	1	Казенной	
273	Арм. Гигус Арютинов	3	2	1	"	
274	Католицк. вд. Марьям Мадатова	—	1	1	Казенная	
275	Арм. Реваз Едишеров	1	1	1	Кн. Сацьянова	
276	Грузинка вд. Анахану Павлова.	—	1	1	Казенная	
277	Арм. Асри Сатуров	2	1	1	Иридона Мелика	
278	" Кули Бакалов	3	1	1	Перидона Мелика	
279	" Погос Аваков	3	1	1	Перидона Мелика	
280	Груз. Демитреи Иясеов	2	2	1	Манастырской	
281	Арм. Александра Каспаров	1	3	2	Казенной	
282	" Тато Каспаров	1	3	1	"	
283	Груз. Николос Захаричев	3	4	1	Князь	
284	Арм. Крикор Аванозов	2	1	1	Манастырской	
285	Груз. Закар Георгов	3	2	3	Казенной	Стоит отставной майор Шостаков
286	" Симан Сахул	4	3	1	Арбелианова	
287	Армянской свещ. Матеос Танзуров	1	2	1	Каталикозов	
288	Арм. Оан Георгов	2	1	1	Мейтарапата	
289	" Кеворг Илизбаров	1	2	1	Казенной	
290	Грузинской свещ. Давыт Георгов :	2	2	2	"	
291	Армянской свещ. Тер Петрус Теревонов	2	2	1	"	
292	Грузинской свещ. Иван Иоганов	5	4	2	"	
293	Арм. Каспар Мазманов	3	1	1	Арбелианова	
294	" Степан Азарьев	2	1	1	Дворенин	
295	" Казар Чаршков	1	2	1	Мелиха Апова	
296	Груз. Тама Чикаридзе	1	3	1	Дворянин	
297	" Соломон Зурабов	2	2	2	Казенной	
298	Армянской свещ. Тер Сагоман Тер Окопов	1	3	1	"	
399	Арм. Хачатур Аховердов	4	4	1	"	
300	" Нонии Аганов	4	2	1	Поязалов	
301	Груз. Иване Кейсарадзев	2	2	1	Казенной	
302	" Шанша Ирисанов	16	3	1	Князь	
303	" Заза Манучаров	4	1	2	Дворянин	
304	Арм. Придон Кананов	1	2	1	Дворянин	
305	Грузинской архиерей Илион Николозов	2	—	1	—	Стоит штабские три
306	Груз. Давыт Саламонов	1	1	1	Манастырской	
307	Арм. Степан Иванов	3	2	1	Мелиха Бегбутова	
308	" Степан Кайтмазов	2	3	2	Дворянин	
309	Груз. Бежан Захаров	6	3	3	Князь	
310	Арм. Мосес Григоров	1	2	1	Князя Сацьянова	
311	Груз. Иосип Андреев	3	5	3	Дворянин	Стоит Егарские

312	Груз. Тетия Кабев	2	2	2	Дворянин	
313	Арм. Степан Бегиев	2	2	1	Деопали Дари- жаны	
314	„ Бабо Карабагов	2	2	1	Калантаров	
315	Груз. Иване Аланбаров	2	2	1	Казенной	Стоят кана- неры кавка- сского полка
316	Арм. Карапет Аретинов	2	3	1	Мелиха Апо	
317	Груз. Бери Иванов	1	2	1	Князя Арбелиа- нова	
318	„ Георгий Мелитауров	2	2	1	Царевича Да- выда	
319	„ Иосип Баратов	2	2	2	Князь	
320	„ Тимураз Сицьянов	5	5	6	„	
321	Арм. Автандил Каспаров	1	1	2	Казенной	Стоят егарты
322	Груз. Иосе Бежанов	2	1	1	Дворянин	
323	„ Утрут Цыцьянов	4	1	3	Князь	
324	Арм. Глаха Крикоров	1	2	1	Казенной	
325	„ Давыт Туриов	2	1	1	Давыда Мушруб- ы	
326	„ Сона Мриаков	1	2	1	Князя Цыцья- нова	
327	„ Микитум Карапетов	1	1	1	Манастырской	
328	„ Нония Гогиев	4	2	1	Казенной	
329	„ Капитан Иване Катч- касов	1	2	3	„	
330	„ Саркиз Онанов	2	3	1	Манастырской	
331	Груз. Бежан Сааов	3	1	1	Казенной	
332	Арм. Назар Гаврилов	2	1	1	Дворянин	
333	„ Антон Персаданов	4	3	1	Казенной	
334	Груз. Самедис Давыдов	4	3	3	Казенной	Рядовые штатной ко- манды
335	Грузинской Укропапунов	2	4	1	Тебилелов кре- стьянин	
336	Груз. Григор Кашров	4	2	1	Князя Арбелиа- нова	
337	Арм. Соломон Исоов	2	1	2	Каталикоза	
338	„ Оганес Сиопов	1	1	1	Казенной	
339	„ Осеп Баиталов	2	2	1	Князя Арбелиа- нова	
340	Армянка вд. Натель Григорова	—	2	1	Каталикозова	
341	Арм. Петрос Саркесов	6	6	2	Казенной	
342	„ Нонии Гапов	1	1	2	„	
343	Армянка вд. Оросиме Бежа- нова	—	1	2	„	
344	Арм. Осип Маршалов	2	3	1	„	
345	Груз. Демитрей Сагинов	2	4	1	Дворянин	
346	„ Гогия Бериков	3	3	3	Казенной	Стоят казаки
347	Арм. Давит Никогозов	2	1	1	„	
348	„ Исай Никогозов	3	3	1	Казенной	Штатские стоят
349	„ Киворк Арекилов	3	3	2	Казенной	Штатские на постое
350	„ Асатур Шахаров	4	4	3	„	
351	„ Аретин Хатиев	3	1	1	„	

352	Арм. Нонии Мартирузав	2	1	1	Садухбегова	
353	" Майду Куров	2	2	1	Мейтаров	
354	" Оганес Бежанов	2	2	2	Тамазы Арбе- лианова	
355	" Миро Хандалов	6	4	2	Сахаров	
356	" Мосес Исоов	1	1	1	Казенной	
357	Армянка вд. Тамара Георгова.	—	2	1	Казенная	
358	Арм. Хачатур Багасов	1	1	1	Казенной	
359	" Степан Аретинов	3	3	2	"	
360	" Арутин Парунбеков	5	2	1	Манастырской	
361	" Кули Оганов	4	2	1	Казенной	
362	Армянка вд. Елена Антонова.	—	1	1	Казенная	
363	Арм. Нони Исаов	1	1	1	Князя Баратова	
364	Груз. Иован Егоров	1	3	1	Казенной	
365	Арм. Давыт Мушриб Курганов	9	5	4	Дворянин	Стоит егар- ской аудитор
366	Груз. Иосип Мазмадов	1	2	1	Казенной	
367	Груз. Павле Священник	2	2	3	Князь	
368	Арм. Нико Осипов	7	8	3	Казенной	
369	Католик Рапи Иованов	3	4	2	Дедопали Дари- чан	Стоят егари
370	Груз. Давыт Арбелов	1	3	2	Князь	
371	" Темура Хахов	4	1	3	Князь	
372	Арм. Нони Парсадянов	4	3	1	Арбелианов	
373	Груз. Давыт Иванов	1	1	1	Залдиванбегов	
374	" Сехнеа Имерелов	1	1	1	Манастырской	
375	" Шюшиа Зуаов	1	1	1	Каталикозов	
376	Арм. байндур Ералов	4	2	1	Дворянин	Стоят егари
377	Груз. Симон Сацыанов	2	2	4	Князь	
378	Арм. Алаверды Аретинов	3	—	1	Давыда Тар- ханова	
379	Груз. Иоване Антоноя	3	1	2	Тибилелов крестьянин	
380	Арм. Казар Саркисов	2	3	2	Казенной	Стоит каза- чей офицер
381	" Саркис Мамов	2	1	1	"	
382	Груз. Глаха Мечехмахов	1	1	2	Тибилелов крестьянин	
383	Арм. Каспар Агалов	3	3	2	Казенной	
384	" Мосес Назаров	1	2	1	Царевича Давыда	
385	" Арютин Иванизов	1	2	2	Казенной	
386	" Никогос Теоргов	1	1	1	"	
387	" Соломон Гургеонов	1	3	2	"	
388	" Гогиа Криков	2	1	2	Кабрлана Саг- дара	Стоят штат- ские
389	Груз. Гогиа Китесов	3	2	5	Казенной	Стоит лекар Лихачев
390	" Симон Имерелов	2	2	1	"	
391	Арм. Гапо Естатов	2	2	2	Манастырской	
392	Груз. Бежан Давыдов	1	2	2	Казенной	
393	Арм. Иванис Меграбов	1	3	1	Дворянин	
394	" Осип Казаров	2	2	2	Казенной	
395	" Мелко Георгов	4	3	2	Казенной	Стоят штат- ские
396	Груз. Гоги Габрилов	3	1	1	"	

397	Арм. Микиртун Попов	2	2	1	Казенной	
398	„ Пепан Аретинов	1	1	1	Мелиха Бегбугова	
399	Груз. Гогия мирза Ибраимов.	3	1	1	Князь	
400	Арм. Мосес Степанов	2	2	1	Казенной	
401	Груз. Насхида Георгов.	1	3	1	Князя Демитрия Цыцьянова	
402	Арм. Аветик.	1	2	3	Аретина Арешова	
403	„ Асатур Ахинов	1	2	1	Казенной	
404	„ Аретин Иованов.	5	4	4	Дворянин	Стоит афидер Антипов
405	„ Осип Годаков.	1	—	2	Казенной	
406	„ Гоги Аретинов	3	3	2	„	
407	„ Ростом Попов.	3	2	2	Казенной	Стоят егари
408	„ Давыт Горадзиев	3	1	2	Монастырской	
409	Грузинской Свящ. Иване Шиов	3	1	1	Каталикозов	
410	Грек Милитон Берзенов	4	2	1	Казенной	
411	Груз. Николос Караканидзе.	2	4	1	Дворянин	
412	„ Константин Алексеев.	2	3	1	Монастырской	
413	Арм. Петрус Карабазинской	3	1	1	Мелиха Апо	
414	Грузинка вд. Елисавета.	—	1	1	Каталикозова	
415	Груз. Дато Апендов.	1	1	2	Каталикозов	Стоит егар- ской фелдфе- бель.
416	Арм. Давыт Харазинский	1	1	1	Казенной	
417	Груз. Иоване Меликов.	3	2	2	Князь	
418	Грузинская вд. Махеа Богвел- линский	—	2	1	Княгиня	
419	Арм. Тамаз Тамазов	1	1	3	Казенной	Стоят егари
420	Груз. Симон Тазиов.	3	2	4	Дворянин	
421	Арм. Автандил Осипов.	2	4	2	Дворянин	Стоят егари
422	Груз. Гогия Сулиов.	2	4	2	Купца Аветика	
423	Арм. Осеп Бежанов	4	1	2	Дворянин	
424	„ Ералы Захаров	2	1	1	„	
425	Груз. Отас Григоров	4	2	3	„	
426	Арм. Киворк Шивоов.	1	2	2	Манаытской	
427	Груз. Махоробел Георгов.	1	1	1	Царевича Давыда	
428	Арм. Степан Алексеив.	1	1	2	Казенной	
429	Груз. Гогия Тефдоров.	3	1	2	Тебилева кре- стьян (sic)	Стоит Калан- таров
430	Арм. Аракер Иванизов.	2	2	2	Казенной	
431	Грузинка вд. Елена Зурабова.	—	2	2	Казенная	Стоят егари
432	Арм. Саак Пахутов.	2	2	4	Казенной	
433	Арм. Аган Аретинов.	1	1	1	Князя Караба- гинскаго	
434	Груз. Оман Демагов Хрехо- улидзе	6	6	5	Князь	
435	Грузинской Свещ. Саламон Алексеев.	5	4	4	Дворянин	
436	Груз. Заза Кабов	3	3	4	Дворянин	Стоят штат- ские
437	„ Гогия Назыров	1	2	3	Дворянин	Стоит капи- тан Чуикин
438	Арм. Пепан Ревазов	1	2	1	Тамаза Арбели- анова	
439	„ Тархан Тарханов	4	3	2	Дворянин	

440	Груз. Кабашвили	1	—	3	Дворянин	Стоят кана- неры
441	Арм. Пепан Хабазов	2	1	1	Казенной	
442	Груз. Свещ. Харун Алексеев	2	4	2	Дворянин	
443	Арм. Асатур Багдасаров	2	1	1	Казенной	
444	„ Петре Шавердов	4	3	4	Дворянин	
445	„ Аветик Исааманов	1	1	1	Казенной	
446	„ Крикор Хитаров	1	2	1	Мелиха Або	
467	Армянка вдова Марьян Хари- горова	—	3	1	Казенная	
448	Арм. Курген Степанов	3	4	1	Казенной	
449	Грузинской Свящ. Иване	1	3	2	Казенной	Стоят егари
450	Груз. Георгий Шавердов	2	1	1	Каталикоса	
451	„ Бери Павлиев	3	1	1	Царевича Ба- града	
452	„ Григор Коцоцов	1	1	1	Казенной	
453	„ Захар Киколов	2	1	1	„	
454	Армянская вд. Марья Гогиева	—	1	1	Казенная	
455	Армянка Дато Сулханова	—	3	1	Каталикоса	
456	Армянская вдова Марьям Арю- тюнова	—	2	2	„	
457	Груз. Китеса Георгов	3	4	2	Казенной	
458	Арм. Сосо Маттов	2	1	2	„	
459	„ Гогия Азатов	2	1	1	„	
460	„ Осеп Георгов	2	4	1	Дворянин	
461	„ Осеп Карабагинской	3	2	2	„	
462	Грузинка вд. Марьям Шакарова	—	1	1	Казенная	
463	Арм. Григор Степанов	1	2	2	Казенной	
464	Груз. Ага Степанов	2	2	3	„	
465	„ Петре Меладзе	2	4	2	Царевича Давыда	
466	Арм. Мелко Казаров	1	2	1	Орбелианова	
467	Груз. Абрам Далаков	1	4	2	Мириана царе- вича	
468	Арм. Карикор Хатиов	5	2	2	Каталикоса	Стоит штат- ский
469	Груз. Григорей Тедфоров	1	1	4	Дедопали Дари- джан	
470	„ Петцья Гсарев	4	2	2	Дворянин	
471	Арм. Кеворк Маркелов	1	2	1	Арбелианова	Стоят егари
472	Груз. Папо Зурабов	3	4	3	Дворянин	
473	Арм. Кеворк Глахов	1	1	2	Мелиха Бег- бутова	
474	„ Арютин Берев	2	1	—	Купца Зеркина	
475	„ Кико Георгов	2	4	1	Каталикоса	
476	Груз. Иован Зиванбеков Чим- ширев	2	2	1	Князь	
477	Чемширова крестьяне:	5	2	—	—	
478	Армянка вд. Марья Арютинова	—	1	1	Князя Димитрия Цыцанова	
479	Умершаго	—	—	5	—	
480	Груз. Иосип Тамазов	1	1	1	Казенной	
481	„ Антон Лазарев	1	1	2	Манастырской	

482	Арм. Аретин Мерсесов . . .	2	4	1	Церковной	
483	" Парсадан Арганов . . .	2	1	2	Дворянин	
484	" Степан Шахназаров . . .	2	4	1	Казенной	
485	" Степан Азизов	2	1	2	Манастирской	
486	" Мелко Какалов	2	1	1	Казенной	
487	" Аганиев Богдасаров . . .	1	1	1	Туманова	
488	" Зураб Сехов	1	3	1	Казенной	
489	" Нони Кундигов	1	2	2	"	
490	" Оганес Бежанов	1	2	2	"	
491	" Каспар Антонов	3	1	1	"	
492	" Глаха Мелков Сахуров . .	1	1	1	Купца Автан- дилова	
493	" Гоги Микиртунов	2	2	1	Казенной	
494	" Папа Хатиов	4	3	2	"	
495	" Мартерос Хачатуров . . .	1	1	1	Арбелианова	
596	Арм. Мелкисет Меграбов . . .	2	1	1	Мемаки Арбели- анова	
497	Груз. Демитрей Иосипов . . .	6	8	4	Князь	
498	Арм. Степан Нариманов . . .	4	1	1	Дворянин	
499	" Петре Амирагов	1	1	1	Казенной	
500	Груз. Георгий Зундуров	1	1	1	Дворянин	
501	Арм. Асатур Георгов	1	1	1	Туманова	
502	" Георгий Осипов	1	2	1	Ивана Арбелиа- нова	
503	" Гаврил Габриилов	1	1	1	Казенной	
504	Груз. Каццел	2	1	2	Казенной	Стоят егари
505	Грузинской Свещ. Онисим . . .	2	2	2	"	
506	Арм. Осип Степанов	3	4	3	"	
507	Груз. Караман Тарелов	4	2	3	Дворянин	
508	Арм. Салмахан Мебагинский . .	2	2	1	Князя Бакачлова	
509	Груз. Дато Гавриилов	3	2	1	Дворянин	
510	Арм. Микиртум Оганов	1	2	1	Монастырской	
511	" Автандил Исрейлов	3	2	1	Ивана Арбелиа- нова	
512	Каталицка вдова Анна Да- выдова	—	1	1	Каталикозова	
513	Груз. Павле Петров	1	2	1	Каталикоза	
514	Армянка вд. Елена Аганезова . .	—	2	1	Каталикозова	
515	Арм. Папа Базансинк	6	2	1	"	
516	" Глаха Аганов	1	1	1	Запосгалова дворянин	
517	Католик Захар Иванизов	1	1	1	Каталикозова	
518	Арм. Аганис Аретинов	2	1	1	Казенной	
519	Католицкая вдова Елисо Арю- тинова	1	2	1	Монастырская	Стоят пуц- кина масте- ровые
520	Арм. Зал Егулов	4	2	2	Дворянин	Стоят штат- ские
521	" Абрам Абрамов	2	3	1	Арбелианова	
522	" Гогия Осипов	1	4	2	Казенной	
523	" Тома Испантов	4	3	2	"	
524	" Нони Арещов	2	4	3	Дворянин	
525	" Манучар Ахвердов	1	2	1	Манастирской	
526	" Шермазан Теймуразов	1	2	1	"	

527	Арм. Ростом Кайсохров . . .	2	1	1	Дедопали Дарижан	
528	Зураб Багдасаров . . .	2	1	4	Казенной	Стоит егярской вательмейстер
529	„ Степан Какалов	1	4	1	Дворянин	
530	„ Абел Амарханов	2	1	2	Казенный	
531	„ Зураб Автандилов	2	3	2	„	
532	„ Автандил Крикоров . . .	1	4	2	„	
533	Армянской свещ. Тер Никогос Тер Степанов	1	4	1	„	
534	Арм. Мерабага Еноков	3	3	1	„	
535	Армянской священник Тер Оваким Туразов	1	3	1	Священник	
536	Арм. Сосип Тер Давыдов . . .	3	1	1	Казенной	
537	„ Гаврил Менагаров	4	2	1	„	
538	Груз. Адам Абрамов	3	6	2	Дворенин	
539	Арм. Папа Бежанов	4	2	2	Монастырской	
540	„ Дата Папунов	4	2	2	„	
541	(№ пропущен)					
542	Арм. Хосро Гогиев	1	1	2	Казенной	
543	„ Дато Богдасаров	2	1	—	„	
544	„ Автандил Гогиев	1	2	1	„	
545	Армянка вл. Дебебо Степанова	—	2	1	Казенная	
546	Арм. Ага Потов	2	1	1	Казенной	
547	„ Глаха Манвелов	1	2	2	Монастырской	
548	„ Симон Микиртунов	1	1	1	Казенной	
549	„ Татуба Зурабов	5	2	3	Царевича Алма-схана	
550	„ Татул Хачетуров	1	2	2	Казенной	Стоят егари
551	Груз. Моси Тазиев	3	4	2	Дворенин	Стоит штатской Бананог
552	„ Тедо Сатазиев	1	2	2	Дворянин	
553	„ Естата Цыцыанов	6	7	5	Князь	
554	„ Шио Георгов	1	3	1	Естата Цыцыанова	
555	„ Игнат Васильев	1	1	1	Казенной	
556	Грузинка вдова Елисавета Кайсохрова	—	2	1	Князя Мухрана	
557	Груз. Ниния Татиов	2	4	1	Дворянин	
558	„ Оман Зареулов	4	1	3	Казенной	
558	„ Давыт Шиов	2	2	—	Каталикоза	
559	Грузинской свещ. Гавриел Кандилаков	2	1	2	„	
560	Арм. Габриил Попов	1	2	1	Инана Арбелинова	
561	Груз. Саломон Захаров	1	1	1	Каталикоза	
562	Архиерей Домиты Шамшиев	1	—	2	—	
563	Грузинская вл. Елисавета Димитриева	—	3	—	Монастырская	
564	Груз. Исай Иванов	1	1	1	Тибилелов	
565	„ Дато Алиов	1	1	1	„	
566	„ Абрам Иосипов	2	2	2	Каталикоза	
567	Арм. Аюб Терказаров	1	2	—	Каталикозов	

568	Груз. Георгии Баратов.	2	3	1	Князь	
569	Арм. Соломон.	4	6	2	Казенной	
570	" Алетин Башинжагов.	2	3	1	Царевича Парноза	
571	Груз. Давыт Матиов.	3	2	1	Казенной	
572	" Пецыя Тарханов.	2	1	1	Князь	
573	" Глаха Патаркацов.	1	1	1	Казенной	
574	Грузинка вд. Марья Семенова	—	2	1	Дворянка	
575	Груз. Ниния Керманозов.	3	2	2	Дворенин	
576	Арм. Оган.	1	—	1	Дедопали Марьям Мухранов	
577	" Гогия Атабегов.	1	1	1	Мухранов	
578	Армянка вд. Тамара Парсацианова.	—	1	1	Дарижан Дедопали	
579	Груз. Тамаз Имерелов.	1	1	1	Казенной	
580	" Мамука Беров.	1	1	1	"	
581	Арм. Никогос Гогиев.	3	5	2	Монастырский	
582	Груз. Демитрей Сагинов.	4	3	1	Дворянин	
583	Арм. Аретин Карабагинской.	5	3	1	Карсавана Шалагова	
584	Груз. Ниния Томов.	1	1	1	Дарижан Дедопали	
585	" Дато Усейнов.	1	1	1	Казенной	
586	" Кикола Сагинов.	3	1	1	Дворянин	
587	" Якоб Гогиев.	4	2	2	Кавтарова	
588	" Тато Зурабов.	2	1	1	Казенной	
589	Арм. Арютин Мартерозав.	3	3	1	"	
590	Грузинка вд. Кетива Завутова	—	2	1	Князя Цацыанова	
591	Груз. Баград Сагинов.	1	1	2	Дворянин	
592	" Иван Худакулов.	1	1	1	Баратова	
593	" Иван Махарев.	1	1	1	Тибелева	
594	" Гогия Мохаров.	2	2	1	Баратова	
595	" Мамука Имеретинской.	2	2	1	Казенной	
596	Грузинской Беция Калатузов.	1	1	1	Каталикоза	
597	Груз. Давыт Петров.	1	1	1	Тebilелов	
598	Арм. Иване Сисоов.	4	1	2	Бектабегова	Стоят Казаки
599	Груз. Гогия Дьяконов.	6	2	2	Марьям Дедопали	
600	Церковной Дом.	—	—	—	—	Стоит Ива: Ива: Коваленский
601	Груз. Гока Патрелов.	2	2	2	Дворянин	
602	" Иосиф Каспаров.	1	1	1	Царицы Марьи	
603	" Иосип Жанибегов.	3	4	2	Дворенин	
604	Арм. Степан Захаров.	2	2	2	Ивана Арбелинова	
605	Католик Антон Шагаов.	5	2	5	Каталикоза	
606	Грузинской Свещ. Филипе Кайшветинский.	4	2	1	Казенный	
607	" Свещ. Тома Молозанов.	4	3	1	"	
608	Груз. Реваз Ирестаов.	4	—	1	Князь	
609	" Рамаз Сацыров.	5	1	1	Давыда Мушруба	

610	Груз. Давыт Абрамов	1	1	1	Казенной	
611	" Соломон Тонилов	1	1	1	Туманова	
612	" Иасе Хонияв	1	1	1	Каталикоза	
613	" Иосиф Кабоов	1	1	1	Дворянин	
614	" Лазаре Имеретинско	3	1	1	Казенной	
615	" Григор Шиов	1	2	1	Каталикоза	
616	" Глаха Кодерзов	4	2	1	Андрея Габова	
617	" Иване Тиеретинской	3	1	1	Казенно	
618	" Мате Матвеев	3	1	1	Казенной	
619	" Шермазан Зурабов	2	2	1	Арбелианова	
620	" Иосип Габоов	5	2	2	Дворянин	
621	" Глаха Габоов	3	1	1	Дворянин	
622	" Ниния Габоов	2	4	1	"	
623	" Петре Габоев	2	1	1	"	
624	" Сосия Хокиев	4	3	1	Каталикоза	
625	" Ниния Пикаров	3	3	1	"	
626	Арм. Антон Аретинов	—	—	1	—	Стоят казаки
627	Груз. Глаха Ахциов	1	1	1	Димитрия Баратова	Стоят казаки
628	" Леон Давыдов	6	5	1	Князь	
629	" Иосип Сулисов	4	5	1	Игнатия Туманова	
630	" Давыт Асиов	2	2	1	Сисия Баратова	
631	" Иосип Минелов	1	2	1	Казенной	
632	" Гогия Насхидов	2	1	1	Соломона Меиторова	
633	Грузинск. свещ. Абраим Инаов	5	5	1	Залдевабеков	
634	Груз. Андрей Сименов	1	3	1	Бегбутова	
635	" Папуна Имеретинской	1	2	1	Казенной	
636	" Пециа Тамазов	2	4	1	Тамар Арбелианова	
637	" Иване Зурабов	2	2	1	Казенной	
638	" Георгиачан Жианов	2	2	1	"	
639	" Тевдорчан Жианов	2	1	1	"	
640	" Папун Имеретинско	3	1	1	Каталикоза	
641	" Георгей Гермиов	4	3	1	Казенной	
642	Арм. Степан Исаов	2	3	1	Баратова	
643	Груз. Иясе Цамалов	3	3	1	Залдевабекова	
644	" Глаха Пейкаров	2	1	1	Казенной	
645	" Георгий Пачхиев	3	2	1	Манглисова	
646	Грузинская вд. Тинаталь Годерзава	—	2	1	Тибилелова	
647	Груз. Гогия Шиов	3	4	1	Казенной	
648	" Глаха Тушиов	2	1	1	Царицы Марьи	
649	" Китес Тамазов	2	1	1	Тулава	
650	Арм. Илизбар Саркисов	1	2	1	Демитрия Туманова	
651	Груз. Давыт Тевцоров	2	2	1	Ивана Сагдарова (sic)	
652	" Глаха Давыдов	2	1	1	Мачебелива	
653	" Мосе Иванов	1	1	1	Тибилелова	
654	" Гогия Мелоов	1	1	1	Казенной	
655	" Тома Шиов	4	3	2	Демитрия Дивана	

656	Груз. Петре Гудадзиев	2	1	1	Цыцьянова
657	" Георгий Николозов	2	1	1	Тадиева
658	Грузинка вл. Нино Илизбарова	1	1	1	Тарханова
659	Груз. Зал Беров	2	3	1	Ивана Сардарова
660	" Итысия Датунов	2	1	1	Залдебабекова
661	Грузинск. свещ. Григор Бериов	2	2	1	Ивана Сардарова
662	Груз. Гоги Ашпашов	1	1	1	Тebilелева
663	Грузинка вл. Маия Иванова . .	1	1	1	Тebilелова
664	Грузинск. свещ. Иван Ктысеев	5	5	1	Каталикоза
665	Груз. Андрея Габоов	4	5	5	Дворенин
666	" Тамаз Имеретинской	1	2	1	Казенной
667	" Гогия Лацабов	5	2	1	Казенной
668	" Гогия Асланов	3	2	1	Каталикоза
669	" Гогия Хосроов	3	1	1	Тамаз Орбели- нова
670	" Абрам Барачов	1	1	1	Габаинскова
671	" Иване Георгов	2	2	1	Казенной
672	Арм. Саркис Атоов	1	2	2	Томары Арбели- ановой
673	Груз. Глаха Бабаучов	1	2	1	Казенной
674	" Иване Берзенов	4	1	1	Ивана Сардарова
675	Арм. Давыт Ревазов	1	2	1	"
676	Груз. Маты Атар Кацов	1	2	1	Казенной
677	" Тамас Барачов	3	2	1	"
678	" Сехнеа Георгов	2	1	1	"
679	" Иване Тамазов	2	2	1	"
680	" Гогия Тевдоров	3	2	1	Царевича Баг- рада
681	" Маиса Георгов	2	3	1	Дарь Царицы
682	" Николы Бециов	4	3	1	Зал Баратова
683	" Лазаре Гелиов	3	1	1	Каталикоза
684	Арм. Мелко Аваков	3	2	1	Казенной
685	Арм. Сосиа Петров	1	2	1	Игнатия Тума- нова
686	" Аретин Естатов	2	1	1	Сулхана Тума- нова
687	Груз. Беция Тадиов	1	1	1	Кошташиби
688	" Давыт Беров :	2	1	1	Казенной
699	" Гурген Петров	2	3	1	Каталикоза
690	" Иосип Челов	2	3	1	Дворянин
691	" Сосиа Глахов	2	1	1	Тebелилова
692	" Мамука Шошиов	1	—	1	Казенной
693	" Ктисавар Георгов	3	2	1	"
694	Арм. Гихо Хинтаров	2	1	1	Церковной
695	" Степан Бежанов	1	1	1	Казенной
696	Груз. Окро Георгов	1	1	1	"
697	" Датоа Барачов	1	1	1	Габова
698	" Кацяа Имеретинской	2	3	1	Казенной
699	Арм. Иосе Атаров	1	2	1	Шаншиова
700	Груз. Давыт Иванов	3	2	1	Казенной
701	" Иясе Иванов	3	1	1	Тареелов
702	Арм. Тамаз Саркисов	4	2	1	Ивани Сардарова
703	Груз. Иване Тамазов	1	2	1	Казенной

704	Грузинск. вд. Хампере Имедова	—	1	1	Тамаз Арбели- нова
705	Груз. Беро Пейкаров	1	2	1	Казенной
706	" Авака Хичиков	2	2	1	Ивана Сардарова
707	Грузинская вд. Хампери Жи- барова	1	1	1	Каталикоза
708	Грузинской свещ. Иване Кы- сиов	2	2	1	Царевича Да- выда
709	Груз. Глаха Мушаов	1	3	1	Табилелова
710	" Петре Датунгов	2	4	1	Монастырской
711	Армянская вд. Марьям Кикова	—	1	1	Казенная
712	Арм. Арутин Лазарев	1	2	1	Казенной
713	" Петре Беров	1	1	1	"
714	Груз. Иордане Мархаров	1	3	1	Табилелова
715	" Дато Георггов	2	1	1	"
716	" Ата Бидзинов	2	2	1	Ивана Сардарова
717	Арм. Хечо Темуров	4	1	1	"
718	" Гурген Саркисов	2	3	1	Демитрия Тума- нова
719	Груз. Махара Басилов	2	1	1	Зеидалова
720	Арм. Микел Беров	1	1	1	Кориотинского
721	" Акоп Давыдов	1	1	1	Ивана Сардарова
					стоит гарнидерка- го полка майстеров
722	Груз. Иване Петров	2	2	1	Каталикоза
723	" Бежан Петров	2	1	1	"
724	" Беро Меурмов	1	1	1	Турамидзова
725	" Тевдор Мецсколов	1	2	1	Назарбегова
726	Арм. Сукияс Аганизов	1	1	1	Казенной
727	Груз. Дато Гогиев	2	—	1	Тамар Арбели- нова
728	" Папуна Шиов	1	2	1	"
729	" Беро Джавахов	2	2	1	Апланова
730	" Насхида Георггов	3	1	1	Демитрия Цы- щанова
731	Арм. Матус Аракилов	2	2	1	Ивана Сардарова
732	" Арутин Лазаров	2	2	1	"
733	Руский Трифон	2	1	1	Казенной
734	Груз. Иван Арбелианов	—	—	—	"
735	Арм. Гиго Бежанов	5	3	1	Ивана Арбели- нова
736	" Гурген Шермазанов	2	4	1	"
737	" Ниқоиз Папоов	2	2	1	"
738	Груз. Бежан Залов	1	2	1	"
739	Арм. Пепан Сисоов	2	2	1	"
740	" Кало Акопов	2	2	1	"
741	" Арутин Парамузов	3	1	1	Царицы Дарьи
742	" Степан Аракелов	3	2	1	Ивана Арбели- нова
743	" Давыл Атоов	1	2	1	"
744	" Нони Довытов	1	1	1	"
745	Груз. Титесы Гогиев	1	—	—	"
746	" Тато Аганов	1	1	1	Тамар Абелиа- новой

747	Груз. Дато Георгов	2	1	1	Ивана Арбе- лианова
748	Арм. Реваз Оскинов	1	2	1	Зал Капланова
749	„ Арютин Долиов	1	1	1	
750	Груз. Гогия Таниов	2	1	1	Ивана Арбе- лианова кре- стьяни
751	Арм. Давыт Лекоов	4	1	2	
752	Груз. Мосия Иремов	1	1	1	
753	Арм. Мартеруз Атбегов	2	1	1	Царицы Дарьи
754	Груз. Бери Джавахов	2	1	1	
755	Арм. Давыт Аивазов	1	1	1	Иосипа Баратова
756	„ Гогия Саркисов	2	2	2	
757	Груз. Гогия Датунгов	1	2	1	
758	Армянской свещ. Тер Григо- рей Аретинов	3	1	1	
759	Арм. Мелко Дзамоов	3	1	1	
760	Груз. Глаха Джавахов	1	1	1	
761	Арм. Оганес Вартанов	1	2	1	
762	„ Саркис Вартанов	1	1	1	
763	„ Гурген Гургенов	2	1	1	Ивана Арбе-
764	Армянской свещ. Тер Аветик Тер Мосесов	1	2	1	лианова кре-
765	Груз. Иван Беров	2	1	1	стьяне
766	„ Тамаз Хиитаров	2	1	1	
767	Арм. Каспар Парсазанов	2	2	1	
768	Груз. Папуна Беров	3	2	1	
769	Армянская вл. Барбара Тер Акопова	2	3	1	
770	Груз. Давыт Чавахов	2	1	1	
771	„ Зураб Годерзов	3	2	1	
772	„ Давыт Хуров	3	1	1	
773	Арм. Осип Богдасаров	2	2	1	Царевича Алек- сандра
774	Груз. Иосип Беров	1	2	1	Дарьи Царицы
775	Арм. Маркар Акопов	3	2	1	Ивана Арбе-
776	„ Нони Шиов	2	1	1	
777	„ Степан Шиов	2	2	1	лианова кре-
778	Арм. Осип Шиов	2	1	1	стьяне
779	„ Оган Моларов	1	1	1	
780	„ Габриил Аретинов	1	1	1	Мелиха Бегбу- това
781	„ Исраил Тер Аганизов	1	1	1	
782	„ Габо Григоров	1	1	1	
783	„ Базо Баласанов	2	1	1	
784	Груз. Ниния Тедоров	1	1	1	
785	Арм. Киви Григоров	1	1	1	Ивана Арбе-
786	Груз. Талды Довратов	4	1	1	лианова кре-
787	Арм. Хечо Тананов	1	1	1	стьяне
788	Груз. Иосип Обгаразов	2	2	2	
789	Арм. Арютин Кочаров	2	1	1	
790	Армянская вл. Марьям	—	1	1	
791	Груз. Зураб Бобошов	1	1	1	Абхазова
792	„ Амиран Уйров	2	1	1	Ивана Арбели- анова
793	„ Иване Кацыв	2	1	1	

794	Груз. Бери Яманов	1	2	1	Монастырской
795	" Давит Имеретинской . .	2	1	1	Казенной
796	" Симоника Насхидов . .	2	1	1	"
797	Арм. Тер Гавриил Арютинов.	1	1	1	Монастырской
798	Груз. Петре Мушоов	2	1	1	Царевича Демитрия
799	" Тевдоре Беров	2	3	1	Германозова
800	Армянская вл. Тамар Гарибова	1	1	1	Монастырская
801	Грузинской Китес Сабоов . .	2	1	1	Царицы Дарьи
802	Арм. Саркис Ходжоов	1	1	1	Казенной
803	" Хечо Карепетов	1	1	1	Каталикоза
804	Груз. Габриил Хечоов	1	3	1	"
805	Грузинская вл. Маргалит Бежанова	1	1	1	Монастырская
806	Груз. Петре Иванов	1	1	1	Сагинова крестьянин
807	" Зули Беров	2	1	1	Ивана Арбелианова
808	Арм. Томаз Калегов	1	1	1	Сулхан Туманова
809	" Дичо Кацьюв	1	1	1	Сологова кре.(sie)
810	" Давит Гомбетов	1	1	1	Казенной
811	" Оганес Вартанов	1	1	1	Тамар Арбелианова
812	" Степан Берелов	1	1	1	Арбелианова
813	Груз. Гогия Иясов	2	2	1	Сулхана Туманова
814	" Мамука Беглиров	1	1	1	Естата Цыцьянова
815	" Антон Ростомов	3	1	1	Ивана Арбелианова
816	" Глаха Меурмов	4	1	1	Монастырской
817	" Сосиа Давытов	3	1	1	Ивана Арбелианова
818	Арм. Сааго Ростомов	1	1	1	Казенной
819	" Саркиз Мардерузов	2	1	1	"
820	Груз. Басила Долиов	1	1	1	Каталикоза
821	" Гоги Осхинов	2	1	1	Демитрия князя
822	Арм. Саркис Джавахов	2	1	1	Ивана Арбелианова
823	" Саркис Муразов	1	1	1	Царицы Дарьи
824	" Алаверды Мекогоданов	1	1	1	Демитрия Арбелианова
825	" Алаверды Каприсов	1	2	1	Казенной
826	" Аретин Хичиков	2	1	1	Ивана Арбелианова
827	" Бери Датунв	2	1	1	Монастырской
828	" Доло	2	1	1	Ивана Арбелианова
829	" Аретин Хичиков	2	1	1	
830	" Чукело Арютинов	2	1	1	
831	Груз. Иване Беров	1	1	1	Каталикоза
832	" Датиа Тамазов	1	1	1	Ивана Арбелианова

833	Арм. Бакрам Меурмов	3	1	1	Ивана Арбелианова	
834	Груз. Басила Мевдоров.	1	1	1		
835	" Атар Пейкаров	1	1	1		
836	Арм. Арютин Римазов	1	2	1		
837	" Шахбас Апиранов	1	1	1		
838	" Вартан Вартанов	1	1	1		
839	Груз. Шио Мурванов	1	1	1		
840	Арм. Гио Исоов	1	—	1		
841	Груз. Ниния Гогиев	2	2	1		
842	" Габриил Имерелов	1	1	1		
843	Армянка вд. Кало Оганезова	—	1	1	Казенные	
844	Арм. Акоб Тер Аганов	2	2	1		
845	" Сатур Карабагинской	1	—	—		
846	" Гурген Насхидов	2	2	1		Мухрани Багратиона
847	" Арутин Насхидов.	3	2	2		
848	" Симон Мамулов	5	3	2	Ивана Арбелианова	Стоят пекари гранадерского полка
849	" Осип Муратов	1	2	1	Казенной	
850	" Аветик Бегларов	1	1	1	"	
851	Груз. Петре Осиев	2	2	2	"	На посту штатские
852	Армянка вд. Тандо Саркисова	—	1	1	"	
853	Арм. Гогия Муратов	3	1	2	"	Стоит гарнодерской лазарет
854	Груз. Иван Имерелов	3	1	1	"	
855	Арм. Нони Георгов	6	4	1	Каталикоза	
856	" Парсадан Амиров.	2	1	1	Коркотов крестьянин	
857	Армянской свещ. Тер Степан Попов	3	2	1	Корктова	
858	Арм. Гогия Хечумов	1	1	1	Казенной	
859	" Аретин Крикоров	1	1	1	Ивана Арбелианова	
860	Армянка вдова Азис	—	1	—	Папы Мушруба	
861	Груз. Басила Гелиов	1	2	1	Габиева кре. (sie)	
862	Арм. Коспар Атаров	1	3	1	Монастырской	
863	" Симан Бананов.	2	4	1	Карпани Арбелианова	
864	" Вартан Асатуров.	2	1	1	Церковной	
865	Груз. Давыт Габанов	3	1	1	Каталикоза	
866	Арм. Пепан Пициков.	1	1	1	Ивана Арбелианова	
867	" Ростом Георгов.	2	1	1	Казенной	
868	" Моска Геурков	1	—	—	Монастырской	
869	" Тамаз Цамоов	2	1	1	Ивана Арбелианова	
870	" Глаха Годерзов	2	3	3	Каталикозов	Стоят штацкые.
871	" Саркиз Арецинов.	4	2	4	Казенной	Занимает лазарет гарнодерской
872	" Оганез Мартирузов	3	3	2	Ивана Арбелианова	

873	Грузинка вд. Хоришан Демит рева	1	2	1	Каталикоза	
874	Арм. Осип Теймуразов . . .	3	2	1	Коргинова	
875	" Арм. Хитар Налбандов	3	2	1	Казенной	
876	Груз. Григор Батров	1	2	1	Константина Багратиона	
877	Арм. Сисо Парсаданов . . .	4	2	2	Ивана Арбелиа- нова	
878	" Давыт Мархаров	5	1	1	Супрачева	
879	" Аветик Алиханов	3	3	1	Ивана Арбелиа- нова	
880	" Бежан Беров	1	1	1	Казенной	
881	" Гогия Демоев	3	2	1	Каталикоза	
882	" Нони Саламов	3	2	1	Чабо Арбелиа- нова	
883	" Арютин Демоев	2	2	1	Каталикоза	Стоят масте- ровые Кавказ экаго подка
884	Армянка вд. Нател Шахаро- ва	1	1	1	Каталикоза	
885	Арм. Гогия Давыдов	1	1	1	Абашидзиева	
886	" Маркоз Азаров	3	2	1	Тер Шумов крестьянин	
887	" Пали Казаров	2	5	1	Бегбудова	
888	" Кони Акопов	1	1	1	Тамар Арбелиа- нова	
889	" Анание Шаламов	4	—	1	Казенной	
890	Груз. Ниния Окруев	4	1	1	Табелилева	
891	Арм. Саака Месропов	1	1	1	Гогия Патрелова	Стоят гарни- деры
892	" Тато Алексеев	1	1	2	Амелахорова	
893	" Аретин Саркисов	2	2	1	Ивана Арбе- лианова	
894	" Нония Зурабов	2	2	1	Чабо Арбелиа- нова	
895	" Назар Тамазов	1	1	1	Дмитрия Арбе- лианова	
896	" Нония Месропов	2	1	1	Ивана Арбелиа- нова	
897	" Иосип Горонов	1	1	1	Иосипа Арбелиа- нова	
898	" Давыт Ходжеев	2	1	1	Монастырской	
899	Груз. Гогия Татунов	2	1	1	Казенной	
900	Арм. Саак	1	1	1	"	
901	" Гапо Мартерезов	2	1	1	Чабо Арбелиа- нова	
902	" Гико Ягупов	1	2	1	Казенной	
903	" Нони Егаков	1	1	1	Арешев	
904	" Мосе Лазарев	1	1	1	Арешов	
905	" Саркиз Упров	1	1	1	Казенной	
906	" Саркиз Буртиков	1	1	1	Бегбутова	
907	" Хитар Меларов	3	1	1	Арешов	
908	" Якоб Лазарев	1	1	1	Монастырской	
909	" Аветик Шавердов	1	1	1	"	
910	" Аветик Буртыков	7	4	3	Каталикоза	
911	" Нони Арютинов	2	2	2		

912	"	Гогия Григорав	2	1	1	Мерабогова	
913	"	Маркара Буртиков	1	3	1	Казенной	
914	"	Арютин Давытов	2	—	1	Вахтана Кап- ланова	
915	Армянка вд.	Тинатин	2	1	1	Казенная	
916	Арм.	Априел Симанов	2	1	1	Ивана Арбели- анова	
917	"	Гико Аганизов	3	1	1	Ивана Арбели- анова	
918	"	Хечу Аракилов	2	2	1	Димитрия Арбе- лианова	
919	"	Хачо Ревазов	4	3	1	Ивана Арбели- анова	
920	"	Киворк Естатов	1	1	1	Монастырской	
921	Армянской свещ.	Тер Казар Тер Нелесов	2	2	1	Ивана Арбели- анова	
922	Арм.	Тато Казаров	1	2	1	Казенной	
923	Армянской свещ.	Тер Нага- пет Тер Азарьев	4	2	1	Тамар Арбели- анова	
924	Арм.	Ростом Пейкаров	2	1	1	Казенной	
925	"	Саркиз Гогиев	4	1	1	"	
926	"	Киколи Георгов	3	2	2	Ивана Арбе- лианова	Стоит гарни- еры
927	"	Тато Вартанов	2	2	1		
928	"	Хечотер Аганов	3	1	1	Казенной	
929	"	Казар Петрузов	2	1	1	Димитрия Арбе- лианова	
930	"	Оганез Карапетов	2	1	1	Ивана Арбели- анова	
931	"	Кико Георгов	3	2	1	Тархан Аги крестьянин	
932	"	Глаха Мамуков	1	1	1	Казенной	
933	"	Вартан Минасов	1	2	1	Тамаз Арбели- анова	
934	"	Гио Баталов	2	—	1	Тамары Арбе- лиановой	
935	"	Петруз Карабагинской.	5	3	1	Ивана Арбе- лианова	
936	"	Иване Кайтмазов	2	1	1		
937	"	Аретин Жавахов	2	1	1		
938	"	Мераб Мамулов	2	2	1	Каталикоза	
939	"	Осип Муратов	4	2	2	Казенной	
940	"	Теймураз Мерабов	1	2	1	Каталикоза	
941	"	Папа Давытов	1	—	1	"	
942	"	Давыт Саркизов	1	3	1	Ивана Арбели- анова	
943	Груз.	Гваро Осипов	4	2	1	Каталикоза	
944	"	Мамула Ростомов	1	1	1	Монастырской	
945	Арм.	Степан Папов	2	3	1	Коркотав	
946	"	Насхида Попов	3	6	1	Коркотова	
947	"	Осип Амерханов	4	3	1	Царицы Дарьи	
948	"	Антон Естатов	1	1	1	Казенной	
949	"	Арютин Акопов	1	1	1	"	

950	Армянка вд. Русуда Попова.	—	1	1	Мелиха Бегбу- дова	
951	Груз. Тевдор Арутинов	3	1	1	Купца Матино- ва	
952	Арм. Зураб Черкезов	2	1	1	Супраджив	
953	Груз. Насхида Иванов	3	1	2	Церковной	
954	" Давыт Гогиев	2	1	1	Ивана Арбелиа- нова	
955	" Гогия Зурабов	1	1	1	Казенной	
956	Армянская вд. Майя Марте- рузова	—	1	1	Казенная	
957	Груз. Сисо Георгов	3	2	1	Могордалова	
958	" Георгеи Пахтов	1	2	1	Ивана Арбелиа- нова	
959	Арм. Аретин Давытов	2	2	1	Салогов	
960	" Арютин Давытов	4	4	1	Осипа Мелахо- рава	
961	Груз. Беро Петров	3	1	1	Казенной	
962	" Иван Петров	2	4	1	"	
963	" Беро Ктысиов	2	1	1	Табилелова	
964	" Гогия Тимазов	3	3	2	Бертвели Тума- нова	
965	" Петр Гогиев	2	2	1	Каталикоза	
966	Арм. Аракел Саруханов	3	2	1	Чабо Арбелиа- нова	
967	Груз. Давыт Беров	1	2	1	Князь	
968	" Тадия Георгов	2	2	1	Казенной	
969	" Гигила Пейкаров	4	4	2	Ивана Арбелиа- нова	
970	Арм. Мартирус Хабазов	5	4	1	Осипа Мелахо- рава	
971	" Ато Мебагов	2	2	1	Супразова	
972	Груз. Гоги Харазов	4	1	1	Джандаров	
973	Арм. Бежан Сааров	2	1	3	Монастырской	
974	" Бандо Зареулов	7	2	1	Тамары Арбе- лианова	
975	Груз. Ниния Пейкаров	3	2	2	Казенной	Стоит казаки
976	" Кикола Пейкаров	2	1	2	Монастырской	На постоу казаки
977	" Гелиа Бермов	2	2	2	Амилахорова	На постоу казаки
978	" Иване Мебагов	3	1	1	Казенной	
979	" Кристия	1	1	1	"	
980	" Гогия Менемахов	1	2	1	Сологов	
981	Армянка вд. Тинатин Осипова	1	1	1	Давыда Мушра- бова	
982	Грузинка Китевана	—	1	1	Казенная	
983	Арм. Аган Калбандов	1	1	1	Мелиха Апова	
984	Груз. Гогия Иванов	2	1	1	Ивана Арбелиа- нова	
985	Арм. Захар Попов	3	2	1	Тамар Арбе- лианова	
986	Армянка вд. Анна Аджиева	—	1	1	Ивана Арбелиа- нова	
987	" вд. Марьям Попова	—	2	1	Казенная	

988	Арм. Арзуман Карабагинской	2	1	1	Соломона Аргутова
989	" Давыт Карабагинской .	2	1	1	Казенной
990	" Шакар Аретинов	1	3	1	Дворянин
991	" Нония Даветов	3	2	1	Казенной
992	" Демитрей Арутинов . . .	3	4	1	Мелиха Бегбудова
993	Груз. Давыт Имерелов	1	1	1	Казенной
994	Арм. Аракел Карабагинской.	2	1	1	Казенные
995	" Арютин Хачатуров	2	1	1	
996	" Агабек Карабагинской . . .	1	1	1	
997	" Аган Карабагинской	2	2	1	
998	Грузинской свещ. Иване . . .	5	3	1	Габова
999	Груз. Тома Агниев	2	1	1	Дабоев
1000	" Иван Пентилов	2	—	1	Казенной
1001	" Папа Мсагуров	2	2	1	Пентилова
1002	Арм. Григор Бошинской	13	12	1	Казенной
1003	Груз. Соломон Гобоов	11	2	1	Дворянин
1004	Арм. Нони Пейкаров	2	3	1	Казенной
1005	" Степан Брудов	1	1	1	"
1006	Груз. Гогия Сахуров	1	3	1	Дворянин
1007	Армянка вд. Натель	2	1	1	Казенная
1008	Грузинка вд. Марьям Берова.	—	2	1	Арешова
1009	Армянка вд. Тинатина	—	1	1	Казенная
1010	Груз. Оман Пейкаров	2	1	1	Акима Татулова крестьянин

Командант Майор князь (Саакадзе).*

*) ამ პირველი ნაწილის ტექსტში, როგორც ზემოთ თავის ადგილას აღნიშნული იყო, გამოტოვებულია სრულიად მე-541 ნომერი, მაგრამ იქვე მე-558 ნომერი ორჯერ არის ნაჩვენები, ასე რომ ნომრების რიგი მე-5 ასეულში ამით აღდგენილია. გამოტოვებულია მე-834 ნომერიც. მაგრამ სამაგიეროთ გარდა ამისა ამავე ტექსტში ორჯელ განმეორებულია მე-821 ნომერი, რომელიც შეცდომით მოყვანილია როგორც 321. საზოგადოდ 816-ის შემდეგ ტექსტში სათვალავად მისდევს 317 (უნდა იყოს 817) და ასე მესამე ასეულები (მერვე ასეულების მაგვირად) ვიდრე 829-მდის თანამითვლით (318, 319, 320 და სხვ.) ეს გადაწყურლობითი ხასიათი შეცდომა ზემოდ შესწორებულია და ნომრებიც ამ ადგილს ამიტომ სათანადოდ დალაგებულია.

Список второй части.

№№ по порядку	Имена отчество и прозвание и кто какое имеет мастерство и каких веры	Число душ		Сколько покоев	Кто какого подданства казенные или каких других названий	Кем именно и сколько квартир занято под постой
		Мужска.	Женска.			
1	Груз. Князь Георгий Цыциан					
2	Католик Арутин Чигианов шубышник у него семейства.	2	3	2	Казенной	
3	Из монастырских крестьян Аветик Осипов у него семейства.	2	1	2	Монастырской	
4	Груз. Григорей Кобков у них семейства	2	2	1	Дворянин	
5	Кат. Иван Мариманов у него семейства	3	—	2	"	
6	Арм. Аветик Амирханов у него семейства	5	5	1	Купец	
7	" Осип Амазов у него семейства	3	1	2	Казенной	
8	Груз. Григорей у него семейства	1	1	1		
9	Армянка Бежанова вдова . .	—	2	1	Казенная	
10	Из арм. Осип Аветиков шубошник у него семейства	3	3	3	Казенной	
11	Армянка вд. Арутинова . . .	2	4	2	Монастырская	
12	" вд. Мосесова у ней семейства	—	4	2	Казенная	
13	Груз. Иясе Килосанов теселник	2	2	—	Казенной	
14	Арм. Аветик Малвелов семейства ево	3	3	3	Монастырский	Постоем по 1 казака
15	" Априян шелковой мастер семейства	3	3	2	Казенной	
16	" Никита Сургунов Подлицmeister	6	6	5	Дворянин	
17	Из армян свящ. Семен семейства ево	3	2	1	Монастырской	
18	Арм. Степан Брудов у него семейства ис крестьян	2	2	3	Князя Ббудова	Постоем стоят штатские писаря
19	" Аветик Гаврилов у него семейства	3	1	3	Казенной и находится хазайном	
20	Католичка вдова Анна Роза у нее семейства	1	1	1	в Астрахане Казенной	
21	Арм. Акоп коженой мастер вашлованский	2	1	1	Крестьяне князя	
22	" Диван ткач Болнисинской	2	1	1	Арбелианова Из крестьян царицы	
23	Груз. Иван садовник	3	2	1	Царицыны крестьяне	

24	Из Армян Егор Сергевич Ама- тунов	8	6	7	Князь	Постоя стоят горный офи- церы
25	Арм. Иоганесь Осипов семей- ства	3	2	1	Казенной	
26	" Арутин башмашник . . .	1	3	1	Крестьяне Буц- гулова маколаке	
27	" Нони Амврузов шелко- вой маистер	4	1	1	Казенной	Постоя имеет во время при- езда посланик
28	" Оганесь Шков купець . . .	3	2	3	Казенной	
29	" Оганес Оков купець . . .	4	4	5	Крестьянин патри- арха каталикоза	Постоя имеет штатския пи- саря
30	" Акоб Зурабов купець . . .	4	4	2	Казенной	
31	Армянин свящ. Степан Ба- реигов	2	3	1	"	
32	Арм. Бежан Аваков ткач . . .	2	2	1	Крестьян. дворя- нина Курганова	
33	Армянина вд. Савателова у нее семейства	—	1	—	Крестьянка кня- зя Бебутова	Стоят церков- ня Кавказско- го полку
34	Арм. Тато Корчуов лавошник	2	1	1	Князя Цыцыа- нова дочери крестьянин	
35	" Ага Шков купець	4	5	8	Казенной	Постоем стоят оператор
36	" Парсадан Парасов ша- пошник	6	5	2	Казенной	Пост. стоят казаки
37	Каталик Осип портной	1	2	1	Церковной	
38	Армянина Княгина Наталья Аматунова	1	4	4	Казенная	Постоем стоят Кавказ. полку штаблекарь
39	Арм. Курдин Тандоов	10	5	2	Казенной	
40	Грек Илия Зрович Назов . . .	3	2	2	Казенной	постоем занят генер.-майора Лазарева че- ловеком
41	Католик вдова Сулханова . . .	3	2	1	Церковные	
42	" Осип Караов лекарь	12	10	6	Дворянин	Занят генер.- майором Леза- ревым
43	Католичка вдова	—	1	1	Церковная	
44	Арм. Исаи Тапов	6	5	6	Казенной	Стоят 17 егяр- ского полку канцелярия
45	Католик Давыд Енибеков . . .	4	4	3	Купець казенной	Стоят генерал майора Лазар- ева служан- ка
46	Арм. Осип Тер Степанозов . .	3	3	2	Князь Араратский	
47	Католик Оганес Амсоов	1	1	1	Казенной	
48	Груз. Бизина Довратов	3	1	1	Дворянин Арбе- лианова	
49	Арм. Нонии Пакалов	1	1	1	Крестьянин Хер- хеулидзе	
50	Католической свящ. Пилипе Ибернадир	5	—	5	Казенные	
51	Арм. Зураб Олхаос	2	2	1	Назарабегова крестьянин	
52	Католик Петре Чичуанов . . .	5	4	1	Князь	
53	Грузинской свящ. Иван Ла- радзе	11	5	4	Протопоп	

54	Католика вдова Ханум	—	1	1	Патр. католикоза	
55	Арм. Семен Осипов	2	5	2	Казенной	Занят постоем казаками
56	" Степан Хостроев	2	4	1	Мухранского князя крестьянин	
57	Груз. Игнат Туманов	6	9	4	Князь	
58	Арм. Нацкида Евангулов купец	7	4	2	Казенной	
59	" Мелко Ужадваров	2	2	1	"	
60	Груз. Осип Карвелов откупщик таможенной	5	3	4	Казенной	Занят постоем 17 го егарск. полку поручиком Сорокиным
61	" Иосеп Георгов диакон	3	7	2	Сионской церкви	
62	Арм. Ава Априемов	1	3	1	Князя Чевчевадзиева крестьяне	
63	Армянин вдова Матузова	—	1	1	Казенная	
64	Арм. Гако сапожник	3	2	1	Вольной поступившей у католикоза	
65	Католик вд. Берова	—	2	1	Католической церкви	
66	Католика вд. Антонова	2	2	1	Католической церкви крестьяне	
67	Арм. Иван Аполев	3	1	1	Патриарха католикоза крестьяне	
68	" Гоги Назарбегов	5	6	4	Казенной	17-го егарск. полку церковною занята
69	Груз. Гарсеван Чевчевадзиев	22	7	15	Князь	
70	Католик Тома Пипоов	1	2	1	Давыда царевича крестьяне	
71	Арм. Ослан серебряник	3	1	1	Казенной	
72	" Нони Аганес Азаав	1	3	4	"	Горным протопопом Цымазаровым занята
73	Армянина вд. Мартирузова	1	2	1	"	
74	Арм. Галуст Степанов ткач	5	2	1	"	
75	" Алавердась Завров	4	4	1	Дворянин	
76	Груз. Соломон Авалов	11	5	4	Князь	
77	" Семен Павладзе	4	3	1	Карсевана Чевчевадзиева крестьяне	
78	Арм. Аков Таракилов	2	1	1	Юлона царевича крестьяне	
79	Католическая вд. Осипова	—	3	1	Казенная	
80	Армянской свящ. Мосесь	5	2	1	Протопоп	
81	Арм. Кеурф Кочоров	2	3	2	Соломона князя Авалова крестьяне	
82	" Степан Рамаза партной	3	1	2	Монастырской	17-го егарск. полку церконица занят
83	Груз. Гогия Росатов Дигомской	3	2	1	Казенной Монастырской	
84	Арм. Габриел извозной в подряде	1	1	2		
85	" Гоги Иголов	1	1	1	Дворянина Саинова крестьян	
86	Груз. Кация Мамвелов плотник	2	1	1	Князя Арбелинова крестьяне	

87	Грузинская вд. Габриелова	2	1	Князя Бегтабегова		
88	Арм. Якоб Тарханич	6	7	2	Князя и находится мужской пол 5 чел. в Астрахани	
89	Арм. Мартирусь банщик	1	3	1	Князя Бебудова крестьяне	
90	" Иван Бахтабегов	7	4	4	Князь	
91	" Курген кожевной мастер	3	3	1	Князя Бебудова	
92	" Гоги банщик	4	1	1	Монастырской	
93	" Асатур кузнец	1	1	1	Князя Бебудова	
94	" Татула ценетинагой	1	1	1	Князя Бебудова	
95	" Саркис ткач	1	1	1	Кн. Абрелианова	
96	" Казар Попов старой кананер	3	2	1	Князя Бебудова	
97	" Мартирус ткач	2	2	1	Казенной	
98	" Акоп старой кананир	3	1	1	"	
99	Груз. Иоюаспи партной	1	4	1	Князя Цицианова	
100	Арм. Пепо Ревазов	2	1	1	Князя Бебудова	
101	" Аветик Ротинев	4	4	4	Купец	Постоем стоят Орбелианова отец
102	" Петрусь Арешов	2	1	1	Дворянин	
103	" Габриел Мариманов	5	3	8	Купец	Стоит князь Аберьянов постоем
104	" Габатулов	2	3	—	"	
105	" Иван серебряник	2	3	—	Казенной	
106	" Нони Мадатов	1	1	1	Дворянин	
107	" Нони башмашник	3	2	1	Кн. Бегтабекова	
108	" Аветик Шергилов шапошник	1	1	1	Казенной	
109	" Томась ткач	2	2	1	} Князя Арбелианова	
110	" Азар Узганов	1	2	1		
111	" Гонесь сапожник	6	2	2	Монастырской	
112	" Осип Яковлев	1	1	3	Лютеран	
113	" Дандо Шадинов	4	1	2	Крестьяне Патриарха католикоса	
114	Вдова священника Исаея	2	5	1	Казенный	
115	Армянка вд. Арутина Заврова	3	3	2	Дворянка	Ротной двор Кавказского гранадерск. полку
116	Арм. Каиждов Курганов	1	1	3	Дворянин	
117	" Галуст Аркутов	2	1	1	Князь	
118	" Погось Таов	3	2	2	Казенной	
119	" Иосиф Бехбутов	8	6	3	Князь	
120	Католик Степан	2	1	1	Казенной	
121	Арм. Мосес дуннамалаб шапошн.	3	1	1	"	
122	" Миро Шахбудаов	5	7	5	Купец	Постоем стоят Кавказского гранадерского полку офицеръ два
123	" Каспер Зарапов	2	2	1	Казенной	
124	" Саркис служитель церковн.	1	1	1	"	
125	" Габриел Арганов	3	4	4	Дворянин	17-го егерского полку священник стоит постоем
126	Армянского свящ. вд. Тала Тергеурков	—	1	1	Казенная	
		3	2	5	Казенной	

127	Арм. Иван Тевь Давыдов . . .	—	2	5	Казенной	Кавказского гранадерско- го полку офи- цер постоем занят
128	Армянской свящ. Семен . . .	3	2	1	"	
129	Арм. Мартирусь ткач	2	1	1	Католикоса пат- риарха	
130	" Хтисавар Амирагов . . .	7	3	3	Казенной	Для послани- ков
131	Армянка вд. Мосесова	—	2	1	Крестьянка кня- зя Абымеликова	
132	Арм. Хечатур свещ. Давитов лавошник	1	1	1	Казенной	
133	" Гургел Варданов ман- ной маистер	1	2	1	Крестьяне Гура- мова	
134	" Манесь Манташов шу- бошник	1	2	1	Казенной	
135	" Арутин Пашиджаелов . . .	4	3	4	Купець	Постоем за- нято князем Тамалаз Орбе- льяновым
136	" Бежан Бебудов	1	1	1	Князь	
137	Груз. Давыт Имеретинский .	1	2	1	Крестьяне князя Бегбутова	
138	Арм. Авам Бебудов	4	6	2	Князь	
139	" Мирза Апрамон Беллу- бегов	4	3	3	Князь Карабагский	
140	" Аветик Бабалов	1	1	1	Крестьяне Бебу- дова	
141	" Мелик Мисеил Асанд- жанов	5	3	4	Князь Карабагски	
142	" Степан Жантов	1	4	2	Казенной	
143	Армянской свящ. Хочатур Аганнов	1	4	2	Князя Абымели- кова крестьяне	
144	Арм. Мелко Пулканов	1	1	1	Дворянин	
145	Жена армянина Иоанеса Гу- лагова	—	1	1	Казенная	
146	Арм. Тато Шахаров	2	1	1	Казенной	
147	" Погост Тер Теров шел- ковой маистер	2	2	1	"	
148	" Какало Ипрумов	4	6	3	Купець	
149	" Ага Пугуев	2	2	1	"	
150	" Аветик Пугуев	3	1	1	Казенной	
151	" Кони Пугуев	2	3	1	"	
152	" Степан Евангулов	3	2	2	Купець	
153	" Степан Амбардаров	4	3	1	Марьи Царицы	
154	" Исаи Питонов	3	6	3	Купець	Кавказского гранад. полку одитором за- нят
155	" Степан Аладагов	4	2	2	Казенной	Кавказского гранадерск. полку стоят солдаты
156	" Осип Калинов	1	3	1	Купеческой сын	
157	" Погось садовник	1	3	1	Монастырской	
158	Армянской свящ. Григор . . .	2	1	1	Церкве Сионской крестьяне	
159	Арм. Мартирусь Хахутов . . .	4	3	1	Казенной	
160	" Арутин Маркузов плот- ник	2	2	1	Юлона Царевича крестьяне	

161	"	Давыд Арутинов	4	2	1	Монастырской	
162	"	Степан Корганов.	1	1	1	Дворянин	
163	"	Осхе Кузанов	3	2	1	Купец	
164	"	Гогия Тотолов	3	3	2	"	
165	Арм.	Гогия Асланов свешник	3	2	1	Казенной	
166	"	Степан Варламов	3	4	1	"	
167	"	Капо Тегилор	3	3	2	Купец	Постоєм стои т штатской писарь
168	"	Гогі Ахалов	2	3	3	Купец	
169	"	Онон Карганов.	4	4	4	Дворянин	Постоєм стои т штатной го мадь капит тан Тапов
170	Арм.	Агало Казаров	2	2	1	Казенной	
171	"	Нони Мибисов.	1	4	2	"	Кавкаского гранадерек полка перков ник
172	"	Акало Иноков	3	2	1	Купец	
173	"	Инок Хахутов	6	2	1	"	
174	"	Осип Татыо	3	2	1	"	
175	"	Зали Антонов винник .	6	7	2	Казенной	
176	"	Гоби Питонов	4	3	5	Купец	Постоєм стои т коменданские писаря
177	"	Данило Матынов.	2	3	2	"	
178	"	Татуа Екимов	7	6	4	Дворянин	
179	Груз.	Якоб Каргвелов	2	3	2	Манастирской	
180		Грузинской архиерей Михайл	5	1	2	"	
181	Арм.	Степан далак бери	6	5	3	Купец	
182	"	Акоб Пузанов	1	2	1	"	
183	"	Шакаро Курганов	5	2	1	Дворянин	
184	Армянин	свящ. Геурк	3	4	1	Казенной	
185		Арменка вдова Тамар	—	1	1	Казенная	
186	Арм.	Давыт Екимов	7	6	4	Дворянин	Постоєм стои т штатской офицер
187	"	Давыд Татов.	1	2	1	Купец	
188	Армячка	вдова Агунды	1	1	1	Казенной	
189	Армянка	вдова Залиова	1	1	1	"	
200	Груз.	Папуна ткач	3	1	1	Князя Абашид зиева	
201	Арм.	Степан Гулипашо	2	2	3	Купец	
202	"	Нони Аганезов башма шник	5	4	2	Князя Арбелиа нова	
203	"	Акоб Калегов	1	1	1	К: Туманова	
204	Армянка	вдова Сара	—	1	1	К: Баратова	
205	Арм.	Нарсадан Тершенгов башмашник	1	4	3	Дарьи Царицы	Стои т постоєм поручик Панов арти лерия
206	"	Пепан Мартереусов	1	2	1	Дворянина Шаншиова	
207	"	Микел Аркутов	4	2	1	Князь	
208	Груз.	Махаре Георггов имере тинской	2	3	2	Казенной	
209	Арм.	Иван Исаков	5	3	2	Патриарха като ликов	

210	" Осип Худинов	1	1	1	Купець
211	Армянка вдова Антонова . .	1	2	1	Казенной
212	Армянка вдова Митарова . .	1	2	1	Казенная
213	Католик Иван Гукасов	1	—	3	Купець
214	Арм. Иван Салоо	4	1	1	"
215	" Ростон Шишманов	1	1	1	Казенной
216	Армянской свещ. Арен Камоов	2	3	1	"
217	Арм. Казар Арутинов	4	5	1	Князя Бегбудова
218	Армянка вдова Хорешан . . .	—	1	1	Казенная
219	Арм. Антон Арутинов садов- ник	2	2	1	Крестьяне Ца- рицы Дарье
220	Осип Гаспаров из армян . . .	1	1	1	Казенной
221	Арм. Какало Еремеев	2	2	1	К: Арбелианова
222	Католик Мелко Аганезов . . .	1	2	1	Казенной
223	Арм. Егорь Александров свеч- ник	3	1	2	"
224	" Осип Хетхудо	3	4	1	Купець
225	" Осип Котоо свечник	1	1	1	Монастырской
226	" Арутин месник	3	1	1	Казенной
227	" Арутин Якимов садов- ник	1	3	1	К: Меликова
228	Армянка вдова Марья	—	1	1	К: Баратова
229	Арм. Арутин Долмазов	1	1	1	Александры ца- ревича
230	Арм. Каспар	1	1	1	Казенной
231	" Григорей винник	1	2	1	К: Арбелианова
232	" Давыд Бакаров	2	3	1	Давыда царевича
233	" Каприо Назаров Ган- жински	1	1	1	Казенной
234	" Степан Замоов	1	2	1	"
235	" Аслан Мартирузов ткачь	3	2	1	Дворянина Шан- шкова
236	Грузинка вдова Тамара	1	1	1	К: Бебутова
237	Груз. Соломон Чагиев	2	2	1	Казенной
238	Арм. Арутин Варданов ткачь Ахпатски	2	1	1	К: Баратова
239	Армянка вдова Тинатин	—	1	1	Казенная
240	Арм. Арутин Гулков ткач . . .	1	1	1	Казенной
241	" Иван Арутинов	2	2	1	К: Арбелианова
242	" Тетья Патагов садовник	2	1	1	Казенной
243	Груз. Аकोбо Иванов	2	3	1	К: Арбелианова
244	Арм. Погось Качатуров Кара- батски	1	1	1	К: Арбелианова
245	" Качатурь Сархисов Кара- бахски	3	2	1	Арбелианова К:
246	" Оган Багиов Карабахски	2	1	1	Кн. Придонбека
247	" Закара	1	1	1	Монастырской
248	Груз. Бери Зеракидзе десятник	2	1	1	Казенной
249	Арм. Сасун Карабахски	2	2	1	Мелика Абова
250	" Хитар Огонезов Кара- бахски	3	1	1	Дворянина Тур- хстанова

251	Армянской свящ. Кечатур	3	6	1	Монастырской	
252	Арм. Гаспар Степанов ша- пошник	1	1	1	Вахтан царевича	Постоем стоят 17-го егарск. полку музы- канты.
253	" Исаи Мелков шубошник	1	1	1	Александрь царе- вича	
254	" Арутин Алавердов ко- женной мастер	2	1	1	К: Арбелианова	
255	" Шаверди Зауров пекарь	2	1	1	Дворянин	
256	Католик Осип Несесов	1	3	1	К: Мухранского	
257	Арм. Мамаджан Георгов Ко- жевной мастер	2	2	1	К: Туманова	
258	" Степан Амаунов	3	2	2	Князь	
259	Груз. Павле Берценов шапошн.	6	2	1	Монастырской	
260	Арм. Мосесь Цуринов	2	4	1	Купець	
261	Арм. Шаверди Бериллов столяр	2	3	1	Ивана царевича	
262	" Афтандил Авасов	2	1	1	Казенной	Постоем стоят Кавказского гранадерск. полку рядо- вые
263	" Осип Меликов	4	7	4	Купець	Постоем стоят подпорной советник Барасев
264	Груз. Каихосров Петров портной	1	4	1	Казенной	
265	" Заза свечник осетиниць	1	3	3	Казенной	Постоем стоят горной офи- цер
266	Арм. Давыд Багдасаров	2	2	1	Монастырской	
267	Груз. Давыд Абхазов цинвал- ской	1	2	1	Казенной	
268	Армянка вд. Шишманова	—	2	1	"	
269	Груз. Давыт Егоров	7	4	3	Купець	постоем стоят штатской офицер
270	Католичка женщ. Безыргнова	—	1	1	Казенная	
271	Арм. Георгий Шеншко	6	1	2	Дворянин	Постоем стоят атихетер
272	" Иван Мелькоов	2	2	1	Казенной	
273	" Мосе Папаов башмаш- ник	1	3	1	Монастырской	
274	Груз. Заза Осиев	1	1	1	Князь	
275	Арм. Навасард Залков	2	3	2	Казенной	Постоем сто- ят кавказско- го гранадерс полку жена тые салдаты
276	Груз. Сособ Георгов пекар	2	2	1	"	
277	Грузинка Дарежан	1	1	1	Дворянка	
278	Груз. Зал Парсаданов	1	2	1	Казенной	
279	Арм. Мацучар Аваков	2	3	2	Мухранского князя	Постоем сто- ят салдаты моздоцкого горнизона
280	" Каспер Мунтоов	3	1	2	Купець	Постоем стоят 17-го егарск. полка бара- банщик
281	Груз. Гогия Баратов	1	2	1	Князь	
282	Грузинка дочь Тактакова	2	3	3	Княгиня	Постоем стоят штатские ни- саря

283	Груз. Гогия Инанов пекар . . .	3	2	1	Князя Андроникова	
284	Арм. Авак Сагатов	2	2	1	Купецъ	Постоем стоит кавказск. гвандерек. полку цырульщик
285	„ Степан Гулагов	2	1	1	„	
286	„ Шермазан кузнецъ	1	1	1	Казенной	
287	„ Соси Давитов	1	1	1	Патриарха католикоса	
288	„ Асри Сархисов Карабабски	3	2	1	Мелика Укемшида	
289	„ Геурт Геонезов Карабабски	1	2	1	Мелика Абова	
290	„ Саркис Утисаваров	1	1	1	Асрамова Зоршняго мокалака	
291	Грузинка вд. Мариам	—	1	1	Царицы Дарьи	
292	Арм. Акоб Джаниов Ганжинской	2	2	1	Кн. Фридон бека	
293	Арм. Саркись Мироов Карабахски	1	2	1	Мелика Опова	
294	„ Оган Осипов Карабабски	1	2	1	Кн. Фридон бека	
295	„ Данил Геургов Карабахски	2	2	1	Кн. Мелика Абова	
296	„ Мосесь Хечиков коженной майстер	3	2	1	Казенной	
297	„ Акоб Улиханов	2	2	1	Царицы Дарьи	
298	„ Оганесь Сосов	1	1	1	Казенной	
299	„ Грикурч Пасоов	1	2	1	Купецъ	
300	„ Асатур Ростомов	5	1	1	Казенной	
301	„ Давыд Меликов	3	1	2	Купецъ	Постоем стоит кавказск. гвандерек. полку редовые
302	Тат. Таар Шахаров лавошник	2	3	1	—	
303	Арм. Аветик Тамамшов	3	1	2	Купецъ	Постоем стоит кавказск. гвандерек. полку офицер
304	„ Нони Шишманов	3	2	1	Купецъ	
305	„ Иван Геургов башмашник	4	2	1	К: Бебутова	
306	Армянка вд. Мосеева	—	1	1	Казенная	
307	Арм. Оганесь Тамамшев	7	3	4	Купецъ	Постоем стоит кавказского гвандерек. полку ещещен.
308	„ Гогия Абазов	1	1	1	Монастырской	
309	„ Ростом Худавердов	3	1	1	Казенной	
310	„ Тамась Давитов	2	1	1	„	
311	„ Мартиурь Арутин	4	3	2	Монастырской	
312	„ Соги Осипов	1	1	1	К: Арбелианова	
313	Груз Иван Бeroов садовник	1	2	1	—	
314	Арм. Арутин Отаров	1	2	1	Крестьянин дворянина Сургунова	
315	„ Иван Цуринов	2	2	1	Казенной	
316	„ Нерсесь садовник	1	2	1	Царицы Дарьи	

317	Арм. Оган Осканов	1	1	1	Александрь царе- вича	
318	„ Арутин Замоов	4	1	1	Монастырской	
319	„ Автандил Капинаков	3	5	1	Купець	
320	„ Насатурь Парохов	2	1	2	Купець	Постоем стоит Кавказского гранадерск. полка самож- ник
321	„ Иван Абазов	2	3	1	Кн. Арбелианова	
322	Кат. Степан Кацахо	2	5	2	Купець	
323	„ Николась шубошник	1	—	1	Ахалцыхской	
324	Арм. Кирапит Киракусь	2	2	1	Патриарха Като- ликоза	
325	Армянка вд. Тотолова	1	2	1	Казенной	
326	Арм. Беро башмашник	1	1	1	К: Арбелианова	
327	Груз. Андукаторь Банаарров	3	4	3	Дворянин	Постоем зем- ской суд
328	Арм. Степан Карапитов	2	4	2	К: Меликова	
329	Армянка вд. Давыдова	1	4	2	Парнаоса царе- вича	
330	Арм. Давыд Капинаков	4	4	1	Купець	
331	„ Никита Сулков	5	3	2	Патриарха като- ликоза	
332	„ Автандил Пархузатов	3	3	2	Купець	
333	„ Папа Шеншков	4	4	2	Дворянин	
334	„ Николай Казаров	1	1	1	Казенной	
335	„ Степан Атиров	3	5	1	Купець	
336	„ Геурк Кокобов	4	2	1	Казенной	
337	Кат. Иаонесь Вартанов лекар	5	5	3	Дворянина Осипа Кареева	
338	Арм. Николось Капинаков	1	2	1	Купець	
339	Кат. Шарымена Асатуров	3	2	2	Казенной	Постоем стоит штабков офи- цер
340	Арм. Давыт Цуринов	3	3	1	Казенной	
341	„ Осип Мандено	2	2	1	„	
342	„ Аветик Бедоов	3	1	1	„	
343	„ Гико	2	1	1	К: Мелика	
344	„ Давыд Гелоов	8	7	4	Купець	Кавказского полку стоит салдаты
345	„ Егор Хопиов	2	3	2	Купець	тогож полку стоит редовые
346	„ Хечу Апкаров	1	1	1	Казенной	
347	„ Торось месник	1	2	1	„	
348	„ Ага Кясов	1	1	1	„	
349	„ Бежан Осипов	4	3	1	Царевича Елона	
350	„ Парсадан Шергилов	2	5	2	Казенной	
351	„ Егорь Манташов	2	3	1	„	
352	Груз. Иван Алекеов	1	1	2	„	
353	Николось Мартернузов из армян	3	2	1	К: Арбелианова	Постоем стоит штатские ин- саря
354	Арм. Исаи Иясеов	1	2	1	Юлона царевича	
355	Груз. Мосесь Иванов	2	2	1	Патриарха като- ликоза	
356	Арм. Премусь Мосиов	3	3	1	Католикоза	
357	Груз. Иван Вачназе	1	3	3	Дворянин	Ротной двор Кавказск оут полка

358	Армянка вд. Тинатина Давыда	—	1	1	Казенная	
359	Арм. Давыл Шавердов	1	1	1	Казенной	
360	" Нони Матынов	3	2	1	Католикоза	
361	" Мосеи Аветиков	1	3	1	Казенной	
362	" Курген Раманов	4	1	2	"	Постоем стоит Кавказского полку фелдфе- бель
363	" Арутин Бабов	2	2	1	"	
364	" Исак Погуиов	5	3	2	Купець	Постоем стоит Кавказского полку подко- вои писарь
365	" Папа Башбеуков	3	3	1	Дворянин	
366	" Агаджен Микиртумов	3	4	1	Казенной	
367	Армянка Марья Аветикова вд.	1	2	1	Патриарха като- ликоза	
368	Арм. Ага Сibaгинов	3	2	1	Купець	
369	" Давыт Аркутов	5	5	2	Князь	
370	" Зураб Тамомшов	3	4	1	Купець	
371	" Анан Хатисов	2	4	2	"	Постоем стоит Кавказского полку музы- кант женоу
372	" Георгий Корганов	3	1	2	Дворянин	
373	Армянка вд. Анна Осипова	2	1	2	Монастырская	Постоем стоит Кавказского полку салдаты
374	Арм. Папа Окоев	1	2	1	Католикоза пат- риарха	
375	" Тато Исрейлов	3	2	1	К: Арбелианова	
376	" Иостан Грикуров	3	1	1	К: Цыцыанова	
377	" Иясе Назаров	8	2	1	Князь	
378	" Абел Шадьнов	3	3	2	Католикоза	
379	Армянка дочь Туманова Марьям	2	4	1	Княгиня	
380	Арм. Осип Арутинов	4	2	1	Купець	
381	Арм. Абел Георгов	4	3	2	Царевича Пар- наоса	
382	" Мамажан Катоов	2	4	1	Монастырской	
383	" Аганесь Комазов	3	5	5	Купець	Кавказского гранадерск. полку музы- каты
384	" Мартирусь Малаков	3	3	2	"	
385	Армянка вд. Сусан Аганезова	1	4	1	Казенная	
386	Арм. Осип Мунтоов	4	2	6	Купець	Кавказского гранадерско- го полку под кованя церков
387	" Кело Беров	1	—	—	—	
388	" Аганесь Хан Каламов	3	3	3	Купець	Постоем стоит Кавказского полку салда- ты
389	Груз. Микел Пентелов	2	1	1	Казенной	
390	Арм. Самвел Амбардаров	2	5	3	Двсрянин	Постоем стоит Кавказского полку салда- ты
391	" Георгий Капанакон	2	3	1	Купець	
392	" Аграмен Инаколопов	3	3	1	Дворянин	
393	Армянской свещ. Мосись	2	3	1	Казенной	
394	Армянка вд. Шакарова	2	3	1	Казенная	

395	Арм. Егиазар Галустов	2	—	1	Казенной
396	" Арутин Какалов	3	1	1	Монастырской
397	" Шакар Георгов	2	2	1	Казенной
398	" Багдасар Багаров Карабахски.	2	2	1	Мелика Земшита
399	" Аган Карабахски	2	1	1	Давыда царевича
400	" Арутин Бежанов	3	2	1	Казенной
401	" Аюб Мекинов садовник	3	3	1	"
402	" Иван Мешчубов	1	1	1	Купецъ
403	" Семен Мекинов коженной мастер	1	2	1	Казенной
404	Армянка вдова Тамар	—	1	1	Вахтан царевича
405	Арм. Арутин Вартанов	2	1	1	Монастырской
406	Груз. Мосеи Петриов	2	2	1	Казенной
407	Арм. Иван Кесинов	2	2	1	К: Бебудова
408	" Глаха Папоов	2	1	1	К: Арбелианова
409	" Давыд Матулов	5	4	2	Монастырской
410	" Иван Санинов	1	—	1	—
411	" Насип ткачь	1	1	1	Казенной
412	" Нони Паремузов	3	3	1	К: Бебутова
413	" Заак Маркаров садовник	6	1	1	Патриарха каталикоза
414	" Семен Артемьев	1	—	—	—
415	Армянка вд. Маркарова	1	1	1	К: Бектабегова
416	Груз. Иван Петрусов	2	2	1	Монастырской
417	" Иван Наскидов	2	1	1	"
418	Армянка вд. Зубкова	—	1	1	Казенная
419	Груз. Мамука Тероов	2	3	1	Князя Цыцианова
420	Арм. Арекел Оганезов	1	—	1	Дворянина Шаншиова
421	" Саркись садовник	1	1	1	К: Арутова
422	Армянка вд. Григорьева	—	1	1	К: Бекабекова
423	" вд. Григорьева	—	2	1	Монастырская
424	Груз. Иване Имеретински	2	1	1	Монастырской
425	Арм. Мосесь Арутинов	3	2	1	Царицы Дарьи
426	" Шермазап Зурабов	2	3	1	Казенной
427	" Еким Мосесов кузнецъ	2	1	1	Каталикоза
428	" Автандельева жена	—	1	1	Казенная
429	Груз. Мамука Георгов	2	1	1	Давыда царевича
430	Грузинка вд. Иванова	1	1	1	К: Бехбутова
431	Армянка вд. Микиртумова	—	1	1	Каталикоза
432	Арм. Капо Петрусов	2	5	1	Дворянина Екимова крестьяне
433	" Казар	1	1	1	К: Бебутова
434	" Нони Андреев	1	3	1	"
435	" Авак Карабахски	2	2	1	"
436	Греческой архиерей Атанась	5	—	2	Монастырской
437	Грузински протопоп Иосиф	1	—	1	"
438	Груз. Михаел Якопов	1	2	1	Казенной

1) остоем стоят гранадеры кампания Вобех

Для ротнаго пехазуа Кавказского полку

439	Арм. Петрусь Автандилов	2	2	1	Монастырской	
440	Груз. Давыд Бериов	1	1	1	"	
441	Арм. Никита Соломонов	1	1	1	Католикоса	
442	" Капо Арутинов	3	2	1	К: Арбелианова	
443	" Сероп Петрусов	3	2	1	Казенной	
444	" Ага Питонов	4	7	5	Купець	Постоем стоит штатской офицер
445	" Давыд Питонов	1	3	1	Купець	
446	" Ага Питонов	2	3	1	"	
447	" Онон Хуроов	3	3	1	"	
448	" Шермазан Шманденов	2	3	1	"	
449	Груз. Барам Гургенидзе	1	1	1	—	
450	Армянка вдова	—	—	—	—	
451	Арм. Кеурк Кузанов	8	9	5	Купець	Постоем стоит 17-го егарского полку капитан
452	" Ростеван Манденов	3	4	1	"	
453	" Арутин Кочоров Карабахски	2	1	1	К: Фридонбега	
454	" Абел Абе Меликов	4	3	4	Князь	Постоем занят горным офицером
455	Груз. Петре Русиов десятник	1	1	1	Царицы Марьи	
456	Арм. Егор Абы Меликов	4	2	3	Князь	
457	" Мирза Гуласпов	2	2	2	Купець	
458	" Соломон Абы Меликов	3	9	2	Князь	
459	" Манучар Туманов	5	7	2	"	
460	" Каспар Питонов	2	1	2	Купець	Постоем стоят Кавказского полку редовые
461	" Григорей Степанов ткачъ	1	1	1	Казенной	
462	Армянина вдова Гогизва	—	2	1	"	
463	Арм. Елисбар Асанов	1	3	1	Дворянина Башбеукова	
464	Армянка вдова Давыдова	—	1	1	К: Бебутова	
465	Арм. Саркись Ашугов	2	2	1	Казенной	
466	" Аракел садовник	3	1	1	К: Баратова	
467	" Артем Мелкоов	1	2	1	Монастырской	
468	Армянка Мала Папао	—	1	1	Казенной	
469	Арм. Гоги Которов	2	5	1	"	
470	" Осип Оганезов столяр	2	3	1	"	
471	Армянка вдова Аракелова	2	2	1	Каталикоса	
472	Арм. Григорий Гаспаров	4	4	2	Дворянина Шаншиова	Постоем стоят Кавказского полку салдаты
473	Арм. Иван Григорьев	3	4	1	Купець	
474	Гру. Нония Тулаов	4	3	3	Дворянин	Постоем стоит Кавказского полку офицер
475	Арм. Апаотиов	2	3	1	Парнаоса Царевича	
476	" Казар Отиов	4	3	2	Парнаоса царевича	
477	" Микита Арутинов	3	3	1	Князя Туманова	
478	" Иван Назаров капитан	1	4	2	Князь	
479	" Семен	2	2	1	Тамамшова	

480	Арм. Хати Мамвелов	2	2	1	Казенной
481	" Степан Комборов	4	3	—	"
482	" Карапет Согоманов . . .	6	6	1	К: Мухранского
483	Армянка поподья Шаробан .	1	1	2	Казенная
484	Арм. Исак Шакаров	1	1	1	Казенной
485	" Багдасар Кандуралов . .	3	4	1	Купець
486	" Якоб Абы Меликов	5	4	2	Князь
487	" Петрусь Каимазов	2	1	2	Дворянин
488	Армянской свещ. Микел . . .	1	1	1	Казенной
489	Арм. Арутин садовник	3	2	1	Дворянина Осимова
490	Армянка вдова Давыдова . .	1	1	1	К: Арбелианова
491	Арм. Туман Оганезов	3	1	1	К: Арбелианова
492	" Нони Арутинов	1	4	1	К: Бегбудова
493	" Иван Мамажанов	3	1	2	Купець
494	" Данил Зегвелов	1	4	1	Царицы Дарьи
495	" Тандо Арутинов	2	1	1	Казенной
496	" Арутин Осипов	5	1	1	"
497	" Петрусь Вартанов	1	2	1	К: Бебутова
498	" Давыд Бегбудов	2	4	1	Князь
499	" Арутин Демитров	3	2	1	Казенной
500	" Саркись ткач	3	1	1	Князя Арбелианова
501	" Григор Погосов	1	2	1	Казенной
502	" Степан Бедоов	1	2	1	Князя Гошташабова
503	" Татул Шавердов	3	3	1	Казенной
504	" Сагак Ганжинской	2	2	1	"
505	" Степан Грикуров	1	3	1	Монастырской
506	" Зурап Георгов	1	1	1	К: Баратова
507	" Арутин Погосов	3	1	1	Казенной
508	" Казар Папоов	3	3	2	Монастырской
509	" Иван Курганов	2	2	1	Дворянин
510	" Алексей Елиазаров	2	1	1	Казенной
511	" Капоа Можов	1	1	1	К: Аргутова
512	" Зурап Осипов ткачь	3	2	1	Казенной
513	" Клаха Нуралов	2	3	1	К: Арбелианова
514	" Премусь	1	1	1	Князя Коркотова
515	Армянка вдова Гогиева . . .	—	2	1	К: Туманова
516	Арм. Пата Демулов	2	2	1	К: Аристова
517	" Арутин Санинов	2	1	1	К: Арбелианова
518	" Арутин Матизов	1	1	1	Дворянина Курнова
519	Армянка вдова Арутинова . .	—	2	1	Казенной
520	Армянка вдова Грикурова . .	1	1	1	К: Арбелианова
521	Арм. Погось Исаев	1	3	1	Дворянина Курганова
522	Армянка вд. Атандилова . . .	—	2	1	К: Арбелианова
523	Татарин Мамат Казумов . . .	3	1	3	Казенной
524	Арм. Аган Томазов	1	2	1	К: Арбелианова

Постоем стоит
горной унтер-
офицер

Постоем стоит
артерейская
команда

525	"	Аганесь Арсен Мандатов	3	4	1	Казенной	
526	Груз.	Корниось Чачиков . . .	4	7	2	Дворянин	
527	"	Давыд Довратов . . .	4	4	1	"	
528	Грузинка	вдова Семенова . . .	1	2	1	Казенной	
529	"	Иосеф Петриов . . .	1	2	1	К: Арбелианова	
530	"	Семен Бероов . . .	2	2	2	Казенной	Постоем стоят артиллерия ун-дер офицеры
531	Грузинка	вдова Тамазова . . .	—	4	2	Каталикоза	Постоем стоят артиллерия ун-дер офицеры
532	Груз.	Зурап Хатесов . . .	3	4	2	Монастырский	
533	Арм.	Степан Хястратов . . .	3	2	1	Купець	Тоже
534	Груз.	Иван Зазаов . . .	2	2	1	Девлюва дворянина	
535	Арм.	Утрут Курганов . . .	7	7	2	Дворянин	
536	"	Иван Папаов . . .	2	2	7	Купець	Тифлискаго родовая полиция
537	"	Мусеал Казаров . . .	2	2	2	Монастырской	
538	"	Гога Сулиов . . .	2	1	1	Каталикоза	
539	"	Какало Грикуров . . .	5	3	2	К: Бехтабекова	
540	Груз.	пата Кацъсь Сатсаглов . . .	4	4	1	Каталикоза	
541	Арм.	Автандел Амагузов . . .	1	1	1	Казенной	
542	"	Алеко Автандалов лавошник . . .	2	2	1	"	
543	"	Курген Арутинов . . .	3	3	1	—	
544	"	Осип Дарчиов . . .	3	1	1	Казенной	
545	Грузинька	вдова Зазоова . . .	—	2	1	Монастырской	
546	Груз.	Николось Саганов . . .	5	5	2	Дворянин	
547		Степан Абединов лекар . . .	1	—	—	"	
548	"	Мамажан Залиов . . .	4	2	2	Казенной	
549	"	Оганесь Давыдов . . .	1	2	1	Монастырской	
550	Груз.	Егор Иванов . . .	3	2	3	Казенной	Постоем стоят штабкой офицер
551	Арм.	Николось . . .	2	1	—	"	
552	"	Егор Евангулов . . .	2	3	1	"	
553	Груз.	Михо Папов . . .	3	2	3	Монастырской	Постоем стоят Кавказскаго полку салдаты
554	Арм.	Арутин Папов . . .	1	1	—	Казенной	
555	Груз.	Семен Елиазаров . . .	3	3	2	Царицы Дарьи	Постоем стоят Кавказскаго полку салдаты
556	Арм.	Тато Мартирусов . . .	1	4	1	Князя Батуа	
557	"	Темразь садовник . . .	2	2	1	Каталикоза	
558	"	Манучал Бакрамов . . .	3	6	2	Монастырской	
559	"	Степан Давитов . . .	2	2	1	Казенной	
560	"	Гоги Апремов . . .	2	2	1	Монастырской	
561	"	Тарчи Арутинов . . .	7	3	2	"	
562	"	Каков Габриелов . . .	2	2	1	К: Арбелианова	
563	"	Мартирусь Зурабов . . .	3	1	1	Монастырской	
564	"	Мелко Саркисов . . .	2	2	1	Казенной	
565	"	Микертун Осипов . . .	3	3	1	Каталикоза	
566	"	Арутин Гачено . . .	4	1	1	"	
567	Грузинка	вдова Марьям . . .	—	2	1	Казенная	
568	Татарин	Магмет Шатыров . . .	1	—	1	Казенной	

569	Арм. Саркись Матузов . . .	2	3	1	Казенной	
570	" Ростом Инаколопов . . .	4	1	2	Дворянин	
571	" Фридон Бек Бегларов . . .	10	—	—	Князь	
572	" Арутин Киракусов ткач Карабагски . . .	4	3	1	Мелика Апоа	
573	" Априоин Анаколопов . . .	2	2	2	Дворянин	
574	Груз. Николось Госташабов . . .	7	6	2	Князь	
575	Арм. Асия Гонезов . . .	1	2	1	Князя Арбелиана нова	
576	Груз. Егор Бороов	3	5	1	Князя Баратова	
577	" Мосе	1	2	1	Казенной	
578	Католик Франчиско Саркисов	2	4	1	Князя Туманова	
579	Кат. Иван Саганов	2	2	1	Князя Арбелиана нова	
580	Груз. Зал Баратов	3	3	2	Князь	
581	Армянка вдова Арутинова . . .	1	2	2	К: Баратова	Постоем занят горными ма- стерскими
582	Груз. Иван старой кананер . . .	2	2	1	Казенной	
583	" Иван Мазаров старой канонер	2	3	1	Казенной	
584	" Зурал Хачуиов десятник	1	2	3	Казенной	17-го егерска- го полку ма- стерские
585	" Ниния Сумбатов	8	2	3	Князь	
586	" Давыд Госташабов	3	3	2	"	
587	" Глаха Шалихов	5	2	6	Князь	Подполковник Дреникин
588	" Соломон Меликов	6	4	—	"	
589	Грузинской свящ. Осип Тур- кистанов	3	3	1	Дворянин	
590	Грузинской митрополит Ю- стине Магалов	5	—	6	Монастырской	Постоем сто- ят казаки
591	Груз. Давыд Абашов	—	—	—	Князь	
592	Армянка вдова Елаазарова . . .	1	1	—	Казенная	
593	Арм. Иван Григорьев	3	3	—	Казенной	
594	Армянка вдова Казарова	1	1	—	Хожа Малакову	
595	Груз. Давыд Иотамов	2	1	1	Монастырской	
596	" Тадья Нацвалоа	3	4	2	Дворянин	
597	Арм. Давыд Сулханов	1	2	1	Асратова мока- лаке	
598	Груз. Николось Харебов	3	2	4	Монастырской	Кабардинско- го полку май- ор Апалев стоит
599	" Абрам Бежанов	1	3	1	Князя Баратова	
600	Грузинка вдова Николова	—	2	1	Каталикоза	
601	Арм. Аветик Будагов	2	3	1	Монастырской	
602	" Степан Пиркулов	2	2	1	"	
603	" Татула плотник	3	2	1	К: Арбелианова	
604	Груз. Папуна Сулханов	4	2	1	Казенной	
605	Арм. Иван Саркисов	3	3	1	К: Арбелианова	

606	Груз. Зурап Чачиков	6	2	2	Дворянин	
607	" Гао Микелов месник	2	4	1	Монастырской	
608	" Георгий Петкиов	3	2	2	Казенной	Постоем стоит артиллери каицелария
609	" Гогия	3	1	2	Монастырской	
610	Арм. Габриел садовник	2	2	—	"	
611	Грузинской протопоп Иосеф	4	3	4	Сионской церкви	Постоем стоит фельегер
612	Груз. Соломон Деканозов	2	3	1	Казенной	
613	" Соломон Леонов	4	5	3	Князь	
614	" Ниния Петриевдиакон	3	1	1	Сионской церкви	
615	" Габриел Георгов	1	1	2	Монастырской	
616	Грузинской дьячек Аноприи Мосиов	2	1	2	Сионской церкви	
617	Грузинский архидиакон Соломон Николозов	3	2	1	Сионской церкви	
618	Грузин Иларион Иванов дьячек	3	2	1	Сионской церкви	
619	Грузинка девица Петрова	1	2	2	Монастырская	
620	Арм. Тато Меларов	1	1	—	Монастырской	
621	" Сулхан Умиков	3	4	1	Каталикоза	
622	Груз. Естате Кочадзе	6	6	6	Макалаки Гургимбекова	Постоем стоит Кавказского полку салдаты
623	" Бери Залков башмашник	2	2	1	Монастырской	

Комендант Маиор Князь Саакадзе*).

Список третей части.

№№ по порядку	Имена, отечество и прозвания и кто какое имеет маистерство и каких вер	Число душ		Сколько поков	Кто какого подданства, казенные или каких других названий	Кем именно и сколько квартир зането под постоем
		Мужеска	Женска			
1	Арм. Мосия ткач Асланов	3	1	1	Казенной	
2	" Антон Акопов	3	2	1	"	
3	" Заза Грикуров садовник	1	1	1	"	
4	" Джано Багдасаров	2	2	3	Князя Аргутинского	
5	Груз. Иван Хитесов	2	3	1	Монастырской	
6	" Иван	1	2	2	К: Арбелианова	
7	Арм. Тато Агонезов	1	1	2	К: Бебутова	
8	Груз. Бери лавошник	1	2	1	Царевича Парнаоса	
9	Армянка вд. Укова	1	1	1	К: Мелика	
10	Армянской свящ. Арутин Хитаров	2	2	1	Казенной	
11	Армянка вд. Анна Гикоова	3	1	1	Монастырской	
12	Татарин Замин Салимов	3	7	4	Казенной	

*) №-444 ნომერი დედნის ნუმერაციაში გამოტოვებულია, მაგრამ ჩვენ ეს არ დაგვიცავს, ავე რომ №-449 ნომრის შემდეგ დედანი ზემოდ დაბეჭდილთან შედარებით ნუმერაციაში უჩვენებს ერთით მეტს.

13	Армянка вд. Гулилова	—	2	—	Казенная
14	Арм. Багдасаров Сисо	2	1	1	Казенной
15	„ Нони	1	2	1	К:Бебутова
16	„ Арутин Асатуров	2	1	2	Монастырской
17	„ Сагин Карков	4	2	1	Царевича Парнаоса
18	„ Гурген Данилов	2	1	2	Казенной
19	„ Сагал Давитов коженой маистер	2	3	2	К: Бебутова
20	Армянка вд. Наталья Амалоова	1	2	1	К: Бебутова
21	Арм. Микел коженой маистер	2	2	1	К: Арбелианова
22	„ Казарь	2	2	1	К: Арбелианова
23	„ Гурген Исаев	3	3	2	Казенной
24	Татарин Гусейн Алипкалов	2	2	2	„
25	Арм. Гико Суфьясов	2	2	1	К: Бебутова
26	„ Арутин Муратов	2	1	1	Казенной
27	Груз. Сосеба	3	1	2	Церковной
28	Арм. Гауст Осипов	1	1	1	Казенной
29	Армянской свещ. Арутин Погосов	4	3	1	Патриарха католикоза
30	Армянской свещ. Коган Вартанов	3	5	1	Казенной
31	Арм. Мелко Аветиков	2	2	1	„
32	„ Бега	3	2	1	Царевича Парнаоса
33	„ Осип Погосов	2	3	1	Патриарха католикоза
34	„ Овакино	2	2	1	Царевича Юлона
35	„ Степан Матриусов	1	2	3	Казенной
36	„ Семен Карапетов	1	2	1	—
37	„ Давыд Саркисов	3	3	1	К: Арбелианова
38	„ Хачатурь Сагаанов	1	1	1	Казенной
39	Армянка вд. Анна	—	1	1	—
40	Арм. Беро ткач	3	1	—	К: Туманова
41	„ Капит Геурков	2	2	1	Церковной
42	Груз. Давыд	2	2	1	К: Чечевадзева
43	Татарин Агължан	1	2	3	Казенной
44	Груз. Гоги	3	1	1	„
45	Арм. Гукась Погосов Карабахски	2	2	1	—
46	Груз. Казы лезгински	1	3	1	—
47	„ Иван лезгински	1	2	1	—
48	Татарин Харин	1	2	1	Карабахской
49	Арм. Арутин Саркисов	1	1	—	Казенной
50	Армянской свящ. Давыд	3	3	1	„
51	Арм. Туни	1	2	1	„
52	„ Арутин	1	2	1	„
53	„ Шамше Шаншиов	1	2	1	Дворянин
54	„ Теурк Петрузов	1	2	1	Казенной
55	„ Бежан Меграбов Карабахски	1	1	1	Мелика Жемшутова
56	„ Дато Какалов	2	2	1	К: Бебутова

Тифлис.
полку афи:

57	Арм. Шакаро Данилов	3	3	1	Патриарха католикоза	
58	„ Иван Вартанов	2	1	1	К: Гурамова	
59	„ Гако Мекертумов	1	2	1	Патриарха	
60	„ Степан Хечоов	2	4	1	К: Аргутинского	
61	Армянка вд. Етер Давыдова	—	1	—	—	
62	Арм. Сисо Данилов	1	1	1	} Патриарха католикоза	
63	„ Саак Вартанов	4	2	2		
64	„ Гогла Петрусов	3	2	1	Казенной	
65	„ Бежан Гикоов	1	1	1	К: Бебутова	
66	Армянка вд. Анна	—	1	—	Казенная	
67	Арм. Антон Саркисов карабахски	2	1	1	Мелика Абоа	
68	„ Нони шелковой майстерь	4	1	1	К: Арбелианова	
69	„ Саркись Арутинов	1	1	1	Монастырской	
70	„ Семен Арутинов	3	2	1	Казенной	
71	„ Кочора	2	1	1	Кн. Аргутинска	
72	„ Арутин Оганезов	2	2	2	Казенной	
73	„ Агало Калантаров	5	1	1	Дворянин	
74	„ Грикусь Зурапов	1	1	1	К: Арбелианова	
75	„ Папа Бахутов	2	4	1	—	
76	Осип армянин	2	2	1	Царевича Парнаоза	
77	Арм. Хечатурь	2	1	1	Мелика Абова	
78	Армянка вд. Агамова	—	1	—	К: Бебутова	
79	Арм. Арутин Сагалов	2	2	1	Мелика Шемшидова	
80	„ Грикурь Асатуров Карабахски	1	2	—	К: Придомбека	
81	„ Аганеза Агарунов	4	1	1	Казенной	
82	Армянской свящ. Мосесь Абезков	4	3	1	„	
83	Груз. Зурапь Хирзанов	4	1	1	К: Парханова	
84	„ Ясе ткач	1	2	1	Дворян. Сагинова	
85	Арм. Гогия Папов	2	1	—	К: Арбелианова	
86	„ Иосеп Папаов	4	2	4	Князь	Полку гран-шварц-жювечи
87	„ Оган Арутинов	2	2	—	Мелика Абова	
88	Татарин Аабаба Иасов	3	3	—	Казенной	
89	Арм. Бакрат Елизбаров	2	2	2	Монастырской	} Занят генералом Тучкеевым
90	„ Осип Шаубатов	—	—	—	Дворянин	
91	„ Степан Мериманов	4	2	2	Казенной	
92	„ Мамаджан Амирханов	2	3	1	Дворянина Егулова	
93	„ Грикурь Пединов лекар	3	2	1	Дворянин	
94	„ Микел Асатуров	2	5	1	Казенной	
95	„ Зурап Осипов ткачь	3	1	1	К: Арбелианова	
96	„ Давыд Гаустов	1	2	1	Дворянина Бединаова	
97	„ Степан Автачидиллов	2	1	2	—	Горные майстеровые
98	Армянской священ. Оганесь Парумбегов	3	1	3	Царицы Дарьи	Грендер афицер

99	Арм. Мелко Госпаров кож- ной мастеръ	3	1	—	Казенной	
100	„ Бектабек Бектабегов . .	6	2	2	Князь	
101	„ Ростом Хостромов	3	2	1	Дворянин	
102	„ Аганесь Папаов	2	1	1	Монастырской	
103	„ Аганесь Даибегов	3	2	2	Казенной	
104	„ Матула Осипов	1	3	2	К: Туманова	
105	„ Нони Папао	2	2	1	К: Бектабекова	
106	„ Алаверд Давыдов	1	1	1	Казенной	
107	„ Аганесь	2	1	1	Монастырской	
108	„ Арутин Карташов	3	2	1	К: Багратиона	
109	„ Степан пекаръ	1	1	1	Армянского про- топопа Арекела	
110	„ Осипь Беров	2	1	1	Монастырской	
111	„ Априан месник	1	1	1	Казенной	
112	„ Онесь Саркисов	1	1	1	Царицы	
113	Армянка вд. Гаврилова	—	1	1	К: Арбелианова	
114	Арм. Арутин Степанов	3	2	1	К: Бебутова	
115	„ Степан Степанозов	2	1	2	Казенной	
116	„ Шакаро Бежанбеков	3	5	—	Дворянин	
117	Татарин Таги Гусеинов	2	2	2	Казенной	Горной афи- цер .
118	Армянской свещ. Осип Осипов	2	—	1	Казенной	
119	Армянской свещ. Акоб Осипов	1	1	1	Казенной	
120	Арм. Никагось Аветиков	1	2	1	Казенной	} Кавказские барабан- щики
121	Армянка вд. Грикурова	1	5	3	Казенной	
122	Арм. Аслан месник	3	2	—	К: Арбелианова	
123	Груз. Шио Бецков	3	3	1	К: Амилахварова	
124	Арм. Иван Мосиов	2	3	1	К: Бебудова	
125	„ Аветик Мосиов	2	2	1	К: Бебудова	
126	„ Жавах Петрусов	3	2	1	К: Бебудова	
127	„ Петрусь Араквилов	2	1	1	Казенной	
128	„ Арутин Степанов	2	2	1	Казенной	
129	„ Геурк	1	1	1	Казенной	
130	„ Нония Алелов	1	1	1	Казенной	
131	„ Амоджа Грикуров	2	2	1	К: Арутинского	
132	„ Нони Ганжумов	2	1	1	—	
133	„ Иосиф Гургенов	2	2	1	Казенной	
134	„ Ромаза Давытов	1	2	1	К: Арбелианова	
135	„ Арутин Автандилов	1	1	1	К: Арутинского	
136	„ Арутин Атамов	1	1	1	К: Арбелианова	
137	„ Арутин Арутинов	2	2	1	Князя Арутин- ского	
138	Груз. Артем Габриелов	2	2	3	Казенной	Горной ко- манды два афицера
139	Арм. Тато Елиазеров	1	1	1	Казенной	
140	„ Бежан Саркисов	1	1	1	Дворянина Нако- лобова	Гранед: пол- ку афицер
141	„ Оган	2	2	1	К: Бебутова	
142	Грузинка вд. Кетеван	—	1	1	—	
143	Груз. Семен Хтисиев	2	2	4	Церковной	Штатской
144	Грузинка вд. Анна	1	2	1	Князя Арбелиа- нова	афицер

145	Арм.	Степан Атоов	4	5	2	Казенной	
146	"	Гико Ротинов	2	2	2	Казенной	
147	"	Саркись Захаров	5	2	2	Царицы Дарьи	
148	"	Семен Осипов	1	2	2	Казенной	
149	"	Оганесь	1	1	1	Царицы Дарьи	
150	"	Арутин Рутинов	1	3	2	Купец	
151	"	Арутин Арутинов	4	3	1	К: Арбелианова	
152	"	Аветик Жаржиманов	3	2	1	Казенной	
153	"	Оганесь Дарчков	1	1	1	"	
154	"	Геурк Кургенов	3	3	1	"	
155	"	Гико Стеланов	5	2	2	Царицы	
156	"	Степан Амирагов	3	6	2	Казенной	
157	"	Насхвада Жаржиманов	2	2	1	"	
158	"	Акоб Степанов	1	1	1	"	
159	Татарин	Гусейн Мирзов	7	1	3	Дворянина Азнаура	Подполковник Дупуль
160	"	Магаки Асатуров	1	2	1	Казенной	
161	Грек	Анастасий Федоров	2	2	1	"	
162	"	Гио Арутинов	2	2	1	"	
163	"	Арутин Арешов	4	2	1	Дворянин	
164	"	Мосесь Какинов	2	1	1	К: Амилахорова	
165	"	Нони Арешов	3	3	1	Дворянин	
166	"	Арутин Темризов	1	1	2	Казенной	
167	Груз.	Габриел Исаков	7	5	3	Патриаршской	
168	Арм.	Мамьвел Папоов	4	3	3	Казенной	Кав а: полку майстеровые
169	"	Мартирусь Шадинов	3	1	1	Патриаршской	Полковой цейхауз
170	"	Бежан	1	1	1		
171	"	Мосесь Аветик	3	3	1	Казенной	
172	Груз.	Иосипь Папоов	3	2	1	К: Арбелианова	
173	Арм.	Ага Чимаков	1	2	3	Купец	Занятой гранодер
174	"	Каспер Багдасаров	2	1	1	К: Бебутова	Кавка: полку афицер
175	Груз.	Тетьсо Агиенов	1	1	1	Казенной	
176	Арм.	Фридон	2	1	1	К: Арбелианова	
177	"	Семен Папов	1	1	1	Церковной	
178	Груз.	Кахо Гелоов	1	2	1	Царицы Дарьи	
179	Армянина	Димитрия Осипова	1	—	2	К: Бебутова	Тогоже полку афицер
180	Груз.	Давыд Хуцоов	2	3	1	Патриаршской	
181	Грузина	Соломона Меликова	1	—	5	Князь	Колле:совет: Тарасов
182	Арм.	Какало Зуграбов	3	2	2	Казенной	
183	"	Агачь Зорабов	2	5	3	"	Гранодеры
184	"	Мосесь Исаев	3	1	1	Ушбаша Шакарова	
185	"	Оганесь Иаев	1	2	—	Узбаша Шакарова	
186	Армянка	Тамазова	2	1	1	Дворяне	

187	Арм. Ерабек Мартирузов . . .	2	2	1	К: Зал Баратова	
188	" Гео Ахвердов	1	1	1	К: Констандилова	
189	" Хитар Маркаров	5	4	1	Мелика Апова	
190	" Степан Мосесов	1	3	2	К: Бегбутова	Гранодери
191	" Арутин Саркисов	5	4	3	Казенной	
192	" Гико Адатов	3	1	2	Тетья Узбашова	
193	" Геурк Акопов	1	2	1	К: Бебутова	
194	" Степан Георгов	2	1	1	К: Бебутова	
195	" Степан Осипов	3	4	3	Казенной	Гранодер, майор
196	Армянка Исая Назарова . . .	—	1	4	Казенная	
197	Арм. Парсадан Бакалов	3	2	—	Царицы Марьи	
198	" Арутин Геов	2	3	1	Базтамова	
199	" Варган Саркисов	1	5	1	К: Арбелианова	
200	Армянина Меркатумаса Кутурова куплен у армянки Анны Бечалужовой	1	—	1	—	
201	Арм. Степан Бежанов	1	3	1	Казенной	Гранодеры
202	" Мнацакан Идеилов	2	1	1	Закарбегова	
203	" Нони Азариов	3	1	5	Царицы Дарьи	Гранодеры
204	" Геурк Какалов	2	1	—	Царевича Юлона	
205	" Арутин Ганжинской	1	2	—	Монастырской	Гранодерс; унтер афи:
206	" Степан Автандилов	2	2	2	Дворянин	
207	" Степан Онанов	5	6	1	Казенной	Гранодеры
208	" Абел Захаров	3	1	2	"	
209	Груз. Иван Захаров	2	2	1	Дворянин	Гранодери
210	Армянка вл. Растеванова . . .	—	1	2	Казенной	
211	Арм. Априам Галустов	3	2	1	"	
212	" Гико	3	2	1	К: Арбелианова	
213	" Степан	1	1	1	Протопопа армянск. Аракеда	Гранодерс, музыканты
214	" Григурь Гоанезов	2	2	4	Князь	
215	" Соломон Аргутов	7	8	5	"	Горные офицеры
216	" Никогось Степанов	2	5	1	Казенной	
217	" Тато Гаспаров	1	3	1	"	
218	" Гогия Папаов	4	2	1	Патриарской	
219	" Осип Баандуров	2	2	1	Казенной	
220	Армянина вл. Грикурова	—	1	1	Царицы Дарьи	
221	Арм. Грукур Оганезов	2	3	2	Казенной	
222	" Степан Осипов	2	2	1	"	
223	" Папа Арутинов	1	1	1	"	
224	" Папа Аргутов	2	2	1	Дворянин	
225	" Алаверды Евангулов	2	3	1	Патриарской	
226	" Гурген Мекертумов	2	2	1	Казенной	Горные май- стеровые
227	" Каспар Амаржанов	3	2	1	"	
228	" Тато Азизов	1	1	1	"	
229	Армянка вл. Багдасарова	2	1	1	К: Тарханова	
230	Арм. Сисо Арутинов	2	1	1	К: Арутинского	
231	" Арутин Тертеров	3	1	1	Казенной	

232	Арм. Левон Испиров	1	1	1	Казенной	
233	" Арутин Паградов	1	2	1	К: Аргулинского	
234	" Априам	2	3	1	Казенной	
235	" Тато Насибов	2	2	1	"	
236	" Татуа Шакаров	1	1	1	"	
237	" Гико Арутинов	2	2	1	"	
238	" Оганезь Делоов	2	2	1	Католикоза	
239	" Тамаз Мосесов	2	2	1	Двор: Карганова	
240	" Мелко Мадымов	6	4	2	Католикоза	Горные май- стеровые
241	" Багдасар Исаев	3	2	5	Казенной	
242	" Зюза Асламбеков	2	3	1	"	
243	" Мартирусь Парсаданов	2	1	1	К: Аргутова	
244	" Асатурь Иванов	1	2	1	Казенной	
245	" Така Автандилов	4	4	6	Князь	
246	" Арутин Асатуров	4	3	1	Монастырской	
247	" Давыд Копоов	2	2	1	Католикоза	
248	" Исаи Гогиев	1	4	1	Сардалова	
249	" Аракел Карабахской	2	5	1	К: Автандилова	
250	" Аслан Степанов	3	2	2	Казенной	
251	" Парсадам Каспаров	3	2	1	"	
252	" Алехан Алезбаров	1	—	—	Дворянин	
253	" Арутин Саркисов	1	3	1	Католикоза	
254	Армянка вд. Духолдинова	—	3	2	Казенной	
255	Арм. Паремусь Георгов	1	2	1	К: Баратова	
256	" Бежан Арутинов	3	1	1	Сардалова	
257	" Тандил Дуримшагов	3	2	2	Дворянин	
258	" Степан Георгов	2	1	1	Казенной	
259	" Папа Каспиров	1	3	1	"	
260	" Степан Каспиров	4	3	4	"	Гранодер. капитан
261	" Галустов	1	1	1	"	
262	Армянски свещ. Степан Мах- теров	3	2	8	"	
263	Арм. Галустов	1	1	1	"	
264	Армянски свещ. Оганерь Ми- кергазов	1	2	1	"	
265	Армянский свещ. Мартирусь Саркизов	3	4	1	"	
266	Армянской свещ. Терметрось Георгов	6	6	2	"	
267	Армянка вд. Черемар Кали- това	—	2	1	"	
268	Арм. Степан Мирзоов	4	3	4	"	Горные май- стеровые
269	" Исой Автандилов	3	3	1	Бегбудова	
270	" Микертумов	1	1	1	Церковны	
271	" Гогия Папоов	5	2	1	Тарханова Аги	
272	" Арутин Авалов	1	2	1	Царевича Иулона	
273	" Тато Хичиров	4	2	1	Церковны	
274	" Якоп Зурабов	2	1	1	Казенной	
275	" Арутин Басогомов	1	1	2	"	
276	" Нони Парсаданов	4	2	2	"	

277	Арм. Аветик Арутинов . . .	3	3	1	Казенной	
278	" Саркизь Абелов . . .	1	3	1	Монастырски	
279	" Давыд Чолоков . . .	—	1	5	Князь	Горной афи- цер
280	" Агало Шакаров . . .	2	2	3	Казенной	
281	" Яков Тамазов . . .	2	3	1	"	
282	" Карапет Мелихсепет . . .	2	2	4	"	
283	" Шахкул Буланов . . .	2	1	1	Дворянин	
284	" Парсадан Папов . . .	2	1	1	К: Аргутова	
285	" Галусь Ангулисов . . .	3	2	1	Царицы Дарьи	
286	" Арутин Оганезов . . .	2	1	1	Монастырской	
287	" Автандил Таянов . . .	1	—	—	Дворянин	
288	" Мартирусь Саргизов . . .	2	2	1	Аргутова	
289	" Степан Симонов . . .	2	1	1	Казенной	
290	" Гогия Агалова . . .	6	4	2	"	Гранодеры
291	" Соломон Антонов . . .	2	2	3	"	
292	" Шакаро Тулоов . . .	3	3	3	"	
293	" Давыд Мусрубов . . .	1	2	3	Дворянин	
294	Армянка вд. Маия Тумова . . .	—	2	1	Казенная	
295	Арм. Оганов Алекоов . . .	2	4	2	Казенной	
296	" Зураб Аргутов . . .	4	1	1	Дворянин	
297	" Паласиов . . .	1	3	2	Казенной	
298	" Гогия Тамазов . . .	1	2	1	Арбелианова	
299	" Денин Арутинов . . .	2	1	2	Бегбудова	Гранодеры
300	" Паремось Парелов . . .	1	2	1	Царицы Дарьи	
301	" Давыд Мелиов . . .	2	1	1	Казенной	
302	" Нони Антонов . . .	3	5	2	"	
303	" Арутин Тамазов . . .	2	3	2	"	Гранодеры
304	" Папа Дакилов . . .	2	3	1	"	
305	" Мартирусь Бежанов . . .	3	3	3	"	Гранодеры
306	" Арутин Каихосров . . .	1	1	1	"	
307	" Георгий Богдасаров . . .	2	3	1	"	
308	" Соломон Мосесов . . .	2	2	1	"	
309	" Татул Мосесов . . .	2	1	1	"	
310	" Яков Казаров . . .	1	2	1	"	
311	" Богдасар Гукасов . . .	1	2	1	"	
312	" Георг Тамамшов . . .	2	2	1	"	Гранодер: адъютант
313	Армянка вд. Анна . . .	1	1	1	К: Мухранского	
314	Арм. Степан Кишмишов . . .	1	3	4	Купець	Гранодеры квартиры
315	" Асатурь Оганезов . . .	2	1	1	Казенной	
316	" Петрусь Тамамшов . . .	2	3	2	Купець	Гранодерс. капитан
317	Католик Мелко Исаев . . .	4	2	1	Казенной	
318	Арм. Георг Степанов . . .	1	2	2	А: Цыщанова	Гранодеры
319	" Мосесь Арутинов . . .	1	1	1	Патриарха	
320	" Бежан Чипов . . .	3	4	3	Казенной	Гранодерс. афицеры
321	Груз. Давыд Квезерелов . . .	6	4	4	Патриарха	
322	Арм. Степан Арутинов . . .	2	1	1	Казенной	
323	Армянка вд. Русудант . . .	—	1	1	—	
324	Арм. Богер Карабахски . . .	2	3	1	Мелика Абова	
325	" Зураб . . .	2	2	1	—	

326	Арм. Мелко Априамов	2	2	1	Церковный	
327	Армянка вд. Меликджанова .	—	3	2	—	Гранодеры
328	Арм Саркиз Сароов	2	2	1	—	
329	" Арутин Таниов	2	2	1	—	
330	" Иван Карабахски	1	1	1	Казенной	
331	" Бежан Темуразов	1	3	1	Карганова	
332	" Арутин Чироов	1	3	2	Патриарха	
333	" Каприл Чироов	3	1	2	"	
334	Католик Осип	3	1	1	Бегбудова	
335	Арм. Исай Бегтабетов	2	6	2	Князь	
336	Грузинской свящ. Христосия	3	2	2	—	Гранодеры
337	Арм. Естате Турилоов	1	3	1	Купець	
338	Груз. Василь Захаров	2	2	2	Церковный	
339	Арм. Нони Арутинов	2	1	1	Патриарха	
340	" Сисо Мосеев	1	—	1	Бегбудова	
341	" Гогия Абелов	1	—	1	"	
342	" Георги Кетесов	1	1	1	Мухранскаго К:	
343	" Арутин	2	2	1	Монастырской	
344	" Дарти Виноков	2	2	1	"	
345	" Зангелов	1	1	1	Бегбудова	
346	" Парсалон Паремизов	3	3	2	Мухранскаго К:	Гранодеры
347	" Аракил Аракелов	1	1	1	"	
348	Грузинка вд. Гогиева	—	1	1	Казенная	
349	Арм. Давыд	3	1	1	Монастырской	
350	" Мурат Аепанов	2	1	1	Патриарха	
351	Армянски свящ. Степан Мосесов	3	—	—	—	
352	Армянка вд. Саркизова	—	2	2	Казенной	
353	Арм. Арутин Каспаров	2	2	1	"	
354	" Карапета Мартирусов	1	2	1	Мучтоова	
355	" Григорий Мельхиседов	1	4	2	—	
356	" Како Варганов	1	1	2	Казенной	Горные май- стеровые
357	" Давыд Цихирулов	3	1	1	К: Бебудова	
358	" Николось Давыдов	1	1	1	Казенной	
359	" Георгь Арутинов	2	2	1	Патриарха	
360	" Дарчи Казаров	1	2	1	Казенной	
361	" Карсил Степанов	2	2	1	Патриархова	
362	Груз. Степан Миронов	4	2	1	Казенной	
363	" Абрам	2	2	1	Патриархов	
364	Арм. Парсодан Отанезов	1	1	1	Безбудова	
365	" Темураз Еминов	1	1	1	Дворянин	
366	" Мелько Туманов	3	3	2	Казенной	
367	" Автандил Микертичов	6	6	1	Церковны	
368	Татарин Иолчи Гусейнов	1	2	3	Казенной	Гранодеры
379	Арм. Како Тамаменов	1	2	4	Купець	
370	" Шагубатов	3	1	1	Дворянин	
371	Армянка вд. Галустова	—	2	1	Казенной	
372	Арм. Степан Бастамов	8	7	6	Купець	Гранодерск. маиор
373	" Осип Карганов	10	13	4	Дворянин	
374	" Осип Петров	4	3	2	Бегбудова	
375	Армянски цатоин Симон	4	4	2	Арбелианова	Горной офи- цер

376	Арм.	Аракал Зурабов	3	2	1	Арбелианова	
377	Арм.	Сулхан Туманов	10	13	4	Князь	
378	"	Давыд Пучиов	2	4	1	Казенной	
379	"	Ламазо Корганов.	4	4	1	Дворянин	
380	"	Степан Бужинов	1	2	2	Казенной	
381	"	Аветик Мирабов	4	1	1	Бестамова	
382	"	Петрь Багдасаров	1	2	2	Корганова	
383	"	Мелко Давыдов	1	2	5	Казенной	Гранодерской афицер
384	Груз.	Нония Картвелов	1	2	1	Патриарха	
385	Арм.	Гурген Григоров	2	2	1	Бегтабегова	
386	Груз.	Аедко Мелдисевый	3	2	1	К: Багтабегова	
387	Арм.	Саркись Мелеинов	1	1	1	Казенной	
388	"	Степан Сиракузов	2	2	1	Сардаля	
389	"	Степан Аветиков	1	1	1	Карганова	Гранодеры
390	"	Аветик Тамазов	3	2	1	Бегбудова	
391	"	Казар Тамазов	2	1	1	"	
392	"	Асагурь Аслан	3	2	3	Аргутинского	Гранодеры
393	"	Микертум Каспаров	1	1	1	Казенной	
394	"	Гогия Шакаров	2	1	4	"	
395	"	Парсадан Беров	1	1	1	Церковны	
396	"	Зал Киракусов	2	4	1	Сардалова	
397	Армянка	вд. Нател	—	1	1	Корганова	
398	Арм.	Гако Оганезов	1	1	1	Казенной	
399	Армянски	свящ. Тер Арутин Тертеров	1	—	—	—	
400	Арм.	Шакаро Шадинов	3	4	4	Патриарха	Гранодер афицер
401	"	Нония Шадинов	2	3	2	"	
402	"	Осип Шадинов	2	—	2	"	
403	Груз.	Царицин. Рапсиков.	1	—	—	—	
404	Арм.	Степан Торзсов	1	1	4	Бегбутова	
405	"	Соломон Шадинов	1	1	2	Каталикоза	
406	"	Захарий	2	2	1	Бегбутова	
407	"	Семен	1	1	1	"	
408	"	Гогаи	2	2	1	"	
409	"	Нонии Мелков	1	2	1	"	
410	"	Нонии Мелков	1	2	1	—	
411	"	Аган Арагулов	2	2	1	Арутова	
412	"	Гогаи Тамазов	2	2	1	Арбелианова	
413	"	Овакин Качизбаров	3	2	1	Бегбутова	
414	"	Ага Арутинов	3	3	4	Казенный	Цейхауз для амуниции
415	"	Давыд Грикуров	2	1	1	Арутова	
416	"	Шаго Алавердов	2	3	1	Арутова	
417	"	Оган Мирзоов	3	2	2	Бегтабегова	Гранодеры
418	Груз.	Заза Амаглобелов	2	3	1	Казенный	
419	Арм.	Багдасар Саркизов.	2	2	2	Царевича Парнаоза	Гранодеры
420	Арм.	Касун Мантинов	2	3	1	Баратова	
421	"	Тамаз Саркизов	4	1	1	Царевича Парнаоза	
422	"	Шакаро Симонов.	2	1	1	—	
423	"	Нико Симонов	1	1	1	Монастырски	
424	"	Глоха Саркизов	2	2	1	"	
425	"	Казар Зурабов	2	1	1	Царевича Алек- сандры	

426	Арм. Реваз Ералов	3	3	2	Царевича Алек- сандры	
427	" Аветик Тергеров	3	2	1	Казенной	
428	" Мати Бугулов	6	6	1	"	
429	" Казар Казаров	4	2	1	"	
430	" Нония Пирамов	4	5	2	"	
431	" Очан Карапитов	2	1	1	Патриарха	
432	" Саро Кочаров	2	1	1	Казенной	
433	" Мате Карапитов	2	3	1	Завриова	
434	" Аветик Григоров	3	1	1	Царе: Александра	
435	" Глоха Саркизов	2	3	1	К: Бакова	
436	" Тату Карабитов	4	3	1	Завриова	
437	" Мате Казаров	3	1	1	Сардала	
438	" Кидо Шакаров	2	1	1	Церковны	
439	" Гогия Арутинов	1	3	1	Казенной	
440	Грек Тевдора Банистов	1	1	2	"	Гранодеры
441	Арм. Дато Григоров	1	1	1	Туманова	
442	" Амалхан Алавердов	1	2	1	Богадурова	
443	" Осип Алавердов	3	2	1	Аргутова	
444	" Асатурь	3	2	2	Казенной	
445	" Бандур Георгов	5	2	1	"	
446	" Акел Огонов	1	1	1	"	
447	" Степан Давыдов	3	2	1	Сардала	
448	" Осип Оганезов	1	2	1	Казенной	
449	" Попа Киракузов	4	3	1	Мигодова	
450	" Маркарусь Оганезов	2	1	1	Казенной	
451	" Яков Давыдов	2	3	1	Арбелианова	
452	" Давыд Саркизов	1	2	1	"	
453	" Степан Киракузов	3	1	1	Шакиова	
454	" Мале Саркизов	1	3	1	Еристова	
455	" Иван Григоров	1	2	1	Казенной	
456	Армянски свящ. Тер Аветин Григоров	1	1	1	"	
457	Арм. Арутин Мироков	2	3	1	"	
458	" Арутин Хиторов	3	3	1	"	
459	Грек Алти Бармал	1	1	1	"	
460	Арм. Аганез Татаров	1	1	1	Мехтерова	
461	" Датио Степанов	1	1	1	Казенной	
462	" Магмад лезгин	2	2	2	"	Казакы
463	" Гавриил Темоов	2	1	1	Патриарха	
464	" Богдо Ахихонов	2	3	1	Мордалова	
465	" Саркись Хечов	2	4	2	Аргутова	Гранодеры
466	Армянина вд. Казарова	1	1	1	Сардалова	
467	Армянка вд. Мария		1	1	Казенная	
468	Арм. Саркись Цатуров	1	1	1	Казенной	
469	" Дидо Арутинов	3	2	1	Сардалова	
470	" Тамза Григоров	1	2	1	Казенной	
471	" Иосиф Итинаматин	1	4	1	"	
472	" Арутин Киракузов	3	2	1	Сардалова	
473	" Хочар Баблумов	1	1	1	Карганова	
474	Католик Антон Аивазов	3	2	1	Казенной	
475	Арм. Маркар Даакидуазов	1	1	1	"	
476	" Арутин Аветиков	3	1	1	Арбелианова	

477	Армянка вд. Данилова	—	2	1	Сардала	
478	Арм. Петр Каторов	3	2	1	Казенной	
479	Груз. Иван Петров	3	3	1	Царицы Дарьи	
480	Арм. Алехан Арутинов	2	2	1	Царицы Дарьи	
481	„ Шагбась Галустов	3	4	1	Корганова	
482	„ Арутин Оганезов	3	4	1	Царевича Давыда	
483	Армянка Анахана Наслуханова	—	2	1	Казенная	
484	Арм. Папа садовник	3	3	1	Казенной	
485	„ Тато Парсадан	2	4	3	„	Гранодеры
486	Татарин Мамаджан	3	2	2	„	
487	Татарин Чжапар Шабанов . .	1	1	1	„	Гранодер-фелдфебел
488	Арм. Осип Мартынюзов	1	1	1	Князю Садузбегу крестьянин	
489	„ Карагуб Аретинов	2	1	1	Крестьянин Мирза Араба	
490	„ Казар Аретинов	1	2	1	Казенной	
491	„ Аретин Залеов	3	1	1	„	
492	Армянка вдова	—	1	1	—	
493	Арм. Григорий Маркачов . . .	3	3	1	Крестьянин К. Баратову	
494	„ Арутин Сааков	1	1	1	—	
495	„ Григорей Саркись	1	3	1	Крестьянин католикозу	
496	Армянка вд. Томазова	1	1	1	Крестьянин К. Арбелианову	
497	Арм. Охан Патаркац	2	4	1	Крестьянин дворянина Анакалапова	
498	„ Папа Тердоватов	2	3	1	Дворянина Давид Муюлюбова	
499	„ Мартын	1	1	1	Завранова крестьянин	
500	Татарин Магмит Муратов . .	3	2	1	Давыда царевича крестьянин	
501	Татарин Рагин Шарбатов . .	2	1	1	Казенной	
502	Арм. Симен Аракилов	2	1	1	Крестьянин князя Солома Ардаговскава	
503	Татарин Усейн Магалетов . .	2	1	1	Казенной	
504	Арм. Антон Аваков	2	2	1	Крестьянин Давыда царевича	
505	„ Хатун Киракузов	—	2	1	Казенной	
506	„ Оган Аретинов	1	1	1	„	
507	„ Петрусь Фиторов	1	1	1	„	
508	Армянина вд. Карабатова . .	2	3	1	„	
509	Арм. Аракин Абазов	1	2	1	„	
510	Татарин Али Магмат Мирзов	2	2	1	Крестьянин Давыда царевича	
511	Армянка вд. Ханзада Давыто	—	1	1	Крестьянка Александра царевича	
512	Арм. Баргутар Датов	3	2	1	Казенной	
513	„ Мелко Аваков	2	1	1	„	

514	Арм. Тато Саркисовь	1	1	1	Казенной	
515	" Гико Данилов	3	1	1	Крестьянин Александрь царевича	
516	" Сими	1	3	1	Крестьянин Мелика Придона	
517	" Мартынось Маркузов	1	2	1	Крестьянин Мелика Придонова	
518	" Вахтанк дворянин	2	1	2	Дворянин	Гранодерс. офицеры
519	" Аракель Маматжанов	1	2	1	Крестьянин Тамазь Арбелианова	
520	Татарин Шагвела Бахрамов	3	3	1	Крестьянин Герсевана	
521	Арм. Мекертум Киоргов	1	2	1	Крестьянин Степана Дарежан	
522	" Вартан Хритаров	1	2	1	Крестьянин Дарьи царицы	
523	" Матусь Саркасов	2	1	1	Казенной	
524	" Багдасар Вартанов	3	2	1	—	
525	" Аретин	—	2	1	Казенной	
526	" Енгибар Чарвацаров	1	1	1	Крестьянин Дарьи царицы	
527	Груз. Иван Иасов	1	2	1	Крестьянин Мелика Дедудова	
528	" Махаре	1	2	1	Крестьянин Мелика Бебудов	
529	Арм. Кико Грикуров	2	3	1	Крестьянин Тамаза Арбелианова	
530	" Мартырусь	1	1	1	Крестьянин Иосефа Баратова	
531	" Ико Саркисов	1	2	1	Крестьянин Давыда царевича	
532	Католик Онан Аганизов	1	1	2	Крестьянин Петре Бурнутов	Гранодерски офицер
533	Арм. Аретин Агалов	2	2	2	Казенной	
534	Груз. Давыд Иванов	1	1	1	"	
535	Арм. Мелько Карибов	1	3	1	Крестьянин Арбелли	
536	" Аслан Аретинов	2	1	1	—	
537	" Хечо Аганизов	3	3	1	Крестьянин Ивана Арбелианова	
538	" Гурген Осипов	2	3	1	Казенной	
539	" Тато Данилов	1	1	1	Крестьянин монастырск. Жуарызмат	
540	" Мигдысы Журабов	2	1	1	Казенной	
541	" Асатурь Михиртумов	1	1	1	"	
542	" Степан Оанезов	1	2	1	Крестьянин Соломона Аргутова	
543	" Нони Данилов	3	2	1	Крестьянин Тамась Арбелова	
544	Татарин Усеин Аликулов	1	1	1	Казенной	
545	Татарин Шарабан Аликулов	3	3	1	"	
546	Татарин Селт Симбегов	1	2	1	"	

547	Арм. Григор Мергутов	1	2	1	Казенной	
548	Арм. Аретин Огазов	2	1	1	Крестьянин Ио- сипа Мушлека	
549	Татарин Метту Садухов	2	1	1	Крестьянин Гер- севанова	
550	Арм. Капо Датов	2	2	1	Казенной	
551	" Аракиль Мартерузов	4	3	1	"	
552	" Бери Бежанов	4	3	1	Крестьянин мона- стырский Удабно	
553	" Крикур Мартирузов	4	1	1	Казенной	
554	Татарин Дево Агамабов	1	—	1	"	
555	Арм. Багдасар Давыдов	3	2	1	Крестьяне мей- тар	
556	Арм. Оган Алабаров	3	1	1	Крестьянин князь	
557	Грек Стыпось Каркоров	2	1	1	Казенной	
558	Татарин вд. Мекринива Усеиновна	1	1	1	Казенная	
559	Арм. Микирто Аретинов	5	2	1	Казенной	
560	" Григорей Папов	1	1	1	"	
561	" Марза Алавердов	2	5	2	"	Гранодеры
562	Татарин Сулейман Мусасов	2	4	2	"	Горные ра- бочие
563	Арм. Аретин Оавердов	4	4	1	Крестьянин князя	
564	" Осип Давыдов	3	2	1	Крестьяне Ива- на Оберьянова	
565	Арм. Килать Енгибаров	1	2	1	Крест. бокоуле	
566	" Данила Ананов	3	1	1	Крестьянин ка- таликоза	
567	" Аветик Папов	3	2	1	Крестьяне Ива- на Арбелианова	
568	" Саркись Арсагов	2	1	1	Казенной	
569	" Манук Арунов	3	2	1	Казенной	
570	" Аганесь Назаров	2	4	1	Крестьяне мона- стырские	
571	" Папа Ананов	2	2	1	Казенной	
572	" Бежан Морхаров	1	1	1	Крестьянин ка- толикось	
573	" Хачар Саркисов	1	2	1	Крестьяне Орга- нова	
574	" Гурап Иасов	1	1	1	Крестьянин Хер- хеулидье	
575	Татарин Адигоза Магаметов	1	1	2	Казенной	Гранодер афицер
576	Татарина вд. Ниворудова	2	1	1	Крестьяне Гер- севанова	
577	Арм. Ако Хитаров	2	1	1	Крестьяне боко- ула	
578	Армянка вд. Тер Аретюнова	—	1	1	Казенна	
579	Арм. Аретин Бежанов	2	2	1	Крестьяне князя Курамова	
580	Татарин Хатун Вамбов вдова	—	2	1	Казенной	
581	Арм. Саркись Гогиев	2	1	1	Казенной	
582	" Акоп Аретинов	1	1	1	Крестьянин Ива- на Абелианова	

583	Татарин Асан Дандаров . . .	1	—	2	Крестьяне Ивана Орбелова	Горные афяцеры
584	Татарин Аликур Аликулов .	1	1	1	Казенной	
585	Арм. Капо Алибегов	2	2	1	Крестьяне Давыда царевича	
586	Армянка вд. Анахану Алибегов	1	1	1	Крестьяне Аргутовы	
587	Арм. Агаджане Онанов . . .	2	1	1	Казенной	
588	„ Каспар Папов	1	2	1	Крестьяне К: Арбелианова	
589	„ Хаты Папов	1	2	1	Крестьяне католикоза	
590	Армянской свящ. Тер Оганесь Хангулов	1	2	1	Казенной	
591	Арм. Мелко Мамаджимов . .	2	2	1	„	
592	„ Аретин Априамов	2	2	1	„	
593	Груз. Акоп Сограбов	1	1	1	„	
594	Арм. Бежан Оанесов	1	1	1	„	
595	„ Иремо Осипов	3	1	1	Крестьяне Папанае Годрова	
596	„ Степан Тулов	2	1	1	Крестьяне дедопале царицы	
597	„ Татул Шермазанов	2	2	1	Крестьяне Ивана Арбелова	
598	„ Григор Отаров	1	1	1	Крестьянин Ивана Арбелова	
599	„ Ево Салахов	4	2	1	Крестьяне Соломона Аргутова	
600	„ Аветик Коганов	1	1	1	Крестьяне католикоза	
601	„ Степан Зекналов	1	2	1	Казенной	
602	„ Огин Кирагузов	1	2	1	Казенной	
603	„ Нони Барамов	2	2	1	Крестьяне Тамась Арбелианова	
604	Татарин вд. Хаипери Чапаров	1	1	1	Казенная	
605	Татарин Абдул Абдулов . . .	2	1	1	Казенной	
606	Груз. Мате Георгов	2	1	1	„	
607	„ Дато Отаров	1	1	1	„	
608	„ Иван Багадулов	1	3	1	Дворянин	
609	Армянка вд. Дарежа Арютюнова	—	4	2	Казенной	
610	Арм. Оганесь Папов	1	2	1	Крестьянин Мазакина	Гранодерск. майстеровы
611	„ Туни Квикуров	2	2	1	Крестьяне Давыда царевича	
612	„ Агабек Ревандов	1	2	1	Крестьяне монастырские	
613	„ Туни Алавердов	1	1	1	Казенной	
614	Армянка вд. Маркрит Саркисова	—	2	1	Казенной	
615	Арм. Мирза Хожавердов . . .	2	2	1	Крестьяне монастырские	

616	„	Погось Сааков	1	1	1	Казенной
617	„	Атун Харитов	1	1	1	Крестьянин Ивана Аберьянова
618	„	Саркись Аветиков	4	2	7	Казенной
619	Грузинка	вд. Лекарша	—	1	1	—
620	Арм.	Папа Атабегов	3	1	1	Крестьяне католически
621	„	свешник Кеурок Авремов	5	4	1	Крестьяне Тимураса Цицианова
622	„	Беро Кевов	1	7	1	Крестьянин Аберьянова
623	„	Мисейн Карабицкий	2	4	1	Крестьяне К: Саломона Аркутова
624	„	Степан Алавердов	2	2	1	Крестьяне Кайт Мазова
625	Груз.	Когги Аихасров	2	1	1	Казенной
626	Арм.	Аретин Кулов	3	3	1	Крестьяне Дарьцарицы
627	„	Маркара Зазов	2	7	1	Крестьяне князя Дбела
628	„	Даты Заиналов	1	1	1	Казенной
629	„	Богос Боголов	2	1	1	Крестьянин Чабо
630	„	Арчио Аретинов	2	1	1	Казенной
631	„	Георг Туманов	1	3	1	Крестьяне Вахтан царевича
632	„	Казар Маркаров	1	3	1	Казенной
633	„	Петрусь Беров	1	1	1	Крестьяне монастырские
634	„	Аретин Каракузов	1	1	1	Казенной
635	Татарин	Магимет Зейналов	3	2	1	—
636	Татарин	Али Шамшадилимски	1	1	1	Казенной
637	Арм.	Аслан Ростомов	1	1	1	Казенной
638	Армянской	священник Тер-Оганесь Арютинов	3	1	1	Казенной
639	Арм.	Татул Макартумов	1	2	1	Крестьянин сардалова
640	„	Алихан Олуханов	2	1	1	Крестьяне Дарьцарицы
641	„	Каракусь Малиов	4	2	1	Крестьяне Герсеване Чевчавадзиве
642	„	Давыд Оганов	5	1	1	Крестьяне католикоса
643	„	Оганья Гупов	3	1	1	Крестьяне Мелика Алова
644	„	Кипо Грикуров	2	2	1	Казенной
645	„	Нони Казаров	2	2	1	Крестьяне католика Габриле
646	„	Степан Аретинов	2	4	1	Крестьяне Тамаза Азбелиане (sic)
647	„	Амиран Саркисов	2	3	1	Казенной
648	„	Мелько Мартурузов	2	1	1	Крестьяне Табелели

649	Арм. Кело Патаркацов . . .	2	2	1	Крестьяне монастырски Ечмедин	
650	Груз. Заза Имерелов	1	5	1	Казенной	
651	Арм. Оган Мивиов	1	1	1	Крестьяне Покоула	
652	Груз. Филипе Назманов . . .	1	1	1	Крестьяне Тархана	
653	Арм. Тамась Елиазов	2	4	1	Казенной	
654	" Микирту Мамацов	1	1	1	"	Казаки
655	Груз. Георгий Асиставов . . .	1	2	1	"	
656	Грузинка вдова	—	1	1	"	
657	Арм. Аретин Вартанов	3	1	1	"	
658	" Кирикусь Апанов	1	3	1	"	
659	Армянской свящ. Степан Худыев	3	2	2	Крестьяне князя Баратова	Гранодер: кварталс тер
660	Арм. Насып Хечаков	2	2	1	Крестьяне Вахтана царевича	
661	" Хечатур Саркисов	3	3	1	Крестьяне Мелик Апова	
662	" Аветик Зазов	1	2	1	Крестьяне Багадуре	
663	Арм. Хитар Аркизов	1	2	1	Казенной	
664	" Аракель Саркисов	2	3	1	"	
665	" Аретин Мамов	1	1	1	Крестьяне Тамась Арбелианова	
666	" Степан Аретинов	1	1	1	Крестьяне дворянина Залпоева	
667	" Минась Семенов	10	3	4	Казенной	
668	Греческой архиманд. Денисось	1	1	2	"	
669	Арм. Аветик партной	2	1	1	Крестьян. царицы	
670	" Григорей Муратов	1	1	1	Казенной	
671	" Аретин Едигаров	1	1	1	—	
672	Татарин Иемелк Бабаев . . .	2	2	1	Казенной	
673	Армянка вд. Саркисова	—	1	1	"	
674	Арм. Аретин Казаров	2	2	1	"	
675	" Папа Мелков ткачь	1	1	1	Крестьяне князя Аберьянова	
676	" Аловерды Маркузов Карабецки	2	1	1	—	
677	Воилошник Самеблеа	2	2	1	Казенной	
678	Армянка вд. Саркисова	1	1	1	Крестьяне князя Аберлианова	
679	Арм. Аретин Давыдов	3	3	1	Казенной	
680	" Дато Папов	1	1	1	Крестьянин князя Аберилианова	
681	Груз. Мисреил Давыдов	1	2	1	Монастырской	
682	Арм. Григорей Якобов	2	2	1	Крестьяне князя Шаликова	
683	Груз. Григорей Тевдоров коженой маистерь	2	3	1	Казенной	
684	Вдова Семенова	2	2	1	Парнаось царевича крестьяне	

685	Татарин Алаверды	2	1	1	Казенной	
686	Грузинка вд. Георгова	2	1	1	Крестьянин Са- мова	
687	Арм. Туни Карабакцкии	1	1	1	Крестьянин кня- зя Самова	
688	Груз. Семен Накеретиллов	2	1	13	Казенной	Гранодеры
689	Арм. Ата Бабаиов	3	3	—	"	
690	Татарин Багит Дилиов	1	1	—	"	
691	Татарин Магмет Арчорев	1	4	—	"	Гранодеры
692	Грузинка вд. Давыдова	2	2	—	"	
693	Грузинка вд. Давыдова	1	2	—	Крестьяне Дарьи царицы	
694	Грузинка вд. Кургенова	—	1	—	Казенной	
695	Армянка вд. Аретинова	1	4	—	Крестьяне като- лические	
696	Груз. Мосей Мокаре	1	1	5	Казенной	Провиантск. казначей
697	" Захар Гаврилов	4	1	—	Крестьяне Ивана Сагдарова	
698	Арм. Крикуръ Вартанов	1	1	—	Крестьянин Або Диван Бегу	
699	Грузинка вд. Иванова	1	1	1	Крестьянка кня- зя Рочикова	
700	Арм. Татул Оганов	4	3	1	Казенной	
701	" Саркись	2	2	1	Крестьяне Ивана Сардалова	
702	Грузинка вд. Георгова	—	1	1	Крестьянка Иу- лон царевича	
703	Груз. Макаре Иванов	2	1	1	Казенной	
704	Арм. Данил Калустов	2	1	1	Крестьяне мона- стырские	
705	" Асры Саркисов	1	1	1	Крестьяне мона- стырские	
706	" Манурчаръ Бежанов	2	1	1	Казенной	
707	Армянской свящ. Мероб Вар- танов	3	1	1	Казенной	
708	Арм. Вартан Хатиров	2	3	1	Казенной	
709	" Миты Торозов	4	3	1	Крестьяне мого- рдали	
710	Груз. Иван Пентелов	1	—	1	Казенной	Женатой гра- нодер
711	Арм. Рикуръ Сагаков	1	3	1	Крестьянин Ме- лика Апова	
712	" Бамиле Мархаров	2	1	1	Крестьяне Вах- тана царевича	
713	" Исаи Аретинов	2	1	1	Крестьяне мона- стырские	
714	Армянской архиереи Саркись Ахпатински	7	—	4	Монастырской	
715	Армянской свящ. Аракил Мел- кисетов	4	4	5	Казенной	
716	Арм. Багдасар Оанизов	1	1	—	"	
717	" Кикило Петров	2	1	—	"	
718	Армянской свящ. Тер Мар- тирусь Мелькисетов	2	1	—	"	

719	Армянка вдова	—	1	—			
720	Арм. Аветик Мартузов	3	2	1	Казенной		
721	Арм. Афтандыл Сограбов	3	1	1	„		
722	„ Крикурь Хачатурь	2	1	1	„		
723	„ Саркизь Казаров	2	1	1	Крестьяне	Органова	
724	Татарин Пири Урбанов	1	1	1	Казенной		
725	Греческая вд. Санаи Карсиов	—	1	1	„		
726	Татарин Алидзакась Доутов	2	2	2	„		
727	Груз. Сулеман Мешков	2	1	2	„		
728	Арм. Назарь Бежанов	1	2	1	Крестьяне	Субричи	
729	„ Саркись Априамов	3	2	1	Казенной		
730	„ Карапит Крикуров	1	2	7	„		
731	„ Хитарь Асланов	3	3	1	Крестьянин	Бокдулова	
732	Армянской свящ. Аракиль Папов	3	2	1	Крестьянин князя	Арбелианова	
733	Арм. Саркись Сааков	2	1	1	Казенной		
734	„ Давыд Херапитов	2	1	1	„		
735	„ Осип Ахаев	1	2	1	„		
736	„ Саак Аретинов	1	1	1	Крестьянин	Тамаза Арбелианова	
737	Армянка вд. Маркам Тагузова	—	1	1	Крестьянка князя	Арбелианова	
738	Арм. Падал Дуркишов	4	1	1	Казенной		
739	Армянка вдова Куртыкова	—	1	1	Казенной		
740	Арм. Татул Бежанов	3	2	1	Крестьянин	Мелика Бегмудова	
741	Татарин Алаверды Хиликов	2	2	1	Казенной		
742	Арм. Петрусь Мартирузов	2	1	1	„		
743	„ Аретин Маркаров	1	1	1	„		
744	„ Арекиль Маркаров	2	1	1	Крестьянин	Калантарова	
745	Татарин Уласкеров	4	2	4	Казенной		
746	Грузинка вдова Елисафета Борова	—	1	—	Крестьянка	Тарханова	
747	Арм. Алексей Аганезов	1	1	—	Казенной		
748	„ Папа Ревазов	—	3	3	Крестьянка	Тато Агаова	Гранодерс. капитан
749	„ Осип Оанизов	2	4	1	Казенной		
750	Груз. Бери Имерелов	1	1	1	„		Квартир: казак
751	Арм. Моси Зурабов	1	3	1	„		
752	Татарин Путы Агакаров	3	1	3	Татарского князя	Агаларо	
753	„ Магмет Ули Велеов	1	2	6	Казенной		Гранодеры
754	Арм. Богдасар Аретинов	3	1	—	„		
755	„ Саркись Погозов	1	1	—	„		
756	Татарин Мусихли Кулов	2	2	1	Крестьяне	Тамоса кн. Арбелова	
757	„ Али-Хан Агматов	3	1	1	Казенной		
758	„ Абдула Хана Ематов	3	3	1	„		
759	Арм. Семен Оганов	3	3	1	Крестьяне	Тамась Арбелиана	

760	Татарка вдова Агматова . . .	1	1	1	Казенной	
761	Арм. Аретин Шавердов . . .	1	2	1	„	
762	Татарин Зеинак Мирзаханов	2	2	2	„	Прованские
763	Армянской священ. Асатурь Саркисов	1	2	1	Крестьянин католической	
764	Армянка вд. Анахано Саркисова	1	1	1	Казенная	
765	Арм. Антон Папов	2	2	1	Крестьянин Тамазь Арбиана	
766	Груз. Дато Георгов	3	1	1	Крестьянин архиеврея Тобеле	
767	Арм. Мосесь Аретинов . . .	5	2	1	Крестьяне Тамась Арбелианова	
768	Армянка вдова Мариам Аретинова	1	1	1	Крестьяне Тамазь Арбелианова	
769	Груз. Степан Чегеров	1	1	1	Дворянин	
770	Армянской священ. слепой Аветик Вартанов	1	—	1	Казенной	
771	Арм. Давид Едагаров	1	3	1	„	
772	„ Леон Аминов	2	2	1	Богадурова князя крестьяне	
773	—	—	—	—	—	
774	Татарка вдова Леили Ашурова	—	3	2	Крестьянка Герсеванова	Гранодеры
775	Арм, Амирхан Еминов	1	3	1	Крестьянин Меликова	
776	„ Аракил Саркисов	2	3	1	Крестьяне князя Арбелианова	
777	„ Алаверды Еминов	4	1	1	Крестьяне Меликова	
778	Татарин Талгверди Магметов	1	5	1	Казенной	
779	Татарин Сулейман Мусов . .	1	2	1	Крестьянин Садубека	
780	Татарин Аликуле Имакулов	2	1	1	Казенной	
781	Татарин Ягуп Тангивердов .	1	1	1	Крестьянин Ивана Арбелианова	
782	Арм. Агаджан Каприлов . . .	2	2	1	Казенной	
783	Армянка вдова Сусан Казарова	1	1	1	Крестьянин Ивана Арбелианова	
784	Арм. Кеурк Карабатов	2	2	1	Крестьяне Мелика Апо	
785	Татарка вд. Зотри Мусаева .	—	2	1	Крестьянки Ивана Арбелианова	
786	Татарин Алаверды Тангрикулов	3	1	1	Крестьяне Баграта царевича	
787	Татарин Магмет Мирзарабиев	1	—	1	Казенной	
788	Арм. Хаханес Туниов	2	2	1	Крестьяне Мелика Апо	
789	„ Калуст Нор Крятианов	2	1	1	Казенной	
790	„ Погось Туниов	2	3	1	Крестьяне Мелика Апо	
791	Груз. Маами Имерелов	2	1	1	Крестьяне Ивана Аберьянова	

792	Арм. Степан Зурабов десятник	1	1	1	Казенной
793	Татарин Магмет Алиов	1	2	1	Крестьяне Ивана Арбелианова
794	Татарин Алаверды Садугбе- гов	3	3	4	Князь
795	Арм. Анесь Сигалов	3	2	1	Крестьяне Мир- зы Априама
796	Татарин Рази Кули Навру- зов	2	2	1	Казенной
797	Груз. Татуна Китесов	2	2	1	Крестьяне Мели- ка Зурабова
798	Татарин Муса Байрамов	1	1	1	Казенной
799	Татарин Магмет Магмедов	1	1	1	Крестьянин Са- дугь Бегова
800	Татарин Магмет Мабиов	3	1	1	Крестьяне Амаза Арбелианова
801	Арм. Бежан Георгов	1	2	1	Крестьянин кня- зя Тарханова
802	„ Гукась Атабегов	3	2	1	Крестьяне Тама- зь Арбелианова
803	„ Мархара	2	2	1	Казенной
804	„ Баба Петрузов	3	2	1	Крестьяне мона- стырские
805	Татарка вд. Етарш Магматова	—	1	1	—
806	Татарин Мирза Рабиов	2	1	1	Князь
807	Греческой Архиерей	5	—	10	—
808	Арм. Аветик Ахназаров	2	2	—	Казенной
809	Груз. Гогия Пасилов	3	2	—	Крестьяне Тебе- лели
810	Арм. Григор Пираров	5	5	1	Купьца Назарбе- гова крестьяне
811	„ Семен Аганезов	3	2	1	Казенной
812	„ Григор Перов	2	1	1	Крестьяне Зал Игулова
813	„ Оган Азириов	2	2	1	Крестьяне Мели- ка Апо
814	Грузинской Архимандрит Нео- паде Гинситусе	2	—	25	Монастырской
815	Груз. Давыд Гарчиов	4	5	—	Казенной
316	„ Семен Имерелов	2	1	—	„
817	Армянской священник Кеурк Перемусов	1	2	—	Крестьянин Ива- на Арбелианова
818	Груз. Иван Берзенов	4	2	—	Казенной
819	Арм. Оганесь	1	1	—	Крестьянин Ива- на Арбелианова
820	„ Петрусь Мекиртичев	2	4	—	Крестьяне Аба- зрзовы
821	Груз. Тато Беров	3	3	—	Казенной
822	„ Гоги Атаркацов	1	2	—	Крестьяне Кето- теги
823	„ Пециа Лекиов	4	2	—	Казенной
824	Арм. Агабал Грикуров	2	3	—	Монастырские
825	Груз. Бециа Датунв	1	1	—	Монастырской

826	Арм. Грикурь Евазов	2	1	—	—
827	„ Карапит Азаров	1	1	—	Монастырской
828	„ Иосеп	1	1	—	Казенной
829	Грек Назо	1	1	—	—
830	Груз. Шошита Когловзов	1	1	—	Крестьяне Методе
831	Арм. Авась Акупов	4	2	—	Казенной
832	„ Степан	1	1	—	Крестьянин Мелика Жубжито
833	„ Кико Ахвердов	2	1	—	Крестьяне Садухбегова
834	Грек Анастасии Гисров	1	1	—	Казенной
835	Груз. Гоги Татунов	2	3	—	Крестьяне Тамаза Арбелианова
863	Арм. Давыд	2	2	—	Казенной
837	Грек Савва	2	—	—	„
838	Грек Димитреи Авладжов	1	2	—	„
839	Груз. Давыд Кутыов	4	—	—	Крестьяне цар. Дарьи

Командант Майор князь Саакадзе*).

Список четвертой части.

№№ по порядку	ЗВАНИЕ ХОЗЯЕВ	Число душ			Кому принадлежит	Кем заняты
		Мужска	Женска	Число поков		
1	Арм. Аслан Матичов	4	2	3	Царицы Дарьи	Казакши пед-рова полку
2	Груз. Теодоре Купресов	9	4	4	Дворянина Екимова	
3	Арм. Алексей Кузнец	3	3	1	Казенной	Кавказского гранодерского полка нижние чины
4	„ Соси	1	1	1	Князя Бебутова	
5	„ Арутин Мамуков	1	3	1	Дворянина Заврова	
6	Груз. Давыт	2	1	1	Царевича Давыда	
7	„ Атар Кузнецов	2	2	4	Царицы Дарьи	
8	Арм. Зуа Ашхатуров	2	2	—	Каталикоза	
9	„ Тамас Жаниов	3	1	—	Казенной	
10	„ Саркис Замоев	2	4	2	Царевича Давыда	
11	Армянской свещ. Егемия	2	—	1	Царевича Давыда	
12	Арм. Давыт	3	3	1	Князя Меликова	
13	Армянка жена Маника Степанова	—	2	1	Князя Баратова	
14	Арм. Аракель	2	2	1	Дворянина Заврова	
15	„ Татула	1	1	2	Дворянина Курганова	
16	„ Аслан ткачь	3	3	2	Царицы Дарьи	
17	„ Тапуа ткачь	1	1	1	Казенной	
18	„ Мирза	1	2	1	Дворянина Корганова	

*) დედანში ამ თავის ნუმერაციაში სათანადო ადგილას დაშვებულია შეცდომა: № 400, გამოტოვებულია, მაგრამ № 415 განმეორებულია ორჯერ.

19	Груз. Гогия Соувсов	—	—	2	Царицы Дарьи	На постое казаки
20	„ Мамния Демитров	4	2	7	Дарьи царицы	Казаки
21	„ Габриел	1	1	—	Князя Багратиона	
22	Арм. Агажан плотник	2	1	—	Князя Баратова	
23	„ Бежан Аваков	1	—	1	Дворянина Курганова	
24	Армянка вдова Оанезова	—	1	2	Дворянина Курганова	
25	Арм. Аганес Манячталов	2	5	2	Дворянина Курганова	
26	„ Маркар	2	2	3	Царицы Дарьи Казенной	
27	„ Лазаре Пеусар	2	1	—	Каталикоза	
28	„ Рамаза Надыров	1	2	—	Казенной	
29	Грузинской свещ. Мате	3	2	2	Царицы Дарьи	
30	Арм. Бежан Дарчиов	1	1	2	Монастырской	
31	„ Акел Даватов	4	1	3	Дворянина	
32	„ Андрей Шаров	3	3	1	Шаньшиова	
33	Груз. Иван Домбузов	1	—	4	Царицы Дарьи	
34	„ Тевдоре	4	2	—	Князя Арбелианова	
35	„ Мосей Алело	2	2	2	Царицы Дарьи	
36	Арм. Халат ткачъ	3	1	—	Каталикоза	
37	Груз. Туши Гогия	3	1	—	Царевича Вахтанга	
38	„ Иван Мебаге	1	3	—	Князя Арбелианова	
39	„ Иосип Канчуров	4	2	3	Царицы Дарьи	
40	Арм. Алаверды Ганжинской	4	4	—	Князя Бебутова	
41	Груз. Давыт Пораков	5	3	3	Царицы Дарьи	
42	Арм. Степан Хожяо	4	3	3	Царице Дарьи	
43	„ Давыт Хозжао	2	2	4	Царицы Дарьи	
44	Груз. Гория Киримов	1	3	—	Монастырской	
45	„ Глаха ткачъ	1	2	2	Царицы Дарьи	
46	Арм. Бери старой кананир	2	2	1	Казенной	
47	„ Николай цыган	3	1	2	Князя Арбелианова	} Грано-дер-скаго полку цылюрник с женою
48	„ Глаха Перседанов	1	1	5	Царицы Дарьи	
49	„ Папа Саруланов	4	2	4	Царицы Дарьи	
50	„ Оганес	1	2	—	Казенной	
51	Груз. Кайхосров	1	1	—	Царицы Дарьи	
52	„ Гоги Тела	2	3	1	Царицы Дарьи	
53	„ Семен Мамулов	6	6	3	Царицы Дарьи	Казаки Щедрова полка
54	Грузинка Георгия Мамулова	—	—	1	—	Кавказскаго полка редовые
55	Груз. Давыт Мепуров	2	1	1	Царицы Дарьи	
56	Арм. Степан Леквио	1	1	2	Царицы Дарьи	
57	„ Гогия Лекваов	1	—	2	Царицы Дарьи	
58	„ Оганес Теирмуразов	2	1	2	Царицы Дарьи	

59	Армянский свещ. Мартирус	4	2	—	Казенной	
60	Арм. Нарусал Априса	2	3	1	„	
61	„ Осип	4	1	3	Дворянина Корганова	
62	„ Тома Жавахи	2	1	—	Князя Арбелианова	
63	„ Аракел Ганжинской	1	2	1	Казенной	
64	„ Кардыша Апретели	3	3	1	Царицы Дарьи	
65	„ Колчишвилис	—	1	4	Царицы Дарьи	
66	Груз. Семона Гзыри	3	1	—	Царицы Дарьи	
67	„ Нония Джигано	—	1	—	Царицы Дарьи	
68	„ Павлея швили	7	3	4	Царицы Дарьи	Египетского полка лекарь
69	„ Иордане	1	1	2	Монастырской	
70	Арм. Глаха Парисов	2	1	—	Князя Арбелианова	
71	„ Папа Мирелов	2	1	4	Монастырской	
72	„ Геау Атуов	2	—	—	Монастырской	
73	Груз. Глаха Беденов	2	1	3	Царицы Дарьи	Казачья пушечной команды
74	Арм. Болнишки Алаверд	2	2	—	Мелика Апоа	
75	„ Артин Шамидский	1	2	—	Царицы Дарьи	
76	Груз. Александре Пареше	1	2	1	Царицы Дарьи	
77	„ Давыт Перадзе	2	2	1	Царевича Юлона	
78	Грузинской свещ. Иоан	3	3	1	Царевича Юлона	
79	Груз. Склинта Беруа	1	1	1	Князя Цыццанова Заза	
80	„ Паракко Никия Диякон	1	2	2	Царицы Дарьи	
81	„ Ниния Дагели старой кананер	1	3	—	Царицы Дарьи	
82	Арм. Ази Завскриви	—	2	1	Царицы Дарьи	
83	„ Оганес Шамидской	1	2	—	Царицы Дарьи	
84	Груз. Обола Лазарев	3	1	1	Царицы Дарьи	
85	„ Захар Коглиов	1	1	1	Царицы Дарьи	
86	Арм. Макиртум Болницкий	7	4	1	Царицы Дарьи	
87	„ Парсадан Апретели	3	5	1	Царицы Дарьи	
88	Груз. Перо Лашкарев	4	1	1	Царицы Дарьи	
89	Арм. Осип Шамидской	2	1	1	Царицы Дарьи	
90	„ Наусарт Ягупов	2	1	—	Казенной	
91	Арм. Пелуа Погосов	2	1	2	Царицы Дарьи	
92	„ Джилалант Артина	3	2	2	Царицы Дарьи	
93	„ Огана Межинибе	1	2	1	Царицы Дарьи	
94	„ Мекиртум Заргаров	3	2	2	Царицы Дарьи	
95	„ Осе Натер Казаров	2	4	1	Царицы Дарьи	
96	„ Петрус Зурабов	1	—	1	Царицы Дарьи	
97	Арм. Акоп Ашханов	1	2	1	Царицы Дарьи	
98	„ Акоп Ягупов	4	3	1	Царицы Дарьи	
99	„ Калави Артина	1	1	1	Царицы Дарьи	
100	„ Исай Ганжинский	2	1	1	Казенной	
101	„ Назара Шамкорский	2	2	1	Царицы Дарьи	
102	„ Агажан Оганезов	1	1	1	Царицы Дарьи	
103	„ Артем	2	1	—	Царицы Марьи	
104	„ Петрус Ипагов	1	1	1	Царицы Дарьи	

105	Арм. Григор Аскриви	—	2	1	Царицы Дарьи
106	„ Григорей Майлов	2	4	2	„
107	„ Казар Жинжилов	3	2	1	„
108	„ Саркис Меокров	2	1	1	Казенной
109	„ Цатур Жинжилев	1	1	1	Царицы Дарьи
110	„ Игия Мейчурчле	2	1	2	Царицы Дарьи
111	„ Игия Мержанов	2	1	2	Царицы Дарьи
112	Армянской свещ. Тер Акопа	2	1	1	Царицы Дарьи
113	Арм Куртыя	1	3	1	Царицы Дарьи
114	„ Казаро Ахпацкий	2	3	2	Дворянина Корганова
115	„ Оганес Аустров	1	2	1	Царицы Дарьи
116	„ Акоп Аустров	2	3	3	Царицы Дарьи
117	„ Степан Артемов	2	2	—	Казенной
118	„ Цераквели Арутина	1	2	—	Казенной
119	„ Акоп Джилянв	1	1	1	Царицы Дарьи
120	„ Туния Чатиов	2	2	1	Царицы Дарьи
121	Армянской священник Тер-Арутина	2	1	1	Царицы Дарьи
122	Арм. Аветик Семенов	1	1	1	Царицы Дарьи
123	„ Аветик Игиант Артюмов	3	3	2	Царицы Дарьи
124	„ Саркис Сирванов	2	1	1	Царицы Дарьи
125	„ Иван Ирванов	2	1	1	Царицы Дарьи
126	„ Гуло Сарванцов	1	1	1	Царицы Дарьи
127	„ Мекиртум Тертеров	1	1	1	Царицы Дарьи
128	„ Арутин Аганжанов	5	3	3	Царицы Дарьи
129	„ Степан ткачь	1	1	1	Царицы Дарьи
130	„ Оганес Халатов	1	2	2	Царицы Дарьи
131	„ Читави Киракоза	1	1	1	Царицы Дарьи
132	„ Арутин Брудов	4	2	2	Царицы Дарьи
133	„ Степан Шамшадинский	1	1	—	Казенной
134	„ Степан Мамсахлис	2	1	2	Царицы Дарьи
135	„ Данила Цераквельев	2	1	—	Казенной
136	„ Татос Степанов	3	1	1	Царицы Дарьи
137	„ Арутин Шамкорский	1	1	1	Царицы Дарьи
138	„ Осип Хайпов	2	—	1	Царицы Дарьи
139	„ Арутин Чилиндаров	2	1	2	Царицы Дарьи
140	„ Арутин Шамкорский	2	1	—	Казенной
141	„ Саркис Ганжинской	2	2	—	Казенной
142	„ Джара Арутина	3	1	1	Казенной
143	„ Киракоза	2	2	1	Князя Вахтанга Орбелианова
144	„ Агаджан Гарибов	2	4	2	Царицы Дарьи
145	„ Миркитум Талаков	2	2	2	Царицы Дарьи
146	„ Казах Матоза	3	1	1	Царицы Дарьи
147	„ Чилик Даривартана	2	2	1	Царицы Дарьи
148	„ Нерсес Цатуров	1	1	1	Царицы Дарьи
149	„ Григура Узбаши	2	2	1	Царицы Дарьи
150	„ Саркис Атуов	2	1	1	Царицы Дарьи
151	„ Акоп Донуов	4	2	2	Царицы Дарьи
152	„ Арутин Донуов	3	2	2	Царицы Дарьи
153	„ Саркис Туманов	2	2	1	Царицы Дарьи

154	Арм. Мартерус Чирхинов . .	1	1	2	Царицы Дарьи	Стоят казаки
155	„ Мартерус Ачашов . . .	4	2	3	Царицы Дарьи	
156	„ Оганес Шамкорской . .	1	1	1	Царицы Дарьи	
157	„ Ягула Донуов	2	2	2	Царицы Дарьи	
158	„ Акоб Алчибегов	3	2	2	Царицы Дарьи	
159	„ Петрус Карабахский . .	1	1	1	Царицы Дарьи	
160	„ Туния Далаки	1	—	—	Казенной	
161	„ Арутин Исаев	2	1	1	Царицы Дарьи	
162	„ Иван Шамкорский . . .	2	1	3	Царицы Дарьи	
163	„ Григор Ганжинской . .	2	2	—	Казенной	
164	„ Хечатура Туманов . . .	1	1	1	Царицы Дарьи	
165	„ Семен Артюмов	4	2	1	Царицы Дарьи	
166	„ Гаврила Чертеров . . .	1	1	1	Царицы Дарьи	
167	„ Арутин Церахвели . . .	2	3	—	Казенной	
168	Груз. Петрус Созиов	2	3	2	Царицы Дарьи	
169	Арм. Хечатура Мекондахет .	3	1	3	Царицы Дарьи	
170	„ Иван Мекобе	1	1	2	Царицы Дарьи	
171	„ Хелтубнели Акопа . . .	7	1	—	Князя Сулханова Туманова	
172	Армянской свещ. Тер Артин	3	1	1	Царицы Дарьи	
173	Арм. Саака Калатозов . . .	2	2	2	Царицы Дарьи	
174	„ Нония Талакасизе . . .	2	2	—	Монастырской	
175	„ Мартерус Миримов . . .	2	3	1	Царицы Дарьи	
176	„ Наосарта Мирзов	2	4	1	Царицы Дарьи	
177	„ Цатур Нерсесов	3	1	1	Царицы Дарьи	
178	„ Аракел Казахов	1	2	1	Царицы Дарьи	
179	„ Оганес ткачь	3	1	—	Царицы Дарьи	
180	„ Давыт Кетеванов	2	2	2	Царицы Дарьи	
181	„ Георгий Шихинов	2	3	2	Царицы Дарьи	
182	„ Зураб Шехинов	3	2	1	Царицы Дарьи	
183	„ Бежан Терунов	4	2	1	Дворянина Милохвара Корганова	
184	„ Галуста Далаки	5	4	7	Царевича Давыда	
185	„ Кулухан Багдасаров . .	—	—	1	—	
186	„ Арутин Вашло	2	2	2	Царицы Дарьи	
187	„ Парсадан Кажибазов . .	2	1	—	Монастырской	
188	„ Зураб Матыов	2	1	1	Царицы Дарьи	
189	„ Вираба Шулаверский . .	4	1	1	Казенной	
190	„ Асламаза	3	3	1	Монастырской	
191	„ Арутин Шулаверский . .	1	1	—	Казенной	
192	„ Оганес Шулаверский . .	6	3	1	Казенной	
193	„ Габриель Ганжинской . .	2	2	1	Казенной	
194	„ Асламаза сизе Мацекано	1	1	—	Казенной	
195	„ Межинибе Аслана	6	1	1	Царицы Дарьи	
196	„ Кардыша	4	1	—	Монастырской	
167	„ Ахверда	2	1	3	Царевича Давыда	
198	„ Антон Болницкий	1	1	—	Мелика Абоя	
199	„ Папа Больницкий	2	1	—	Мелика Абоя	
200	„ Мекобе Алаверда	2	2	1	Царевича Давыда	
201	„ Аветик ткачь	4	5	2	Царицы Марьи	
202	„ Татула Мекобе	—	—	2	—	
203	Армянка вд. Тамара	1	1	2	Царевича Давыда	

204	Арм. Гогия Менацуре	1	1	—	Дворянина Ауш- трова
205	„ Мурада	2	1	1	Князя Милахора Курганова
206	Армянка вд. Майя.	—	3	1	Казенная
207	Арм. Семен Кзиров	2	1	1	Царевича Давыда
208	„ Ахверда Мамасахлисы	4	2	2	Царевича Давыда
209	„ Папа Болницкий	1	2	—	Мелика Абоа
210	„ Нони Марьямов	1	1	1	Князя Вахтанга Арбелианова
211	„ Акоп Искандаров	4	1	—	Царицы Марьи
212	„ Давыт ткачь	3	3	2	Дворянина Тур- кистанова
213	„ Казар Дзашоов	2	1	2	Царицы Марьи
214	„ Степан Меурме	2	1	2	Царевича Давыда
215	„ Оганес Ганжинской	3	3	—	Князя Цыцано- ва Георгия
216	„ Папа Гажибазов	3	3	1	Царевича Давыда
217	„ Арутин Велиов	5	4	3	Царевича Давыда
218	„ Иван ткачь	2	2	—	Дворянина Еки- мова
219	„ Гикуа ткачь	2	2	1	Казенной
220	„ Саркиса	2	2	1	Царевича Ивана
221	Груз. Кацья десятник	2	2	1	Царевича Давыда
222	Арм. Дада Цераквели	4	3	1	Казенной
223	„ Гикоа ткачь	2	1	—	Князя Еристова
224	„ Глаха Меурмен	2	1	2	Бастамова мака- лаки
225	„ Осип ткачь	2	1	—	Князя Зал Бара- ратова
226	„ Мартерус	2	1	1	Царевича Давыда
227	„ Арутин Читави	3	1	1	Царевича Давыда
228	„ Степан Калави	2	1	1	Царицы Дарьи
229	„ Кочия ткачь	2	5	2	Дворянина Осипа Когранова (sic)
230	„ Арутин Чобано	2	1	1	Царицы Дарьи
231	„ Туния Азаров	2	2	2	Дворянина Бежа- нова
232	„ Цатура	2	2	2	Царицы Дарьи
233	„ Матуза Малхазо	2	1	1	Царицы Дарьи
234	„ Саркис Парсигов	4	4	2	Царицы Марьи
235	„ Папа Сагиов	2	2	1	Казенной
236	„ Ромоза ткачь	2	2	2	Монастырской
237	„ Авака Ганжинской	4	2	—	Князя Цыцано- ва
238	„ Исай Ганжинской	3	3	—	Князя Цыцано- ва
239	„ Саак Томазов	1	2	2	Царевича Давыда
240	„ Петре Жевахе	2	1	—	Казенной
241	„ Туни Шулаверский	2	1	—	—
242	„ Шауа ткачь	2	1	1	Монастырской
243	„ Вермиш Шамкорской	5	3	1	Царицы Марьи
244	„ Гогила Ганжинской	6	2	1	Царицы Марьи

245	Арм. Мартар	1	1	2	Царевича Давыда	
246	" Алаверд Ганжинской	2	1	—	Казенной	
247	" Саркис портной	1	2	1	Царевича Давыда	
248	" Андреяс	2	2	—	Князя Амилахва- рова	
249	Груз. Иван кателщик	1	1	1	Царевича Давыда	
250	Арм. Георгий партной	2	3	2	Дворянина Цына- мзгорова	
251	" Саркис Ганжинской	2	2	—	Казенной	
252	" Теймурас Лоринской	3	2	2	Дворянина Тана- ова	
253	Армянка вдова	1	1	1	Казенной	
254	Арм. Ниния Зашиов	2	2	4	Царевича Давыда	
255	Арм. Саркис Гогиов	1	—	1	Царевича Давыда	
256	" Якоб цырульник	1	1	3	Царевича Давыда	
257	" Мартирус Киракусов	3	2	—	Князя Туманова	
258	" Степан Манучаров	2	1	3	Царевича Давыда	
259	" Микель Замоов	10	6	—	—	
260	Армянской дьячек Арутин	1	1	—	Князя Арбелиа- нова	
261	Армянской свещ. Грикур	2	1	1	Казенной	
262	Арм. Туния Ганжинской	2	2	1	Царевича Давыда	
263	Армянка вд. Хомпера	—	1	2	Царевича Давыда	Кавказского гранодерска- го полка ря- довья
264	Арм. Мартирус Мебаге	1	1	—	Дворянина Пата- рапапа	
265	Армянской свещ. Терасатур	3	2	1	Царевича Давыда	
266	Арм. Мирза Вакали	1	3	1	Царицы Дарьи	
267	" Исак Цытлави	2	2	3	Царицы Дарьи	Гарнадери Кавказского полка афи- цер
268	" Паремуза Какало	3	2	2	Царицы Дарьи	
269	" Рева Захаразы	2	1	—	Царевича Давыда	
270	" Ноне Ардарбеговы	1	1	1	Князя Дмитрия Арбелианова	
271	" Оана	2	5	1	Царевича Давыда	
272	" Никогоза Миркитумов	2	1	4	Царицы Дарьи	Гарнодерский афицер
273	" Мосеса Мебаге	2	2	—	Монастырской	
274	" Аветик Сарбабчев	1	1	1	Царевича Давыда	
275	" Нони Арутинов	1	2	2	Царевича Давыда	
276	" Нония Бахшмахчи	1	2	—	Казенной	
277	" Нони Калатозы	1	1	—	Дворянина Дуни- амала	Гарнодерский капитанъ
278	Груз. Давыт Хуцышвили	2	1	2	Каталикоза пат- риарха	
279	" Бежан Абрамов	2	3	2	Князя Игнатия Туманова	
280	Арм. Гариба Тырасов	2	2	2	Казенной	
281	" Туни Мама	3	1	2	Казенной	
282	Груз. Георгий Кенчазе	4	1	1	Дворянина Кве- зерели	
283	Арм. Нония Хеолов	4	3	1	Казенной	
284	" Арутин Мамуков	7	6	2	Дворянина Гав- рила Корганова	

285	Груз. Махаре Мегаре	3	2	1	Мелика Бебудова	
286	Арм. Георгий Жавахи	4	2	1	Казенной	
287	Груз. Беризе	2	3	1	Патриарха ката- ликоза	
288	" Георгий Холкацови	1	1	—	Мелика Бебудова	
289	Грузинского князя Заза Ба- ратова жена вдова	—	2	1	Княгиня	
290	Арм. Папа Мактагов	1	1	1	Царицы Дарьи	
291	" Карапет Сааков	1	1	1	Дворянина Зал Баратова	
292	" Еноха Артвинов	1	1	1	Царицы Дарьи	
293	" Галуста Ериванской	1	1	1	Казенной	
294	" Арутин Каалов	4	6	3	"	Егарской че- хауэ
295	" Аган Горотикав	2	1	1	"	
296	" Ерапит Степанов	2	1	1	"	
297	" Нариман Папао	3	2	4	"	
298	" Теруна Агасиев	3	4	3	"	
299	" Ксири Арутина	4	1	3	"	Лазарет егар- ского полка
300	" Исай Темиазов	2	1	2	"	
301	" Оганес Оселибегов	2	2	1	"	
302	" Казар Торашов	3	2	1	"	
303	" Аракель Торазов	2	2	1	"	
304	" Арутин Арутинов	2	1	2	"	
305	" Мосес Ховели	1	2	2	"	
306	" Палас	1	2	—	"	
307	" Герапит Ховели	1	2	—	"	
308	Армянка вдова Торозова	—	2	1	"	
309	Арм. Лала	3	1	1	"	
310	" Моркара	1	1	1	"	
311	" Григорей Мамасаклис	3	3	2	"	
312	" Киракоз Татозов	4	3	2	"	Гарнодер- ского полка фурманы
313	" Саркис Мигдасо	7	2	1	"	
314	" Хечуа Артинов	3	3	1	"	
315	" Авака Халустов	3	4	3	"	Стоять егари
316	" Погос Хечатуров	2	3	1	"	
317	" Аракель Исиаков	3	1	1	"	
318	" Оганес Амаркаров	1	2	1	"	
319	" Иоган Погосов	2	2	2	"	
320	" Галуста Аваков	2	2	1	"	
321	" Ховели Казара	2	1	1	"	
322	" Хачетура Амиров	2	3	1	"	
323	" Аветик Галусто	5	2	2	"	
324	" Шаверда Шармазанов	2	2	1	Монастырской	
325	" Саркис Казахский	1	3	1	Казенной	
326	" Саака Айвазов	3	1	2	"	
327	" Мосес	4	2	1	"	
328	" Петрус Аваков	1	3	1	"	
329	" Саркис Аваков	3	1	1	Мелика Жемши- ды	
330	" Арутин Эриванский	1	2	—	Казенной	
331	" Саак Тертеров	1	2	1	"	
332	" Папа Апиов	4	1	2	"	

333	Арм. Киракоз Аматазов . . .	2	2	2	Казенной	
334	" Агажан Аветиков . . .	1	1	1	"	
335	" Хачатур Мартерозов . . .	3	2	2	"	Стоят егари
336	" Саака Бабажанов . . .	2	3	2	"	больные
337	" Мануел Григоров . . .	3	2	2	"	
338	" Вартазар Кочоров . . .	2	3	2	"	
339	" Арутин Григоров . . .	2	3	3	"	Стоят канане- ры
340	" Саркис Мелков . . .	3	1	1	"	
341	" Оганес Иякров . . .	2	1	2	"	
342	" Арутин Шулаверский . . .	2	2	2	"	Стоят егари
343	" Геурк Сагателов . . .	1	4	3	"	
344	" Харибат Ангео . . .	3	3	2	"	
345	" Акоб Кочуов . . .	3	3	1	"	
346	" Хечибаба . . .	2	1	1	"	
347	" Ерапита . . .	2	2	1	"	
348	" Григор Палао . . .	4	1	2	"	
349	" Микиртычь Агабегов . . .	3	2	1	"	
350	" Авака Данилов . . .	2	2	2	"	
351	" Туния Палантузи . . .	2	2	—	Князя Мухранова	
352	" Петрусь Искандаров . . .	2	1	1	Казенной	
353	" Маркар Казаров . . .	1	2	2	"	Стоит егар- ской фель- фебель
354	Армянской свещ. Тероанеза	2	3	2	"	
355	Арм. Манука Артинов . . .	1	1	1	"	
356	" Акоб Тертеров . . .	2	3	1	"	
357	" Апреям Хачатуров . . .	1	2	1	"	
358	" Оганес Дава . . .	—	2	2	"	Стоят егари
359	" Ован Терацов . . .	1	1	1	"	
360	" Арутин Чедело . . .	2	3	1	"	
361	" Игия Арутинов . . .	1	1	1	"	
362	" Абрам Айвазов . . .	1	1	1	"	
363	Армянской свещ. Тер Мир- кичичь . . .	2	2	2	"	
364	Арм. Паласан Саркисов . . .	3	2	2	"	
365	" Ховел Асатура . . .	2	1	2	"	Стоят егари
366	" Карапит Маркаро . . .	2	3	1	"	
367	" Саркис Бадалов . . .	1	1	2	"	
368	" Вартан Акопов . . .	3	2	1	"	
369	" Петрус дьячек . . .	2	2	2	Мирзарабийской	Стоят егари
370	" Манука . . .	4	2	3	Мирзарабиева	
371	" Погос Саркисов . . .	1	1	1	Мирзарабиева	
372	" Арутин Аветиков . . .	1	2	1	Казенной	Егарской афи- цер стоит
373	" Саркис Араkelов . . .	3	2	1	"	
374	" Грукур Мерабо . . .	2	2	1	"	
375	" Мартерус Хечибабов . . .	2	1	1	"	Казакки
376	" Манцакан Арутинов . . .	1	2	1	"	
377	" Оганес Айвазов . . .	2	3	1	"	
378	" Мелика . . .	2	3	2	"	Стоят егари
379	" Ах Назара швили . . .	3	4	2	"	Стоят егари
380	" Петрус Минуков . . .	2	1	1	Мирзарабиева	
381	" Тер Исai . . .	1	1	—	Казенной	
382	" Погос Аркисов . . .	3	2	2	"	
383	" Арутин Галустов . . .	3	1	2	"	

384	Арм. Авак Хазумов	—	—	1	—	Стоят егари большие
385	" Ашуг Манука	4	2	1	"	
386	" Арутин Амчедели	2	1	2	"	
387	" Асаси Осипов	2	1	—	"	
388	" Сантрус	2	2	1	"	
389	" Вартан Айвазов	1	1	1	"	
390	Армянской свещ. Терисраил	2	2	3	"	Стоит егар- ский лаза- ретъ
391	Арм. Грикур Онезов	2	4	—	Казенной	
392	" Ато Едигаров	1	2	1	"	
393	" Семен Едигаров	2	1	1	"	
394	" Торос Оганезов	2	1	1	"	
395	" Паландус Явака	1	3	1	"	
396	" Макар Аганезов	2	1	2	"	
397	" Андрей Карапетов	2	1	1	"	
398	" Хечуа Артепов	2	2	1	"	
399	" Априян Шулаверский	2	1	1	"	
400	" Татоза Артепов	2	3	1	"	
401	" Кирякос Нарбеков	2	1	2	"	
402	" Хечетура Мамасаклис	2	2	2	"	
403	" Захар Мамасаклис	4	4	3	"	Стоит унтер- афицер егар- ской
404	" Хоели Акопа	2	2	—	"	
405	" Манцакан Микиртумов	2	1	2	"	Стоят егари
406	" Мелкума	1	2	—	Мелика Апоа	
407	" Калави Петруза	2	1	1	Казенной	
408	Груз. Нония Козерело	6	6	3	Патриарха ката- ликоза	Гранадери
409	" Кули Папа	2	2	2	Казенной	
410	Арм. Гикола ткачъ	2	2	—	Царицы Дарьи	
411	Грузинская женщина вдова Петрусова	—	1	1	Патриарха ката- ликоза	
412	Груз. Метевзи Семенашвили	1	2	3	Царицы Дарьи	
413	" Беруа Елиов	1	2	1	Казенной	
414	Арм. Авчалинский Варданов	—	—	2	—	Гарнадери
415	Груз. Иосип Датув	1	—	2	Царицы Дарьи	Гарнадери
416	" Иван Налекаре	2	4	2	Казенной	
417	" Салахи Беруа	1	1	1	Царевича Вахта- нга	
418	" Иосип Корпио	1	1	1	Казенной	
419	Арм. Сапакило Суканов	2	1	2	Патриарха ката- ликоза	
420	Груз. Алаверда Индуов	4	2	1	Монастырской	Гарнадери
421	" Давыт Мелуро	—	—	2	—	Гарнадери
422	Арм. Ниния Наувов	1	2	1	Князя Амилахора	
423	Груз. Давыт Адалаки	1	1	—	Казенной	
424	" Мамука Мечурчле	2	2	1	Монастырской	
425	Грузина Гогия Адизова жена вдова	—	1	1	Монастырская	
426	Грузина Татуам Калава жена вдова	—	1	1	Казенная	
427	Груз. Лазаре Харадзи	2	2	1	Казенной	
428	" Михаил Джомарцов	1	3	1	"	

429	Арм. Сесия Купросов	1	2	1	Патриарха ката- ликоза
430	" Рамаз Какало	2	2	1	Манастырской
431	" Бериа Имерели	3	2	1	Каталикоза
432	Грузинка вдова Марьям	—	1	1	Каталикоза
433	Груз. Глах Сараджи	2	1	1	Казенной
434	Арм. Гогия Бакали	3	2	2	"
435	" Татуа Зиргинов	3	2	2	"
436	" Осип Калатос	2	2	1	"
437	" Осип Вашлованский	1	2	1	Князя Арбелиа- нова
438	Груз. Глаха Тисаваро	1	1	1	Каталикоза
439	" Димитри Вашлованский	1	1	1	Князя Арбелиа- нова
440	" Андреи Бачмаков	1	1	1	Манастырской
441	Арм. Антон Мекоби	2	1	1	Казенной
442	Груз. Менап Дейвана	2	1	1	Каталикоза
443	" Георгии Хуроов	1	1	1	Каталикоза
444	" Геуа Харалзи	1	—	—	Казенной
445	Арм. Маркам Уста	—	1	1	Царицы Марьи
446	Груз. Харази Глаха	1	2	1	Каталикоза
447	" Отар Канкано	1	1	1	Казенной
448	" Гогия Найров	2	1	1	Каталикоза
449	Грузинской протопоп Евсеи.	6	5	6	Казенной
450	Груз. Реваза Мебаге	1	2	1	Казенной
451	" Гогия Карчиков	1	1	1	Каталикоза
452	" Гогия Мелкоше	1	2	1	Князя Ивана Ар- белианова
454	" Захар Харази	1	3	1	Манастырской
454	Грузинка Дочанова	—	—	1	Царицы Марьи

Комендант майор князь Саакадзе.

მ. ა. პოლიევქტოვ.

Кавказская Археографическая комиссия и ее наследие в Центрархиве ССР Грузии

На последнем краеведческом съезде в Батуме, 25 сент.—5 окт. н. г., была принята резолюция о желательности возобновления, в том или другом виде, издания „Актов Кавказской Археографической комиссии“, конечно, по новой, соответствующей современным условиям программе, быть может, даже под новым заглавием, не как непосредственное продолжение „Актов“, но как новая серия документов, охватывающая, однако, по существу, ту же эпоху в истории Грузии и Кавказа, XIX—нач. XX вв. и, прежде всего, 60-е—80-е гг. XIX века.

Все материалы названной комиссии, все ее делопроизводство, насколько все это сохранилось, сосредоточены в настоящее время в Центрархиве ССР Грузии. Резолюция батумского съезда, таким образом, касается этого учреждения; на страницах органа архива уместно будет, поэтому, дать справку о том, в каком виде сохранилось и дошло до нас наследие Археографической Комиссии, к чему, в конечном итоге, свелась ее деятельность, на чем прервались ее работы, каковы были ее планы на будущее к тому моменту, когда шквал событий прервал ее существование.

Не мешает дать, прежде всего, краткую историческую справку о самой комиссии, напомнить в двух словах ее биографию: в литературе об этом учреждении известно очень мало*).

КАК была учреждена 7 апреля 1864 г. по докладу управлявшего в то время гражданской частью на Кавказа бар. А. П. Николаи (впоследствии министр народного просвещения). На комиссию возлагалось: 1) „тщательный

*) См. С. Эсадзе. Историческая записка об управлении Кавказом (Тиф. 1907), т. II, Приложения, стр. 134—135; *Брокгауз-Ефрон*. Энциклопедический словарь, т. II, стр. 224—225. Настоящий очерк составлен, главным образом, на основании архива самой комиссии, который, вместе с другими ее материалами, хранится в Архиве ССРГ. В дальнейшем ссылки на дела этого архива комиссии обозначаются только №№-ами дел, без названия самого архива; сама комиссия обозначается сокращенно: КАК, ее издание—«Акты». Кроме архивного материала я пользовался устными сообщениями С. С. Эсадзе, в свое время близко стоявшего к комиссии и во многом осветившего для меня то, что в делах остается не выясненным и недосказанным. Считаю своим приятным долгом выразить здесь С. С. Эсадзе за эти сообщения мою искреннюю признательность.

разбор архивных документов, любопытных в каком либо отношении, на русском, грузинском, армянском и других восточных языках и обнародование их отдельными выпусками, по мере извлечения из дел матерьялов, в подлинниках, с тем, чтобы акты на восточных языках сопровождалась русским переводом и необходимыми критическими замечаниями и дополнениями, по мере их надобности", и 2) „составление подробного исследования о политическом развитии в здешнем крае гражданского управления под русским владычеством“. Комиссия учреждалась в составе председателя и одного постоянного члена. Кроме того, предусматривалась возможность назначения временных членов (без определенного содержания), главным образом, „ввиду того, чтобы по окончании работ в Тифлисе, председатель комиссии и постоянный член могли отправиться для дальнейших занятий в другие части края“. Бюджет комиссии определялся в размере 7.290 р.; постепенно он увеличился до 8.710 р., но до конца существования комиссии коренным образом не расширился*).

Первым председателем комиссии был назначен Ад. Петр. Берже, бывший, в сущности говоря, действительным инициатором учреждения КАК, весьма много сделавший для комиссии и вынесший на своих плечах почти все издание „Актов“. Энергичным сотрудником в этом отношении Берже был первый постоянный член комиссии Н. Г. Берзенов (ум. в 1874 г.), переводивший вошедшие в I том „Актов“ грузинские гуджары и вообще принимавший деятельное участие в издании первых томов этой серии. После смерти Берже (31 января 1886 г.) председателем комиссии был назначен Д. А. Кобяков (постоянный ее член с 1884 г.), при котором, наряду с изданием „Актов...“ делаются первые попытки развернуть деятельность комиссии в сторону организации на Кавказе архивного дела. Преемником Кобякова (ум. 1 апр. 1892 г.) был Е. Д. Фелицын, бывший до этого членом статистического комитета в Екатеринодаре и зарекомендовавший уже себя к этому времени многочисленными трудами по истории казачества. При Фелицыне деятельность комиссии начала распространяться на Северный Кавказ, началось обследование архивов Ставрополя, Кубани, Владикавказа и др. Издание „Актов“ за все это время замедляется: XI том вышел в 1888 г., XII (последний)—в 1904 г. Деятельно продолжала работать комиссия и при преемнике Фелицына, Е. Г. Вейденбауме (председатель КАК в 1904—1906 г.г.). Работы ее за эти годы сводились, главным образом к подготовке к изданию XIII-го „Актов“. После ухода Вейденбаума в истории КАК наступает период затишья в работе и внутренних трений. Началась война в 1915 г. все дела комиссии, вместе с наместничьим архивом, были эвакуированы на Северный Кавказ. Личный состав КАК (1915—1916 г.г.—исполняющий обязанности председателя В. А. Берже; 1917 г.—председатель Г. Н. Прозрителев) работал в это время главным образом, над осмотром и обследованием отдельных архивов. Вихрь революции прервал и эту работу...

*) № 1/1 «Об учреждении Археографической Комиссии» лл. 7—9.

За все время своего существования КАК не имела какой либо определенной и утвержденной соответствующими властями инструкции, которой она должна была бы руководствоваться в своих работах. 12 марта 1864 г. на Берже было возложено составление такой инструкции, и ее проект был представлен 22 апреля. Этот проект утвержден не был, а в 1882 г. сам Берже высказывался, что такая инструкция, по самому роду возложенных на комиссию занятий, послужила бы скорее к их стеснению, чем облегчению, и что план изданий Археографической Комиссии достаточно ясно определен напечатанными уже девятью томами актов *).

В широких кругах, поскольку конечно эти круги интересуются такими учреждениями, как КАК, она известна, главным образом, изданием „Актов“, и в обычном представлении к этому и сводилась вся ее деятельность. Надо помнить, правда, что по самому учреждению КАК на нее возлагались две задачи: „тщательный разбор архивных документов... и обнародование их“, причем, правда, обе эти задачи рассматривались, как нечто между собою неразрывное. В проекте инструкции Берже эта мысль получила дальнейшее развитие. По этому проекту, КАК должна производить разбор дел архивов по трем категориям: подлежащие немедленному уничтожению, подлежащие временному хранению и подлежащие вечному хранению. Из дел второй и третьей категории она должна делать *извлечения* всего того, что будет признано достойным напечатания (§§ 3 и 5 инструкции). Таким образом, хотя разбор архивов рассматривается здесь лишь, как этап к изданию документов, однако из того, что печатается не все, подлежащее хранению, вытекает необходимость, помимо организации издания, также и организация хранения документов, т. е. организация архивного дела в целом. Деятельность КАК и шла, за все время ее существования, по этим двум направлениям.

Первые шаги КАК в направлении организации архивного дела сводились к разбору архива Главного Управления и отборке из него дел, подлежащих уничтожению, что, как мы сейчас видели, предусматривалось и проектом инструкции Берже. Вопрос об уничтожении части дел архива Главного Управления возник еще задолго до учреждения КАК, в 1844 г., и тогда уже было отобрано значительное количество старых дел, которые фактически, однако, уничтожены не были, так как в Главное Управление продолжали поступать требования справок из этих дел. Тоже самое повторилось — и не один раз — когда это дело перешло к КАК: старые дела отбирались, различные учреждения запрашивались о том, можно ли уничтожить эти дела, со стороны этих учреждений представлялись возражения, уничтожение дел отсрочивалось, а через несколько лет этот вопрос снова выдвигался на очередь. КАК еще в 60 х г.г. отобрала около 35.000 дел, подлежащих уничтожению, которые, по видимому, в конце концов, так уничтожены и не были. Во всяком случае, еще в 1894 г. возбуждался вопрос об изыскании наиболее выгодного для казны способа уничтожения этих дел **).

*) Проект инструкции, составленной Берже — в копиях, подготовленных КАК для XIII тома „Актов“. (Дело об образовании при Главном Управлении Археографической комиссии“). Срав. доклад председателя КАК 27 марта 1897 г. — № 1/1 л. 18.

**) № № 12/14 и 32/30 „Об уничтожении дел Архива Главного Управления.“

Уже по данному вопросу КАК постепенно выходила в своей деятельности за пределы архива Главного Управления. Так в 900-х гг., в виду того, что на Кавказе не существовало Губернских Ученых Комиссий, на которые была возложена разборка местных архивов, к КАК обращались за заключением по вопросу об уничтожении старых дел некоторые из существовавших на Кавказе, как в Тифлисе, так и вне его, учреждений, как например: штаб VI-го пограничного округа, эриванское губернское управление, бакинский губернатор, военный губернатор дагестанского округа и др.¹⁾

С другой стороны, этот вопрос, сам по себе, постепенно углублялся и расширялся, и КАК постепенно от вопроса о разборе архивных дел переходила к вопросу об организации архивов на Кавказе. Наиболее крупным ее шагом в этом направлении было включение в круг своей деятельности архивов Северного Кавказа. Вскоре после его назначения председателем КАК Е. Д. Фелицын возбудил вопрос о необходимости разбора и изучения архивов Северного Кавказа, мотивировав свое предложение тем, что в изданных до этого времени томах „Актон“ наименьшее число документов падает именно на эти архивы, чем и объясняется, между прочим, полное отсутствие в этом издании документов ранее XIX века, очень существенных для истории водворения русских на Кавказе. В виду того, что архивы Моздока и Георгиевска были уже к этому времени перевезены в Тифлис, Фелицын обращал внимание в первую очередь на архивы Екатеринодара (кубанский войсковой), Владикавказа (центральный при 23 мест. бригаде), Ставрополя (губернского правления) и Кизляра (комендантский). В 1894—96 гг. сам Фелицын дважды был, действительно, командирован с этою целью на Северный Кавказ²⁾. Результатом этих командировок и были те многочисленные копии из дел названных архивов, которые до настоящего времени хранятся в делах и матерьялах КАК.

Сам по себе, однако, вопрос о включении архивов Северного Кавказа в круг деятельности КАК ставился еще ранее, до Фелицына, и при том в связи с другим—о централизации в Тифлисе всех главных архивов всего Кавказа. Еще в 1886 г., когда в центре возник вопрос о прекращении КАК, ее председатель Д. А. Кобяков представил 20 августа т. г. доклад, в котором, отстаивая плодотворность деятельности комиссии, предлагал: 1) произвести осмотр всех архивов Северного Кавказа и отобрать из них ценный архивный материал; 2) произвести осмотр местного (т. е. тифлисского) архива, уничтожив в нем ненужные дела, и 3) перевезти в него все дела, подлежащие разработке³⁾. В следующем году Кобяков обратился по этому вопросу к директору Археологического Института в Петербурге, известному историку и архивоведу И. Е. Андреевскому спрашивая его мнение по этому вопросу и прося указать соответствующую литературу. В своем ответе Кобякову

¹⁾ № 126/131. „Об осмотре архивных дел разных ведомств и учреждений“.

²⁾ № 86—89. „О разборе архива Главнанаачальствующего, а также архивов Северного Кавказа и вообще о будущей деятельности Археографической Комиссии“, глав. обр., лл. 39 и 40.

³⁾ ibid. лл. 20—27.

Андреевский, препровождая ему ряд трудов по архивному делу, высказывался, с своей стороны, однако, против перевозки всех кавказских архивов в Тифлис, но поддерживал мысль об административной их централизации при архиве Главного Управления; что касается самой КАК, то он предлагал превратить ее в постоянную Губернскую Ученую Архивную Комиссию, по типу таких комиссий, существовавших уже в других городах ¹⁾.

Этот вопрос несколько раз возбуждался и позднее. Так, 2 июня 1906 г. председатель КАК (в то время—Д. Н. Михайлов) представил доклад, в котором предлагал: 1) создать в Тифлисе кавказский центральный архив; 2) увеличить штат комиссии вторым постоянным членом, и 3) придать ей характер постоянного учреждения ²⁾.

Наконец, уже в 1916 г., в годы войны, тот же Михайлов представил помощнику наместника на Кавказе кн. Орлову новый доклад, в котором предлагал признать архив Главного Управления (а теперь уже наместнический), „историческим архивом“, дела которого не должны подлежать уничтожению. Архив должен был получить соответствующее помещение и приведен в должный порядок в смысле систематического размещения дел, составления к ним описей, указателей и т. п., и при нем должна быть налажена научно-исследовательская и издательская работа. Вся работа по организации архива и разработки документов возлагалась по этому проекту на КАК, которая, в соответствии с этим, должна была получить соответствующее увеличение своего штатного ассигнования как на ее личный состав, так и на научно-хозяйственные нужды. Но в 1916 г. было уже не до КАК, и проект Михайлова утверждения не получил ³⁾.

В последние, можно сказать, дни своего существования, уже при председателе Г. Н. Прозрителеве, было предпринято очень широкое обследование всех кавказских архивов: была разработана и разослана соответствующая анкета; от очень многих архивов были получены ответы, которые подверглись в свою очередь в КАК обработке и сводке. По многим архивам, главным образом, нынешней Западной Грузии (Кутаисская губерния, черноморское побережье) были составлены описи. Весь этот материал (7 больших связок) до настоящего времени хранится среди наследия КАК ⁴⁾ и не потерял, как и весь вообще материал по работе комиссии по организации архивного дела на Кавказе вообще, и в Грузии в частности, своего актуального значения.

Переходим теперь к другой стороне деятельности КАК, к обнародованию ею исторических документов. До середины 80-х гг. к этому почти целиком сводилась вся деятельность КАК, выпускавшей за это время регулярно и в конце концов, очень быстро один за другим тома своих „Актов“.

¹⁾ Кобяков Андреевскому 28 нояб. 1887 г. (черновик) *ibid*, лл. 5—6; Андреевский Кобякову 21 дек. т. г.—*ibid*, 7—9 (см. также приложение).

²⁾ № 1/1. «Об учреждении Археографической Комиссии», лл. 59—66 (черновик). Резолюции на этот доклад в делах КАК нет.

³⁾ № 140/141 «Об увеличении штатного содержания Археографической Комиссии», лл 1—6 и 7.

⁴⁾ Автор настоящего очерка занят теперь обследованием этого материала и надеется в ближайшем будущем обнародовать результаты своей работы.

В архиве КАК сохранилось довольно большое количество дел, относящихся к изданию этих „Актов“¹⁾. Большинство этих дел, однако, в подавляющем количестве заключающихся в них документов — чисто хозяйственного характера: переговоры с различными фирмами о производстве типографских и литографских работ, счета, расписки и т.п.. Документов научно-програмного характера, относящихся, например, к детальной разработке плана „Актов“, обсуждению системы издания документов и т. п. среди этой категории дел архива КАК очень мало. Вот почему вскрыть внутренний процесс издания „Актов“ по этим делам почти невозможно. Позвидимо, до смерти Берже это дело велось почти совершенно единолично, как, в сущности говоря, единоличным учреждением была и сама КАК. Все лежало на самом Берже и на его деятельном сотруднике Берзенове (после смерти последнего — ряд других лиц и главным образом, с 1884 г., Кобяков). 22 января 1890 г., когда КАК приступала к изданию XII тома „Актов“ (время управления краем кн. Барятинского) высшею властью на Кавказе была учреждена особая проверочная комиссия „с целью достижения возможной осторожности при внесении в означенный том сведений, касающихся этой близкой к нам эпохи... и многих из лиц той эпохи, которые еще живы“. Проверочная комиссия была учреждена под председательством тайного советника Н. И. Прибиль и состояла на первых порах из председателя кавказского цензурного комитета Якимова, Д. Бакрадзе и Е. Вейденбаума. Эта комиссия, несмотря на то, что она старалась облечь свою работу в формы высшего научного руководства, являлась, конечно, по существу, чисто цензурным контролем над научно-издательской деятельностью КАК. Так из 1187 документов, предположенных на первых порах КАК к изданию в XII томе „Актов“, проверочной комиссией были признаны допустимыми к изданию только 168, при чем, по заявлению самой проверочной комиссии, ею были исключены не только отдельные документы, но и целые вопросы, по которым предполагалось обнаружение соответствующего матерьяла²⁾. В своем докладе от 27 марта 1897 г. председатель КАК, упоминая о том, что проверочная комиссия была учреждена „в виду исключительных обстоятельств того времени“, высказывался за ее сохранение и на будущее время³⁾. Проверочная комиссия продолжала существовать до последних дней самой КАК.

Не имея возможности восстановить внутренний процесс издания „Актов“, постараемся подвести итоги того, что в смысле издания исторического матерьяла было сделано КАК. Это подведение итогов сойдет, конечно, в значительной степени, к библиографическому обзору изданного КАК. „Акты“ — издание не особенно распространенное и к тому же довольно громоздкое для научного манипулирования, а потому такой обзор, сам по себе, может оказаться не лишним.

¹⁾ №№ 2/2, 10/11, 25/26, 31/39, 37/38, 45/46, 49/50, 52/54, 58/59, 61/62, 66/67, 69/74, 71/71, 74/76, 76/79, 78/81, 79/82, 80/83, 81/84, 84/87, 93/96, 95/97а, 98а/117, 103/105, 106/107, 117/122, 125/130, 129/134, 132, 133/133, 135/138, 137, 139/148, 146/147, 149.

²⁾ № 97/95. «Об образовании особой комиссии под председательством т. сов. Прибиль для рассмотрения матерьялов, которые выйдут в XII т. Актов...», лл. 1 и 2-4.

³⁾ № 1/1, лл. 19-20.

„Акты“ — единственное издание, которое предприняла и вела КАК. И. вышло в свет всего 12 томов (шестой — в двух книгах). Каждый такой том — большое in-folio, заключающее в себе не менее 700, а иногда и более 1000 страниц, богато снабженное портретами и, далеко не так богато, картами и планами. Продажная цена каждой такой книги была 25 руб. сереб. Сохранилось устное известие, что таким внешним видом и высокою ценою, затруднявшею широкое распространение „Актов“, было обусловлено разрешение, вообще, на предпринятие такого издания. До 1888-го года тома „Актов“ быстро выходили в свет один за другим: I — в 1866 г.; II — 1868; III — 1869; IV — 1870; V — 1873; VI, ч. 1-я — 1874; VI, ч. 2-я — 1875; VII — 1878; VIII — 1881; IX — 1884; X — 1885; XI — 1888. За тем последовал шестнадцатилетний перерыв, и XII (последний) том вышел в свет лишь в 1904 г. Все тома были изданы в Тифлисе.

Материал расположен в „Актах“ в общем хронологическом порядке и охватывает в каждом томе „время управления“ краем того или другого лица. В пределах каждого тома документы разбиты на отделы: относящиеся к Кавказу в целом, с подразбивкою их опять-таки по отдельным отраслям управления, и относящиеся к отдельным частям края; в пределах каждого из этих отделов — расположение документов хронологическое.

I том (2 части в одной книге) в первой части заключает в себе гужары и другие акты на грузинском, арабском, персидском и турецком языках за 1398 — 1799 г.г.: во второй — русские документы за вторую половину XVIII столетия и время управления краем ген.-л. К. Ф. Кнорринга 2-го (1762 — 1802 гг.). С этой части устанавливается общий заголовок „Кавказ и Закавказье за время управления...“, который и проходит дальше через все тома.

II том охватывает время ген.-от-инф. кн. П. Д. Цицианова (1802-1806). В приложении к этому тому — 1) Кайтагские рукописи, вывезенные в 1860 г. Берже из Дагестана, главным образом, XVI-XVIII вв. 2) Документы на персидском языке XVI-XVIII вв. 3) Документы на русском, грузинском и армянском языках XVIII в.

III том — время ген.-фельдм. гр. И. В. Гудовича (1806-1809).

IV том — время ген.-от-кав. А. П. Тормасова (1809-1811).

V том — время ген.-лейт. маркиза Ф. О. Паулуччи и ген.-от-инф. Н. Ф. Ртищева (1811 — 1816). В приложении — 1) *Observations sur la Perse* (1807). 2) *Idées sur une expédition dans l'Inde* (1807). 3) *Mémoire sur la Géorgie et sur les pays qui dépendent de son gouvernement. Par le L-Colonel Rottiers* (1815). 4) *Mémoire sur les frontières de la Russie avec la Perse et la Turquie d'Asie. Par le Marquis Paulucci* (1817). 5) *Д. З. Бакрадзе*. Кавказ в древних памятниках христианства. 6) Родословные таблицы ханов ширванских, бакинских и шекинских и султанов елисейских (владельцев захурских).

VI том (2 части в 2-х книгах) — время ген.-от-инф. А. П. Ермолова (1816 — 1827). В приложении ко 2-й части — 1) Грамоты, фирманы и другие акты (1398 — 1800). 2) Рескрипты, приказы, письма и пр. (1800 — 1827). 3) продолжение труда *Д. З. Бакрадзе*. 4) Родословные таблицы ханов ганджинских и кубинских.

VII том — время генерал - фельдмар. гр. И. Ф. Паскевича - Эриванского (1827 — 1831).

VIII том — время ген.-от.-инф., ген.-ад. бар. Розена I (1831 — 1837).

IX том — время ген.-от.-инф. Е. А. Головина (1837 — 1842) и ген. от-инф. А. И. Нейдгарда (1842 — 1844).

X том — время ген.-от.-инф. кн. М. С. Воронцова (1844 — 1856).

XI том — время ген.-ад. ген.-от.-инф. Н. Н. Муравьева (1854 — 1856)

XII том — время ген.-фельд. кн. А. И. Бяратинского (1856 — 1862).

В приложении — 1) Отчет князя Бяратинского по управлению краем за 1857 — 1859 г.г. 2) Дневник полк. А. И. Руновского, бывшего приставом при Шамиле в Калуге (1859 — 1862). Кроме общего для всех томов формата in folio этот том был издан также в малом формате, архивные документы и каждое из приложений — порознь, отдельными книгами.

Весь основной архивный материал первых 11-ти томов „Актов“ взят исключительно из б. Архива Главного Управления (Наместнического); в XII-й том вошло, кроме того, большое количество (662) документа из б. Архива Окружного штаба Кавказского Военного Округа, почти целиком погибшего в 1921 году

В предисловиях — почти к каждому тому — биографические данные (в очень большом количестве) об отдельных кавказских деятелях соответствующей эпохи; в XII-м томе эти данные снабжены ценными библиографическими указаниями.

Иллюстрационный материал располагается по томам следующим образом:

Портреты, рисунки и т. п.

I том — портрет Кнорринга

II том — портреты: груз. царя Ираклия II, царицы Дарии, ц-чей Иоанна и Вахтанга, каталикоса Антония II, и Гудовича; лист со снимками с печатей и факсимиле Ираклия II, Гергия XII, ц-цы Дарии, ц-ча Юлона, имерет. царя Соломона II, владетеля Мингрелии Григория Дадияни и др.

IV том — портреты ц-чей Теймураза, Баграта и Парнаоза, цар-ны Анны и Гормасова.

V том — портреты Паулучии, Ртищева, генер. Котляревского и ц-ча Александра, сына Ираклия II.

VI том, 1-я часть — портреты Ермолова и экзарха Феофилакта; 2-я часть — ц-цы Марии, жены Георгия XII и Фетх-Али-Шаха.

VII том — портреты Паскевича, Аббас-мирзы и ц-ча Юлона.

VIII том — портреты Головина, Нейдгарда и Шамиля.

X том — портреты Воронцова, его жены Е. К. Воронцовой, патриарха Нерсеса и ген. Бебутова.

XI том — портрет Муравьева.

XII том — портреты Бяратинского, Д. А. Милютина, Мегемет-Амина и гр. Н. И. Евдокимова.

Карты и планы:

I том — карта Кавказа.

V том — планы Асландузского брода и Ленкоранской крепости.

Х том — карты: движения отряда в Дарго (1845), окрестностей Дарго: Анчи-Меера и его окрестностей, окрестностей Андийских ворот; планы, аулов Салты (1847) и Гергебила (1848).

Двенадцать томов „Актов“ КАК заключают в себе богатейший материал по истории Кавказа, и в частности Грузии, материал, до настоящего времени, к сожалению, далеко еще не использованный целиком¹⁾.

Огромное научное значение этого материала не должно, однако, заслонять перед нами те недостатки с научно-издательской точки зрения, какими страдают „Акты“ почти на всем своем протяжении. Отметим эти недостатки особенно необходимо, раз речь идет о возобновлении и продолжении этого издания.

Первый и главный недостаток вытекал из основного задания КАК. „Акты“ должны были служить самой КАК материалом для „составления исследования о постепенном развитии в крае гражданского управления под русскими владычествами“. Отбрасывая стилистические тонкости, каждому ясно, что здесь шла речь об истории утверждения русского владычества на Кавказе. „Акты“ — материал, прежде все, для *правительственной* истории Кавказа в XIX веке. Жизнь страны и народа, поскольку эта жизнь не входила в поле зрения власти, хотя бы она и находила отражение в актах и документах правительственного характера, оставалась и вне поля зрения издателей „Актов“. Если к этому прибавить то, что это издание, почти на всем своем протяжении, оставалось единоличным делом, что оно сосредоточивалось в руках лиц, прекрасно знавших административный механизм кавказского управления, но, быть может, не всегда чутко понимавших жизнь местного населения в ее историческом разрезе, станут понятны неполнота и односторонность в подборе материала входившего в „Акты“. На одном частном примере пишущему эти строки пришлось в свое время это иллюстрировать²⁾.

Взятое даже в пределах того историческое понимания, какое легло в его основу, издание „Актов“ вызывает против себя серьезные замечания. Приходится прежде всего отметить крайнюю трудность научного пользования этим изданием в силу самого расположения этого материала в каждом отдельном томе. Сочетание двух принципов, хронологического и систематического, невыдержанность принципа самой систематизации (подразделение общего отдела по отраслям управления и отсутствие такового подразделения в отделах, относящихся к отдельным областям Кавказа), не говоря уже о трудности установления в каждом отдельном случае, какое имеет значение тот или другой документ, общекавказское или местное, оставляет огромный простор для личного усмотрения издателя. Исследователь всегда рискует

¹⁾ „Акты“ обратили на себя внимание и в Европе. Это издание использовано между прочим, в одном из лучших трудов на английском языке по истории утверждения России на Кавказе—F. Baddeley. The Russian conquest of the Caucasus (L. 1908)

²⁾ М. Полиевктов. Архивное «Дело» о восстании в Имеретии, Гурии и Мингрелии в 1819 — 1820 годах (საბჭოთაო მთაბჭ, 1924 წ., წგნ. II, стр. 199 — 220).

пропустить тот или другой, весьма, быть может, существенный для него документ. Само издание в этом отношении не идет ему навстречу. К каждому тому „Актов“ приложен указатель смешанного типа (личный, географический и предметный вместе) т.е. худшего типа, в настоящее время совершенно оставленный в научных изданиях документов. Совершенно отсутствуют, в тоже время, какие либо систематические таблицы и обозрения документов с соответствующими перекрестными ссылками, которые позволили бы быстро ориентироваться в матерьяле. Добавим еще, что каждый документ, иногда занимающий в издании несколько страниц, дается всегда под чисто внешним делопроизводственным заголовком — всеподданнейший отчет, рапорт, циркуляр, письмо и т. п. — без всякой хотя бы самой краткой характеристики его содержания.

Добавим еще, что в первых десяти томах „Актов“ документы печатались без указания на отдел архива и № дела, откуда они взяты. Это совершенно лишало возможности проверки изданного матерьяла по подлинникам и не давало в руки исследователя той драгоценной нити перехода от изданных памятников к необнародованным архивным богатствам, которая иногда играет такую решающую роль в исторических изысканиях. Только с XI-го тома вводятся ссылки на архивные дела.

Нельзя, наконец, обойти молчанием и иллюстрационную сторону издания. „А к т ы“ издавались по тому времени, действительно, художественно. Каждый том украшен фронтисписами и портретами, и рассматривать эти старые литографии в настоящее время — высокое наслаждение. Но портреты в научном издании, не преследующем специально иконографические задачи — роскошь; а на ряду с этим — поразительная бедность карт и планов. На все двенадцать томов издания 3 карты и 4 плана!

Вот главные замечания, какие можно сделать по поводу этого издания. Все отмеченные недочеты далеко, конечно, не сводят на нет все огромное значение для исторической науки этого издания. Оно навсегда сохранит за собою по праву принадлежащее ему место среди других изданий памятников истории России и Кавказа. Эти недочеты необходимо иметь в виду, раз ставится вопрос о возобновлении этого издания.

Предельною хронологическою датою обнародования документов по истории Кавказа КАК первоначально ставила 1864 г. С изданием двенадцатого тома „Актов“ она, таким образом, приблизилась к этому пределу. В центре, в Петербурге, никогда, повидимому, не смотрели на КАК, как на постоянное учреждение, и уже с конца 80-х г.г. торопили ее с окончанием ее работ и поговаривали о ее ликвидации¹⁾. Тем не менее, тотчас после издания XII-го тома КАК начала подготавливаться к изданию следующего, который должен был охватить время наместничества вел. кн. Михаила Николаевича (1863 — 1884 г.г.).

¹⁾ № 86/89 лл. 11 и 12 (копия отношения тов. мин. вн. д. Плева главноначальству ющему на Кавказе от 2 июня 1888 г., №10476), и лл. 45 и 46 (запрос канцелярии главноуправляющего гражданскою частью председателю КАК от 4 марта 1898 г., №2693).

Выпустить в свет этот том КАК не пришлось; ею был, однако, заготовлен для него очень большой матерьял, главным образом, в виде копий архивных документов. Нам и предстоит теперь, раз ставится вопрос о возобновлении издания документов по истории Кавказа в XIX веке, посмотреть, что представляет из себя этот матерьял. При этом будет не лишним ознакомиться, вообще, с состоянием того наследия, какое осталось у нас от КАК.

Все это наследие хранится в настоящее время в Центрархиве С.С.Р. Грузии, составляет здесь как бы особый архивный фонд, занимает 12 полок длиною 1,75 метра каждая (всего — 21 метр) и распадается на следующие отделы: I. Собственный архив КАК; II. архивы в копиях отдельных городов Кавказа и описи к ним; III. матерьялы по изданию I—XII тт. „Актон“; IV. матерьялы к изданию XIII тома „Актон“. V. дела и документы, взятые в КАК из различных архивов; VI. печатные матерьялы. Оставляя пока в староне IV отдел, о котором придется поговорить несколько подробнее, скажем несколько слов других.

I. *Собственный архив КАК* состоит из 155 №№ дел, относящихся к самым разнообразным сторонам деятельности КАК (осмотр архивов, издание „Актон“, денежные ведомости, сношения с другими учреждениями и т. д.). Почти все эти дела без исключения были заведены и составлены еще в самой КАК. В настоящее время к ним прибавлено, в сущности говоря, одно — № 149. „Отдельные бумаги и письма из дел б. КАК (1867 — 1917)“. К этому архиву составлена в настоящее время инвентарная опись; кроме того сохранилась старая его опись, доведенная до 1916 г. включ. Из сопоставления этих описей выясняется, что собственный архив КАК дошел до нас, за исключением утраты 2-3 незначительных дел, почти без всяких дефектов, в полной сохранности.

II. *Архивы в копиях отдельных городов Кавказа и описи к ним.* Содержание этого отдела составилось из обследования Фелицыным в 1894 — 96 г. архивов Северного Кавказа и из обследования кавказских архивов в 1916 г. при Прозрителеве. Первое обследование дало большое количество копий из архивов: 1. Ставропольского Губернского Правления (23 связки, более 2000 копий с дел 1777 — 1864 г.г. и описи к ним; две связки, сверх того, повидимому, утрачены), 2. Кубанского Войскового (14 связок, более 3000 копий с дел 1769 — 1865 г.г. и описи к ним) и 3. Центрального Владикавказского (6 связок, до 800 копий с дел 1800 — 1840-х г.г. и описи к ним); сверх того несколько связок, заключающих в себе копии с дел все названных архивов, а также Окружного Архива Штаба войск Кавказского округа, за те же, а иногда и более поздние годы. Результатом второго обследования были описи (в 6 связках) архивов следующих учреждений: кутаисских — уездного управления, губернского и уездного прокурора, казначейства, начальника местных войск, городской полиции и комендантского управления и дворянского депутатского собрания; шорапанского уездного управления, канцелярии владельца Мингрелии, рачинского участкового управления, сабехского участкового управления, вакинского округа и редут кальского соляного магазина.

III. *Материалы по изданию I—XII тт. „Актов“* — 7 связок, заключающих в себе, главным образом, копий с документов, уже напечатанных в указанных томах, а также черновики и различные бумаги, возникавшие по мере подготовки к изданию отдельных томов.

IV — см. ниже.

V. *Дела и документы, взятые в КАК из различных архивов.* Этот отдел заключает в себе дела, взятые в свое время в КАК для снятия копий из отдельных составных частей архива Главного Управления, а также и из некоторых других тифлиских архивов. В настоящее время к этим делам составлена опись. Этот отдел имеет временный характер. Все архивы, из которых взяты дела этого отдела, сосредоточены в настоящее время в Центральном архиве ССР Грузии, и по мере того, как эти архивы приводятся в порядок и описываются, в них передаются и дела из этого отдела.

VI. *Печатные материалы* — 10 связок печатных документов самого разнообразного содержания (указы, циркуляры, протоколы, отчеты и т. п.) за весь XIX и начало XX вв. Материал разложен по связкам в систематическом и отчасти хронологическом порядке.

Переходим теперь к наиболее интересующему нас отделу —

IV. *Материалы к изданию XIII тома „Актов“.* Содержание этого отдела распадается на две группы: а) копии с документов, предполагавшихся к напечатанию в этом томе и в) отдельные рукописи и бумаги.

Копии с документов имеют вид вполне уже подготовленных к печатанию. Все они прошли в свое время через проверочную комиссию и носят на себе ту или другую ее резолюцию. В подавляющем большинстве на всех копиях — соответствующий архивный шифр. С другой стороны, эти копии далеко не по всем отделам охватывают хронологически всю ту эпоху, которой должен был быть посвящен настоящий том (1863 — 1882 г.г.). Самый беглый просмотр заставляет заподозривать во многих случаях их точность и правильность. Общее количество этих копии, на глаз, без точного подсчета, до 8000 листов писчей бумаги, заполненных в большинстве случаев с обеих сторон. До $\frac{1}{3}$ всех копий было уже разнесено КАК по отделам, при чем эти отделы далеко не равномерны по количеству отнесенных к ним документов; остальные остались в виде общей кипы, в настоящее время разобранной в хронологическом порядке. Даем перечень названных отделов с обозначением соответствующим числом звездочек (*) степени их количественного богатства и указанием ордельных дат.

I	Общие распоряжения	27 апр.	64 г.	— 14 янв.	76 г.
II	Реформа местного управления	22 июл.	63 г.	— 26 янв.	74 г.
III	Местные учреждения	23 мая	64 г.	— нач.	76 г.
IV	Кавказское горское управление	28 дек.	69 г.	— 20 нояб.	79 г.
*V	Туземцы и инородцы	30 окт.	54 г.	—	80 г.
**VI	Колонизация края	10 сент.	62 г.	— 5 окт.	79 г.
***VII	Крестьянское дело	21 март.	61 г.	— 7 дек.	83 г.
VIII	Дело просвещения:				
	1. Театр	4 февр.	63 г.	— 17 апр.	81 г.

	*2. Ученые общества	20 апр.	61 г.—	29 апр.	80 г
	3. Печать	21 июн.	61 г.—	21 авг.	72 г.
	**4. Учебные заведения	22 янв.	62 г.—	17 апр.	81 г.
**IX	Духовная часть:				
	1. Православное исповедание.	17 март.	66 г.—	1 окт.	78 г.
	2. Сектанты.	22 февр.	57 г.—	14 апр.	72 г.
	3. Армяно-григор. исповедание .	сент.	61 г.—	11 февр.	81 г.
	4. Католич. и протест. исповедь	8 сент.	65 г.—	15 июн.	71 г.
	5. Мусульманск. исповедание .	22 мая	63 г.—		73 г.
X	Медицинская часть.	5 авг.	66 г.—	18 март.	80 г.
XI	Полиция и стража:				
	1. Полиция и стража	8 июн.	62 г.—	1 апр.	75 г.
	2. Ограждение общей безопасн.	19 июл.	58 г.—		77 г.
	3. Важные происшествия	31 март.	65 г.—	4 авг.	75 г.
**XII	Судебная реформа.	12 сент.	63 г.—	8 дек.	79 г.
XIII	Пути сообщения	13 янв.	57 г.—	30 мая	80 г.
XIV	Почтовое сообщение	7 окт.	67 г.—	11 дек.	80 г.
**XV	Устройство городов.	2 февр.	57 г.—	дек.	80 г.
**XVI	Финансы	10 мая	62 г.—	6 апр.	81 г.
*XVII	Межевое дело		64 г.—	24 июл.	79 г.
*XVIII	Горное дело	12 февр.	65 г.—		80 г.
**XIX	Государственные имущества . .	2 янв.	61 г.—	20 март.	81 г.
**XX	Сословно-поземельные отношения	1 февр.	63 г.—	нач.	80 г.
XXI	Ревизии и отчеты наместника .		64 г.—	14 мая	81 г.
*XXII	Разные сведения		63 г.—	15 окт.	78 г.
**ФIII	Дипломатическая часть	15 февр.	63 г.—	16 сент.	80 г.

Копии, оставшиеся после КАК не разложенными по отделам, охватывают время с 4 мая 61 г. по 6 авг. 80 г.

Отдельные рукописи и бумаги этого отдела (не вполне еще разобранные) представляют из себя частью материал справочного характера к данному тому „Актов“ (соответствующие выписки из Полн. Собр. Законов, биографические данные об отдельных деятелях и т. п.), частью отдельные очерки и статьи научного характера, которые точно также должны были, повидимому, быть как то включены в издание. Количество таких бумаг и рукописей очень велико, но некоторая часть между ними является повидимому, личным архивом Е. Г. Вейденбаума.

Таково дошедшее до нас наследие Кавказской Археографической Комиссии, отражающее на себя весь ход ее деятельности за полвека ее существования, обрисовывающее и ее дальнейшие планы и намерения. Суммируя все сказанное и возвращаясь к резолюции батумского краеведческого съезда, мы в праве сказать, что возобновление деятельности КАК, конечно в новых, соответствующих условиях современности, формам, по состоянию этого наследия, вполне возможно. Что касается, в частности, продолжения издания документов по истории Кавказа и Грузии в XIX—XX вв., то и в данном случае мы располагаем для этого достаточным материалом, но этот материал

нуждается еще в некоторой обработке. Само собою разумеется старые подразделения материала, принятые в свое время КАК, подразделения и хронологические и систематические, в настоящее время не могут быть обязательны. Быть может, было бы и научно правильнее, и технически удобнее вести издание или по небольшим хронологическим периодам или по отделам, не столько отражающим на себе административные разделы не существующих уже в настоящее время учреждений, сколько охватывающим те или другие стороны общественной жизни как в ее социальной структуре, так и в ее духовной культуре. Материал, подготовленный КАК к печати, помимо того, должен быть еще пополнен и проверен по архивам. С другой стороны, большое количество, копий из архивов Северного Кавказа позволяет поставить на очередь вопрос не только о продолжении издания „Актов“, но и о переиздании в значительно дополненном и в корень исправленном виде вышедших уже в свет томов.

Резолюция батумского краснедческого съезда, по состоянию наследия Кавказской Археографической Комиссии, является вполне приемлемой. О принципиальном сочувствии этой резолюции двух мнений, нам кажется, быть не может.

Приложение.

Милостивый Государь

Весьма польщенный обращением Вашим ко мне в столь важном вопросе, как дальнейшая судьба кавказских архивов, богатых массою интереснейшего исторического матерьяла, я с полною готовностью высылаю Вам теперь же те немногие указания, какие имеются у нас по русскому архивному делу, а именно: 1) первую часть читаемых в Археологическом Институте лекций по науке об архивах, с обещанием выслать вам, в половине будущего года, вторую часть этих лекций, в которой будет представлена теория ведения архивов; 2) брошюру покойного Н. В. Калачова „об архивах, их государственным значении и устройстве“; 3) журналы состоявшей под председательством Калачова Высочайше учрежденной Комиссии об устройстве архивов (кн. 1. отд. 3, Сborn. Археолог. Инст.) и 4) составленные мною для губернских ученых архивных Комиссий главнейшие начала по созданию губернских исторических архивов.

Вместе с тем, интерес поднятого Вами вопроса об описании архивов Кавказа, дальнейшем их хранении и заведывании, а также видимое из Вашего письма ко мне желание Ваше поставить это дело твердо и на самых рациональных началах, — побуждают меня поделиться с Вами несколькими мыслями. По моему личному мнению, находящему себе однако же подтверждение в опытах по централизации архивов в Западных государствах, соединение всех архивов Кавказа в один общий, центральный архив в Тифлисе может представить довольно существенные неудобства. Не говоря уже о том, что такая централизация вызовет большие расходы по перевозке дел, а вместе

с тем и неизбежную в подобных случаях утрату в делах, самое пользование свезенными из разных мест архивами делается крайне затруднительным для тех, кто желая заняться или извлечь из них справку, живет вдали от Тифлиса, и т. д. Поэтому, если бы для архивов Кизлярского, Георгиевского, Моздокского и других указываемых Вами местностей, нашлись на месте: с одной стороны — люди, способные разобрать и описать их, по вашим указаниям, а с другой — помещения, хотя бы и небольшие, но удобные для хранения архивных дел и безопасные от огня, то эти условия можно бы предпочесть предполагаемой централизации. В этом случае, Тифлисский архив мог бы сделаться главным архивом Кавказа, имея у себя точные каталоги (непреренно при том карточные) всех остальных кавказских архивов, а эти последние стать по отношению к нему филиальными его отделениями, с небольшим составом администрации. Кроме того, мне представляется еще один путь, посредством которого было бы возможно в значительной степени обеспечить и облегчить успешное выполнение задуманной Вами задачи, а именно: преобразование существующей ныне в Тифлисе Археографической Комиссии в губернскую ученую архивную Комиссию, с созданием при ней губернского исторического архива. Хотя мне точно и неизвестен численный состав Археографической Комиссии, но, основываясь на имеющихся уже примерах, можно почти с уверенностью сказать, что, при преобразовании ее в Архивную Комиссию, число труженников по архивному делу значительно увеличилось бы, так как в состав последней могли бы войти не только представители науки одного Тифлиса, во главе с Вами, как председателя такой Комиссии, но и научные силы вообще всею Кавказа, интересующиеся сохранением и изучением его вещественных и письменных памятников.

Для ознакомления Вас с условиями учреждения ученых архивных Комиссий, их задачами и деятельностью, имею честь препроводить Вам шесть выпусков издаваемого Институтом „Вестника археологии и истории“ и отчет о существующих уже архивных Комиссиях за 1886 год, с просьбою, если можно, исходатайствовать пред главноначальствующим гражданскою частью на Кавказе для библиотеки Археологического Института экземпляр изданных Археографическою Комиссиею „Актв“.

При желании полного успеха начатому Вами доброму делу и готовности, чем могу служить, этому делу, имею честь быть

Вашим,

Милостивый Государь,

покорным слугою

И. Андреевский.

С. Ж. Какабадзе.

Акад. М. Броссе и его значение в грузинской историографии.

(Речь, читанная на чрезвычайном заседании Кавк. Ист.-Арх. Инст. Академии Наук 10 сентября 1925 г. по поводу двухсотлетнего юбилея Академии Наук С. С. Р.).

Тема — Броссе и его значение в грузинской историографии, значительно облегчает мое, как докладчика, положение благодаря тому, что к славному юбилею Академии Наук, деятельность которой для кавказоведения, в частности для грузиноведения, имела столь многие ценные результаты, успел уже появиться целый ряд статей, посвященных выяснению роли отдельных академиков в деле изучения Кавказа и Грузии, в частности роли Броссе в грузиноведении. Я позволю себе поэтому не останавливаться на детальном изложении этапов деятельности Броссе, как грузиноведа. Тем менее я сочту своей обязанностью заняться подробным перечислением его общественных научно-литературных заслуг. Конечно, само по себе даже простой перечень его трудов, дающий свыше 240 названий, представляется весьма импозантным, в особенности если принять во внимание все многообразие ученой деятельности Броссе. Да и в самом деле, нет действительно ни одной отрасли грузинской исторической науки, которой Броссе не постарался в свое время положить прочный фундамент. Да и не только чисто исторической науки. Внимание Броссе часто выходило за пределы историографических интересов. Начать с его грамматики груз. яз., одной из первых его работ, изданной еще во время его пребывания в Париже до приглашения в Академию Наук, работы, которая до сих пор, если не считать грамматики Дирра на немецком яз., является единственным пособием для западно-европейского ученого мира при изучении груз. яз. Я не говорю уж об его другой крупной работе, проделанной в сотрудничестве с Д. Чубиновым, — груз.-русск. - французском словаре, единственном также до сих пор доступном для западно-европейцев грузинском глоссарие. Грузиновед не может также забыть его заслуг по приведению в известность наличных тогда памятников груз. светской и духовной литературы, перечень которых впервые был составлен и опубликован Броссе. Нельзя забыть также его издания, в сотрудничестве с Чубиновым и Палавандовым, поэмы „Витязь в барсовой шкуре“, являвшегося первым после более чем столетнего перерыва. Но эти работы не чисто исторического характера являются

лишь показателем разносторонности Броссе, всегда стремившегося прийти на помощь для заполнения пустого места при тогдашнем в грузиноведении безлюдии. Если такова была его роль вообще в грузинской филологии, тем более важное значение приобретают его заслуги по отношению непосредственно к историографии Грузии. Его издание груз. летописей, вместе с французским переводом, не только представляет и поныне не превзойденный полный кодекс груз. летописных трудов, но вместе с тем, в „Введении“ и „Дополнении“ к этому изданию, открывало новые виды путем использования армяно-арабо-персидско-турецких материалов и давало весьма яркие для своего времени наброски по отдельным вопросам социально-культурной жизни прошлого Грузии. Вполне понятно поэтому, что это издание по справедливости приобредло вполне заслуженное среди грузиноведов имя, для которых оно до сих пор не перестает быть почти настольной книгой. Следует ли еще раз подчеркивать то громадное значение, которое до сих пор имеет для груз. историка, археолога и историка искусств его известное археологическое путешествие, совершенное в 1847—1848 г.г. Излишне было-бы также останавливаться на его кратком с франц. переводом издании географии Вахушта, а также многих других исторических источников и материалов, всегда сопровождаемых тщательно продуманными и любовно составленными комментариями. Все эти работы, сделавшие после их появления возможным говорить о груз. историографии, как о серьезной научной дисциплине, слишком общеизвестны, чтобы на них подробно останавливаться. Я бы хотел в сегодняшнем сообщении подчеркнуть лишь один момент, чисто идеологического характера, который дает нам возможность определить роль Броссе в связи с преемственным развитием и ростом грузинской историографии в 18—19 в.в.

В первой половине 19-го в., ко времени выступления Броссе, в груз. историографии наблюдалось полное затишье. Творческая научная мысль после царевича Вахушта, казалось, остановилась на одной точке. Но это была только внешняя показная сторона. На самом деле историографическая мысль среди образованных грузин продолжала жить и это в первую очередь среди родовитой груз. знати, среди царевичей и их свит, которые в период деятельности Броссе продолжали пребывать в Петербурге и Москве. Правда, среди царевичей не было ученых историков, если не считать царевича Теймураза, имевшего большую склонность к научным занятиям и оставившего нам несколько не безинтересных историч. трактатов. Но царевичи олицетворяли в себе традиции погибшего в своем государственном бытии царства и эти традиции находили, конечно, весьма любопытное преломление в определенных исторических исканиях, переходя в платоническую любовь к истории Грузии, в поощрении всяких попыток изучения этого прошлого. Вот в такую груз. среду попал Броссе. Еще в бытность в Париже Броссе успел завязать переписку с одним из грузинских царевичей, имевшим при том склонность к историческим занятиям, а именно с ц-чем Теймуразом, который впоследствии являлся деятельным пособником Броссе в его научной деятельности. Доказательством этого может служить, например, трактат о монетной

системе в Грузии, который ученым царевичем был составлен по просьбе Броссе и к его сведению. Не даром поэтому в силу нитей, ведущих отдельные моменты научной деятельности Броссе к царевичу Теймуразу, принято называть царевича Теймураза учителем Броссе. Но вся эта развенчанная в своем былом величии среда царевичей в осознании исторических судеб своей страны находилась в полной идеологической зависимости от известного груз. историка серед. 18 века ц-ча Вахушта. Вахушт — крупнейший груз. историк и географ нового времени — создал фермент грузин. исторической мысли, миновать который не мог бы никто из новых поборников грузин. исторической науки. Этим, быть может, обоянием творческой силы Вахушта, а не только одним идеологическим влиянием царевича Теймураза и других царевичей следует объяснить, что в лице Броссе, хотя и писавшего по-французски, фактически мы имеем продолжателя груз. исторической мысли 18-го века. Конечно, размах Броссе, как академика, как лица вооруженного всеми методами современной ему исторической и филологической науки, был совершенно иной, чем, напр., царевича Вахушта. Но в этом, как раз, и интересная черта в работах Броссе, что он, держась на высоком уровне академической работы, сумел сохранить преемственную связь с грузин. исторической мыслью, каковой она смогла сконструироваться в незатейливых условиях культурного состояния Грузии в 18 веке. Поразительно его любовное отношение к прежним работникам и прежде всего к царевичу Вахушту, работавшим, по сравнению с Броссе, несомненно в весьма плохих во всех отношениях условиях и прежде всего с точки зрения научных методов. И этим, быть может, объясняется, что Броссе, хотя и работавший все время в Петербурге в качестве члена Акад. Наук и при том на французском языке, приобрел среди грузин до сих пор еще живучую репутацию своего грузинского же ученого. Преемственность развития груз. исторической мысли с именем Броссе не прерывалась. Он явился как бы продолжателем дела предыдущих груз. поколений, как бы вросся, несмотря на свой франц. яз., в среду грузин. историч. мысли. Броссе, поэтому, не стремился создавать своей собственной школы, он только ставил себе целью обогатить и углубить работу предыдущих поколений в области груз. историографии, одновременно сделав груз. первоисточники доступными для европейского ученого мира. Общеизвестны огромные и блестящие заслуги этого признанного основоположника научной груз. историографии. И этими своими заслугами Броссе создал другую школу, школу строгой преемственности в развитии груз. историч. науки. Не имея прямых учеников, Броссе, благодаря этому своему качеству, должен был иметь и действительно имел непосредственных продолжателей своего дела в лице Д. Бакрадзе, Ф. Жордания, М. Джанашвили и Е. Такайшвили, имеет и теперь таких продолжателей в лице более молодых деятелей груз. историографии.

არსენი ზაქონდიელის ახლად მოკოპებული სიგელი 1240 წლ. ახლოს დროისა.

მთავარარქივის მიერ უკანასკნელ ხანში მოპოებულია ერთი ფრიად საყურადღებო ტყავის სიგელი, რომელიც წარმოადგენს არსენი ჯყონდიელ მწიგნობართ უხუცესის მიერ გეგლა აბულხოტრიძესადმი მიცემული წყალობის წიგნს და რომელიც შეიძლება ჩაითვალოს ქართული დიპლომატიკის ერთ უმნიშვნელოვანეს ძეგლად. სიგელი წარმოადგენილია ტყავის გრძელ გრავნილად და შეიცავს ტყავის 4 ნაჭერს, სულ ზომით $177\frac{1}{2} \times 25 - 25\frac{1}{2}$ სანტიმ.. კალიგრაფიულად სიგელის ტექსტი შესრულებულია ჩინებულის ხელით, ასე რომ ეს საბუთი ამ მხრივ შეიძლება ჩაითვალოს, თამარ მეფის 1202 წლის შიო-მღვიმის სამწუხაროდ აწ უკვე დაკარგულ საბუთთან ერთად¹⁾, მე-13 საუკუნის ქართული მხედრული დამწერლობის ერთ-ერთ საუკეთესო ნიმუშად.

საბუთი მიცემულია არსენი ჯყონდიელ მწიგნობართ-უხუცესის მიერ ბათლის „სამსახურად“ მოვლის შემდეგ. ბათლისი აქ ალბად იგივე აწინდელი ბითლისი უნდა იყოს. როგორც ეტყობა, ეს გამგზავრება ბათლისის დიდი სახელმწიფოებრივ ხასიათის დავალებით ყოფილა, რაც სჩანს აბულხოტრიძესთვის „ერდგულად მსახურებისათვის“ სოფელ ლუერკის მიცემის ფაქტიდანაც. სიგელის დასათარიღებლად მნიშვნელობა აქვს იმ ფაქტს, რომ საბუთს რუსუდან მეფის გარდა ხელს აწერს დავით მეფეც, რომელიც ცხადია ნარინ დავითი უნდა იყოს. ნარინ დავითი დაიბადა 1230 წ. და 1236 წ. ექვსი წლის ის უკვე მეფედ აკურთხეს²⁾. თუ ხელის მოწერა სიგელზე თვით დავით მეფეს ეკუთვნის, მაშინ საფიქრებელია, რომ სიგელი მიცემული იქნებოდა რუსუდანის მეფობის უკანასკნელ წლებში, როდესაც დავითი უკვე მთლად მცირე არ იქნებოდა, დაახლოებით მაშასადამე, 1242 — 1245 წლებში.

სიგელი საყურადღებოა იმიტაც, რომ მას ხელს აწერს მთელი რიგი პირველხარისხოვან ისტორიულ პირთა: ქართლის კათალიკოზი არსენი, ბასილი ჯყონდიელი მწიგნობართ-უხუცესი და პროტოიპერტიმოსი, დიდისა მონასტრისა (უნდა იგულისხმებოდეს გელათი) წინამძღვარი ნიკოლოზ, ავაგ ათაბაგი, შაჰანშა მანდატურთ-უხუცესი, საწოლისა და საჭურჭლის მწიგნობარი იშხნელ ყოფილი ანტონი და მამურჩაი³⁾ მეჭურჭლეთ-უხუცესი. ეს ხელის მოწერანი სძრავს საინტერესო საკითხებს.

¹⁾ ამ საბუთის ფოტოგრაფიული პირი დაბეჭდილი იყო ს. კაკაბ., შიო-მღვიმის სამი ისტორიული საბუთი, ტფ. 1913 წ.

²⁾ თ. ყო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები... II, 124.

³⁾ ზეველ ხელისმოწერაში იკითხება მ მ რ ჩ ა ი, რომელიც შეიძლება იყოს მ მ მ უ რ ჩ ა ი — მამუჩა, მანუჩარის მაგივრად.

აღსანიშნავია უპირველეს ყოვლისა, რომ სიველს. რომელიც მიცემულია არსენი ჭყონდიდელის მიერ, ხელს აწერს მეორე ჭყონდიდელიც — ბასილი მწიგნობართ-უხუცესი. ხელის მოწერის ადგილი და ხასიათი თითქმის უეჭველად ყოფს, რომ ბასილი ჭყონდიდელს ხელი მოუწერია სიველზე საბუთის შესრულებისთანავე. მაშასადამე, საბუთის დაწერისას საგულისხმებელია იყო ორი მწიგნ.-უხუცესი — თვით არსენი და ბასილიც. რადგანაც საქართველოს სახელმწიფოებრივმა პრაქტიკამ იცოდა — ყოველ შემთხვევაში ამ დრომდის — ერთი მწიგნობართ-უხუცესი, ამიტომ ეს საკითხი საჭიროებს გარკვევას.

ერთ-ერთ სათანადო წერილში¹⁾ უკვე კარგა ხანია ნაჩვენები იყო, რომ მე-13 საუკ. პირველ ნახევრის საქართველოს კათალიკოზების სია შეიძლება გამოხატულ იქმნას შემდეგნაირად: თამარის დროს მე-13 ს-ნის დასაწყისში — იოანე ამის შემდეგ ეპიფანე, რომელიც სწანს 1218 წ. (ანისის ცნობილი ქართული წარწერა; ნ. მარ რის მიერ გამოქვეყნებული), ამის შემდეგ 1218 — 1224 წლებში არსენი III და გიორგი; 1224 — 1233 წ. არსენი IV ბულმაისისძე, რომელიც შემდეგ კათალიკოზობას თავს ანებებს, უბრალო მწირად ცხოვრობს შიო-მღვიმეში და ცოცხალია 1249 წელსაც. არსენი IV-ს შემდეგ კათალიკოზად ზის არსენი V, ამის შემდეგ მიქაელ, რომელიც სწანს 1249 წელს. 1250 წლიდან კი კათალიკოზად უნდა ყოფილიყო ნიკოლოზ. ასეთი იყო დასკვნები, გამოტანილი სათანადო მასალების გარჩევის შემდეგ.

უნდა ითქვას, რომ არსენი IV ბულმაისისძის მიერ უნდა ყოფილიყო მიცემული შიო-მღვიმის სიგელის ერთი ნაწყვეტი, რომელიც თ. ჟორდანიას ჰქონდა დაბეჭდილი²⁾ და რომელსაც ის 1218 — 1227 წლებს აკუთვნებდა. ეს სიგელი, შინაარსით ძლიერ საუბრალოდ, მოწვევული იყო ფრიად ცუდ მდგომარეობაში: ეტრათი გაცვრცილი იყო და მელანი უმეტესად გადასული. თ. ჟორდანიას ამ სიგელს ასწერს შემდეგნაირად: „სინოდ. კანტორის გუჯრებში იპოვება წარჩინებულის მხედროლის ხელით ტყავზე ნაწერი სიგელი № 66 (სიგრძით 2^{3/4} არ-შინი, სიგანით 1^{1/2} არ.შ.). უმეტესი ნაწილი (ანუ თვით ტექსტი) სიგლისა, რომელიც ხუცურად ყოფილა დაწერილი, დაკარგულია, დარჩენილა ტექსტისაგან მხოლოდ ერთი ნაწილი წყევა-კრულვისა, ხუცურად დაწერილი და ხელმოწერანი. რაც დარჩენილა, ისიც მეტად დაზიანებულია. ეტრათი აქა-იქ დაგლეჯილია ანუ მოცრცილი სიძველით. მაგრამ რაც დარჩენილია, ისიც არ არის უმნიშვნელო ჩვენის ისტორიისა და მწერლობისათვის“³⁾. როგორც თ. ჟორდანიას მიერ დაბეჭდილ ტექსტის ნაწყვეტებიდანაც სწანს, საბუთი წარმოადგენდა საეკლესიო კრების განჩინებას შიო-მღვიმის მონასტრის უფლებათა შესახებ. „...[ესე ვითა] ზემოთ დაგვიწერია მე გლახაკა არსენს ქ' კ'სა წამე[ბითა]---თლი ების-კხოთათა წ'სა უდაბნოჲსა მღვმისათჳს“... და სხ. ქართლის მთავარეპისკოპოსის საბას ხელის მოწერაში ვკითხულობთ: „[ესე] ვითა წ'დასა კრებასა და წ'მიდასა მამამთავარსა ჩუენსა არსენის ქს მ'რ ქ' კ'სა განუჩენია ბჳობითა და დიდთა მამამთავართა და მოძღუართა ჩუენთა კელით წერილინ დაუმტკიცებინ, მეცა გლახაკი ქ' მ'კზი საბა კელის მოწერით დავამტკიცებ“... ამ დამტკიცებითი ხასიათის მინაწერთაგან ცხადად სწანს საბუთის ხასიათი. ის ექვს გარეშეა წარმოადგენდა საეკლესიო კრების განჩინებას კერძოდ შიო-მღვიმის შესახებ.

¹⁾ ს. კაკაბაძე, მე-13 ს-ნის პირველ ნახევრის საქართვე. კათალიკოზები, ტფ. 1913 წ.

²⁾ თ. ჟორდ., ისტორიული საბუთ. შიო-მღ. მონასტ., 50—52; ქრონიკები, II, 94—96.

³⁾ იქვე, გვ. 50 და გვ. 94.

სამწუხაროდ ეს ფრიად საინტერესო საბუთი 1920 წ. აღმოს. საქართველოს სხვა სამონასტრო საბუთებთან ერთად დაიღუპა სტანიცა კავკასკაიაში. 1912 წ. ტფილისის გუბერნიის მიწათ-მოქმედების და სახელმწიფო ქონებათა სამართელო აქციეში ძველ ქართულ საბუთებზე მუშაობისას მე სხვა საბუთებთან ერთად გავსინჯე ეს საბუთიც, რომელიც მაროლაც შეტად ვაცრცნილი აღმოჩნდა. ბევრი დაკვირვების შემდეგ შესაძლებელი შეიქნა თვალსაჩინოდ უფრო მეტი ტექსტის აღმოკითხვა, ვიდრე ეს თ. ყორღანიას ჰქონდა. საბუთს თან ჰქონდა შემდეგი საუკუნეების, უფრო მე-17 ს-ნის, სახელდობრ როსტომ მეფის დროინდელი მინაწერები ქართულად და სპარსულადაც. ყველა ეს მინაწერებიც ჩემ მიერ მაშინვე გადმოწერილი იქნა. სამწუხაროდ ეს გადმონაწერები შემდეგ, მიუხედავად ბევრი ძიებისა, ჩემს ქალაქებში ვეღარ ვიპოვე და როგორც სჩანს სამუდამოდ დაკარგული უნდა იყოს. საჭიროდ ვთვლი ამიტომ აქ აღვნიშნო, რომ განჩინების ჩემ მიერ წაკითხულ ტექსტში გარკვევით იყო ნათქვამი „ორთავე სამთავროს“ ეპისკოპოსთა და მამამთავართა შესახებ, რომელთაც მიუღიათ მონაწილეობა ხსენებულ განჩინების შედგენასა და მის დამტკიცებაში. ეს საყურადღებო ცნობა „ორთავე სამთავროს“ ეპისკოპოსთა შესახებ, რომლის აღნიშვნას დაუკარგველობისათვის აქ მე საჭიროდ ვსთვლი, ფრიად დამახასიათებელია საერთოდ ეპოქისათვის. ეს გამოთქმა ჯერ კიდევ არ იძლევა მტკიცე საფუძველს განჩინების მისაკუთვნებლად ულუ-დავითის და დავით ნარინის მიერ სამეფოს ორ სამთავროდ გაყოფის დროისთვის. მემატინე, როგორც ცნობილია, ამ გაყოფის შესახებ გადმოგვეცემს: „მაშინ არღარა იყო ღონე, დაამტკიცეს (ქართველთ), რათა განყონ სამეფო და საჭურჭლე ორად და აჩინნეს თავადნი სამეფოსანი და განუყვეს ორად, ტფილისი ორად და ქუთაისი ორად და თავადნი და ერისთავნი ურთიერთ შეასწორეს ნიკოფსით დარუბანდამდე და განყვეს სამეფო და საჭურჭლენი ორად... და აქა იქნა განყოფა სამეფოსა და მიერითგან შეიქნა ორ სამეფოდ“¹⁾. როგორც ამ ციტატიდან სჩანს, სამეფოები გაყოფის შემდეგ კვლავ სამეფოებად იწოდებოდნენ და არა სამთავროებად. სამთავროს სახელით საეკლესიო კრების დასახელებულ განჩინებაში იგულისხმებოდა, როგორც საეპიკრებელია, საქართველოს ეკლესიური ერთეულები — საკათალიკოზო ქართლისა და აფხაზეთისა. საჭიროა აქვე აღვნიშნოს **აფხაზეთის საკათალიკოზო**, რომლის განცალკევებით არსებობა ამ დროს, ექვს გარეშეა, კარგა ხნის ისტორიული ფაქტი იყო. „ორთავე სამთავროს“ ეპისკოპოსები ეს ალბად უნდა იყოს აფხაზეთის და ქართლის საკათალიკოზოს მღვდელმთავრები, რომელნიც ერთად შეკრებილი ყოფილან საეკლესიო კრებაზე. თვით ფაქტი საეკლესიო კრებაზე ორთავე სამთავროს მღვდელმთავართა შეყრისა ცხადად ამტკიცებს, რომ საქართველოს სახელმწიფოებრივ მთლიანობისას, როგორც ეს საფიქრებელიც უნდა ყოფილიყო, ეკლესიურ ცხოვრებაში მაინც ერთი ხაზი არსებობდა.

თვით საკითხი აფხაზეთის საკათალიკოზოს დაარსებისა ღირსია დეტალურად განხილვას. გაცხრით ჩვენ თავის დროზე გვქონდა დასკვნითი დებულება გამოთქმული, რომ აფხაზეთის საკათალიკოზოს დაარსება უნდა მიეკუთვნოს თამარის მეფობის მეორე ნახევარს, სახელდობრ 1194 — 1204 წლებს²⁾. მართლაც, რომ აფხაზეთის საკათალიკოზო ტახტი არსებობდა **დამოუკიდებლად უწი-**

¹⁾ ქ. ცხოვრ. I, 320; მარ. ვარ., 677.

²⁾ ს. კაკაბ. ძე, თამარ მეფე და მისი მნიშვნელობა საქართ. ისტ., 12; შიო-მღვიმის სამი სიგელი, 11.

ნარეს მე-13 საუკუნისა, ჯერ-ჯერობით მტკიცე საბუთი არა სჩანს. მართალია ქართლის ცხოვრების მე-18 საუკუნის ვერსიებში შეტანილია ცნობა აფხაზეთის საკათალიკოსოს დაარსების შესახებ 830 წელს¹⁾, მაგრამ ეს ცნობა არ მოიპოვება მატჩანის ვახტანგის კომისიის უწინარეს ვერსიებში და გარდა ამისა თვით თავისი ხასიათითაც, წელთა აღრიცხვით ქრისტეს დაბადებიდან, ეს ცნობა მატჩანეში ექვს გარეშეა მე-18 საუკუნეში შეტანილს უნდა წარმოადგენდეს. მართლაც ქართული საისტორიო წყაროები ჯერ-ჯერობით არ იძლევა არავითარ დასაყრდნობ მასალას მე-9—12 ს-ნეებში აფხაზეთის დამოუკიდებელ საკათალიკოსო ტახტის არსებობის შესახებ. დავით აღმაშენებლის დროს, მაგალითად, მისი მეფობის მემატჩანე არსენი იხანეიებს მხოლოდ ქართლის კათალიკოს ხობრობის ისეთ ადგილებშიდაც, სადაც აფხაზეთის კათალიკოზიც მოხსენებული უნდა ყოფილიყო, რომ ასეთი დამოუკიდებელი საკათალიკოსო ტახტი მაშინ არსებულებოდა. თამარის გვირგვინის კურთხევის დროს, მაგალითად, „ვინათგან ლიხთიმერთაგან იყო დადგმად გურიგუინისა თავსა სამეფოსა, აწვიეს მონაზონი ღირსი, მადლით შემოსილი მთავარეპისკოპოსი ქუთათელი ანტონ საღირისძე მიღებდად გურიგუინისა“²⁾. ის გარემოება, რომ აქაც აფხაზეთის კათალიკოსზე ხსენება არ არის, არ შეიძლება, ჩვენის აზრით, შემთხვევით აიხსნას. მართლაც საყურადღებოა, რომ 1170 წ. ერთს ტყავის სიგელში გიორგი მეფისა, რომელიც დაცულია ტფილისში საისტ.-საეთნოგრ. მუზეუმში და რომლის ტექსტი ჯერ გამოქვეყნებული არ არის, იგულისხმება მხოლოდ ერთი კათალიკოზი³⁾. ხანებული სიგელი, რომელიც წარმოადგენს გიორგი მეფის მიერ შიო-მღვიმის წინადროინდელ და წინა საუკუნეების შეწირულებათა განახლებას, ბოლოში თავდება შემდეგნაირად: „აწ ვინცალა ნახოთ ბრძანებაი და სიგელი ესე ჩუენი ყოველთავე დაუმტკიცეთ და ვინ უშალავეთ თუნიერ შეწევისა და თანადგომისა და თქუენ წმიდაო მამადმთავარო კათალიკოზო და წმიდანო მკვდელთმოძღუარნო, უჯუარობითა დაამტკიცეთ“. ამ ამონაწერიდან ცხადად სჩანს, რომ ამ დროს საქართველოში ერთი კათალიკოზი ყოფილა (ქართლისა).

ამას გარდა არის კიდევ ერთი საყურადღებო ფაქტი. როგორც სჩანს თამარის მამის გიორგი მეფის ერთი სიგელიდან 1178 წლის ახლოს დროისა, ამ დროს იმერ-ამერ ეპისკოპოსთ მეთაურობდა ერთი კათალიკოზი, იგულისხმება ქართლისა: „მოვიგონეთ ეკლესიათა სამეფოსა ჩუნ[ისიათა] ყოვლისა ბეგრისა უსამართლოსა დაჭირებულისაკენ ქსნაი და განთავისუფლებაი და ამის მიზეზისთვის შეკრბეს ყოველნი სამეფოსა ჩუენისა მონაზონნი და ეპისკოპოსნი იმერნი და ამერნი, კ'ხი, მოძღუარი და ყოველნი მეოდაზონენი“...⁴⁾. ამ ფაქტების მიხედვითაც ცხადი უნდა იყოს, რომ მე-12 ს-ნის მეორე ნახევარში და თამარის მეფობის დასაწყისში აფხაზეთის საკათალიკოსო, როგორც დამოუკიდებელი საეკლესიო სამთავრო, არ არსებობდა.

პირველად გარკვევით აფხაზეთის კათალიკოზი იხსენიება გიორგი ლაშის დროინდელ ერთ საბუთში, რომელიც ეხლა სამწუხაროდ უკვე დაკარგულია. ეს

¹⁾ „ხოლო ამან ბაგრატ (მეფემან) გააჩინა და განაწესა კათალიკოზი აფხაზის. ქრისტეს აქეთ პლ“—ქრ. ცხ., ბროსეს გამ., I, 190.

²⁾ ქ. ცხ.-ბის I, 278.

³⁾ ხსენებული სიგელი მიტეულია გიორგი მეფის მეფობის მე-14 ინდიკტიონს და რადგანაც 1168 წ. ითვლებოდა გიორგის მეფობის მე-12 ინდიკტიონი (სამთავროს წარწერა. ქრონიკები I, გვ. 259), ამიტომ მე-14 ინდიკტიონი მოდის 1170 წელზე.

⁴⁾ ქრონიკები. I, 265.

საბუთი თავის დროზე დაბეჭდილი ჰქონდა თ. ჟორდანიას¹⁾, რომელმაც ის მიაკუთვნა დავით აღმაშენებლის მამის გიორგი მეფის ხანას და საბუთში მოხსენებულ მეფობის ინდიკტიონის მიხედვით—1078 წელს. ეს საბუთი 1909 წელს ქუთაისის გუბერნიის მიწათმოქმედებისა და სახელმწიფო ქონებათა არქივში მოენახეთ ჩვენც და შევადარეთ თ. ჟორდანიას მიერ დაბეჭდილ ტექსტს, რომელიც დეტალებში დედანთან შედარებით მცირეოდენ განსხვავებას შეიცავდა. ვინაიდან დედანი როგორც მოვიხსენიეთ, ეხლა უკვე დაკარგულია, ამიტომ დაუკარგველობისთვის აქვე ვათავსებთ საბუთის შესწორებულ წაკითხვას სრულიად უცვლელად. თვით საბუთი, რომელსაც თავი აკლდა, წარმოდგენილი იყო კარგი ტყავის 2 ნაჭრად, ზომით სულ მოღწეული ნაწილი $70\frac{1}{2} \times 24\frac{1}{4}$ სანტიმ.. სიგელის ტექსტი იკითხვოდა შემდეგნაირად:

--ბელიყო--ვინცა თა: ჯერ-- დეს წინამძღვრისაგან: და: ბანჯას: ნასყი-
დი არს: მწირველისა ჩუენისაგან: იგიც ამის: სამწირველოსა: ჩუენისადა:
დაგუმტკიცებია: ჰქონდეს: სოფელი: დერჩი: სამწირველსა (sic) ჩუენსა:
რაიც მონასტერსა ---და არს მისითა ზღვრითა და მიდგომითა: მითთა: ბა-
რითა: ტყითა: ველითა: წყლითა: წისქულითა: საღვინითა: სათიბითა: და
ყითა: სამართლიანითა: მიმდგომითა: მისითა: თავისუფლად: და: შეუვალად:
ვითა სხუანი: [მონასტრისა სო]ფელნი: შეუვალნი: არიან: და არავინ გვი-
ბზბია: მშულელი: და: მაქცეველი: ბზლისა: ამის: ჩუენისი: არც: მეუნებლუე:
მაუნებელი: და დამაკლებელი: მისი: აწ: ვინც: ჰნახოთ: ბზბაი: და: სიგე-
ლი: ესე: ჩუენი: ეწვთა: ოთხმიზღურთა: ნაცვალთა: ტყისმცველთუხუცეს-
თა: და: ყთა: მათ ქუეშეთა: კელისუფალთა: და საქმის: მოქმედთა: ჩთა:
დაამტკიცეთ: და ნუვინ: უშლით: ბზასა: ამას: ჩუენსა: ნუტრას ვინ დააკ-
ლებთ: თუნიერ შეწვენისა და თანადგომისა: და თქუენ წდანო მეუფენო:
ა: და: ქ: კზნო და წდანო: მღდელთ მოძღუარნო: უჯუარობითა: დაამტკი-
ცეთ: — დაიწერა ბზბაი და: სიგელი: ესე: ჩნი: ინდიკტიონსა: მეფობისა:
ჩემისასა: მე: ვ: სა: კელითა: მწიგნობრისა: ჩუენისა: მიქელ: კატარაწისძი-
საითა:

ხვეულად: ქ. ჩემ გვი მეფისაგან მტკიცება და უქცეველი ნებითა ღთ-
სათა.

სიგელს ნიშნად ყოველი სიტყვის შემდეგ ქონდა 2 წერტილი, მხოლოდ სტრიქონების ბოლოს და აგრეთვე ხანდახან სიტყვების გადაბმისას ეს ნიშანი არ სჩანდა.

თვით სიგელი მიცემულია გელათის მონასტრისადმი (ის დაცული იყო გელათის საბუთებში). სოფ. დერჩი ეხლა არის ლეჩხუმში, იქ ეხლაც დაცულია მხატვრობიანი ძველი ეკლესია. მაგრამ შესაძლებელია, რომ ამ სახელის სოფელი მე-13 ს-ნეში ცნობილი იყო აწინდელ საკუთრივ იმერეთშიდაც. ყოველ შემთხვევაში სიგელი თავისი შინაარსით ეხება დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიას და ამიტომ ადვილი გასაგებია, რომ მასში მოხსენებულია როგორც ქართლის, ისე აფხაზეთის კათალიკოზი („ა: და: ქ: კზნო“ — აფხაზეთისა და ქართლისა კათალიკოზნო). პალეოგრაფიული თვისებებით სიგელი უსათუოდ

¹⁾ ქრონიკ. II, 50.

ეკუთვნოდა მე-12—13 ს-ნის მიჯნის ახლო დროს, რაც მტკიცდება მეორე სიგელით, რომელიც დაწერილია იმავე მიქელ კატარაწისძის მიერ იმავე გიორგი მეფის დროს ამის მეფობის მეათე წელს. ეს უკანასკნელი სიგელი, ბოძებული შიო-მღვიმისადმი, დაბეჭდილია ფოტოგრაფიული სურათითურთ¹⁾. მისი ბოლო ნაწყვეტი ჩემ მიერ მოპოებულ იქმნა 1923 წ. სტანიცა კავკასიაში ერთ კერძო პირთან და ამ ქამად დატულია ცენტრარქივში. თ. ქორდანია ამ სიგელსაც აკუთვნებდა მე-11 ს-ნის მეორე ნახევარს, სახელდობრ 1082 წელს, მაგრამ ნამდვილად კი როგორც ეს სიგელი შიო-მღვიმისა, ისე ზემოდ დაბეჭდილი სიგელი გელათისა უნდა ეკუთვნოდეს გიორგი ლაშის დროს. ვარდა სიგელების პალიეოგრაფიულ თვისებებისა ამ ფაქტს ცხად ყოფდა შიო-მღვიმის სიგელში მოხსენებული ტიტულატურა გიორგი მეფისა: „სახელითა ლთისითა ესე ბრძანებაი ჩემი არს გი ბაგრატიონიანისა, ნებითა ლთისითა აფხაზთა და ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფისაი, შარვანშა და შაჰანშა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა თუითმკრობელისაი“²⁾.

ქართველთა მეფის ტიტულატურის განვითარება მე-11—12 საუკუნეში მკიდროდ იყო დაკავშირებული, როგორც ეს ანალოგიურ შემთხვევებში სხვა სახელმწიფოების ისტორიიდანაც ცხადია, ქართულ სახელმწიფოებრივ ცხოვრების ფარგლებში ზრდასთან. ცნობილია ვარკვევით, რომ დავით აღმაშენებლის მამა გიორგი მეფე იწოდებოდა „აფხაზთა და ქართველთა მეფეთა“³⁾, რაც სრულებით შეეფერება მე-11 საუკუნეში ქართულ მსხვილ სახელმწიფოებრივ ერთეულის ჩამოყალიბების ისტორიას: ბაგრატიონების დინასტია ამ საუკუნეში აერთებდა საკუთრივ „ქართველთა“ სამეფოს (არტანუჯის ტახტი) აფხაზეთის სამეფოსთან (ქუთაისის ტახტი). დავით აღმაშენებლის ჯერ-ჯერობით ერთად ერთ მოწვეულ წყალობის სიგელში (თუ არ ჩავთვლით შიო-მღვიმისადმი მოცემულ მის ცნობილ „ანდერძს“, ამის დედანი ეხლა უკვე დაკარგულია), რომელიც ბოძებულია არიშინის სახელზე და რომლის დედანი, ქალაღღზე დაწერილი, მოპოებულია ცენტრარქივის მიერ, მეფის ტიტულატურა მოხსენებულია უფრო განვრცელებით: „ქ. სახელითა ლთისათა დავითისაგან ნებითა ლთისათა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა და კახთა მეფისა“⁴⁾. ეს ტიტულატურა ცხადია, შესაძლებელია წარმომდგარიყო დავითის მიერ „რანთა და კახთა“ სამეფოს დაპყრობის შემდეგ, ე. ი. შემდეგ 1103 წლისა. საყურადღებოა, რომ როგორც ამ ტიტულატურიდანაც სჩანს, კახეთის სამეფო ოფიციალურად იწოდებოდა „რანთა და კახთა“ სამეფოდ, რაც აგრეთვე სრულიად გასაგებია კახეთის სამეფოს განვითარების ისტორიულ საფეხურების მიხედვით: კახთა ქორიკოზებმა, როგორც ცნობილია, დაიპყრეს ჰერთა ანუ რანთა სამეფო და ამნაირად შექმნეს მე-11 ს-ნეში თავისი საკმაოდ ძლიერი სახელმწიფოებრივი ერთეული. 1123 წელს, როგორც ცნობილია, დავით აღმაშენებელმა აიღო გულისტანი „სახლი თავადი შირვანის“, ხოლო 1124 წ. „აღიხენა ციხენი სომხითისანი—გაგნი, ტერონაკალი, ქავაზინი, ნორბუდი, მანასგომნი და ტალინჯაქარი“ და აგრეთვე აიღო ქალაქი ანისი⁵⁾. შესაძლებელია გვეფიქრა, რომ ამის შემდეგ საქართველოს

¹⁾ ს. კაკაბ., შიო-მღვიმის სამი სიგელი, ტფ. 1913 წ.

²⁾ ს. კაკაბ., შიო-მღვიმის სამი სიგელი. 11.

³⁾ სიგელი გიორგი მეფისა შიო-მღვიმისადმი, 1072—1073 წელს მიცემული, თ. ქორდ., ისტორ. საბ. შიო-მღვიმ., 8. ს. კაკაბ., შიო-მღვიმის სამი სიგელი, 4.

⁴⁾ თ. ქორდ., ისტ. საბ. შიო-მღვ., 21.

⁵⁾ ქ. ცხ-ბა I, 252—253.

მეფის ტიტულატურა კიდევ უნდა გაფართოებულიყო. მაგრამ ნამდვილად ანის ალებას დავით აღმაშენებლის დროს, შემდეგ მის დაქარგვას და უკვე საქმოდ ხანგრძლივ ეპოქისთვის თამარის მამის გიორგი მეფის დროს ხელმეორედ ქართველების მიერ მის დაკავებას საქართველოს მეფის ტიტულატურაზე გაყენა არ მოუხდენია: „სომეხთა მეფის“ წოდებულება ქართველთ მეფის ტიტულატურაში მე-12 ს-ნის მეორე ნახევრიდან უფრო დაკავშირებულად სხანს ლორეს სამეფოსთან, რომელშიდაც, როგორც ცნობილია, კივრიკიანთა ბაგრატუნიანთა დინასტია მეფობდა. თამარის დროს ამირსპასალარს მიკუთვნებული ჰქონდა ლორეს მართველობაც— „ლორეს სომეხთა მეფეთა ადგილას დაჯდომა“¹⁾. ყოველს შემთხვევაში საყურადღებოა, რომ გიორგის (თამარის მამის) მეფობის პირველ ნახევარში მეფის ტიტულში სომეხთა მეფე ჯერ არ იხსენიება. ჩვენამდის მოაღწია გიორგი მეფის 1170 წლის ერთმა სიგელმა (ეხლა დაკუთვლია საქართველოს საისტ.-საეთნოგრაფიულ მუზეუმში), რომელიც იწყება ამგვარად: „ქ. სახელითა ღთისაითა გისაგან ბაგრატუნიანისა ნებითა ღთისათა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა და კახთა მეფისა, შარვანშა და შაჰანშა და აღმოსავლისა და ჩრდილოისა მფლობელისაი. მოვიდეს ჩუენ წინაშე“ და სხ.. გიორგი მეფის ერთს სიგელში, რომელიც დაწერილია დემნას აჯანყების შემდეგ და საფიქრებელია უშუალოდ ამ აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ, მაშასადამე 1178 წელს, მეფის ტიტულატურაში უკვე გარკვევით მოხსენებულია „სომეხთა მეფე“: [ნებითა ღთისათა გიორგისაგან ბაგრატუნიანისა აფხაზთა და ქართველთა, რანთა, კახთა, სომეხთა მეფისა [შარვანშა და შაჰანშა [და ყოვლი]სა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა თვთ მპყრობელისა“²⁾. ამის შემდეგ ტიტულატურაში მკვიდრად შეზღოვდის „სომეხთა მეფის“ წოდებულებაც. ამავე გიორგი მეფისავე ალბად შემდეგ 1178 წლისა მიცემულ ერთ სიგელში უკვე წარმოდგენილია „სომეხთა მეფის“ წოდებულება³⁾. ამგვარად „სომეხთა მეფის“ წოდებულება პირველად შემოიღეს საქართველოს მეფის ტიტულატურაში 1171—1177 წლებში და შესაძლებელია ამ ტიტულის მიღება დაკავშირებული იყოს დემნას აჯანყების ჩაქრობის ფაქტთან. აჯანყების ასპარეზად უმთავრესად ლორეს რაიონი იყო. ის გარემოებაც, რომ დემნას არა მარტო უკანასკნელ, არამედ, სხანს, უმთავრეს სიმაგრესაც ლორეს ციხე წარმოადგენდა, ფრიალ საყურადღებო ხდება. შესაძლებელია ამიტომ, რომ აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ პოლიტიკური მოსაზრებით საქართველსა და სომეხთა მეფის წოდებულების ტიტულში შეტანა ლორეს რაიონის შემოქმედების მაჩვენებლად. ამას, რასაკვირველია, სრულებით არ უშლიდა ხელს ის გარემოება, რომ კივრიკიანთა დინასტიის წარმომადგენელნი ამ დროს და ამის შემდეგაც განაგრძობდენ (თვით მე-13 ს-ნის პირველ ნახევარშიც) მეფის ტიტულის ტარებას.

საქართველოს მეფის მე-11—12 საუკუნეთა სიგრძეზე ტიტულატურის განვითარების და საბოლოოდ ჩამოყალიბების ეს პატარა ექსკურსი საბოლოოდ სწყვეტს საკითხს ზემოდ (გვ. 127) მოყვანილ სიგელის მიკუთვნებისას გიორგი ლაშის ეპოქისთვის. ორივე სიგელი გიორგი მეფისა, დაწერილი მიქელ კატარა-წისძის მიერ, ერთი გელათის და მეორე შიო-მღვიმისა, ეკუთვნის გიორგი ლაშის დროს (შიო-მღვიმის სიგელი მეფის ტიტულატურით ამას უეჭველ ყოფს). ამიტომ გიორგი ლაშის მეფობის მე-ნ ინდექტიონს, მაშასადამე (რადგან თამა-

1) ქართლ. ცხ. I, 281.

2) ამ სიგელის ტექსტი ხელახლავ წაკითხული და აღდგენილია ჩენნ მიერ. სიგელი პირველი წაკითხვით დაბეჭდილი ჰქონდა თ. ჟორდანიას, ქრონიკები I, 265.

3) ქრონიკ. I, 266.

რი გარდაი(ცვალა 1207 წ. იანვარში)—1212 წელს, გელათის ზემოდ მოყვანილ სიგელში ჩვენ გვაქვს პირველი ჯერჯერობით სინამდვილით დადასტურებული მოხსენება აფხაზეთის კათალიკოზისა.

აფხაზეთის კათალიკოზი გარკვევით მოხსენებულია მეფის კურთხევის წესში, რომელიც, ჩვენის აზრით, გიორგი ლაშის კურთხევისთვის უნდა იყოს შედგენილი თამარის მეფობის უკანასკნელ წლებში¹⁾. თუ ეს მოსაზრება მართალია, მაშინ აფხაზეთის საკათალიკოზოს დაარსება მოდის დაახლოებით 1196—1204 წლებში (1196 წლამდის აფხაზეთის საკათალიკოზო ალბად არ არსებობდა, როგორც ეს საგულისხმებელია თამარის პირველი მემამულის ნაწარმოებიდან). რასაკვირველია, აქ ჩვენ ვგულისხმობთ აფხაზეთის საკათალიკოზოს როგორც ცალკე ეკლესიურ „სამთავროს“ ჩამოყალიბებას, რასაც ამასთანავე პოლიტიკური მნიშვნელობაც ჰქონდა²⁾, ისე კი თვით ფაქტი აფხაზეთის საკათალიკოზო ტახტის მე-12—13 ს-ნის მიჯნაზე ბიჰენიტაში დატოვებისა ცხად ყოფს იმ გარემოებას, რომ ბიჰენიტას წინა საუკუნეებშიც, მე-13 საუკუნეზე უადრეს, ჰქონდა ლიხთ-იმიერ ქვეყნების საეკლესიო ცხოვრებაში და შესაძლებელია საეკლესიო მართველობაშიც ალბად ძველი დროიდან მომდინარე განსაკუთრებული პრივილეგიური მდგომარეობა, რის გამოც მე-12--13 ს-ნეთა მიჯნაზე ლიხთ-იმიერ ცალკე საკათალიკოზოს დაარსების დროს საჭირო გახდა ახლად დაფუძნებულ საკათალიკოზო ტახტის დაკავშირება ისევ ბიჰენიტასთან.

როგორც უნდა იყოს, მე-13 საუკუნის პირველ ნახევარში ჩვენ მაინც უკვე გარკვევით ვიციტ აფხაზეთის საკათალიკოზოს არსებობა და დავით ნარინს, როგორც მატთანედან ცნობილია, გვირგვინი უფროთბა ქუთაისში აფხაზეთის კათალიკოზმან. მიუხედავად ამისა, მაინც ფრიად საყურადღებოა, რომ აბულხორიძეთა სიგელში აფხაზეთის კათალიკოზი სრულებით არ ჩანს. სიგელი ეხება ლიხთ-იმიერეთის ტერიტორიაზე მდებარე სოფლის უფლებრივ მდგომარეობას, ზომებულია ჰყონდიდელის მიერ და მას ამტკიცებს მაინც ქართლის კათალიკოზი. მართალია სიგელის მიმცემი ამ შემთხვევაში გამოდის უფრო როგორც მწიგნობართ-უხუცესი, ვიდრე ჰყონდიდელი, მაგრამ ვინაიდან საშუალო საუკუნეების პრაქტიკაში ერთი და იმავე პიროვნების ორ სხვადასხვა სამოხელეო ფუნქციების განსაზღვრა ძნელი ხდება, ამიტომ ეს ფაქტი შესაძლებელია რამოდენადმე გვიჩვენებდეს მე-1240 წლებში ქართლის კათალიკოზისთვის თვით ლიხთ-იმიერ მხარეში ერთგვარ პრივილეგიურ მდგომარეობის არსებობას.

თვით არსენი ჰყონდიდელის მწიგნობართ-უხუცესის, ჩვენი სიგელის მიმცემის, ვინაობის გარკვევა შეიძლება დაუკავშირდეს სიგელის დამამტკიცებელის არსენი კათალიკოზისა და საზოგადოდ მე-1240 წლების საქართველოს კათალიკოზების საკითხს. 1224 წ. და 1233 წელს გარკვევით ცნობილია ქართლის კათალიკოზი არსენი ბულმაისისძე, იმავე დროს საეკლესიო მწერალი³⁾. ქართლის ერისთავის გრიგოლ სურამელის შიო-მღვიმის ცნობილი სიგელში იხსენიება კიდევ არსენი ქართლისა კათალიკოზი და მწიგნობართ უხუცეს ყოფილი და „აწ მწირობითა წმიდასა უდაბნოსა მღუიმიასა“⁴⁾. ამ სიგელს ამ-

¹⁾ ს. კაკაბაძე. მეფის კურთხევის წესი მე-13 ს-ნის დასაწყისის შედგენილი, ტფ. 1913 წ.

²⁾ ამის შესახებ იხ. ს. კაკაბაძე, თამარ მეფე და მისი მნიშვნელობა საქართველოს ისტორიაში, 12.

³⁾ ეს არსენი კათალიკოზი უნდა განირჩეოდეს არსენი ამარტოლისაგან, ვარდანის ძმი-საგან, რომელიც ამავე ხანების საეკლესიო მწერლად სჩანს და რომელიც მოღვაწეობდა გელათში (ქრონიკ., II, 108).

⁴⁾ ქრონიკ., II, 97—102., კიდევ — ისტორიული საბუთები შიო-მღვ. მონასტრ..

ტკიცებს ქართლის კათალიკოზი არსენი (სხვა პირი), ასე რომ მწიგნობართ-
-უხუცესს ყოფილი არსენი ამ არსენის წინამოადგილედ სჩანს კათალიკოზის ტახ-
ტზე. ეს სიგელი ბოძებულია როდესაც გრიგოლ ქართლის ერისთავი მიმავალი
იყო „მეთხედ წარმართთა თათართა შიგან ქრისტეს სჯულისა და ერისა და
ეკლესიათა დაცვისათვის“. რადგანაც მონგოლების ბატონობის საბოლოოდ და-
მკვიდრება საქართველოში მოხდა 1238 წელს, ამიტომ საფიქრებელია, რომ
გრიგოლის მეთხედ წასვლა თათრებში დიპლომატიური დავალებით უნდა მო-
მხდარიყო დაახლოებით 1245—1245 წლების ახლო ხანებში. დასახელებული
სიგელიც შიო-მღვიმისა მაშასადამე ამ ხანებში უნდა იყოს მიცემული (თ. ჟორ-
დანია ამ სიგელს ათარილებდა 1227—1230 წლებით) ამისდა მიხედვით, შესა-
სწორებლად საქართველოს მე-13 ს-ნის პირველ ნახევრის ზემოდ (გვ. 124)
მოყვანილ სქემისა, შესაძლებელია მივიღოთ, რომ არსენი ბულმაისისძის შემდეგ
საკათალიკოზო ტახტზე დამჯდარა მწიგნობართუხუცესი არსენი ჭყონდიდელი.
ამ არსენს ჭყონდიდელ-ყოფილს შესდგომია კვლავ ახალი არსენი (თუ ის იგი-
ვე არსენი ბულმაისისძე არ არის, დროებით შესაძლებელია ტახტიდან გადა-
დგარი). ამისდა მიხედვით აბულხოტრიძეთა ჩვენი სიგელის დამამტიკებელი
არსენი კათალიკოზი უნდა იყო არსენი ბულმაისისძე, რომელიც ამგვარად
ცოცხალი ყოფილა 1242—1245 წლების ახლო ხანშიც. ჩვენი სიგელის მიმცემი
არსენი ჭყონდიდელი და მწიგნობართ-უხუცესი კათალიკოზად შემდეგ, როგორც
სჩანს, ძლიერ ცოტა ხანს დარჩენილა და მწირად შიო-მღვიმეში წარსულა, სა-
კათალიკოზო ტახტზე დამჯდარა სხვა არსენი (იგივე ბულმაისისძე?), რომლის
კათალიკოზობა აგრეთვე ფრიად ხანმოკლე ყოფილა. არსენი მწიგნობართ-უხუ-
ცეს ყოფილი და შიო-მღვიმის მწირი მოსწრებია ამ არსენის სიკვდილს და
მისი მოადგილის მიქაელი კათალიკოზის მოსაყდრეობასაც!).

სიგელის დამამტიკებელი მეორე ჭყონდიდელი და მწიგნობართუხუცესი
ბასილი უნდა იყოს კარგად ცნობილი ბასილი უჯარმელი, რომელიც ულუ-და-
ვითმა შემდეგ ძელს აცვა.

ამ გვარად ჩვენი სიგელი წარმოგვიდგენს არათუ ერთს ფრიად მნიშვნე-
ლოვან საბუთს მე-13 ს-ნის ქართული დიპლომატიკისას, არამედ იმავე დროს
არკვევს მე-13 საუკუნის ზოგ ისტორიულ ფაქტებს. თავისი შინაარსით იმავე
დროს ის არის ფრიად დამახასიათებელი თავისი ეპოქისთვის.

საბუთს ეძლევა კიდევ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ისტორიულ პირთა
ხელის მოწერათა გამო.

სიგელის ტექსტი:

- 1 :ქ: სახელითა: ლ^ათისაითა: მამისა: ძისა: და: წმიდისა: სულისაი-
თა: და მეოხებითა: ყ^ალდ: წმიდისა: ლ^ათისმშობელისაითა: შეწვენი-
თა: და თანა: მოქმ(ე)დებითა: წმიდათა: და ლუაწლ: მრავალთა:
ჭყონდიდისა: მარტულითაითა: და წმიდისა: მთავარმოწამისა: უბისი-
საითა: და: ყ^ალთა: წმიდათაითა: რომელნი საუკუნითგან: სათნო:
2 ეყვენეს: უფალსა: ჩუენსა: იესო: ქ^რტსა: ესე: დაწერილი: მე: უღირ-
სმან: არსენი ქ^რლ მ^წწ: უ^ახ^რცესმან: დაგიწერე: ჩემსა: ჭყონდიდისა
ქონებასა შიგა: შენ: აბულხოტრისძესა: მგელასა: და: შვილთა: შენ-
თა: (აქ სიტყვა ამოჭრილია) და ფეროზს: მას: ჟამს: ოდეს: ლ^ათმან:

1) იხ. ამის შესახებ გუარამაძეთა სიგელი 1249 წელს მიცემული, ს. კაკაბა, მე-13 ს-ნის
პირველ ნახევრის საქართვ. კათალიკოზები, 5—7.

- 1 და ვიკადრო: გამზრდელმა ჩემმა: მეფეთმეფემა: რუსუდან: ბათლისა::
გამგზავნეს: სამსახურად: შენ: მაშინ: თანა: მყევ: და: დ(ი)დი: მოი-
ქირვე: და: ქირნი: ჰნახენ: ერდგულად: მსახურებისათჳს: მეჭაჯე:
ლუერკისა: მოცემასა: და: მოგეც: ლუერკი: სოფელი: გარეთ: უშე-
სავლოდ: მისითა: საჯდომითა: და: მიწა: წყლითა: მითითა: ბართა::
- 5 ტყითა: ველითა: წყლითა: წისქვილითა: და ყლითა: სამართლიანითა:
ზღვრითა: მისითა:- გქონდეს: შენ: მგელასა: აბულხოტრისძესა: შეილ-
თა: შენთა: (აქ სიტყვა ამოჭრილთა) ფერის:-(sic)და ყლითა: შეილთა:
და მომავალთა: შენთა: ერდგულად. მსახურებასა: შინა: ჩვენსა: და
შემდგომად: ჩუენსა: ჰყონდიდისა: საყდრისა: მპყრობელთასა: მკუი-
- 10 დრად: სამამულოდ: თავისუფლად: შეუვალად: და შეუცვლებლად:
ყლისა: შესავლისა: და გამოსავლისაგან: არა შეგეცვლოს: არცა:
ჩემგან: და არცა: შემდგომთა: ჩემთა: ჰყონდიდისა: პატრონთაგან:
და ვინცა: რაისაცა მიზეზისა: მოღებთა: შეგიცვლოს: შემცაცვა-
ლებულთარს: სჯულისაგან: ქტიანეთისა: ჰრისხავსმცა: მამაი: ძე: და
- 15 წმიდაი: სული: და იგიმცა: წმიდანი: და ლუაწლმრავალნი: მარ-
ტულნი: ჰყონდიდისანი: და წმიდაი: მთავარმოწამე: უბისისაი:
მტანჯველთა: მათთა: პატიყსა: მისგან: აძევს: და ნუმცა რაი: დამ-
ტკიცდების მისგან: ქმნილი:- სეფისა: ზარადხანისა: მწიგნობრისა:
თე: ჩორაყისძისა: კელითა: დამიწერია:-
ხვეულად ხელისმწერასა: ქ: ესე ვითა: ზემოით: დამიწერია: მე
- 20 უღირსსა: არსენი: ქლ: მწ: უბცსა: ჩემითაცა: კელითა: დამიმი-
ტკიცებია:- ვინცა შეცვალოს: იყავნ: კრულ: წყეულ: და შეჩუე-
ნებულ: ლთისა და ყოელთა წმიდათა მისთაგან:-
ქ: მე რუსუდან (sic) მეფესა დამინიშნავს:-
ქ: ჩემ დავით მეფისაგანცა მტკიცეა:-
- 25 ქ: კსნ: ესე ვითა: ქს სწორსა: არსენი: ქლ: მსსა: და მწხ-
ცესსა შეუწყ(ა)ლებია მგელაი და შეილნი მისნი: და ლუერკი სოფე-
ლი: სამ(ა)მულოდ უბოძებია:- მოწმე დამამტკიცებელი ვარ მეცა
გლახაკი ქს მრ ქ კზი არსენი: და ვინ შეცვლდ კელყოს: წყეულ
და შეჩუენებულმც არს: და მტკიცე მყოფელნი ყლნი აქნეს ლმან
- 30 და წდმან დედა ქქმან:-
ქ: დაწერილისა ამისა მეცა დამამტკიცებელი ვარ უღირსი ბა-
სილი: ქი: მწუხსი: და პროტოპერტიმოსი მტკიცე ყოს ლთნ და
შემცვლებელთა ამისთა: შერისხვითა მისცეს სასჯელი:
ქ: ესე ვითა არსენი: ქსა: მგელაი: და შეილნი: მისნი: შეუ-
- 35 წყ(ა)ლებიან: და ლუერკი: სოფელი: სამამულოდ: უბოძებია: მეცა:
დიდისა მონასტრისა წი: ნკ: მოწამე ვარ: და დამამტკიცებელი:
და ვინცა შეუცვლოს: ლთისა დაუსაბამოსა პირითამცა კრულია:-
ქ: ესე დაწერილი: მე ავავ ათაბაგსა: დამიმტკიცებია:-
ქ: მე შაჰაშა: მანდატოთ ოხუცესსა: დამიმტკიცებია: ესე და-
- წერილი ი:-

ქ: ღთის სწორთაგან: საუფლოითა კელითა: დამტკიცებულსა:
მწუხრუცესისაგან ბოძებულსა: მგელისა. და მისთა შვილთათჳს:
სიმტკიცისა მოწამე ვარ: იშხნელ ყოფილი: და აწ საწოლისა და
საჭკლისა მწიგნობარი: ანტონი: მტკიცე ყოს: ღწ: შემცვალებელ-
ნი: შეცვლნეს: ღწ ყლისა კეთილისაგან:-

ქ: ამას ღწა სწორთა: ბრძანებისაი: მოწამე ვარ მე მიწაი:
მმრჩაი: (sic) მეჭრქლეთობცესი*).

*) სიგელის ტექსტში, როგორც სჩანს, მოხსენებული ყოფილა მგელა
ობულხოტრიძის ორი შვილი, რომელთაგან პირველი შვილის სახელი შემდეგ
ამოუჭრიათ, როგორც სჩანს, დაინტერესებულ პირთ (მგელას მეორე შვილს ან
მის შთამომავლობას), ასე რომ სიგელში დარჩენილა მხოლოდ მგელას მეორე
შვილის ფეროზის სახელი.

სარგის კაკაბაძე

ისტორიული საბუთები

ცირილაძეთა სიგელი 1545 წლისა. ქუთაისის საისტორიო-საეთნოგრაფიო მუზეუმში დაცულია (№745) ტყავზე დაწერილი ერთი საყურადღებო სიგელი, რომელიც შეეხება ცირილაძეთა გვარს. სიგელი მიცემულია ბაგრატ მეფის მიერ 1545 წელს. ინდიკტიონი მისი მეფობისა აქ, ისე როგორც ამავე მწიგნობრის გიორგი აბაშიძის ხელით დაწერილ სხვა სიგელებში, იწყება 1541 წლიდან¹⁾. როგორც ბაგრატ მეფის ხელისმოწერის შედარებით ქუთაისისავე არქივში მოთავსებულ გაბელისძეთათვის 1512 წლის სასისხლო სიგელის ამავე მეფის დამამტკიცებელ ხელისმოწერასთან შედარება ცხად ყოფს, ბაგრატი, ცირილაძეთა სიგელის მიმცემი, არის სწორედ ბაგრატ ალექსანდრეს ძე (1510—1565).

საბუთში მოხსენებული ძველი სიგელი, რომელიც მოუღიათ ცირილაძეთ მეფესთან, ალბად არის ჩვენამდის მოწვევული ცირილაძეთა სასისხლო სიგელი, კოსტანტინე მეფის მიერ 1408 წ. მიცემული²⁾. სიგელში მოხსენებული მელქისედეგ გენათელი ეკვს გარეშეა არის 1529 წ. გენათლის კათედრის აღდგენისას ეპისკოპოზად დასმული პირი.

საბუთი იბეჭდება უცვლელად, მხოლოდ ნიშნები დედნისა (ყოველ სიტყვის შემდეგ სამი წერტილი) არ არის დაცული.

ქ. სახელითა ღმრთისათა ჩუენ (ეს სიტყვები სჯულად არის) იესიან დავითიან სოლომონიან პანკრატონიანთავან ბაგრატი-სგან ნებითა ღთისათა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფისა, შანშა და შარვანშა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა და და (bis) დასავლეთისა სამხრისა და ჩრდილოეთისა ლიხთამერისა და ლიხთიმერისა ორისავე ტახტისა და საკელმწიფოსა თვით მფლობით მტკიცედ მპყრობელმან, ღთივ აღმატებულმან და ღთივ დამყარებულმან, ღთივ სკიპტრა პორფირ შემოსილმან, ძლიერმან და უძლეველმან ჩვენ ღთივ გვირგვინოსანმან მეფეთა მეფემან ბაგრატ დაჟანა მეცხედრემან ჩვენმან დედოფალთა დედოფალმან ელენე და ძეთა ჩვენთა პირშომან პატრონმან გიგი, პატრონმან თეამურაზ (sic) და პატრონმან კოსტანტინე ნებითა და შეწვევითა ღთისათა. მოვიდნეს წინაშე ჩვენსა დიდისა ზეშთა აღმატებულისა ცათა მობაძავისა ახლისა იელუსარემისა გაენათისა მამათ მთავარეფისკოპოზი მელქიზედეკ საყვარელისძე, გვეაჯნეს და მოგვახსენეს, რათამცა შეგვეწყალა მათი გაზრდილი ყმა ივანე ცირილაძე და მისნი შვილნი გიგი და ოქროპირი საყდრის ყმად შეგვექნა და სიგელიცა მოიღეს და

¹⁾ ამის შესახებ, სხვათა შორის, საისტ. მოამბე, 24 წ. II, 36.

²⁾ საქართვ. სიძვ. III, 434—435, ს. კაკაბაძე, გენეალოგია დიდის ალექსანდრე მეფისა.

ძველადცა საყდრის შვილი და მეღვინეთუხუცესი ყოფილიყო. დაგვაჯერა ღონ, ვისმინეთ აჯა და მოხსენება მათი, შევიწყალეთ და აწ ჩვენცა საყდრის შვილად შევექენით და უბოძეთ მამული მისთვის სასახლეთ რომე ზედა დაესახლოს. ივან წკებლაძე ამოწყვედილიყო, გიორგაი და მისი კერძი მამული მისით სახლკართა, სასაფლაოთა და ნასყიდითა, მისითა სათიბითა, საყანითა, ტყითა და ველითა, მისითა სამართლიანითა ყვალათა. მათთვის სასაფლაოდ ოთხი ტანი საფლავი საზაროსა ღთის მშობლის ეკლესიაზედა დასავლეთის კედლის ძირსა გარეთ და გოდოვანს გლენხნი ფუზედ ორი და კვამლი ოთხი ზედაშიძენი კახაბერას შვილნი, მელისპირაძე მამისთვალას შვილნი და მამაგულას შვილნი. ესე გლენხნი მათითა მამულითა, სასაფლაოთა, წყლითა, წისქვილითა, ველითა, ვენახითა, კალითა, სათიბითა, ტყითა, სანადიროთა, მითა, ბართა, შესავლითა, გამოსავალითა, საძებრითა და უძებრითა, მისითა მზღვრითა და სამართლიანითა ყოვლითურთ უცილებლად გქონდეს მკვიდრად და სამამულეოდ შენ ცირლილაძესა ივანეს და შენტა შვილთა გიორგის და ოქროპირსა და შვილთა და მომავალთა სახლისა შენისათა და ზედაშიძესა რაცა მართებოდეს აღმაშენებლისა (sic), ისრევე საყდარს მიღებდეს რა რიგადც ყოფილიყოს და აგრევე ძველადცა საყდრის შვილი და მეღვინეთუხუცესი ყოფილიყო და ჩვენც ისრევე დაუმტკიცეთ საყდ(რ)ის შვილობა და მეღვინეთუხუცესობა გაენათლის სახლისა. აგრევე მის კარზედან სათიბი არის და ნახევარი საყდრისა არის და ნახევარი ზედან რომე სახლობს, იმა ადგილისა არის და ისიცა გვიბოძებია. გქონდეს მკვიდრად მკვიდრად (his) და სამამულოდ ყოვლისა კაცისაგან უცილებლად და უსარჩლავად შენ ცირლილასძესა ივანეს და შენტა შვილთა გიორგის და ოქროპირსა, შვილთა და მომავალთა სახლისა შენისათა და ესე არაოდეს მოგეშალოს არა ჩვენგან და არა შემდგომად ჩვენთა მომავალთა მეფეთა და დედოფალთაგან არა გელათს მჯდომისა ეფისკოპოზთაგან. სხვა არა კელი შემოვიდოდეს ს(ა)ყდრისა და ეფისკოპოზის სამსახურის მეტი და არაინ გვიბრძანებია მშლელი და მქცეველი ბრძანებულისა ამის ჩვენისა თვინიერ შეწყენისა და თანა დგომისაგან კიდემტკიცე ესე ოდენ არის. თქვენ, წმიდანო მეუფენო, ქრისტეს მიერ კურთხეულნო აფხაზეთისა კათალიკოზო და გაენათისა მამათ მთავარეფისკოპოზო და სრულობით კრებულნო, თქვენცა ასრე დაუმტკიცეთ. დაიწერა ბრძანება და სიგელი ესე ჩვენი ინდიკტიონსა მეფობისა ჩვენისასა მეოთხესა ქკსა სლგ, თვესა ივლისსა ით კელითა გიორგი აბაშიძისათა, ამინ. რაცა შენტის გვიბოძებია, ან სასახლე და ან გლენხნი, რაცა საყდრისა ემართოს, ისი არაოდეს მოგეშალოს და ისრევე საყდრისათვის იყოს, ამინ.

ხეულად ხელისმწერა: ბაგრატ, ელენე, გიორგი, კე.

მზითევის წიგნი დადიანის ქალის ქართლის დედოფლის მარიაშის 1634 წ.

ზაქარია ჩხიკვაძემ გადმოსცა ცენტრარქივს მის მიერ მოპოვებული ერთი ფრიად საყურადღებო საბუთი, რომელსაც თავი აკლია, მაგრამ რომელიც ეკვს გარეშეა წარმოადგენს როსტომის მეფის ცოლის მარიაშის მზითევის წიგნს. რომ საბუთი მიცემულია ამ მარიაშის ძმის დიდ ლევან დადიანის მიერ, ამას ცხად ყოფს ბეჭდის წარწერა: „დადიანი ლევან ძე კელმწიფის მანუჩარისა“. ამას გარდა სიგელის ბოლოს გამოთქმა — „ამ ხელად ეს მოვეერთმეგია და ამას უკან ჩვენი თავი და საბატონო და ჩვენი დარბაისელი მავათ კვლთ შემოგვიგდია“ — აგრეთვე უნდა გვიჩვენებდეს, რომ საბუთი მიმართულია ლევან დადიანზე მდგომარეობით უფრო მაღლა მდგარ პირის მიმართ. მზითევის წიგნი წარმოადგენს ფრიად საყურადღებო საბუთს მე-17 საუკუნის მეფე-მთავართა სახლის ყოფაცხოვრების და დოვლათიანობის დასახასიათებლად. მარიაშის მზითევის შესახებ მოკლე მოხსენება აქვს ფარსადან გორგიჯანიძესაც: „კემწიფურის ზითეთა და მორკმა სიმდიდრით, კარგის თავადთა და აზნაურშვილების მხლებლებით, მსახურით, გამღლებითა და მოახლებითა ყველან(ი) დაკაზმულნი საეკლმწიფო გათავებულის იარაღითა და მოკაზმულობით მზე შავის ზღვით ამოსრული მარიამ დედოფალი ქართლისაკენ წამოაბძანეს“¹⁾.

საბუთი იბეჭდება უცვლელად, მხოლოდ ნიშნები არაა დაცული (დედანში ყოველ სიტყვის შემდეგ სამი წერტილია). საბუთს თავი აკლია.

—იავუნ(დ)ითა—უნდითა ორის დიდროანის ობოლის მარგალიტი[თა და ბადაქშანის ლალითა, მეორე კიდევე მოკლე ხასა საყური დიდროანის ოთხის მარგალიტითა და ორის ფირუზითა და ორის ბადაქშანის ლალის ბოლოთა. ორი მომარგალიტული საქორე. ერთი პატიოსანი კავსაკრავი ას და ოთხის ობოლის მარგალიტითა, რვის დიდროანის ბადაქშანის ლალითა და ხუთის ნიშაურის ფირუზითა. და თავსაკრავები ლეჩქები სირმით შეკერული და მუყაშებით გაკეთებული ორი ცხრა, ერთი სადაფი მისის ბროლის სალესითა. ერთი სამტოლი ვეცხლის ლამაზად მოჭრილი საჩხირე, ოთხის ვეცხლის ჩხირითა, ჩოფითა, თმის საყოფითა და სასურმითა. ერთი ოქროთ მოქედელ მურასა სარკე ორმოცდაშუდიის იავუნდითა და ლალის თვალებითა, მეორე სადაფქრის ხასა სარკე, მესამე საია სარკე. ერთი ოქროს დიდი ყაში, იმაშიგ სხედს სამი დიდი ბადაქშანი ლალი, ოცდაცხრას დიდროანის მარგალიტითა, ორის დიდის ლალითა, ორმოცის იავუნდითა, ოთხმოცდაათის ნიშაურის ფირუზითა. ერთი ოქროს საჯიღე, ერთის დიდის ნიშაურის ფიროზითა, ათის დიდროანის ბადაქშანის ლალითა და მეორე დიდი ფურცლის სახე მურასა ჯიღა სხვას ორმოცის იავუნდითა და ფირუზითა. მეორე ბრტყელი ოქროს საჯიღე, რვის დიდროანის ბადაქშანის ლალითა, ათის ნიშაურის ფირუზითა და თხუთმეტის დიდის მარგალიტითა, მისის ზილფითა. მესუთე ოქროს გაზიდული საჯიღე, იმაშიგ სხედს ნიშაური ფირუზა რვა და დიდროანი

1, ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, ქვემოთ, გვ. 242.

მარგალიტი რვა, თოთხმეტი ყირმიზი ფრანგფასადი იაგუნდი და ზურმუხტი ექუსი. მექუსე კიდევე მომცრო ოქროს საჯილე, ერთი დიდი ნიშაური ფირუზითა, რვა დიდროანის მარგალიტითა და ათის ზურმუხტითა, ერთი ყინეილი ოქროსა ერთის დიდის ბადახშანის ლალითა, თერთმეტი დიდროანის მარგალიტითა, ოცის ნიშაურის ფირუზითა, ექუსის ზურმუხტითა. ერთი დიდი მომარგალიტული სამუშკე მისის მურასას ჯაჭვითა. ერთი ოქროს დიდი ამბარჩა ოცის დიდროანის ბადახშანის ლალითა, ოცდაათის იაგუნდითა, ჩვიდმეტის ფირუზითა, ათის ზურმუხტითა. კიდევე სხვა მომცრო ოქროს ამბარჩა ცამეტის ნიშაურის ფირუზითა, ცხრის იაგუნდითა და მისის ოქროს ჯაჭვითა, საუმარულე ვეცხლის საყათასი, ცხრა ოქროს ბეკელი, იაგუნდისა და ლალისა თვალეებითა.

ტანისამოსისაგან მოგვირთმევია: ცხრა ფერად ფერადი ხასა შამურისა საგულე, მისის ოქროს სახლათის ჯაჭვითა, ერთი თეთრი ფრანგული ატლასის კაბა, მეორე ცის ფერი ფრანგული ატლასის კაბა, მესამე ის ფერი ფრანგული ატლასის კაბა, მეოთხე ყირმიზი ფრანგული ატლასის კაბა, მისის მურასას ოქროს დილეებითა. მეხუთე ყუითელი ფრანგული ატლასის კაბა, მისის ოქროს მურასას დილეებითა, მექუსე ოქროქსოილი ქარიყასის კაბა, ოქროს საიას დილეებითა, მეშვიდე ყირმიზი ოქროქსოილი ხარის კაბა, მერვე თეთრი ფრანგული ქამხის კაბა მარგალიტის გულისპირითა, მეცხრე შავის ფრანგულის ქამხის კაბა, ერთი ჯიგარი ბადის სარტყელი და შალის, ერთი წითელი შეკერული სარტყელი, ორი ოქროსოვილი (sic) დილბანდის სარტყელი, ერთი ყირმიზი ოქროს სირმით ჩალყაფად შეკერული ფრანგულის ხავედის სიამსამურის ტყავი, მეორე ფრანგული თეთრი ხავედის ტყავი კვერნის ბეწვითა, მესამე ოქროქსოილი ხარის ტყავი კვერნის ბეწვითა, მეოთხე ოქროქსოილი ხარის ტყავი კვერნის ბეწვითა, მეხუთე მწვანე ფრანგული ხავედის ტყავი კურდღლის ბეწვითა, მექუსე კორცის ფერი ფრანგული ატლასის ტყავი კვერნის ბეწვითა, მეშვიდე ცისფერი ფრანგული ხავედის ტყავი კვერნის ბეწვითა, მერვე თეთრი ფრანგული ქამხის ტყავი კვერნის ბეწვითა, მეცხრე შავი ატლასის ტყავი, მეთათე ის ფერი ატლასის ტყავი მისის ბეწვითა, მეთათერთმეტე თეთრი ფრანგული ხავედის ტყავი კურდღლის ბეწვითა, ერთი ოქროქსოილი ხარის ტყავკაბა კვერნის ბეწვითა, მეორე ცისფერი ფრანგული ქამხის ტყავკაბა მისის კვერნის ბეწვითა, ოთხი ტანი მურასა ოქროს ტყავის დილი.

სარიქიფოსაგან მოგვირთმევია: ერთი დიდი ბამხის ორხაო, მეორე მომცრო თაქნაბადის ხალიჩა, ერთი თაქნაბადი, ერთი მძიმედ ჩარყაფად შეკერული დოშაქი და დოშაქისა ჩალყაბად შეკერული დასაფენი, ერთი სარასლის უკან გასაბამი ფარდა, ერთი ხასა ვეცხ-

ლის ტაშტი წურწუმა, ერთი ოქროქსოილი ქარყიასის სუფრა და მეორე ბურღლის სუფრა, ექუსი დიდი ვეცხლის თევზი, ერთი ვეცხლის ზარფუში, ორი დიდი ხასა ჩინური, ორი ოქროს დოსთაქანი, ერთი ოქროს კულა, ერთი ოქროს ძაბრი, ერთი ოქროს მურასა სასეწებლე, ერთი ოქროს სამარილე, ერთი ოქროს კოვზი, ერთი ოქროს ნაღბაქი, ერთი ოქროს დიდი სურა, ორი დიდროანი ვეცხლის დოსთაქანი, ერთი ვეცხლის ჯამთასი, ორი ვეცხლის სასანთლე, ერთი ვეცხლის ბუწინი, ერთი ხომალდის სახე ვეცხლის სასასმლო.

საფარეშოსაგან მოგვხსენებია: ერთი დიდი ვეცხლის ტაშტ წურწუმა, ერთი კარგი კარავი და დიდროანი თეთრი ორხაები.

საჯინიბოსაგან მოგვხსენებია: ერთი კარგი ცხენი ოქროს მურასას უნაგირითა, მურასას ლაგამითა და სამკერდგულითა ჩარყაფად შეკერულის ასლითა. ამ უნაგერში ზის ყირმიზი იაგუნდი სამასი და ოთხასი დიდი და წურილი ნიშაური ფირუზა, ლაგამს უზის თვალი ორმოცდახუთი და ოცდახუთი ბალთა. მეორე საულაყო ცხენი ოთხარკი კიდევ ოქროს მურასას უნაგირითა, ამ უნაგერშიგა სხედს თვალეზი სამოცდაოთხი ნიშაური ფირუზა და ორმოცდაექუსი დიდი ბადახშანი ლალი, სხვას წურილს იაგუნდსა და ლალს გარეთ, მისის მურასას ლაგამითა, სამკერდგულითა და ჯილაავითა. მეორე კიდევ ჩარყაფად შეკერული ასალი, მესამე მომარგალიტული უნაგირი მისის მომარგალიტულის იარაღითა და სამი ოქროქსოილი ბორქაუსუნი, ერთი სარიქიფო ცხენი მისის გაწყობილობითა, საფარეშო და საბარგო ცხენები ათი, სამუახლო ცხენი თორმეტი.

ამ კელად ეს მოგვირთმევია და ამას უკან ჩვენს თავი და საბატონო და ჩვენი დარბაისელი მაგათ კელთ შემოგვკვდია.

ხვეუჯად: ჯეგანი.

ბეჭედი წარწერათ: ქ. მონა ღთისა დადიანი ლევან ძე კელმწიფის მანუჩარისა.

წულიკიძეთა სიგელი 1772 წლისა. ქუთაისის მეფეთეში დაცულ საბუთთაგან ყურადღებას იპყრობს წულუკიძეთა სიგელი, 1772 წ. სოლომონ I იმერთა მეფის მიერ მიცემული. სიგელი დაწერილია კარგს ქალაღზე ლამაზი ხელით და თავისი გარეგნობით და შესრულებით წარმოადგენს მტკიცე საბუთს სოლომონ I დიდის დროს იმერეთში საკანცელარო საქმის თვალსაჩინოდ გაუმჯობესებისას. საყურადღებოა საბუთი თავისი სტილითაც. შინარსს კიდევ შეაქვს ერთგვარი გარკვევა იმ ბრძოლაში, რომელსაც სოლომონი აწარმოებდა რაჭის ერისთავ როსტომთან, დას. საქართველოს იმდროინდელ ერთ უძლიერეს ფეოდალთან.

მეფე ხოლომონ

იდიდებოდედ: რლი: კტ: არს: არს: და მხოლო: უმიზნო:
 მიზნი: რლი: ყოვლობით ზესთარსთა ეთა, ზესთარს (sic) არს,
 ღთი იგი მამაა რომლისკან ელი: იქველისშეტველუბადედ ჯლი სიტ-
 უვაა საბრძნე იგი ღთი, რლისა მიერ ელი: იკლდობებოდედ საღთად
 სული ღმერთთ შთავარი, რლისა შორის ელი: მსოფობაა სამობისა შა-
 რის, და სამობაა მსოფობისა შორის: რომლისა მიერ აღიქმნეს ორნა
 საკვირველნი ბუნებანი.

გოდნობადთა და საცნაურთა შს; ანგელოზთა და კაცთა, და
 ყლინი ციითნი და ზღვიერ ქუეყნიურნი: ვინაი აწ ჩვენ. მინდობითა
 წისა და თაყუნისსაცემელისა სამებისათა. და მკურვალედ შვერ-
 დომითა ევმანუილ განმამაკაცებულისა ძისა ღთისა მხოლოდ შო-
 ბილისათა: ძღვევა შემოსითა, ორკერძოვე უსახურთა და მავლებე-
 ლისა, ქეს უკუდავის სისხლით პკერებულისა ჯისათა: მარჯულ
 თანადგომითა და ხვაიშნითა, მარიამ ძისა ღთისა შშობელისა, სერა-
 ფიმთა უწმიდესისათა: და ეთა წიდათა ოხა ცვა ფარვისა მოღებითა:
 ვიგულსმოდგინეთ, და წყალობა მზეებრ უხვად მიფენითა ვიწად-
 ნიერეთ: ვითარ იგი ზენაით განგებისაგანცა განსწავლულ ვიყვნით,
 რლმან ბრძანება განკარგვით დადვა შორის მეფეთა, შეწყალება
 ერთგულ გულითადთა, და მებრ ნილო მდინარისა გარდაფენა წყა-
 ლობისა და განდიდებისა: ხოლო ჟრჩთა და ორგულთა, ტანჯვა
 მიგება მებრ სამართლისა კანონისა: ჩვენ წინ მმეთქვეეთა. გვართი-
 თა შორის, სქეს წარმოდლებით ღთივ წარმობრწყინვებულმან:
 დიდ ისრაილ მამისა მიერ იუდას მეფობის გამო დავითიანმან
 მეფემან. და ნოე მეორისა, ახლისა წყლით რღვისაგან საქართვე-
 ლოჲსა მქსნელისა და თვით მპყრობელისა დავით აღმაშენებელისა
 ძის ძემან: და ბუნებით ძემან ალექსანდრე დიდისა მეფისამან: აფხაზ
 იმერთა ყოვლობისა მფლობელ მპყრობელმან, მეფემან მეფეთამან,
 სოლომონ: და თანკარც მემცხედრემან ჩვენმან მალალ გვართთა
 ტომთა რტო კოწლომან დადიანის ასულმან დედუფალთა დედუფალ-
 მან, მარიამ: პირშშო სატრფო სასურველმან ძემან ჩვენმან მხოლოდ
 შობილმან, დავითის მეფობის ბრწყინვალეთა სადაფთავან წარმოელ-
 ვებულმან უფლისწულმან, ალექსანდრე: თქვენ დაწყებითან გვარ
 ოჯახ შთამომავლობით გულითადად მკურვალედ ერთგულთა ჩვენ-
 თა, და საიდუმლოთა განზრახვათა შინა მისანდოთა და სარწმუნო-
 თა ჩვენთა. და სამეფოსა პალატსა შინა თანაზრდილთა ჩვენთანა.
 და მრავალფერთა ოსმანთა მიერ შექირვებათა და ბრძოლათა შინა
 სამარადისოდ განუშორებელად ჩვენთანა მყოფთა, და განვრცელე-
 ბით ღვაწლისა და ჭირისა, ჩვენთანა ახოვნებით თავსმდებელთა.
 ყმათა ჩვენთა ბრწყინვალეთა თავადთა. წულუკიძეს პაატას, და ძმა-
 თა შენტა ბერსა და გიორგის. ძეთა თქვენთა, და ეთავე ტომობით
 შთამომავალთა ძის ძეთა სახლისა თქუენისათა: ესე ნამდვილ ესე,
 ეამიერთა შორის დაუსრულებელად საუკუნოი: მტკიცე და ყო-
 ვლითურთ შეუცვალეებლი: მაცილებელთა და მოდავეთა შრ ყლი-
 თურთ ზესთა ქმნილი მეფობრივითა განგებითა და შეურყეველითა

პირითა გამოხატული: ჟამთა და ხრონო წელიწადთა მიერ აღუშლელი: ესე საუკუნოი წყალობისა, და სამარადისოდ განდიდებისა, წიგნი ბრძანება და ფარმანი შევიწყალეთ და გიბოძეთ: გარნა ამა პირსა ზედა არა მკირედი ძიება ვყავთ, და ვინათგან მამაპაპანი და შთამომავლობაჲ სახლისა თქვენისა. ყლად დიდებულთა ტომთა ჩვენთა მეფეთა მიერ. მრავლითა ნიჭითა შეწყალებულ იყუნეს ერთგულად მსახურებისა მათისათვის: ხ შემდგომად ერთმან ვინმე ძმთა თქუენთაგანმანცა ჟმთა მეფობისა ჩვენისათა: ოდეს თათარ ოსმანნი მძლავრობდეს ქყნასა ამას აფხაზ იმერთასა. მანც ბაძა მძლავრებასა მათსა. და ყოვლობით საწულუკიძო სოფელ ციხე სიმაგრენი თვით მიიმძლავრა: და უმრწემესა. ძმასა. თვისა რათურთით არარაი ნაწილი უღვა: და კდ ესეცა შესძინა უსამართლოებასა ზა: რ განუღდა მეფობასა ჩვენსა და შეემოყვრა წინააღმდეგომსა და ორგულსა მეფობისა ჩვენისასა: როსტომს რაჟის ერისთავსა: და შდ მკირეთა ხანთა. აღიძრა მათ შორისცა შური ბოროტ გესლიანი: ვინათგან ეშმაკი ეშმაკსა განკდის განაძებს: ესრეთ ქმნა ერისთავმან როსტომ. და ძემან მისმან გი: რ აღფხვრეს და განაძეს მოყუარე თვისი სახლ ოჯახ სამკვიდრებელი-საგან და განდევნეს ეა ძვირის მოქმედი: და თვით ერისთავმან როსტომ დაიპყრა ყოველი საწულუკიძო, მამული სოფელ ციხე სიმაგრენი სათავისთაოდ: რ სახელიცა საწულუკიძო სდ აღუცა: და ნაცვლად მისა დასდვა სახელად სარაჟის ერისთავო: მაშინ მეფობამან ჩვენმან ხადა ზენასა წყალობასა სამართალსა და შეწევნასა ღთისასა: მყის აღვიმკვიდრეთ ქეს მოყვარეთა, და ქეს მოსახელითა მკვიდრობათა თანა. დავითიანითა დროშა აღმითა: და ზედა მიკვიდით ორგულთა ჩვენთა, და შეწევნითა წისა სამებისათა ეა ავლნი და ქარქვეტნი განვაბნივენით მტერნი ქრისტეანეთანი: და მოყუარენი და მინდობილნი ბილწთა მაჰმადიანთანი: და დავიპყრენით ყნი ადგილნი მათნი. მთა ბარ ციხე სიმაგრენი საწულუკიძოთურთ: მას ჟამსა სამნივე ძმანი დიდითა ვედრებითა გვეაჯენით მკვიდრსა მამულსა თქვენსა: და ვინათგან მრავლით ჟამითგან გულითადად. ერთგულობასა შინა. და ბრძოლასა შინა მრავალსა თავნი და სულნი თქვენნი მეფობისა ჩვენისათვის დაგედვენეს: მსწრაფლ ვისმინეთ ჰაჯა და მოკსენება თქუენი: და ნაცვლად მსხურებისა თქვენისა მრავლითა შეწყალებითა გიბოძეთ სადიდებულ თავადო სდ ყოველივე საწულუკიძო მამაპაპათა თქვენთა მამული. მგვრგვლივ ერთობით: თავისის სამართლიანის სამძღვრითა. ყოველთა მეზობელთა და მახლობელთაგან განკიდებულნი: მთა ბარ ციხე სიმაგრენი: ბაღ წალკოტ ველ მალნარ ტყენი: გაღმართ გამოღმართ უშენ შენი: წყალსანადირო სათევზენი: საყდარ ეკლესია და საფლავენი: და ყოველითურთ სრულად სავესებით რაიც რა იგი მამა პაპათა თქვენთა დღესამომდე ქონებია საწულუკიძო მამული. ყოველივე თქვენთვის უნაკლულოდ გვიბოძებია: უკეთუ თქვენ და ძენი თქვენნი, ვითარცა აწ. ეგრეთ ვენეთ ერთგულებასა შინა მეფობისა ჩვენისასა. და შეილთა ჩვენთასა: და სხვათა მეპატრონეთასა. ჩვენი ერთგულება და

შსახურება უმჯობეს გიჩნდეს: ჩვენ მიერი ესე წყალობისა და გან-
დიდებისა წიგნი ბრძანება და ფარმანი აროდეს მოგეშალოსთ: არცა
ჩვენგან, და არცა შემდგომთა ჩვენთა მეფეთა და უფლის წულთა-
გან: გქონდესთ სკნოდ სამარადისოდ წყალობასა შინა ღთისა ყლი-
სა მპყრობელისასა: და ერთგულებასა შინა მეფობისა ჩვენისასა:
აწითგან წამართ რომელმანცა კაცმან. ანუ შემდგომად ჩვენსა თანა-
მოსაყდრემან ჩვენმან მეფემან. ანუ უფლისწულმან. ანუ ტომმან ჩვენ-
მ(ან) ვინმე. ანუ ღიდებულთა მთავართაგანმან ვინმე. ანუ უმრწემესმან
ვინმე: კელყოს შლად და ქცევეად ამა ბრძანებით დამტკიცებულისა.
წიგნისა: მასმცა კაცსა ზეგარდამო რისხვითა და ტანჯვითა დასდვას
ღთნ მამამან კორცთა ზედა სამარადისოდ ძრწოლა მწარე კანისი:
და თავით ვიდრე ფერკის ტერფადმდე გამომცაებუტკვის (sic)
კეთრი გეგზ ანგაარისა: დამცაედვას ყოველსა ზედა ასოსა მატლი
მტანჯველი ეროდე მეუღლისა და შვილთა მკვლელისა: დაიქოლვოს
მძიმითა ლოდითა ვითარცა აქარ მპარავი: შეუკდეს წყლულება და
სიმყრალე ნაწლევთა შინა ვითარცა ევდუქსიას დედუფალსა მკვლელსა
ინე ოქროპირისასა: პირდარეგვილ ოქმეს მოწყინებითა დაღუბქი-
რებული ვითარცა აქამ მეფე ისრაილისა, და შთაირეგვოს პარეხსა
შინა იეზაბელისებრ ცოლისა მისისა: ყია კორკსა ზედა გარდამცა-
გრეხიეს საშთობი საბელი იუდა მზაკვარისა: და მომკოს თხემი მისი
მკვეცარმან დალილასამან: ხ დამამტკიცებელ დამმეტღველნი ამისნი
აკუნეს ღთნ მამამან ცვარისაგან ცისა, და პოხიერებისაგან ქვეყა-
ნისა: და საუკუნოდ აგოს კსენება და კხევაა მათი: აღიწერა ინ-
დიკტიონსა მეფობისა ჩვენისასა თთვესა აგვისტოსსა რიცხვსა: გ:
ქეს აქეთ: ჩლობ: ქქსა უჲ: კელითა კარისა ჩვენისა მდივანმწიგნო-
ბართა უპირატესისა დავით კვინიხიძისითა: . . .

დაძაზა ზეკუჲსთ: მეფე: სოლომონ: დავითიანი:

ბეჭედი: 1) კეთილ ძირთაგან რტონი მეფედ ვარ ბაგრატიანი
(ასომთ:) სოლომონ

2) ბატონის შვილი (ასომთ:) ალექსანდრე

ზეკუჲსთ: მეფისძე ალექსანდრე

პირველ გვარდზე ანშაზე: ივერთა მეორისა აღმაშენებელისა
აგარიანთა სისხლთა მრღველისა: ტომებით დავითიანისა უმაღლესისა
მეფისა და მამებრ საწყურისა ჩემისა ბიძისა და ბატონისა სოლომონ
ივერთა მპყრობელისა აღწერილსა სიგელსა ამას ძე არჩილისა მეო-
რე სოლომონ დავითიანი ოჯახისა ჩვენისათვის მრავალგზის ვიდრე
სისხლთამდე ღვაწლ დადებულს და ყოვლითა გონებითა ერთგულ-
თა ოჯახისა ჩემისათა მეცა უმტკიცებ. თუმცა ვინმე შლად და
დარღვევად იკადროს აღწერილთა სიგელთა ამას შინა წყევთა და
შეჩვენებათა ყოველთა სამღვდელოთა ჩემთა თანხმობითა (sic) იყოს
შეკრული სულით და ხორცით უკუნისამდე ქრისტეს აქეთ ჩღებ აპ-
რილს კე

ბეჭედი ასომთ: ვრული წანწერით: მეფე იმერეთისა სოლომონ

იოსებ ჭიჭუჭილი

მასალები სამეგრელოს 1857 წლის აჯანყებაში მონაწილეთა შესახებ.

ცენტრარქივში ინახება ერთი საქმე, ყოფილ კავკასის ნამესტნიკის კანცელარიის სათაურით: Дѣло департамента общих дѣлъ Главнаго Управленія Намѣстника Кавказскаго, отдѣленіе инспекторское, столъ 2, по представленію Кутаисскаго Генерал-Губернатора о высылкѣ Тавада Ивана Чиковани и другихъ лицъ, участвовавшихъ въ возмущеніи въ Мингреліи (началось 19 окт. 1857 г., кончилось 1 августа 1886 г.). საქმე ჩვეულებრივ საკანცელარიო საქმეების ზომისაა, ფურცლები საქმეში დანომრილია და ჩაქვრებული, საბუთების მეტი წილი დედნებია და სანამესტნიკოს მიერ გაგზავნილ მემართვების კი პირი ან შავი. ამ საქმეში 9 ფურცელი (ფურცლები № 111—112) შეცდომით სხვა საქმიდანაა ჩაქვრებული და შეეხება მესტია ჩიჭოვანს. 1855 წელს ეს ქურდი აზნაური გადაუსახლებია სამეგრელოს მთავრობის თხოვნით რუსეთის მთავრობას პენზას გუბერნიაში ათი წლით. 1860 წელს რუსეთის მთავრობა მოითხოვს გადასახლებულზე გაწეულ ხარჯის 316 მ. და 41 კაპ. ანაზღაურებას და მცირე წლოვან მთავრის ნიკოლოზის სამზრუნველო სამართველოს თავმჯდომარე დიმიტრი ყიფიანი უარს ამბობს ამაზე შემდეგი მოსაზრებით: „расходъ на отправленіе Чиковани съ мѣста жительства въ Россію, сдѣланъ по надобности правительственной и потому не можетъ быть принятъ на счетъ частнаго владѣтельскаго дохода, которымъ собственно и располагаетъ онека“.

საქმიდან არა სიანს, თუ რა ნიდავზე მოჰხდა აჯანყება და რაში გამოტყვერა მღელვარება ხალხისა. საბუთები შეეხება მხოლოდ მეთაურთა და მონაწილეთა დასჯას—სხვადასხვა ხნით საარესტანტო როტებში დაგზავნით და შემდეგ შესაძლებლობას მათი სამშობლოში დაბრუნებისას, მაგრამ სხვა წყაროებიდან ვიცით, თუ რა იყო მიზეზი აჯანყებისა.

უკანასკნელ მთავრის დავით დადიანის სიკვდილის შემდეგ (1853 წ.), მისი მემკვიდრე ნიკოლოზის დაასაკებამდე სამეგრელოს მართველათ დანიშნეს საბჭო დავითის ქვრივის თავმჯდომარეობით. დადიანის დავითის ცოლი, წოდებული დედოფალ ეკატერინეთ (მგოსან ალექსანდრე ჭავჭავაძის ასული) რასაკვირელია სახელმწიფოს გამგეთ არ იყო აღზრდილი. დედოფალი ეკატერინე არც ქმრის დავითის სიცოცხლეში ლებულობდა მონაწილეობას სამეგრელოს მართვა-გამგეობაში. ეკატერინემ თავს საბედისწეროთ უახლოვეს მრჩეველათ და თანაშემწეებათ ამოირჩია უნიკო და ფუქსავატი მახლი კოსტანტინე და სახლთუხუცესი ჩიჭოვანი. ეკატერინეს გამგებლობის დროს მოჰხდა ცნობილი ყირიმის ომი და სამეგრელო ოსმალოს ჯარის მიერ ომარ-ფაშის წინამძღოლობით იქმნა დაცაყვებული. ომმა და მტრის შემოსევამ სამეგრელოს მოსახლეობა ნივთიერათ მიწასთან გაასწორა და ხალხი მრავლათ გარბოდა სამთავროდან სხვა კუთხეებში, უფრო მეზობელ სამურზაყანოში, სადაცა სახნავ-სათესი მიწები უხვად იყო. სამე-

გრელოს ოსმალის ჯარისაგან განთავისუფლების შემდეგ დედოფალ ეკატერინემ მის მაგიერ რომ ხალხის მდგომარეობის გაუმჯობესებაზე ეზრუნა, დაიწყო დაზიანებულ სასახლეების შეკეთება—აგება. ამ განძრახვის შესრულება მიანდო თავის მახლს კოსტანტინეს და სახლთუხუცესს ჩიქოვანს, თვითონ კი შვილებით გაემგზავრა პეტერბურგს ალექსანდრე მეორის კუროთხევასზე დასასწრებლათ. მოურავი ჩიქოვანი გადაქარბებულ ერთგულებით შეუდგა დედოფლის ბრძანების აღსრულებას და გაძვალტყავებულ ხალხს, გამოწვეულს სამუშაოზე თავისი სარჩოთი, იმის ნებასაც კი არ აძლევდა, რომ საბატონო წისკილებში სიმინდი დაეფქვათ უმინდოთ. ამ უმაგალითო უსამართლობამ გლეხებს მოთმინების ფიალა აღუვსო და ისინი აჯანყდნენ. მოურავმა ჩიქოვანმა მიმართა დროებით დედოფლის მაგიერ დანიშნულ სამეგრელოს გამგეს გრიგოლს (დედოფლის მახლს), რომ ძალა ეხმარა აჯანყებულთა წინაღმდეგ, გრიგოლი იყო უფროსი მაზლი დედოფლისა და სამხედრო სწავლით ალჭურვილი, სახელმწიფო საქმეებში მეტი გაეგებოდა ვიდრე დედოფალს და კოსტანტინეს. დედოფალს გრიგოლი სძულდა და პეტერბურგში წასვლისას მას წერილობითი დებულება დაუტოვა სახელმძღვანელოთ. გლეხების აჯანყების შესახებ, რა თქმა უნდა, დებულებაში არაფერი იყო ნათქვამი და გრიგოლმაც ეს მოიმიზეზა. დედოფალი პეტერბურგიდან დაბრუნებული ვერას გახდა აჯანყებულებთან და ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს სთხოვა მიშველი რუსის ჯარი. ქუთაისის სამოქალაქო გუბერნატორმა კოლუბაკინმა ამით ისარგებლა და ჯარით შევიდა სამეგრელოში. მოაჯანყენი წყნარათ იქცეოდენ, კაცის სისხლის ღვრას ერიდებოდენ და მთავრის საკუთარ ქონებასაც არაჩანაგებდენ. კოლუბაკინი სახტათ დარჩადა აჯანყებულების წინაღმდეგ ზომები ვერ მიღო (საბაბი არ იყო) და შეუდგა აჯანყების მიზეზების გამოძიებას. დედოფალს იმედები გაუტრუვდა. დედოფალი ეკატერინე ვითომდა შეილება ის უკეთესათ აღსაზრდელათ პეტერბურგს გაიწვიეს და სამეგრელოში რუსეთის ხელისუფლება დამყარდა. გლეხები და თავად-აზნაურობა ამ მოვლენას ღიღის კმაყოფილებით შეხვდნენ და რუსეთის მფლობელობის განხტკიცებას სამეგრელოში რითაც შეეძლოთ ხელსაც უწყობდნენ.

სამეგრელოს გლეხები რუსეთის მიმართ კეთილად იყვნენ განწყობილი, რადგანაც ყოველთვის რუსეთის ჩარევა სამეგრელოს შინაურ საქმეებში ყმების მდგომარეობის გაუმჯობესობას იწვევდა. მაგალითად, რუსეთმა აღკრძალა ყმების ტყედი მიყიდვა ოსმალეებზე და დამნაშავე პირთა ხელ-ფეხის, ცხვირის მოჭრით და თავლების ამოთხრით და სხ., დასჯა მოსპო. თავად-აზნაურობაც მომხრე იყო რუსებისა, რადგანაც უქანასკნელ მთავრების დროს მათი მნიშვნელობა და თავმოყვარეობა ფრიად შელახული იყო, უფრო მთავარ დავითისაგან, რომელიც უღიერათ მოქცეოდა რუსულ სწავლა-განათლება მიღებულ თავად-აზნაურთაც კი.

აჯანყების მეთაურთა და მონაწილეთა მიწერ-მოწერა საქმეში ქრონოლოგიურათაა ჩაქერებული, მაგრამ ჩვენ დავინახეთ უფრო მომარჯვებულათ თვითეულ პიროვნების საქმე გამოგვეკრიბა და გამბით მოგვეთავსებინა. გადასახლებულთა შორის, მაგალითად, იყო თავადი ივანე ჩიქოვანიც, ძმა დედოფლის მოურავისა. მას რუსები ბრალს სდებდნენ აჯანყებულთა წაქეზებაში, მაგრამ ჭკუასთან უფრო ახლო იქნება ვიფიქროთ, რომ ივ. ჩიქვანი უნდა ყოფილიყო ერთი მოწინააღმდეგეთაგანი რუსეთის მართველობის დამყარებისა სამეგრელოში. ერთი წლის შემდეგ ივ. ჩიქვანს აპატივეს დანაშაულობა და ნება დართეს სამშობლოში დაბრუნებისა, მაგრამ მისი ჩამოსვლა არ მოხერხდა და ის მხოლოდ

3 წლის შემდეგ ჩამოვიდა სამეგრელოში. მიზეზი ივ. ჩიქვანის დროზე დაუბრუნელობისა ის იყო, რომ მას ეძებდნენ კალუგის გუბერნიაში და ის კი გადასახლებული ჰყოფილიყო ტამბოვის გუბერნიაში.

აჯანყების მეთაურ-მონაწილეებთან ერთათ რუსის მთავრობამ გაუწია ანგარიში ხალხის მოთხოვნასწადა 4 ქურდ ახნაურს გადაუწყვიტა გადასახლება, მაგრამ ამათში სამი ქუთაისის სატუსალოდან გაექცათ და მეოთხე—ფოკა ხვითია პერმის გუბერნიაში იქმნა გადასახლებული და მხოლოდ 3 წლის შემდეგ დაბრუნებულ იქმნა სამშობლოში. გადასახლებულ მეთაურთა შორის ლევან კვარაცხელიას ვინაობაა საინტერესო. მას 1836 წელს მიუღია ბრძოლაში მონაწილეობა ყურბანის ჩერქეზების წინააღმდეგ და ფეხში დაჭრილა. ლევან კვარაცხელია რუსებისაგან დაჯილდოვებული ყოფილა წმ. გიორგის ჯვრით. ლ. კვარაცხელიას სკოდნია რუსული ლაპარაკი და სოფ. წალენჯიხაში, რუსების სამეგრელოში შემოსვლისას, ყოფილა მამასახლისათ. გადასახლებულ ლ. კვარაცხელიას გზაში დაჭრილი ფეხი ასტიკებია და ის სავალდებულო სამუშაოსთვის არ გამოიმდგარა. ექვსი წლის შემდეგ ლ. კვარაცხელია თანახმით მისი თხოვნისა სამშობლოში დაუბრუნებიათ.

აჯანყების მეთაური უტუა მიქავა გადასახლებული ყოფილა ქ. არხანგელსკში, სადაც შეუჩვეველ ჰავის და ბუნების გამო ის დაავადებულა. გადასახლების მერვე წელიწადს უტუ მიქავას აღუძრავს შუამდგომლობა ან სამშობლოში დაბრუნებისა და ან სამხრეთ რუსეთში გადაყვანისა. მიუხედავთ აჯანყების საგამომძიებლო კომისიის წევრის ბარანოვსკის მიერ უტუა მიქავას მოქმედების კარგის მხრივ დახასიათებისა, ის მაინც არ იქნა დროზე განთავის უფლებული.

ბიტუ ბუკიას ბრალი ეღებოდა სხვებთან ერთათ მოხელე შერემეტევის წინააღმდეგ იარაღის ხმარებაში. მისი მამა, ჯაკუ ბუკია, თავის თხოვნაში (ამასვე ადასტურებს თანდართული მოწმობა-განაჩენი სოფ. ჯვალის საზოგადოებისა) ამტყუნებს მოენეს—დამახინჯებულათ გადათარგმნა ბიტუ ბუკიას სიტყვებო, ჯაკუ ბუკიას თხოვნის რუსულ თარგმანშიც მოხდა თარგმნის დროს შეცდომა. სახელდობრ სოფ. ხეთა თარჯიმანს გადაუთარგმნია სიტყვა ხუთასით:

Въ послѣдствіи же когда прибыло от Русскаго начальства въ Мингрелію пятьсотъ чиновниковъ для водворенія между возмущившимися жителями спокойствія и тишины..., რაც შეუსაბამობა იყო და ვისაც ჯერ იყო მას ამ რიცხვისათვის კითხვის ნიშანი გაუკეთებია და ხაზი გაუსვამს. ჯაკუ ბუკიას თხოვნა მთავრობას არ შეუწყნარებია და სასჯელი ბიტუ ბუკიას სრულად მოუხდია. სხვა მონაწილეთა შესახებ ცნობები არ მოიპოვება 1867 წლამდე, როდესაც სამეგრელოში ბატონ-ყმობა გაუქმდა და ყველა გადასახლებულთ უფლება მისცემია სამშობლოში დაბრუნებისა. სამშობლოში დაბრუნებული აქამდე ყოფილა სულ 9 კაცი, მაგრამ ბუტაია ფილიპია, რომელსაც სიკვდილით დასჯა ჰქონდა გადაწყვეტილი, მთავრობას არას დროს არ ჩავარდნია ხელში და გოგი ზარანდია და ტატე გოგუა სადღაც გზაში გაბნევიათ და შემდეგში მათი კვლისათვის ველარ მიუგნიათ. დანარჩენნი კი გადასახლების ადგილებში ვარდაცვლილან.

საბუთები იბეჭდება ამოკრებით, ნაკლებ მნიშვნელოვან მიწერ-მოწერის გამოკლებით.

1. ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის პატაკი № 85 ოქტომბრის 16-სა 1857 წლ. კავკასიის ნამესტნიკისადმი ივანე ჩიქვანის გადაგზავნის შესახებ დაპატიმრებულ მეგრელების სიის წარდგენით.

Рапорт Кутаисского Генерал-Губернатора за № 85—16/X 1857 г. Наместнику Кавказскому—о препровождении Ивана Чиковани и с представлением списка арестованных мингрельцев.

Управляющий Мингрелиєю, Г. Генераль-Маіоръ Колюбакинъ препроводилъ ко мнѣ Мингрельскаго Тавада Ивана Чиковани, пребываніе котораго въ Мингрелии онъ считаетъ препятствіемъ, покрайнѣй мѣрѣ въ продолженіи нѣкотораго времени къ утвержденію порядка въ этой Области и проситъ объ отправленіи его на жительство во внутреннія Губерніи Россіи, хотя лежащія на немъ подозрѣнія и не могутъ быть доказаны законнымъ образомъ. Находя эту мѣру согласно съ настоящими обстоятельствами края, я честь имѣю препроводить при семь къ Вашему Сіятельству въ Тифлисъ Тавада Ивана Чиковани, покорнѣйше испрашивая распоряженія объ отправленіи Чиковани на жительство въ одну изъ Губерній Россіи, до того времени, пока обстоятельства Мингрелии не дозволятъ возвратитъ его на родину.

Вмѣстѣ съ Чиковани, Генераль-Маіоръ Колюбакинъ препроводилъ еще 37 человекъ, изъ которыхъ 36, онъ, раздѣля на четыре категоріи, предназначилъ къ ссылкѣ въ Сибирь на различныя сроки отъ 15 до 6 лѣтъ, а послѣдняго, 39 по списку, проситъ предать въ Кутаисѣ Полевому военному Суду для исполненія приговора надъ нимъ въ самой Мингрелии.

Представляя при семь списокъ лицамъ, представленный мнѣ Г. Управляющимъ Мингрелиєю съ означеніемъ предполагаемаго каждому изъ нихъ наказанія имѣю честь донести, что до полученія разрѣшенія Вашего Сіятельства по сему предмету, я распорядился содержать ихъ въ Кутаисѣ подъ арестомъ. Вмѣстѣ съ этимъ считаю долгомъ доложить Вашему Сіятельству, какъ степень виновности каждаго изъ показанныхъ въ списокѣ лицъ обнаружить слѣдствіемъ не возможно, а между тѣмъ быть можетъ одни изъ нихъ болѣе, а другіе менѣе (по) дикости и глупости дѣйствительно подали поводъ къ безпорядку—, то я считалъ бы съ своей стороны достаточнымъ выслать на срокъ, по благоусмотрѣнію Вашего Сіятельства, крестьянъ въ арестантскія роты, а дворянъ—во внутреннія Губерніи Россіи въ томъ числѣ и обвиненныхъ въ воровствѣ, что же касается до Биджова Витуніева сына Квикванія, котораго Управляющій Мингрелиєю, полагаетъ предать военному полевому Суду, я предложилъ вмѣстѣ съ симъ Генераль-Маіору Колюбакину сдѣлать разслѣдованіе о его «оступкѣ», на основаніи котораго, я своевременно буду ходатайствовать у Вашего Сіятельства о назначеніи надъ нимъ такового суда.

СПИСОКЪ

Жителямъ Мингрельскаго владѣнія, арестованнымъ за поступки вредныя общественному спокойствію и назначенныя къ отправленію въ отдаленныя Губерніи.

№	Имена, прозванія, какого званія, изъ какихъ деревень и родъ вины	Родъ наказанія
I		
Зачинщики или ставшие открыто въ главѣ возстанія		
<i>Сел. Целенджихи</i>		
1	Крестьянинъ Князя Плотона Дадіани Леванъ Учардіевъ сынъ Кварацхелія	Въ Сибирь на
2	Крестьянинъ Князя Парнаоза Дадіани Утѹа Джотовъ сынъ Микава	
<i>Из Сачилаво</i>		
3	Крестьянинъ дворянина Корзая Точа Тодуа	поселеніе, срокомъ на пятнадцать лѣтъ
II		
Крестьяне поддержавшіе возмущеніе упорнымъ сопротивленіемъ власти помѣщичьей		
<i>Сел. Джугали</i>		
4 5	Крестьяне Князя Дату Дадіани. Баху Куруевъ сынъ Кварацхелія. Джото Омиртагъ сынъ Кварацхелія	Въ Сибирь на поселеніе, срокомъ на шесть лѣтъ

	Крестьяне Князя Гулона Дадіани	
6	Махуя Кочовъ сынъ Кварацхелія	
7	Хуту Магулава сынъ Кварацхелія.	
	Крестьянинъ Князя Апакидзе	
8	Кучуя Курукочовъ сынъ Худулія	
	Крестьяне церковные:	
9	Джуту Чучу сынъ Кодалія	
10	Бебелія Джогаріевъ сынъ Робава	Въ Сибирь на
11	Тиква Джумамхіевъ сынъ Логвиновъ	
12	Иванъ Махутовъ сынъ Логвалова	
	Крестьяне Князя Георгія Дадіани	
13	Тиква Кутутіевъ сынъ Тордія	
14	Булілія Бебеліевъ сынъ Тордія	
	Крестьянинъ Азнаура Фоко Цхетія	поселеніе, срокомъ
15	Буца Ахали Кочо сынъ Бералде	
	Крестьянинъ двор. Дуту Пардовы	
16	Пашутія Кваджіевъ сынъ Хозалія	
	<i>Сел. Чкадуаши</i>	на шесть лѣтъ
	Крестьянинъ Князя Георгія Дадіани	
17	Дату Чикиновъ сынъ Ночхетія.	
	Крестьянинъ Князя Висаріона Дадіани	
18	Уту Иваниковъ сынъ Ночхетія.	
	<i>Сел. Кулискари.</i>	
	Крестьянинъ Князя Николая Мхецдзе	
19	Бечуна Гудіевъ сынъ Рогава.	

	Крестьяне Князя Бежана Мхеидзе	
20	Бужава Хухи сынъ Кацарія	
21	Кикоя Пачуов сынъ Рогава	
	<i>Сел. Хети</i>	Въ Сибирь на
	Крестьянинъ двор. Кобахидзе	} поселеніе, срокомъ
22	Биту Джуковъ сынъ Букія	
	<i>Сел. Тая</i>	на шесть лѣтъ
	Крестьянинъ Церковный	
23	Тога Маргошія	
	III	
	Крестьяне оказавшіе Русскимъ вла- стямъ буйное или вооруженное со- противленіе	
	<i>Сел. Чакваиджи.</i>	
	Крестьянинъ дв. Хаху Цхондія	
24	Гогія Бабутиевъ сынъ Зарандія	
	<i>Сел. Валенджиги</i>	Въ Сибирь на
	Крестьянинъ Князя Парнаоза Дадіани	} поселеніе, срокомъ
25	Биту Вутовъ сынъ Гваджилія	
	Крестьянинъ Кн. Платона Дадіани	
26	Мате Бухушіевъ сынъ Джолохова.	на десять лѣтъ
	Крестьянинъ Кн. Григорія Дадіани	
27	Иванъ Гвичіевъ сынъ Джолохава	

Сел. Джгали

Крестьяне Кн. Дуту Дадіани

28
29

Баху Чкүтїевъ сынъ Чанчелїа
Беху Магуліевъ сынъ Кварацхелїа

Въ Сибирь на

Крестьянинъ Кн. Георгїа Чиковани

30

Гурутїа Кокїевъ сынъ Карая

поселеніе, срокомъ

Сел. Хацүки

Крестьянинъ Кн. Кацїа Дадїани

31

Тотїа Сквамкочовъ сынъ Гогүа

на десять лѣтъ

Крестьянинъ Кн. Левана Дадїани

32

Тотү Квиквешїевъ сынъ Гогүа

IV

Азнауровъ, которые избравъ воровство какъ единственное средство къ существованїю, нарушали безпрестанно общественное спокойствїе и препятствовали развитїю народнаго благосостоянїя; которые однимъ словомъ, ставъ внѣ всѣхъ условїй жизни Гражданской, производили, если не въ цѣломъ краѣ, то въ извѣстномъ окопѣткѣ, безпокойство и раздражительность, коими пельзовались ожитаторы для увлеченїя народа на путь противозаконный, но обѣщивавшїй обезпеченїе имущества.

Сел. Чаксанджї

33

Бежанъ Вахтовъ сынъ Шавдїа

Въ Сибирь на

М. Зүгдїды.

34

Кватати Кучү сынъ Хвїтїа

35

Мати Кучү сынъ Хвїтїа

36

Фокїа Зочовъ сынъ Хвїтїа

поселенїе, на де-
сять лѣтъ

V

Лица разнаго знанія, которыя изъ различныхъ видовъ, или возбуждали сопротивленіе крестьянъ власти помѣщичьей или старались дать возмущенію направленіе противное видамъ Правительствъ, доведеннымъ до всеобщей извѣстности

37	Князь Иванъ Чиковани	Въ отдаленныя губервіи Россіи на шесть лѣтъ
38	Джгальскій Священникъ Висаріонъ Баху сынъ Кворацхелія	Задержанъ въ Мингреліи подъ присмотромъ, до полученія справокъ отъ Духовнаго Начальства.

VI

Крестьяне осмѣливавшіеся поднять оружіе противу чиновника Шереметева и Капитана Трудаевского

Сел. Хети

39	Биджгвая Витуніевъ сынъ Квикванія	} Судить военно-полевымъ Судомъ, для исполненія приговора, въ Мингреліи
40	Бутая Филипія (въ бѣгахъ)	
<i>Сел. Чагара</i>		
41	Никоя Медонія (въ бѣгахъ)	

II. კავკასიის ნამესტნიკის მიმართვა № 714 ოქტომბრის 25-სა 1857 წელს შინაგან საქმეთა მინისტრისადმი—სამეგრელოს აჯანყებაში მონაწილეთა რუსეთის შიდა გუბერნიებში გადასახლების შესახებ.

Отношение Наместника Кавказского за № 714—25/X 1857 г. к Министру Внутренних Дел—о ссылке во внутренние губернии России участников мингрельского восстания.

По случаю происходивших в настоящем году между народонаселением Мингрельскаго Владѣнія безпорядковъ и волненій, прежде существовавшій тамъ Управленіе съ Высочайшаго Его Императорскаго Величества соизволенія измѣнено, со введеніемъ новаго порядка для Управленія сей страной на время малолѣтства владѣтеля.

Затѣмъ изъ донесенія Кутаискаго Генераль-Губернатора, основаннаго на представленіи къ нему Управляющаго Мингреліей, усматривая, что повыше означеннымъ безпорядкамъ на нѣкоторыхъ изъ жителей Мингрельскихъ подозрѣнія падаютъ въ болѣе или менѣе важныхъ преступленіяхъ, я призналъ необходимымъ:

I Мингрельскаго Князя Ивана Чиковани, подозрѣваемаго въ возбужденіи крестьянъ къ сопротивленію власти помѣщичьей и въ дѣствіяхъ противныхъ видамъ Правительства, выслать на житье въ одну изъ внутреннихъ губерній Россіи, впредь до того, когда, по обстоятельствамъ здѣшняго края, окажется возможнымъ возвратить его на родину.

II Мингрельскихъ Азнауровъ (дворянъ) селенія Чикванджи 1., Бижана Вахтова сына Шавдія; мѣстечки Зугдиди 2., Кватати Кучу сына Хвитія 3., Мати Кучу сына Хвитія и 4., Фокія Зочова сына Хвитія, — за воровство и нарушеніе общественнаго покоя, сослать на житье въ отдаленныя Губерніи Россіи срокомъ на два года.

III Мингрельскихъ помѣщичьихъ крестьянъ:

Сел. Целенджихи 1., Левана Учардіева сына Кварацхелія 2., Угуа Джотова сына Микава и 3., сел. Сачилаво Точа Тодуа—какъ главныхъ зачинщиковъ возстанія, — сослать въ арестантскія роты отдаленныхъ Губерніи Россіи срокомъ на пять лѣтъ а по истеченіи такового оставить на житье тамъ же въ продолженіи еще пяти лѣтъ съ подчиненіемъ Полицейскому надзору.

IV Сел. Чькванджи 1., Гогія Бабутіева сына Зарандія, сел. Валенджихи 2., Биту Вутова сына Гванджилія 3., Мате Бухушіева сына Джолохова 4., Ивана Гвичіева сына Джолохава, сел. Джгали 5., Баху Чкутіева сына Чанчелія 6., Беху Могуліева сына Кварацхелія 7., Гурутія Кокіева сына Карая, сел. Хамцки 8., Тотія Сквამикочева сына Гогуа и 9., Тоту Квиквешіева сына Гогуа оказавшихъ Россійскимъ властямъ неповиновеніе сопротивленіемъ, сослать въ арестантскія роты болѣе отдаленныхъ Губерніи Россіи срокомъ на четыре года съ оста-

вленіемъ по истеченіи сего срока на житье тамъ же въ продолженіи еще четырехъ лѣтъ подъ надзоромъ Полиціи.

V Сел. Джгали 1., Баху Куруева сына Кварацхелія 2., Джото Омиртава сына Кварацхелія 3., Махуя Кочова сына Кварацхелія 4., Хуту Магулава сына Кварацхелія и 5., Кучуя Курукочава сына Хубулія; церковныхъ крестьянъ 6., Джуту Чучу сына Кобалія 7., Бебелія Джогаріева сына Ронава 8., Тиква Джумалихіева сына Логвиллава 9., Ивана Махутова сына Логвалава; помѣщичьихъ крестьянъ 10., Тивава Кутушіева сына Тордія 11., Булітія Бебеліева сына Тордія 12., Буна Ахали Кочо сына Берадзе 13., Пашутія Кваджіева сына Хазалія сел. Чкадуаши 14., Дату Чикинова сына Ночхетія 15., Уту Иваникова сына Ночхетія сел. Кулискири 16., Бечуна Гудіева сына Рогавы 17., Бужава Хухи сына Капарія 18., Кикоя Пачуова сына Рогавы 19., сел. Хети Биту Джукова сына Букія и 20., сел. Тая Тога Маргашія за упорное сопротивленіе власти помѣщичьей сослать въ арестантскіе роты внутреннихъ Губерній Россіи срокомъ на одинъ годъ и затѣмъ оставить ихъ въ тѣхъ мѣстахъ еще на два года на житье подъ надзоромъ Полиціи.

По окончаніи объясненныхъ въ предшествующихъ четырехъ послѣднихъ пунктахъ срокомъ пребыванію помянутыхъ Мингрельцевъ въ арестантскихъ ротахъ и на житье во внутреннихъ губерніяхъ, возвратитъ всѣхъ на родину.

Предписавъ вмѣстѣ съ симъ кому слѣдуетъ объ отправленіи всѣхъ выше означенныхъ лицъ въ г. Тамбовъ въ вѣдѣніе тамошняго Губернатора, я имѣю честь сообщить Вашему В-ву и покорнѣйше просить зависящаго отъ В-съ, Милостивый Государь, распоряженія къ распорядленію ихъ по назначенію, не оставивъ меня увѣдомленіемъ о послѣдующемъ.

Къ сему долгомъ считаю присовокупить, что о состояніи и средствахъ къ жизни на мѣстѣ высылкѣ удаленныхъ изъ Мингреліи Князя Чиковани и четырехъ Азнауровъ свѣдѣнія затребованы; по полученіи я не замедлю доставить таковыя Вашему Высокопревосходительству.

III. შინაგან საქმეთა სამინისტროს სააღმასრულებლო პოლიციის დეპარტამენტის მიმართვა № 5984 ნოემბრის 28-სა 1857 წ. კავკასიის ნამეტნისკისადმი — სამეგრელოს აჯანყებაში მონაწილეთა რუხეთში გადასახლების შესახებ.

Отношение Департамента Полиции Исполнительной Министерства Внутренних Дел за № 5984—28/XI 1857 г. к Наместнику Кавказскою— о высылке участников мингрельского восстания.

Вслѣдствіе отношенія Вашего Сіятельства отъ 25 минувшаго Октября за № 714, имѣю честь увѣдомить Васъ, Милостивый Государь, что высланные съ Кавказа Мингрельскій князь Иванъ Чиковани от-

правленъ, по распоряженію моему, въ Калужскую; а четыре Мингрельскихъ Аваура, поименованные во 2-мъ пунктѣ означеннаго отношенія Вашего въ Пермскую Губернію; изъ числа же Мингрельскихъ помѣщичьихъ крестьянъ, по соглашенію съ Главноуправляющимъ Путиами Сообщенія и Публичными Зданіями, трое, означенные въ 3-мъ пунктѣ того отношенія, высланы въ Архангельскую арестантскую роту, девятеро, поименованные въ 4 пунктѣ, въ Костромскую арестантскую роту, а остальные двадцать человекъ, поименованные въ 5 пунктѣ, въ Кіевскія арестантскія роты.

IV. სამეგრელოს მართველის პატაკის პირი № 350 ნომბრის 6-სა
 1857 წ. კავკასიის ნაწესტანაკისადმი.

Копія рапорта Управляющаго Мингрелиею за № 350—6/XI 1857 г.
 къ Наместнику Кавказскому.

Честь имѣю почтительнѣйше донести Вашему Сіятельству, что вся Мингрелія очищена отъ возмутительной присяги и въ ней восстановлены законныя власти.

Конечно, между помѣщиками и крестьянами, по временамъ, мѣстами, будутъ возникать недоразумѣнія; но, они должны быть приписываемы не послѣднему возстанію а постоянно существовавшей здѣсь неясности или не опредѣлительности отношеній между сословіями.

Вмѣстѣ съ симъ, отправляю въ Г. Кутаисъ, арестованнымъ, Крестьянина Утія Тодуа.—Его можно назвать главнымъ возмутителемъ, ибо возстаніе вспыхнуло подъ его предводительствомъ и въ волости, которой онъ житель. Было-бы однакожъ не справедливо не вспомнить, что Тодуа, до настоящаго случая, достигнувъ старости, велъ жизнь безукоризненную. Повергаю судьбу его, благоусмотрѣнію Вашего Сіятельства.

Полагая, что должно быть не торопливымъ или весьма разборчивымъ въ выборѣ чиновниковъ, имѣющихъ знакомить страну съ разумомъ и правдою Русскаго Управленія,—что даже лучше, отложить непосредственное вмѣшательство наше въ дѣла туземцевъ, чѣмъ вводить оное подъ эгидою не вполне способныхъ и достойныхъ,—я еще не назначалъ Окружнаго Начальника въ Лечхумъ и страна эта остается по нынѣ подъ управленіемъ Члена Совѣта Мингреліи, Князя Геловани. Онъ имѣетъ тамъ большое, родовое вліяніе, которое съ давнихъ временъ, служило опорой власти Владѣтельнаго дома.

Впрочемъ, я ищу и надѣюсь найти чиновника, которому можно будетъ ввѣрить управленіе Лечхума и неразлучной съ нимъ Сванетіи Дадіановской.

Въ заключеніе честь имѣю донести, что теперь же дѣлаю распоряженіе объ отправленіи отсюда, присланной для усмиренія возстанія, сотни сотни линейныхъ казаковъ.

V. ნამესტნიკის მიმართვა № 712 ოქტომბრის 25 სა 1857 წლ. ტფილისის სამხედრო გუბერნატორისადმი—ივ. ჩიქვანის ქ. ტამბოვში სასწრაფოდ გადაგზავნის შესახებ.

Отношение Наместника за № 712—25/X1857 г. к Тифлисскому Военному Губернатору—о немедленной высылке в г. Тамбов Ив. Чиковани.

Кутаисский Генераль-Губернаторъ прислалъ въ г. Тифлисъ обвиняемаго по дѣлу о возмущеніи и безпорядкахъ, происходившихъ въ настоящемъ году въ Мингреліи, тамошняго Князя Ивана Чиковани, который, при отношеніи Директора Канцеляріи моея отъ 18 Октября за № 9147, препровожденъ къ Тифлисскому Старшему Полицмейстеру, для содержанія при Полиціи подъ стражей.

Признавая нужнымъ выслать Князя Ивана Чиковани изъ Закавказскаго Края на житье въ одну изъ внутреннихъ Губерній Россіи, я предписываю Вашему Превосходительству сдѣлать распоряженіе о немедленномъ отправленіи его, за надлежащимъ присмотромъ, въ г. Тамбовъ, и сдать въ вѣдѣніе тамошняго Губернатора, впредь до особаго объ немъ распоряженія со стороны Г. Министра Внутреннихъ Дѣлъ, на основаніи отношенія моего къ нему по этому предмету, и о послѣдующемъ мнѣ донести.

VI. ტფილისის სამხედრო გუბერნატორის მიმართვა № 1297 ნოემბრის 28-სა 1857 წლ. ნამესტნიკისადმი—ივანე ჩიქვანის ქ. ტამბოვში გაგზავნის შესახებ.

Отношение Тифлисскаго Военнаго Губернатора за № 1297—28/XI 1857 г. к Наместнику—об отправленіи в Тамбов Ив. Чиковани.

Въ исполненіе предписанія Вашего Сіятельства, отъ 25 Октября за № 712, обвиняемый по дѣлу о возмущеніи и безпорядкахъ, происходившихъ въ настоящемъ году въ Мингреліи, тамошній князь Иванъ Чиковани, 1 сего волября, въ сопровожденіи двухъ жандармовъ, отправленъ на почтовой тройкѣ къ Тамбовскому Гражданскому Губернатору; при каковомъ отправленіи Чиковани употреблено изъ суммъ Тифлисскаго Градской Полиціи: на прогоны на одну тройку отъ Тифлиса до города Тамбова 95 руб. 14³/₄ коп.; въ обратный путь жандармамъ прогоновъ на три лошади 95 руб. 14³/₄ коп., на кормовое продовольствіе Чиковани, примѣрно на 31 день, полагая въ сутки по 15 коп. сер., 4 руб. 65 коп., кормовыхъ жандармамъ до города Тамбова и въ обратный путь, полагая на каждую версту по одной коп., каждому 31 руб. 50 коп., а двумъ 63 руб., всего двѣсти пятьдесятъ семь руб. девяносто четыре съ половиною коп. серебромъ....

VII. სამეგრელოს მართველის ნიკ. კოლიუბაკინის წერილი № 650 დეკემბრის 9-სა 1857 წლ. რაგონიზინისადმი—ივ. ჩიქვან-სათვის 200 მან. ვერცხლით გადაგზავნის შესახებ.

Письмо за № 650—9/XII 1857 г. Управляющего Мингрелиею Ник. Колюбакина к Рагозину—о переводе 200 руб. сер. Ивану Чиковани.

Милостивый Государь,

Алексій Θεოდоровичь.

Братъ сосланнаго въ Россію Мингрельскаго Князя Ивана Чиковани, представивъ мнѣ 200 руб. сер. съ письмомъ на имя послѣдняго, просить моего распоряженія о пересылкѣ оныхъ князю Ивану.

Препровождая при семь означенныя деньги и письмо, честь имѣю покорнѣйше просить Ваше Превосходительство, приказать переслать оныя князю Ивану Чиковани....

Николай Колюбакинъ,

9 декабря 1857 г.

С. Квашиноры.

VIII. სამეგრელოს მართველის მიმართვა № 644 დეკემბრის 9-სა 1857 წლ. კავკასიის ნამესტნიკის კანცელარიის დირექტორისადმი—ივ. ჩიქვანის სამშობლოში დაბრუნების შესაძლებლობის შესახებ.

Отношение Управляющего Мингрелиею Колюбакина за № 644—9/XII 1857 г. к Директору Канцелярии Наместника Кавказского—о возможности возвращения на родину Ивана Чиковани.

Канцелярია Г. Кутаисскаго Генераль Губернатора препроводила ко мнѣ, для свѣдѣнія, копію съ предписанія Господина Намѣстника Г. Кутаисскому Генераль Губернатору, отъ 25 Октября сего года, за № 711.

Въ предписаніи этомъ сказано: „Такъ какъ неблагонамѣренность дѣйствій Князя Ивана Чиковани основана на однихъ навлеченныхъ имъ на себя подозрѣніяхъ, то, не опредѣляя срока удаленію его изъ края, я предоставляю Вашему Сіятельству о возвращеніи его на родину войти ко мнѣ съ представленіемъ, когда по соображенію съ мѣстными обстоятельствами Вы признаете это возможнымъ“.

Если, въ отсутствіе Г. Генераль Губернатора, соображенія мои по этому дѣлу могутъ удостоиться вниманія и довѣренности Начальства, то честь имѣю покорнѣйше просить ходатайства Вашего Превосходительства предъ Его Сіятельствомъ Княземъ Намѣстникомъ о возвращеніи Чиковани на мѣсто жительства....

IX. კავკასიის ნამესტნიკის მიმართვა № 125 თებერვლის 28-სა 1858 წლ. შინაგან საქმეთა მინისტრისადმი—ივანე ჩიქვანის სამშობლოში დაბრუნების შესაძლებლობის შესახებ.

Отношения Наместника Кавказского за № 125—28/II 1858 г. к Министру Внутренних Дел—о возможности возвращения Ив. Чиковани на родину.

...По изменившимся мѣстнымъ обстоятельствамъ, признавая возможнымъ возвратить на родину Князя Ивана Чиковани, имѣю честь увѣдомить о семъ Ваше Высочайшее покорнѣйше прося зависящего отъ Васъ, Милостивый Государь, по настоящему предмету распоряженія и увѣдомленія меня о послѣдующемъ.

X. ქუთაისის გენერალ გუბერნატორის მიმართვა № 106 იანვრის 30-სა 1860 წლ. ნამესტნიკის მთავარ სამმართველოს უფროსისადმი — ივ. ჩიქვანის სამშობლოში დაბრუნების შესახებ.

Отношение Кутаисского Генерал-Губернатора за № 106—31/I 1860 г. к Начальнику Главного Управления Наместника Кавказского—о возвращении на родину Ив. Чиковани.

Управляющій Мингрелиею, отъ 14-го числа Января сего года за № 136 донесъ мнѣ, что Мингрельскій Князь Иванъ Чиковани изъ Калужской губерніи уже возвратился на родину и нынѣ находится въ своемъ домѣ.

XI. ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის მიმართვა № 113 იანვრის 31-სა 1860 წლ. კავკას. ნამესტნიკის მთავარ სამმართველოს უფროსისადმი — ფოკა ხვიტიას სამშობლოში დაბრუნების შესაძლებლობის შესახებ.

Отношение Кутаисского Генерал-Губернатора за № 113—31/I 1860 г. к Начальнику Главного Управления Наместника Кавказского—о возможности возвратиться на родину Фокия Хвитія.

По бывшему въ 1857 году въ Мингрелии народному возмущенію, въ числѣ прочихъ лицъ, на основаніи конфирмаціи Господина Намѣстника Кавказскаго изъявленной въ предложеніи, отъ 25 Октября 1857 года за № 711 высланъ въ Пермскую Губернію на житье въ наказаніе за воровство и другіе предосудительные поступки, коими нарушалось общественное спокойствіе въ Мингрелии, житель с. Чаквинджи азнауръ Фокия Зочовъ сынъ Хвитія, срокомъ на два года. Нынѣ по случаю окончанія этого срока Управляющій Мингрелиею ходатайствуетъ о возвращеніи названнаго Хвитія на прежнее мѣсто жительства въ Мингрелию.

Соглашаясь съ моей стороны съ настоящимъ ходатайствомъ Генераль-Маіора Колюбакина, я имѣю честь сообщить объ этомъ на зависящее Вашего Превосходительства распоряженіе...

XII. ნამესტნიკის მთავარ სამმართველოს მიმართვა № 1283 თებერვლის 29-სა 1860 წლ. ქუთაისის გენერალ გუბერნატორისადმი — შეკრება გადასახლებულ აზნაურ მეგრელების დაბრუნების შესაძლებლობის შესახებ.

Отношение Главного Управления Наместника за № 1283—29/II 1860 г. к Кутаисскому Генерал-Губернатору—запрос о возможности вернуться на родину 4-м дворянам мингрельцам.

Ваше Сіятельство отношеніемъ отъ 31 Января за № 113, просите о возвращеніи на родину, жителя сел. Чикванджи, азнаура Фокія Зочова сына Хвитія, сосланнаго на два года въ Пермскую губернію, по дѣлу о бывшемъ въ 1857 году въ Мингреліи возмущеніи.

Имѣя въ виду, что вмѣстѣ съ Хвитіевымъ сосланы на тотъ же срокъ въ Россію и другіе три Мингрельца, а именно: Бежанъ Вахтовъ Шавдія, Квататі Кучу и Мати Кучу Хвитіевы, которые также должны быть по истеченіи двухъ лѣтней ссылки возвращены на родину, я обращаюсь къ Вамъ, Милостивый Государь, съ покорнѣйшею просьбою почтить меня увѣдомленіемъ, для доклада Г. Намѣстнику Кавказскому, не находите ли Вы возможнымъ возвратить на родину и означенныхъ Мингрельцевъ.

XIII. ქუთაისის გენერალ გუბერნატორის მიმართვა № 647 აპრილის 9-სა 1860 წლ. ნამესტნიკის მთავარ სამმართველოს უფროსისადმი — სამი მეგრელი აზნაურის ციხიდან გაქცევის შესახებ.

Отношение Кутаисского Генерал-Губернатора за № 647—9/IV 1860 г. к Начальнику Главного Управления Наместника—о побеге 3-х мингрельских дворян из гауптвахты.

На отношеніе, отъ 29 числа минувшаго Февраля за № 1283, имѣю честь увѣдомить Ваше Превосходительство, что получивъ отъ Управляющаго Мингрелією представленіе, отъ 13 Октября минувшаго 1859 года за № 4866, о возвращеніи на родину Мингрельскаго жителя Азнаура Фокія Хвитія, сосланнаго на два года въ Пермскую Губернію по дѣлу о бывшемъ въ 1857 году въ Мингреліи возмущеніи и усмотрѣвъ, что вмѣстѣ съ Хвитіевымъ сосланы на тотъ же срокъ въ Россію и другіе три Мингрельца Азнауры: Бежанъ Шавдія, Квататі Кучу и Мати Кучу Хвитіевы, я требовалъ отъ Г. Генераль-Маіора Колюбакина свѣдѣніе почему не помѣщены въ означенномъ его представленіи и эти лица, на что онъ отъ 18 числа Декабря за № 5944 донесъ, что они не были отправлены по назначенію, по слу-

чаю побѣги ихъ въ Декабрѣ мѣсяцѣ 1857 года изъ Кутаисской Гауптвахты.

По этому сообщивъ Вамъ, Милостивый Государь, отъ 31 Января за № 113, о возвращеніи только одного вышепоименованнаго Азнаура Фокія Хвитія, я вмѣстѣ съ тѣмъ предложилъ Кутаисскому Гражданскому Губернатору объяснить причины, по коимъ, не было донесено мнѣ своевременно о побѣгѣ означенныхъ арестантовъ; какія сдѣланы распоряженія къ поимкѣ ихъ и производится ли объ этомъ дѣло.

XIV. ნამეტნიკის მიმართვა № 324 აპრილის 30-სა 1860 წლ. შინაგან საქმეთა მინისტრისადმი—ფოკა ხვიტას სამშობლოში დაბრუნების შესაძლებლობის შესახებ.

Отношение Наместника за № 324—30/IV 1860 г. к Министру Внутренних Дел—о возможности возвратиться на родину Фокии Хвитія.

Изъ отношенія моего отъ 25 Октября 1857 г. за № 714, Вашему Высокопре-ву извѣстно что по бывшимъ въ этомъ году въ Мингреліи беспорядкамъ и волненіямъ, между прочими жителями той страны высланъ во внутреннія губерніи Россіи на житье срокомъ на два года, Мингрельскій азнауръ Фокія Зочовъ Хвитія, который и находится на жительствѣ въ Пермской губерніи.

Имѣя въ виду что назначенный Хвитію срокъ ссылки нынѣ окончился я имѣю честь покорнѣйше просить Ваше Высокопре-во приказать сдѣлать распоряженіе о возвращеніи этого Мингрельца на родину, въ вѣдѣніе Кутаисскаго Генераль-Губернатора и о послѣдующемъ симъ увѣдомить.

Къ сему нужнымъ считаю присовокупить что назначенные къ высылкѣ въ одно время и на тотъ же срокъ какъ Фокія Зочовъ Хвитія, другіе три Мингрельца, а именно Бежанъ Вахтовъ Шавдія, Кватати Кучу и Мати Кучу Хвитіевы, не были отправлены по назначенію, по случаю побѣга ихъ въ Декабрѣ мѣсяцѣ въ 1857 года съ Кутаисской Гауптвахты, и что о причинахъ по коимъ не было донесено своевременно о побѣгѣ означенныхъ арестантовъ затребованы надлежащія свѣдѣнія отъ мѣстнаго Губернскаго Начальства.

XV. შინაგან საქმეთა მინისტრის მიმართვა № 2101 მაისის 19-სა 1860 წლ. ნამეტნიკისადმი—ფოკა ხვიტას დაბრუნების სამშობლოში ნებართვის შესახებ.

Отношение Министра Внутренних Дел за № 2101—19/V 1860 г. к Наместнику—разрешение вернуться на родину Фокии Хвитія.

Вслѣдствіе отношенія Вашего Сіятельства отъ 30 прошлаго Апрѣля за № 324, сдѣлавъ вмѣстѣ съ симъ распоряженіе о возвращеніи на родину находящагося на жительствѣ въ Пермской губерніи жителя Мингреліи Азнаура Фокія Зочова Хвитія, имѣю честь...

XVI. შინაგან საქმეთა სამინისტროს საღმასრულებლო პოლიციის დეპარტამენტის მიმართვა № 1276 მარტის 23-სა 1859 წლ. კავკასიის ნამესტნიკისადმი—გადასახლებულ ლევან კვარაცხელიას შესახებ.

Отношение Департамента Полиции Исполнительной Министерства Вн. Дел за № 1276—23/III 1859 г. к Наместнику Кавказскому—о ссыльном Леване Кварацхелия.

Отъ 28 Ноября 1857 г. за № 5987 я имѣлъ честь увѣдомить Ваше Сіятельство о сдѣланномъ мною, по соглашенію съ Главноуправляющимъ Путиами Сообщенія и Публичными Зданіями, распоряженіи объ отправленіи высланнаго съ Кавказа Мингрельскаго крестьянина Левана Учардіева сына Кварацхенія въ Архангельскъ, для помѣщенія въ тамошнюю арестантскую роту на пять лѣтъ, съ оставленіемъ затѣмъ его на столько же времени подъ надзоромъ Полициі.

Нынѣ Начальникъ Вологодской губерніи представляя мнѣ, что означенный Мингрелецъ на пути слѣдованія по назначенію заболѣлъ и доставленный въ Вологду на полутной подводѣ другаго арестанта, оказался, по медицинскому освидѣтельствованію въ Присутствіи Губернскаго Правленія, не могущимъ, по болѣзненному состоянію и сведенію отъ раны лѣвой ноги, продолжать дальнѣйшаго пути пѣшкомъ и негоднымъ къ работамъ въ арестантскихъ ротахъ, испрашиваеъ моего разрѣшенія: какъ поступить съ эгимъ Мингрельцемъ?

XVII. ნამესტნიკის მიმართვა № 418 ენკენისაგის 11-ს 1859 წლ. შინაგან საქმეთა მინისტრისადმი—ლევან კვარაცხელიას ქ. ვალოგდაში დატოვების შესახებ.

Отношение Наместника за № 418—11/IX 1859 г. к Министру Внутренних Дел—об оставлении Левана Кварацхелия в г. Вологде.

Въ слѣдствіе отношенія Вашего Высокопр-ва отъ 23 Марта сего года за № 1276, имѣю честь Вамъ, М. Г. увѣдомить, что Мингрельскій крестьянинъ Леванъ Учардіевъ Кварацхелия былъ однимъ изъ главныхъ зачинщиковъ Мингрельскаго возстанія, за что мною и назначенъ къ ссылкѣ въ арестантскія роты внутреннихъ губерній Россіи на пять лѣтъ, съ оставленіемъ за тѣмъ еще тамъ же на пять лѣтъ на житье, но какъ онъ Кварацхелия на пути слѣдованія заболѣлъ и по медицинскому освидѣтельствованію въ Присутствіи Вологодскаго Губернскаго Правленія оказался негоднымъ къ работамъ въ арестантскихъ ротахъ, то я, (согласно съ мнѣніемъ Кутаисскаго Генераль-Губернатора), полагаю оставить его, Кварацхелия, на все время опредѣненной ему десятилѣтней ссылки въ г. Вологдѣ.

XVIII. ლევან კვარაცხელიას თხოვნა ნამესტნიკის თავად ალ. ბარათინსკისადმი.

Прошение Левана Кварацхелия, на имя Наместника кн. А. И. Барятинского.

Въ прошломъ 1857 году по распоряженію Его Пр-ства Г. Генералъ Маіора Кулебякина былъ я посланъ какъ переводчикъ и старшина для объявленія крестьянамъ чтобы оныя явились къ нему для неизвѣстной мнѣ причины, что я въ тоже время исполнилъ; но они по какому случаю не явились не знаю, чрезъ что разсердился на меня совершенно напрасно, не разобравъ сущности дѣла и обвинивъ меня въ неисполненіи приказанія въ тоже время снялъ съ меня крестъ св. Георгія за № 71257 Высочайше дарованный мнѣ за Экспедицію противъ Черкезъ за р. Кубанью въ 1836 году, въ коемъ сраженіи я получилъ рану въ лѣвую ногу въ кодьно на выѣтъ, которую я нынѣ почти совершенно не владѣю и на излѣченіе оной употребилъ все свое состояніе; къ тому-же разлучили меня съ моимъ семействомъ состоящимъ изъ 7-ми душъ и отправили въ преклонныхъ моихъ лѣтахъ въ арестантскіе роты въ г. Архангельскъ, гдѣ освобождаясь и по распоряженіи Начальства отправленъ подъ надзоръ полиціи въ г. Вологду, гдѣ климатъ окончательно разстраиваетъ мое здоровье, и не имѣя ни какой защиты и покровительства рѣшился прибѣгнуть подъ высокое покровительство В. С-ства, какъ къ благотворителю и защитителю бѣдныхъ и просить милостиваго Вашего вниманія и приказанія разобрать степень моей виновности и если заслуживаю то возвратить мнѣ крестъ заслуженный крестъ св. Георгія за № 71257 и родину съ милымъ моимъ семействомъ . .

Подписаль за неумѣиємъ грамотѣ крестьянина Кварацхелия, по личной его просьбѣ Унтеръ-Офицеръ Бобровскій

26 Января 1861 г.
г. Вологда.

XIX. ვოლოგდის გუბერნიის უფროსის მიმართა № 5549 ივნისის 6-სა 1861 წლ. ნამესტნიკის მთავარ სამმართველოს უფროსისადმი — ლევან კვარაცხელიას უოფაქცევის შესახებ.

Отношение Начальника Вологодской губернии за № 5549—6/VI 1861 г. к Начальнику Главного Управления Наместника—отзыв о поведении Левана Кварацхелия.

На отвшеніе В. Пр-ства, отъ 20 Марта сего года за № 1913 имѣю честь увѣдомить, что состоящій въ г. Вологдѣ подъ надзоромъ полиціи житель Кутаисской губерніи селенія Целенджихи (въ Мингреліи) Леванъ Учардіевъ Кварацхелия, по удостовѣренію Вологодской Градской Полиціи, ведетъ себя хорошо и ни въ какихъ противозаконныхъ поступкахъ замѣченъ не былъ.

XX. ქუთაისის გენერალ გუბერნატორის მიმართვა № 1840 აგვისტოს 30-სა 1861 წლ. სანამესტნიკოს შთავარ სამმართველოს უფროსისადმი — ლევან კვარაცხელიას სამშობლოში დაბრუნების შესახებ.

Отношение Кутаисского Ген.-Губ-ра за № 1840—30/VIII 1861 г. к Начальнику Главного Управления Наместника.

...По прошенію Кварацхелія, присланному ко мнѣ при отзывѣ В. Пр-ва, отъ 12-го числа минувшаго Іюля за № 4428 на предписаніе мое Управляющій Мингрелією, отъ 18 Августа за № 22 донесъ, что въ настоящее время къ возвращенію на родину сказаннаго Кварацхелія нѣтъ никакихъ препятствій.

Не находя и съ моей стороны особенныхъ причинъ къ возвращенію нынѣ Кварацхелія на родину, если только это будетъ признано возможнымъ, прежде истеченія назначеннаго г Намѣстникомъ Кавк. срока ссылки...

При этомъ присовокупляю, что Кварацхелія пожалованнаго ему знака отличія военнаго ордена подъ № 71257, лишаемъ не былъ и потому на ношеніе его онъ имѣетъ право.

XI. ნამესტნიკის თანამდ. აღმასრ. მიმართვა № 23 იანვრის 19-სა 1863 წლ. შინაგან საქმეთა მინისტრისადმი — ლევან კვარაცხელიას სამშობლოში დაბრუნების შესახებ.

Отношение и. д. Намѣстника за № 23—19/I 1863 г. к Министру Внутр Дел—о возможности вернуться на родину Лев. Кварацхелія.

Назначенный въ 1857 году Генераль Фельдмаршаломъ Княземъ Бяритинскимъ на пять лѣтъ въ арестантскія роты и потомъ на пять же лѣтъ на жительствѣ въ Россіи, Мингрельскій крестьянинъ Леванъ Учардіевъ Кварацхелія, по болѣзненному состоянію и неспособности къ работамъ въ арестантскихъ ротахъ, былъ оставленъ на все время опредѣленной ему десятилѣтней ссылки въ гор. Вологдѣ.

Затѣмъ, въ началѣ 1862 г. Кварацхелія обратился съ просьбою къ Намѣстнику Кавказскому о возвращеніи его на родину.

Усматривая изъ собранныхъ свѣдѣній, что Кварацхелія на мѣстѣ ссылки ведетъ себя хорошо и что къ удовлетворенію его просьбы со стороны мѣстнаго Начальства препятствій не имѣется, я полагаю возможнымъ возвратить его нынѣ же на родину, прежде истеченія срока ссылки.

А потому имѣю честь покорнѣйше просить Ваше Превосходительство, если къ возвращенію Кварацхелія на родину со стороны Вашего преніяствія не имѣется, не оставитъ сдѣлать распоряженіе объ отправленіи его въ Кутаисъ, въ вѣдѣніе тамошняго Генераль Губернатора,....

XXII. შინაგან საქმეთა მინისტრის მიმართვა № 794 თებერვლის 20-სა 1863 წ. ნამესტნიკისადმი—განკარგულება ლევან კვარაცხელიას სამშობლოში დაბრუნების შესახებ.

Отношение Министра Вн. Дел за № 794—20/II 1863 г. к Наместнику —распоряжение о возвращении на родину Левана Кварацхелия.

Согласно отношению Исправляющего должность Намѣстника Кавказскаго отъ 19-го Января за № 23, и. ч. довести до свѣдѣнія В. И. В., что со стороны М-ства Вн. Д. не имѣется препятствій къ возвращенію на родину высланнаго, въ 1857 году, съ Кавказа, Мингрельскаго крестьянина Левана Учардіева Кварацхелия и Н-ку Вологодской Губ. предложено объ отправленіи этого крестьянина въ Кутаисъ, въ вѣдѣніе тамошняго Ген. Губ-ра.

XXIII. არხანგელსკის გუბერნიის უფროსის მიმართვა № 1498 ნოემბრის 20-სა 1865 წელ. შინაგან საქმეთა მინისტრისადმი—უტუა მიქავას ჯანმრთელობის ცუდ მდგომარეობის შესახებ.

Отношение Начальника Архангельской губернии за № 1498—20/XI 1865 г. к Министру Внутр. Дел—о плохом состоянии здоровья Утуа Микава.

По распоряженію Нам. Кавк., сообщенному въ предложеніи М-ства Вн. Д. отъ 2 Декабря 1857 г. за № 6079, Мингрельскій помѣщичій крестьянинъ с. Целенджихи, уроженецъ Кутайской губерніи Утуа Джотовъ Микавъ, какъ главный виновникъ бывшаго въ Мингрелии возстанія высланъ былъ въ Архангельскую арестантскую роту на пять лѣтъ, съ оставленіемъ, по окончаніи сего срока, на жительствѣ въ здѣшней губерніи подъ надзоромъ полиціи въ продолженіи еще 5-ти лѣтъ.

Нынѣ Микавъ, состоя на жительствѣ въ г. Архангельскѣ, обратился ко мнѣ съ просьбою, въ которой пишетъ, что въ продолженіи 7-ми лѣтняго пребыванія его въ г. Архангельскѣ, здоровье его отъ несроднаго ему климата совершенно разстроилось, такъ что болѣзненные припадки чаще и сильнѣе повторяются и отъ того онъ опасается за свою жизнь, почему проситъ ходатайства моего если нельзя возвратить его на родину, то перевести въ одну изъ южныхъ губерній, гдѣ бы климатъ благопріятствовалъ его здоровью.

Вслѣдствіе сего, Микавъ освидѣтельствованъ былъ въ Губернскомъ Правленіи, чрезъ специалистовъ Врачебнаго Отдѣленія, которые, принимая во вниманіе найденные у него пораженія легкихъ, происшедшія отъ простуды, полагаютъ необходимымъ, для поправленія здоровья перевести его въ южный климатъ, или въ мѣсто родины.

Основываясь на такомъ удостовѣреніи специалистовъ Врачебнаго Отдѣленія и имѣя въ виду, что Микавъ ведетъ себя хорошо, имѣю

честь представить о семь на благоусмотрѣніе В. Высокопр-ства, съ приложеніемъ копіи съ протокола о медицинскомъ освидѣтельствovanіи Микава.

XXIV. საქმის კომისიის ოქმის პირი ქ. არხანგელსკში გადასახლდ. ბულ უტუა მიკავას ჯანმრთელობის მდგომარეობის შესახებ.

Копия протокола о состоянии здоровья высланного в г. Архангельск Утуа Микава.

1865 года Ноября 12 дня свидѣтельствованъ былъ въ своемъ здоровьи Мингрелецъ Утуа Микавъ съ цѣлію перенесенія его въ болѣе теплый южный климатъ, при этомъ найдено лѣтъ отъ роду 53, тѣлосложеніа хорошаго, подкожноклетчатая ткань развита мало. Исхудалое лице грязно-желтоватаго цвѣта; жалуется на общую слабость силъ и частыя возвраты простудныхъ болѣзней, появляющихся въ видѣ послабляющей горячки всякій разъ, какъ подвергается быстрымъ измѣненіямъ температуры; апетитъ малъ; выдѣленія и отдѣленія нормальны; страдаетъ одышкою, особенно при ходьбѣ и кашлетъ съ отдѣленіемъ густой мокроты; при объективномъ изслѣдованіи найдено: изслѣдованіе легкихъ показало: хрипы въ заднихъ доляхъ и ясный шумъ выдыханія въ поло нижняго угла лѣвой лопатки и съ правой стороны въ подключитной сторонѣ—пульсъ 65, удары сердца нормальны;—звукъ сердца часты и рѣзки—отдаются на всемъ протяженіи груди.—Измѣненія въ органахъ брюшныхъ органовъ не найдено. По засвидѣствованіи Врача, завѣдывавшаго больницею приказа, Оператора Затворницкаго, больной нѣсколько разъ пользованъ былъ въ больницѣ приказа—разъ отъ воспаления легкихъ и разъ отъ тифозной горячки.—

Изъ этого освидѣтельствovanія присутствующія полагаютъ: 1, Утуа Минавъ страдаетъ пораженіемъ легкихъ, по всему вѣроятію Туберкулезнаго свойства, которое при здѣшнихъ климатическихъ условіяхъ и при частыхъ возвратахъ лихорадочныхъ болѣзней, происходящихъ отъ простудъ, безъ сомнѣнія можетъ усиливаться со всякою новою лихорадочною болѣзнею и 2. По этой причинѣ свидѣтельствующіе полагаютъ бы что переводъ Утуа Микавъ въ южный климатъ или на мѣсто его родины могло бы поправить его разстроенное здоровье.

XXV. საინსპექტორო განყოფილების მიერ ცნობები უტუა მიკავას შესახებ.

Справка Инспекторского Отделения об Утуа Микава.

Изъ дѣлъ Инспекторскаго Отдѣленія видно, что Кутаисскій Генераль-Губернаторъ, въ слѣдствіе представленія Управляющаго Мингрелию, Генераль-Маіора Келюбакина, ходатайствовалъ, 16 Октября

1857 года, о высылкѣ въ Сибирь и въ отдаленныя Губерніи Имперіи 37 Мингрельцевъ, замѣщанныхъ въ возмущеніи. По приложенному къ ходатайству Генераль-Губернатора списку, означенныя лица были раздѣлены на четыре категоріи, изъ коихъ въ первой, въ числѣ зачинщиковъ или ставшихъ открыто во главѣ возстанія, значится Утуа Джотовъ Микава. — Онъ сославъ, въ слѣдствіе означеннаго ходатайства, въ Архангельскую арестантскую роту на пять лѣтъ, съ оставленіемъ, по окончаніи сего срока, на жительство въ той Губерніи, подъ надзоромъ Полиціи, еще на пять лѣтъ. Микава находится въ ссылкѣ семь лѣтъ.

На этомъ же месте, на поляхъ имеется следующая приписка Барановскаго:

Представляя при семь подробную справку объ Утуа Джотова Микава, честь имѣю доложить: что Мингрелецъ этотъ лично мнѣ извѣстенъ. Въ то время когда Князь Барятинскій командировалъ Дюкруаси, и въ помощь ему, меня, для разслѣдованія безпорядковъ возникшихъ въ Мингреліи и изыясненія причинъ, а равно способы съ устраненіемъ таковыхъ безпорядковъ на будущее время. Это было въ 1857 году я имѣлъ случай узнать Микаву и убѣдиться въ томъ: что эта весьма замѣчательная личность вышедшая изъ крестьянскаго сословія онъ былъ очень зажиточный человекъ всецѣло была предана одной мысли: ввести въ Мингреліи наше управленіе. Ставъ въ началѣ во главѣ не повинующихъ Владѣтельныхъ крестьянъ, Микава какъ только явились въ Мингреліи мы русскіе, сдѣлался самымъ дѣятельнымъ органомъ нашимъ для усмиренія тѣхъ же крестьянъ въ Мингреліи пытавшихся было совершенно освободиться совершенно изъ подъ помѣщичьей власти, содѣйствовалъ намъ къ сдержанію востанія въ предѣлахъ, — тѣмъ своимъ огромнымъ авторитетомъ, который онъ получилъ ставъ при началѣ возстанія во главѣ крестьянъ противъ отбыванія Владѣтелю работъ, дѣйствительно обременительныхъ и противу безпорядковъ, которые допускались Мдиванбегами то есть управляющими поставленными Владѣтельницею для суда и расправы въ двухъ округахъ на которыя раздѣлена была Мингрелія до 1857-го года. Микава долженъ былъ быть высланъ и дѣйствительно высланъ правильно за то: что осмѣлился нарушить принципъ запрещающій дѣйствіе скопомъ или заговоромъ противу законнаго Правительства. Но нельзя съ другой стороны не принять въ соображеніе 1) что законное тогда бывшее Правительство въ Мингреліи то есть управленіе попечительницы Кн. Дадіани во время малолѣтства Владѣтеля, — было управленіе слабое допускавшіе огромные безпорядки, которые падали всѣмъ бременемъ на крестьянское населеніе въ особенности, и потому возстаніе бывшее въ 1857 г. въ Мингреліи можно назвать правильнѣе протестомъ не противъ законнаго Правительства, — но противъ безпорядочнаго управленія. 2), что Микава лично какъ только явились въ Мин-

გრელი мы Русскіе для водворенія порядка,—открыто сталь на сторонѣ правительства и былъ полезень въ этомъ отношеніи оказалъ услуги, законному правительству,—и тѣмъ самымъ слѣдовательно отчасти загладилъ первоначальную вину свою. Принимая все это въ соображеніи и имѣя ввиду, что онъ за преступленіе свое уже понесъ наказание весьма значительное оставшись внѣ родины внѣ семьи съ 1857 года—т. е. 9 лѣтъ почти,—казалось бы возможнымъ *нынѣ* воротить его на родину. Но съ тѣмъ, чтобы мѣстожительство опредѣлить ему въ Тифлисѣ или же Кутаисѣ не пускать его въ Мингрелии до тѣхъ поръ покуда не разрѣшится тамъ въ Мингрелии крестьянскій вопросъ нынѣ возбуждаемый.

19 Янв. 66 г.

XXVI. კავკასიის ნამესტნიკის მიმართვა № 14 იანვრის 21/22 1866 წ. შინაგან საქმეთა მინისტრისადმი—უტუა მიქავას სამშობლოში დაბრუნების შესახებ.

Отношение Наместника Кавказского за № 14—^{21/22}/I 1866 г. к Министру Внутренних Дел—о возможности возвращения Утуя Микава на родину.

Принимая во вниманіе изложенное въ отзывѣ ко мнѣ Вашего Превосходительства отъ 11-го Декабря минувшаго года, за № 9770. засвидѣтельствованіе Начальника Архангельской губерніи о болѣзненномъ состояніи и хорошемъ поведеніи находящагося въ той губерніи подъ надзоромъ Полиціи, жителя Мингрельскаго владѣнія Помѣщичьяго крестьянина Утуя Джотова Микава, я прошу Ваше Пре^{во} сдѣлать распоряженіе обо етпращленіи его въ г. Тифлисѣ.

XXVII. სანამესტნიკოს მთავარ სამმართველოს დეპარტამენტის მიმართვა № 1580 მარტის 6-სა 1867 წლ. ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორისადმი—უტუა მიქავას სამშობლოში დაბრუნების ნებართვის შესახებ.

Отношение Департамента Главнаго управления Наместника за № 1580—6/III 1867 г. к Кутаисскому Генераль-Губернатору—о разрешеніи вернуться на родину Утуя Микава.

...Въ декабрѣ 1865 года М-стръ Вн. Д. сообщилъ В. К. Намѣстнику представленное Нач-омъ Архан. губ. прошеніе крестьянина (Утуя Джотуа Микава) о возвращеніи его на родину по болѣзненному состоянію, удостовѣренному медицинскимъ свидѣтельствомъ и угрожавшему опасностью его жизни, въ слѣдствіе пагубнаго вліянія сѣвернаго климата.

Е. И. В., признавъ по этому возможнымъ возератить Утуя Джотуа Микаву на родину 21 Января 1866 г. № 14 изволилъ сообщить о томъ М-стру Вн. Д.,—и въ слѣдствіе того Микава доставлень по

этому въ Тифлисъ 14 минувшаго Января и, по волѣ В. К. Намѣстника, оставленъ здѣсь до 19 Февраля, т. е. до освобожденія изъ крѣпостной зависимости помѣщичьихъ крестьянъ въ Мингреліи.

Такъ какъ нынѣ, по минованіи означеннаго срока, Микавѣ дозволено возвратиться на родину, то Департаментъ Общихъ Дѣлъ имѣетъ честь увѣдомить объ этомъ В. С-ство для завсяшаго распоряженія о дозволеніи Микавѣ водвориться на мѣстѣ прежняго его жительства.

XXVIII. ქუთაისის სამოქალაქო გუბერნატორის პატავი № 380 ივლისის 19-სა 1858 წლ. ქუთაისის გენერალ გუბერნატორისადმი — ტოზა თოდუას რუსეთში შეცდომით გადაგზავნის შესახებ კონა თოდუას მაგიერ.

Рапорт Кутаисского Гражданского Губернатора за № 380 — 19/VII 1858 г. Кутаисскому Генерал-Губернатору—об ошибочной высылке Тоза Тодуа вместо Коча Тодуа.

Бывшій Кутаисскій Генераль-Губернаторъ отъ 15-го Октября 1857 года № 1222-мъ препроводилъ къ предмѣстнику моему именной списокъ Мингрельцамъ для распоряженія о содержаніи ихъ на Кутаисской Гаубтвахтѣ.

Списокъ этотъ при предписаніи Кутаисскаго Губернскаго Правленія отъ 17-го Октября 1857 г. № 13043-мъ, переданъ въ Кутаисскую Градскую Полицію.—

Затѣмъ при отношеніи Канцеляріи Вашего Сіятельства, въ Кутаисское Губернское Правленіе отъ 8 Ноября 1857 г. за № 1347, прислана для распоряженія копія съ предписанія Г. Намѣстника Кавказскаго за № 711, о высылкѣ во внутреннія Губерніи Россіи означенныхъ Мингрельцевъ.—

При приведеніи въ исполненіе, изъясненной въ предписаніи за № 711, коффирмаціи Князя Намѣстника, изготовлены статейные списки поименованныхъ въ этомъ предписаніи Мингрельцамъ и списки эти препровождены въ Кутаисскую Градскую Полицію при предписаніи Кутаисскаго Губернскаго Правленія отъ 30 Ноября 1857 г. № 14637, для распоряженія объ отправленіи этихъ мингрельцевъ въ Тифлиское Губернское Правленіе, для пересылки ихъ по назначенію.

Въ послѣдствіи въ Кутаисскомъ Губернскомъ Правленіи возникла переписка къ дѣйствительному исполненію Конфирмаціи Г. Намѣстника Кавказскаго, о высылкѣ во внутреннія Губерніи Россіи Мингрельцевъ, обвиненныхъ въ Мингрельскомъ возмущеніи и безпорядкахъ. По перепискѣ этой оказывается, что въ Кутаисскомъ Тюремномъ Замкѣ остается невысланнымъ въ арестантскія роты Тоца Тодуа, (крестьянинъ изъ Селенія Сачилаво Помѣщика Дворянина Жорзая) именно тотъ самый котораго, согласно означенной Конфирмаціи слѣдовало

выслать въ Россію, и что вмѣсто его высланъ Тоца Тодуа, который въ Конфирмаціи вовсе не значится. —

Для разъясненія сего обстоятельства собирались свѣдѣнія и изъ полученнаго рапорта Кутаисской Градской Полиціи отъ 27 прошлаго Юня № 3340-мъ видно: 1., По распоряженію Кутаисскаго Коменданта, 12 Октября 1857 г. заключены были въ Кутаисскій Тюремный Замокъ 35 человѣкъ Мингрельцевъ, присланныхъ изъ Мингрелии. Сверхъ означенныхъ 35-и человѣкъ, въ тоже время и вмѣстѣ съ ними были доставлены изъ Мингрелии въ Кутаисъ еще два Мингрельца же больные, которые по распоряженію Коменданта-же отправлены были не въ Тюремный Замокъ, но прямо въ Кутаисскій Военный Госпиталь для излеченія. По выпискѣ ихъ изъ Госпиталя они заключены также подъ стражу въ Тюремный Замокъ. 2., по полученіи Полиціею изъ Губернскаго Правленія предписанія отъ 17 Октября за № 13043-мъ со спискомъ 37-ми человѣкамъ Мингрельцамъ, учинена была Тюремнымъ Смотрителемъ Иоселіани повѣрка ихъ и 3., Значущійся въ этомъ списокѣ подъ именемъ Тоца Тодуа есть ли тотъ самый Коча Тодуа, который содержится нынѣ подъ стражею въ Тюремномъ Замкѣ или-же другой Тодуа присланный послѣ него изъ Мингрелии, о томъ Полиція не имѣетъ ни какихъ положительныхъ свѣдѣній, а только извѣстно ей, что другой Тодуа подъ именемъ Тоца (онъ-же Уту) былъ заключенъ въ Кутаисскій Тюремный Замокъ по распоряженію Кутаисскаго Коменданта не 12 Октября, но 11-го Ноября 1857 года. —

По всему этому оказывается, что когда къ приведенію въ исполненіе Конфирмаціи Г. Намѣстника Кавказскаго составлялись 30-го Ноября 1857 г. статейные списки Мингрельцамъ, то въ это время въ Кутаисскомъ Тюремномъ Замкѣ содержались два Тодуа, присланные изъ Мингрелии. Одинъ изъ нихъ именовался Тоца а другой Коча. Статейный списокъ составленный со словъ арестанта именовавшагося Тоца Тодуа, который и высланъ въ арестантскія роты, такъ какъ въ Конфирмаціи значится Тодуа именемъ Тоца, показываетъ, что арестанту этому 45 лѣтъ, принадлежитъ Владѣтелю Мингрелии женатъ на второй женѣ и имѣетъ трехъ сыновей находящихся въ домѣ его въ Мингрелии. По донесенію-же Кутаисской Градской Полиціи этотъ Тоца Тодуа (онъ же Уту) присланъ былъ изъ Мингрелии въ Ноябрь мѣсяцъ 1857 особо, а не въ числѣ 37-ми человѣкъ Мингрельцевъ, доставленныхъ въ Кутаисъ въ Октябрѣ мѣсяцѣ 1857 года.

Имѣя въ виду, что въ числѣ 37-и человѣкъ Мингрельцевъ, о которыхъ состоялась—Конфирмація Г. Намѣстника Кавказскаго былъ присланъ и называющій себя нынѣ Коча Тодуа, который находится въ здѣшнемъ Тюремномъ Замкѣ; но положительно неизвѣстно подлежалъ-ли этотъ Тодуа гъ высылкѣ въ Россію или тотъ самый который уже отправленъ, я вмѣстѣ съ симъ прошу Управляющаго Мингрелиею къ разъясненію обстоятельствъ возбужденнаго по сему не доразуменія сообщить мнѣ точныя свѣдѣнія: къ которому изъ этихъ Тодуа отно-

сится Конфирмація Г. Намѣстника Кавказскаго? Если по этой Конфирмаціи слѣдовало выслать въ Россію именующаго себя Коча Тодуа то дѣйствительно-ли онъ такъ называется и почему въ Конфирмаціи названъ онъ Тоза Тодуа. Не подлежитъ ли къ возвращенію изъ Россіи сосланный Тоза (онъ же Уту) Тодуа и для чего онъ присланъ былъ въ Кутаисскій Тюремный Замокъ въ Ноябрь м-цѣ, 1857 года. Не производится-ли объ немъ какая либо переписка и въ чемъ она заключается. —

Почтительнѣйше донося объ этомъ Вашему Сіятельству, въ слѣдствіе отношенія Правителя Канцеляріи Вашей отъ 17 прошлаго Мая за № 914, имѣю честь доложить, что изъ числа значущихся въ томъ отношеніи лицъ Пашутія Хозорія умеръ въ Кутаисскомъ Военномъ Госпиталѣ, а Леванъ Кварацхелія, Гогія Зарандія, Баху Чончелія, Хуту Кварацхелія и Баху Кварацхелія высланы по назначенію изъ Кутаиса первый 3-го Марта, а послѣдніе 6-го февраля 1858 года. —

XXIX. სამეგრელოს მართველის კოლუბაკინის პატაკი № 3457 ივლისის 31-ს 1858 წლ. ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორისადმი — კონა თოდუას მაგიერ შეცდომით უტუია თოდუას გადაგზავნის შესახებ.

Рапорт Управляющего Мингрелиею Колюбакина за № 3457—31/VII 1858 г. Кутаисскому Генерал-Губернатору—об ошибочной ссылке Утуия Тодуа вместо Коча Тодуа.

Въ прошломъ 1857 году, по возобновленіи спокойствія въ Мингреліи предмѣстникомъ моимъ были отправлены въ Кутаисъ арестованными, въ числѣ прочихъ крестьяне: изъ волости Салипартіано Утуія Тодуа и Селенія Сачилаво Коча (онъ же Точа) Тодуа.

Первый изъ нихъ Утуія Тодуа, былъ Главнымъ лицомъ возмущенія, подъ его предводительствомъ и въ волости, гдѣ онъ жилъ вспыхнуло возстаніе. Послѣдній Коча (онъ же Точа) Тодуа такъ же открыто стоялъ въ главѣ возстанія.

О семь послѣднемъ послѣдовало къ предмѣстнику Вашего Сіятельства, предписаніе Г. Намѣстника Кавказскаго отъ 25 Октября 1857 года № 711, чтобы сказанный Коча (онъ же Точа) Тодуа, былъ сосланъ въ Арестантскія роты внутреннѣхъ Губерніи Россіи срокомъ на 5 лѣтъ и по истеченіи этого срока оставленъ на житье тамъ же еще на 5 лѣтъ.

Объ отправленіи же Утуія Тодуа, арестованнымъ въ Кутаисѣ, предмѣстникъ мой донесъ Г. Намѣстнику, отъ 6-го ноября прошлаго года № 350, но въ представленіи этомъ Генералъ-Маіоръ Колюбакинъ не излагая своего мнѣнія, о томъ, какой участи подлежитъ Утуія Тодуа, повѣрнулъ только судьбу его на благоусмотрѣніе Князя Намѣстника и представилъ Милостивому уваженію Его Сіятельства, что Утуія

Тогда до возмущенія достигнувъ старости, вель жизнь безъ укоризненную.

На объясненныя представленія разрѣшенія еще ни какого не послѣдовало.

Теперь же Кутаисскій Гражданскій Губернаторъ, отношеніемъ отъ 19 истекшаго Іюля № 8902, увѣдомляетъ меня, что по Выше упомянутой Конфермаціи Г. Намѣстника, сосланъ въ Арестантскія Роты, по ошибкѣ не Коча (Точа) Тодуа, а Утуя Тодуа, о которомъ разрѣшенія еще не послѣдовало.

1. Сообщая Г. Губернатору объ отправленіи по назначенію крестьянина Коча Тодуа, я вмѣстѣ съ тѣмъ его прошу сдѣлать распоряженіе только о приостановленіи на пути слѣдованія, ошибочно сосланнаго Утуя Тодуа не возвращая его въ Кутаисъ, впродъ до предписанія Вашего Сіятельства, основываясь въ этомъ на слѣдующемъ уваженіи.

Долговременное оставленіе безъ разрѣшенія участи Утуя Тодуа, породило здѣсь въ народѣ не лѣные слухи, что правительство одобряло движеніе здѣшнихъ крестьянъ, котораго главнымъ руководителемъ былъ Утуя Тодуа, и, оставляетъ сего послѣдняго у себя подъ рукою, какъ орудіе для произведенія подобнаго же движенія между крестьянами имеретіи. Теперь возвращеніе Утуя Тодуа съ пути ссылки, могло бы, хотя на время утвердить въ крестьянскомъ здѣсь, сословіи мнѣніе о справедливости тѣхъ не лѣпыхъ толковъ и возбудить въ немъ вновь стремленіе къ освобожденію себя изъ зависимости помѣщиковъ, — стремленіе только что начинающее ослабевать при твердомъ и постоянномъ противодѣйствіи поставленныхъ здѣсь властей.

По этому имѣю честь покорнѣйше просить Ваше Сіятельство при приостановленіи на пути слѣдованія Утуя Тодуа исходатайствовать у Г. Намѣстника объ отправленіи Утуя Тодуа на житье въ одну изъ внутреннихъ Губерній Россіи срокомъ на два года, не опредѣляя его въ Арестантскія Роты во вниманіе къ преклоненнымъ его лѣтамъ и къ засвидѣтельствованію предмѣстника моего о прежней безукоризненной его жизни.

XXX. კავკასიის ნამებტნიკის მიმართვა № 697 ენკენისთვის 29-სა 1858 წ. შინაგან საქმეთა მინისტრისადმი — კონა თოდუას მაგიერ შეცდომით თოზა (ოგივე უტუა) თოდუას გადაგზავნის შესახებ.

Отношение Наместника № 697—29/IX 1858 г. к М-ру Вн. Д.—о Тоза Тодуа.

...Кутаисскій Ген.-Г-торъ доводитъ до моего свѣдѣнія, что вмѣсто Точа Тодуа по ошибкѣ подъ его именемъ, отправленъ другой участникъ Мингрельскаго возстанія жит. сел. Салипартіано Тоза (онъ же Уту или Утуя) Тодуа который какъ видно изъ отношенія Вашего

Высокопре-ства отъ 28 Ноября 1857 года за № 5987 назначенъ въ Архангельскую арестантскую роту.

Вслѣдствіе чего и. ч. п. просить распоряженія Вашего Высокопре-ства во первыхъ, чтобы означенный Тоза (Утуа Утуя) Тодуа по-исключенія изъ арестантской роты, во вниманіе къ его преклознымъ лѣтамъ и прежнему безукоризненному поведенію, былъ оставленъ на-жительствѣ въ одной изъ внутреннихъ Губерній Россіи, по усмотрѣнію Вашего Высокопре-ства, подъ надзоромъ полиціи срокомъ на два года, и во вторыхъ что Точа Тодуа объ отправленія коего въ г. Тамбовъ вмѣстѣ съ симъ сообщаю Кут-му Ген. Г-ру былъ назначенъ въ арестантскую роту на основаніи, изложенномъ въ означенномъ отношеніи моемъ отъ 25 Октябрія 1857 года за № 714...

XXXI. ნამესტნიკის თანამდებობის აღმასრულებლას მიმართვა № 603 ოქტომბრის 12 სკ 1861 წ. შინაგან საქმეთა სამინისტროს მართ-ველისადმი — თოზა თოდუას სამშობლოში დაბრუნების შესახებ.

Отношение и. д. Наместника за № 603—12/X 1861 г. к Управляющему М-ствомъ Вн. Д.—о возвращении на родину Тоза Тодуа.

Въ слѣдствіе отношенія отъ 13 Юля за № 2710 имѣю честь покорнѣйше просить Ваше Пр-во приказать сдѣлать распоряженіе о возвращеніи на родину высланнаго въ Костромскую Губернію подъ надзоръ Полиціи Мингрельскаго жителя Тоза Тодуа (онъ же Уту или Утуія), которому срокъ двухгодичной ссылки уже окончился, съ тѣмъ чтобы Мингрелецъ этотъ былъ направленъ въ вѣдѣніе испр. должность Кутаисс. Генер.-Губерн...

XXXII. შინაგან საქმეთა მინისტრის მიმართვა № 2781 ივნისის 11-სა 1863 წ. ნამესტნიკისადმი — მათე ბუხუშვის ძის ჯოლოღავას შესახებ.

Отношение М-ства Вн. Д. за № 2781—11/VI 1863 г. к Наместнику— о Мате Бухушиева Джологава.

Вслѣдствіе отношенія быв. Намѣстника Кавк. отъ 25-го Октябрія 1857 г., № 714, М-ствомъ Вн. Дѣль сдѣлано было распоряженіе объ отправленіи высланнаго съ Кавказа, Мингрельскаго помѣщичьяго крестьянина, Мате Бухушіева сына Джолохова, въ Костромскую арестантскую роту, срокомъ на три года, съ оставленіемъ по истеченіи сего срока, на житьѣ въ той же губерніи въ продолженіи еще четы-рехъ лѣтъ подъ надзоромъ Полиціи.

Нынѣ Начальникъ Костромской губерніи сообщаетъ, что помяну-тый крестьянинъ на пути слѣдованія изъ Кутаиса въ Ставрополь, по неимѣнію о немъ документовъ, названъ былъ, по ошибкѣ, Иваномъ Шелиховымъ и во все время производившейся по сему предмету переписки, пока объяснилась тождественность фамилій Шелихова и Джо-

лохова, содержался въ тюремномъ замкѣ и только 24-го минувшаго Января прибылъ по-этапу въ г. Кострому. По сему, за нахожденіемъ крестьянина Джолохова въ тюрьмѣ болѣе 3-хъ лѣтъ, Генераль-Лейтенантъ Рудзевичъ ходатайствуетъ объ освобожденіи за тѣмъ Джолохова отъ 3-хъ лѣтняго содержанія въ арестантскихъ ротахъ и объ оставленіи его на жительствѣ въ Костромѣ, подъ надзоромъ полиціи, срокомъ на четыре года...

XXXIII. ნამესტნიკის მიმართვა № 220 ივნისის 2/17 სს 1864 წ. შინაგან საქმეთა მინისტრისადმი—მათე ჯოლოღავას სამშობლოში დაბრუნების შესაძლებლობის შესახებ.

Отношение Наместника за № 220—2/17/VI 1864 г. к Министру Вн. Дел — о возможности возвратиться на родину Матвея Джологава.

Принимая во вниманіе изложенныя въ отзывѣ В. Пре-ва отъ 11 Юня 1863 г. № 2781, обстоятельства я признаю возможнымъ возвратитъ теперь же на родину, высланнаго въ 1857 году, въ Костромскую арестантскую роту, по дѣлу о бывшихъ въ Мингреліи безпорядкахъ и волненіяхъ, крестьянина Мате Бухушіева Джолохова.

Сообщая объ этомъ, прошу Васъ сдѣлать распоряженіе объ отпращиваніи Джолохова, установленнымъ порядкомъ чрезъ Кутаисъ въ вѣдѣніе Управляющаго Мингреліею...

XXXIV. კოსტრომის ვიცე-გუბერნატორის პ. ისევის მიმართვა № 4195 ივნისის 30-სს 1864 წ. შტაბის უფროსის ა. კარცევისადმი —მათე ჯოლოღავასათვის სასჯელის შემსუბუქების შესახებ.

Отношение Костромского Вице-Губернатора П. Исеева за № 4195—30/VI 1864 г. к Начальнику Штаба А. Карцеву—о смягченіи наказанія Матвею Джологава.

Въ 1858 году Командиромъ Кавказскаго Линейнаго № 1 Баталіона былъ переданъ въ Ставропольское Губерн. Правленіе арестантъ Иванъ Шелиховъ, безо всякихъ о немъ письменныхъ свѣдѣній, съ отмѣткою только въ передаточномъ спискѣ, что онъ слѣдуетъ въ Тамбовъ. На основаніи такого указанія Шелиховъ въ томъ же году отпращиванъ былъ Ставропольскимъ въ Тамбовское Губерн. Правленіе, и въ послѣднемъ возникла переписка объ открытіи мѣста, откуда Шелиховъ первоначально отпращиванъ въ Тамбовъ и для какой надобности. По не полученію же удовлетворительнаго увѣдомленія, Тамбовское Правленіе въ Юль 1861 г. возвратило Шелихова въ Ставропольское Губерн. Правленіе, въ которомъ Шелиховъ объявилъ, что онъ не Иванъ Шелиховъ, а Матвей Джолоховъ—уроженецъ Кутаиской губерніи, деревни Цейдехъ, крестьянинъ помѣщика Дадьяна, и что онъ 30 Сентября 1857 г. былъ схваченъ по подозрѣнію въ бѣгствѣ въ

го время бунтъ и заключенъ въ Кутаисскій тюремный замокъ. По собраннѣмъ по этому показанію справкамъ оказалось, что бывшій Намѣстникъ Кавказскій, согласно представленію Кутаискаго Ген.-Губ.-ра, относительно высылки изъ Закавказскаго Края лицъ обвиняемыхъ въ Мингрельскомъ возмущеніи и безпорядкахъ, разрѣшилъ въ числѣ 37 бунтовщиковъ, Мингрельскихъ помѣщичьихъ крестьянъ села Валенджихъ Мате Бугульева Джолохова сослать въ арестантскія роты внутреннихъ губерній срокомъ на три года, по истеченіи коего оставить на житьѣ тамъ же въ продолженіи 4-хъ лѣтъ, и что г. М-стромъ Вн. Д. для Джолохова мѣстомъ содержанія назначена Костромская арестантская рота; на каковой предметъ арестантъ Джолоховъ и присланъ былъ изъ Ставропольскаго въ Костромское Губерн. Пр-ніе 8 Января 1863 г. По прибытіи этого арестанта въ Кострому Нк-тъ Костромской губерніи, принявъ во вниманіе, что Джолоховъ названный по ошибкѣ на пути слѣдованія изъ Кутанса въ Ставрополь, по неимѣнію объ немъ документовъ, Иваномъ Шелиховымъ, во все время происшедшей о немъ переписки, содержался въ тюремномъ замкѣ, представленіемъ отъ 23 Марта за № 3345, ходатайствовалъ у г. М-стра Вн. Д. объ освобожденіи Джолохова, за находженіемъ его въ тюрьмѣ болѣе 3-хъ лѣтъ, съ оставленіемъ на жительствѣ въ г. Костромѣ на 4 года подъ надзоромъ Полиціи. Ходатайство это М-ствомъ Юстиціи 29 Февраля сего года за № 1400 представлено на благоусмотрѣніе Е. И. В. Намѣстника Кавказскаго, но разрѣшенія еще не получалось.

А потому принимая во вниманіе долговременное содержаніе подъ стражею Грузина Джолохова, я рѣшился обратиться къ В. Пр-ству съ покорнѣйшею моею просьбою, не признаете ли возможнымъ положить конецъ несчастной участи этого арестанта...

XXXV. კობტრომის გუბერნიის უფროსის მიმართვა № 1150 ენკენის-თვის 24-სა 1863 წ. კავკასიის არმიის მთავარ შტაბის უფროსისად-მი—ბახვა ჩკუტეის ძის ჩანგელის შესახებ

Отношение Начальника Костромской губернии за № 1150—24/IX 63 г. к Н-ку Гл. Штаба Кавказ. Армии—о Бахве Чкутиеве Чангелия.

Мингрельскій житель Баху Чкутievъ Чангелли, судившійся въ 1856 году, вмѣстѣ съ Мингрельскими помѣщичьими крестьянами, оказавшими неповиновеніе Россійскимъ властямъ, по распоряженію г. Намѣстника К-го, высланъ былъ съ Кавказа въ Тамбовъ, а отсюда, по назначенію М-ства Вн. Д. представленъ былъ для заключенія въ Костромскую арестантскую роту, срокомъ на три года, съ тѣмъ, чтобы, по прошествіи, сего срока, онъ выжилъ на мѣстѣ высылки, подъ надзоромъ полиціи, еще въ продолженіи четырехъ лѣтъ.

Съ 16 Января прошлаго года, находясь въ г. Костромѣ, подъ надзоромъ полиціи, Баху Чкутievъ Чангелли всеподданнѣйшимъ проше-

пиемъ на имя Е. И. В. Г. Наслѣдника Цесаревича, ходатайствуетъ объ освобожденіи его изъ подъ надзора, съ дозволеніемъ возвратиться на родину.

Просьба эта передана на зависящее распоряженіе г. Начальнику губерніи при отношеніи М-ства Вн. Д. отъ 31 прошлаго Августа за № 4013-мъ.

Высочайшимъ повелѣніемъ, изъясненнымъ въ циркулярѣ г. М-стра Вн. Д., 18 Октября 1861 г. за № 123, предоставлено Начальникамъ губерніи право, о возвращеніи на родину высланныхъ лицъ, заслужившихъ одобрительное поведеніе, предварительно сноситься съ Начальствами тѣхъ мѣстъ, откуда они были высланы подъ надзоръ полиціи, и потомъ входить уже съ представленіями по настоящему предмету въ М-ство Вн. Д.

На основаніи такого Высочайшаго повелѣнія и, принимая во вниманіе, что Баху-Чкутіевъ-Чангелли, какъ во время трехлѣтняго пребыванія въ арестантской ротѣ, вель себя хорошо, такъ и теперь, состоя подъ надзоромъ, продолжаетъ вести одобрительный образъ жизни, я и. ч. сообщить объ этомъ В. Пре-ву и покорнѣйше просить Вашего заключенія касательно возвращенія упомянутаго горца на его родину.

XXXVI. სამეცნიერო მიმართვა № 123 მარტის 13-სა 1864 წ. შინაგან საქმეთა მინისტრისადმი — ბახვა ჩანგელიას სამშობლოში დაბრუნების შესახებ.

Отношение Наместника за № 123—13/III 1864 г. к М-стру Вн. Дел— о возможности вернуться на родину Бахве Чангелия.

...Имѣя въ виду одобрительный отзывъ Начальника Костромской Губерніи о поведеніи Чангелія и согласіе общества сел. Джгали, къ которому онъ принадлежитъ, на принятіе его въ свою среду, я призналъ возможнымъ возвратить его нынѣ же на родину, а потому прошу Ваше Пре-во сдѣлать надлежащее распоряженіе объ отправленіи этого Мингрельца въ вѣдѣніе Кутаисскаго Ген.-Губ-ра...

XXXVII. ქუთაისის გენერალ გუბერნატორის მიმართვა № 2888 ენკენისთვის 19-სა 1859 წ. სანამეცნიერო მთ. სამმართველოს უფროსისადმი — ჯუკუ ბუკიას თხოვნის შესახებ.

Отношение Кутаисскаго Ген.-Губернатора за № 2888—13/IX 1859 г. к Начальнику Главнаго Управленія Наместника—о прошеніи Джуку Букия.

Житель Зугдидскаго Округа деревни Хета, помѣщичій крестьянинъ Джуку Букіа въ прошеніи подавшемъ г. Намѣстнику К-му и препровожденномъ на мое заключеніе при отношеніи В. Пре-ва отъ 31 Марта текущаго года за № 2094 о возвращеніи на родину сына его Биту Букіа сосланнаго за участіе въ Мингрельскомъ возмущеніи, ме-

жду прочимъ написать, что главною причиною, по которой сынъ его признанъ виновнымъ было то, что когда въ 1857 году сынъ его былъ допрашиваемъ однимъ изъ чиновниковъ, то переводчикъ совершенно превратно передалъ отвѣты его, выражавшія покорность Правительству.

Изъ дѣлъ видно, что крестьянинъ Биту Букія въ числѣ 20 человекъ Мингрельцевъ, обвиненъ въ поддержаніи возстанія упорнымъ сопротивленіемъ власти помѣщичьей и потому по конфирмаціи Г. Намѣстника Кавказскаго, изъясненной въ предложеніи, отъ 25 Октября 1857 года за № 711 сосланъ въ арестантскія роты внутреннихъ Губерній Россіи, срокомъ на одинъ годъ, съ оставленіемъ послѣ того, тамъ еще въ продолженіи двухъ лѣтъ, и что кромѣ того Букія былъ прикосновенъ еще къ дѣлу о Мингрельцахъ Пилишіе и Бвиквиніи поднявшихъ оружіе противу чиновника Шереметева. Такимъ образомъ Букія былъ виновенъ и подвергся ссылкѣ за участіе въ возстаніи въ 1857 году Мингрельскихъ крестьянъ, въ которомъ въ равной съ нимъ степени признаны виновными и понесли наказаніе еще и другіе 19 человекъ Мингрельцевъ; отвѣтъ же данный Чиновнику Шереметеву, о которомъ пишетъ отецъ его былъ второстепенною его виною и нѣсколько не увеличивалъ мѣры наказанія, опредѣленнаго ему наравнѣ съ товарищами по первому его преступленію.

Принимая все это во вниманіе и что до истеченія срока ссылки Букія и его товарищей, остается не много уже времени, я согласно съ мнѣніемъ Управляющаго Мингрелією, полагаю просьбу крестьянина Букія оставить безъ удовлетворенія, потому еще болѣе, что преждевременное возвращеніе сына его на родину, было бы исключеніемъ между людьми менѣе его виновными и оно дало бы имъ нѣкоторымъ образомъ право, ожидать подобнаго же снисхожденія.

XXXVIII. ჯუკუ ბუკიას თხოვნა ნამესტნიკისადმი — გადასახლებულ შვილის, ბიტუ ბუკიას, დაბრუნების შესახებ.

Прошение Джуку Букия к Наместнику—о возвращении его сына Биту Букия из ссылки.

მას ბრწყინვალეობას უფალს ღენერალ ოტინფოტერს ღენერალ ადიუტანტს და კავალერს კნიაზს ბარატინსკის.

დოკლადნის ზაპისკა.

მინგრელიის სამთავროსა მცხოვრების, ზუგდიდის ოკრულის სოფელსა ხეთას. საბატონო ყმის ჯუკუ ბუკიასაგან.

ჩენთ-ს წელსა მარტის ი-სა რიცხვ-სა.

შვილი ჩემი ბიტუ ბუკია შექონე უმეტეს ოცდა ოთხმეტის წლისა და შექონე სიყრმიდან სიმართლისა და კარგის მყულრო ყოფა ქცევისა და ხასია-

თისა, დროსა მინგრელიასა შინა ხალხის ბუნტობისასა ძალ დატანებით თავისა ბუნტოვშიკებისა იყო იგიცა შესრული რიცხვითა შორის სხვათა, არა თუ სურვილით არამედ იძულებით; გარნა უკანასკნელსა დროსა როდესაც რუსის მთაურობისაგან მოვიდა ხეთას ჩინოფნიკი, შესაგონებლათ აღრეულის ხალხისა და დაუწყყო მათ შეგონება მყუდროებისა და დაცხრომისათვის მას დროს ზემორე მოხსენებულმან შვილმან ჩემმან ბიტუ ბუკიამ მიიზომა თავისი თითი მისივე კისერზედ და სთქვა: კისერსაც გამოვიჭრი მე რუსის ბრძანებისა და ერთგულებისათვის; თორემ მის ბრძანებას როგორ არ ვემორჩილები და არ აღვასრულებო, მაგრამ ეს სიტყვა, პეროვნიკმა და მლუთის უწამებელმან არა თუ გარდუტანა მეუფროსესა ასე სწორეთ, არამედ გარდუთარგმნა ასე რომ ბიტუ ბუკიამ სთქვა კისერს გამოუსჭრი სხვასაც და მეც თავს მოვიკლავ და ამ დარიგებას არ მივიღებო და მაზედ რა საკვირველია, უფალმან ჩინოფნიკმან რომლისაც სახელი და გვარი არა უწყი, დანიშნა ამ გვარ უმართლო მოხსენებისა მებრ, რომლისა განკარგულებისა ძალით იქმნა რიცხვითა შორის სხვათა მოწინააღმდეგეთა შერიცხულ და გაგზავნილი და სად ისიცა არა უწყი, და ესრეთ სიმართლისა ვაუქითხველათ შვილიცა ჩემი დამეკარგა და მეცა მოხუცებულებისა დროს დაერჩი უმოწყალოთ და დამრჩა ცოლი გაგზავნილის შვილისა მათა, მცირე წლოვნის ძით სარჩენათ, რომელთაც საცოდაობისა ხედვა მათი დღითი დღედ მანახებს წილ თვალისა, სიკვდილსა, მეტ ადრე იმისა მომგონე რომელ შვილი ჩემი იყო მყუდრო, მშვიდობის მექონე სიმართლისა, მორჩილი ყოველის კაცისა და არცა ვითარი წინა აღმდეგობა მას ამა აღრეულობისა დროს მოუხმარია მხოლოთ, მან არა იცოდა რუსული; ჩინოფნიკს არა ესმოდა ქართული და სიმართლე და ერთგულება მისი ვითარცა ზემორე მომიხსენებეს მოენემ გარდუტანა ცუდათ და ნაცვლათ მორჩილებისათვის მადლობის მიღებისა, მიეგო მას გამოუთქმელი უსამართლოება, ესრეთ რომელ, თქმული სამღურთოა წერილისა (ჭირი მართალთა) უმეტ ნაკლებით ასრულდა მას ზედა.—

ამისათვის წარმოვადგენ რა ამას თანავე მოწმობასა მოცემულსა ჩვენის სოფლისა საზოგადოებისაგან აზნაურთა და გლეხთაგან სიმართლის მექონეობასა ზედა შვილისა ჩემისა ბიტუ ბუკიასა და კარგს ყოფა ქცევასა, მისისათვის მოვილტვი საფარველსა ქვეშე ცრემლისა მღვერელი სვეტისადმი თქვენის ბრწყინვალეებისა უმორჩილესათ ვითხოვ მოხედოთ ჩემს მწუხარებას, მოხუცებულებას მისის ცოლშვილის საცოდაობას და უმართლოთ დასჯასა შვილისა ჩემისასა და ქმნათ განკარგულება მობრუნებისათვის მისა საცხოვრებელზედ, და ვისმინებ რომელ უკეთუ წარმოდგენილი ამაზედ საზოგადოებისა მოწმობა არა აღმოჩნდება კმასაყოფელათ ჩემის შვილის ბიტუს სიმართლისა დასანახველათ, მას დროს ვითხოვ ებრძანოს ადგილობრივისა ნაჩაღნიკსა დასამტკიცებლათ ჩემის თხოვნისა და ასახსნელათ შვილსა ჩემისა სიმართლისა მოხტეს კანონიერი ძიება საშვალ მოყვანითა ფიცს ქვეშ დაკითხვითა მრთელისა ჩვენის საზოგადოებისათა — თუ ვითარი სიმართლისა მექონე არს შვილი ჩემი ბიტუ ბუკია და ანუ თუ უსამართლოთ არ არის დაკარგული ხოლო თქვენის ბრწყინვალეებისა ამაზედ განკარგულებისასა ვითხოვ გამომეცხადოს საშვალ ადგილობრივის ნაჩაღნიკისა.

ჯუჯუ ბუკია.

მოწმობა.

ჩყნთ-სა წელ-სა თებერვლის იც-ს

ჩვენ ქვემოთ ამისა ხელის მომწერთაგან აზნაურთა და გლეხთა მიეცა ესე ზუგდიდის ოკრულის სოფელსა ხეთას მცხოვრებს. ყმას ჯუჯუ ბუკიას მას შინა რომელ, გაგზავნილი—შვილი მისი ბიტუ ბუკია მინგრელიაშიდ ხალხის აღრეულეებისა მიზეზ სა გამო არს ფრიად კეთილი ხასიათისა, მშვიდობიანი კეთილის ყოფა ცქევისა. მორჩილი ვითარცა მეუფროსეთა მისთა ეგრეთვე საზოკადლობისა და თანა მოძმისა მისისა. და არცა არა ოდეს არავისმესაგან ბიტუ ბუკია არა ვითარს ცუდს ყოფა ქცევაშიდ არა შემჩნეულ არს თვინიერ დროსა მინგრელიაშიდ ხალხის აღრეულეებისასა, ლაპარაკი იმა ბუკიასა, მოენემან გარდუტანა რუსისა მიერ დასამშვიდობლათ გამოგზავნილსა უფროსსა პირსა. რომლისა დასარწმუნებლათ ვაწერთ საკუთარსა ხელსა ჴვენსა.—

ამ მოწმობას ხელს აწერს 25 აზნაური და 36 გლეხი.

XXXIX. შინაგან საქმეთა სამინისტროს მომართვა № 6018 ივნისის 30-სა 1868 წ. ნახსენებისადნი.

Отношение Мин: Вн. Д. за № 6018—30/VI 1868 г. к Наместнику.

Имѣю честь довести до свѣдѣнія В. И. В., вслѣдствіе отзыва за № 176 (1867 г.), что изъ числа подлежащихъ возвращенію на родину высланныхъ съ Кавказа Мингрельцевъ: Гогій-Бабуліевъ-Зарандій и Тати-Сквамикочевъ Гогуа не были доставлены въ г. Тамбовъ, а Того Тодуа, Биту-Вуговъ-Гванджидій, Иващъ-Гвичіевъ-Джолоховъ, Беху-Магуліевъ-Кварацхелія, Гурутій-Кокіевъ-Караѳа и Тату Квиквишіевъ Гогуа умерли.

სტრუმის კაპაზამი

აფხაზეთის საკათალიკოზო დიდი ი ა ღ ზ ა რ ი.

აფხაზეთის საკათალიკოზოს დიდი იადგარი, როგორც ის წოდებულია ივით ტექსტში (გვ. 182₃), არსებითად უკვე ცნობილი იყო ლიტერატურაში. მისი ტექსტი დაბეჭდილი ჰქონდა ალექსანდრე ხახანაშვილს თავის „გუჯრებში“¹⁾. იადგარის დედანი დიდხანს არ ჩანდა და მხოლოდ ამ იორიოდე წლის წინად შემთხვევით აღმოჩნდა ალ. ხახანაშვილისეულივე წიგნოსაცავში, რომელიც, როგორც ცნობილია, პატრონის მიერ ნაანდერძევი იყო ლაზარევის აღმოსავლეთ ენების ინსტიტუტისათვის მოსკოვში და ლაზარევის ინსტიტუტის გარდაქმნის შემდეგ გადაეცა მის ადგილას დაარსებულ სომხურ კულტურის სახლს. ეხლა ეს საბუთი ხახანაშვილისეულ წიგნოსაცავში მყოფ სხვა საბუთებთან ერთად დაცულია საქართველოს ცენტრარქივში.

საბუთი, რომელიც ქართული დიპლომატიკის უაღრესად საყურადღებო ძეგლს წარმოადგენს, დაწერილია გრძელ გრავნილ ტყავზე ზომით 22 $\frac{1}{2}$ ×18 სანტ., ნუსხა ხუცურით, გარდა ზოგიერთ მინაწერისა, რაც ქვემოც ცალკე იქნება აღნიშნული. საბუთი, როგორც მისი შინაარსის თვით დედნით გაცნობამ საბოლოოდ ცხად ჰყო, მოხწეული სახით წარმოადგენს არა ივით ასლს, არამედ პარს, მე-16 საუკუნის დასასრულს შესრულებულს. ამის შესახებ ეჭვი იადგარის შინაარსის მიხედვით ჩვენ წინადაც გვექონდა, მაგრამ დედანში გასინჯვამ ეხლა ეს ფაქტი უტყუარი გახადა. იადგარს აქვს ძირითადი ტექსტის შემდეგ 8 კათალიკოზის ხელისმოწერა (მალაქიასი, ედემონისა, ეფთვიმესი, მალაქიასი მაქსიმესი, ზაქარიასი, სემიონისა და დავითისა), მაგრამ აღსანიშნავია, რომ პირველი სამი კათალიკოზის ხელის მოწერა ძირითადი ტექსტის ხელით არის მოყვანილი ნუსხა ხუცურადვე. მე-4 პირის—მალაქია კათალიკოზის და მის მოძღვენო კათალიკოზთა ხელის მოწერა კი უკვე განსხვავებული და სხვადასხვა ხელით არის მოყვანილი და ნამდვილ ხელის მოწერას უნდა წარმოადგენდეს. მართალია, მე-4 და მე-5 ხელის მოწერა (მალაქია კათალიკოზ-გურიელის და მაქსიმესი) თითქოს ერთის ხელით არის დაწერილი, მაგრამ თუნდაც რომ ამ იორი კათალიკოსის სიგნატურა მართლაც ერთის ხელით იყო შესრულებული, ეს მხოლოდ იმას ამტკიცებს, რომ მალაქია კათალიკოზ-გურიელის სიგნატურა თავის დროზე ამ კოპიოსაც არ ქონია და შემდეგ ეს ნაკლი მაქსიმე მაქუტაძის დროს შესრულებიათ. ამ გვარად ცხადი ხდება, რომ იადგარი,—მისი ძირითადი ტექსტი—გადაწერილია კათალიკოზის ეფთვიმე საყვარელიძის დროს. ეფთვიმე კი კათალიკოზად დამჯდარა ედემონის შემდეგ, მაშასადამე, 1578 წ., ხოლო გარდაცვლილა 1616 წ. 2).

1) ქუთაისი 1891 წ. გვ. 124—153.

2) მისი სიკვდილის ქორიონიანი გელათის წმ. გიორგის გულანის მიხედვით თედო ყორღანიას ნაჩვენებ აქვს 1605 წ. (ქორიკ. II, 435), მაგრამ აქ თ. ყორღანიას ქორიონიანი შეცდომით აქვს მოყვანილი. ჩემ მიერ 1909 წ. გელათის წმ. გიორგის გულანიდან გადაწერილი სათანადო ცნობა ნამდვილად უჩვენებს ტ ქორიონიანს (=1616 წ.)

გარეშე ამ ცნობისა იადგარის გადაწერის დრო შეიძლება გარკვეული იქნას თვით იადგარის შინაარსიდანაც. იადგარი, როგორც სჩანს, თავდაპირველად შედგენილია ბაგრატ მეფის დროს მე-16 საუკ. პირველ ნახევარში და მალაქია კათალიკოსის დროს, რომლის სიგნატურა პირველად არის ნაჩვენები იადგარის ბოლოს. მალაქია კათალიკოზი (აბაშიძე) ცნობილია გარკვევით 1527 წ. და 1529 წ. (გელათის საეპისკოპოსოს აღდგენისას¹). მისი გარდაცვალების დრო არ სჩანს, მაგრამ მისი მოადგილე საკათალიკოზო ტახტზე ევდემოსი იხსენიება კათალიკოსის სამართალში, რომელიც შედგენილი უნდა იყოს მე-1550 წლებში². ამისდა მიხედვით შეიძლება ვიფიქროთ, რომ იადგარის ძირითადი ტექსტი შედგენილი უნდა იყოს დაახლ. 1526—1550 წლების ხანებში, მაშასადამე მე-16 საუკუნის მეორე მეოთხედში.

მაგრამ იადგარის ტექსტი მოწვენილი სახით არ შეიცავს პირწმინდათ ბაგრატ მეფის დროს შედგენილ რედაქციას, არამედ წარმოადგენს ეფთვიმე საყვარელიძის დროს იადგარის ახლად შედგენილ რედაქციას შინაარსის არსებითად შეუცვლელად. მართლაც, ბაგრატ მეფის შეწირულებათა შემდეგ ტექსტში მოყვანილია მოხსენება გიორგი მეფის და თეიმურაზ ბატონიშვილის შეწირულებათა შესახებ, ხოლო ამის შემდეგ ვკითხულობთ: „მოვახსენეთ ჩვენ დადიანმან პატრონმან მამიამან და ძემან ჩვენმან პატრონმან ლეონ დადიანმან და ძეთა ჩვენთა დადიანმან პატრონმან გიორგიმ და დადიანმან პატრონმან მამია...“³ 1). აქ მაშასადამე რიგრიგობით წარმოდგენილია მე-16 საუკ. დადიანები: მამია (+ 1533 წ.), ლეონ I (+ 1572 წ.), გიორგი (+ 1582 წ.) და შამია (+ 1590 წ.). ცხადია ამ ადგილის მიმოილი შეწირულება ან მამია დადიანს (+ 1533 წ.) ეკუთვნის და შემდეგ მისი მომდევნო დადიანების მიერ არის დამტკიცებული, ანდა შეწირულება ნამდვილადაც სხვადასხვა ზემოდ ჩამოთვლილ პირთ მიეკუთვნება. საინტერესოა, რომ ანალოგიურსავე ფაქტს ვხედავთ გურიელების შესახებ, რომელნიც ბიჭვინტისთვის მამულის დამამტკიცებლად მოხსენებულნი არიან (გვ.195)— როსტომ (+ 1564 წ.) და ძე მისი გურიელი გიორგი (1564—1600 წ.). დადიანების და გურიელების ამ სახით მოხსენება ცხად ყოფს, რომ იადგარის მოწვენილი რედაქცია მართლაც შედგენილი უნდა იყოს ეფთვიმე საყვარელიძის დროს და საფიქრებელია მის კათალიკოზობის პირველ ნახევარში, დაახლოვებით 1578—1600 წლებში.

ამ გვარად ცხადი ხდება, რომ იადგარი უნდა ეკუთვნოდეს თავისი არსებითი ნაწილით 1525—1550 წლებს, ხოლო მოწვენილ რედაქციაში დაცულ ნართაული გლოსებით 1578—1600 წლებს.

იადგარი იძლევა იმის საბუთსაც, რომ თავდაპირველად მისი დედანი, როგორც სჩანს, მხედრულად უნდა ყოფილიყო დაწერილი. ამ მხრივ მნიშვნელობა აქვს თვით ტექსტში ერთ ადგილას, (ქვემოთ გვ. 184₄₁) წარმოდგენილ წაკითხვას მესადილე ნაცვლად მესადილესი. ასეთი შეცდომა, ცხადია, შესაძლებელია წარმომდგარიყო მხოლოდ მხედრულად დამწერლობის ნიადაგზე.

იადგარის მნიშვნელობა, ქართული სამართლის და კერძოდ ქართულ საეკლესიო სამართლის ისტორიისათვის თავისთავად ცხადია. იადგარი წარმოად-

¹ ს. კ ა კ ა ბ., დას. საქართვე. საეკ. საბუთები I, 9—11; თ. ჟორდ., ქრონიკები II, 370—372.

² ს. კ ა კ ა ბ., სამართალი კათალიკოზისა..., ტფ. 1913 წ. 3—10.

³ ქვემოთ, გვ.

გენს ამავე დროს ფრიად საინტერესო მასალას ლიხთ-იმერეთის სოციალურ წყობილების შესახებაც მე-16 ს-ში. იადგარის მიხედვით შესაძლებელი ხდება მე-16 ს. პირველ ნახევრის სოციალურ ფენათა ფიქსაცია ლიხთ-იმერეთში. იადგარი განასხვავებს ერთმანერთისაგან დიდებულს, თავადს და აზნაურს. გლეხები კიდევ განიყოფებიან მსახურებათ და მოინალებათ. როგორც ცნობილია, ლამბერტიც სამეგრელოში უჩვენებს მსახურებს და მოინალებს, რომელთაგან უკანასკნელთ ბევრათ ტვირთის ზიდვაც ედვათ და ისიც თავის ზურგით. ცხენით ტვირთის წაღების უფლება თავის ბატონის ხლებისას მას არ ჰქონდა. მსახური უფრო პრივილეგიურ მდგომარეობაში იყო და ცხენით ხლების უფლებაც ჰქონდა. მიუხედავად ასეთი უფლებრივ განსხვავებისა, რომელიც მე-16 მე-17 საუკუნეებში უკვე საკმაოდ სუსტი იყო, მსახურის და მოინალის სისხლი თითქმის ერთნაირად ფასობდა. იადგარი ამ მხრივ გვაძლევს ფრიად საყურადღებო ცნობებს. საკათალიკოზო მსახურის და მოინალის სისხლი ერთნაირად არის შეფასებული—300 ათასი თეთრი სისხლად და 15 ათ. თეთრი სანახშირედ გარდა დადებულ ჯარიმისა—600 ათ. თეთრი (თეთრი მე-16 საუკუნეში 1584 წლამდის შეიცავდა 0,9 დანგ ვერცხლს¹⁾. მეორე ადგილას საყდრის (ივულისხმება ბიკვინტის) მოინალეს სისხლი შეფასებულია 400 ათ. თეთრი სისხლად, (გვ.184₁₃₋₂₀). მაგრამ აქ, როგორც სჩანს, ივულისხმება უშუალოდ ბიკვინტის თვით საკათალიკოზო ტაძრის მოინალე კაცის სისხლი.

იადგარი არსებითად შეიცავს საკათალიკოზო ყმების სამართლის იმუნიტეტს, მეფის მიერ დამტკიცებულს. ამ მხრივ იადგარი წარმოადგენს უდიდეს მნიშვნელობის ძეგლს. იადგარი აგრეთვე განსაზღვრავს საერთოდ საკათალიკოზო ყმების შეუვალობის უფლებას: „არცა ბაქი და არცა გამოსალები (საკათალიკოზო ყმებს) არას შეცოდებისათვის არა გარდახდებოდეს კიდევან კათალიკოზისა“-ო (გვ. 182₉). იადგარი განსაზღვრავს აგრეთვე აფხაზეთის კათალიკოზების სამწყსოს „ლიხსა და კაფას შუა და რუსეთის სამზღვარსა და კანეთს შუა“ (გვ. 183₁₆).

ყოფა-ცხოვრების ფაქტების დასახასიათებლად დიდი მნიშვნელობა აქვს, მაგ., მალაქია გურიელ-კათალიკოზის ვრცელ მინაწერს. მალაქიას მიერ დადებულ ნივთების სია ბევრს საინტერესო ცნობას და ახალს ტერმინს შეიცავს. ასევე საყურადღებოა იმავე მინაწერში დაცული სახლკარიანობის ტერმინები—სასახლე, დარბაზი, ჯიხური, ჩარდახი, ტახტი, შეფასახლი, საწოლის სახლი და სხ..

იადგარის ტექტი, ისე აგრეთვე მინაწერების დიდი უმეტესობა, როგორც მოვიხსენიეთ, დაწერილია ნუსხა ხუცურით. მართლწერის მხრივ ამიტომ იადგარს ახასიათებს ყველა ის თვისებები, რომელიც ცნობილია ნუსხა ხუცურით დაწერილ საბუთებისთვის. სახელდობრ იადგარს ახასიათებს სიტყვების ძლიერ ხშირად შემოკლებით (ქარავმებს ქვეშ) ხმარება, გარდა ამისა ზოგიერთ ფორმების დაბოლავებაში (მაგ., სრულ ნათესაობით ბრუნვაში, მიმართულებით და

¹⁾ ს. კ ა კ ბ., საფასის ისტორისათვის საქართველოში ს ა ი ს ტ. მე-25 წ. 1, 27. სულ მაშასადამე საკათალიკოზო მსახურის სისხლი ლიხთ-იმერეთს მე-16 საუკუნის პირველ ნახევარში 283, 5 ათ. დანგ. ვერცხლს ფასობდა. ვახტანგის სამართლით (§ 32) მსახურის სისხლი 240 მინალთ. ღირდა ან ვერცხლზე გადატანით—11,520 დანგი ვერცხლი. განსხვავება აიხსნება ერთის მხრივ საკათალიკოზო ყმებისთვის მე-16 საუკუნეში ლიხთ-იმერეთს საჯულისხმებელია სისხლის ძლიერ გადიდებულ ნორმების დაწესებით და მეორეს მხრივ სისხლის ნორმის საერთოდ შემცირებით მე-16—17 საუკუნეთა სიგრძეზე.

წოდებით ბრუნვაში) ა-ს ხპარება. ეს ა ხპირად იხმარება ა-ს მაგივრად (ქარაგმების დაცვა, სტამბის ტექნიკურ დაბრკოლებათა გამო, შეუძლებელი აღმოჩნდა. ამიტომ ქარაგმები ჩვენ ვაფხსენით ყველგან, სადაც მართლწერა არავითარ ექვს არ იწვევდა. დამახასიათებელ ადგილებში და აგრეთვე მართლწერის გამოურკვევლობისას ქარაგმა დატოვებულია. მართლწერის მხრივ გამოურკვეველ შემთხვევებს მიეკუთვნება, მაგ., სიტყვები ღ^ა, ქ^ა და სხ., რადგან კერძოდ ამ შემთხვევებში არ სჩანს, მდივანი სრული წაკითხვით ამ სიტყვებს ღ ვ თ ის ა ა, ქ ვ ე ყ ა ნ ის ა ა კითხულობდა თუ ღ მ რ თ ის ა ა და ქ უ ე ყ ა ნ ის ა ა. ამიტომ ქარაგმა გახსნილ შემთხვევებში ჩვენ ვხმარობთ იადგარის ძირითად ტექსტისთვის ღ მ რ თ ის ა ა, ქ ვ ე ყ ა ნ ის ა ა, ხოლო მინაწერებისათვის — ღ ვ თ ის ა ა, ქ ვ ე ყ ა ნ ის ა ა. გამონაკლის წარმოადგენს ნაცვალსახელი ჩვენ, თქვენ და ზოგი სხვა სიტყვა, მაგ., ჯ ვ ა რ ი, რომელთა დამწერლობა ქარაგმას ქვეშ (ჩ^ნ, თქ^ნ) არ სჩანს, მაგრამ იმავე ტექნიკურ დაბრკოლებათა გამო ჩვენი იძულებული ვაფხსენით ქარაგმა აქაც ვაგვეხსნა შემდეგნაირად: იადგარის ძირითად ტექსტში—ჩ^უენ, თქ^უენ, ჯ^უარი, ხოლო მინაწერებში, —რომელიც მე-17—18 საუკუნეს მიეკუთვნება, ჩვენ, თქვენ, ჯ^ვარი.

იადგარის როგორც ძირითად ტექსტში, ისე აგრეთვე მინაწერებში ადგილ ადვილ აბზაცის ჩვენების მაგივრად და ხანდახან უსისტემოდ წინადადების შუაში სიტყვის პირველი ასო წითურად და მთავრულით არის მოყვანილი, რაც ჩვენ არ აღვნიშნავს. ნიშნად იხმარება იშვიათად ერთი წერტილი, აბზაცის დამთავრებისას კიდევ სამი წერტილი, გარდა იმ შემთხვევებისა, რომელიც ქვემოთ ცალკე არის აღნიშნული. ნიშნებს არ ვიცავთ.

- 1 ეჭა ასულო შუჰნიერო, იოჯაკიმის ნაყოფო, სიტკობებითა აღსავსეო, ანნას მორჩოა, რტოვო გარდაფენილო, სოლომონის ვენაკო, ქაო მეწამულო, დავითის ყუავილო, დაბადებულთა სურნელ მყოფელო, იესეს კუპრთხო, დიდებითა აყუავებულოა, იუდას შროშანო, ყოველთა დაბადებულთა
- 5 სამკაულო, იაკობის კიბეო ზეცად მიმართ აღმართებულო, ისაკის ვარდო უბიწოებით ალყუავებულო, აბრაჰამის კვრტო დიდებით აღმოფრჩუნილო, სემის დასაბამო, ნათესავთა მშვდობაო, ნოეს სულისა სამოსელო და ულპოლველო ევას ნათელი და მწუხარებისა უჩინო მყოფელო, ადამის დიდებო, სამოთხეო, პირმეტყულოა, ღ^ა მამისა მხოლოსა წინაშე გამორჩეულო და ძისა მხოლოსა პირველ საუკუნეთა მამისაგან შობილისა დედად ქალწულობით უთესლოდ მშობელად განწესებულო და სულისა წმიდისა ტაძაროა, სამებისა წმიდისა ცნობისა მომატყუშებულო, რომელმან ერთსა სამებისაგანი შეიწყნარე და უაღრეს ყოველთა ბუნებათა ჰმევე ძე მხოლოდ შობილი უღმობელად და უხრწნელად. შენ გარდამოიყუანე ქუეყანად ღმერთი და აღიყუანე ადამ ზეცად, შენ აღამაღლე ბუნებაჲ ესე დაცემული და დასუ საყდართა ღ^თაებისათა, რა ჟამს ავასხენ ღმერთსა ბუნებაჲ ადამისი და შევე ღმერთი და კაცი ორითა ბუნებითა. ამისთ^სცა მიიღო რ^ლისა იგი მიღებად გული უღქმიდა ადამს. შენ მშვდობა
- 15

1 ჰყავ შორის ქუეყანისა და ცათა სისხლითა ძისა შენისითა. შენ დაჰკენ
 მტერობა იგი პირველი, რომელი იყო შორის ანგელოზთა და კაცთა, რა
 5 ჟამს იქმენ ცაჲ ქაყანასა ზედა და მიწისა ზეცათა შინა, შენ ღრუბელი ნა-
 თლისაო, რომელმან ცუარი სიხარულისადა ცუარი ცხოვრებისა და ცუარი
 სიტკობებისა აცურე და აღავსე ქუეყანაჲ ურწყული ნაყოფითა მრავალ
 10 ფერითა, რომლისაგან განუძლომელად სურის ყოველთა დაბადებულთა მი-
 ლებად ტკბილთა მათ ნაყოფთა ღის მეცნიერებისათაჲ, შენ ხარ წმიდაჲ სუ-
 ლისა ბრწყინვალეებისა, რომელსა ზედა გამობრწყინდა ვარსკულავი იაკო-
 ბისი და სიბნელე ღამისა მის უმეცრებისა და ჰკსნა და ნათელი დიდებისა
 15 მისისა გუახილვაჲ შორის ალაგთა და ეხოთა უკანასკნელთა. შენ საყდა-
 რო ცეცხლის ფერო, ქენით მალალთა შინა და ქუეყანაო განუცდელი მალ-
 ლით ქუეყანასა ზედა. შენ ვარსკულავო ევასო სულისა ცაჲსა აღმობრ-
 წყინებულო და ეტლოჲ მეუფისაო, ნივთისაგან მიწისა ბუნებითა მოდგა-
 20 მობითა ბრწყინვალედ შეგზადებულო, შენ ხარ ტაკუკი იგი დიდებული,
 რომელმან ღჲ იგი მანანა დაიტე და ყოველნი ხილულნი და უხილავნი
 სიტკობებით აღავსენ. უფროს ბუნებათა მხედველთა შენ ხარ სასანთლე
 იგი ოქროსა რომელსა ზედა ვიხილეთ ნთელი იგი დაუსრულებელი, რო-
 25 მელი განამართლებს ყოველთა კაცთა მომავალთა სოფლად და თვთ იგი
 მხოლო ჰგვის მოუკლებელად და შეუცვალებელად ტაძარსა მავას სიწმი-
 დისსა, რომელი პირველადე შეგზადა სოლომონ დამტევენელი დაუტევენე-
 ლისა არსთა შობადისა სიტყვისა ღჲ და ძულ ოდესმე მოსესაგან მოვა-
 30 სწავა კარვად სამეფოდ ყოვლად წმიდაო, ცათა დაუტევენელისა დამტევე-
 ნელო ბიკუნტისა ღთისმშობელო. კაცობრივსა ვინაცა სიღრმისაგან სიმდა-
 ბლისა ვიჯერჩინებე აღმოთქუმად რასამე ძალისაებრსა უფროს დუმი-
 35 ლისა, რომელი ხარ სკიპტრა გვრგვნი მეფეთა დიდებაჲ, პორფირთა მზე-
 ბელი, სუჲ ინდალმათა დაკემულთა აღმამართებელო და ლალითა დამამ-
 ხობელი მცველი ურულო შენდამი მმსასოებელთა მე მოწყინელთა მათ ცვა
 ფარვა, შეწვენა წარმართებითა თქუენითა მიერ სკიპტრა პორფირისა და
 40 გვრგვნისა მპურობელმან აფხაზთა და ქართველთა მეფობისამან რანთა
 კახთა და სომეხთა მეფეთა შანშე და შარვაშთა და ყოვლისა ა(ღ)მოსავ-
 ლეთისა და ჩრდილოეთისა ორისავე ტახტისა და სამეფოსა ჩუენისა შე-
 წვენითა თქუენითა მტკიცედ ფლობით მპურობელმან მეფეთა მეფეთამან
 45 მეფეჲან დიდმან ბაგრატ. რასამეცა ღირსი და სამართალი მსახურებაჲ ჰყვით
 აურაცხელისა წყალობისა თქუენისა ჩუენდამო, რომლისა სიმრავლე უფ-
 50 როს სიმრავლესა ვარსკულავთასა და სივრცესა ზღუაფთასა.

გარნა ზღვსაგან მკადრე წუჲთოსა უნდოსა ამას და მცირესა ძლუჲსნა
 გულს მოდგინებით შეესწირავთ და სიღრმით სულისათ გკმობთ დედო-
 ფალო, ნუ საზომისად, არამედ ვითა მცირისაგან დიდი აბრაჰამისაგან
 ისაკი, ვინათგან განგებაჲ შეუწყალებლობითა ძისა შენისათა არსებად
 40 მოსრული კვალად ქცევად არს და განმრავლებებაჲცა მოკლებად შეუთქს.
 ამის დანარსისა წესისაგან და არს საჯერო ყოფად ვიჩინეთ წმიდისა
 ტაძრისა თქუენისა და სამკვდრებელისა და საძვალისა ჩუენისა დიდისა და
 ცათა მობაძავისა ზესთა არსისა საყდრისა დიდისა ემაზისა ბიკუნტისა
 მცირისა და კნინისა შეეწირობ. მ ყოვლად წმიდაო და თვალებისაგანცა
 ანგელოზთასა მიხედვად შესაძრწუნებელო და მიურულებელოჲ მცველ მფა-

1 რველო წარმართებელი მეფობისა ჩუენისაო ბიჭვტისა ღმრთისმშობელო-
 გკადრეთ და დავდევით და მოგახსენეთ ესე საკრძალავი და შესაძრწუ-
 5 ნებელი იადგარი ვითა საშინელსა და ცათა მობაძავსა დიდსა საყდარსა
 ბიჭვტისასა გეკადრებოდა. ვითა არავინ ღირს არს თქუენისა საყდრისა
 მამულთა, ძმათა, დეკანოზთა და მეტრაპეზეთა, კანდელაქთა, ჯუჰარის მტკრ-
 თელთა და სხუათა საყდრის შვილთა და შემოსამზღურით თქუენთა მამულ-
 თა და სოფელთა გლეხთა და ქალაქთა შიგან შემოწირულთა არა კელი
 შვეიდოდეს, არცარა ეთხოვებოდეს, არცა ბაჟი და არცარა გამოსაღები
 არას შეეცოდებით¹ არა გარდაეხდევოდეს კიდევან კათალიკოზისა.

10 ესე რაცა გვძბანებია, როგორაცა არავინ ღირს ვართ ამითსა შეცვა-
 ლებასა, არცა მეფენი, არცა დადიან გურიელი, არცა ათაბაგ ამისპასა-
 ლარი, არცა ერისთავნი და დიდებულნი, არცა თავადნი და აზნაურნი,
 და არცა გლეხნი და აწ ამას მოგაკსენებთ ყოველთავე დიდთა და მცირე-
 თა. ნუმცა ვისგან კადრებულა დიდისა და ზესთა აღმატებულისა საყდრისა
 15 ბიჭვტისა ძმათა და საყდრის შვილთა წინამძღუარ დეკანოზთა, კანდე-
 ლაქ ჯუჰარის მტკრთველთა, მეტრაპეზეთა, ომფორის მოლარეთა და სხუ-
 თა საყდრის შვილთა, მამასახლისთა, მესტუმრეთა და კვეის თავთა, ნა-
 ცუალ კელისუფალთა და სხუათა მოხელეთა. აგრევე გკადრეთ ჩუენ
 მეფემან მეფეთამან მეფე(მა)ნ დიდმან ბაგრატ თქუენ საშინელსა საყდარსა
 20 ბიჭვტისა ღმრთის მშობლისასა, გკადრეთ და შემოგწირეთ მცირე ესე და
 კნინი შესაწირავი საძვალე ჩუენი საკრად სულისა ჩუენისა დღესა მას გან-
 კითხვასაა გელათს საყდარი სადედოფლო წმიდის გიორგისი ასის კუამ-
 ლის კაცითა; რაჟას სოფელი ბარი სასახლე და მონასტერი ერთის აზნაუ-
 რის შვილთა ჩიკუტიძითა და ოცდაათით კუამლის კაცითა, ტყითა, ველი-
 25 თა, მითთა, წყლითა, საძებრითა და უძებრითა; აგრევე მონასტერი ციხისა
 ლეჩხუმს საჩიეური, ყუგნა, კუცბლევი ოცდახუთის კუამლის კაცითა; უფჩას
 ბურჯანაძენი რვა კუამლი კაცი; ნავენაყვეის სასახლე ოცდა ათით კუა-
 მლის კაცითა¹; ზრუდო სათევზეთ, კიშურას გამოღმა ქალასთავი სოფე-
 ლი, ქუთათის სოფლა წმიდის საყდარი ექუსის კუამლის კაცითა; ჯიმას-
 30 ტაროს სასახლე თორმეტის კუამლის კაცითა ევდემონ კათალიკოზისა
 ნასყიდი და ბიჭვტისა ღმრთის მშობლისა შეწირული.

ქდცა გკადრეთ და მოგაკსენეთ ჩუენ მეფეთ მეფემან გიორგი
 შენ საშინელსა ბიჭვტისა ღმრთის მშობელსა, შემოგწირეთ ჩუენი ნასისხა-
 რი ხოშტიბელა სასახლე თორმეტის კუამლის კაცითა, ჩუენშს ათი კუამლი
 35 კაცი და მივეცით ლალიძეს გიორგის ღმრთის მშობელსა საყდრის შვილად ღმრთის
 შემოგწირეთ შენ საშინელსა ბიჭვტისა ღმრთის მშობელსა. აგრევე ჩუენ
 მეფეთ მეფისა ძემან თამიურაზ შემოგწირეთ ხონს და კუხს ოცი კუა-
 მლი კაცი. ქდცა გკადრეთ ღმრთის მშობელსა ჩუენ დადიანმან პატრონმან
 მამიამან და ძემან ჩუენმან პატრონმან ლეონ დადიანმან და ძეთა
 40 ჩუენთა დადიანმან პატრონმან გიორგი და დადიანმან პატრონმან მამია
 თქუენ საშინელსა ბიჭვტისა ღმრთის მშობელსა მანთხოჯის სასახლე და
 მონასტერი ორმოცის კუამლის კაცითა და ერთის აზნაურის შვილთა
 რატინითა, წყლითა, ჭვლითა, სანადიროთა, შესავლითა და გამოსავლი-
 თა, საძებრითა და უძებრითა; ჯიქთუბანი მთავარანგელოზის მონასტე-
 45 რი თორმეტის კუამლის კაცითა; ეგურისპირს ნაქანეო სამოცის კუამლის

¹) ამის შემდეგ 4 სატყვა ამოშლილია. მეორე და მესამე სიტყვა არის: აზნაურის-
 შვილი.

1 კაციტა; ხორის წმიდის გიორგის ეკლესია ოცდახუთის კუამლის კაციტა, წამხარს გამეკრვალა; სასახლე სუბეში; სოფელი მუხური აზნაურის შვილებითა ოცდაათის კუამლის კაციტა; ტყაურუს მეთევზე და მენავტე შამიგია ქუჭურია და დათია; მარმარის კარს ეგვბტია და ჩხუნბურია; აგრევე
5 აფხაზეთს ბიჭვანტას გარემო სოფელი აითარნე, არუხა და რაბიწა, აითარნეს მთა ზეთის ხილოვანი. აგრევენ გკადრეთ და მოვაკსენეთ ჩუნ გურიელმან ბატონმან როსტომ და ძემან ჩუნემან გურიელმან ბატონმან გიორგი თქუენ საშინელსა ბიჭვანტისა ღმრთისმშობელსა ხიბულა მონასტერი მთავარანგელოზისა, სასახლე ორმოცის კუამლის კაციტა, ტყითა,
10 წყლითა, ველითა, შესაველითა და გამოსავლითა, საქებართა და უძებართა და გურიას ოცის კუამლის კაციტა ოცხანა და ხეჩს ერთი კუამლი კაცი სალუქაძე თემიროზაი.

ამას გარეთ სამეფოსა და სადადიანოსა და საგურიოსა შინა ვინცა ვინ თავადი კაცი მოკულებოდეს, თავი ნიშანი კათალიკოზს მიეცემოდეს
15 და ბატონების ეკლესია კათალიკოზის საკურთხეი არის. სამწყსო ლისსა და კაფას შუა და რუსეთის სამზღლუარსა და ქანეთს შუა.

და აწ ამას მოვაკხენებთ ყოველთავე დიდთა და მცირეთა. ნუმცა ვისგან კადრებულ არს დიდისა და ზეშთა აღმატებულისა საყდრისა ბიჭვანტისა ძმათა და საყდრის შვილთა თემთა და ქუეყანათა და აგარათა
20 მტერობაჲ და შეცოდება და ვინცა ამა საშინელსა საყდარსა შესცოდოს და უვარყოს ღმერთი და წარიწყმიდოს სული თჳსი და ვატეხოს და შიგნით საყდრიდამა რამე გაიტანოს, თუ ისი კაცი მეფისა იყოს სახასო კაცი და მამული, რასდენიცა განაყოფი იყოს, მათითა მამულითა საყდარსა მიაბაროს. სხუაჲსა მეფისასა ვერას ვიტყვთ რას, ამისთჳს საყდარი მათი არის

25 და თუ დიდებულთა ანუ თავადისაჲ ანუ აზნაურთა ყმაჲს ვატეხოს და მოიპაროს, წამოდგეს იმა მეკობრისაჲ ბატონი თორმეტითა მისითა სწორითა კაციტა და ოცდაოთხითა მისითა სწორითა ის მეკობრე. ექუსმან აზნაურმან და თორმეტმან გლეხმან ნაბნითა ფიცოს, ექუსმან აზნაურმან და თორმეტმან გლეხმან უნაბნოდ ფიცოს უტოდინელობაჲ მეკობრის ბატონისა. თუ ფიცოს, მეკობრისა ბატონსა არას ემართლების და გამტეხი
30 მისითა მამულითა და განაყოფითა საყდარსა მოაკსენოს. და თუ ვერ დაიფიცოს, რასაცა მამულისა მქონებელი იყოს, იგი საყდარსა მოაკსენონ და მეკობრე და მეკობრისა ბატონი ძელს მისცენ და თუ გარეთ ზღუდეს შიგნით რამე გაიტანოს, სამისა თავადისა სისხლი მისითა წინ წასაძღუანითა საუბატევიოდ საყდარსა დაეურვოს. და თუ ზღუდეს გარეთ ახლოსითვან
35 ზარისა კმაჲ ისმოდეს, რამე წაილოს გინა პირუტყვ ანუ სხუაჲ რამე წაილოს, ორისა თავადისა სისხლი საყდარსა დაეურვოს, მეკობრობით ქნას გინა მძლავრობით ანუ ნატაცეობით.

და აწ ვინცა გინაჲ დიდებულმან ანუ თავადმან ანუ აზნაურმან კათალიკოზსა აგინოს ანუ საცემრად წაიზიდოს, ორმოცდაათი გლეხი საყდარსა დაეურვოს და კათალიკოზსა ორი სისხლი დაეურვოს დიდითა შეხუცწითა. ვინცაჲ რომელსა გინდა ძმათაგანსა სცეს ანუ შინა ჩაუხდეს ანუ კელითა შეიპყრას ანუ პირდარ (sic) აგინოს, ექუსი გლეხი საყდარსა დაეურვოს და ორასი ათასი თეთრი იძას დაეურვოს და თუ ვინმე ძმათაგანი
45 ანუ საყდრის შვილი მოკლას, ოცი გლეხი საყდარსა დაეურვოს და ორი

1 სისხლი იმას დაეურვოს. ვინცა კათალიკოზისა ჯოგი გატეხოს, ექუსასი
ათასი ძუძლი თეთრი საყდარსა დაეურვოს. ვინცა ამას ზემოთ საყდრის
შვილნი და მოხელენი სწერიან, მათი ჯოგი გატეხოს, ათი ათასი თეთრი
საყდარსა დაეურვოს. და ორი ათასი იმას დაეურვოს დიდითა შეხუტუნი-
5 თა და ნაძარცვ უკლებლად შემოეჭციოს. ვინცა კათალიკოზის გამოგზავ-
ნილი კაცი გაძარცუოს, ათი ათასი თეთრი საყდარსა დაეურვოს, ოთხი
ათასი იმას დაეურვოს:

ვინცა ზურგით მზიდავი ხარი და ან სეფე ხარი წაიყუანოს, თორ-
მეტი ათასი თეთრი საყდარსა დაეურვოს. ვინცა მოხელეთა გაგზავნილი
10 კაცი გაძარცუოს, ოთხი ათასი თეთრი საყდარსა დაეურვოს და ორი ათა-
სი იმას დაეურვოს. ვინცაჲ ქუცრა ეპისკოპოსსა სცეს ანუ კელითა შეი-
პყრას ანუ აყად აკინოს ანუ უპატიობაჲ რამე ჰკადროს, თორმეტი გლე-
ხი საყდარსა დაეურვოს და სამასი ათასი თეთრი იმას დაეურვოს. თუ
გლეხი იყოს რომელმან ჰკადრა, მისითა მამულითა საყდარსა დაეურვოს.
15 ვინცა კათალიკოზისა ყმა მსახური მოკლას, ექუსასი ათასი თეთრი საყ-
დარსა დაეურვოს და სამასი ათასი სისხლად და თხუთმეტი ათასი სანა-
ხშიროდ იმათ დაეურვოს. და რანიცა საყდრისა მოხელენი არიან, ვითარ-
ცა საყდრის შვილთა სწერია, იმავე წესითა იმათ დაეურვოს ვინცა საყ-
დრის მოინალე კაცი მოკლას, შუდასი ათასი თეთრი საყდარსა დაეურ-
20 ვოს, ოთხასი ათასი სისხლად და თხუთმეტი ასი (sic. უნდა იყოს: ათა-
სი) სანახშირედ იმათ დაეურვოს. და ვინცა ბიჭუნტისა გარეშამო სოფელი
და გლეხნი სითგან ზარისა ყმაჲ ისმოდეს გატეხოს ანუ დაარბიოს ანუ ნა-
ხირი გაუტეხოს, ექუსასი ათასი ძველი კირმანაული თეთრა საყდარსა დაე-
ურვოს და სამი ათასი იმას დაე(უ)რვოს, სხუანი რანიცა აგარანი და სო-
ფელნი მეტოქე მონასტერი და ქალაქი სწერია, იმათ შინა მსახლობელნი
25 გლეხნი, მსახურნი და მოინალე ვინცა მოკლას, ექუსასი ათასი თეთრი სა-
ყდარსა დაეურვოს და სამასი ათასი თეთრი სისხლად და თხუთმეტი ათა-
სი სანახშირედ იმათ დაეურვოს. ვინცა სოფელი და სოფლის კაცი დაარ-
ბიოს, ორასი ათასი თეთრი საყდარსა დაეურვოს და ორი ათას ორი ათა-
30 სი რასდენიცა გლეხნი იყუნენ იმათ დაეურვნენ და ალაფი უკლებლად შეა-
ქციონ და რასაცა მიზეზისთჳს მიხდომოდენ, ისი გაუცუდდეს და თუ მომ-
ხლომი მოკლან, სისხლი და სანახშირე გაუცუდდეს. და ვინცა ჯოგი და
ნახირი გაუტეხოს, ოცდაათი ათასი თეთრი საყდარსა დაეურვოს და
ორი ათასი იმათ დაეურვოს. ვინცა ეკლესია გაუტეხოს, ოთხი სისხლი
35 დაეურვოს. ვინცა ცოლი წაუღოს ბიჭუნტის საყდრის ყმასა, თუ ხუცესი
იყოს ორი სისხლი დაეურვოს და თუ ერის კაცი იყოს, ერთი სისხლი
სრული დაეურვოს. ვინცა ქალი დაუგდოს, სრული სისხლი დაეურვოს.
ვინცა ვენაკი დაუკათოს საყდარსა და საყდრის ყმასა, ოცდაათი ათასი თე-
თრი საყდარსა დაეურვოს და ათასი ვისიცა ვენაკი იყოს იმას და რისათჳს
40 უყო, ისი გაუცუდდეს. აგრევე ვინცა წისქვილი გაუტეხოს. ვინცა ბიჭუნ-
ტის საყდრის ყმის მეჯინიბე, ანუ მეხადილე*, ანუ მწყემსი სცეს ანუ გაძა-
რცუოს ათი ათასი თეთრი საყდარსა დაეურვოს, ათასი ვისიცა იყოს იმას.
და თუ ვინმე მეკობრობით შჳს (sic) რამე მოიპაროს, ოცი ათასი თე-
45 თრი საყდარსა დაეურვოს. ვინცა კათალიკოზის უკითხავად ბიჭუნტის წყა-

* დედანში შეცდომით: მესადილე.

ლი ინადიროს მოსადებლითა, ოცი ათასი თეთრი საყდარსა დაეურვოს. ვინცა საყდრის ყმა დაკოდოს უღაღოს ადგილსა, სამი გეში დაეურვოს. თუ დალი დაასუას, მეთორმეტე(დი) სისხლისა დაეურვოს.

აწ დაეამტკიცებთ მეოხებითა ბიჭვინტისა ღმრთისმშობლისათა საკრძალავი და შესაძრწუნებელი ყოვლისა ადამის ტომისაგან იადგარი დავდევით. ვითარცა სხუათა საყდართა უწარჩინებულესი არის ბიჭვინტისა საყდარი, ვგრეთვე უმეტესი იადგარი დავდევით და დაეამტკიცეთ მტკიცე ბრძანებაჲ ესე. არა ვისთვს გვბრძანებია შლაჲ და ქცევა მტკიცისა და შეუცვალელებისა ყოვლისა ადამის ტომის კაცისაგან თვნიერ თანა დგომისა და შემწეობისგან კიდე, არა სხუათა შემდგომთა ჩუენთა მეფეთა და დედოფალთა და თქუენ წმიდანო მე(უფ)ენო, მღღელმთავართ მთავარნო აფხაზეთისა და ქართლისა კათალიკოზნო, თქუენცა ასრე დაუმტკიცეთ დადიან გურიელო, ათაბაგ ამისპასალარნო, თქუენცა ასრე დაუმტკიცეთ და მწე ეყსნით ბრძანებულსა ამას ჩუენსა.

რამანც გუარმან კაცმან, ანუ მეფემან, ახუ დადიან გურიელმან ანუ კათალიკოზმან, ანუ ეპისკოპოზმან, ანუ თავადთა და დიდებულთა, ანუ აზნაურის შვილთა კელყოს შლად და შეცვალეზდ და გამოკუზად ჩუენ მეფეთა და დადიან გურიელთა შეწირულსა მამულსა ბიჭვინტისა ღმრთის მშობელსა, მასამცა რისხავს თავად ღმერთი და საშინელი ყოვლად წმიდაჲ ღმრთის მშობელი და ძე მისი იჲჲ ქრისტე და ცხოველს მყოფელი პატროსანი ჯუარი, წმიდანი ზეცისა ძალნი კორციენი და უკორციონი და რანიცა წმიდანი სუნაქსარსა შინა აღწერილ არიან და აღიწერებიან. რაცა ამა ჩუენგან დამტკიცებულსა იადგარსა შინა სწერიან ან დაიწერებიან ამისდა შლად და ქცევად კელყოს, შეჩუენებულმც არის თორმეტთ მოციქულთ მადლითა, შვდთ კრებათ მადლითა და ოთხთ პატრიაქთ მადლითა, ნურამც ეშ(უ)სლების მის სულსა და კორცსა ნუცა ლოცვითა, ნუცა მარხვთა, ნუცა გლახაკთ მიცემითა, ნუცა იპრუსალიმისა (იძლ-მისა) და მთა წმიდის მიცემითა. დამამტკიცებელნი ამისნი აკურთხენს ღმერთმან.

- კანონითა ვამტკიცებ: კათალიკოზი: მალაქია:.
- კანონითა ვამტკიცებ: კათალიკოზი: ევდემონ:.
- კანონითა ვამტკიცებ კათალიკოზი ეფთჳმი:
- კანონითა ვამტკიცებ კათალიკოზი მალაქიაჲ:.
- კანონითა ვამტკიცებ კათალიკოზი მაქსიმე:.
- კანონითა ვამტკიცებ კათალიკოზი ზაქარია:.
- კანონითა ვამტკიცებ კათალიკოზი სემეონ:.
- კანონითა ვამტკიცებ კათალიკოზი დავით:.

იადგარის ამ ძირითად ტექტი მისდევს მინაწერები. პირველი მთავარი მინაწერი იადგარის პირველ გვერდსავე ეკუთვნის აფხაზეთის კათალიკოზს ეფთვიმე საყვარელიძეს. ეს მინაწერი დაწერილი უნდა იყოს მეორე ქვემოდ მოყვანილ მინაწერზე უფრო ადრე, დახლოვებით მაშასადამე 1600—1611 წლებზე არა უგვიანეს და შესაძლებელია მე-16 საუკუნის

დასასრულსაც, დაახლოვებით მაშასადამე შეიძლება ითქვას 1600 წლის ახლო ხანებში. მინაწერი მოყვანილია ნუსხა ხუცურითვე. ქარაგმებიანი სიტყვები უმეტესად გახსნილად მოგვყავს, კერძოდ ღიისათა გახსნილია როგორც ღეთისათა, აგრძელებს როგორც ჯვარი.

ნებითა ღეთისათა: არის ევდემონ კათალიკოსის შეწირული: ერთი ოქროს ხატი ბიჭვინტისა ღისმშობელი, გელათს ასუენია. ერთი ოქროს ჯვარი მოთვალ მარგალიტული. ერთი ბარძიმი ოქროსა მოთვალ მარგალიტული. ერთი ოთხთავი ოქროთ მოქედელი მოთვალმარგალიტული. ერთი ოქროთ მოქედელი ყავარჯენი. ერთი ოქროს ომფორი მომარგალიტული. ერთი ძველი ომფორი. ერთი ნახლის ბისონი. ერთი სხუა ბისონი ოქრო ქსოვილი. ერთი საბეჭური სირმით შეკერული, ოქროს ჯვარი აბია. ერთი ოლჯრი და ერთი ენქერი სირმით შეკერული. ერთი სამკლავე სირმით შეკერული მომარგალიტული. ერთი სტიხარი ქარისა (sic). ხუთი მეტათრასი წიგნი.

ნებითა ღეთისათაა შევსწირე მე აფხაზეთისა კათალიკოსმან ეფთვი-ში საყუფრელიძემან ბიჭვინტისაა ღეთისმშობელსაა გვირგვნი ოქროსაა მოთვალმარგალიტული, ომფორი მძიმედ მოთვალმარგალიტული, ბისონი სტავრისაა ოქროს ღილებიანი, ოლჯრი სტავრისაა, ქამარი ოქროსაა, ენქერი სირმისაა მძიმედ მოთვალმარგალიტული, ოქროდ ქსოილი სტიხარი, საბეჭური მომარგალიტული, ოქროს ხატი მძიმედ მოთვალ მარგალიტული, სამსკუფლი და ძელი არის შიდაა და პატიოსანი ნაწილები. მეორე ქამარი არის მარგალიტისაა, მეორე ბისონი არის შავის ატლასისაა ოქრო ქსოილი ვეცხლის თვლებიანი. კიდევ მესამე ბისონი არის ოქროქსოვილი თეთრი, ცხრაა მარგალიტის ღილებიანი. მეოთხე ბისონი არის ორპირი სრასანი ოქროს ღილებიანი. მეხუთე ბისონი არის მრავალჯვარი კავედისა ოქროს ღილებიანი მოთვალ მარგალიტულთაა. მეექვსე ბისონი ხავედისა მრავალჯვარი ვეცხლის ღილებითაა. სტიხარი ოქროქსოილი. სამკლავე მრავალ ჯვარი მომარგალიტული. ბარძიმი ბროლისაა ოქროთ მოქედელი. ერთი ფეშხუმი ოქროსა და ერთი ვეცხლისაა. ერთი კამარაა ოქროსა მოთვალული. ლახვარი, კოვზი, ოდიკი დახატული, ღრუბელი, ერთი საზედაშე, ვერცხლის კარჩხალი, სამი ნახლის პერექელი, ერთი ოქროს კონდაკი ოქროს მელნით დახატული ოქროს ღერითაა. ერთი სხვაა კონდაკი დახატული, ერთი სხვაა ეტრატისაა კონდაკი, მეოთხე ყდითა შეკრული კონდაკი. ერთი ჟამნი, ერთი დავითნი, ერთი კურთხევანი, ერთი სანთლის ჯვარი მოქედელი და ღამაზი მოკრილი. ერთი პატიოსანი გულანი წიგნი ღამაზად დახატული სრულ ყოველისფერთაა უნაკლულო. ერთი სჯულის კანონი. ერთი ქართლის ცხოვრება დახატული. ომფორის სიკიერები (sic). რვა ვეცხლის ბარქაში. ერთი ოქროს დოსტაქანი. ერთი ჩლხის (sic) სურაა დიდი. ერთი ვეცხლის საწერელი. სამი დიდი ორხაო, ერთი ბამბისა და ორი სხუა. ერთი ჯეჯიმი. ოცი საინი. ორი ქუაბი. ცხენის ჯოგი, ზროხის ჯოგი და კამბეშის ჯოგი.

შემდეგი მეორე მინაწერი აგრეთვე ნუსხა ხუცურით მოთავსებულია იადგარის მეორე გვერდზე და ეკუთვნის ლევან II დადიანს, სახელდობრ

დროს როდესაც მისი მცირეწლოვანობის გამო ითვლებოდა ოდიშის მარ-
თველად ბიძა მისი გიორგი ლიპარტიანი, დახლოვებით მასასადამე (რად-
განაც ლევან დადიანი მთავრად დაჯდა 1611 წელს და ლ ა მ ბ ე რ ტ ი თ მზო-
ლოდ 14 წლისა) 1611—1617 წლებში. ქარაგმები ტენიკურ დაბრკოლებათა
გამო აქაც, გამონაკლისის გარდა, გახსნილად იბეჭდება (ჩნ—ჩვენ, ლთი-
სა—ლეთისა, ქყანა—ქვეყანა ტექსტი შემდეგ გაუახლებიათ სხვა მელნით.

ქ. შენ წმიდათა უერცველესო (sic) და ქერაბინთა უხეშთაესო შეიდ
ცათა უერცველესო ბიჭვტისა ლეთის მშობელო ჩვენ ცვაფარვათა შენთა
მონდობილმან და მსასოებელმან სიწმიდისა შენისამან ჩვენ დადიანმან ბატონ-
მან ლეონ და ტკბილის მამის სანაცვლომან ბატონმან ბიძამ ჩვენმან ბა-
ტონმან გიორგი ლიპარტიანმან გკადრეთ და შემოგწირეთ შენ საშინელსა
თვალეზისაგანცა ანგელოზისა უხილავსა ბიჭვტისა ლეთის მშობელსა ჩვენდა
სადღენგრძელოდ და განსამარჯვებლად, საკსრად და საოხად სულისა
ჩვენისად შემოგწირეთ ჭალა კაკა ჯაიანისეული მამული და მისის შვილის
ხუტუსეული მამული, ორი მონასტერი—ერთი ჯვარის პატიოსნისა და მეო-
რე წმიდის გიორგისა, მისის სასახლითა, მამულითა, საფლავითა, სათევ-
ზითა, საყანითა, სანადიროთა, სახობხითა, სათივითა, ბელლითა და მარ-
ნითა, ჭურითა, შესავალითა და გამოსავალითა, როგორაცა ხუტუ ჯაიანსა
ეხმაროს, ისრე თქვენ იხმარეთ. აწე არის ამის შემავალი გლეხი ხუტუ
ჯაიანი რომ იხმარებდა ერთი კუამლი კაცი გრიგოლ გოგოლდაჲ, მეორე
მოსახლე ლომინია გოგოლდა, მესამე მოსახლე მიხლია ჩანგელია. მეოთხე
მოსახლე ქვაქვალა შანტაჲ, მეხუთე მოსახლე მიკალანდი ფიელია, მეექუსე
მოსახლე ვაგიჟორდი კვიკია, მეშვიდე მოსახლე ოზიშხუა ფელიაჲ, მერვე მო-
სახლე მაჭიხოლი ჭანიაჲ, მეცხრე მოსახლე ფშისა ბიბილიაჲ ხუტუს ჯაია-
ნის სეული. აწე ამისი მოწამენი არიან თავად ღმერთი და ბიჭვტისა
ლეთის მშობელი. კაცთაგან ლიპარტიანი ბატონი გიორგი და ვაზირთხუ-
ცესი და მოლარეთ უხუცესი მერაბ ქორთოძე და კაციაჲ ქორთოძე და
შესტუმრეთ უხუცესი კაკაუზიაჲ ქვთიაჲ სახლის უხუცესი ქაიხოსრო აფა-
ქიძე, ბოქალთ უხუცესი ჯავახ ჭილაძე. აწე ამისი შემწირველი ესენი
არიან. აწე შეწირული ჩვენგან მამული და საყდარი ვინცა გამოსწიროს,
რისხავს მამაჲ ძე და სული წმიდაჲ. ყოვლად წმიდაჲ ლეთის მშობელი,
ყოველნი წმიდანი ლეთისანი, ზეცისანი და ქვეყანისანი, უხორცონი და
კორციელნი. ნურამათამცა ეშველებს მისს სულსა ნურც წირვითაჲ, ნურც
ლოცვითაჲ და ნურცაჲ გლახაკთ მიცემითა და ნურცაჲ იწლებს წასღვი-
თა და შეწირვითა და ლოცვითა და დამამტკიცებელნი ამისნი აკურთხნეს
ღმერთმან. ამინ. ამინ. მელღნეთ უხუცესი გამიგონი ბუჟუზიაჲ და მზარეული
ხუტალეი გვრგინაჲ.

ქ. ჩვენ ქრისტეს ლეთისაჲ მიერ კურთხეულმან აფხაზეთისა კათალი-
კოზმან ვეთვმი საყვარელისძემან ჭალა მონასტერი და რაც მამული შესწირან
დადიანმან ლეონ და ლიპარტიანმან გიორგი ბიჭვტისა ლეთის მშობელსა
ჩვენ მისდა ქრთამად გამოვიღეთ, მივეცით მანუზარ დადიანსა თორმეტს,
ტყუტ დაფასებული კარავი, ერთი ბედაური ცხენი და ერთი ბედაური
ჯორი. მანუზარ დადიანი მიიცვალა, მას უკან მის შვლს ლეონ დადიან(ს)
მივეც ერთი გაუჟუჟეთელი სარასანი და ერთი ყირმიზი იახდური ხავე-
დი. ლიპარტიანს გიორგის მივეც ერთი ოქროს მოქვედილი უნაგირი

მურასა ვეცხლის ლავამითა, ვეცხლის სადევითა, ვეცხლის სამკედლითა, ვეცხლის მათრახითა ოქროქსოილის ასლითა, ოქროქსოილის ბოლქაუსუნითა (sic). ერთი სიასამურის ხავედის ტყავი თეთრს ხავედს აკრავს. მივეცი მერაბ ქორთოდესა ერთი ბედაური ცხენი მისის უნაგრითა და ასლითა და შირაქითა შეკაზმული. სახლის¹⁾ უხუცესსა ქაიხოსრო აფაქიძეს მივეცი ერთი დიდი თვანავაში ერთის კაცის ასალები. კაკაუჩას ქვთიას მივეცი ერთი კარგი მესხური საუნავირე დაფქრისა (sic) მისის იარაღითა, ერთი ზემოური ქამეხა და ერთი ჩილღაოს ქული. სხვა დასახანი და სურმები მოხელეებსა. აწ რამანც კაცმან ან დადიანმან, ან სხვაჲმან კაცმან, ან თავადმან, ან აზნაურის შვილმან ბიჭვტისა ღვთის მშობელსა გამოსწიროს ქალა მონასტრები და რაც მაშინ მამული შესწირეს, რისხავსმცა ღმერთი მამაჲ ძე და სული წმიდაჲ, ყოვლად წმიდაჲ ღვთის მშობელი, ყოველნი წანი ღვთისანი ზეცისანი და ქვეყანისანი, კორციელნი და უკორციონი. დამამტკიცებელნი ამისნი აკურთხნეს ღმერთმან. ამინ.

აქ დასმულია საკათალიკოზო რგვალი ბეჰედი. ბეჰედზე გამოხატულია ღვთისმშობელი ძით, რასაც წარწერა აქვს ბერძნულად $M\prime\Theta$, ხოლო ქობოზე ასომთავრულით არის შემდეგი წარწერა: „**ბიჭვტის ღისმშობლისა საქეთ მპყრობელი კზი-თ**“.

ბეჰედის შემდეგ მოყვანილია ახალი მინაწერი, რომელიც ეკუთვნის

ლევან II დადიანს. მინაწერი დაწერილია მაქსიმე კათალიკოზის დროს, მაშასადამე 1639—1657 წლებში. ტექტის მელანი ადგილ ადგილ შემდეგ განახლებულია. სიტყვები აქაც, ტეხნიკურ დაბრკოლებათა გამო, ქარავმებ გახსნილი მოგვყავს იმავე წესით, როგორც ეს ზემოთ კათალიკოზის ევთვიმე საყვარელიძის მინაწერის შესახებ იყო ნაჩვენები.

აგრევე კადრეთ და შემოგწირეთ თქვენ საშინელსა ცათა მობაძესა ბიჭვტისა ღვთის მშობელსა ჩვენ კელმწიფემან დადიანმან ბატონმან ლევან თეკლათს საყდარი მთავარანგელოზისა საწინამძღროჲ რუევაჲ კუამლის კაცითა, ტყითა, ველითა, საყანითა, სანადიროთა, გასავლითა და გამოსავლითა, საძებრითა და უძებრითა, დღეს რისიც მქონებელი იყონ მათის სამართლიანის საქმითა. ამას გარეთ საკანდელაკოს კლიტითა და სადეკანოზოს ჯოხითა შეგვწირავს საკსრად და საოკად სულისა ჩვენისათვის, ასრე რომე საცილო იყო და ბატონი კათალიკოზი მაქსიმე იმაზედ დაგველაპარაკა და კელშეუვალად მივართვთ, რომე არას კაცისაგან კელი არა შევიდოდეს. აწე ვინცა და რამანცა ძემან კაცისამანამა ჩვენგან შეწირულს შლად და ქცევად კელყოს, ისიმც შეიშლებჲ რუჯულის ქრისტიანობისაგან. წყეულ, კრულ და შეჩუპნებულმც არის მისი სული და კორცია აქა და მას საუკუნოს. რაც ამ დავთარში შეჩუპნებაჲ ეწეროს. მის თავებდამც აღისრულების, აწდა იმას შერისხდეს წმიდა ღვთისმშობელი და მთავარანგელოზი.

1) დედანში შეცდომით სწერია თუ შესწორებულია: კაკლის.

ლევან II დადიანის ხსენებულ მინაწერზე უფრო აღრინდელ ხანას ეკუთვნის მალაქია გურიელ-კათალიკოზის მინაწერი. ტექტის მელანი აქაც შემდეგ განახლებულად სჩანს. მალაქია კათალიკოზი გურიელად გახდა, როგორც საფიქრებელია, სვიმონ გურიელის ლევან დადიანის მიერ შეპყრობისა და მისთვის თვალების დათხრის შემდეგ, რაც მოხდა შემდეგ 1625 წლისა (ამ წელს მოკლა მამია გურიელი მისმა შვილმა სვიმონმა). ქვეყოდ მოყვანილი მინაწერი, ნუსხა ხუცურითვე დაწერილი, მიეკუთვნება ამიტომ დაახლ. 1627—1639 წლებს. ტექსტი აქაც იბეჭდება ქარაგმების გახსნით (ჩი სათანადო ადგილებში გახსნილია როგორც ჩემი). მელანი ზოგან გადასულია და ტექსტი ამიტომ არ იკითხება.

ნებრთა, შეწვევითა და წყალობითა ღვთისათა ჩვენ გურიელ კათალიკოზ-მან პატრონმან მალაქიაჲ შევსწირეთ ბიკვნტისა ღვთის მშობელსა მცირე ესე შესაწირავი თავის ერთი წმიდის ანდრია მოციქულის ხატი მომიჭედინებია და თორმეტ საუფლოს კუბოში ჩამისვენებია და ბიკვნტას დამისვენებია და სამი კვამლი კაცი იქ იმისთვის შემიწირავს. ამას ჯგარეთ ერთი მძიმედ მოთვალმომარგალიტული ოქროს ომფორი ათასის ფლურისა სრულად პატიოსნის თვალითა და მარგალიტითაჲ შემკობილი და მისის ოქროს ბუშტებითაჲ. ერთი ამისი შეფერებული მძიმე ოქროს სირმის ჩარყაფათ შეკერული ბისონი ცხრის მურასის ღილითა და ამ ღილებშიან ნიშაურას ფეროზისა და ყირმიზის იავუნდის მეტი არა ზის რაჲ. ეს ღილები თვთო ას ას მარჩილათ ნასყიდი არის. ერთი წყვილი სამკლავები ოქროსა ოთხასის ფლურისა მძიმეთ მოთვალმომარგალიტული. ერთი პატიოსანი ოლარი ხოშორის მარგალიტითა მძიმეთ მომარგალიტული. ერთი მძიმე ოქროს მურასა ქამარი პატიოსნის ყირმიზის იავუნდითა, ლალითა, ნიშაურის ფეროზითა და მარგალიტთა შემკობილი, შვდი ქულუჩა და ორი წინა შესაკრავი აქუს. ერთი მძიმე ჩარყაფის მოთვალმომარგალიტული ენქერი. ერთი მძიმე ჩარყაფათ შეკერული სტინხარი ორის ოქროს ღილითა. ერთი სირმით შეკერული საბეჭური. ერთი ოქროთა თვალითა და მარგალიტითა შემკობილი პატიოსნის ძელითა და ნაწილებითა და ოქროს ჯაჭვთა ყელსაკიდი ხატი. ერთი სამწირველო ოქროს სარმუხა მურასა პატიოსნის თვალითა და მარგალიტითა შემკობილი. ერთი მძიმე ჩარყაფისა მომარგალიტული პორფირი. ერთი შვიის ატლასის მაზარა მოთვალმომარგალიტული სირმისა მდინარებითა და ოქროს მურას(ა) ღილებითა. ერთი მძიმე ოქროს მურასა ყავარჯენი ოქრო, კურთხეულის ბატონის ეფთჳე კათალიკოზისაგან იყო და ზოგ ზოგი თვალი და მარგალიტიცა მისგანვე იყო და მერმე ჩვენ ახლად კიდევ პატიოსნის თვალითა და მარგალიტითა შემიმკვია და გამიკეთებია. ერთი სირმისა მომარგალიტული გვრგვნის ქული. ერთი ოქროს ფეშუმი ორას სამოცის ფლურისა. ერთი ოქროსა მძიმეთ თარნიშნით გაკეთებული მოთვალული კოვზი. სამი მძიმეთ ხალასათ ყირმიზს ფრანგულს ქამხაზე შეკერული პერექლები. ერთი მძიმეთ ვეცხლით მოქედილიდა ოქროთ დაფერული კონდაკი. სამივე კონდაკი შიგან სწერიან მისის ხალასათ შეკერულის რუფაქითა. ნეორე სხვაჲ კონდაკი ოქროს ვარაყით დაწერილი. ერთი პატიოსანი ძილის პირი ჭრელის ნუსხითა. ერთი ეამნ დავითი. ერთი კურთხევეანი. ერთი გულანი კურთხეულის ეფთჳემ კათალიკოზისაგან დაწერილი იყო და ხატის

შეწირული არ იყო და ბატონს დადიანს წაეღო და მე ვსთხოვე და მი-
ბოძა და აწ მე შემიწირავს. ერთი ეტრატის ოთხთავი. თავი დახატული
აქუს, მერაბ ქორთოძისაგან მიშოვნია და შემიწირავს. ერთი---აბრეშუმის
ხალიჩა. ერთი ხასა ვეცხლის ჯვარი [მურასა?]. ერთი მურასა ტახტი სამ-
წირველო. ერთი მძიმე [მოთვალ]მომარგალიტული სამხეური. ერთი --- მძი-
მეთ მოთვალმომარგალიტული ჩარყაფის --- დასადებელი მძიმეთ ჩარყა-
ფის შე --- მისის ოქროქსოვილის ხალიჩითა. --- შეკერულისა და მო-
თვალმომარგალიტულის --- მისის ვეცხლის გრგოლებითა. ერთი დიდი
ოქრო[ქსოვილი] --- ფარდა. ოთხი დიდროვანი დივანხალ[ი] ორხაო. ერ-
თი დიდი თაქანაბჯედი. ორი უფროს უმცროსი კარვები. ერთი ალაჩუხი-
ერთი წყვილი --- ერთი ყირმიზი ბულღრის სუფრაჲ. ერთი ტაშტი წურ-
წუმა ვეცხლისა წურწუმა მუშაბახათ საქმარი და ტაშტი ჩარხისა. ერთი
საყა თასი. ერთი დიდი დოსტაქანი. ორი ჩარა თასები. ერთი ცხრაჲ ვეც-
ხლისა ღრუბლებნაქმარი ნალბაქები.

აწ ადგილებისა და მამულებისაგან ბაუჯელს სასახლე აოკრებული იყო
და მომცრო ადგილი იყო და გარეშემოთ სხუსი ადგილები იყო და ჩვენის
თეთრითა მიყიდია და გამიმატებია და სასახლე ამიშენებია და ქვთკი-
რისა საყდარი და ქვთკირისა ჯიხური ამიშენებია, დარბაზი დამიდ-
გამს და ორი მოსახლე კაცი ჩვენის თეთრით მიყიდია და დამისახლებია
და ჯოგი დამიყენებია. ამას გარეთ თილის სასახლე გამიკეთებია, საყ-
დრისათვის სამრეკლო ამიშენებია ზედა და ქ(ა)ჩაკიძის მარანი ამიშენებია,
ზედა კარგი სახლი დამიდგამს და ტახტი ამიშენებია, ერთი კუამლი კაცი ჯიქია
გურადღამან მიმიყვანია, მებოსტნეთ დამისახლებია და ჯოგი დამიყენებია.
მეორე კუამლი კაცი სურბული გურიაღღამან მიმიყვანია და დამისახლებია.

ამას გარეთ ოდიშს სადაც მე მოვიწოდომე ლალიძეს, ანაკრიას, ფოთს,
ქალაიდის, წყალიჯას, გულგელისკარს, ეკალს, საქუჩლოლოროს, ჩენი გამორ-
ჩეული მეთევზენი და სხვაჲ კაცები ოცდაათი მოხახლეები დადიანმან ბატ-
რონმან ლონ მის და სადღეგრძელოდ მისის სულისათვის შესწირა და ყო-
ველსა წელიწადსა სულისათვის ტრაპეზი გაიჩინა. ამას გარეთ ლალიძეს
სასახლე არ იყო და ბატონისა დადიანისა ძველი გაოხრებული სასახლე იყო
და ჩვენცა შევეხვეწეთ და ვსთხოვეთ და თვთან ხატსა შესწირა და ჩვენცა
დაგვამადლა. მივჰყევით კელი, დაუწყეთ შენებაჲ, საყდარი გავიკეთებია.
დარბაზი და ჯიხური ჩემის თეთრითა მიყიდია და დამიდგამს და გარდა-
მიქედინებია. აგრევე ბელღები, მარანი და რაც სახლები არის ან საყანე,
ან საკრეფი მამული და ქურები ყველა ჩემის თეთრით მიყიდია. ერთი
მოსახლე ბატონმან დედოფალმან მიბოძა და სამი მოსახლე ჩემი საკუთა-
რი კაცები მიმიყვანია და დამისახლებია. --- ლორის ჯოგი დამიყენებია
და სამუშაო საქმე ყველა გამიჩენია და გამირიგებია. ქვაბები დამიდგამს
და მეთევზენი დამიყენებია. ამას გარეთ ილორს ჩხოხობისაგან ერთი პარ-
ტახი მიყიდია და ადგილი წინამძღრისაგანცა მიყიდია და ერთი კვამლი
კაცი მიმიყვანია იქ მეთევზეთ და დამისახლებია. ამას გარეთ სუბეიშს სა-
სახლე გამიკეთებია, საყდარი დამიდგამს, დიდი დარბაზი და ჯიხური და-
მიდგამს და გარდამიქედინებია, საყანები მიყიდია და ორი კვამლი კაცი
ჩემის თეთრითა მიყიდია და დამისახლებია და კარისა და ზროხისა და
ცხენისა ჯოგი დამიყენებია.

ამას გარეთ ხოირს სოფელი იყო და სასახლე არ იყო, მერმე ჩემის

თეთრითა სასახლე ადგილი ვიყიდე მეგრელებისაგან და დარბაზი ვიყიდე და დავადგმევიწე, ჯიხური დავადგმევიწე და გარდავაჰედინე და რაჲც სახლები დგას, ყველა ჩემის თეთრითა მიყილია და სხა საყანეები საკრეფი მამულები და ქუთრები მიყილია და შემამატებია. მოსასახლები (sic) დამისახლებია და ზროხები დამიყენებია. ამას გარეთ ნაყანაურს ერთი დიდი სახლი ამიშენებია და გარდამიჰედინებია და ზროხის ჯოგი დამიყენებია და საყანეები ოსათს (sic) ჩემის ძმისაგან მიშოვნია და შემამატებია. ამას გარეთ ხიბულას საყდრის იარაღისათვის ცახე სალაროთ გამიკეთებია, შიგან ორი კვამლი კაცი დამისახლებია, საყდარი, სახლი და ჩარდახი დამიდგამს და ერთ სასახლეთ ის გამიკეთებია. ამას გარეთ ხიბულას გამოღმა სასახლისათვის გამამატებია დიდი დარბაზი და დიდი ჯიხური დამიდგამს და გარდამიჰედინებია, ტახტი ამიშენებია და გარდამიჰედინებია და სახლკარი გამიკეთებია, მოსასახლენი (sic) დამისახლებია, კამბეშისა, ზროხისა, თხისა და ღორის ჯოგი დამიყენებია, საღობი გამიკეთებია და ერთი მოსახლე კაცი ზედ დამისახლებია, ხარდანი გამიკეთებია და მეხარდნე იმერეთიდან მომიყვანია და დამისახლებია.

ამას გარეთ საქუჩლოროის ბატონმან დადიანმან ერთი სასახლე ოთხის კვამლის კაცითა მიბოძა მისის საყანითა და საკრეფის მამულითა და მისის ყოვლისფერთა და მე შემიწირავს. ამას გარეთ ნავაზაურის სასახლისათვის ბატონს ლიპარტიანსა შევეხვეწეთ და ცარიელი უსახლკარო სასახლე ადგილი მომაქრთამა ორის მოსასახლითა და ერთი მოსასახლე მე მიუმატე. მივჰყავ კელი და საყდარი ავაშენე და გარდავაჰედინე. დიდი ჯიხური ავაშენე და გარდავაჰედინე, სხვა სახლები, ბელელი და მარანი და ჭიშკარი ავაშენებინე და სასახლე გავაკეთებინეთ.

ამას გარეთ ბატონმან დადიანმან ბატონის ლიპარტიანის სულისათვის ხუთი კვამლი კაცი, ზოგი აქვე და ზოგი სხაგან ხატსა შესწირა და მე მიბოძა და მე შემამატებია და ჰქონდიდელისა აფაქიძისაგანცა საკრეფი მამულები მიშოვნია და შემამატებია. იმ ადგილს ძველის ლიპარტიანებისაგანცა ქონდა ხატსა შეწირული კაცები და აწ ჩვენ კარგი სასახლე გავაკეთებია. ამას გარეთ ნავაზაურს ორი კვამლი კაცი იყო, მარტო ბეგარა ჩვენი იყო და სხუ (sic) სამსახური ლიპარტიანისა ედვა. შევეხვეწეთ კურთხეულსა ბატონსა ლიპარტიანსა და ეს კაცებიცა სრულად მკვდრად დამანება და ახლა ეს მე შემამატებია.

ამას გარეთ ექს ორი კვამლი კაცი საკანონოშინ კილაძესა ლომკაცსა დავადებინეთ და შევაწირვინეთ. ერთი კვამლი კაცი რევანოზს დავით კილაძის შვილსა დავადებინეთ ოფისკუჯს და შევაწირვინეთ. ამას გარეთ მათხოჯს სასახლე გამიკეთებია და შემამატებია საყდრითა, ტახტითა, დარბაზითა, დიდის შეფასახლითა (sic), საწოლის სახლითა და ჭიშკრითა და მისის ჯიხურითა. საღობი არ იყო და ახლა საღობი მე გამიკეთებია და მეთევზეც გამირიგებია და დამიყენებია. ამას გარეთ ჯიქთუბანს სასახლე არ იყო და სასახლე მე ამიშენებია დარბაზითა, ჯიხურითა, მარნითა ბელლითა და სხვა სახლებითა, [საღობითა] და ჭიშკრითა. ადგილები მიშოვნია და შემამატებია. [ექს მეზუთ]ხე მეთევზენი გამიჩენია და არიან და რაჲცა [მათზე იყო დადე]ბული, ბეგრის ნუსხაშინ სწერიან. ამას გარეთ --- ხეიძის სეული გეგუთს მეფესა გიორგის ვსთხოვე და სასახლე და სამი კვამლი კაცი მან მიბოძა და მე შემამატებია. ამას გარეთ ნავე-

ნახევს დიდი სახლი ამიშენებია, [სასა]ხლე გამიკეთებია. ამას გარეთ წყა-
ლიგზას [ბატონის დადიანის წყალობაჲ კვამლი გლეხი მქონდა?]- - - - თე-
ორითა ვიყიდე და სასახლე აღ[ვაშენე]- - - - კაცი სხვაჲ კიდევ კურ-
თხელის ბატონის მანუჩარ დადიანის წყალობა მქონდა - - - სასახლისათვის
შემიმატებია - - -

ამას გარეთ გურიას ოცხანას როსტომს გურიელსა კვამლი კაცები
შეეწირა და კურთხელსა ბატონს ჩემსა ძმასა მამია გურიელსაცა შეეწი-
რა კვამლი კაცები, [ადგილი] იყო და სასახლე ოცხანას არ იყო და ბერეყიანი
ამოსწყდა. შეეცხვეწე კურთხელს ჩემს ძმასა ბატონს მამია გურიელსა და
ბერეყიანისეული სასახლე დიდის ქრთამითა მომაქრთამა საყდრითა, სა-
ხლებითა, მოსასახლითა და თიფითა, საყანითა საკრების მამულითა, სათე-
ვზითა და მისის ყოვლის ფერთა და მივართვი ქრთამად ერთი მძიმე
ჩარუაფი, ორი ოქროს - - - ერთი წყვილი ბატონისანი ლალის საყურე მი-
სის ღიღითა და მარგალიტითა შემკობილი ერთი ბროლის - - -

ამის შემდეგ ხსენებულ მინაწერის ბოლო იმდენად გადასულია, რომ მისი
წაკითხვა მთლიანად შეუძლებელი ხდება, მით უმეტეს რომ იადგარის ტექსტს
აქ დაკრული აქვს ქალაღი რუსული მინაწერით დოკუმენტის 1824 წ. იმე-
რეთის დროებით მართებლობაში 9055 ნომერით ჩაწერის შესახებ. სულ წაუ-
კითხავი რჩება 14 სტრიქონი, სტრიქონში ორთაშუა რიცხვით 6—7 სიტყვა.

იადგარის პირველ გვერდზე ძირითად ტექსტსა და საყვარელიძის ვეფხვიე
კათალიკოზის მინაწერს შორის მოთავსებულია ნუსხა ხუცურითვე კათალიკო-
ზის დავით ნემსაძის (1673—1696 წ.) მინაწერი, რომელიც, როგორც სხვა მი-
ნაწერებთან შედარებით უფრო გვიანდელი, აქვე მოგვყავს. სიტყვები აქაც
ქარაგმებ გახსნილად იბეჭდება იმ წესით, როგორც ეს მინაწერების შესახებ
ნაჩვენები იყო. ნიშნად იშვიათად იხმარება ორი წერტილი.

სახელითა ღეთისათა ჩჳნ (sic) კათალიკოზს ბატონს დავთს გვიბოძა
დადიანმან ლიონ და დედოფალმან ბატონმან თინათი (sic) ეს წყაპუტია
ქეთია გვბოძა მისის ცოლშვლითა, რისაც მქონებელი არის მისის ყოვლის-
ფრითა და ჩვენ ბიჭვინტისა ღეთის მშობლისხთვს შეგვწირავს სახსრად
და საოხად სულთა ჩვენთა და დღეთა ჩვენთა წარსამართებლათ ვინც ეს
გამოსწიროს, მასამც რისხავს ღმერთი.

იადგარის ორივე გვერდის ზემოდ მოყვანილ მინაწერებს გარდა საბუთს
აქვს მინაწერები არშიებზე, რომელიც აქვე მოგვყავს.

I. მარცხენა არშიის მინაწერებს შორის უპირველეს ყოვლისა აღსანიშნა-
ვია ძირითად ტექსტის ხელით მინაწერი იადგარის მესამე ნაქერზე (რიგით ამ
მონაწერს ეხლა უპირავს მეხუთე ადგილი). მინაწერი ნუსხა ხუცურადვე წარ-
მოადგენს გიორგი ლიპარტიანის შეწირულების დადასტურებას ნავაზაურს 8
კვამლი გლეხის შესახებ. ეს შეწირულება მაშასადამე წინაუსწრებს თვით იადგარის
გადაწერას და უნდა ეკუთვნოდეს მაშასადამე მე-16 საუკუნის დასასრულს, უკეთ

1595—1600 წლის ახლო ხანებს. ამ მინაწერიდან ვტყობილობთ, რომ გიორგი ლიპარტიანის პირველი ცოლი ყოფილა დადიანის ქალი ანნა (მეორე მისი ცოლი იყო, როგორც ცნობილია, ქილაძის ქალი დარეჯან, შემდეგ ოდიშის დედოფალი). ამ ანნასაგან ყოფილა დაბადებული ვამეყი, შემდეგ დადიანი (1658 წლიდან) და მცირე ხანს იმერეთის მეფეც (1660—1661 წელს).

მინაწერში მოხსენებული ნაგვაზაოს რვა კვამლი გლეხი შეტანილი არიან აფხაზეთის საკათალიკოზო დიდ დავთარში¹⁾.

მინაწერის ტექსტი იბეჭდება ქარაგმებ გახსნით იმავე წესით, როგორც იადგარის ძირითადი ტექსტი (ჩ^ნ—ჩუენ და სხ.).

აგრევენ გაადრეთ და შემოგწირეთ ჩუენ ლიპარტიანმან გიორგი და ძემან ჩუენმან ვამეყ და მეცხედრემან ჩუენმან დადიანის ქალმან ბატონმა ანა თქუენ საშინელსა ბიჰუნტისა ლისმშობელსა სასახელ ნაგვაზაო რვის კვამლის კაცითა საკსრად და საოკად სულისა ჩვენისა.

II. კათალიკოზის გრიგოლ ლორთქიფანიძის ნუსხა, ხუცურავე მინაწერი, რომელიც უნდა ეკუთვნოდეს ყვაპუ შარვაშიძის მოხსენების გამო დაახლ. 1700—1705 წლებს (ყვაპუ შერვაშიძე 1706 წ. უკვე მომკვდარად იხსენიება²⁾) ქარაგმებს ვხსნით როგორც მე-17—18 ხნის სხვა მინაწერებში (მაგ., ჩ^ნ—ჩვეი ღ თისა—ღვთისა).

ჩვენ ქრისტეს მიერ კურთხევით კურთხეულმან ჩრდილოსა და აფხაზეთისა კათალიკოზმან ლორთქიფანიძემ ბატრონმან გრიგოლ კვალად ჰკადრეთ და შემოგწირეთ თქვენ საშინელსა ცათა მ(ო)ბძაძესა ბიჰუნტისა ღთის მშობელსა ერ(თ)ი კუამლი კაცი ნარმანიაა შარვაშიხო და მისი ძმაა ჰვათი, ასრე რომე ყუაპუ შარვაშიძის იყო და ჩვენ ვიშოვნეთ და ხიბულას დავასახლეთ და თქვენ შემოგწირეთ მათის ცოლშვილითა და სხვს შვლითა სახსრად და საოხად სულისა ჩვენისათა. ბეგარას და სამსახურს გარეთ სამი ლალარიკი სანთელს ბიჰუნტისა ღვთისმშობელს მთართმევდეს ყოველს წელიწადს. ვინცა ადამის ტომმან კაცმან გამოგწიროს, მასამც რისხავს თავად დიდებული ღმერთი, მამა, ძე და წმიდაა სული და ბიჰუნტისა ღვთის მშობელი. ნუცა იქნების კსნა და გაოკსნა სულისა მისისა აწდა უკუნისამდე ამინ.

III—IV. კათალიკოზის დავით ნემსაძის (1673—1696 წ.) მინაწერი, აგრეთვე ნუსხა ხუცურად შესრულებული. ამავე კათალიკოზს ეკუთვნის შემდეგი მინაწერიც, აგრეთვე ნუსხა ხუცურად დაწერილი.

აგრევე კადრეთ და შემოგწირეთ თქვენ საშინელსა და ცათა მობძაძესა ბიჰუნტისა ღვთის მშობელსა ჩვენ კათალიკოზმან ნევსაძემ დავით თეკლათს გრიგოლიაა გე[-]ლვი და მისი შვილი ხოხონაი მისის ცოლშვილითა, სხვს შვილითა, სახლკართა, ჭურმარნითა, მამულითა, ტყითა, ველითა, საყანითა, გასავლითა, და გამოსავლითა, საძებრითა და უძებრითა, დღეს რისიც მქონებელი იყოს მისის სამართლიანის საქმითა და მისის ეკლესიის სასაფლაოთა, ასრე რომე ღირან მხეიძემ ბიჰუნტისა ღვთის მშობლის ტყუები დაყიდა ოთხი და იმის გარდასახადშიდ გამოვართვთ და სხუა ნიშანიდ

1) ს. კაკაბაძის გამოც., 17—18.
2) ს. კაკაბაძე, დასავლ. საქართვე. საეკლ. საბუთები I 90.

(sic) გაგვთავა. აწე ვინცა და რამელმანცა ძემან კაცისამან ან დადიანმან, ანუ თავადმან, ანუ დიდმან ანუ მცირემან ამისდა შლად და ქცევად და გამოხმად კელყოს, მასამც რისხავს თავად დამბადებელი ღმერთი, მამაჲ, ძე და წმიდაჲ სული. წყეულ, კრულ შეჩუღნებულმც არს მისი სული და ხორცი აქა და მას საუკუნოსა. ნუმცა იქნების კსნაჲ და გამოკსნა მისი აწდა უკუნისამდე ამინ.

ქ. აგრევე გკადრეთ და შემოგწირეთ თქვენ საშინელსა ბიჭუნტი-სა ღვთისმშობელსა ჩვენ კათალიკოზმან ნევესაძემ დავით ეჯიბითს ხარა-ბედია ქრისტეშია და მისი ძმისწული ხოსიაჲ მათის ცოლშვლითა, სახლ-კარითჲ, ჭურმარნითა, მამულითა, ტყითა, ველითა, გასავლითა და გამო-სავლითა, საქებრითა და უძებრითა და მისის ეკლესიის კარითა, ასე რომე პეპუნა ჩინუამ ჩვენი წულისკერი მოგუპარა, გამოვაჩინეთ და გარდასა-ხადშიდ გამოვართვთ ბატონის დადიან გურიელის ნება დართულობითა. აწე ვინცა და რამანცა ძემან კაცისამან ანუ დიდმან, ანუ მცირემან, ანუ დადიან გურიელმან ამისდა შლად და ქცევად კელყოს, მასამც რისხავს თავად დამბადებელი ღმერთი და ყოველნი მისნი წმიდანი ზეცისანი და ქვეყნისანი, კორციელნი და უკორციონი.

V. მინაწერი ნუსხა ხუცუროთვე, რომელიც ეკუთვნის სვიმონ იმერთა მეფეს (1700—1701 წ.)

გკადრეთ და შემოგწირეთ შენ საშინელსა ბიჭუნტისა ღვთისმშო-ბელსა ჩვენ მეფეთ მეფემან სვიმონ ჩხარს ოქონის საყდარი, მისის გარემო ადგილებით ჩვენის სულის საოხად.

ხ ვ ე უ ლ ა დ: მეფე სვიმონ.

VI—VII. ამის შემდეგ იადგარის არშიაზე მოთავსებულია ნუსხა ხუცუროთვე ორი ჰატარა მინაწერი, რომელიც მე-17 ს-ნის პირველ ნახევარს უნდა ეკუთვნოდეს.

ნამაშევეს ოთხი კუამლი კაცი ქოლაძენი.

ექსი კუამლი კაცი და ერთი სასახლე ზალ ლალიძისა შეწირული ბიჭუნტისა ღვთისმშობელისა გოდოვანს.

VIII. ხსენებულ მინაწერებს ადგილის მიხედვით მიეკობა ნუსხა ხუცუროთვე კიდევ ერთი მინაწერი, რომელიც ძლიერ გავს ძირითადი ტექსტის ხელს. მინაწერი ყოველს შემთხვევაში უნდა წინაუსწრებდეს აფხაზეთის საკათალიკოზო დიდი დაუთრის შედგენას 1622 წ., რადგანაც ამ დაუთარში თლითის და ხაუ-ეელის საკათალიკოზო გლეხების საბეგრო უკვე შეტანილია.

თლითი სასახლე ორმოცის კუამლის კაცითა და ხაუეელი სა-სახლე ორმოცდათის კუამლის კაცითაჲ, მათის შესავლით და გამოსავლი-თა და სათეგზოთაჲ.

IX. შემდეგი მინაწერი ნუსხა ხუცურთვე უნდა ეკუთვნოდეს მე-17 ს-ნის მეორე ნახევარს და მე-18 ს-ნის პირველ ნახევარს.

უნდა მოიტანოს აბულადემ მახარობელმან დეკანოზის კაცმან ერთი ჩარეკი საკმელი სადიდმარხოთ. ხატის მიწა აქვს, შიგნით ეზოშიდ.

X. კათალიკოზის დავით ნემსაძის დროინდელი მინაწერი ნუსხა ხუცურით.

ჩვენ ქრისტეს მიერ კურთხევით კურთხეულმან ჩრდილოსა და აფხაზეთისა კათალიკოზმან პატრონმან დავით შემოგწირეთ თქვენ საშინელსა ბიჭვინტისა ღვთის მშობელსა ოცხანას გლეხი ცხუცდიძე გიორგი და მისი ძმა მამინა და სეხნია მათის ცოლშვილითა მისის სამოსახოთა (sic) დღეს რისიც მქონებელი იყოს, მისის სამართლიანის საქმითა, ასრე რომე ცხვედიძეს ჩვენი დაქსნილი მერეკიფე სეხნია კალანდაძე შემოაკდა და სისხლშიდ ბეჟან ბერიძეს ჩვენ გამოვართვით და ჩვენ ბიჭვინტისა ღვთისმშობელს შევსწირეთ. აწე ვინცა და რამანცა ძემან კაცისამან ანუ გურიელმან, ანუ დედოფალმან ან დიდმან, დან მცირემან ეს ჩვენგან შენაწირო შლად და გამოკმად კელყოს, ისიმც შეიშლებდ რჯულის ქრისტიანობისაგან, ნუცა იქსენების წირვითა და ლოცვითა. წყეულ, კრულ და შეჩუხნებულიმც იქმნების მისი სული და კორცი ცოლითა და შვლითა. რაც ამ დავთარშიდ წყევლა და შეჩუხნებდ ეწეროს, მის თავსა და მის ცოლსა და შვლზედამც აღესრულების აწდა უკუნისამდე. ამინ.

XI. იმავე კათალიკოზის დავით ნემსაძის დროინდელი მინაწერი, მხედრულად დაწერილი. ნიშნად ყოველ სიტყვის შემდეგ იხმარება ორი წერტილი.

ქ. აგრევე გკადრეთ და შემოგწირეთ თქვენ საშინელსა და ცათა მობაძაესა ბიჭვინტისა ღვთისმშობელსა ჩვენ კათალიკოზმან ნემსაძემ დავით ხორვას ერთი კვამლი აზნაურის შვილი გიგიბერია მორდებუ ორის მისის გლეხებითა, მეორე კვამლი დასტურაი თომიხილი, მესამე კვამლი დასტურაი ბაბუა, მეოთხე კვამლი დასტურაი კოჩილა, მეხუთე კვამლი ხოქალავა ბაბაკოჩა, მეექვსე კვამლი ხახავა ხუხუტა, მეშვიდე კვამლი ხახავა ხეხეალი, მერვე კვამლი ხოქალავა ხეჩა, მეცხრე კვამლი ცხალონია ჯვიბილეი მათის ცოლშვილითა. სახლკართა, ქურ ბედელ მარნითა, ტყითა, წყლითა, სანადიროთა, ეკლესის კართა, სასაფლაოთა. დღეს რისაც მქონებელნი იყონ მისის ყოველისფერთა. შეიწირო შენ საშინელო ბიჭვინტისა ღვთისმშობელო და ნაცვალ გვაგე მადლი შენი დღესა მას დიდსა განკითხვისასა.

XII—XIII. ბაგრატის ძის მეფის გიორგის მინაწერები შეწირულობის შესახებ ნუსხა ხუცურით დაწერილი. ეს გიორგი მეფე ექვს გარეშე არის გიორგი გოჩიად წოდებული (1696—1698 წ.), რომლის მამის სახელი ბაგრატი აქ დადასტურებულია. ცოლი მისი თამარ იყო ცნობილი ისტორიულ პიროვნების გიორგი აბაშიძის ქალი. ამავე გიორგი გოჩიას ეკუთვნის შემდეგი ორი მინაწერიც, რომელთაგან უკანასკნელი დაწერილია მხედრულად და უკვე იადგარის მეორე გვერდის არშიაზე.

ეპა შენ ცათა უფრცვლესო ყოვლად წაო და ყოვლად საკვრველო, რომელმან მპყრობელი ცისა და ქვეყნისა ჩკლავთა ზედა იტვრთე და მზრდელსა ყოველთასა ძუძუთა ზრდიდი. საკვრველ არს შობა შენი და უსაკვირველესი ქალწულად დადგრომა შენი და გამოუთარგმნელ საიდუმლო შობისა შენისა, ყვავილო უზრწნელებისა, ქალწულო სანატრელო, წმიდაო ახალო პირმეტყველო წმიდისა, ცათასა უმადლესო, ყოველთა ტომთა დიდო დიდებუო, შენ ჩვენ ცოდვილთა კნისისა მოსალოდებელო სასოებო, ბიკვინტისა ღვთისმშობელო გვედოებით ჩვენ ულიონი და უზმარნი მონანი შენნი ცვა ფარვითა თქვენთა მინდობილნი მეფეგიორგი ძე ბაგრატიის და თანამეცხედრე ჩვენი დედოფალი პატრონი აბაშიძის ასული თამარ შემოგწირეთ კონთათს გლეხი ერთი რუხაძე ბიკელა და გუგუბტი მათი სკოლშვლითა, სახლკართა, ჭურმარნიითა, ტყითა, ველითა, ვენახითა, სათიბითა, წყლითა, საწისქვილოთა, მისის სამართლიანის საქმითა) ჩვენის ცოდვილის სულის საოხად ამ სოფლის წარსამართებლად. აწე ვინცა და რამანცა ძემან კაცისამან, ან მეფემან, ან დედოფალმან, ან თავადმან, ანუ დიდმან, ანუ მცირემან მოშლად და გამოკვბად კელყოფად იკადროს ანუ სხვისამან კაცმან ძალად და უსამართლოდ გარდაეკიდოს, მასამც რისხავს შობა და განკორციელებდ ძისა შენისა, ნუცა ამა (sic) სოფელსა ძენი აღეზრდებან და ძირითურ აღიფხრვიან, სულით და კორციით იმიერ და ამიერ სოლომისებრ დაიმზობიან.

ბეჭედი მხედრული წარწერთ: მონა მლთისა ყმა ხონთქრისა მეფე გიორგი. ბვეულად: დედოფალი თამარ.

ჩვენ მეფეთ მეფემან ბატონმან გიორგი შემოგწირე მცირე და კნინი ესე შესაწირავი ქუთათის ვაჟარი ივანეი მელქაძე და მისი შვილი დათუნეი, მისი ძმა გიორგი მათის ცოლშვლითა, სახლკართა, მიწა მამულითა, ეკლესის კართა, მისის სამართლიანის საქმითა, შეიწირე ბიკვინტისა ღვთისმშობელო ჩვენდა სადღეგრძელოდ და გასამარჯვებლად, სულისა ჩვენისა სახსრად და საოხად. აწე ვინცა და რამანცა ძემან კაცისამან ჩვენგან (sic) შეწირული გამოხმად კელყოს ან მეფემან, ან დედოფალმან, ან დიდმან და ან მცირემან გამოსწიროს, ისიმც შეიშლებ შჯულის ქრისტიანობისაგან, ნურცა ეხსნება წირვთა, ნურცა ლოცვთა. წყეულ, კოულ და შეჩვენებულმც იქმნების სულითა და ხორციითა, ცოლითა და შვლითა. რაც ამ წიგნში შეჩვენება სწერია, მას თავსა და ცოლსა და შვლზედამც აღესრულებ, აწდა უკუნისამდე ამინ.

ბეჭედი მხედრული წარწერთ: მონა მლთისა ყმა ხონთქრისა მეფე გიორგი.

XIV. მხედრულად, ნიშნად ორი წერტილია. მინაწერი ეკუთვნის იმავე გიორგი გოჩია მეფეს.

კვალად შემოგწირეთ შენ ცათა მობაძაო ბიკვინტისა ღვთისმშობელო, ჩვენცვა ფარვითა შენთა მინდობილმან და განძლიერებულმან და კვალად განძლიერებისა მომლოდნელმან მეფემ გიორგი ძემან ბაგრატიისმან და თანამეცხედრემან ჩვენმან ასულმან აბაშიძისამან დედოფალთ დედოფა(ლ)მან ბატონმან თამარ შემოგწირეთ ერთი გლეხი ვარდასანიძე ზოსია ჩხარს ცოლშვილიანად და ძმისწულიანად, სახლკართა, ჭურმამულითა, ტყითა,

ველითა, ეკლესიის კართა, უძებარ საძებრითა, მისის ყოველის ფერთა. შეიწირე კნინი ესე შესაწირავი სასოებავო ჩვენო ბიჭვინტისა ღმთისმშობელო, ჩვენდა საღღებრძელოდ და გასამარჯვებლად და სულისა სახსრად და საოხად. აწე ვინცა და რამანცა ძემან კაცისამან ან მეფემან, ან დედოფალმან, ან დიდებულმან, ანუ აზნაურმან ეს ჩვენგან შემოწირული გლეხი შენ გამოგახვას და შლად და ქცევად ხელყოს, შენ და ძე შენი გაურო(ს)ხდი და ჩვენის ცოდვის ნუქაბადამცა ის განიკითხვის დღესა მას დიდსა განკითხვისასა, ამინ.

ბეჭედი მხედრული წარწერით: მონა მღთისა ყმა ზონთქრისა მეფე გიორგი. ხვეულად: დედოფალი თამარ.

XV. მინაწერი მხედრულად, ნიშნად ყოველი სიტყვის შემდეგ ორი წერტილია. ეკუთვნის კათალიკოზ გრიგოლ ლორთქიფანიძეს (1696—1742 წ.).

ჩვენ აფხაზეთისა კათალიკოზმან ბატონმა გრიგოლ ესე წიგნი დავდეგით და განვახლეთ, ასრე რომე კობალა სალდაყაია დავითს კათალიკოზს ეშოვნა და ხატისთვის შეეწირა. მერმე ახლა ჩვენ გავვიახლებია და ჩვენც ხატისთვის შეგვიწირავს კობალა სალდაყაიას შვილი რისაც მქონებელი იყოს ყოველის ფერთ და ვინც გამოსწიროს, რისხავს ბიჭვინტისა ღმთისმშობელი.

სარმის ბაჰაზუმი.

ფარსადან გიორგიჯანიძის ისტორია.

ფარსადან გიორგიჯანიძის ისტორია, როგორც ცნობილია, წარმოადგენს ერთ-ერთ უმთავრეს წყაროს მე-16—17 ს-ნის საქართველოს ისტორიისას. ეს შრომა, რომლის ტექსტი მთლიანად ქვემოთ იბეჭდება, არ შეიძლება ჩაითვალოს თავისი დროისთვისაც წმინდა საისტორიო ხასიათის დამუშავებულ ნაწარმოებათ. ავტორს ჰქონია ფრიად საღი ალღო ისტორიულ ფაქტების გაგებისა და უფრო მეტი კიდევ სიყვარული თავისი ქვეყნის წარსულისადმი. ამით აიხსნება, რომ ფარსადანს განუზრახავს საქართველოს ისტორიის, უკეთ მატიაზის დაწერა დაწყებული უძველეს დროიდან. მაგრამ სათანადო თვით მის დროინდელ ლიტერატურულ შკოლის გაუფლგლობის გამო ამ ამოცანისთვის ვერ უძლევია და ამიტომ მისი ისტორიის მნიშვნელობა აქვს მხოლოდ იმ ნაწილებში, სადაც ფარსადანი რამოდენადმე სპარსულ წყაროებზე დაყრდნობით თავისებურს და ადგილობრივ გადმოცემათა მიხედვით შესაძლებელ გააუქმებს აქვს ისტორიულ მოვლენებს (მე-16 ს-ნის თხრობა) ანდა დამოუკიდებელი აწარმოებს ისტორიულ ფაქტების გადმოცემას (მე-17 ს-ნის თხრობა). ცალკე დგას კიდევ თხრობა თემურლენგის შემოსევის შესახებ, რომელიც სპარსულ წყაროს მიხედვით არის შედგენილი თავისებური და, როგორც დავინახავთ, ზოგან შემცდარი გაუქმებით.

კრიტიკული აპარატი ფარსადანისა ამგვარად მოისუსტებს, უკეთ ვთქვათ ასეთი აპარატი მას სრულებით არა აქვს, მაგრამ მიუხედავად ამისა მის ნაწარმოებს მაინც აქვს უდიდესი მნიშვნელობა. ყოველ შემთხვევაში ავტორი ცდილობდა ობიექტივობის დაცვას. „ფარსადან ვიტყვი ამასა—ამბობს თვით ავტორი, ვიმოწმებ ღმერთსა მართალსა, ათის წლისას სამოცდა ათს წლამდისინ რაც გარდამხდომია და ან ღირსა წინგნთა შიგან დასაწერათ, მართალი ეს არის“ (ქვემოთ, გვ. 297). მართლაც, რაც შეეხება ფარსადანის შრომის ამ, ასე ვთქვათ, მემორიალურ ნაწილს, მისი მაღალი ღირსება, ექვს გარეშეა. ცოცხალი გადმოცემა ფაქტების, ობიექტივიზმი, რომელიც გამოსჭვივის თვით ავტორის პირად ცხოვრებასთან გადამხულ ფაქტების გაუქმებაში, თვით ისტორიულ თხრობაში ყოფა-ცხოვრების დამახასიათებელ მომენტებისათვის ერთგვარი ადგილის მიჩენა—ყველაფერი ეს წარმოადგენს ფარსადანის შრომის დიდ ღირსებას.

ფარსადანის შრომა ჩვენ ვიცით ჯერჯერობით მხოლოდ ორი ხელნაწერით, და ორივე პეტერბურგის კოლექციებში ირიცხებოდა. ერთი, უფრო ძველი, თვით ავტორის დროინდელი, დაცული იყო პეტერბურგის საჯარო ბიბლიოთეკაში და ამ ჟამად ამ კოლექციის ერთი ნაწილის ტფილისში გადმოცემის შემდეგ იმყოფება საქართვე. საიტ. საფთნ. მუზეუმში ტფილისს (ჩაწერილია № 2140-ით). ეს ხელნაწერი დაწერილია, ხელის მიხედვით, 1696—1700 წლის ახლო ხანებში, ლამაზად და უნდა წარმომდინარეობდეს უშუალოდ თვით ფარსადანის ხელნაწერიდან. შესაძლებელია ისიც (ჩვენ უფრო ამ აზრისა ვართ), რომ ხელნაწერი შესრულებულია თვით ფარსადანის მიერ. ეს ის ხელნაწერი უნდა იყოს, რო-

მელიც ალ. იოსელიანს აღმოჩენია 1841 წ. საქართველოში და რომელიც ხელთ ჰქონია ბროსესა¹⁾. როგორც სჩანს, ეს ხელნაწერი, პ. იოსელიანის საქონ ზოგ სხვა ხელნაწერებთან ერთად მოყოლილა იოანე გრუზინსკის კოლექციაში და აქედან უკვე პეტერბ. საჯარო ბიბლიოთეკაში. სამწუხაროდ ხელნაწერს თავი აკლია და შიგა და შიგ ზოგი ფურცლებიც. ხელნაწერი შემდეგ აუკინძიათ და ყდაში ჩაუსვამთ და ყდაში ჩასმისას ადგილ-ადგილ ფურცლები გადაურევიათ. ხელნაწერს პავინაცია არა აქვს და ამის გამო ფურცლების არეულ მდგომარეობის აღნუსხვას აქ ვერ შევუდგებით. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ხელნაწერი, როგორც სჩანს, სავსებით იცავს ფარსადანის როგორც სტილს—ეს თავისთავად ვასაგებია,—ისე ორთოგრაფიას. ბოლოში ხელნაწერს აქვს სხვა ხელით შემდეგი მინაწერი 1710 წლისა (ნიშნად ორი წერტილი იხმარება):

„ქ. თვესა მაის კახი ბატონი მეფის ერეკლესძე მეფე იმამყულა ხან მარტყოფს მობრძანდა და მარტყოფიდამ დაიწყო სიარული და ქალაქს აბანოში შევიდა და ქართველის ბატონის შვილს ვახტანგს (sic), მაშინ ქართლის ჯანიშინი იყო, და ამისი ჩასვლა რომ შეიტყო, დიად ეწყინა და კაცები მიუვიდა ვახტანგს, რომ კახი ბატონა ჩამოვიდაო და ქალაქის ტახტზე დაჯდაო. იმათში შეიქნა ერთი ტირილი, მეორეთ მოსვლა, მაგრამ კახი ბატონი იმ გზით არ ჩასულა და არცა რა ამის ვუნებაში ქაროლის დაქვეა სდომებია იმ ხანათჲ, მაგრამ იმათ ეგონათ. ამათჲა ცოტა რამ ლაპაოაკი მოხდა. კახმა ბატონმან იმამყული ხან იმ ლაპარაკს ყური არ მიუგდო. ეს დაიწერა მისის ვასულს ქქსა ტქს. ღმერთო კელი მოუმართე კახს ბატონს და კახეთი დღეგრძელობასა და გამარჯვებაში აკმაზე“.

ამ მინაწერიდან, რომელიც დ. ჩუბინაშვილს შეცდომით ფარსადანის ტექსტის გაგრძელებად ჰქონდა დაბეჭდილი²⁾, ირკვევა, რომ ჩვენი ხელნაწერი მე-18 ს-ნის პირველ წლებშივე კახეთში მოყოლილა: მინაწერის ავტორი, ცხადად სჩანს, კახელი არის. მინაწერი ყოველს შემთხვევაში ცხად ჰყოფს, რომ თვით ხელნაწერი 1710 წელზე ადრე არის შესრულებული და, როგორც ზემოთაც მოვიხსენიეთ, დახლოებით 1700 წლის ახლოს, შესაძლებელია 1698—1700 წლებში, შრომის შესრულებისთანავე, იყოს შესრულებული.

მეორე ხელნაწერი ფარსადანის ისტორიის დაცული იყო (და ესლაც დაცულია) რუსეთის (აწ საკავშირო) სამეცნიერო აკადემიის აზიურ მუზეუმში. ეს ხელნაწერი (№ 6) წარმოადგენს, როგორც თავის დროზე შედარებიდან ჩვენ დავრწმუნდით, პირს პირველი ხელნაწერისას და შესრულებულია უკვე პეტერბურგში ერთ-ერთ ქართველ ბატონიშვილის დევალებით სვიმონ ტაბიძის მიერ, რომელიც თავის თავს იხსენიებს ხელნაწერის შესავალში. სამწუხაროდ ამ ხელნაწერის მოკლე აღწერილობა, რომელიც ჩვენ დავამზადეთ 1907 წ., არ აღმოჩნდა ჩვენს ქალაქებში. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ხელნაწერი შესრულებულუნდა იყოს სვიმონ ტაბიძის მიერ საკმაოდ გვიან მე-19 საუკუნეში, რამდენადაც მახსოვს მე-1830 წლებში. აღსანიშნავია ამასთანავე, რომ სვიმონ ტაბიძე იმეორებს ზემოდ მოყვანილ მინაწერსაც კახთ მეფის 1710 წ. ტფილისში მოსვლის შესახებ, რაც ერთხელ კიდევ ამტკიცებს, რომ ტაბიძეს ფარსადანის ისტორია ვადმოწერილი აქვს დასახელებულ 1696—1700 წლის ხელნაწერიდან. ფარსადან გორგჯიანიძის ისტორიის ჩვენ ყურადღება მივაქციეთ პეტერბურგში მყოფობისას 1907 წ. და ის ნაწილი, რომელიც უცნობი იყო ქარ-

1) Brosset, Hist. de la Gé. t. II, livr. I, 509.

2) ეს ორი სიტყვა იმავე ხელით მაგრამ სხვა დროს მიმატებულია.

3) კ. ცხავრ. II, 569

თლის-ცხოვრების დ. ჩუბინაშვილის გამოცემით, მაშინვე გადმოვწერეთ 1696—1700 წლის ძირითად მნიშვნელობის მქონე ხელნაწერიდან და შევუღარეთ მის შემდეგ დროინდელ პირს—ახიურ მუზეუმის ხელნაწერს. ტექსტის შესწავლისას მაშინვე გამოჩვეულ იქნა ფარსადანის ძირითადი წყარო მე-16 ს-ნის თხრობისათვის, სახელდობრ სპარსელი ისტორიკოსი ისკანდერ მუნში და ასეთივე წყარო თემურლენგის შემოსევათა შესახებ, სახელდობრ სპარსელივე ისტორიკოსი შერეფ-ედდინ-ალი-იფზდი. პირველი წყარო (ისკანდერ მუნში) ცნობილია აკად. დორნის გერმანული თარგმანით, მეორე კიდე—Petis de la Croix-ის ცნობილი თარგმანით. ორივე ამ თარგმანებთან კიდევე სათანადო ექსცერპტები მოყვანილი ჰქონდა აკად. ბროსეს თავის Additions et éclairc. à l'Hist. de la Géorgie. ვინაიდან ფარსადანის ისტორიის ის ნაწილი, რომელი დ. ჩუბინაშვილს ჰქონდა გამოცემული¹⁾, ჩვენ მაშინ გადმოვწერილი არ გვქონდა, ამიტომ ტექსტის გამოცემა აქამდის არ მოხერხდა და მხოლოდ ეხლა, როდესაც ფარსადანის ისტორიის საუკეთესო ხელნაწერი ტფილისში არის დაცული, შესაძლებელი შეიქნა დიდი ხნის განზრახვის შესრულება.

ფარსადანს თავისი ისტორია დაწყებული აქვს უძველეს დროიდან, მაგრამ რადგან ხელნაწერს თავი აკლია, ამიტომ ამ დასაწყისის ხასიათის წარმოდგენა საძნელო ხდება. ხელნაწერის თავში შენახულია დეფექტიანი თხრობა ვახტანგ გორგასალის შესახებ. თხრობა საინტერესოა და ამიტომ ის აქვე მოგვყავს. თავი მას აკლია და რაც დარჩენილია ცალკე ფურცლებზე, ის იკითხება შემდეგნაირად.

„--- უჯარმას გასწყობოდა და თვითანვე ქალაქათ აეგო და ზამთრითი იქ დადგის ნადირობისათვის, რომ ყველგნით ახლო აქონდა კარგნი სანადირონი: ყარაიაზი, მტკერის პირი, იორს გაღმართ გამოღმართნი, მთა და ბარი. ზაფხულით თრიალეთს ავიდის და მოყვრობით ერანის კემწიფეს ემსახურებოდის. ორჯელ ერანის კემწიფეს ულაშქრა, ერთკელ ინდოეთს ზედან, მეორეთ მ(ი)სრეთს ზედან. ერანელნი მამაცობისათვის გურგასლანს ეძახდენ. გურგ მეელ სა ჰქეიან და ასლან ლომსა. გულათა და მამაცობით როსტომისათვის შეუღრიათ. ნაქმრათ და შენებით ყოვლის მამაცისათვის უჯობნებიათ. ამას უწინ თურქთ სახელი საქართველოში არ გავიგებულეყო. ამის დროში გაჩნდა დაშტი ყ(ი)ბჩალითა, დარუბანდის გზით გამოვიდნენ დიდის ლაშქრითა და ულუსითა. უწინ იზამთრეს თერვით შაბრანამდისინ ბათქუ და მისნი გარეშემონი. მეორეს ზამთარს მოვიდნეს მტკვარსა და იორსა და ალაზნის გაღმართ გამოღმართნი აიკნეს და იზამთრეს და არბევდენ და აოხრებდენ შ(ი)რვანისა და არანის ქვეყანასა და მრავალჯერ შეება ვახტანგ გორგასალი თურქთა. ვისაც მისწვდა, ცოცხალი ველარ მოურჩა. თურქნი შეჯერდენ ვახტანგის ომსა, თითონი და ვინდა ორორნი ველარ შემოებმოდენ, მაგრა ბეგრინი ბაჰადურებნი თურქთა ერთგან შეიყრებოდენ. რა იცნიან, რომ ვახტანგ მეფე(ე) არის, ერთ პირათ მოუხდებოდენ. და ისარს დააყრიდენ ვითაც წვიმასა და ჯაჰეს ვერ გაუტეხდიან და ვიზედაც¹⁾ მიმართის, თუარ ცხენის სიფიცხითა ცოცხალი ვერ მოურჩებოდენ და ვახტანგის შიშით დაავთ გარეჯას ველარ ასცილდებოდენ. ნადირობაში ვახტანგ მეფის მებაჯრე უკან დაეარდნილიყო. მიფარულთ თურქთ დაეჭირათ მოდარა-

1) ქართლ. ცხ-ბა II, 517—569.

1) დედანში: ვიზიფც.

ჯგთა და მეფის ასრე მამაცობა და უშიშრათ ომს მისვლა შეუპოვრათ გამოჰკითხეს, რისაგან არისო. იმას ასრე ეთქვა: თავად ნამეტნავად კელძრიელი არისო და ფიცხელი და ჩაუქი ცქეიტი არისო და გუნება აქეს გაბედულიო. მამაცობაში მეომართვან გაუდრეკელი არისო, ქვე(ი)თათ და გინდა ცხენს ზედ მოლაღვა არ იცისო. მერმე ჯაჰვის იმედიცა აქესო, ამით უფრო შეჰბედავსო. მერმე თურქთ გამოჰკითხეს: ამდენს ისარს რომ დავ(ა)ყრიოთ და ჯაჰეს ვერ გაუტეხთო, რისაგან აქეს ამრიგი სიმაგრეო. მან ასრე უპასუხ(ა): ქართველნიც გაკვირებულანო იმ ჯაჰვის სიმაგრესაო, მაგრა ვერა გაუგიათ რაო. გინდა ის ჯაჰეი წყალში იღვას, გინდა ტალახშიგანო სამუდამოთ ეგდოსო, არც ქანგი მოგვიდებისო და არცა ფერს იცვლისო და არცა სული აქეს რკინისაო, მაგრამეო მეფის მრავალჯერ ჩაცმისაგანო ორგნით ილღიაებო ოფლს წაუხდენიაო, მეფესაც იქიდამენ ერიდებისო. თურქთ იამა მეზაჯრის თქმულნი სიტყვანი და გუნებაში დაიმხსოვნეს თურქის ბაჰდურებმან და შეჰკრეს ასრე პირობა: რა მეფე ვახტანგ ომს მოსრული ნახონ, ყველანი ერთვან მიუხდენ ქამანდარნი და მარჯვეთ მსროლელნი, ისარნი იღლიას დააყარონ. რა თურქთ ეს პირობა ერთმანერთს აუთქვეს, გაბედულნი გულოვანნი შეიქნეს და მოდარაჯენი დავით გარეჯას ასცილდნენ, მეფე ნახეს ცოტას კაცით იორის პირს ნადირობს. ეს ანბავი წწრაფათ მოდარაჯეთ თურქთ ბაჰანდურთ შეატყობინეს, ამითაც ომშიგან ნაცადანი კაცნი გამოარჩივნეს, უეშვოს გზით მეფეს მიუხდნეს მსწრაფათ. ნახა მეფემ, მდგომარმან ნახა თურქნი მაზედ მოტეველნი, წინ გარდევგება მეფე უშიშრათ და შეიქნა ძრიელი ომი და ძალიანად კმლის ცემა. მეფემან მარტომან მრავალნი თურქნი ცხენისაგან გარდმოჰყარა, ზოგნი დახოცა, ზოგნი გაიქცნეს. მეფეს ეს აღარ ეგონა, თუ აქ სადმე კიდევ თურქი დარჩომილა თუ არა. მეფე გამარჯვებული დაბრუნებაშიგან უკანიდამ კიდევ თურქნი წამოეწივნეს. მეფე დაუბრუნდა, შეიქნა ომი და მეფემ სამნი თურქნი მოაკვდინა, მიწვევაში მეფეს ილღიას ორი ისარი ჰკრეს და ჯაჰეი გაუტეხეს, ძალსზედ დაჰკოდეს და ისრის მკერელნი თურქნი მეფის ყმებმან დახოცეს და მეფე დაჰკრილი უჯარმას მივიდა და მრავალს ეცადნეს და ისრის პირი ამოართვეს და მრავალი წამალიც უყვეს, მაგრამე ურგები იყო წამალი და ამ დაკოდლობით მიიცვალა და კემწიფურის წესითა ცხეთას თავის აგებულს მონასტერში საფლავს მიიღეს კარგის წესითა“.

როგორც ამ თხრობიდან სჩანს, ფარსადანი იცნობდა უსახელო შრომას ქართლის გაქრისტიანებისა და ვახტანგ გორგასალის მეფობის შესახებ რომელიც შედგენილი უნდა იყოს მე-8—9 ს-ნის მიჯნაზე¹⁾, რადგანაც მხოლოდ ამ შრომაშია ვახტანგის ჯაჰვის განახვევის შესახებ მოთხრობილი, როგორც ეს რამოდენადმე უფრო განვრცელებით გადმოცემული აქეს ფარსადანს. საზოგადოდ ძველი ხანის შესახებ ქართული წყარო, ვარდა ამ ცნობისა, ფარსადანს ხელთ არ უნდა ჰქონოდა, ქართლის-ცხოვრებას ის ყოველს შემთხვევაში არ იცნობდა და ამის გამო საქართველოს უძველესი ისტორია მას ფანტასტიურად აქეს წარმოდგენილი. მხოლოდ თამარ მეფის მამის გიორგი მეფის ეპოქის აღწერილობიდან ის დგება მკვიდრ ნიადაგზე. ის აქ სიტყვა სიტყვით მისდევს თამარ მეფის პირველ და მეორე ისტორიკოსს (პირობით ჭიაბერად ჩვენ მიერ აღიარებულს) და ვინმე ვარძიელ ბერს¹⁾ და აგრეთვე მონგოლთა ეპოქის ჟამთა აღმწერელს. ამ-

¹⁾ ს. კაკაბაძე, საისტ. ძიებანი 170—175. შედ. თ. ქორდ., ქრონიკ. I.
²⁾ ამის შესახებ ჯერჯერობით იხ. საიტ. მ-ზე I, 24 წ. 286—291.

გვარად ფარსადანს ხელთ ჰქონია ქართლის-ცხოვრების მხოლოდ ერთი და ისიც ბოლო ნაწილი, დაწყებული თამარის მამის გიორგის მეფობიდან ვიდრე გიორგი ბრწყინვალემდე. მაგრამ ამ ნაწილშიც მას ჰქონია ფრიად დამახინჯებულად გადაწერილი ხელნაწერი, რომლის გარჩევისთვის და ტექსტის აღდგენისთვის ფარსადანს თავი არ აუტკივებია. შესაძლებელია თვით ხელნაწერი იყო საკმაოდ ძველი, ხვეული მხედრულით დაწერილი და ფარსადანს მისი გარჩევა ვერ მოუხერხებია. ყოველს შემთხვევაში ეს ნაწილი ფარსადანის შრომისა სავსეა მრავალი შეცდომებით, რომელიც გამომდინარეობს ავტორის მიერ მისი წყაროს ვერ გაგებისა და ან ვერწაკითხვისაგან და ამიტომ ფარსადანის შრომის ეს ნაწილიც მნიშვნელობა მოკლებულად უნდა ჩაითვალოს. საერთოდ კი ფარსადანის შრომის ხასიათის გასაგებად აქვე მოგვეყავს მის შრომის ტექსტის შინაგანი საათურები, რომლის მიხედვით შესაძლებელია დაახლოვებით მიანიც აზრის შედგენა ფარსადანის შრომის ამ ნაწილის შესახებ.

რაც ამბავი ბაგრატონთა რომ სომეხთ ცხოვრებაში სწერია, მათი მოსვლა.

ამბავი ერანის კემწიფებისა და ცოტას რასმე საკელებს ზეით ვახსენებთ და გათავებით მათს ანბავსა და ნაქმართა და საკელებსა თავ თავიანთ ადგილს დაესწერთ.

დაკარგვა ლორიდანმენ შაბდიზის ცხენით შირინისა ტრდათ კემწიფის შვილის სომეხთ კემწიფის ხოსროვის ქალისა და გლოვა და ტირილი მამიდისა და ძმების.

აქ შირინის მისვლა მადანს და ხოსროვის მოსვლა მულამს ერთმანერთის საძებნელად.

აქა ხოსროვ კემწიფის ცნობა მაჰბანუ დედოფლისაგან და აზიყობა მისი და შირინისა და ერთმანერთის მოძებარნი მულამში შეიყარნეს.

აქა ქორწილი ხოსროვ ერ.(ან)ის კემწიფისა სომეხთ კემწიფის ხოსროვ ტრდადის შვილის ქალს შირინს თანა და მადანს მიყვანა.

აქა გაძრიელდა ქვეყანათა ზედან სულთან მელიქ შაჰა კემწიფე.

აქა მეფის ბაგრატისაგან თავისის შვილის გიორგისა თბილის ქალაქში მეფეთ კურთხევა და თვითან დიდის ჯართა და მორთულობით სულთან მელიქ შაჰსთან წასვლა.

აქა ბაგრატ მეფისაგან თავისის უფროსის შვილის გიორგის მეფეთ კურთხევა.

მეფე ბაგრატ მიიცვალა და მეფე გიორგი კემწიფობდა.

აქა სიკვდილი მეფის გიორგისა და ვახ(ე)მწიფება მამის ალაგზედ მეფის დემეტრესი.

გიორგი ბრწყინვალის ეპოქის შემდეგ ე. ი. 1317 წლის დროიდან ფარსადანს პირველად, როდესაც მუშაობა დაუწყია, არავითარი წყარო არ ჰქონია. ამიტომ თავისი ისტორია მას პირდაპირ შაჰ ისმაილის დროიდან დაუწყია (მე-16—17 ს-ნე). ეს არის ფარსადანის სწორედ ძირითადი შრომა, რომლითაც მისი სახელი შერჩა ქართულ ისტორიოგრაფიას. ლიტერატურულ წყაროთ მე-16 ს-ნის თხრობის შესახებ ფარსადანს, როგორც სმანს, ჰქონდა სპარსული ისტორიკოსის ისკანდერ მუნშის შრომა. მაგ., თხრობა შაჰ-თამაზის შემოსევათა შესახებ, კერძოდ ვარძიის მონასტრის აღწერილობა ექვს გარეშეა ისკანდერ მუნშის თხზულების ზედგაღებულთ არის დაწერილი¹⁾, მაგრამ ფარსადანი ამასთანავე ადგილობრივი ვადმოცემებითაც სარგებლობდა. ხოლო მე-17 ს-ნის თხრობა გიორგი სააკაძის ეპოქიდან მას უკვე დამოუკიდებლად აქვს შედგენილი.

თავისი შრომის წერილსა ფარსადანს საჭიროდ დაუნახავს მე-14—15 ს-ნეთა თხრობის ხარვეზი ნაწილობრივ მაინც შეეცა შერეფ-ედდინ-ალი-იხუდის თხზულებიდან ამოღებული ცნობებით თემურ-ლენგის საქართველოზე ლაშქრობის შესახებ და ეს თხრობა ჩაუტერებია უადგილო ადგილას სახელდობრ ტექსტში შემდეგ თავისა: აქა მეფის დავითის მისვლა კონთქარს თანა... (ქვემოთ გვ. 220—221) ასეთი შენიშვნით: „აქ არ უნდოდა ლანგ თემურის ანბავი, უფრო ზეით უნდოდა დაწერა, მაგრა ეს სხვა ანბავი აქ ითქვას, არას დაუშლის“. ამას შემდეგ მიყვება თხრობა ლანგთემურის შემოსევათა შესახებ, რომელსაც ჩვენ ქვემოთ ვბეჭდავთ გამოყოფით მეორე დამატებად.

ლანგ-თემურის შემოსევათა შესახებ ფარსადანი მართალია შერეფ-ედდინ-ალი-იხუდის ეყარება, მაგრამ ზოგიერთი ადგილების თავისებური განმარტებით²⁾, მაგ., გიორგი მეფეს ბაგრატის ძეს ის იმერეთის მეფეთ სთვლის, რაც ცხადი შეცდომაა (შერეფ-ედდინიც გიორგის იმერეთის მეფედ არა სთვლის). ფარსადანის შრომის ამ ნაწილს მნიშვნელობა აქვს, სხვათა შორის, საკუთარ სახელების სწორი წაკითხვის აღსადგენათ, რადგან ფარსადანს ხელთ ჰქონდა შერეფ-ედდინის შრომის საკმაოდ ძელი (შესაძლებელია თავის დროისთვისაც საკმაო ძელი) ხელნაწერი.

სხვა ადგილას კიდევ, სახელდობრ თხრობაში თავისი შვილის დავითის შესახებ (ქვემოთ გვ. 285 და 315) ავტორს მოულოდნელად გადაეყვართ სხვა თემაზე—იწყება თხრობა თვალდამწვრიანთა შესახებ („აქა ამბავი თვალდამწვრიანთა“). ეს თავიც უადგილო ადგილას არის ჩაწერილი და ამიტომ ის ქვემოთ იბეჭდება ცალკე გამოყოფით პირველ დამატებათ.

საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ ავტორი თავისს ნაშრომს, როგორც ეტყობა, სწერდა არა აჩქარებით, მაგრამ მთლიან სისტემის დაცვისთვის ნაკლებს ყურადღების მიპყრობით. ამით აიხსნება, რომ ავტორს შიგა და შიგ ისტორიულ თხრობასთან გადაბმული აქვს ცნობები თავისი და თავისიანების

¹⁾ შეად. ფარსადანის ისტორიის სათანადო ადგილები (გვ. ქვემოთ, გვ. 211—215) ისკანდერ მუნშის ცნობებს (ბ. დორნის გერმ. თარგმანი Beiträge zur Geschichte der Kauk. Länder und Völker...; Erster Beitrag zur Geschichte der Georgier (Mém. de l' Acad. Imp. d. scienc. de S.-Pét. IV sér. 332—339).

²⁾ შეად. შერეფ-ედდინის შრომის თარგმანი Petis de la Croix-ის Paris 1722. პტი-დე-ლა-კრუსს თარგმანიდან ექსცერპტები (რაც საქართველოს შეეხება) შეტანილი აქვს მ. ბროუსის თავისი Additions et éclair. à l' Hist. de la Géorgie, p. 386—397. შედარება ცხად ყოფს, რომ შერეფ-ედდინ-ალი-იხუდის ნაშრომით სარგებლობდა როგორც ფარსადანი ისე აგრეთვე ქ. ც-ბის გაგრძელების შემდგენელი, რომელსაც ფარსადანისაგან დამოუკიდებლად აქვს შემუშავებული თხრობა თემურლენგის საქართველოზე ვალაშქარების შესახებ. სარგებლობდა ფარსადანი შერეფ-ედდინის თხზულებით უშუალოდ, თუ სხვა სპარსულ კომპილიატორ ავტორთ დაწყარებით, ამის გამოკვლევა მომავლის საქმეა.

ფარსადანის დამოკიდებულება შერეფ-ედდინზე და აგრეთვე მე-16 ს-ნის თხრობაში ისკანდერ მუნშზე აღნიშნული ჰქონდა ივ. ჯავახიშვილსაც—ძველი ჭრთ. საისტ. მწერლობა, პირვ. გამოც. ტფ. 1916 წ., გვ. 235—251.

პირადი ცხოვრებიდან. ერთს ადგილას კიდევ ფარსადანს მოჰყავს დარიგება თავისი შვილის დავითისადმი, რომელსაც მნიშვნელობა აქვს თვით ფარსადანის პიროვნების დასახასიათებლად. ეს დარიგება ქვემოთ იბეჭდება დანართად.

ფარსადანი, გვრათ ვიორგიჯანიძე, უნდა ყოფილიყო გორელ ვაჭრის ოჯახიდან, რომ ფარსადანი გორელი იყო, ამას ის თვითონ ამბობს ჯამი-აბასის წინასიტყვაობაში. ჯამი-აბასი—მუსურმანთ სარჯულო წიგნი, ფარსადანს გადაუთარგმნია. ამავე წინასიტყვაობაში ის თავის თავს ქართველს უწოდებს¹⁾.

როდესაც ფარსადანი სპარსეთიდან საქართველოში მოდის ყაენის დავალებით როსტომ მეფის მეფობის უქანასკნელ ხანში, მას ათი დღის შევებულე-ბას აძლევენ სახლში წასასვლელად და ფარსადანიც ამბობს—„გორს ჩემსა მოველ, რომე სიღამდისინ მეფის ბრძანება მოვიდოდეს, იქ ვიყო“ (გვ. 268). გიორგი სააკაძის მიერ ტფილისის ციხისთვის ალყის შემორტყმის თხრობაში ფარსადანი იხსენიებს გორულ გიორგი გორგიჯანაშვილს, რომელიც ღალატში იქნა შეჩნეული (ქვემოთ, გვ. 233—234). ხსენებულ გორგიჯანაშვილს იცნობდა ქ. ტფილისში საელჩო საქმისთვის ჩამოსული ქუთათელი, რომელმაც ის იპატივა კიდევ: ცხადია, გორგიჯანაშვილი ქუთათელთან გაცნობილი იქნებოდა იმერეთში მიმოსვლის დროს აზღად სავაჭრო საქმეების გამო. ის გარემოებაც, რომ ფარსადანი საჭიროდ სთვლის ამ გორგიჯანაშვილის მოქმედებაზე შეჩერებას, რამდენადმე უნდა გვიჩვენებდეს ავტორის რალაც ნათესაურ დაკავშირებას ხსენებულ პირთან. შესაძლებელია ის იყო ფარსადანის მამა და აქედან წარმოსდგა ფარსადანის წოდებულება—გიორგიჯანიძე. ყოველს შემთხვევაში ყოველ ამ ცნობების მიხედვით საკმაოდ ცხადი ხდება, რომ ფარსადანი უნდა ყოფილიყო გორელი ვაჭრის ოჯახიდან.

ფარსადანს შემდეგ რჯულიც გამოუცვლია. ისკანდერ მუნში, გადმოგვცემს ცნობას მისი გამაჰმადიანების შესახებ. „რუსტემ ხანს (როსტომ მეფეს), როგორც ისპაჰანის ტარულას (მოურავს), ამბობს ისკანდერ მუნში,—თავის წარმომადგენლად (ისპაჰანში) ყავდა ვინმე მირ-კასემი. ყაენი მირ-კასემით უქმყოფილო გახდა და ის გადაყენებულ იქმნა ადგილიდან. რუსტემ ხანს დაეთვალა თავის ადგილას სხვა პირი გამოეგზავნა. ქართლის მმართველმა (როსტომმა) დანიშნა ქართველი ფარსადან-ბეგი და მისი (კანდიტატურა) წამოაყენა. მაგრამ ყაენმა ამაზე განაცხადა, რომ (ეს კანდიდატი) სამართლიანობის მის შეგნებას სრულებით არ შეეფერება და არც არის დასაშვები, რომ ურწმუნოს მიეცეს უპირატესობა მართლმორწმუნეებთან შედარებით და ამიტომ რუსტემ-ხანის შუამდგომლობა მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება დაკმაყოფილებულ იქმნას, უკეთუ ფარსადან-ბეგი ისლამს მიიღებსო. ფარსადანი დასთანხმდა ამ მოთხოვნილებას და შეუდგა თანამდებობის ასრულებას. მაგრამ მალე ისპაჰანის მცხოვრებთაგან მასზე იმდენი საჩივარი შემოვიდა, რომ შაჰმა ის გადააყენა და რუსტემ-ხანს ბრძანება გაუგზავნა ამ თანამდებობაზე სხვა დაესახელებინა“²⁾,

¹⁾ Brosset, Hist. de la Gé. II, I livr., p. 513. ჯამი-აბასის გადათარგმნა ფარსადანს ვანუზრაზავს როსტომ მეფის ბრძანებით. ისპაჰანის მოურავად დანიშნისას (1656 წ.) ყაენს ფარსადანისთვის ბოქაულთუხუცესობა მიუცია. შემდეგ (აზღად თანამდებობიდან გადადგომის შემდეგ) ფარსადანს 6 წელი დაუყვია არაბისტანში ქ. შუსტერს. თარგმნის დამთავრებისას ფარსადანი 40 წ. იყო. მასწავლამე თარგმანი თას დაუმთავრებია 1666 წ. (ფარსად. დაიბადა 1626 წ.). ჯამი-აბასი ფარსადანს გადაულთარგმნია არაბულიდან. ეს ცნობები მოთავსებულია ჯამი-აბასის ხელნაწილ—ავტოგრაფში, რომელიც რუსეთის, აწ საკავშირო სამეც. აკად. ვესუთენის ბროსეს, დასახელ. ადგილას).

²⁾ B. Dorn, Beiträge sur Geschichte der Kauk. Länder und Völker aus morgenl. Quellen, Mém. de l'Ac. Imp. des Scienc. VI sér., 431.

ეს ამბავი ფარსადანს სხვა დეტალებით აქვს გადმოცემული. თავის გამაჰმადიანებაზე ის არაფერს ლაპარაკობს, მასზე მომჩივართათვის (ზოგისთვის ყოველს შემთხვევაში) შაჰს თვალები დაუთხრევინებია, ხოლო ფარსადანისათვის (აღბად ისპაჰანის მოურაობიდან გადაყენების გამო) ემიკალასობა უბოძებია (ქვემოთ, გვ. 267) ფარსადანის გაგზავნა ისპაჰანის მოურავის თანამდებობაზე მომხდარა 1656 წ., მისა გამაჰმადიანებაც მაშასადამე ამ წელს მოხდებოდა. რადგანაც ფარსადანი 1626 წელს ყოფილა დაბადებული ¹⁾, ამიტომ ისპაჰანის მოურავად დანიშვნის დრო²⁾ ის 30 წლის იქნებოდა. ასეთი ახალგაზრდა კაცისთვის და ისიც ქართველისთვის სპარსეთში ეს, ექვს გარეშეა, დიდ კარიერად უნდა ჩათვლილიყო.

საზოგადოდ ფარსადანს, როგორც სჩანს, ახალგაზრდობაშივე საქმიანი სერიოზული და ჰკვიანი კაცის სახელის ჰქონდა მოპოებული, ფარსადანი თვით გადმოგვცემს, რომ როდესაც ოდიშის მთავარს ლევან დადიანს მოუყვდა მისი ვეზირი და მისივე მარჯვენა ხელი პაატა წულუკიძე, მან თავის სიძეს როსტომ მეფეს მიმართა თხოვნით ფარსადანის ჩასთან გაგზავნის შესახებ ვეზირის თანამდებობაზე. ეს მომხდარა დაახლოებით ორი წლის წინად ისპაჰანის მოურავად ფარსადანის დანიშნამდის, დაახლ. მაშასადამე 1654 წელს ამ დროს 28 წლის ფარსადანი იმდენად სახელმწიფოებრივი პიროვნება ყოფილა, რომ სამეგრელოს მთავარი ოდიშის ვეზირად მისი დანიშვნას თხოულობდა. მაგრამ ფარსადანი სპარსული ორიენტაციის კაცი იყო, მიყრუებულ სამეგრელოში თუნდაც პირველ ადგილზე ყოფნა არაფრად ეპიტიხებებოდა და ზაალ არაგვის ერისთავს შეხვედრულა, — მომიხერხეთ ამ წინადადებისაგან განთავისუფლება, თორემ ჩემს ხელით თავს მოვიკლავო (ქვემოთ, გვ. 298).

საზოგადოდ სპარსული მიდრეკილება ფარსადანისა კარგად გამოსჭვივის მის მიერ დაწერილ ისტორიის ფურცლებიდანაც. ეს მიდრეკილება იყო არა მარტო პოლიტიკური ხასიათის, არამედ კულტურულიც. ხანგრძლივად სპარსეთში ყოფნამ მას ყოველი მხრივ დალი დააჩნია და თუ ახალგაზრდობაში მას როსტომ მეფის კარის წრეებში მეღუქსედაც კი სთვლიდენ (შეად. ქვემოთ გვ. 228) — როგორც სჩანს, კარის მეღუქსესაგან ამ დროს მეღუქსობის დიდ ნიჭს არ მოითხოვდენ — შემდეგ ეს საკმაოდ შორდება მწერლობითი ქართულ ენას, იმდენად რომ თავისთავადაც ლიტერატურული ენის სუსტი მცოდნე და ქართულ მწერლობაში, როგორც სჩანს, სუსტად ნაკითხი, თავისი სიცოცხლის ბოლოს, როდესაც ის ისტორიის დაწერას შეუდგება, სწერს სპარსიზმებით გააზივირებული პირდაპირ ქართულ ხალხურ კილოზე. მისი ნაკითხობა თვით ქართულ საისტორიო მწერლობაში იმდენად სუსტია, რომ მან, შეიძლება ითქვას, თითქმის არაფერი იცის საქართველოს ისტორიის შესახებ გარდა მირიან მეფის და ვახტანგ გორგასლის სახელებისა ვიდრე მე-12 საუკუნემდის. მართალია ფარსადანი თავის ისტორიას უფრო სპარსეთში სწერდა და იქ მას, როგორც სჩანს, ხელთ არ ჰქონია ქართლის-ცხოვრების სრული ტექსტი, მაგრამ მაინც ქართულ საისტორიო მწერლობაში მისი ნაკითხობის სისუსტე ცხადი ხდება. საზოგადოდ ფარსადანი როგორც მოღვაწე, თავისი სპარსული კულტურული და პოლიტიკური ორიენტაციით, ქართული ენის ნაკლებ-კარგად ცოდნით და სპარსულში საკმაოდ კარგად ვაწაფვით, ფარსადანი გამაჰმადიანებული, ფარსადანი

¹⁾ „ჯამი-აბასის“ გადაწერა ფარსადანს, როგორც მის მიერვე იქვე მიცემულ ცნობიდან სჩანს, დაუშთავრებია 379 ქორთინიონს (=1641 წ.), როდესაც ის 6 წლისა ყოფილა. ამისდა მიხედვით ფარსადანის დაბადების თარიღად მოდის 1626 წ (Brosset, Hist. de la Gé. I, 513)

სპარსეთის სამსახურში დიდად დაწინაურებული და შაჰის სამსახურის უმაღლეს საფეხურამდის აღწეული წარმოდგენს ფრიად საინტერესო პიროვნებას მე-17 ს-ნის ქართლის ცხოვრების ქარგაზე თვით ამ ქარგის არსებითად დასახასიათებლად.

როგორც თავისი დროის შვილს და სპარსეთის პირობებში მოქმედ პიროვნებას, ფარსადანს შემეშაფებული ჰქონდა მოქმედების თავისი საკუთარი ხაზი, ერთგვარი ტაქტიკა, ფრიად მოქნილი, და თავისებური მორალური შეხედულებები ადამიანის პირად და საზოგადო ცხოვრებაზე, რაც თავისი ნიშანდობლივი თვისებით ფრიად დამახასიათებლად უნდა ჩაითვალოს მისი დროისთვის. ამ მხრივ საყურადღებოა მისივე შვილის დავითისადმი მიმართული მისი „ქკუის სწავლება“, რომელიც ქვემოთ (გვ. 315—316) დანართად იბეჭდება.

თავისი ისტორია ფარსადან გიორგიჯანიძეს უწერია საკმაოდ ხანგრძლივად და დროგამოშვებით. თემურლენგის შემოსევათა ამბავი, რომელიც ავტორს ჩართული აქვს მე-16 ს-ნის ამბების შესახებ თხრობაში (მაშასადამე ისტორიის ორგინალურ ნაწილის დასაწყისში), დაწერილი ყოფილა 377 ქორონიკონს (ქვემოთ გვ. 314), მაშასადამე 1689 წელს. თვით ისტორიის დაწყება მაშასადამე ამ წელზე უფრო ადრინდელ ხანას უნდა მიეწეროს, მაგრამ როდის, ჯერჯერობით არ სჩანს. უნდა აღინიშნოს, რომ ფარსადანი საერთოდ ნელა მუშაობდა, ალბათ მოუტლევლობის გამო, რადგან ამ ხანებში ის სპარსეთში ცხოვრობდა და იქ სამსახურში ითვლებოდა. თუ როდის დაამთავრა ფარსადანმა თავისი შრომა, ამის შესახებ ცნობა ავტორს დარჩენილი აქვს თავისი ნაწარმოების ბოლოში. „ფარსადან ვიტყვი ამასა, ამბობს ის, ვიმოწმებ ღმერთსა მართალსა, ათის წლისას სამოცდაათწლამდისინ რაც გარდამხდომია და ან ღირსა წიგნთა შიგან დასაწერათ, მართალი ეს არის“ (ქვემოთ გვ. 297). რადგანაც ფარსადანი (ზემოდ გვ. 205), დაიბადა 1626 წ., ამიტომ ცხადია, რომ ფარსადანს თავისი ისტორია მისივე თქმით (1626+70=) 1696 წლამდის მოუყვანია. თავისი შრომის ბოლოშივე ფარსადანი კიდევ ამბობს, რომ როდესაც მას უარი უთქვამს ოდიშის მთავრის ლევან დადიანის ვეზირად დამდგარიყო, ის გილანს გაისტუმრეს და შემდეგ სპარსეთის სატახტო ქალაქის ისპაჰანის მოურავათ დანიშნეს. „ისპაჰანის სამოვრაგოთ გამაგზავნეს და ის ანბეები რა იქნა და როგორ მოხდა, ზემორე სწერია და მას უკან ორმოცს წელიწადს შაჰ აბას და მის შვილს შაჰ სულემანს ვემსახურე“ (ქვემოთ, გვ. 298). ფარსადანის დანიშვნა ისპაჰანის მოურავად მოხდა 1656 წელს (გვ. 267). აქაც მაშასადამე ფარსადანის შრომის დამთავრების თარიღად გამოდის (1656+40=) 1696 წელი. მე-16 ს-ის მეორე ნახევრის და მე-17 ს-ნის ამბების შესახებ თხრობა ფარსადანს ამგვარად 1689—1696 წლებში დაუწერია. უმცდარი არ იქნება ამიტომ თუ მივიღებთ, რომ მთელი თავისი შრომა ფარსადანს (იგულისხმება მთელი ისტორია თავიდან დაწყებული) შესრულებული უნდა ჰქონდეს დაახლ. 1685—1696 წლებში.

ფარსადანის შრომას, როგორც სჩანს, მაშინვე არ მოუპოვებია პოპულარობა საქართველოში (ქართლ-კახეთში). ეს სჩანს იქიდან, რომ ვახტანგ ქართლის გამგებელის ეგრედ წოდებულ სწავლულთა კომისია ამ შრომას არ იცნობდა. ეს კომისია ქართლის-ცხოვრების გაგრძელების შედგენისას არა თუ არ სარგებლობს ფარსადანის მდიდარი მასალებით შესახებ მე-16—17 ს-ნისა, არამედ თემურლენგის შემოსევათა თხრობის შედგენის დროს იმავე შერიფ-ედდინ აღ-იუზღის ნაწარმოებზე დამყარებით იძულებულია თითონ გადმოიღოს სათანადო

დო ცნობები სპარსულიდან. კომისია თავისი შრომის ჩვენამდე მოღწეულ ერთ-ერთ რედაქციაში თითონვე ადასტურებს თემურ-ლენგის შემოსევათა შესახებ თხრობის გადმოღობას სპარსულ წყაროდან (უნდა ვივლენსნით შერიფ-ელდინ ალ-იფხიდი). „ქმნა მრავალი საქმენი დიდძალი ლანგთემურ, რომლისა ცხოვრება მისი ვრცლად წერილ არს ცხოვრებასა შინა სპარსთასა, ხოლო ჩვენ აღვსწერეთ ყოველივე მოსვლა მისი ქართლად“¹⁾. ის გარემოება, რომ კომისია დამოუკიდებელი სარგებლობს თუნდაც ამ ნაწილში სპარსული წყაროთი, ამტკიცებს, რომ კომისიას ხელთ არ ჰქონდა ფარსადანის შრომა, რაც მტკიცდება იმი-თაც, რომ კომისია არ სარგებლობს ფარსადანის შრომით მე-16—17 ს-ნის ამბებშიდაც²⁾. დასახელებული სპარსული წყაროთი კომისიის მიერ დამოუკიდებელი ფარსადანისაგან სარგებლობით აიხსნება, სხვათა შორის, ზოგიერთი სხვაობა საკუთარი სახელებში. მაგ., ბირთვისის ციხისათვალ კომისიას დასახელებული ყავს ნ ა ზ ა ლ ი³⁾, ხოლო ფარსადანს, რომელიც ციხის სახელს არ იხსენიებს, თ არ ა (ქვემოთ, გვ. 308). ეს სახელების სხვაობა შეიძლება აიხსნას მხოლოდ სპარსულ დამწერლობის ნიადაგზე ანბანის დამახასიათებელ პუნქტირების არევით (تزر و ترا).

ქართლის-ცხოვრების გაგრძელების საბოლოოდ შემდგენელი⁴⁾, რომელიც, ამ ნაწილში, გარდა სპარსულიდან გადმოღებულ მასალისა, სარგებლობდა სომხური წყაროთი და ქართული მასალითაც. ეს ქართული მასალა არის „ძველი ერისთავთა“. სომხური მასალით სარგებლობა (ეს მასალა რამოდენადმე უნდა იყოს თომა მეწობელის ისტორიული შრომა) დასახელებულია თვით ტექსტში⁵⁾, ხოლო სპარსული მასალით გაგრძელების ავტორი შესაძლებელია სარგებლობდა არა უშუალოდ, არამედ უკვე ვახტანგის კომისიის მიერ გადმოკეთებულ თხრობის მიხედვით. ამ საკითხებზე ჩვენ ამ უამად აქ ადვლის უქროლობის გამო არ ვჩერდებით. ეს საკითხები ვრცლად განხილულია ამ თორმეტობდე წლის წინად დამზადებულს ერთს ჩვენ შრომაში, რომელიც ჯერ დაბეჭდილი არ არის, აღნიშნავთ მხოლოდ, რომ ჩვენის აზრით ეგრ. წოდებული ქ.-ციხის გაგრძელება (მ. ბროსეს და დ. ჩუბინაშვი. გამ., ქ. ცხ. I, 457—472; II, 252—306, ე. თაყაიშვი. გამ., მარ. ვარ., 850—972) შედგენილია არა ვახტანგ-ქართლის გამგებელის და შემდეგ მეფის—დროს, არამედ მისი რუსეთში გადასვლის შემდეგ, შედგენილია ადგილობრივ, ქართლში, მე-1730 წლების ახლოს, ისე რომ ეს შრომა უცნობი დარჩა ვახუშტი ბატონიშვილისთვის. და რომ ვახუშტი ამ შრომას არ იცნობს, ეს ცხადი ხდება მისი ისტორიის სათანადო ნაწილების შედარებით ქ. ცხ.-ბის გაგრძელებასთან⁶⁾.

¹⁾ ნაშრომი, მ. ჯანაშვილის ტფ. 1907 წ., პ. 5. აქვეა (გვ. 18—31) მოთავსებული შერიფ-ელდინ ალ-იფხიდის ცნობებზე აგებული თხრობა თემურ-ლენგის შემოსევათა შესახებ ვახტანგის კომისიის მიერ შედგენილი.

²⁾ შეად. ტექსტი, ნაშრომი, მ. ჯანაშვი. ტფ. 1907 წ., 48—54.

³⁾ ნაშრომი მ. ჯანაშვილისა, ტფ. 1907, გვ. 31.

⁴⁾ ქ. ცხ.-ბის გაგრძელება, დაბეჭდილი დ. ჩუბინაშვილის მიერ (ქ. ცხ.-ბ II, 259—306) შეად. ე. თაყაიშვილის გამ. მარ. ვარ., 850—887.

⁵⁾ „...ვრცლად ცხოვრება მისი (ლანგ-თემურისა) წიგნთა შინა სპარსთასა, განმარტებით. წერილ არს და სომეხთაგა სხვებრ რადმე აღწერილი“ (ქ. ცხ. I, 452; მარ. ვარ 856).

⁶⁾ ვახტანგის კომისიის შედგენილი ჰქონდა როგორც თემურ-ლენგის შემოსევათა შესახებ თხრობა, ისე აგრეთვე მე-15—17 ს-ნის ისტორია. მე-15 ს-ნის მეორე ნახევარის ბაგრატ და კოსტანტინეს მეფობის შესახებ თხრობა ამ შრომაში შეტანილი იყო მზამარულად უფრო ძველი ნაშრომიდან (შეად. ტექსტები, ნაშრომი მ. ჯანაშვი. გვ. 36—44, ე. თაყაიშვი. იხილ. რუკი. იხ. რასპ. გრამ. II, 126—128). თხრობა მე-16—17 ს-ნის შესახებ დაწერილი იყო დანიუკიდებელი, განსაკუთრებით როსტომ მეფის შემდეგ დროინდელი თხრობა (1658 წლიდან) შედგენილი ყოფილა „თვით თვალთა მნახველთა და მისთა ომებთა შინა მყოფთა კაცთაგან“ დამოწმებით (ნაშრომ. მ. ჯანაშვი. 18; იხილ. რუკ. I, 121). მე-16—17 ს-ნის ისტორიული თხრობის ეს პირველადი რედაქცია მოწვენილია მხოლოდ მცირე ნაწილებად. როგორც ვახუშტი, ისე მე-1730 წლების ახლოს ქ.-ციხის გაგრძელების ავტორი სარგებლობდენ ვახტანგის კომისიის ამ შრომით. გაგრძელების ავტორი კრიტიკულად ეყარობოდა კომისიის ნაშრომს, აესებდა მას ახალი ცნობებით და კომისიის ნაშრომის მასალასაც თავისი სიტყვებით გარდა-თქამდა (კრძოდ ეს ეტყობა ლანგ-თემურის შემოსევათა შესახებ თხრობასაც). ვახუშტიც აგრეთვე კრიტიკულად ეყარობოდა კომისიის მასალეს, როდესაც მათი გამოყენება ცი-ლობდა.

სამაგიეროდ ფარსადანის ისტორიით ცხადად სარგებლობდა ცხოვრება და საქართველო დას (ეგრ. წოდ. პარიზის ქრონიკის) ავტორი, რომელიც მე-18 ს-ის დასაწყისში სწერდა. ეს ცხადად სჩანს მე-18 ს-ის ამბების შესახებ თხრობაში სათანადო ტექსტების შედარებისაგან. აღსანიშნავია ამასთანავე, რომ „ცხოვრება საქართ“-ს ის ავტორი სარგებლობდა ფარსადანის უკვე დეფექტიანი ხელთნაწერით, დაახლოებით იმავე ნაკლულევან ადგილებით, როგორც ეს ქვემოთ ჩვენს ტექსტში აღნიშნული. მაგ., თხრობა თეიმურაზ კახ-ბატონის და როსტომ მეფის ერთმანეთთან აშლის შესახებ „ცხ. საქ“-ს ავტორს ამოღებული აქვს ფარსადანის წრომიდან, მაგრამ რადგან აქ ფარსადანის წრომა უკვე ნაკლულევანად ეოფრა წარმოდგენილი, ამიტომ ნაკლი მის მიერ შეესებულეთ იქნა როსტომ მეფის მეცხეთის ტაძრისადმი მიძღვრულ 1648 წლის სიგელის მიხედვით (ქვემოთ, გვ. 255). მეორე ადგილს კიდევ როსტომ მეფის მეფობის უკანასკნელ ეპიზოდსა და როსტომის სიკვდილის შესახებ „ცხ. საქ“-სათვის თვით ავსებს ნაკლულევან ადგილს: ფარსადანის ტექსტი აქაც მის დროსვე ნაკლულევანი ეოფილა (ქვე, გვ. 269). ანალოგიურს შემთხვევას ვხედავთ სხვა ადგილასაც (ქვე, გვ. 280—281).

ჩვენს ძირითად ხელნაწერში ტექსტის ნაკლულევანი ადგილები აღნიშნულია სამჯერ (ქვემოთ, გვ. 285, 286, 295). ერთს ადგილას თვით ხელნაწერში დეფექტი არ სჩანს, მაგრამ ტექსტს ცხადად ეტყობა ნაკლულევანება (გვ. 273). ეს გარეოება იმისი მ. ჩვენებელიც უნდა იყოს, რომ ხელნაწერი არ წარმოადგენს ფარსადანის წრომის პირველ დედანს, თუნდაც რომ ის ფარსადანის ხელმძღვანელობით იყოს შესრულებული ან თვით მის მიერვე გადაწერილი.

გარდა ისტორიისა ფარსადანის წრომათაგან ცნობილია შემოთ(გვ. 205) მოხსენებული „ჯამი-აბასი“, რომელიც ფარსადანს გადაუთარგნინა არაბულიდან. სათაურათ ფარსადანი მას ეძახის „მუსურმანთ სარჯულო წიგნს“¹⁾. ფარსადანსავე ეკუთვნის ქართულ-არაბულ-სპარსული მოკლე ლექსიკონი, დაბეჭდილი მ. ჯანაშვილის მიერ²⁾. მისივე შედგენილია მოკლე „ანბანი ოსმან ჯუგის ნათესავისა“, რომელშიდაც მოყვანილია მოკლე ცნობები ოსმალეთის სულთანების შესახებ ფარსადანის ისტორიის ტექსტი იბეჭდება უცვლელად მართლწერის დაცვით, რადგან თვით ეს მართლწერაც ფარსადანის, როგორც მწერლისთვის, ფრიად დამახასიათებელია. ავტორს ახასიათებს, სხვათა შორის, ხმოვან ასოების გამოტოვება უფრო საკუთარ სახელგებში, რაც სპარსულის გავლენას უნდა მიეწეროს. ზოგჯერ ნაკლულევანი ასოები ფრჩხილებშია აღდგენილი.

ავტორი განსაკუთრებით ახასიათებს ხ-ს და კ-ს ხმარების აღრევა, რაც რამოდენადმე საერთოდ დამახასიათებელია მე-17 ს-ისთვის. ჩვენ ავტორის მართლწერა აქაც უცვლელად დავტოვეთ.

ხელთნაწერში ზოგჯერ გვხვდება დამწერლობითი ხასიათის შეცდომები, რომელიც ჩვენ შენიშვნაში უკლებან არ აღგვინიშნავს. მაგ, ჩენი გამოცემის გვ. 244, სტრ. 40 საიმოდო (საიმედო-ს მაკიერ); გვ. 245, სტრ. 9 გარდივიდნეს (გარდივიდნეს); გვ. 247, სტრ. 5 ქნილობა (ქნილობა) და სხვა.

¹⁾ Brosset Hist, de la Gé. I livr. p. 548; მ. ჯანაშვილი, ფარს. გორგიჯანიძე და მისნი შრომანი, 79.

²⁾ ფარს. გორგიჯანიძე და მისნი შრომანი, 29—68.

³⁾ მ. ჯანაშვილი, ფარს. გორგ. და მისნი შრ., 72—78. უკანასკნელად აქ მოხსენებულია სულთან სულეიმან II-ის (1687-1691) ტახტზე ასვლა 1089 წ. ჰიჯრისას (უნდა იყოს 1089 წ.). ეს ნაწროში ამიტომ შესრულებული უნდა იყოს 1687-1691 წლებში.

ტ ე ქ ს ტ ი .

ქ. საკელითა და შეწვევითა მღთისათა ერანის კემწიფების ანბავი ის-
მინეთ. ზოგი წინგნებში წაკითხულია და ზოგი ნახულია, ზოგი გავონილია, შეგ-
როებულია და ისპანში დაწერილია და ამის წერაში შ(ა)ხ¹⁾ სეთის ნათესავ-
თაგან რვას კემწიფობა უქნია. უწინ შაჰ ისმეილ. მეორე მისი შვილი შაჰ თა-
მაზ, მესამე ამისი შვილი შაჰ ისმეილ, მეოთხე ამისი ძმა შაჰ ხუდაბანდა, მეხუთე
ამისი შვილი შაჰ აბაზ, მეექვსე ამისი შვილი შაჰ სეთი, მეშვიდე ამისი შვილი შაჰ
აბას, მერვე ამისი შვილი შაჰ სულეიმან ამის წერაში კემწიფობდა, მაგრა კარგად
ყური მოუგდევით რომ ყოველს კაცს მართებს წესახედ გაფრთხილება. უფროსი ერ-
თის კემწიფობა თავის ყმათ წაურთმეგია. მაშ ბატონმან ყმა ასრე უნდა არ
გააძრიელოს რომ პატრონის წახდენა შეეძლოს. აბა თუ ბატონი დაიჩაგრა, ყმა
გაძრიელდების და ბატონობას მოინდომებს და ადვილათაც წართვამს, ამისთვის
რომ ზოგნი მეყვისნი და მოყვარენი ეყოლების და ზოგს კარგს ყმობაში თვითან
მოიმაღლებს და მოიყენებს. ზოგნი შემშურნობის ჯავრითა კემწიფესხედ ავ-
გულნი შეიქნებიან, მიუღლენ და კიდევ ასრე იქნება ვითაც თავრიზს იქნა ჯან-
შა კემწიფის საქმე და თავისის ყმის უზუნ ჰასანისა. ინდოეთით იელუსალემამ-
დის ჯანშა კემწიფობდა. თვითან თავრიზს იჯდა. გრძელი ჰასანბეგ რომ უზუნ
ჰასანს ეძახიან ჯანშას ყმა იყო და მისად შეუკითხავად არას იქმოდა, მიცემაც
იმის კელთ იყო და წართმევაკა. კემწიფის კარის უფროსნი და ნაპირის ბატო-
ნებნი ან მისნი ნათესავნი იყენენ ან მისგან ნაშოენი აქოდათ. ამის ჯავრით
ლაშქარი და ქვეყანანი კემწიფეს გაავებოდეს და დიარბექირის ბეგლარბეგობა
უზუნ ჰასანს მისცა და ბაღდადის ბატონობა მის ბიძაშვილსა და ჯანშა (sic)
თავრიზს იყო. ერანისა და თურქმანის უფროსთ ერთგან პირობა შეჰკრეს და
და ასრე თქვეს: მაშინც ჯანშამან კემწიფობა ჰასანბეგს დანებაო და ქვეყანაც
მისს კერძს კაცებს უჭირავსო და მისს უნებურს არასა იქსო, ბარემ ყველანი
იმას ვებირნეთო და აქ თავრიზს საკემწიფოთ მოვიყვანოთო და რა დიარბექი-
რით აქეთ გამოდგესო, ჯანშას ვაცნოთო, ან ჯანშას ის მოჰკლავსო და ან უზუნ
ჰასანს ჯანშა მოაკვლევინებსო, ამაშიგ ერთსადა მოვრჩებიოთო. რა ერანელთა და
თურქმანთაგან ეს წინგნი ჰასანბეგს მიუვიდა, ისიც ბევრის სალაროთა და დიდის
ლაშქრით წამოვიდა და ეს ანბავი ჯანშას მოახსენეს. იმას კიდევ შემშურნობა
ეგონა და არ დაუჯერა, სიღამდისინ თავრიზს ახლო არ მოვიდა. რა მოვიდა,
ერთს დღეს ჯარს ვეღარსით შემ(ო)იყრიდა, ღონე გაუწყდა ჯანშასა, შამი ყა-
ზანის გზით ჰუზუნ ჰასან შემოვიდა თავრიზს. უჯანის გზით თავრიზიდან ჯანშა
გაეცალა ცარიელი, საღარო და სიმდიდრე მისი თავრიზს დარჩა და ჯანშა
უჯანის მთაში ავიდა და უზუნ ჰასან(ს) აღარ დააცალა რომ ან წავიდეს სადმე და
ან ჯარი სითმე მოიშველოს. მეორეს (sic) ასან მიუხდა, არც ჯარი ახლდა რომ
შემოჰბმოდა და არც წასასვლელი გსა (sic) ჰქონდა რომ გაქცეოდა. დაიჭირა მისგან
ნამეტნავად გაკეთებულმან ყმამან უზუნ ჰასან თავისი გამკეთებელი ბატონი და
მოკლა, მისი ცოლი შეერთო და ნაპირის ბატონები ამისგან დასხმულნი იყვნეს
და კარისკაცი ზოგნი მოყვარენი იყვნენ და ზოგნი ჯავრით ებირნენ. უომრათ

¹⁾ დედანში სწვრია: შა

და გაორჯელად ერანსშივ გაკემწიფდა. სხვაც მრავალი ქნილა ამ რიგი საქმებო მეტადრე უფროსი ერთი ყმათავან. ვადიდებას უკან პატრონისათვის წაურთმე-
ვია და კიდევ მოუკლავს, ვითაც ლანგთემურს რომ თავის კემწიფე შაჰამი-
რან ბატონი მოკლა და თვითან გაკემწიფდა და ასრევე უზუნ ჰასანს დაემართა.
ამანც თავისი ქალი თავის ყმას შხსეფის ნათესავს სულთან ჰაიდრს მისცა და
დიდი პატიენი მი(ა)პყრა, ასრე რომე ვითაც კემწიფეს ისრევე სიძეს უჯერებ-
დეს და სიძე ჭკვიანი კაცი იყო და რა ცოცხალ იყო, ყოვლის კაცის მოკმარე-
ბასა და მომადრიელებას უკან იყო, თვითან მიიცვალა და კემწიფის ქალთან
ორი ვაჟი დარჩა, შაჰ ისმეილ და ძმა მისი.

აქა უზუნ ჰასან მიიცვალა და შვილი გაუკემწიფდა. ცოტას რასმესა
ხანში უზუნ ჰასანის შვილმან ქნა კემწიფობა და ისიც მიიცვალა და იმასაც
ერთი შვილი დარჩა, საეკლათ ერქვა ალვანდ და ერთი ძმისწული ჰყვანდა,
იმას მურად ერქვა. კემწიფობასზედ შეიცილნეს მეფენი და თავნი კაცნი.
ზოგნი ამას მოუდგნენ, ზოგნი იმას, იმათი შერიგება ქნეს, ასრე რომ ყაზ-
მინს იქითი გილანით ბაღდადს იქითი ალვანდს მისცეს და ჰამადანსა და
ყაზმინს აქეთი, არაყი და ფარსი და ჭირმანი კორასნამდისინ მურადს მის-
ცეს. ამათის გაყრის საქმით მამიდას შვილებიც შემოეცილნეს. მამა პაპათ მო-
მადლებულნი კაცები შემოიყარხეს და ქვეყნის დაჭირვა ვაბედეს. ეს ანბავი თავ-
რიზს ალვად კემწიფეს მოახსენეს, ჯარი გაუძახეს და შაჰ ისმეილს ძმა მოუკ-
ლეს. თვითან გილანს გარდღებეწა და ლაიჯნის ბატონმან დამალა და კემწი-
ფემ კაცი გაუგზავნა და ძალსზედ შაჰ ისმეილ სთხოვა ლაჰიჯნის ბატონსა. იმათ
ზაბილში ჩასვეს და ხილამ ჩამოჰკიდეს და კემწიფის გამოგზავნილს
ყმას ასრე შეჰტყვის, რომ ჩვენს მიწაში არ არისო და სამს წლამდისინ დამალ-
ვით ინახვიდეს. ამასობაში ალვად კემწიფე და მურად კემწიფე ბიძასშვილე-
ბი ვარდიკიდნეს და ნაპირის ბატონებიც უკუდგნეს, თემი და ქვეყანან(ი) აირვა
გილანის ბატონების მოკმარებით შაჰ ისმეილ ცოტა რაღე ლაშქარი შეეყარა,
უწინ რაშტს მივიდა, დაიჭირა, გასკრის ბატონი და ასტარის ბატონი მურად
სულთან თალიშის ლაშქრითა თავიანთ ნებით მოუვიდნეს და ასტარით შირვას-
ზედ წაუძღვეს და ადვილად ბაქუს¹⁾ ციხე აიღეს და შ(ი)რვან შამახია დაიჭირეს,
იქილამ ყარაბაღში გამოვიდნეს და იქაურნი თავადნი და ლაშქრის პატრონნი
უომრათ მოუვიდნეს. იქილამ ნახჩვანს მივიდა და იქაური ლაშქარიც თან წაი-
ტანა, წავიდა თავრიზსზე და ეს ანბავი ალვად კემწიფეს მოახსენეს და იმანც
ლაშქარი (sic) და თავრიზით გადგა წინ მისავებლად საომრად. შაჰ ისმეი(ი)ლ
აჩქარდა, არამც ქურთის ლაშქარი შემოეყაროსო და საქმე გაგვიჭირდესო.
ჯულფის ბოლოს არაზში ფონათ გავიდა და მესამეს დღეს იანგედუგს მივიდა.
ალვანდ კემწიფე სოფიანს იდგა და ქურთის ლაშქარს ელოდა და ჯერ არ მოს-
ლოდა და აღარ დაცალა, შაჰ ისმეილ მიუხდა და

აქა უწინ ომი შაჰ ისმელისა და ალვად კემწიფის გაქცევა სოფანით.
რა შაჰ ისმეილი სოფიანს მიახლოვდა, ალვანდ შა თავისის ლაშქრით წინ გაეგება
და შეიქნა ომი და ძალზედ ცემა და ერთმანერთის ჭიდაობა და გაიმარჯვა შაჰ
ისმეილ და გაიქცა ალვანდ კემწიფე, ქურთისტნის გზით ურუმში წავიდა და
თავისი სალარო და მორკმა სიმდიდრე თავრიზს დარჩა და შაჰ ისმეილ შევიდა

¹⁾ დედანში: ბაღქუს

თავრიზს და მზას დახვდა სალარო და საკემწიფო ყოვლი მორთულობა და გაურჯელად გაურიგდა და დაეპატრონა შაჰ ისმიელ და ალვანდ მივიდა ხონთქარს თანა და ხონთქარმან თავისი ვეზირ აზამი დიდის ლაშქრით ალვანდს თან გამოატანეს და ბალდადის გზით ჰამადანს მოვიდა. მურად კემწიფეთ ისპანიდამენ არაყისა და სპარსეთის ლაშქრით ჰამადანს მივიდა თავისის ბიძას შვილის ალვანდ კემწიფეთის მისაშველებლათ და ორნივე ბიძაშვილები და ურუმის ვეზირ აზამი დიდის ლაშქრით იდგნეს. შაჰ ისმე(ი)ლს მოახსენეს— შენზედ მოდიანო. თავრიზი დამ გამოდგა და ასრე თქვა: შარშან ის იყო კემწიფეთო და ახლა თუ ქვეყანაში შემოუშვაო, ყველანი იმას მიუვლენო და ხოთქარის ვეზირ აზამი და ლაშქარი თან ახლავსო, ჩემი საქმე წახდებისო და იმათ იციანო, ჯერ მაგდენი შეძლება არა მაქვსო, რომ ორს კემწიფებსა და ურუმთ ვეზირს შევებაო. ნებიერთა და უშიშრათ ყაზმინს მოვლენო, მე ამის მეტი ფიქრი არა მაქვსო, აქადამენ ილლარსა ვიქო, ნაცადთა და გამორჩეულის კაცთ თან წავასახმო და ჰამადანს თავს დავესხმიო. თუ გავიმარჯვეო, ისპაჰ(ან)ს ჩავალ და კემწიფეთ ვ(ე)ქურთხებო. თუ ვერ გავიმარჯვეო, შევაკვდებო.

ილლარი შაჰ ისმიელითა თავრიზით, შერვეს დღეს ჰამადანს მისვლა მოულოდინელის მტრისა. ურუმის ვეზირ აზამს მოახსენეს, მოულოდინელი რამე ლაშქარნი გამოჩნდაო. მანამდისინ ცხენს შესხდებოდეს, ფიცხლავა ომი შეიქნა და დაუშინეს ერთმანერთს და ორგნითვე ძალმიცემით იცემებოდნენ და ზოგმან ურუმის ლაშქ(ა)რმან ცხენს შეჯდომა ვერ დასწრეს და ვერც რაზმის დაწყობა დასწრეს და ვერც თოფხანა წაიმძღვანეს და შაჰ ისმიელ და ლაშქარი მისი ვითაც მგელი ცხვართა შიგან გარეული, ისრევე ესენი გაერივნეს და გაიმარჯვეს და გაიქცა ვეზირ აზამი და ლაშქარი მათი და ალვანდ კემწიფე ისრევე ურუმში წაივიდა და მურად კემწიფეთ უანბვით დაიკარგა, რომ იმისი დღევანდლამდისინ ვერა გაიგეს რა. შაჰისმეილ ჰამადნით ისპანს მივიდა და კემწიფეთ ექურთხა და ყველგან თავის საკულზედ თეთრის დალი გაგზავნა. ამ გამარჯვებამ დაჭირვინა სპარსეთი, ქირმანი და არაბისტანი, ლორისტანი და ქურთისტანი, მაზანდარა, გილანი და ყოველი ქვეყანანი და მად(ა)ნ ძღვენი და ბეგარა მოართვეს, ურჩნი და თავგამზიდაენი დახოცეს და მათი სალაროები თავისთვის დაიჭირა და თავის ერთგულთ დაუყო და გაკეთა და დამდიდრა. მრავალგვარად ეცადა და მრავალჯერ გაიმარჯვა და ბევრი ანბნები და მრავალი ომი და ცდა და საქმით საქმობა და ჭკუით გაბედულობა და კელით გამამავლობა, ბევრი და გრძელი საქმე აქ მოკლეთ დავსწერე და თითხმეტს წელიწადს იკემწიფეთა და არდაველს მამა ჰაპათ საფლავში მისასვენეს კემწიფურის წესითა.

აქა გაკემწიფდა შაჰ ისმიელის შვილი შაჰ თამაზ მამას უკან ქკას რუ. შაჰ ტამაზ ყანის¹⁾ მისვლა ყარაბაღშია, ზოგის ბატონობის გამოცვლა და ზოგსზე ბეგარა და კარჯა დადვა, თავის საკელსზედ თეთრი მოაჭრინა ქართველთ მესხთა და კახთა და შამახელთა, მაგრამე ქართველნი შირვანს ძალს ატანდეს და ყოველთვის არბევდეს და შეძლების ღონით ხან ისინიც შემოებ(მ)ოდეს და ქართველთაგან ყანისთან ჩიოდეს და შაქისელთ აბრალედეს ქართველთ მოკდომისა. შაჰ ტამაზ ყანეი შაქის ჩაუდგა, შაქელნი გაეცალნეს, ზოგნი ლეკში ჩავიდნეს, ზოგნი კახეთში შეიხიზნეს და ბატონს ლევანს შეეხვეწნეს და შაქის

¹⁾ დედანში აქ მიმატებულია: ყანის

უფროსნი თავნი ბატონები გელასან გორასანის ც(ი)ხეშიგ შევიდნეს და ციხე გა-
იმ(ა)გრეს. შაჰ ტამაზ ყაენი ციხეს შემოადგა და საქმე გაუჭირდა ციხიანთა, ღონე
და მშველი არსით ყვანდა. შაჰისის პატრონი ციხით გაეპარა, სხვებმან ციხე მოს-
ცეს და ბატონი ლევან მრავლის ძღვნითა და ბევრის ფეშქაშით შაჰისს ყაენს
იახლა და კემწიფემ კარგის თვალით ნახა და დიდი პატივი მიაპყრო. იმანც
ყმობა და სამს(ა)ხური იკისრა და შაქელნიც ბატონს ლევანს აპატია და შაჰისის
თავგამზიდაენი, რომელიც კელში ჩაუვარდათ, მოკლეს და შაჰის სხვა ბატონი
და მცველი დაუყენა. ყაენი შაჰისს (sic) იყო რომ ქაიხოსროვ ათაბაგი ყორყორეს
შვილი მესხთ ბატონი დიდის ძღვნით ყაენსთან მოვიდა და კემწიფეს იამა
და დიდი პატივნი სცა და ისიც ერთგულათ ინს(ა)ხურებოდა. მაგრამ ქართლის
ერისთავი და მეფე ლვარსაზ და იმერელთ მეფე ბაგრატ, მამია დადიანი ურ-
ჩობდეს და იწყინებოდეს, ნაპირის ალაგს არბევდეს ნაპირის ალაგსა, ნამეტნა-
ვად სამცხის ქვეყანას და გაიხოსროვ (sic) მათის კელისაგან ჩიოდეს და ყაენმან
ლაშქარი მიაშველა ქაიხოსროვ ათაბაგსა და იმერეთს ჩაუდგა. რიონს გაღმართი,
იმერეთი და ოდიში წახდინა და მრავალი ტყვე წაასხეს და ყაენს გაუგზავნეს.
ამაზედ ბაგრატ მეფემან და დადიანმან ყაენს ძღვენი მოართვეს და შემოეხვეწ-
ნეს. მაგრამ ლვარსაზ მეფე ქართლისა არც დაწყნარდა და არც ძღვენი მოარ-
თვა და განჯასა, ერევანსა და შირვანს არბევდა და ნამეტნავად სამცხესა და
მისის კელით ყაენს საჩივარსა სწერდენ.

აქა შაჰ ტამაზ ყაენისაგან უწინ გალაშქრება ქართლის მეფეს ლვარსაზსზე-
და ქრონიკონს ახ თხზმოცდა რვასა. შაჰ ტამაზ ყაენი ყარაბაღში მივიდა და
ლაშქრის სანი ნახა, ომნახულნი მამაცი და კელ გამამავ(ა)ლნი ვაჟკაცი დარჩივა,
თორმეტი ათასი ცხენკეთილი შეუტყობლათ მეფეს ლვარსაზს გაუძახა ბნელსა
ღამეს, დანდობილს თბილის ქალაქს შიგ თავს დაესხნეს და მეფე იქ არ დახვდა.
ქალაქს ცეცხლი მოუდვეს და მრავალი სული დაკოცეს და ზოგნი თავიანთ
კოლშილს ზედ ძალმიცემით და თავგამომეტებით იბრძოდეს. ზოგმან კოლშილ-
ნი გარდახვეწეს და ზოგთ ციხეში შეასწრეს. თვითანც ბევრნი დაიხოცნეს,
ყიზილბაშიც მრავალი ამოსწყვიტეს. ამისთვის გამარჯვება ყიზილბაშთ დარჩა რომ
მეფე და ლაშქარი ზემო ქართლს იყვნეს და მოქალაქეთ ეს მოლოდინი არა ჰქონ-
დათ და მერმე ღამითაც დაესხნეს და იძახდეს—ყაენი მოვიდაო. მოქალაქენი
ერთგან ველარ შეგროვდეს და ყველაკანი თავისას კოლშილის მორჩენას ცდი-
ლობდეს. მაგრამ მაშინც მრავალი დაატყვევეს. გულბად რომე მეფის ლვარსა-
ზისაგან დაყენებული ქალაქის ციხისთავი და მოვრავი იყო და ან სხვა ვინც
მორჩენენ, ქალაქის ციხეში შეიხვეწნეს და ყიზილბაშის ლაშქარნი ციხეს შემო-
ადგნეს. ვითაც ლაშქრის მოლოდინი არსით ჰქონდათ და ციხეში საქმელი და
ნულლი არა ჰქონდათ და ვერც გარ ე)დამ შეუგზავნეს და შიმშილმან ნამეტნავად
ძალი უყო და არც მშველი გაუზნდა, ღონე გაუწყდა და უვნებლობის ფიცი გა-
მოართვეს და ციხე მისცეს და მას აქეთ ქალაქის ციხე ქართველთ ველარ იშოვ-
ნეს და საბარათიანოს თავადნი და ახნაურ და თავნი კაცი ბირთვისის ციხე
გაიმაგრეს და საბარათიანო მამიგ შევიდნეს და გამაგრდნეს და ყაენის ლაშქა-
რნი გარს შემოადგნენ. ომითა და ძალით ის ციხე არ აიღებოდა. დაუწყეს მო-
ციქულობა. ზოგნი ციხის მცველნი ქადებით დაატყვევეს და შიგ მყოფნი ვარ-
დიკიდნენ და ერთმანერთის ჯავრითა ბარათიანთ ციხე მოსცეს და მრავალს
წყალობას ელოდნენ და მავიერათ ვინც არ გათათრდა, თავები დააყრვივნეს

და ცოლშვილი ტყვეთ წაუსხეს. მეფე ლვარსაბ ქვათახევეს ზეით მთაში იდგა და ყაენის ბრძანებით იქიცი ყიზილბაშნი მიუხდნეს და ვერა ქნეს რა და მრავალი ყიზილბაშნი დახოცა. იქილამენ საჯავახიანოს თავში მაგარს მთაში მივიდა. მრავალ გვარათ ცდაში იყო ყაენი, რომ ლვარსაბ მეფე ან მოკლას, ან დაიჭიროს, ან შეიროგოს. არ იქნა და ყიზილბაშნიც მეფეს უკან დევნით შეეჯერდეს, ამისთვის რომ ცოტას შეებმოდა. ბევრს უტყუეცლებოდა და გზებს შეუტრეცდა, ღამით თავს დაესხმოდა. ყაენი დაბრუნდა, თბილისს ქალაქს შევიდა და ციხის თავი და მცველი გაუჩინა, თვით ყარაბაღში მივიდა.

მეორეთ შაჰ თამაზ ყაენის მოსვლა საქართველოში. აღხაზ მირზა ყაენის შვილი შირვანში ბატონობდა და ავკაცობდა, ამისთვის ყაენი უწყრებოდა. რა ყაენის წამოსვლა შეიტყო, თავისი დედა სახევეწარათ კემწიფეს წინ მიაგება. ყაენი შირვანს მივიდა, იქაური საქმეები გაარიგა და თავ გამზიდავნი ამოსწყვიტა. იქილამ იანვრისსიცივეშივე რომ მტკვარი ასრე გაეყენა, რომ ლაშქარი მაზედ გადიოდგამოდოდა, ანისის გზით შორეკალს მივიდა, იქილამ სამცხეს მივიდა. კახეთის ბატონი ლევან და იმერეთის მეფე ბაგრატ ძღვნითა და კარგის ფეშქაშით ყაენსთან მოვიდნენ. ის ლაშქრობა ერთგულათ იმს(ა)ხურეს. თოვლს საქართველო ასრე გაეკადა, რომ მთა და ბარი გასწორებული ჩნდა. იმ დროს ჯავახეთს თავს დაესხა. მრავალი სული დაატყვევეს, იქილამენ ქართლსზედ ჩაიარეს, საბარათიანოს გზითა იქიცი თარეში გაუშვეს, ალაგალაგ სახიზრები გასტეხეს და ბევრი ტყვე წაასხეს. მაგრა მრავალნი ყიზილბაშნი ამოსწყვიტეს. იქილამ ბარდას მივიდნენ და გზილამ მეფე ბაგრატ გაისტუმრეს იმერეთს და ოცდა ათის ათასის მარჩილის ხალათი და სხვა საჩუქარი მიართვეს თავადთა და აზნაურშვილთ გარდაის რომ იმათაც ხალათები და შეკაშული ბედაური ცხენები უბოძა, კმალი და ქუდი. ახალციხ(ი)ს გზით იმერეთს გარდვიდა, მაგრა ბატონმან ლევან ცოტას ხანს კემწიფესთან დაჰყო. რა განჯას მივიდა, როგორც მეფე ბაგრატ, ისევე ბატონი ლევან გაისტუმრა მრავლის საჩუქრითა, კმლით, გვირგვინითა, ბედაურის ცხენები მურასა ლაგამ უნავიროითა, თვითან მასაცა და მისს თავად აზნაურებსაცა. ნაშოვრით სავსენი კახეთს მივიდნენ. თვითან შაჰტამაზ კემწიფემ ბარდას იზამთრა თავისის ლაშქრით.

ქრონიკონსა სლე მესამეთ შაჰ ტამაზ ყაენი საქართველოს წავიდა. უწინ შაქის მივიდა, დაიჭირა, იქაური ციხეები აიღო, თავგამზიდავნი ამოსწყვიტა და შაქისს სხვა ბატონი უჩინა. იქვე შაქისს იყო რომ ქაიხოსროვ ათაბაგს არზა მოეწერა და მეფის ლვარსაბისაგან ეჩივლა და ლორის ბატონების შერმაზანისა და ვახუშტისა(ა)ნ ერივლათ, რომე ზოგი რამე ჩემი ქვეყანებისაგან დაიჭირესო და ჩემს თემს არბევენო და აზრუმის ბეგლარბეგი სკანდარფაშა ჩემზედ წამოსრულაო და არტანუჯის ციხეს გარე შემოსდგომიაო. ვითაც ყაენის ერთგული და ნამსაკური იყო, კემწიფემ თვითან შაქისით ილღარი ქნა და დიდის ლაშქრით სამცხეს მივიდა. მესხთ თავადები, ქაიხოსროვ ყორყორეს შვილის ურჩნი და მეფის ლვარსაბის მიმდექნი აიყარნეს და ციხეთა და ქვაბთა შიგან დაიხ(ი)ზნეს. ამავებზე კემწიფემ ლაშქარნი გაუძახა. ყველგან ქართველნი თავიანთ ხიზანს ზედან ძალ მიცემით და თავ გამომეტებით შემოებნენ და ზოგნი ციხეები აიღეს და კაცნი დაიხოცნეს და ზოგნი ციხეები ვერ აიღეს და მრავალი ყიზილბაშნი ამოსწყედნ. ის ქვეყანა დარბივეს და მრავალი ნაშორ (sic) ქნეს და ტყვენი

წასხეს და ზოგნი მესხთ თავადები ზარზმის¹⁾ ციხეში შევიდნეს და გამაგრეს. იმ ციხის შევაგულს ალაგს ერთის ქვისაგან ერთი სალდარი გამოჭრილი სიმაღლით იალბუზის მთას უდრიდა და სიმაგრით ცასა და იმაში შესრულიყვნენ. ყაენმან უბრძანა ზიადლოლის შევერდი სულთანს ნაღრზან უსტაჯარლუსა, მრავლის ლაშქრითა ზარზმის¹⁾ ციხეს გაუძახა, გარშემოადგნენ. შიგნიდამ ქართველნი, გარედამ თათარნი ძალმიცემით იბძოდეს, მრავალი ყიზიბაში დახოცეს, მაგრა ციხეს ერთს კერძოს ყიზილბაში შეუვიდნეს. შიგნით ძრიელი ომი შეიქნა. ციხეს გარეთ მეგრძოლთ ყიზილბაშთ საომარათ კაცი აღარ უჩინეს. ისინიც ციხეში შეუვიდნენ და ქართველნი ცოლშვილ(ი)ს მორჩინეს ცდილობდნენ. მაგრა ვერც ცოლშვილი მოარჩინეს და თვითანც დაიხოცნეს და ციხე აიღეს და კაცნი დახოცეს და ცოლშვილნი ტყვეთ წაუსხეს. სალდარი რომ იმ ციხეში იყო, მლ²⁾თისაგან გაკეთებულად გაჩენილიყო და ჭკვიანთ მისი ანაგებულობა ეძნელებოდა და არც საქონლის სიბევრით და არცა კემწიფის ძალით ის იმგვარათ არ აშენდებოდა. იმ ციხის შევაგულას ათი ადლი ქვა ოთხკუთხით მოგვც ერთის ქვისაგან გათლილი და შიგნით გარეთ ამისი კედელი ოქროთა და ლაჯვარდით სახენი კაცისა და ანგელოზისა დახატულნი. ამასთან მეორე სახლი იყო შიგ დახატული ტრაპეზით მოკაზმული. ერთი ოქროს ხატი კაცის სახითა აგებული იმ ტახტს ზედან აყუდებული მურასათ მოქედილი, მრავალი ძვირფასისი (sic) თვალმარგალიტი მახედ მსხდომარე რომე ჯუჰაირ(ი)ს მცნეთ თითო ორმოცდათ თუმნათ დააფასეს. იმ საყდრის გვერდსზედან გზა იპოვეს კლდეს გამოჭრილი, ნამეტნავად ვიწრო და დაბალი. ასორმოცდაათს ადლს კლდეში მალა შეივლიდა, იქ სამალავი აქონდა, მას თავში ორი კოშკი აქონდა. გარედამ იმ სალდარს ორი ფოლადის კარი ება და ერთი ოქროსა კარი შიგნით ება. შაჰ ტამაზ ყაენი. ციხეში ამოვიდა, ამისთვის რომ ამ სალდრისა მრავალი ქება მოახსენეს. რა ნახა ნაშენი და ნაქმრობა მისი, ვაგონებულს უმეტესი იყო და სამალავით ოცი ბერი და მღრდელი გამოიყვანეს. ვითაც იმ ციხის აღებაში მრავალი ყიზიბაში ამოსწყდა, მისთვის ის ბერები დახოცეს. იმ სალდარს სარეკელი ეკიდა ჩამოხსმული, სამოცდაათი ლიტრა დამტვრივეს, ოქროსა და ფოლადის კარები ჩამოხსნეს და სხვა მურასა და ოქრო ვერცხლით მოკაზმულობა მურასა ხატები, კანდილები და სასანთლები, შესამოსელნი, ილორი და ოფორები (sic), წინგნები და სას(ა)კმველე და მოფენილობა, სხვაც მრავალი სალარონი გაზიდეს და ყაენის სალაროშიგან მიზიდეს. ციხეს საცა კაცთგან აშენებულობა აქონდა, დაქცივეს, თავადი შვილნი რომ მიმალულიყვნეს ამოან და შერმაზან და ავალი და ან სხვანი მოვიდნენ კემწიფეს წინაშენ, მიწას აკოცეს. ქახოსროვ ათაბაგ¹⁾ ყაენის მისვლით სკანდარფაშა გაეცალათ. თავ გამზიდაენი და ურჩინ მისნი ამოსწყდნენ და თემი დაუმშვიდა. ყაენის კარს მოდგა და მრავალი ფეშქაში მოართვა და კემწიფემანც მრავალი დ(ა) სიდიდე და პატივნი და წყალობანი დამართა. შერმაზან ალჯუს რომ ლვარსაბს მეფეს ლორი თანბავის ბატონი იყვნენ შაჰ ტამაზ ყაენმან დაახოცვინა, მათი ალაგი ლორი თანბავი და ალჯა ყალა ყორყორეს შვილს ათაბაგ ქახოსროვს მისცა ყაენმან, სამცხით ქართლსზედ ჩამოიარა და თარეში გაუშვა და ზოგი

¹⁾ უნდა იყოს: ვარძიას.

²⁾ დედანში: ათაბაგი.

ალაგი დარბივა. ლვარსაბ მეფის კერძი ვინც ნახა, მოკლა, იმათაც საცა მოიკელეს ყიზილბაში, მოკლეს და ყარაბაღში მოვიდნენ და კემწიფემ ის ზამთარი იქ ეშლოლი ქნეს და

მეოთხეთ შაჰ ტამაზ ყანის (sic) მოხვლა საქართველოზედან ქვს სლმ.

შაჰ ტამაზ ყანემან მეფეს ლვარსაბზედ გამოილაშქრა, სულთან სულეიმან კონთქარსა შერიგდა და საქართველოს მეფეებთ უნებურათ და შეუკითხაეთ საქართველო გაიყვეს. ვითაც კონთქარი და ყანეი მაჰმ(ა)დის რჯულზედ იყვნენ, დიდრონი მრავალი ქვეყანან(ი) მამულათ აქონდათ და ორთავ მრავალი მეფენი ყმათა ჰყვანდათ და საქართველო თავად ცოტა იყო და მერმე მრავლათ გაყოფილი და ერთმანეთის ურჩინი და ქიშპნი მტერნი, ერთმანეთისა მარბევნი და მაწყინარნი და იესოს ქრისტეს რჯული ექირათ. ამისთვის იქით ურუმნი არბევდეს და აქეთ ყიზილბაში (sic) და ამისთანას ორს დიდს კემწიფებს შვაში ბევრს ეცადნეს, აქეთ იქნიეს კვალი და იქით და მრავალი ნაენებიც ქნეს, მაგრა არ იქნა და ვერცა რას თავს გაუვიდნეს. კონთქარმან და ყანემან საქართველო შვა გაიყვეს. სამცხე და ქართლი და კახეთი ყანესა, იმერეთი, ოდიში და აფხაზეთი, გურია და ლაზის ქვეყანა კონთქარსა. ამ გაყოფას სრულ საქართველო(ს) ბატონები დასჯერდეს. მაგრამ მეფე ლვარსაბ არ სჯერიყო და კიდევ თავილობდა, ამითვის უფრო ურჩობდა და აქეთ ერანის თემსა და იქით ურუმის ქვეყანას არბევდეს. გარეშე ქვეყნის თავადნი მეფეზე ერთგულათ იყვნენ. ყანეი დიდის ლაშქრით მაზედ წამოვიდა. რა საბარათიანოში მოაწია, ქვეყანა აიყარა და სიმაგრებში დაიხიზნა და ყანემან სახიზრებზედ ლაშქარნი გაუძახა. საცა ყიზილბაში მიუხდა, ქართველნი შემოებნეს და ორგნითვე მრავალი დაიხიცეს. სახიზრები წართვეს და ცოლ შეილნი ტყვეთ (sic) წაუსხეს და მეფე ლვარსაბ სიმაგრეში იდგა და საბარათიანო ყანემან დაიჭირა და იქილამ ქართლს ვარდვიდა, გორს დადგა. ქართველნი სიმაგრეებში დაიხიზნეს და ყანემან ყოველგან ციხებსა და სახიზრებზედ ლაშქარი გაუძახა და რომელი ნებით ციხეს მოსცემდის, არას აწყენდიან, არც არას წართვემდიან. მაგრა რომელსაც ციხეს ძალათ აიღებდიან, თვითანც ამოსწყდებოდიან და მრავალს ყიზილბაშს ამოსწყვეტდიან, ძალათ აღებულს ციხეში მყოფთ ტყვეთ წასხემდიან. წედისის ციხე ძალათ აიღეს და ვერის ციხე ნებით მოსცეს, ფარსადან ციხიან(ი) უვნებელად მოარჩინა.

ყანის მოხვლა ატენის ციხესზედა. ლაშქარნი დაბალს დადგა და ციხე

მაღალს კლდეს ზედ ნაგები იყო და გასაკვირვებელი სიმაგრე აქონდა და ქვეთკირით ნაშენები იყო და მეფის ლვარსაბ(ის) დედა მრავლის თავადებისა და აზნაურშილების ჯალაზნი მასთან იყვნენ და გარედამ ლაშქარი შემოეხვივა და შიგნიდამ ქართველნი. შეიქნა შუღლი და ცემა და მრავალი ყიზილბაში ამოსწყვიტეს. ციხის აღება გაძნელდა, ამისთვის რომ არც სიბა მიიტანებოდა, არც შეეთკრებოდა და არც სითმე ზარბაზანი მიუდგებოდა. თათართ ერთი ატენელი კაცი დაიჭირეს, სიკვდილის შიშით იმან უთქრა: თუ არ მამკლავეთო, ციხეს ავალბინებო. ამათაც ფიცი მიცეს უვნებლობისა. იმან ეს ანბავი მოახსენა, ქისა და აბაბრების (sic) წყალი დაელიაო და ჩრდილოეთისაკენა მომცრო წყარო გამოსდისო და იმის¹⁾ წყლით რჩებიანო და იმას მისპარავი გზა აქვსო, იმას გასწავლიო და ის უკუჭირეთო და ღონე გაუწყდების, ციხეს მოკცემნო.

¹⁾ დედანში: გამოსდისო და იმისს.

წინ წაუძღვა და იმ წყლის გზა ასწავლა და ყიზილბაშთ ის წყალიც უკუტერეს და ციხოვანთ მშვეელი აღარ გაუჩნდა, უწყლობამაც ძალი უყო და მრავალი ყიზილბაშნი და ქართველნი იმ ციხის ალბაში დაიხოცნეს და ციხე აიღეს. მეფის ლვარსაბის დედა დედოფალი და ოცდა ათი ათასი რყვე გამოასხნეს. მეფე ლვარსაბ აჩაბეთის სიმაგრეში იდგა, ყაენი გორიდამენ აიყარა და ყარაბაღისაკენ წავიდა. მეფე ლვარსაბ უკან აედევნა და მოეიწია (sic). ვისაც მორევას შეატყობდა, დახოცდა და იმათს ქონებას ქართველთ ლაშქარს დაუყოფდა და ვისიცი მორევნა არ შეძლო, არ გამოუჩნდებოდა.

ხანსა და დროს უკან კიდევ ყიზილბაშის ლაშქარი მოუხდა და მეფემ ლვარსაბ სიზმარი ნახა. ლვარსაბ მეფე მიმაცობაზედ ნაქებია ყოვლს საქართველოს მეფეთა და თავადთ ზედან ძველით ახალბამდისინ. თავათ კარგი სარდარი იყო და მერმე გულოვანი, უხვი და უშურველი, მსმეველ მკმეველი, სამართლიანი, ყმა მორჩილი, ცხენოსან (კეროსანი, ომში კობტა და უშიშარი, მაგარი ქრისტიანი(ე). ურუმთა და ყიზილბაშთ ნამეტნავად მისგან ეზინოდათ. მეზობელნი ვითაც ყმანი ემსახურებოდენ და თვითან სხვათა ყმობის თქმა არ იკადრა. ამისის ჯავრით ხუთჯერ შაბტამაზ ყაენმან იმაზედ ილ(ა)შქრა და ვერას საქმითა ვერც მოამშვიდა და ვერც მოკლა და ვერც დაიჭირა და ვერც შეიხვეწია, ამისთვის რომ ცოტას შემოებმოდა და ამოსწყვეტდა, ბევრს უკუ ეცლებოდა, უფროსი ერთთ ღამით დაესხმოდა, ზოგთ უკან წაეწეოდა და ზოგთ ვიწროში დახვდებოდა. ამ რიგის საქმეებით მრავალს ნაენებს იქმოდა. რა ყაენი მეოთხესზედ ქართლით დაბრუნდა, ყოვლს ლაშქრობას უმეტესი აობრება ქნა, მეფის დედა წაიყვანა. ამისის ჯავრით თავის ლომურს გუნებას ველარ გაუძლო, შეიყარა ლაშქარი და ყაენის მამულს რბევა დაუწყო. ასრე უთხრა ქართველთა: მამაცმან კაცმანო უნდა თავის თავი მგელს ამგზავსო და მტრის ლაშქარი ცხვარი ეგანოსო. როგორც მგელი ცხვარს, ისრე მტერთ უნდა მიუკლდესო და გამარჯვება ძლთისა არისო. სიღამდისინ ცოცხალ იყო, მანც ასე ქნა.

ქკს სმ მეფე ლვარსაბ გორიდამ აიყარა და გარის კარხუნას მივიდა. შავერიდი სულთან განჯის ბატონი ყაენისაგან იმ ნაპირის მცველათ დაეყენებინა. რა მეფის ლვარსაბის ლაშქარის შეყრა გაიგონა, იმანც არახს აქეთი ლაშქარი შემოიყარა და მეფესზედ წამოვიდა. იმ ღამეს მეფეს ლვარსაბს სიზმარი ენახა. მეორეს დილას კათალიკოზი და საქართველოს თავადნი და თავის შვილები მოიხმო და ასრე უთკრა: წუხელის სიზმარი ვნახეო, მართალი და ქეშმარიტი დასაჯერებელიო, რომ უსაცილოთ ჩვენ გაგვემარჯვებისო და ყიზილბაშნი გაგვექცევიანო და ამ ომში მე მამკვლენო და ჩემს მკვლელს ქართველნი მოჰკვლენო და თავის უფროსს შვილს მეფეს სვიმონს კელი მოჰკიდა და ქართველთ უბძანა: ჩემი კემწიფობა ამ ჩემის უფროსის შვილისათვის მიმიციაო და თვითანც ღირსიც არისო და შვილებსაც უანდერძა—უფროს ძმას უმ(ო)რჩილეთ და მკარი მრავითო და ყველას უბძანა, ფვეთ აკოცეს და მეფეთ აკურთხეს და ასრე დაარიგა: ჩემის სიკვდილის კმას ნუ დაჰყრითო და ნურც ლაშქრობისაგან მოიშლებითო, თორადა თუ ყიზილბაშთ ჩემი სიკვდილი სცნანო, უფრო გაგულოვნდებიანო. მაშ მლთის ძალითაო, რა ყიზილბაშსზედ გაიმარჯვოთო, მას უკან ცხეთასა მიწას მიმიღევით, ჩემს გლოვას დაეხსენითო და ქვეყნის შენახვას გაუფრთხილდით. რა ეს სიზმარი მეფისაგან გაიგონეს, ყველანი ასტირდნენ და ასრე მოახსენეს: რადგან მაგისთანა სიზმარი გინახავსო, ამ გზობით ნუ შეეგებითო,

უკუშეცალნეთო. ეს სიტყვა მეფემ(მ) შორს დაუჭირა და ასრე უთხრა: დღე-
ვანდლამდისინო კონტაქრსა და ყენს პირი არ დავრიდეთო. რით იქნებისო, რომ
ახლა ერთს ყაჯარს პირი პირი (sic) შემოვაქციოთო. ქართველნი მრავალს ეხ-
ვეწნეს, მაგრა მეფემ ძრახვას სიკვდილი არჩივა და რა შვევრდი სულთან რაზმ-
წყობით მოახლოვდა, მეფე, თავადნი და აზნაურშვილნი საომრად წინ მიეგებ-
ნეს. რაგინდ ქართველნი ცოტანი იყვნენ და ყიზილბაშნი ბევრნი, უწინ ქართ-
ველნი მიეტივენეს, ვითაც მგლები ცხვარსა. აგრევე მათაც შეძლებით წამოუშო-
ნეს, მაგრა ქართველების ომს ვერ გაუძლეს და ყიზილბაშნი მალე გაიქცნენ და
ქართველნი ხოცით უკან მისდევდეს. თუ არ ცხენ კეთილი კაცი, თორადა სხვა-
ნი ძვირათ მოურჩნეს და მრავალი ყიზილბაშნი ამოსწყდეს და მრავალი იშოვ-
ნეს და შვევრდი სულთან გაიქცა და მეფე გამარჯვებული ცოტას კაცითა იღვა
და მღევართ დაბრუნებას ელოდა, რომ ცოტა რამ ჯარი გაქცეულის ყიზილბა-
შისა ტყეში მიმაღულიყვნეს და ტყილამ ცოტა რამე კაცი ნახეს მდგომარნი
და მეფე მათში არ ეგონა. ასრე არჩივეს—რა ცოტანი არიან შეუტოოთო, ეგების
გაქცევის გზა ვიშოვხოთო, თუ არა და ესენი მეფეს აცნობენო და ცოცხალი
ველარ მოურჩებითო. პირობა ერთი ქნეს და თავ გამომეტებით შემოუტივეს და
რა მეფემ თათარნი დაინახა, მეაბჯრეს შუბი გამოართვა და წინ მიეგება და ცხენს
დაუძრა. გაკენებულს ცხენს ფეხი ხერელსში ჩაუვარდა, ცხენი ჯისერსზედ დაეცა
მიფე ქვეშ მოიმწყვდია, თათართ წაქცეულს მეფეს ისარი დააყარეს და მეფე
იმათის ისრით მოკვდა.

**მოკვლა ყიზილბაშთაგან მეფის ღვარსაბისა რომ თვითან იწინათწარმე-
ტყვლობა ქნა.** რა ქართველთ ნახეს—მეფე ცხენ წაქცეულს ყიზილბაშთ ისარი
დააყარეს—რა გინდ ქართველნი ცოტანი იყვნეს, მაშინც შეუტიეს და ბერებმან
ლახტებს კელი წაიკრეს და ქართველთ კმლებით წაუშინეს. მეფის მკვლეელიცა
და სხვანიცსრულ დახოცეს. იმათგან ერთი ყიზილბაში მეფის ცხენს წამოა(ბ)ტა და
სხვა ცხენი იმას ვერ მიეწოდა და ამისთვის წაუვიდა და მეფე ღვარსაბ თავის
მამაპაპათ საფლავს ცხეთას მიასვენეს და მისი უფროსი შვილი სვიმონ მეფეთ აკურ-
თხეს. გორს მივიდნენ და ყველგნით იქ მოვიდნეს, კემწიფების წესით იგლოვეს.

აქა მეფე სვიმონ თავისის მამის ღვარსაბის ალაგს მეფეთ აკურთხეს.
ამ დროს ქალაქი ყიზილბაშთ ეჭირა და ცხეთით გორს მივიდნენ და გარეშემოს
კაცი მეფეს სვიმონს ემსაკურებოდენ. ოთხს წელიწადს უკან საქართველოს ლაშ-
ქარი შეიყარა, კახის ბატონის ლევანის შვილი გიორგი თავის სიძეს მეფეს სვი-
მონს მოშველებ(ი)ა და კახეთის ლაშქრითა რომ ქალაქის ციხე აიღოს. ეს ანბავი
ყარაბაღის ბატონს მიუვიდა. იმანც არაზს აქეთი ლაშქარი შემოიყარა, ქალაქის
მოსაშველებლათ წამოვიდა. ქართველთ კანდაგი გაეთკარა, ამისთვის რომ
არამც მიპარვით ყიზილბაშნი თავს დაესხას. ყიზილბაშნი იმ კანდაგსთან
ჩამოხტნენ და კანდაგი გასწორეს და აქეთ ქართველთა და იქით ყიზილ-
ბაშთა რაზმი გააწყვეს და ყიზილბაშთ მეწინაეში და ქართველთ ლაშქარში
ცემა და ომი გახშირდა. ქართველნი ძალმიცემითა და თავგამომეტებით იბრ-
ძოლეს და მრავალი ყიზილბაშნი დახოცეს. რა განჯის ხანმან ასრე თავ გამომეტე-
ბით ქართველთ ომი ნახა, ყიზილბაშთ ასრე უთხრა: გზა შორი გვაქვსო და რომ
გაიქცეთ ვერსად გააწევთო, უკან დაგვეწვიანო და ყველას ამოგვწყვეტენო. ბა-
რამ მუხანათობით სიკვდილსაო ისევ ვაჯობინოთო, რომ ძალ მიციემით ომი აუ-
ტეხოთო და ამათვე შევაკვდიეთო. ყველამ თქვა—კარგი არისო და ერთ პირათ

ალაჰ ალაჰ დაიძახეს და შეუტივეს კმალ დაწვდილთა. იქიდანმენ ქართველთ წამოუშინეს და ორგანიტვე კარგად იყენეს, მაგრა ყიზილბაში უფრო ბევრი მოკვდა და გაქცევასაც აპირებდეს. კახეთის ჯარმან ხმა მალლა შექნეს ტირილი და თავს ცემა რომ ბატონისშვილი გიორგი მოეკლათ. ომისა და დამარცხებისა აღარა ინაღვლეს რა, მკვდარი საომრის ადგილით ვაიტანეს და ომი გაუშვეს. ამაზედ ყიზილბაშთ დრო დაიცეს და მოშლილთა და მტირალთ ლაშქართ კიდევ შეუტივეს და ყიზილბაშთ გაიმარჯვეს და იმავე ღამეს შავერდი სულთან ქალაქში შევიდა. მეფე სვიმონ თავის ლაშქრით გორს მივიდა. კახის ბატონისშვილი გიორგი მოკლული მამას მიუტანეს. შვილისათვის შექნა ბატონმან ლევან თავს ცემა და ტირილი კახთა და გლოვა, გაცემა. ნამეტნავად გორს დარეჯან დედოფალს საყვარლის ძმის გიორგის ბატონისშვილისა მოკვლა გაუშედავენეს და საქართველოს ჯარი იქ მოკრთა და მოუტირეს და იგლოვეს და შავით შეიმოსნეს. ორმოცს ზედან ბატონი დარეჯან დედოფალი ქართლის თავადების ჯალაბითა კახეთს წავიდა მამის მისის შვილის მისატირებლათ. ძმისათვის ძაძა ცმული ალავერდს მივიდა. იქიცი ორმოცამდისინ მამასთან დაჰყო, იტირა, იგლოვა, მრავალი გაუცა, ყველგან მეორმოციე დაუყენა და მამამ დედოფალს შავის გამოსაცვლეულათ მრავალი მოართვა და ისევე ქართლს გაისტუმრა.

აქა ბატონი დავით თავის ძმას მეფის სიმონისაგან შემამწყრალი შაჰ ტამაზ ყაენსთან წავიდა ყაზმინს. ქართველთ ქრონიკონსა ორას ორმოცსა ყაენი ყაზმინს იყო და ბატონისშვილის დავითის მოსვლა ყაენს მოახსენეს, ნამეტნავად იამა და ერანელთაგან ვინ(ც) კარზედ იყენეს, ყველა წინ მიაგებეს და უფროსი ერთნი ბარათიანი თან ახლდნენ. ვითაც მეფის სვიმონისაგან შემამწყრალი იყო, ამისთვის უფრო დიდი პატიენი დასდევს და შვილობის რაყამი უბოძეს. მეჯლისშიგანც ყაენმან ახლოს მოისვა და ვითაც კემწიფეს ქვეშ მოუფინეს და სასთაული დაუდევს და მისი თავადნი მეჯლისშიც მსხდომთ ალაგ ალაგ შვა და შვა ჩაუსხეს. ცოტას ხანს უჟან დაათარეს და საკემწიფო იარაღი ყოვლის რისიმეთაგან უბოძეს სამეფო და მისს თავადებთა და აზნაურთა ცხენი, იარაღი, ხალათი და საკ(ა)რჯო უბოძეს, ბატონყმიანათ რაც მიეცათ ცხრა ათასის თუმნისა ყოფილიყო. ქალაქი და სომხით საბარათიანოს მეფობაც მისცეს და რაყამში შვილობა ჩაუწერეს და მესტუმრე გაატანეს და დიდის მორჭმითა და პატივით გაისტუმრეს. რა ქალაქს მივიდა, წელიწადში ერთს ხანს თავისის ლაშქრით მეფის დავითის ქეშიკათ მოუყენებდეს. მაგრა მეფე სვიმონ არ ეხსენებოდა და არც აწყნარებდა, სომხით საბარათიანოს არბევდა და ქალაქის აღებას ცდილობდა, მაგრა ვერ აიღო. ქქს სნ კიდევ მეფემ სვიმონ ლაშქარი შეიყარა, საქართველოს ცხენოსან ქვეითნი და ქალაქზედ წამოვიდა და ეს ანბავნი მეფეს დავითს მოახსენეს. იმანაც სომხით ბარათიანი და მოქალაქენი და თათარნი შეიყარა და საომრად ძმას წინ გარდუდგა. ნახა, რომ მეფის სვიმონის ლაშქარი ბევრია, აღარ შეება და ისრევე ქალაქს მივიდა, მაგრამე ყარამანლუს კალიფა რომ ყიზილბაშის სარდარი იყო ჭკუა ნაკლები და ამაყი კაცი იყო, მეფეს დავითს არ დაუჯერა და მარტოკა სახელის გულისათვის მეფეს სვიმონს შეება და ძალ მიცემით გაჭირებით იომა და მრავალი ნაენებიცა ქნა და თვითანც მოკლეს და ლაშქარიც ამოუწყვიტეს. ეს ანბავი მეფემ დავით ყაენს მისწერა და ლაშქარი სთხოვა და ყაენის ბძანება იქნა და ჰასანბეგ ყარამანლუ სარდრათ უჩინეს, დიდის ლაშქრით მეფეს დავითს მიაშველეს და მანც თავისი ლაშქარი

შეიყარა და მეფეს სვიმონზედა გაილაშქრა და შეიბნეს და მრავალი კაცნი ამოსწყდნეს. მეფემ სვიმონ გაიმარჯვა, მეფე დავით და ყიზილბაშნი დამარცხებულინი ქალაქში შემოვიდნეს და მეფემ სვიმონ თან მოატანა და ქალაქის ციხეს შემოადგა და ესეც ეგონა—მოქალაქენი მაივილენო და ყაენის შიშით მოქალაქენი ვერ მოუვიდნეს და ცოლი და შვილი იმათაც ციხეში შეასხეს და ციხიდან შექნეს ბრძოლა და თოფისა და ზარბაზნის სროლა. აღარც ბარათიანი მოუვიდნენ და ციხიდან კაცები დაუხოცეს და ისრევე გორს მივიდა. ეს ანბავი მეფემ დავით კიდეც ყაენს მისწერა. კიდეც ყაენის ბრძანება იქნა, რომ ჩერქეზი შაქისის სულთანი სარდრათ უჩინეს და ადრბეჯანის ლაშქარი მანედ შეიყარა და მეფეს დავითს მიეშველა და კემწიფის ბრძანება გაათავა და მეორეს იჩვეს დროს შაქის სულთან ადრბეჯანის ლაშქრით მეფეს დავითსთან მოვიდნეს და ეს ანბავი მეფეს სვიმონს მოახსენეს, რომ მრავალი ლაშქარი მოსრულაო და აჩქარება არა გემართებსო, სიმაგრეს დაედგეთო. ისიც ლაშქრით სიმაგრეს დადგა. მეფე დავით ყიზილბაშის ლაშქრის სიხლოეს მივიდა და ყიზილბაში გარეშემოს არბედა. ეს მეფეს სვიმონს უჯავრებოდა და საომრათ წინ მოეგება. მეფე სვიმონ შუბი კელთ თავისებურათ ამაყურათ, მამაცობით, კისკასებით, კობტაურად, დაკა აი ამათა ძახილთა თათართ ლაშქარში გამოერია. ქართველნი ვინც მეფეს სვიმონს იცნობდა, უკუემალვოდა, შუბით მრავალი თათარნი გარდმოჰყარა და ქართველნიც მოეტევენეს და შეიქნა შუბთა ძვრება, ლახტისა და კმლის ტკაცა ტკუცი. ზოგნი ქვეითათ რკენასა და ჰიდებაშიც იყვნენ. ბარათიანი და ყიზილბაშებიცა ძალ მიცემით იბრძოდნენ. მეფეს შუბი გაუტყდა. ვინცალა მეფეს სვიმონს შუბი შესცა და ცხენით გარდმოსვა და შუბის შემცემან თავი აღარ გააცხადა თუ ვინ იყო, ქართველთაგან თქვეს და რა ყიზილბაშთ მეფე სვიმონ გარდავარდნილი ნახეს, ზედ მოეტევენეს, ზოგნი ზედ დაეხოცნეს და ზოგნი გაიქცნეს და ზოგნი მეფეს სვიმონსთან დაირჩინეს.

აქა დარჩენა მეფის სვიმონისა და გამარჯვება მეფის დავითისა. დაირჩინეს მეფე სვიმონ და საქართველოს ზოგნი საბატოის კაცის შვილები თბილის ქალაქს მოასხეს და დიდის პატივით ყაენსთან გაისტუმრეს ყაზმინს. დიდს ხანობამდისინ შაჰ ტამაზ ყაენი დიდის პატივით ინახედა მისის მამაცობის გულისათვის და მისი გათათრება უნდოდა და მეფე სვიმონ არ გათათრდა. ამისთვის აღამუღის ციხეში გაგზავნეს. სიღამდისინ შაჰ ტამაზ ყაენი ცოცხალ იყო, მეფე აღამუღის ციხეში იყო და რა ყაენი მიცვალა და მისი შვილი შაჰ ისმეილ გაკემწიფდა, იმან მეფე სვიმონ აღამუღით ყაზმ(ი)ნს მოაყვანიდა და კარგის პატივით ინახედა და შაჰ ისმეილ საწამლავეთ მოაკვდინეს.

აქა მეორე შაჰ ისმეილ საწამლავეთ მოაკვდინეს დ მისი ძმა შაჰ ხუდაბანდა გაკემწიფეს. ამან მეფე სვიმონ გაათათრა და რაც მასთან დაჭირულნი თავდანი და აზნაურნი იყვნენ, მოუსხმევინა და ყველას ცხენი იარაღი გაუკეთეს და ხალათი და საკარჯო მისცეს და მეფეს სვიმონს საკემწიფო მოსახმარი ყოვლის იარაღისაგან გაურთგეს და ცხენი, აქლემი, ჯორი შეუკაზმეს, კარგები მოუფინეს და სალაროთ აუკიდეს და საქართველოს მეფობა მისცეს და რაყამი ძმობით მისწერეს და მეჭმანდარი გაატანეს და ყველგან ფიშვაზი უყვეს და დიდის პატივითა და მირთ. მევითა და კარგად დახელომით ქართლს მივიდა და ყველანი წინ მოეგებნენ და ამილაკორსა და ქსნის ერისთავს ბატონს დედოფალსზედა და ბატონისშვილს გიორგისზედ ორგულობა გასცხადებოდა. ამისთვის ქართლში ველარ დადგ-

ნენ, ჯალაღობით გაეც(ა)ლნეს და კახს ბატონს შეეხვეწნეს და მეფემ სვიმონ იმა-
თი ალაგი და სოფლები საუფთაოთ (sic) ბატონს დედოფალს მიართვა და
ზოგი თავის ძმას ბატონისშვილს ვახტანგს მისცა და ყაენის კარის უფროსნი
მეფენი და მოკელენი და ვაჭილნი და ვაზირნი ორათ გაიყვნეს და სულთან
მაჰმად კონთქარმან შაჰ ხულაბანდა დაჩაგრა და მეფე დავით კონთქარსთან წა-
ვიდა და ხონთქარმან მრავალი წყალობა უყო და დიდი პატივი დასდვა. დიდის
ლაშქრით ლალაფაშა გამოუძახა. ვითაც ერანის კემწიფის კარი აშლით იყო და
ელისა და ოიმახების ბატონები თავგამბილდვრობდეს და აღარვის ეპუ-
ებოდეს და სულთან ჰაიდარ მირზა ყაენის შვილი ყიზილბაშთ კაცის შეყენებით
მო(ა)კვლევინეს, ამისთვის სარდარი და ლაშქარი ვერ დახვედრეს, აღრბეყანი
ცარიელი იყო. კონთქარმან მამის ფიცი და წყობა შეშალ(ა).

აქა მეფის დავითის მისვლა ხონთქარსთანა და ლალაფაშის გამოძახება,
აღრბეყანის აღება ურუმთაგან. მოვიდა დიდის ლაშქრით ლალაფაშა და აილო
აღრბეჯანი, ქურთისტანი და ერვანი და ნახჩვანი და ყარაბალი და შრვანი,
ქალაქი და გორი, ლორე და აღჯაყალა და ახალციხე და ქვეყანა მესხთა და
ყოვლს ციხეებში მცველი დააყენეს. მაგრამ მეფე სვიმონ არ მიუვიდა, დაუწყო
ბრძოლა და ქალაქისა და გორის ციხიდან კაცს აღარ გამოუშვებდა, გზები შე-
უკრა. თუ არ დიდის ლაშქრით ნუზლისა და საჭმლისათვის კაცი ციხით ვერ
გამოვიდოდა და საცა ურუმს ნახევიდან, მოკვლევდიან. უწინ მეფე სვიმონ გო-
რის ციხეზედ (sic) ცდილობდა აღებასა და ხუთასი ურუმე გორის ციხიდან გამო-
ვიდნეს, გვერდის ძირის სოფლები დარბივეს და ნუზლი იშოვნეს და საჭმლით
ხურჯინები გაიტენეს და მრავალი ძროხა და ცხვარი იშოვნეს და წინ წამო-
იყარეს რომ გორის ციხეში შესახან. ბატონის შვილი გოჩა და ხუთასი დარ-
ჩეულის კაცითა წინ დახვდა. შეექნათ ომი ძრიელი და დაუწყეს ერთმანერთს
ძალზედ ცემა და ნამეტნავად თავგამომეტებულნი ურუმნი იცემებოდეს და უფრო-
სიერთნი ურუმთაგან(ს) დახოცეს. ზოგნი რომ მოურჩნეს, ხურჯინებით ნუზლი ცი-
ხეში აიტანეს და გოჩა გამარჯვებული მეფეს სვიმონსთან მოვიდა. იამა და
გორის ციხეს შემოადგა, ცხრას თვეს ებრძოდა და ნამეტნავად კარგად ფრთხი-
ლათ იყვნენ ურუმნი. მეფე ლაშქარნი ციხით უკუეცალნეს დიდ მარხვის შენა-
ხვისათვის და ურუმთ იცოდეს, რომ დიდს მარხოში ქრისტიან(ი) ომსა და შულს
არ იქმენ. ამით ურუმნი დასტყუენდეს, აღარ ფრთხილობდეს და მეფეს ებძა-
ნებინა ფარსადან ციცისშვილისა და სულხან თურმანიძისათვის, რომე თქვენს მა-
მულს შიგან მალვით მრავალნი კიბები გააკეთებინეთო და თქვენი ლაშქარი
მზათა გყვანდესო. როდისაც შეგატყობინოო, მტკვრისა და ლიეხვის შესართავის
ბოლოს ქალაში მზათ დამხედითო მთვარის დაღვეის ჟამსა ბნელს ლამესაო.
ჰაემანზედ მეფეც იქ მოვიდა ლაშქრით და იმათაც ლაშქ(ა)რნი და კიბები მზათ
დახვედრეს. მტკვრისაკენ მუნჯივით ემა გამოუღებელი ციხეს მიეპარნეს. სიდამ-
დისნი ჩაკრუკაძის სალდარს არ ასცილდნენ, ურუმთ ციხეში მყოფთ ვერ
შესცილდენ, ვერა გაიგეს რა და რა შეიტყვეს მისვლა ლაშქრისა, შეიქნა
ციხეში ძახილი და მახლეები აანთეს და ციხის კედლებს გარდაკიდებამ-
დისნი უფროსნი ერთნი ქართველნი კიბით გარდასულიყვნენ და შიგნით
იბრძოდეს და ზოგნი ჯერ ვერ გარდასულიყვნენ, კიბებსზედ იყო ბრძო-
ლა და ცემა და გარედამაც ძალი მიატანეს და ციხე აიღეს. ძახილისა და ყვი-
რილისა და ტკაცატკუცის კმა ამალ(ლ)და. გოჩა ბატონის შვილი თავისის ლაშ-

ქრით მიეშველა და გათენებამდისინ იბრძოდეს ურუმნი და მესხნი და კარგად იყვნენ. მაგრამე რა ნახეს ციხე ქართველებით ავსებულნი, უვნებლობას შემოეხვეწნეს და ზოგნი მესხნი იგივე ციხეში ოქონის ხატს შეეხვეწნეს და მეფეს საფიცარი სთხოვეს. მეფემ შეიხვეწია და თავი(ს)ის ძმის ვახტანგის ბატონის შვილის კელით შანა გაუგზავნეს და ფიცი და პირი მისცეს და გამოინდგეს და შეიწყალეს და ყველას ცხენი და სახარჯო მისცეს და საგზალი და ჯარი თან გაატანეს რომ გზაზე არეინ არა აწყინოს რამე. რაც ციხეში იყო, ზოგი ლაშქართ დაუყო და რაც ხონთქრისა იყო ციხეში, მეფემან თავის ძმას ვახტანგს უბძანა რომ სამეფოთ წაიღოს.

ქრონიკონსა ორას ჩვიდმეტსა (სიზ) შაჰ ტამაზ მიიცვალა და მისი შვილი შაჰ ისმეილ გაემწიფდა. მეფე სვიმონ იმან ალამუღის ციხით ყაზმინს მოიყვანა და საქართველოს მეფობა მისცა და გასტუმრებაში იყო. რომ შაჰ ისმეილ საწამლავეთ მოაკვდინეს და მისი ძმა შაჰ ხუდაბანდა გაემწიფეს და ამან მეფე სვიმონ გაათათრა და საცა მასთან დაქირულნი თავადნი იყვნენ, ყაზმინს მოუსხმევინა და ყველას ცხენი, იარაღი და ბარგი და დასაკლისი რამეები გაუკეთეს და სახარჯო უბოძეს და მეფეს სიმონს საკემწიფო ყოვლის რისმესა და ქარხანებისაგან მოართვეს და აქლემი, ცხენი, ჯორი და კარვები მისის მოჰენილობითა და სხვა საღარო და სანდუხანა აუკიდეს, საქართველოს მეფობა მისცეს და რაყამში ძმობა ჩაუწერეს და მეჰმანდარი თან გაატანეს და გზებზედ დიდის პატივის ცემითა და კარგის მასპინძლობით ქართლში მივიდა და ყველანი წინ მოეგებნენ და ამილახორი და ქსნის ერისთავი ქართლში ველარ დადგნეს, ამისთვის რომ ბატონის დედოფლისათვის ორგულობა ექნათ და კახს ბატონს შეხვეწნეს, ჯალაბობრივ იქ იყვნენ და მეფემ იმათი მამულები ზოგი დედოფალს მიართვა და ზოგი თავის ძმას ბატონის შვილს ვახტანგს მისცა. მაგრამ მეფის სვიმონის გამოსტუმრება რა მეფემ დავით გაიგონა, ფიცხლავ კონთქარს კაცი გაუგზავნა და ლაშქარი მოიშველია და საქართველოს ციხები ურუმთ მისცა და თვითანც კონთქარის კარს მივიდა და კოსტანდილაველეს ხონთქარს იამა და პატივი დასდვა. დავით მეფის შვილები მამას არ გაჰყვნენ, მაგრატ და ხოსროვ კახის ბატონის სახლში მივიდნენ და უკანის დროს ორნივე ქართლში გამეფდნენ. ბატონი სვიმონ ქართლში მეფობდა, მაგრა ციხეები ურუმთ ეჭირა. ამისთანას დროს ყიზილბაშთ უმ(ფ)როსმან კაცებმან შაჰ ხუდაბანდა ყენი ასე დაჩაგრეს, რომე მაზანდრის კემწიფის ქალი სეიდი და ნაშუსიანი ჭკვიანი და კარგად მრჩევე(ელი) კემწიფეს დედოფლათ შინ უჯდა და შეუხდენ საჯალაბოს და მოუკლეს. კემწიფე ბევრს შეხვეწა, ნუ მამიკლავთო, კემწიფობა არ მი(ნ)დაო. არ შეიხვეწიეს, მოუკლეს. ეს ურუმთ შეიტყვეს, რომ კემწიფე ასე დაუჩაგრავთო. ვეზირ აზამი ლალაფაშა დიდის ლაშქრით გამოუძახეს, კახეთი, შრვანი, დაღისტანი, განჯა და აღრბეყანი, ქურთისტანი, ვანი და ნახჩვანი. სამცხე და ერევანი. მაგრა ქართლის ციხეები ურუმთ ეჭირა, მაგრა თქმი მეფეს სვიმონს ჰქონდა და მეფის შიშით ურუმნი ციხით ვერ გავიდოდნენ. ყველგან აღრბეყანში და შირვანში მათი ფაშები იხსდნენ და განჯის ბეგლარბეგი ბატონმან ალექსანდრემ დაქირვინა და კელკუნდაიანი კონთქარს გაუგზავნა და დღევანდლამდისინ კახეთი ამისთვის ყიზილბაშთაგან ითხრება და მეფემ სვიმონ გარდასდვა თავი, კონთქრის გასაჯავრებლად და ყენის საამლეზლად იქნია კმალი და მრავალი ურუმი დახოცა და თავს (sic) საქართველოს ლაშქარს უთავა თავისი ბიძის შვილი გოჩა

და მისის შიშით ციხიდან ურუმუ ვერ გამოვიდის და შემოადგა მეფე სვიმონ გორის ციხესა და ცხრას თვეს მრავალ გვართ გარჯითა და ძალმიცემით იბრძოლეს და მტკვრისკენ მოპარვით როგორც აიღეს ზემორე სწერია და შიგან მყოფნი უვნებლათ გაუშვეს და ეს ანბავი კონთქარს აცნობეს. გაჯავრდა და გარისხდა და თავრიზის ბეგლარბეგს ახტაჯათარ ფაშას სარასკრობა უბძანეს და ასის ათასის კაცითა საქართველოს მეფეს სვიმონზედ გაგზავნეს. მეფემ რა გორის ციხე აიღო, იმერეთის დაჭირვაც მოინდომა. აბაშიძენი და ჩხეიძენი და წერეთლები და ან ვინც წყალწითელას აქეთ საბატონიკაცის შვილნი ესახლნენ, ყველანი მეფეს სვიმონს მოუვიდნენ, დიდროანის ზარბაზნებით უომრათ ქუთათის მიიყვანეს და ცხენისწყალს აქეთნი თავადებნი ზოგნი მოუვიდნენ და ზოგნი არა, დადიანს მიუვიდნენ, მეფე სვიმონ შეუპოვრობით და ამაყობითა უფროსი ერთნი საქართველოს ლაშქარი და ჯარი დააბრუნა და თვითან დადიანზედ გაილაშქრა. და მეფეს დღეს ხვალობით ატყუებდნენ—თუ დადიანი მოგვიყო და დადიანსა სწერდენ—თავს დაგვესხითო, არ შემოგებმითო.

აქა მეფეს სვიმონს დადიანი თავს დაესხა ოფისკუქს და გაიმარჯვა.

იმერთ, რომელთაც მეფის სვიმონისათვის აენი იყვნენ, დადიანსა სწერდენ—თავს დაგვესხითო, არ შემოგებმითო, განგებ გაეგქცვიეთო. ვინც მათი ეს რჩევა შეუტყო, მეფეს მოახსენა და არვის თქმული არ დაუჯერა და არც ეკვი ჰქონდა, თუ ვინმე ჩემზედ დასხმას გაბედავსო. დანდობილსა ანაზდათ თავს დაესხნეს და იმათ რომ მათთან სიტყვა ერთი ჰქონდათ, ტყეში უკუიფარნენ და ქართველნი ცოტანი შერჩომოდენ და ომი აღარ იქნებოდა. ვისიც ცხენს შეძლება ჰქონდა, მეფეს თან გაჰყვა. ვისაც არა, ზოგნი მიმალნეს ტყეებში და ზოგნი მეგრელთ დარჩნეს და სალარო და ბარგი და ზარბაზნები დადიანს დარჩა და დანარჩომი კაცები ოდიშერთ გამოჰყიდეს და მეფე გორს მოვიდა და თავის სიძეს ათაბაგს კაცი გაუგზავნა და ასრე შესთავალა—იმერელთ მიმუხანათესო, მანდილამენ დიდის ლაშქრით თქვენ ჩაუდგითო და აქედამ მე გარდმოვალო. იმას მოეწერა—რა დრო არისო, რომ აზრუმის ბეგლარბეგიო ორბოციის ათასის კაცითაო ჩემის ბიძას შვილის ყორყორესათვის მოუშველებიაო და ჩემზედ მოუძღვისო და ასის ათასის კაცითაო თავრიზის ბეგლარბეგი თქვენზედ გამოგზავნესო, ჯერ ამათი ფიქრი ჰქენითო, თორადა იმერეთისა როსაც იქნება ადვილი არისო. ეს ანბავი მეფეს ნამეტნავად ეწყინა, ამ რ(ი)გს დამარცხებულს დროს ამისთანა დიდის მტრის მოხლომა. დაღონდეს და დედოფალი მეჯვრისხევეს დააყენეს. ბატონისშვილი გიორგი დიდის ლაშქრით გორს დადგა რომ სითკენც ლაშქარ(ი) მოვიდეს, წინ ომი დახვედროს და მეფე სვიმონ საბარათიანოში გარდვიდა რომ იქაური ლაშქარი შემოიყაროს. ანბავი დაახვედრეს, რომ თავრიზის ბეგლარბეგი ახტაჯათარ ფაშა საკაზს აქეთის ლაშქრით ალგეთსზედ ჩამოკლავო. ვითაც მეფე სვიმონ მამაცობაზედ ამაყი და შეუპოვარი იყო, არც გაღმართი ბარათიან(ი) მოიცადა და არ სომკითარნი და არც შვილი ქართლის ლაშქრით არ შემოიციდა და მერმე ძველითვე ალგეთსზედ ომი ქართველთათვის ავად დაცდენილია, მაგრა მეფე დაუჯერებელი იყო და კაციც ცოტა ახლდა. უბრძანა ჯარსა, აღარას უშველისო, რადგან ახალი მოსრულნი არიანო და ქალაქიც ურუმთ უჭირავთო, ქალაქში შესვლას ნუ დევაკლითო, თორადა საქმე უფრო გაგვიჭირდებისო. ვინც ომი დაუშალა, უწყინა და ასრე ბრძან(ა): თქვენ მგელს ეგვანენითო და ისინი ცხვართ აგვანეთო და გავულოვნდითო და

რაზმით თავსა და ბოლოს თვალსაც ვერ გავაწვდნითო. მაშ საცა მიუხდეთო, უკან მამდიეთო, მღთის წინაშენო ცოტა და ბევრი სწორი არისო. უარი ვე-
ლარვინ მოახსენა. წამოდგენ ქართველნი და წესითა რჯულისებრ გაენდვენ
მოდღვართა და ინანეს ნაქმარნი ცოდვანი მათნი და ეც(ი)არეს და ერთმანერთს
გამოესალმნეს.

**აქა მეფე სვიმონ ურუმთ შება აღგეთსზედა და დაირჩინეს და წაიყვა-
ნეს თავრიზს და იქილამენ დიდის პატივით გაისტუმრეს კოსტალიპავლეს.**
ქართველთ ანდერძი გათავეს და შეიკაზმნეს და ურუმთ ჯარიც ერთის თოფის
მისაწვეზედ მოახლოვდნენ. მეფემ ცხენს დაუძრა და ქართველნი შუბდაგრძე-
ლებულნი ცხენქენებით მიეტივნეს ანაზდეულ, ვითაც ჩქაფის წვიმა სეტყვის
ღვარნი მთისგან ვაპეს რაზმი ურუმთა და გარდმოყარეს მრავალნი და გაიარეს
შიგა ყველამ თავ გამომეტებით და ძალ მიცემით. ნამეტნავად კარგად იყვნენ და
ურუმნი გაკვირვებულ იყვნენ ამათს მამაცობასა, რომ ვისაც გარდმოავდებდენ,
გასც(ი)ლდიან სხვაზედა და თითოს ქართველს(ლ)ს ოთხი და ხუთი ურუმი ცხენიდამ
გარდმოეგდო და მეფე კელშუბიანი რომელს თოყსა (sic) და დროშას შეუტევედის,
მოშლიდის და მათაც გზა მისციან. მაგრა იმათი ლაშქარი ასრე ბევრნი იყვნენ,
რომ კელიც არ გამოელოთ რაც ქართველნი ომს იყვნენ ათს დღესაც ვერ და-
ხოცდეს. ქართველნი ომის ქნით დაილაღნენ და კელ თოფითაც მრავალნი და-
ხოცეს ჯართ. მრავლის კვეწითა მეფე დაბრუნეს და რა ურუმთ სცნეს ქართ-
ველთ დაბრუნება, გაკარდნენ და უკან აედევნენ და ქართველთაც ცხენი გააჩქა-
რეს და მეფეს მიმავალსა საფლობიანს გზა ვიწროსა ვინცალა უნებურათ მეფის
ცხენს ცხენი შეაძგერა და მეფე ცხენს მჯდომი ტალახში დაეფლა. მრავალს
ეც(ა)დნეს, მაგრა ველარ გამოიყვანეს და ურუმთაც მოატანეს და მრავალი ქარ-
თველნი ზედ დაეკოცნენ, მაგრა მაშინც ვერა არგეს რა. მეფე მუკლის თავამდისინ
ტალახში ჩაფლული ისარს ისროდა და ახლო ვერვინ ახლ(ო) ვერ (sic) მოუდგა.
ერთმან ბარათაშვილმან ფაშამან მეფე იცნა და ჯაფარფაშას მოახსენა: ლაშქარი
აღარვინ შერჩომია და ისრევე ამყად ტალახში ჩაფლობილი ისარს ისვრისო.
ფაშა წინ წაადგა რომ მეფე ნახოს. რა ნახა, გაკვირვებული შეიქნა და ასე
ბრძანა: ამის მეტის კაცისაგან ეს არა ქნილაო, რომ ხუთი ჟამი ძალ მიცემით
გასაჭირ ბრძოლა გარდებადოსო და დამარცხებულსა და ლაშქარ ამოწყვეტილსა
და თვითცხენიან თალახში (sic) ჩაფლული კიდევ მშვილდს ეზიდებისო. ამისი
მოკვლა უღირსა კაცთათვისო, არვინ ისარი და თოფი არ ესროლოსო, ლაშქარი
უკუდგნენო და ბელდარები მოვიდნენო, ტალახი გასჭრან და გზა გაუშრონო
და მეფე გამოიყვანონო. ისე ბარათაშვილი ფაშა მივიდა და ვეზირ აზამის მა-
გიარ მოახსენა: მაგდენი ცდა რალას გიშველისო, თქვენი ცოცხალი შეყრა გვენ-
დაო, თორა და თოფს გკვირნო და მოგკვლენ და მეფემ გაჯავრებულმან უთხრა:
მამის შენის შვილი მე რასთვის სიკვდილს მაშინებო? მე სიკვდილისათვის გაჩე-
ნილ ვარო. ბარათაშვილმან კიდევ ტკბილი და სამეგბელი სიტყვები მოახსენა
მეფესა: რაც დღეს შენ ჰქენიო, არც როსტომს უქნია და არც ვახტანგ გორგა-
სალს არ უქნია. ეს კარგი სიტყვები მეფეს იამა და ასრე უბრძანა: მამის ჩემის
მხემანო, ცოცხალი ჯაფარფაშის მეტს კაცს არ დავრჩებო. წავიდა და ეს სიტყვა
ჯაფარფაშასა მოახსენა. სრულ ურუმნი გაკვირვებულნი შეიქნეს. ამ მეფის ასრე
გალომება ჯაფარფაშას იამა და მეფე ტალახით გამოიყვანეს და ვეზირ აზამი წინ
მიეგება და მეფე გარდებვია და გარდაჰკოცნა. მეფემ ასრე მოახსენა: ნეტაი დედა

თქვენსაო, რომ თქვენისთანა შვილი უშობიაო, რომ ჩემისთანა ნადირი ინადირეო. ფაშამ ასრე მოახსენა: დედაჩემი დიად მლოცავი იყო და ერთი ღამე არისო რომ ლეილეთულ გეჯას ეძახიანო. ვინც იმ ღამეს მღთის წინაშე ხვეწნასა და აჯებას შეხვდებისო, ნატრა გაუთავდებისო. წელიწადში ერთი ღამეაო. ის ღამეო დედას ჩემს ეპოვნაო და ჩემს გამარჯვებას შეხვეწნოდაო, ეს იმისგან მამეცაო ამ რიგი გამარჯვებაო. შენს დარჩენას მე არ ღირს ვიყავო, მაგრა თქვენ ვითაც სონღული ტრედზედ გაქანებული ბადეს ვაებენითო და სპარსულათ ლექსათაც ნათქვამიაო: მურღი ზირ(ე)ქ ჩუნ ბედაომ ივთად თაჰმულ ბაითშ¹⁾. მეფემ იცოდა, თუ რას იტყვის. მოახსენა: რომ არ მოვიტმ(ი)ნო, კელით რა გამამივიაო. მეფეს დიდი პატივი მიიპყრეს და საკემწიფო კარავები დაუდგეს და ვისაც ქარაველი დაერჩინა, მეფეს თან მოუსხმევ(ი)ნეს. ფაშას მოახსენეს, ამის შვილი გიორგი საქართველოს ლაშქრით შეყრილი გორსა დგასო და მისს მოშველუბის იმედი აქეთო. ერთმან საქრავის მკერელმან სიმღერით წამოსძაღა: სიმონ ხანი ალგეთდა ალგეთდა. ²⁾ საქართველოს ლაშქრის შიშიც აქონდათ, აჩქარდნენ და იქილამ აიყარნენ და მეფე სვიმონ წაიყვანეს და წავეიდნენ.

ქკს სპ. ბატონის შვილი გიორგის გორს ანბავი მოუვიდა, რომ გუშინ მამაშენი ალგეთის პირს ურუმთ შეება და ცოცხალი დაირჩინესო. ფიცხლავ ლაშქარს უბრძანეს, შვადლე გარდასულიყო, ბატონიშვილი გიორგი ცხენ კეთილის კაცითა გორიდამენ ილღარი ქნა, ქვათახვევის გზით გარდიარა და საცა ურმის ლაშქარი აყრილიყო, მეორეს დღეს იმავეს დროს იმათ ანაყარს ალავს მოვიდნეს დალალულნი და რომელთაც ცხენებს შეძლების ღონე აქონდათ, იმავე ღამეს უკან გაადევნეს. ჯაფარ ფაშას მეფე სვიმონ გოქჩის მთაზედ გარდევანა. ქართველნი უკან დავარდნილს ბარგს წასწეოდნენ, მრავალი ნაშობარი ექნათ და დაბრუნებულყვენენ. მოვიდნენ ბატონის შვილს გიორგის თანა, სრულ ქართველნი მოვიდნენ და ბატონის შვილი გიორგი მეფეთ აკურთხეს და ქართველნი კარგად მოუდგნენ და ერთგულათ ემს(ა)ხურებოდნენ და მეფე სვიმონ ხონთქართან მიიყვანეს და ურუმთ ქართლი მეფის დავითისათვის უნდოდა, მაგრა მეფე დავით მიიცვალა და ქართველთ დაუწყეს კონთქარს ხვეწნა და მეფის სვიმონის გამოშვებას ეაჯნეს. მრავალი ძვირფასის თვალმარგალიტი და (sic) გაუგზავნეს და გიორგი მეფის შვილი დავით მძევლათ მიჰგვარეს რომ მეფე სვიმონ წა-მოიყვანონ.

ამ დროს ხონთქარს ანბავი მოუვიდა, რომ შაჰა ხუდაბანდასაო თავისმ(ა)ნ შვილმან შაჰ აბაზ კემწიფობა წაართვაო და მეფის სვიმონის ქალი შვირთო ფახრიჯაზ ბეგუმო ცოლათო და ურჩნი და ორგულნი და თავგამზიდავნი ამოსწყვიტაო და აღბრეყანზედ წამოვიდაო. თავათ უწინვე მეფეს სვიმონს ხონთქარი ყენის კერძობას სწამობდა. მერმე ეს ანბავიც მოუვიდა. ქართველთ სახსა(რ)-მანც ცუდათ ჩაუარა და ბატონისშვილი დავითც დაჰკარგეს და მეფე სვიმონ დარჩა ურუმში და აიშალნენ ურუმნი და ყიზილბაშნი და შეიქნა ომი და ბრძოლა.

¹⁾ مرغ زيرك چون بدام افتاد تحمل ايندش
 ნება იქონიოს.

²⁾ თურქულად: სიმონ-ხანი ალგეთზეა.

გაკემწიფება შაჰ აბაზ ყაენისა. მეფე სვიმონ კოსტანდიპაელეს მიიცივლა და მისი სიკვდილი შაჰაბაზ ყაენს ეწყინა და აღბრუნების აღება მოინდომა და თავრიზის უფროსნი კაცნი ვაჭრობის მიზეზით ზოგნი ისაჰაზნს ყა(ე)ნს ახლდნენ და ზოგნი თავრიზზე შეყენებულნი იყვნენ რომე როსაც ურუმთ ზედ მიხდომის დრო იყოს, ყაენს შეატყობინონ. ახტა ჯაფარ ფაშა მამკვდარიყოდა სხვა ფაშა მოსრულიყო და ქურთის ბატონებს ურჩობა დაეწყო. თავრიზის ბეგლარბეგი აღბრუნების ლაშქრით მათ მიხდომოდა და მრავალი ნაენები ექნა და ფაშის თავრიზიღამ ქურთებსზედ წასვლა თავრიზელთ სწრამათ (sic) ყაენისთვის მიეწერა. ყაენს უწინვე არდავლის ბეგლარბეგის ზღფიყარ ხანისათვის ებრძანებინა: რადგან შენი გარეშემო ურუმთ უჭირავსო, თხუთმეტი ათასი კაცი სამუდამოთ ჯამაგირით შეინახეო, მზათა გვეანდესო და როსაც ჩვენი ბძანება მოგივიდესო, ისე ჰქენ რაც გვებძანებინოსო.

ილლარი შაჰ აბაზ ყაენისაგან და მერვეს დღეს ისაჰაზნით თავრიზს მიხვლა, შიბლის აქეთ ტბაზედ ზღფიყარ ყა(ე)ნის მიგებება დიდის ლაშქრითა. რა ყიზილბაშთ შორიღამენ ზღფიყარ ხანის ლაშქარი დაინახეს, ყაენს მოახსენეს, დიდი ჯარი გამოჩნდაო და ჩვენ ცოტანი ვართ და რა გ(ე)მართებსო. ყა(ე)ნმან ასრე უბრძანა: ის ლაშქარი მურთუხალის ჩვენად მოსაშველელათ გამოუგზავნიაო და მისი კმალი ზღფიყარიც მათში არისო, ამ სიტყვებში იყენენ რომ ზღფიყარ ხან მოვიდა და ყაენს ფეკსა აკოცა და კემწიფეს მისი მოსვლა იამა და კარგი ანბავიც დაახვედრა, მოახსენა: ჯერ ფაშა თავრიზს არ შემოსრულაო, ქურთები დაურბევიაო და ბევრი ნაშორი უქნიაო. ლაშქარისათვის რუსხათი მიუტყემიაო, თავისას წასრულანო, თვითან ცოტას კაცით ტბაზედ სანადიროთ წასრულაო. ყაენმან უბრძანა: შენც კარგი კარო და შენი ანბავიც კარგი არისო და ჯარიც კარგი გახლავსო, მაგრა ეს გამოგვიჩიეო, თუ ახლა ჩვენ რა გემართებსო. იმან ასრე მოახსენა: მგზავრის მგზავსათ ცოტა კაცნი დავიწინაუროთო, იმათი მებაჟენი დგანანო, ისინი დავიჭიროთო რომ თავრეხს ანბავი არ მიიტანონო და კემწიფე ამალამ თავრიზს მივიდესო და თუ ფაშა მოსრულიყოს, სხვა ფიქრი ექნათო და თუ არ მოსრულიყოსო, იმისი ფიქრი ვნახოთო. თქვენი საკელი დიდი და საშიშარი და ბედი ძრიელი არისო და გზა დაუჭიროთო და სითკენც მოვაო, მლთის ძალით დავიჭერთო. რაც მან მოახსენა, ისრე ქნეს. მებაჟები დახოცეს, იმ ლამეს ყა(ე)ნი თავრიზს შევიდა და ზოგნი თავრიზის უფროსნი კაცნი ლამით მოვიდნეს და კემწიფეს ფებს ემთხვევეს და ფაშის არ მოსვლა მოახსენეს. იამა და იმავე ლამეს ნაცადნი და ცხენ კეთლნი კაცნი გამოარჩივეს და სითკენც გზა იყო შემოსასვლელი, იმ გზებზედ დაუყენეს და ყაენიც მოშორებით მივიდოდა. ა(ნ)ბავ გაუგონელმან ფაშამან შორიღამე ჯარი დაინახა რომ თავს თეთრი არვის ახვევია. კ(უ)რთი რომ დაერბია, იმათი ჯარი ეგონა, თუ წინ დაგვდგომიანო. ცხენი გამოიცივლა და ჯარს უბძანა: ცხენს მოს(ა)რთავნი გაუშინჯეთო და იარაღი მოივარგეთო. მანამდისინ ესები გაარიგეს, ჯარიც მოახლოვდა და შეექნათ სროლა და კიკლაობა. იცნეს, რომ ყიზილბაშნი, მაგრა აღარას უშველიდა დარიდება. ცოტანი იყენენ, მაგრა კაცურათ და მამ(ა)ცურათ ძალმიციემით და გაჭირებით ომი გარდიხადეს და თავი არ დაიზოგეს და კარგადაც იყენენ. სიღამდისინ შეძლება აქონდა, კმალი¹⁾ იქნიეს და

1) დედანში: კემალი.

მრავალნი ნაენებიცა ქნეს, მაგრამე კემწიფე და ყიზილბაშნი ფიქრნაქმარნი იყენენ და ბეერნი და გამორჩეულნი და კემწიფე ბედ ძრიელი და კარგად იყენენ და ფაშას ცხენი ქვეშ გამოუკლეს, ქვე(ი)თათ დაირჩინეს და მასთან მყოფნი ურუმნი ზოგნი შეიპყრეს, ზოგნი დაიხოცნეს, ზოგნი თავრიზის ციხეში შესაწრეს და ციხე გაიმავრეს. თავრიზის ფაშა დარჩენილი ყაენის წინ მოიყვანეს და გამარჯვება მოულოცეს და ყაენმან ფაშას უბრძანა: ეს რა ქკუა იყო, რომ აღრბეყანის ლაშქარი გაუშვიო, თავთავისას წავიდნენო, შენ სამარტოთ სანადიროთ წახველო. ფაშამ ასრე მოახსენა: ჩემის ქკუის ბრალი არ არისო, თქვენის ბედის ბრალი არისო, ამისთვისა რომ კემწიფის ბედი სუქებაშიგ არისო და ბევრს ჩემისთანას ფაშაებს დამკლობსო. ეს სიტყვა ყაენს იამა და დიდი პატივ(ი) დასდვა. მობრძანდა თავრიზს და ციხეს შემოადგა. თავრიზელთ ვისაც ურუმი სიძეთა ჰყვანდა, თავები მოჰკვეთეს და კემწიფეს მოართვეს და თავრიზის ციხეც აიღეს და მრავალი ნაშორი ქნეს. ამ ყამს ვითაც ურუმთ ფრანგნი ემძოდეს, აღრბეყანს ველარ მოეშველნეს. კემწიფე იმ ზამთარს თავრიზს დადგა, გაზაფხულს ერეყნის ციხეს შემოადგა, მეფე გიორგი ქართლის ლაშქრით და ბატონი ალექსანდრე კახეთის ლაშქრითა.

მოშველება ერეყანზე მეფის გიორგისა და ბატონის ალექსანდრესი ლაშქრითა. მეფე გიორგი ქართლის ლაშქრითა და ბატონი ალექსანდრე კახეთის ლაშქრით ერეყანზედ მოეშველნეს და ციხეც აიღეს და ყაენმან ქართველთა და კახთ მრავალი უბოძა. დიდის პატივით გიორგი მეფე ქართლს გაისტუმრა და ასრე უბრძანა: ნაპირის ალაგიაო, მალ მიდი და კარგად შეინახეო და ბატონს ალექსანდრეს ასრე უბრძანა: თქვენი შვილი კოსტანდილეო ჩემგან გაზდილი არისო და მეფობის ღირსი არისო, მეც ბევრს ლაშქარს გავატანო და თქვენც თქვენის ჯარით მიეშველენითო, რომ შრვანი დაიჭიროსო, მაგისთვის მიმიცემიაო. აქედამ მე კელს მოუშართავო და იქიდანმენ თქვენ ზურგი მოაბითო და გაძრიელდებისო. მაგრა იტყოდენ—ყაენი ბატონს ალექსანდრესზედ ავგულად იყოო, ამისთვისაო რომ განჯის ბეგლარბეგი იმან კელხუნდით ხონთქარს გაუგზავნაო და კოსტანტილესც დააბარაო: მე მამის შენისა დიდი ჯავრი მაქვსო. რა შირვანი დაიჭირო, მამა შენი მოკალო და კახეთიც შენთვის მამიციო. რა მივდნენ თათარნი და ქართველნი შირვანს ყაბალის ციხესა შემოადგნენ და შიგნიდამენ ურუმნი და გარედამენ ქართველნი და ყიზილბაშნი, შეიქნა ძალმიცემით ცემა და ბრძოლა. ნამეტნავათ კარგად იყენენ კახნი და კახტაურად იბრძოდეს. შიგნიდამ ურუმთა და გარედამენ ყიზილბაშნი გაკვირებულნი შექნილიყვენ ქართველთ გალომებასა და შეუპოვრად მკიარულად ომსა.

აიღეს ციხე ყაბალისა, დაიჭირეს შირვანი, გააბატონეს კოსტანტილე ბატონის ალექსანდრეს შვილი. გაუწყრა ღმერთი კოსტანტილეს, სწვალა მამა-შვილობა, მამაც მოკლა და ძმაცა. ეს კახთ ნამეტნავად იწყინეს და კოსტანტილეს მოსაკლავად შინ მიუხდნენ. თვითან გარდებევწა, ველარ იპოვნეს, მაგრა მისი სალარო და ქონება და მორთულობა კახთ აიკლეს და დაიფორაქეს და კოსტანტილე გარდებევწა და ბატონი ალექსანდრე და შვილი მისი დახოცილნი ქართულის წესით კახეთს ალავერდის სალდარს მისაყენეს და იქ მოკრფენ ქართველნი და კახნი. ყველამ თავისის შეფერებით გარდასაბურავი მიღეს და გამოიტირეს და რაც ქრისტიანთ წესი იყო, გარდაკადეს და კოსტანტილე არდაველს მივიდა და ეს ანბავი ყა(ე)ნს მისწერა. ყაენიდამ ბძანება მოუვიდა და აღრბეყანის ლაშქარი შეიყარა და შხსეფის სალარო თან წაიღეო და

შრეანი შენი არისო, მიუხედი კახთაო და რომელიც შენი ორგული იყოსო, მოჰკალო და რომელიც შენი ერაგული იყოსო, გაამდიდრეო. მეხუთეს თვეს დიდის ლაშქრით იქივე შირვანს მივიდა და ზოგნი კახნი გვერც ახლდნენ და ზოგნი განგებ მოუფილდნენ და ქეთევან დედოფალი ქვრივ კახეთში ბატონობდა. თეიმურაზ ყმაწვილი ყაენსთან იყო. ანბავი მოვიდა, კოსტანტილე დიდის ლაშქრით წამოვიდაო. ქეთევან დედოფლის შერთვა უნდაო. ეს ანბავი დედოფალმან ქართლს მეფეს გიორგის მისწერა. იმან ფიცხლავ პაპუნა ამილახორი ზემო ქართლის ლაშქრით ქეთევან დედოფალს მიაშველეს და დედოფალმანც სრულ კახნი ჯალობობრივ საომარად მოასხა და ასრე შეიფიცეს, რომე ცოლშვილი დროშას ქვეშ დაეაყენოთ დედოფალსთან და ჩვენ წინ შევიბნათ და კიდევ ასრე ჰქნეს. ქართველნი და კახნი დროშას წინ წასცილდნენ და იქით კოსტანტილე ლაშქარს წინ წამოსცილდა. რომელიც კახნი ახლდნენ კოსტანტილეს, მოასხენეს: ქართველთ ლაშქრის სარდარი თქვენი ბიძა არისო და თქვენი ურჩევენიანო და დედოფალს შვილი არა ჰყავსო, კახნი ვისის გულისათვის თავის მემკვიდრეს ბატონს შემოგბმისო. ცოტას კაცით წინ წადექითო, რა კახნი გიცნობენო, სახკეწარათ კაცს გაახლებენო. მას უკან რომელიც აჯობინოთ, ისრე ჰქენითო. იმანც დაუჯგრა და თავის ლაშქარს წამოსცილდა და კახთ ლაშქართ მოახლოვდა. უღალატეს და წინადამ და უკანდამ წაუშინეს. მოკლეს კოსტანტილე კახთა, მამის მოკვლას უკან ექესი თვე იცოცხლა და ძველით სპარსულათ ლექსათ ნათქვამია: ფეიდარ ქუშ ფაჩაპირა ნაშაათ აგერ შაპთ ბჯუზ შეშ მია ნათაით — მამის მკვლელი კემწიფობას ვერა იქსო; რომ კიდევ ქნასო, ექესის თვის მეტი ვერა ქნასო. ძველი ნათქვამი იყო და აქაც ნათქვამივით გაცხადდა. ეს ანბავი შაჰ აბაზ ყაენს მისწერეს და ნამეტნავად ეწყინა, მაგრამე სოფლის საფერისათ ასრე ბრძანა: კელიმც შერჩებისო, მამის მკვლელს უარესი უნდა დაემართოსო. ამ ანბავზე ქართლიდანაც ჩაფარი მოვიდა, გიორგი მეფე მოკვდაო. ყაენი არდაველს იყო, მაზანდარასა და გილანს წასვლა უნდოდა, აღარ წავიდა. მეფეს ლვარსაბს კალათი და კმალი და საკემწიფო რაყაშში შვილობით ჩაუწერეს და გაუგზავნეს და კახეთი ბატონის შვილს თეიმურაზს უბოძა და ქართველთავით ტახტი შეუკვრევინა, ბატონი თეიმურაზ ზედ შესვეს, ბატონათ აკურთხეს. ყაენმან ოქროს დოსტოქანი ზედ გარდაგრო და ყიზბაშთა და ქართველთაც უბძანა, ყველამ შეძლების ღონით ოქროსა და ვერცხლის თეთრი გარდააყარეს, კარგი მეჯლიში და ლხინი გარდიხადეს და ყოვლის ქარხანებისაგან საკემწიფო გაღრიგეს, ოქროთა და ვერცხლით და მურასა თვალ მარგალიტით, კარვითა და მოფენილობით, ცხენჯორითა და აქლემითა და ყოვლის საბატონოს საქმითა და გაათავეს და გაამდიდრეს და მიჰმანდარი გაატანეს, კახეთი საბატონოთ გაგზავნეს. დიდი სიმკიარულე შეექნათ ნამეტნავად კახთა, მეტადრე დედასა რომ ვითაც იოსებ დაკარგული იაკოფ მამამან კემწიფე მქნელი იპოვნა, ისრევე ბატონი თეიმურაზ ყმაწვილი დაკარგული ბატონათ ნაკურთხი დედას შინ მიუვიდა. შეიქნა კახეთში დიდი სიმკიარულე და ლხინი და ნადირობა და შექცევა.

ქორწილი წინანდელი ბატონის თეიმურაზის გურიელის ქალსთან. აქა დედოფალმან და კახეთის ბერთა და ერთა და თავადთ და აზნაურშვილთა ბატონს თეიმურაზს ცოლის შერთვას შეეპატივნეს და მანც ნება დართო. ებისკოპოსნი და თავადები გამოარჩივეს, გურიელს გაუგზავნეს და კახეთის სადედოფლოთ ქალი სთხოვეს. მასაც იამა და მოსცეს და კარგის ზითვითა და მორთულობით გამო-

ისტუმრეს. იმათაც დარჩეულნი ბერები და ეფისკაპოსნი (sic) და თავადნი და აზნაურნი ჭკვიანნი და მკოდინარენი) და ზნეობით გათავებულნი კარგნი კაცნი მაყრათ გამოატანეს და მაშინ კახეთი ნამეტნავად აშენებული იყო, გამოჩვენებით კარგი და საკელოანი ქორწილი გარდიკადეს. სამს თვეს ლხინი, ბურთაობა და ნადირობას შექცნეს და ყველას კარგად დახვდნენ და მრავალი საჩუქარი მიართვეს, ამდენი რომ გაკვირვებულნი წავიდნეს და ახლაც გურიში მაყრების საჩუქრებისაგან რომ მიუტანიათ, სიბევრე გაკვირვებით იხსენების.

გურიელის ქალი დაორსულდა და დიად ჭკვიანი და ნამეტნავად მლთის მოშიშარი ყოფილა, მლოცავი, სამართლიანი და გლახათა და ქერივ ობოლთ მიცემით შემწყალებელი და მერჯულეთა და თავად აზნაურთ პატივის მდებელი, ტანად კარგი და შევნიერ, საკით ტურფა და ლამაზი, ზნე საქციელ კარგი, საქმით სათუთი და წმინდა სალდართა და მონასტერთ ამშენებელი და მრავლის შემწირავი, ბერთა და მოძღვართა და მღრდელთ მიმცემი, მრავალთ მომთმენა, არ გამჯ(ა)ვრებელი, ყველას ძმა შეილურად მიმპყრობელი, დედათ დედურათ გამწყო, დედამთის მორჩილი და ნამეტნავად მოშიშარი და ქრმის მოყვარული ყოფილა. ორი ვაჟი უშობია, ერთს საკელათ ლევან, მეორეს ალექსანდრე და ადრე მიცვალებულა. კახთ მახედ დიდი ტირილი და გლოვა გარდუხდია და შვამთის სალდარი იმას გაუახლებია, დაქცეული აუშენებია დ(ა) ორმოცდახუთს წელს) გასულს უკან ფარსადან გორგიჯანიძე შვამთის მოვიდა და ეს სალდარი ნახა და ეს ლექსი თქვა:

ხახულისა ყველა წმინდა დედოფალსა აუგია,
 მისი ზითვის საჭურჭლენი სრულა მახედ წაუგია,
 დაუგდია აქ საკელი, საიქიო მოუგია,
 და ეს საწუთრო არ სდომია, ვინც არ აქებს, აუგია.

მეორე ქორწილი ბატონის თეიმურაზისა და ხვარეშან დედოფლისა. რა გურიელის ქალი დედოფალი გამ(ო)იგლოვეს, ქართლის მეფეს ლვარსაბს და სთხოვეს კახეთის სადედოფლოთ. მაგრა ბატონის თეიმურაზის პაპა ბატონი ალექსანდრე და ხვარეშან დედოფლის ბებია ნესტან დარეჯან დედოფალი დამძანი იყვნენ, ბატონის ლევანის შვილები არიან და ქრისტიანობაში უმკდურნი ყოფილან და მერჯულენიც ნებას არ ყოფილან და არაგვის ერისთვის შვილისთვისაც ნაქადები ყოფილა და კრება უქნიათ ამაზედ, რომ დამძათ შვილის შვილები ერთმანერთს ვით შერთონ. ასრე არჩივეს საქრისტიანოს გაერთებისა და გაძლიერებისათვის, მერჯულეთ ნება დართვეს და მეფეს გიორგის ორი ვაჟი დარჩა—ერთი ლვარსაბ მეფე და მეორე ბატონისშვილი დავით რომე მეფის სვიმონის სახსრათ კონთქრისათვის გაეგზავნა. ველარც პაპა დაიხსნეს და ბატონისშვილი დავითც დაჰკარგეს და ორი ქალი ჰყვანდა, უფროსი ბატონისშვილი ლელა რომე ყაენმან სულთან ბეგუმ დარქვა და თვითან შერთო და ხვარეშან დედოფალი ბატონს თეიმურაზს შერთეს. მაგრა ამათი დამოყრვება და ქართლისა და კახეთის გაერთება ზოგთ ქართველთა და კახთ ეწყინათ და ყაენსთან აგვარად შეაბეზლეს და ყაენმან იწყინა და გაავგულდა და საცადელათ ორთავ მაზანდარას სანადიროთ დაჰპატიჯა და იქიც მტრებმან დაცდინეს და მაზანდარას წასვლა დაუშალეს და იმავე დამშლელებმან უფრო შემოაბეზლეს და წინადელთ მობეზლართ სიტყვანი გაამართლეს და ვისაც მათი წახედნა უნდოდა, იმათ კიდევ უფრო დაფრთხეს და შეაშინეს და მეფეს ლვარ-

საბს საკადის მოვრავის და ნათხოვნი ჰყვანდა. ის ქართველთ გააშვებინეს და მოვრავის დაჭირვა მოინდომეს და მოვრავემან ეს შეიტყო და გარდახვეწილი თავის სიმამრის ნუგზარ ერისთვისას მივიდა და მეფემ თხოვნა დაუწყო. იმათ ასრე შემოსთვალეს, ჩვენ თქვენზედ არა დაგვიშავებია როა, მაგრა მტრის ქნილობითაო ერთს ნაბოძები ქალი წავგვართვითო და მეორეს ნათხოვნი ქალი დაგვიგდევითო. ვინც ეს გირჩიაო, ჩვენი წახდენა უნდაო, თორადა პატრონყმობაში ეს ჩვენგან დაითმობისო, მაგრა ესეები დიად მტრის საბეზღარი მასალები არისო, ჩვენ უფიცრათ ველარ გენდობითო, გვეშინიანო. ამ ანბეებმან ბატონები გააჯავრა ძალზედ, ქართლისა და კახეთის ლაშქარი შემოიყარეს და საერ(ი)სთოს შევიდნეს. იმათაც ჯალაბნი არშის ციხეში შეასხეს. ნუგზარ ერისთავი ერთის შვილითა და მოვრავი მისანდოთ მსახურებითა ღამით უგზოთ გარდიარეს და ყანთან ჩავიდნეს და ბატონები ავგვარათ შეაბეზლეს და ამისთანას დროს ქალაქის მინბაშისაგან არზა მოლუვიდა ყანესა, რომ არშის ციხე აიღესო და საერისთო ალათანგის მიაბარესო და კიდევ დარბივესო. ეს ანბავი ყანემან იწყინა და ზოგნი კახეთის საბატოს კაცის შვილები ყანის კარზედ იყვნენ ბატონის თეიმურაზისაგან მოჩივარნი და ისინიც მოვრავს გაუერთდენ და ქართლსა და კახეთსზედ გალაშქრება კემწითეს გამოურჩივეს და კიდევ დააჯერეს და ბძანება იქნა და

გალაშქრება შაჰ აბაზ ყანისა მეფეს ლვარსაბსა და ბატონს თეიმურაზსზედ, ლვარსაბ მეფის წაყვანა და კახეთის აყრა და აოკრება ანბავი. დიდის რისხვიანობითა და მრავლის ლაშქრით ყანი ყარაბაღში მოვიდა. რა ეს ანბავი ბატონმან თეიმურაზ გ(ა)იგონა, თავისი დედა ქეთევან დედოფალი და თავისი და ელენე და თავისი ორი შვილი ლევან და ალექსანდრე სხვას მრავლის ფეშქაშითა, სახეწვარი წიგნები ყანს წინ მიაგება. ყანს იამა და დაბრუნება მოინდომა და არც ყიზილბაშთ უნდოდა ეს ლაშქრობა, მაგრა ვინც ქართველნი და კახნი ყანს ახლდნენ, დაუწყეს ყანს ხეყნა, რომ ჩვენი შვილნი და თავები აქ მხველათ მოგვისხამსო, თუ შენს ლაშქარს დაუმარცხდეს რამეო, ყველას თავები დაგვაყრევიეთო; რადგან აქამდისნი მობძანებულკართო, საქართველო ინადირეთო და რომელიც გებრძანების, ისრე გარიგეთო და მასუკან ნადირობითა და შექცევით დაბრუნდითო. კემწითემაც მათი დაიჯერა, ბატონის თეიმურაზის დედა შირაზს გაგზავნა და უკანის დროს რჯულის არ დაგდებისათვის სარჯლით აწამეს და შვილები დაუხოჯავეს. ყანი საქართველოში მიიყვანეს. ვითაც ქართლსა და კახეთში ორგული კაცი ბევრნი იყვნენ, შებმა და ომი ველარ გაბედეს, აყარნენ და იმერეთს გიორგი მეფეს შეხიზნეს და ისიც კარგად დახვდა. ყანი ნიქოზს მივიდა და იქილამ ჯარი გაუძახა და ოსეთი დარბევიდა და გიორგი მეფეს რისხვიანე წინგნი (sic) ჰისწერა: ჩვენი ყმანი თქვენთან მოსრულანო, გამოგვიგზავნეთო, თორადა ჯარს გამოგიძახებთო. იმას დაბალი სახეწვარი წიგნი მოეწერა: ყმას რომ ბატონისაგან ეშინოდესო, ერთგულობაში ჩაიდლებისო. ამათ თქვენგან ეშინიანო, მერმე კიდევ დავითხოვო, აფხაზეთს წავლენო და იმერეთი რომ კიდევ დარბიოთო, ლომის მეტს ვერას იშოვნიანო და ვისაც არ უქამიაო ლომი, ქამოსო, გამუნდიანდებიანო და ესენი თავიანთ ნებით თქვენი ნახვა არ შეუძლიათო. რა ეს ანბავი ყანს მოლუვიდა, მეფეს ლვარსაბს დისაგან საფიცრისა და მოსანდოს წინგნები გაუგზავნა, სარუ ხოჯას კელითა იმერეთს გაგზავნა და ერთი წინგნი მეფეს გიორგის მისწერა:

თუ მეფეს ლვარსაბს ჩვენი თავი არ უნდაო, არ(ც) ჩვენ ეგ გვინდაო. თქვენც ბაგრატიონი კართო, თქვენი შვილი ალექსანდრე გამოგვიგზავნეთო, ქართლის მეფობას მივსცემთო და სარუ ხოჯას ასრე დაბარა—ეს წინგნებო მალვით მეფეს ლვარსაბს აჩვენეთო; თუ წამოსვლა მოინდომოსო, იმ წინგს გიორგი მეფეს ნულარ აჩვენებო. რა სარუ ხოჯა ეშმაკისებრ მცდური ტკბილის ენითა მეფემ ლვარსაბ ნახა და თავისის დის წინგნები მიართვა, ნამეტნავად შეპყვარდა და ასრე მოახსენა: ერთს რასმე ვაგენდობიო, თუ არ გამცემო და არც ცოცხალი ვაგეყრებო. მეფემ სიმართლის გულით ფიცი უბძანა: როგორ იქნების ჩემგან თქვენი გაცემაო. აბა ამისთვის მოსრულვარო, რომ ბატონის შვილი ალექსანდრე წავიყვანო, რომ ყენმან თქვენი სამეფო იმას მისცაო და უჩვენა—ეს მისი რაყამი არისო და ვღირს ვარო, მაგრა რა მინახვიკარ, ასრე შემეყვარებიკარო, მინდა შენთვის თავი ვაწამო. ახლა თუ ეს რაყამი გიორგი მეფეს მივართვა, არამც თქვენ დაგიჭიროსო და თავის შვილს თან ვაგატანოსო და არამც თქვენად უკადრისათ მიგიყვანონო. აწე თუ თქვენ ურუმში წასვლას ვაპბედავთო, მეც თქვენ გამოვყვებო და ამ რაყამს აღარ ვაჩვენებო. ყმაწვილი მეფემ ასრე უთხრა: ახლა რომ ჩვენ ურუმში წავიდეთო და შენ ეგ რაყამი არ მისცეო, ჩვენ რას ვგვარგებ-სო, მგისი მამწერიო სხვასაც ადრე მოსწერსო. თუ სხვა რამ იცი ჩვენი მოსახმარისო, ის მირჩიეთო. იმან ასრე მოახსენა: რომელსაც თქვენ მიბძანებთ, იმას ვეცდებითო. მეფემ ბრძანა, მე ჩემს დას წინგს მივსწერო და შენ ბედნიერს ყაენს არზა მისწერეო რომ უვნებლობის საფიცრის წინგნი გვიბოძოსო. მამა პაპა ჩვენთ ბევრი უმსაკურებთაო კემწიფის ოჯახს ზედანო და არც არა მე დამიშავებთაო, მაგრა ჩემის ორგულის ყმების სიტყვით არ წამახდენს, წავალო. სარუხოჯას იამა და ფიცხლავ ეს ანგები ყაენს მისწერა: რა ყაენს მოახსენეს, ფიცხლავ საფიცრები დაუწერეს და ამანც წონგნები მისწერა და ვითაც ადამ ეშმაკისაგან, ლვარსაბ მეფე სარუ ხოჯისაგან მოტყვებული შეიქნა და წავიდა ყაენსთან. ბატონი თეიმურაზ იქივე დადგა.

მოსვლა მეფის ლვარსაბისა იმერეთით ქართლს ყაენს თანა. რა მეფის ლვარსაბის მოსვლა ყაენს მოახსენეს, ბრძანება იქნა, რომ სოულ ყველანი წინ ვაგეგბნენო, დიდის პატივით ყაენსთან მოიყვანეს. ყაენმან შვილურათ პატივი სცა და მრავალი საიმედო სიტყვანი უბრძანა და იქიდამე აიყარა და გორს მობრძანდა. იქიდამ ქალაქს ჩავიდა, გაღმა გამოღმა ცხეთით ქალაქამდისინ ლაშქარი იღვა. კახეთს გაუძახეს და ოთხმოცი ათასი კობლი (sic) ქართველი, სომეხი და ურია, თავადი და აზნაურნი აპყარეს და მახანდარას ჩასხეს და ზოგნი სხვას ქვეყანას დაჭვანტეს და კახეთი ალექსანდრეს შვილის შვილს იასეს მისცეს, დავით ასლანის შვილი ვექილათ მოუყენეს. ქართლი მეფის დავითის შვილს მეფეს ბაგრატს მისცეს და მეფე ლვარსაბ თავისის მხლებლებით პატივდებით წამოიყვანეს. მოკრავი ყაენისა კარგი ყმა შეიქნა და ყაენს ესრე მოახსენა: მაგდენს პატივს რომ მეფეს ლვარსაბსა ზდებო, მეფეს ბაგრატს აღარვინ მოუდგებისო, ამისივე იმედი აქვთო. კემწიფემ მტრის სიტყვა დაიჯერა. თავისის ყმებით ლვარსაბ მეფე ასტრახათს ვაგზავნეს და ერთი წელიწადი გამოიარა, კახელებმან ბატონი თეიმურაზ ჩამოიყვანეს, ისახან გამოავადეს. კიდევ მოკრავს ყაენისათვის მოეხსენებინა: რადგან კახთ ბატონი თეიმურაზ ჩამოიყვანესო, ქართველნიც ეცდებიანო, რომ რუსები მოიყენონო და ხომალდი გამოუძახონო და მეფე ლვარსაბ ზღვით წაიყვანონო. ამ სიტყვით ყმანი მოაშორვეს, დაუფანტეს

და ბატონი ლვარსაბ გულაბის ციხეში ტყვეთ გაგზავნეს. ყაენი ისპაჰანს მივიდა და მეფის ბაგრატის ჩაფარი მოვიდა—იმერელთ ზემო ქართლი დარბიევსო და ჩვენც გვინდა იმერეთი დაეარბივითო, კემწიფის ბრძანება რა იქნებისო. ეს ანბავი ყაენს მოახსენეს. მოვრავმან დრო დაიცადა და ყაენს ასრე მოახსენა: სიღამდისნი მეფე ლვარსაბ ცოცხალიო, საქართველო არ დაწყნარდებისო. კაცი გაუძახეს, მეფე ლვარსაბ ციხეში დარჩევს და მეფის და ფათმა სულთან ბეგუმ ივირმი დორღულ ფეიქარხანს მისცეს, კახეთს ბატონათ გაგზავნეს და ბატონი თეიმურაზ ურუმში წავიდა ხუთასის კაცითა, ხონთქარსთან კოსტანდილაველს მივიდა, ხონთქარს ლაშქარი სთხოვა. იმან ასრე უბრძანა: ჩვენ და ყაენი ერთრჯული ვართ, იმათზედ ლაშქარს ვერ მოკცემთო.

აქა ხონთქარისა და ბატონის თეიმურაზის სიტყვებანი. ხონთქარმან ბატონს თეიმურაზს მოახსენა: ჩვენგნით ლაშქარს თხოულობ ყიზილბაშსუდნანო, ჩვენ და ისინი ერთის რჯულისანი ვართო და შენ ქრისტიანი კარო, იმათზედ ლაშქარს მოკცმასაო მერჯულენი დავეშლიანო და თუ მუსურმანი შეიქნებო, მაშინ ისინიც ნებას დაგვრთვენო და ჩვენც ლაშქარს მოგაშველებთო. ბატონმან თეიმურაზ ასე მოახსენა: ამდენს ამისთვის ვირჯებო, რომ რჯული არ დავაგდოო და იმათი რჯული არ დავიჭირეო. ახლა რით იქნებისო, რომე თქვენი რჯული დავიჭირო. ეს ბატონის (sic) ნათქვამი სიტყვები ხონთქარს ნამეტნავად ეწყინა და პატივიც მოუკლეს და აღარც ინახვინეს. ბატონი თეიმურაზ ხუთასის კაცით კოსტ(ა)დილაველიდამე შემამწყრალი წამოსულიყო. მესამეს დღეს ხონთქარისათვის მოეხსენებინა(თ). ებძანებინა, ყველგან ჩაფრები გაგზავნეთ, გზები შეუკრანო და ნუ გაუშვებენო. საცა ჩაფრები მივიდნენ, გზები შეუკრეს და საც გზაზედ ჯარი დახვდომოდა, გაელახა და გაეარა და ცოლშვილი სამცხეს ციხეში ჰყოლებოდა. ერთს ერეენის ხანის თაბუნს სულთანს ყაენისაგან გამოეთხოვა, რომ ბატონის თეიმურაზის ცოლშვილის მოსხმა შემძლიაო. ყაენს გახარებოდა და მრავალი წყალობა ექაღებინა.

სიზმარის ნახვა ხორეშან დედოფლისა და იმავე დღეს ახდენა. რომელსაც ციხეში ბატონი დედოფალი ბძანებულა, იმას ქვეშ ბალი ყოფილა. ვარდის ყვავილობ(ი)ს დროს თავისის მზღებლებით ბალში ჩასრულა. იმ ღამეს სიზმარი უნახავს, რომ ბალი გველით აივსო. ყველაკანო ჩემზედ საკბენრად მოიზიდევდენო, მე ციხისაკენ წაუველო და გველები უკან ამედევენო. შე ციხეში შეუსწარო და აერით (sic) ორბნი მოვიდნენო და გველები დაიტაცესო. ადექით, აქ ნულარ დგაკართო, ციხეში ავიდეთო. შვალამე გარდასულიყო, ციხის კარსზედ მისრულიყვენ, ციხონთ კარი არ გაეღო ღამით. გათენებისას ყიზილბაშთ ლაშქარი იმ ბალს დასხმოდეს და ციხიანთ შეტყო და ბატონი დედოფალი ოლთისს ციხეში შეეყვანა და ზედამ თოფი და ზარბაზანი დაეშინა. კოსტანდილაველით მამავალს ბატონს თეიმურაზს ზარბაზნის კმანი გაეგონათ, ასრე ჰგონებოდა, თუ ურუმთ წაგვისხესო და წინ წაგვისწრესო. უბრძანა: ვისაც ცხენს შეძლება ჰქონდესო, დაუძარიო. რა ციხეს ახლოს მოვიდნენ, შეიტყვეს, რომ ყიზილბაშნი არიან, შემოუჭიეს და წაუშინეს ერთმანერთსა და ორგნითვე კარგად ძალ მიცემით და თავკამომეტებით იბრძოლეს, მაგრამ ყიზილბაშნი ამოსწყდნეს და ბატონმან თეიმურაზ გაიმარჯვა და დედოფლის სიზმარი ასრე მალ ახდა. ამ ჟამს კახეთით ბატონს თეიმურაზს ანბავი მოუვიდა, კახნი დანდობილიო არავგზე ამოსწყვიტესო, ყველას თავები დააყრევინესო, მალე მოგვეშველ-

თო. ფიცხლავ აიყარა და ქართლი ჩაირბინა და კახეთს ჩავიდა. რა კახთ გაიგონეს ბატ(ონ)ის მისვლა, ყველანი მიუვიდნენ. ფეიქარ ხან ჭოეთის ციხილამ გარდინხვეწა, ბარდას მივიდა და ეს ანბებები ყაენს მისწერა და ყაენთან ალიყული ხან შამლუ სარდრათ ქნა და დიდის ლაშქრით ბატონს თეიმურაზს გაუძახა, რომ ეგების დაიჭირონ. თავს მოუარეს და არაგვზედ ლაშქარი ჩამოხდა. ბატონი თეიმურაზ საგურამინში მოვიდა და სიმაგრეში დადგა. ალიყული ხანს გაცულის გზა სთხოვა, იმან გზა არ მისცა და ამან შესთვალა: ხვალ კმლით გაივლიო და ბაინდურ ერისთავი ქართლის მეფის ბაგრატის ალიყული ხანთან იყო და ყიზილბაშთ ა(ნ)ბავს ბატონს თეიმურაზს არ აკლებდა. რაც იქნის და იტყოდის, იმავე დღეს მისწერდის.

ომი არაგვზე ბატონის თეიმურაზისა და ალიყული ხანის შამლუსა, გამარჯვება ბატონის თეიმურაზისა. ალიყული ხანს მოახსენეს: ბატონს თეიმურაზს უბრძანებია, ხვალ კრმლით გაივლიო. ხანმან უბრძანა ყიზილბაშთა, ყველამ ცხენი და იარაღი მოიკარგეთო და საცა გამოსასვლელი ფონი იყოსო, მეთოფენი ჩასხითო და ეცადენით—არ წავივიდესო. გათენებამდინ გზები შეუნახეს და რა გათენდა, რაზმი დაწყვეს და ბატონს თეიმურაზს მოელოდეს და გვიან მოვიდა. ჯარი აჩვენეს, მაგრა წინ არ წამოდგნენ და ბატონს თეიმურაზს ერთი კაცი ბაინდურ ერისთავთან გამოეგზავნა, მამეკმარეო და ალიყული ხანს შემახვეწეო, რომ ყაენს ჩვენი სახვეწარი არზა მიგვიწეროსო, ამ ჩემს აოკრებულს მათულში დამაყენოსო, სხვათ კარგ(ბ)ს ნუ მატარებსო. თუ არადა თქვენ ბევრნი და ჩვენ ცოტანიო, რაგინდ სხვაგანც წავიდეთო, მაშინც აქავ უნდა მოვიდეთო, აღარც გაგეცლებიო და არც შემოგებმიო. ეს ანბავი ალიყული ხანს იამა და ბატონს თეიმურაზს კაცი გაუგზავნეს, ყაენსთან არზა სთხოვეს, რომ ჩაფრის კელით გაგზავნონ და ლაშქარსაც ხათრჯამობით ჩამოხტომა უბრძანეს და ყველანი თავთავიანთ კარგებში ჩამოხდნენ და იარაღი შემოიხსნეს. ზოგნი ლოცვაზედ დადგნენ და ზოგნი ქამად დასხდნენ. ზოგთ დაიძინეს. ამისთანას მოსვენებულს დროს ყარაულთ დაიძახეს: უშველეთო, მოვიდა ლაშქარიო. შეიქნა ქარანის ძახილი და მოცხენ კაცის ყვირილი და სიღამდისინ ჯარი შეიყრებოდა, ქართველნი ყიზილბაშთ ლაშქარში გამოერივნენ და შეიქნა ძახ(ი)ლი დაჰკარ დაკარისა და ურუზბუ გიდილარი და ზოგან თოფის სროლაც შეიქნა. მაგრა ყიზილბაშთ თავი ვეღარ დაუჭირეს. საქონლისა და ბარგისა აღარა ინაღლეეს რა. ზოგნი ცხენით და ზოგნი ქვეითათ გაიქცნენ და თბილისს ქალაქს შეიხვეწნენ და ზოგნი არაგვსა და მტკვარში ჩაირჩენეს. ყიზილბაშთ ხანებისა და სულთნების კარგები და ბარგი და საქონელ(ი) ერთ პირათ ბატონს თეიმურაზს დარჩა. თითოს ხანისა და თითოს სულთნის კარავი და საქონელი თითოს თავადს უბოძა და თვითან ალიყული ხანის კარავში ჩამოხდა. საშოარი ასრე გაიფედა, რომ სანახევროთ წამლები არ იშოვებოდა. აქლემი ერთ ამაზად გაისყიდა. ალიყული ხანისა რაც იყო, ყველა ბატონმან თავისთვი დაიჭირა. სხვა ყველა, ბძანა, ლაშქართ დაუყვეს და ასრე ითქვა,—რა ქვეყანა დარსებულაო, ქართველთ ამის უკეთესი გამარჯვება არ უქნიაო. ეს ანბავი ყაენს მისწერეს და ბატონი ბაგრატი ამ საქმეებში ნამეტნავად ავად იყო და ყაენს მირზა დაუდჰაქიმი გამოეგზავნა, მაგრა ვერა არგო რა. რაც ცამალი (sic) მისცა, მოუხმარებელი იყო. ამისთანას დროს რომ ალიყული ხანს და ყიზილბაშთ ამრიგი დიდი მარცხი დაემართა, ურდოს აკლება, ყიზბაშთ ამოწყვეტა, ალიყული ხანის გამო-

ქცევა და მახ(ე)დ ბაგრატიის სიკვდილი, ყველა ავი და ავი ანბეები ერთგან ყაენს მისწერეს და ჩაფარის კელით გაუგზავნეს.

სიკვდილი მეფის ბაგრატიისა და მეფობა მის სშვილს სვიმონს უბოძა ყაენმან და ყარჩალა ხან დიდის ლაშქრით თან გამოატანეს. მოვრავსა და ზურაბ ერისთავს ბატონის თეიმურაზის მტერობას სწამობდეს. ამისთვის მეფეს სვიმონს თან გამოატანეს და ყარჩილა ხანსაც უბძანეს. რომ რაც ქნას, იმათ შეკითხოს. მეფე სვიმონ ქალაქში გააბატონეს და ყარჩილა ხან ბატონს თეიმურაზს ზედ წაიყვანეს. გაუწყრა ღმერთი და ჰგმეს ყაენის პურმარილი, სწვალეს პატრონყმობა, მრავლის სიკეთის მაგიერად იმუხანათეს და ქვეშ ქვეშ დაუწყეს ბირება, ბატონს თეიმურაზს შეჰფიცეს და საფიცარი გამოართვეს და ასრე დაარიგეს: ამა და ამ დროს ლაშქრით მოგვიხეო და რა ცხენს შეჯდომა შეიქნებდისო, მე თვითან ყარჩილა ხანს შუბს შევცემო და მოვკლავო და მერმე რომელი გეპრიანებდისო, ისრე ჰქენითო. ეს ანბავი ბატონს თეიმურაზს მისწერეს. მელტრეს დღეს ანაზღადთ ყარაული დაიძახეს: ზედამენ ლაშქარი გამოჩნდაო. შეიქნა ცხენს შესხდომა და ყარჩილა ხან ბრძანა: ცხენები მზათ დაიჭირეთო და მოვრავს დაუძახეთო. ამის თქმაში მოვრავი შეკაზმული თავისის ჯარით ყარჩილა ხანის კარავს წინ მოვიდა, ცხენით ჩამოხტომა დაჰპატივცეს. ამან თქვა: რა დრო არისო, ლაშქარმან მოატანაო, გამოვიდეს, ცხენს შეჯდესო. საჩქაროთ ცხენი მოჰკვარეს. ყარჩილა ხან გამოვიდა შესაჯდომლათ, ფეხი აუყანდში ჩაჰყო შესაჯ(დ)ოწლად, ამაღლდა. გაუწყრა ღმერთი მოვრავს, თავისის კელით შუბი გვერდში გასჩარა და მიწას დასცა და წაუშინეს და მამაცა და შვილიც მოკლეს ქართველთა და კახთ ლაშქარნი ურდოში შემოესივნეს. ზოგნი დახოცეს და ზოგნი გაიქცნეს. ურდო შეუძრავი და ყიზილბაშთ საქონელი, მორქმა ქონება ცხენჯორი, აქლენი და ბარგი ყველა ქართველთ დარჩა. მეფე სვიმონ ყაენთან წავიდა, ქართლი ბატონმან თეიმურაზ დაიჭირა და ქალაქის ციხეს შემოღვენენ, თაბორით თოფი დაუშინეს და დაბალი ციხე აიღეს. ნარინყალას ვერ შეუვიდნენ. ჭანოას შვილს მოქალაქეს გარსოას ქალაქის მინბაშათვის ასრე შეეთვალა: როსაც ყაენის კარგი ვანბავი (sic) მოვავო, წითელს რასმეს წამოვიხამაო, ციხისაკენ გადრმოვდგებო და მაგრად იყვენითო და ნარინყალას წყალი დაუწყვიტეს და უწყლობამ ციხონათ ძალი უყო და ქალაქის მინბაში და გორელი გორგიჯანაშვილი გიორგი ძმობილინი არიანო. მინბაშს იმასთან კაცი გამოეგზავნა, რომ კარგი დრო არისო, ყაენის ოჯახს ერთი ვალი დასდევო, უწყლობამ ნამეტნავად შეგვალონაო, წყლით რამე გვიღონეო. იმასაც იმავე ლამეს ერთის კაცით ასულიყო და ხას ლარები აღებული ისრევე თავის აღ(ა)გზედ დაეწყო და სარსარავის წყალი მიშვა (sic) და გათენებამდისინ ნარინყალაში ედინა და ჭები და აბ აბრები (sic) აეყსოთ. მეორეს დღეს შორიდამენ დაინახეს, რომ კლდით წყალი გარდმოდის, იწყენეს და კაცი აგზავნეს და წყალი ისრევე დაუწყვიტეს, მაგრა ჩამგდებელი ვერ იპოვნეს და ციხონანი იმ წყლის შოვნით გამ(ა)გრდნენ და ციხე აღარ მოსცეს და ციხიდამენ ორნი კაცი გამოიპარნეს და მოვრავსთან მოვიდნენ და ციხის ანბავი გამოჰკითხა. მათ ასრე მოახსენეს: ციხე ამისთვის არ მოგცესო, რომ ე-ტის მოქალაქეს გარსოა ჰქეიანო, იმა'ა და მინბაშსშვა ნიშანი არისო—თუ ყაენისაგან კარგი ანბავი მოვავო, წითელს წამოიხამაო, ციხონათ ეჩვენებდისო, ამისთვის გამაგრდებიანო და წყალიო გორელმან გორგიჯანამ მოსცაო მინბაშის ძმობილისათვისო. რა ეს გაიგონეს, აღარ გაიქსითხე

გარსოას თავი მოჰკვეთეს და გორგჯიანას კისრით ჩამოჰკიდდეს და ქალაქი და ლაშქარი ჩამოატარეს და იმერეთით ქუთათელი ელჩათ მოსრულიყვნენ, იმათ კარზედ გატარებაში იცნეს და კელით გამოართვეს და იპატივეს. ამასობაში ანბავი მოვიდა, ისახან ყორჩიბაშიო სარდრათ ქნესო და მეფე სვიმონ დიდის ლაშქრით საქართველოს გამოუძახესო. ეს ანბავი ტაბახმელას¹⁾ მჯდომს ბატონს თეიმურაზს მოახსენეს და ფიცხლავ ქართველნი მოიხმო და და კახნი შემოიფიცა თავის ერთ-გულობაზედ, ყიზილბაშის შებმაზე. იქნა რჩევა, მოიხმეს კაცნი ომში ნაცადნი. ზოგთ ასრე არჩ(ი)ვეს, ცხეთამდინ აუშვათო და ზოგმან მალლითა და ზოგმან გაღმა გამო-ღმიდამ დაუშინოთო და სიმაგრე ჩვენ გვექნებისო და კელთოფით ამოგსწყვეტოთო და მოერავემა და ალათანგიმ ასრე თქვეს: თუ მაგას ვიქოთ, ბარათიან(ნი) ჩვენ წაგვივლენო და იმათ მიუვლენო და გზები კარგად იცინათ, დადგორ(ი)ს გზით ლაშქარს წამოუძღვებიანო და წინა უკანას გვიზმენო და რადკან ბევრი ლაშქარი გვახლავსო, ესე სჯობსო, რომ მინდორში ჩავეგებნეთო და ისინი შუბის ომსაო ჩვენ ვერ გავვიძლებენო, რა ერთხელ გატყდებიან, ველარ შემოგვებდვენო.

ომი ალგეთსზედა ისახან ყორჩიბაშისა და ბატონის თეიმურაზისა ქქსა ტით მკედროლისასა. უწინ ქართველთ გაიმარჯვეს და ყიზილბაშნი გაიქცნენ, ნაშოვრის სიკარბისათვის იქნა ქართველთ დამარცხება და ამოწყვეტა. წამოვიდნენ სრულ ერანელნი მცირეს საქართველოს ზედან, დაწყვეს რაზმი მარჯვენ მარცხენანი და წაიყენეს წინ მეთოფენი. ადერბეიჯანის ბეგლარბეგი თავისის ლაშქრით მარჯვენას მკარეს ღელეში მიფარული შეიქნა და აქეთ ქართველნი ომში ნაქებნი ცხენ კეთილნი კაცნი დარჩულნი და სხვა ლაშქარიც უკან აედევნეს, თოფის მოსაწყევამდისინ ნელად იარეს, მერმე ფარები დაიფარეს და შუბები წაიგრძელეს და ცხენქნებით მიუხდნენ და თორმეტმან ათასმან მეთოფემ თოფი დააყარეს. ბრძანებითა მლთისათა ვერა ქნეს რა, მეთოფენი გაიქცნენ და ქართველნი ყიზილბაშის ლაშქარში გაერივნენ და შე(ი)ქნა შუბთა ძვერება, კმალთა და ლახტთა მუზარათზედ კეთქინება და თვითან ბატონი თეიმურ(ა)ზ ერევნის ბეგლარბეგს ამირგუნახანს შეხვდა, ბატონს შუბი შემოსცა და ცხენის გავას გარდასვა და ქართველნი მიეშველნეს, ამირგუნახანს შუბი გაუქრეს, ბატონი ისრევე უნაგირში შეეჯდა და გაჯავრებულმან ცხენ ძრეულად მიუხდა და ისიც მო(ე)გება, მაგრა ბატონი დიად ფიცხელი იყო და სწრა(ფად) შუბი შესცა და იმან ფარი დახვედრა, ფარა გაუტეხა და კელნავიც გაუტეთქა და მკლავიც მოსტება, შუბიც შეამტვრია, ცხენ(ი)დამ გარდმოავდო. ყაჯარნი მოეშველნენ და ქართველნი მიეტ(ე)ვნენ და მრავალი კაცნი დაიხოცნენ და კარგად ეცადნენ ყაჯარნი და ამირგუნა ხან საომართ გაიყენეს, მაგრამ დიდხანობამდი იმავე დაკოდილობით მოკვდა და ზოგთა თქვეს—ბატონობის დომისათვისო შეიღმან თამაზ ყულიხან მჰლამაში მუშო გარევიანო, იმაზედ მოკვდაო და ყორჩიბაში მალღობზედ დროშას ქვეშ იდგაო და ქართველთაო მრავალი მურასა, თავჯი და ჯილა და კმალი ხანჯალი და უნაგირი, რახტი და(ი)ნახეს, დამარცხებისა აღარა ინდოვლეს რა, ნაშოვარს დახ(ა)რბდნენ და ზურაბ ერისთავი და ავთანდილ მოვრავის შვილი ურდოს ზავთის საქნელათ მივიდნეს, რომ სხვათ ნაშოარი არ დანებონ, ყველა თავიანთათვის უნდოდა. ამ რივის ბევრის დომით აირივნენ და ომის გათავება და მტერსზედ გამარჯვება აღარ მოიც(ა)დეს და ადრბეიჯანის ბეგ-

¹⁾ დედანი: ტაბახმელიჰს.

ლარბეგი შაჰბანდა ხან თვისის ლაშქრით გამოვიდა, ქანარის ძახილით, თეთრი დროშაც წინ გაშლილი მოუძღვოდა და მალალის კმით იძახდნენ, რომ შაჰა გელდი, შაჰ გელდო. ქართველის შვილებსაც აძახებდეს ტირილითა, რომ ბატონი თეიმურაზ მოკლესო. ერთგნით ყაენის მოსვლის შიშმან და მეორე ბატონის თეიმურაზის მოკვლის გაგონებამ ან ქართველთ გული გაუტეხა და ნაშოვარიც ბევრი ექნათ და თავიც ველარვინ დაუქირა. იარეს კოყრისაკენ. რა ყორჩიბაშმან სცნა ქართველთ დაბრუნება, იამა და გაგულოვნდა, შაჰბანდა ხანის ომით¹⁾ გაქცეული ყიზილბაშნი მოაგროვა და ქართველთ კოცით უკან აედევნეს, ქართველთ ქვეითნი დაილაღნეს და სიარულისა და წასვლის ღონე აღარ შერჩომოდათ. აღაგალავ ერთგან შეგროვდნენ და სიღამდისინ დაიხოცებოდეს, თავი აღარ დაიხოვეს. ვისაც კელი მიაწვდ(ი)ნეს, მოუკლავი არ გაუშვეს და თვითანც დაიხოცნენ. ყორჩიბაშის ჯარიც წამოეწია, ნახეს, ქართველთ ქვეითთ წასვლის ღონე აღარა აქეთ. იმათ დასაკოცლათ მეტოფენი (sic) უჩინა და რომლის ყიზილბაშის ცხენს შეძლება ჰქონდა, ქართველთ უკან გაადევნა, კოყრის ციხის ძირამდისინ მისდინეს და ღამემაც მოუსწრა. მეორეს დღეს ყიზბაშის ლაშქარ(ი)ც აიყარა და წინ წამოდგა და უწინ მოსვლასზედ ქართველთ მრავალი ყიზილბაშნი დახოცეს, მაგრა ბოლოს ნაშოვრის ღომითა და ერთმანერთის არ დაჯერებითა ქართველნი გაიქცნენ და ხუთი ათასი თავადნი და აზნაურშვილნი, მსახურნი და გლეხნი დახოცეს და ვინც მორჩა, თავისას მივიდა. ქართლი და კახეთი აიყარა და იმერეთს გარდავიდნეს ოთხის გზითა, მაგრა ასეთი ჯრა იყო, რომ თუ არ ძრეილი კაცნი, ვერ გატანდა, ძლივას ოთხს დღეს გარდვიდნენ და ყიზილბაშის ლაშქარი უკან წაეწია და ოთხი ათასი ტყვე იშოვნეს სხვას საქონელსა და ნაშოარს გარდაისათ. ქართლისა და კახეთის მოსავალი ყველა ყიზილბაშთ დარჩათ, საქართველო დასწვეს, დააქციეს და ყოველთვის საქართველოს აობრება ერთმანეთის დაუჯერებლობითა, საშორის ღომით ქნილა, მაგრა მაშინც არ დაიშლიან.

იმანყული ხანის ქალი ანუ ყაფარ ამილახორის ჯალაბი არაშის ციხეში იყო.

ამილახორის და თამარი შაჰაბას ყაენს ცოლათ ჰყვანდა და ნამეტნავად უყვარდა. ყაენის ბძანება მოუვიდა, საერისთოში შედითო და იმანყული ხანის ქალი წამოიყვანეთო და ჩვენთან გამოგზავნეთო. ლაშქარი შეუძახეს. ზოგი ქსნის კვეითა და ზოგი არავითა, შესვლასზედ გზა დაანებეს. რა ციხეს ახლოს მივიდნეს, იმანყულის ხანის ქალი მოსცეს და დაბრუნებაში გზები ჩაუხერგეს და უკან დამენ წამოუშინეს. სიღამდისინ გზებს გახსნიდეს, სამს დღეს იომეს და ძლივას ხეები გზიდამენ გარდაყარეს, ზოგნი დაიხოცნეს და ზოგნი კახეთისაკენ გარდვიდნენ და ზოგთ ამილახორის ჯალაბები წაასხეს, შაჰბანდა ხანი მოკლეს და ყაზახან შირვანის ბატონი ცოცხალი დაირჩინეს და უკანის დროს გააპარეს. ამილახორის ჯალაბი ყაენთან გაგზავნეს და ა(ნ)დუყაფარ ამილახორი ქალაქის ციხით გარდაყარდა და მოკვდა. ცოლშვილი ყაენს მიუხსეს და მეფეს სიმონს ვანჯის ხანი მ(ო)უყენეს და ქართლში გააბატონეს და რა ყიზილბაშის ლაშქარი საქართველოდამ დაბრუნდნენ, ბატონი თეიმურაზ და მოვრავი იმერეთით გარდმოვიდნენ და ქართლის ბატონობაზედ შეიცილნენ ამისის ძალითა, რომ ქსნის ერისთავი იასე და მუკრანის ბატონი თეიმურაზ მოვრავის სიძენი იყვნენ და არავის ერისთვის

¹⁾ დედანში: ომიც.

ქალი ედგა და ბატონს თეიმურაზს მუკრანი თავისის შვილის დათუნასათვის მიეცა. ზოგი ქართლი და კახეთი სრულ ექირა და ზურაბ ერისთავი მეფემ სვიმონ შემოირიგა და მუკრანი მას მისცა და ზოგზოგი სავახტანგო სოფლებიც მას მისცა და მამობა უბძანა და შემოიფიცა და ბატონმან თეიმურაზ უომრათ ქართლი დაანება და კახეთს ჩაივინა და მოგრავე და მუკრანის ბატონი და ქსნის ერისთავი იმერეთს გარდვიდნენ. ბატონმან თეიმურაზ თავისგნივ გაკეთებული ერთი ჩერქეზი საკელათ გიორგი, სიძე იყო ზურაბ ერისთავისა და ის შეუყენეს ერისთავსა და მას ნაპერის ალაგს იორის პირს მამული მისცა და ზურაბ ერისთავს ქალის მიცემას და თიანეთის სამამულეთ მიცემას დაპირდნენ მეფის სვიმონის მოკვლისათვის. ჰგმეს პატონყმობა და შესცვალეს ღმერთსზედ ფიცი. დიდმან დომამ არია და შეიცვალა ქუჩისაგან და ცხვილოსს ამილახორის მამულში თავისი მემკვიდრე ბატონი მეფე სვიმონ მინდობილი ზურაბ ერისთავმან მძინარე მოკლა. იქილამ დაიწყო სირბილი და წავკის ყუ(ფ)ს დედოფალს ჯაჰანბანუ ბეგუმს ყაენის ქალს თავს დაესხა, რაც ჰქონდა, გაცარცვა და დიდის ვებით და კივილით დიღვამამდი წაიყვანა. ბატონის თეიმურაზის კაცი მოუვიდა: ერანის კემწიფის შვილისშვილი არისო, დედოფალს არა შესცოდოთ რამეო. ამაზედ დედოფალი გაცრც(ი)ლი თავისის მკვლელებით ქალაქში მისახეს. ვაი ამისთანის დღის შემ(ს)წრებსა. ქმარ მოკლული, საკემწიფო წართმეული. და თვითან უპატიოთ გაცრც(ი)ლი, პაპის შაჰბაჰ ყაენის სიკვდილის გამგონე და ბიძაშვილის შაჰაფის ყაენის გაკემწიფება და მამის ისახან ყორჩიბაშისა და თავისის ძმების დახოცა ყაენისაგან — ეს ყველა ავი და ძნელი და საზარელ საოცავი ანბებები ყველა ქალაქის ციხეში ერას დღე(ს) გაუმეღადნეს ბატონს დედოფალსა. ნურვისამც ყურს ნუ გაუგონია რომ ბატონმან დედოფალმან გაიგონა ამრიგი მოულოდინელი საქმე რომ ჯჰანბანუ დედოფალს დაემართა.

ეს ანბავი მინაშემან ქალაქისამან ყაენს მისწერა. შაჰსეფი ახალი კემწიფე იყო, ეს ანბავი მისწერეს და ბატონმან თეიმურაზ ქართლი დაიქირა და გორს იდგა. იქილამენ ბატონმან თეიმურაზ თავისი ქალი დარეჯან ზურაბ ერისთავს მისცა, მაგრამე ხორეშან დედოფალს მიცემა არ უნდოდა, ამისთვის რომ თავის შამშობლოს (sic) ამოვლებას იმათგან იყო, მაგრამე ღონე არ იყო, ამისთვის რომ მოგრავე ქართლს ეცილებოდა. თუ ზურაბ ერისთავისათვის თავისი ქალი არ მიეცა, მოგრავეს მიუდგებოდა და ქართლს იმას დააქირავებდა.

ოში ბაზალეთს, ბატონის თეიმურაზისა და მოგრავეს შებმა. ზურაბ ერისთავი ძალზედ ბატონს თეიმურაზს მოუდგა და საომარი ალავე ბაზალეთს გაარიგეს, მოსასვლელს გზებზედ წყალი შეუგდეს რომ საფლობი შეიქნას, მაგრა მოგრავემან იქაურობა კარგად იცოდა, რაზმი ტალახს ააცილა და სხვიგნით მიიყვანა და მოგრავეს ეთქვა: ოში ბატონს თეიმურაზს ვიახლებიო და იმის სიყმაწვილესაო, ჩემს სიბერკაცესაო მასთან გამოვცდიო. მეფის თეიმურაზისათვის შემოეთვალა: ამ ფერს ცხენს შეეჯდებიო, ამა და ამ ფერს კურტაკს ჩავიცვამო და ბატონმაც თავისი ნიშნები გვიბძანოსო. ბატონს მოახსენეს და ამანც შესთვალა და ისრეც შეიკაზმა და მოგრავეზე მიტივას (sic) აპირებდა. ეს ზურაბ ერისთავმან იწყინა და ასრე მოახსენა: კემწიფე კემწიფეს უნდა შეეხასო, არათუ თავის უმცროს ყმასაო. რომელიც ვიბძანებიაო, მაგავე ნიშნებითაო ერთი საჰკაძის ამხანავი კაცი შეეჰკაზმოთო და შეევათო. ასევე ქნეს. ერთი ახალგაზნდა კახი საბატონს კაცის შვილი შეჰკაზმეს და რა რაზმი გაეწყო, ვითაც

ელვა სიჩქარით მოვრავს მიუხდუნეს. მოვრავმან ფარი დახვედრა და შუბი შე-
იმტვრია და გასცილდა. მოვრავმან ცხენი დაიბრუნა და შუბი შესცა. ამანც
ფარზედ შეამტვრია. იცნა მოვრავმან, რომ ბატონი თეიმურაზ არ არის, კიდევ
ფიცხლათ მოუხდა მოვრავს, თავს კმალი სცა, მუზარათი გაუტეხა, მაგრამ გერ-
ში ვერ ააღებინა, მაგრამ ნამეტნავად შეაღონა მოვრავი. მაგრა შეუძახა: ნე-
ტაი იმ ყმასაო, რომ თავის პატრონს ენაცვალოსო. თქვა და ზედ მიუხდა. ვი-
თაც იმ ყმაწვილს მუზარათი არ ებურა, თავს კმალი დაჰკრა და შვა გაუჩხა
და ცხენით გარდმოვარდა. შიეტვიენენ ერთმანერთსა და შეიქნა ძრიელი ომი და
იმ ყმაწვილის კმლის ცემას მოვრავი უღონო შეექნა. თვითან ომი ველარ შეი-
ძლო და სხვათა ომთ უმზერდა. ორგნითვე ძალსზედ იბრძოდენ. ბოლოს გამარჯ-
ვება ბატონს თეიმურაზს დარჩა და ისინი გაიქცნეს და უკან ლაშქარი გაადევ-
ნეს და მრავალი იმერელი დაირჩინეს და ბატონს თეიმურაზს მოუსხეს. ბრძა-
ნება იქნა, რომ ნურვის მოჰკვლენ და თითო ყური მოსჭრან და გაუშვან და
მოვრავი, მუხრანის ბატონი, ქსნის ერისთავი და ზოგნი სხვა საბატოო კაცის-
შვილნი თან გაიტანეს და ხონთქარსთან მივიდნეს. სამი ოთხი საფაშაო სარ-
ჩოთ გაუჩინეს, დიდი პატიენი დასდევს. ყენი და ხონთქარი შულლობდენ ბალ-
დადს ზედან და ხოსროვ ფაშა დიდის ლაშქრით ბალდადსზედ გამოუძახეს. მოვრავი
და ვინც მასთან ქართველნი იყვნენ, ხოსროვ ფაშას გამოატანეს და ბალდადს-
ზედ გაისტუმრეს. რა აზრუმს მოვიდნენ, აზაზა ფაშა ჯალალის შეიქნა და აზრუ-
მის ციხე უკუ(ი)ჭირა. ხოსროვ ფაშა შემოადგა და მრავლის სარჯლით აიღეს
და მოვრავი და ქართველნი ციხის აღებაზედ ნამეტნავად კარგად ყოფილიყვნენ.
ხონთქარსაც ამათის ქების ანბავი მისვლოდა და ასეც მოხსენებოდა: თუ მოვ-
რავი არ ყოფილიყო, ციხეს ვერ აიღებდაო. ხონთქარის და ხოსროვ ფაშის ცო-
ლი ყოფილა და ქრმისათვის მოუწერია: ვეზირ აზამი კარო და სარასჭი-
რიო, მოვრავის ქების ანბავი მოდის და თქვენი არაო. ამისთვის ხოსროვ ფაშამ
მოვრავი, მისი შვილი, მუხრანის ბატონი და ან ვინც ახლდენ, ყველა დახო-
ცა და ეს ანბავი ხონთქარს მიუვიდა, ნამეტნავად იწყინა, მაგრა სიღამდისინ
ხოსროვ ფაშა ბალდადით არ დაბრუნდა, არა თქვა რა. რა მოვიდა, ხონთქარმან
ჰქითხა, სად არის მოვრავიო. იმან მოახსენა—რაფუზი იყო და მოვაკვლევინეო.
ხონთქარმან ბძანა: ჯალათ გელსუნ. მისცეს კელთა და დიდის სარჯლით მოაკ-
ლევიენეს ხოსროვ ფაშა.

ქართლი და კახეთი ბატონს თეიმურაზს ეჭირა, მაგრა ქალაქი არა ჰქონ-
და და დედოფალი და ქართველნი და კახნი ზურაბ ერისთვისათვის აენი იყ-
ვნენ და დედოფლის ნებართვით ზურაბ ერისთვის სიკვდილი გამოარჩივეს. ზუ-
რაბ ერისთავმან თავისი მემკვიდრე ბატონი მოკლიო, უსაცილოთ თქვენც მოგ-
კლავსო და ქართლსა და კახეთს თვითან დაიჭერსო და რა ხოსროვ ფაშა დაბ-
რუნდებისო, მეფის სვიმონის ბიძა ყენის ყულარალასიაო და სისხლს არ შე-
გვარჩენსო. მაშ ასე სჯობსო, ზურაბ მოვკვლათო და თავი ყენს გაუგზავნათო
და მეფის სვიმონის სიკვდილი იმას დავაბრალოთო და ქართლის მეფის სისხლი
და ერანის კემწიფის რისხვა ამით ავიცილინათო. დააჯერეს ბატონს თეიმურაზს
და საფურცლეს დაჰპატიჯეს და უღალატეს და სუფრაზე ერისთავი ზურაბ მოკ-
ლეს და საერისთოში შეეს(ი)ვენეს და ბატონის შვილი დარეჯანა გორს მიიყვანეს
და იმერ(ე)თის მეფის გიორგის შვილს ალექსანდრეს მისცეს. ხოსროვ ფაშა ბალ-
დადსზედ წამოსრულიყო, ამისთვის მეფის სვიმონის სისხლის აღებას არ აჩქარდეს

და ეს ანბ(ა)ვიც ეზოვიდა—როსტომ ხან ხოსროვ ფაშაზედ გიმაჯგვაო (sic) და ურუმის ლაშქარი დაბრუნდაო. გვიჯობსო, რომე ზურაბ ერისთვის თავი ყაენს გაუგზავნოთო და თავი ვიმაართლოთო. ამით ეგების კემწიფე დავეიტკებსო. დაუჯერა ბატონმან თეიმურაზ და ზურაბის თავი ყაენს გაუგზავნეს და ასრე არ-ზე მისწერეს, ვითაც მეფე სვიმონ ნათესავი იყო ჩვენისო და კემწი(ფი)ს ბრძანებით თავის სამკვიდროზედ ბატონობდა. ამ თავისმან ყამმა უღალატა და მოკლა და ჩვენს გვართ წესია, რომ ერთმანერთის სისხლს მოვეკითხავთო, ამისთვის მოვჰკალთი და თავი კემწიფი(ის) კარზედ გვიახლებიათო. ეს ყაენს იამა და ქართლიცა და კახეთიც ბატონს თეიმურაზს მოსცეს და ხალათი და რაყამი გამოუგზავნეს. ეს რაყამი და კალათი ასეთს დროს მოუვიდა, რომ მეფის აღექსანდრეს ქორწილი აქონდა და შექნეს ნამეტნავად სიმკიარულე და ზოგთ ქართველთ ეწყინა ამ ანბავზედ. ბატონმან თეიმურაზ კარგი ფეშქაში მოიკარგა და ჩოლაყასშვილის რევაზ საკლის უხუცის კელით შაჰსიფის ყაენს გაუგზავნა, მაგრა კახნი ქართველთზედ ამაყობდეს და კმლით დაქირულს ეძახდეს, უპატიოთაც ეპყრობოდეს¹⁾ ქართველთ გული გაავებოდა და ბატონის თეიმურაზის ბატონობა არ უნდოდათ. გზასა და ღონეს რასმეს ეძებდენ და ბაღდადის ლაშქრობაც მოიშალა. ყაენი დაბრუნდა.

აქა ანბავი როსტომ მეფისა, დავით მეფის შვილისა რომ უწინ ხოსროვ-მირზა ერქვა. მეფის ბაგრატის ძმა იყო და მეფე სვიმონ ბაგრატის შვილი იყო და მრავლის სამსახურითა კელ გამამავლობით ყაენმან ყულარალასობა მისცა და ისპანის მოვრაობაც აქონდა. ქრონიკონსა სამსცამეტსა შაჰ აბაზ ყაენი მახანდარას მიიცივალა და ისფ(ა)ჰ(ა)ნს როსტომ მეფის ცდით შაჰ სეფი ყაენი გაკემწიფედა და ქართველთ დრო დაიცეს და უპატრონობა თქვეს და ერანის საქმე როსტომ მეფეს ეკითხოდა. რადგან ხოსროვ ფაშა ერანზედ წამოვიდა, ძმისწულის მეფის სვიმონის სისხლი აღარ ახსენა და ასრე თქვა: იმას ვეღარ გავაცოცხლებო, ჯერ ხოსროვ ფაშა გავიცალათო და მერმე სვიმონ მეფის სისხლ(ს) მოვეკითხავო. აღარ აჩქარდა და ბაღდადის ციხის მისაშველებლად წავიდნეს. იპრიანა ბრძანებამან მღ თისამან, როსტომ მეფემ ხოსროვ ფაშაზედ გიმაჯგვა და ურუმის ლაშქარი დაბრუნდა და ყაენი ბაღდადს მიბძანდა და იმანყული ხანის ძმა დაუდ ხან ყარაბაღის ბეგლარბეგი უქკო და ამაყი კაცი იყო და ყაენსაც როსტომ მეფის გულისათვის მეჯლიშიდამენ გაეგდებინა და ეს ჯავრი დაუდხანს ვერ მოეთმინა. ამისთვის დაუწყყო თეიმურაზ მეფეს მოციქულობა დაუწყყო (sic). შეიფიცნეს და აღრბეყანის დაქირვა მოინდომეს. ასრე გაარიგეს, რომ უწინ ყაჯარის თავნი კაცნი დახოცონ და მას უკან სხვათ კელი მიჰყონ. უწინ შვიდასს ყაჯარს თავი მოჰკვეთეს და ქართველთ, იმერელთა და კახთა განჯა, ბარდა და ყარაბაღი დარბივეს.

ბატონმან თეიმურაზ განჯა ყარაბაღი დარბივა. ბატონმან თეიმურაზ ყარაბაღის დარბევა მოინდომ(ა). ლევან დადიანი ოდიშის ლაშქრით, მეფე აღექსანდრე იმერეთის ლაშქრით, მესხთ თავადნი და აზნაურნი, ქართველნი და კახნი სრულ შეიყარნეს და განჯა ყარაბაღი არ(ე)ზამდისინ დარბივეს და ააოხრეს. ბატონი თეიმურაზ ბარდას იჯდა და განძასარის სომეხთ კათალიკოზი დიდის ჯარით და ფეშქაშით ბატონს თეიმურაზს მოუვიდა და ასრე მოახსენა: კონ-

¹⁾ დედანში: ეპყრობოდეს.

თქარი და ყენი აშლით არიანო, დრო ამის უკეთესი აღარ იქნებისო. შვიდის საქართველოს ლაშქარნი თან გახლავსო, ორმოცს ათას მეთოფეს მე მოგისხამო, ამავე ფეხსზედ თავრიზს მიბძანდიო და შვიდს დღეს თავრიზი დაარბევინეთო და შვიდის წლის ჯამაგირში ლაშქართ უანგარიშეთო და სიღამდისინ ყენი ლაშქარს შეყრიდესო, აღრბეჟანის ბატონები გამოსცვალეთო, ყველგან თქვენი ყმანი დასხითო და მე კონთქართან გამგზავნეთო, იმისგან ლაშქარს მოგაშველებო. თუ ყენი წამოდგესო, შევებათო და ისინი ქართველთ ომს ვერ შესძლებენო, ამისთვისაო რომ ქართველთ გასაქცევი გზა შორ აქეთო, თუ გაიქცევიან, იციანო, რომ ვერ გაწევენო, გზაზედ დახოცენო. მაშ გაქცევის ფიქრი არვის ექნებისო. ძალმიცემით დაიწყებენ ოქსა და ბოძოლასაო და გამარჯვება თქვენ დაგრჩებისო და მთავარ კემწიფეთ გაკურთხებთო და საქრისტიანო შენით დაიხსნებისო და გაძრიელდებიანო.

ეს ბატონმან შორ დაუქირა და ასრე უპასუხა: ჯერ ყარაბაღი დამიქირავსო და შირვანს ჩემის ყმის შვილი ბატონობსო. ამ ზამთარ ქართლს მივალო, კონთქარს ფეშქაშს გაუგზავნიო, ჯარს შევასვენებო და გაზაფხულსაო უფრო დიდის ლაშქრით წამოვალო. კათალიკოზმან შეატყუა და თავისის ენით თქვა: კოკი გულეო (sic). ბატონმან შეუტყო, თუ რა თქვა, გაიციანა და ასრე უთხრა: შენცა და დაუთხანასაცაო თან წაგიყვანო, გორს მივალო. ლაშქარი საშოვრით საესე თავისს მივლენო. კიდევ ბერმან გაცხადებით მოახსენა: ძროხა ცხვრისათვის დადიანი და იმერელი მეფე არ წამოგესხაო, ქართლსა და კახეთშიაც იშოვნდიო და ერანის კემწიფე აგდენს როდის გაცლისო, რომ შენ მეორეთ კიდევ ამრიგი ლაშქარი შეიყარო. დღეს ხელობით ლაშქარს მოგინდუნებენო და ცხვრისა და ძროხის მაგიერად ტყვეს წასხმენო. არ იქნა, ბერს არ დაუჯერა რა, განჯიღამ აიყარა და დაუდ ხან ცოლშვილითა და ყოვლის მისის ბარგითა და ქონებითა და სომეხთ კათალიკოზიცი თავისის სალდრის მორთულობით გორს მოასხა. დადიანი და მეფე აღექსანდრე და მესხთ თავადნი აღხინა და ვარიანის ქალა და გორის ნეთის წყარო ანადირა და კარგად შეაქცია და ყველას მრავალი საჩუქარი მიართვა და გაისტუმრა და განჯის მორჩივარი ყენის კარს ჩავიდნეს. დაუთ ხანის ორგულობა, ყაჯართ ამოწყვეტა, ბატონის თეიმურაზისაგან განჯა ყარაბაღის დარბევა და ახზრება, დაუდ ხანის ქართლში წაყვანა—ყველა შაჰ სეფი ყენს მოახსენეს. გარისხდა და იმანყულიხან დაუდ ხანის ძმა შირაზის ბატონი თავისის შვილებით მოახსმევინა და ზოგი დახოცა, ზოგს თვალები დასწვეს.

შაჰ სეფი ყენმან დაუდ ხანის ჯავრით მიხი ძმა იმანყული ხან შვილებიანად დახოცა. დაუთ ხან იმანყული ხანის ძმა იყო, ყენს უმუხანათა, ყარაბაღი დარბევინა და თვითან ურუმში წავიდა. შაჰ სეფი ყენმან იმანყული ხან შვილებიანთ დახოცა და დაუდ ხანის შვილები დაახოჯა. ვერც ურუმში იშოვნა პატრიცი(ი) თავისის ამაცობითა და უბრალოთ ძმის ოჯახი მოსთქარა. ძველითგან ნათქვამია—თავისის ბატონის ორგულს კარგი არ დაემართების, თუარ ბატონისაგან მრავალგვარად უსამართლოთ ძალ დატანებული არ იყოს და ბატონის თეიმურაზსაც გაუწყრა ყენი და საქართველო მეფეს როსტომს მისცა და საჰკაძე როსტომ ხან ერანის ლაშქრით თან გაატანეს და ქართველნი რომ ყენს ახლდენ, რომელიც სთხოვა, თან გაატანეს. უწინ ამილახ(ი)რი(ი) ბეჟან, ქსნის ერისთავი ზალ, თვალდამწვრისშვილი დავით თავისის შვილებითა, ფანველის-

შვილი ბახუტა და როინ ჯაგლაკი, მაჩაბელი თამაზა, ციციშვილი პაპუნა, თურმანბეგ თურმანიძე, იმერეთის ბოქალუა უბუცესი ჩხეიძე თეიმურაზ, ბარათა-შვილი ჰსანბეგ და მელიქ სადათ, სომხითის მელიქი ათაბეგ თავისის ძმებითა, კახი ედრონიკაშვილი ოტია, კახაბერი, ელიზბარ სვიმონისშვილი, დემეტრე და როინ ფანველისშვილი წინ გაგზავნეს და სომხითის მელიქს საქართველოს თავადებთან წიგნი მიაწერიან, ასრე რომ თქვენი საც(ვ)ეწარი არზა ბედნიერს ყაენს მიეართვი, იამა და შეგიწირა და თქვენსავ მემკვიდრეს ბატონს თავის ყულარალას მეფეს როსტომს მიგცა და თავიოზის ბეგლარბეგი როსტომხან სპასალარი ერანის ლაშქრით თან გამოატანა და მ'ლთისა შეწევნით საშემოდგომოთ ჩვენც მოსულნი ვართ. ბატონი თეიმურაზ დიღვაშ იღვა. ასრე მოახდინეს, რომ წინგნები კელში ჩაუგდეს და ფანველის შვილს რომ წინგნები მოჰქონდა, გზაზედ დააქირვინეს და ბატონს მოჰგვარეს და წინგნები გამოართვეს და წაიკითხეს და ვისთანაც ეწერა ამ წინგნების ანბავი, კახთ ყველას შეატყობინეს, რომ ბატონს თეიმურაზს ამისთანა წინგნები კელშიდ ჩაუვარდაო. ამ წინგნებზედ ქართველნი დაფრთხენ და აღარვინ მოვიდა იოთამ აწილახორის მეტი და როსტომ მეფე ყარაბაღში შემოსულიყო. ომი აღარ მოკდა, დიღვაშით აიყარა და გორს მივიდა. ქართლის ლაშქარი აღარც იქ შემოეყარა და იმერეთით მოშველებას ელოდნენ. დადიანი ჩამოსდგომოდა, ვეღარც ისინი მოეშველნეს. ამისთანაზეა ნათქვამი: ვისაც ბედი გაუაუღებისო, ფაფა კბილებს დაამტკრევსო. გორს ანბავი მოუვიდა, ერანის ლაშქარი აღჯაყალს შემოვიდაო და ბარათიანი სრულ მიუეიდნესო. ბატონი თეიმურაზ გორით აიყარა და ქვიშხეთს მივიდა. როსტომ მეფე ერანის ლაშქრით ქალაქში შემოვიდა და უფროსი ერთნი თავადნი მიეგებნენ და ბატონის თეიმურაზის ულაშქრობა მეფეს როსტომს მოახსენეს. ქალაქით ორი ათასი ცხენკეთილი კაცი დარჩივეს და ქვიშხეთს გაუძახეს, რომ ბატონს თეიმურაზს დაესხან. იმათაც შეეტყო და ჯალაზნი და ბარგი წინ გაესტუმრებინა და თვითან სახმარის კაცებით უკან ასდევნოდეს და მდევართაც ზოგთ ცხენები დავარდოდათ. ცოტა ვინმე წამოსწოლდნენ და ომს დარიდებოდნენ, უკან დაე(ა)რდნილის კაცისა და ბარგისაგან ეშოვნათ, გორს მეფეს მოართვეს და ბატონი თეიმურაზ იმერეთს გარდვიდა და ქართლი ყიზილბაშით აქუსო.

ქკს ტივ გორის ციხე ააშენეს, საქართველო მეფეს როსტომს მიაბარეს.

გორის ნაციხვარი ზომით ლაშქართ დაუყვეს და ოცს დღეზედ ააშენეს, გაათავეს და ნურის მინბაში მესხი მუსლიმბეგ მახანდარის შეიოფებით მცველათ შეაყენეს და ქართველთა თავადნი და აზნაურნი სრულ მიუვიდნეს და როსტომ მეფეს ფეხს აკოცეს ციციშვილის ფარსადანის მეტი და იმას სარდლისა ეწინოდა, ამისთვის რომ ძველით მტრობა აქონდათ. ეს სარდარმან იწყინა, საციციანოს ლაშქარი გაუძახა, დარბევინა და მრავალი ტყვე მოასხეს. ეს როსტომ მეფემ იწყინა და სარდარს კაცს მიუგზავნა: თავად საქართველო აობრებული არის, რაც დარჩომილა, იმასაც თქვენ ამიობრებთო, მამ მე რისილა ბატონი ვიქნებო. ამაზედ დამდურდნეს და ორთავ ყაენს არზა მისწერეს და ყაენისაგან ბრძანება მოუვიდა—სარდარი თავისის ლაშქრითაო ვანის ციხეზედ წავიდესო და შირვანის ბეგლარბეგი ყარაბაღის ლაშქრით როსტომ მეფის ქეშიქში დადგესო. რა სარდარი საქართველოს გაეცალა, ფარსადან ციციშვილი და ან სხვანი საცა დახიზნულიყვნენ, ყველანი მოვიდნენ. დაიწყეს აშენება, ხენა, თესვა.

მოხელენი გამოსცვალეს და თან მოყოლილი თავადთა და აზნაურთა თავიანთ მამული უბოძეს. შექნეს ვაზრობა(ა), დაიწყეს რჩევა, ეძებეს სამოყვროთ ლევან დადიანი და გაუგზავნეს მოციქულები და საქართველოს სადედოფლოთ და მისი მარიამ, დედათა შიგან ნაქები. სათხოვნელათ მოციქულები წავიდნეს და იმათაც იამა და მოსცეს.

აქა როსტომ მეფისაგან ლევან დადიანის დის მარიამის თხოვნა სადედოფლოთ. რა თბილელი მივიდა, ლევან დადიანსთან დის მარიამის ქართლის სადედოფლოთ სათხოვნელათ, ნამეტნავად იამათ. ნება დართვეს და ნიშანი მიირთმიეს და მოციქულნი მადრიელნი დაბრუნდეს და ეს ანბავი მეფეს როსტომს მოუტანეს და მეფემ ყენს ჩაფარი გაუგზავნა და დადიანის მოყვრობა კემწიფეს გააშინჯვინა. მისგან ბრძანება და საქორწილო მოუვიდა, რომე კარგი გიქნიაო და შირვანის ბეგლარბეგი ფარუხან გორს მოვიდა, ყენის ნაბოძები საქორწილო ლევან დადიანს გაუგზავნეს და დრო და პაემანი სთხოვეს, რომ ქორწილი როდის უნდა იქნას. დადიანს პირობა მოეწერა— ამა და ამ დროსაო დიდის ლაშქრით იმერეთს მოვალო, თქვენც მანდიდამენ ლაშქრით წამოძანდითო, საჩხეიძოშიგან ერთგან შევიყარნეთო. რა ეს ანბავი როსტომ მეფეს მოუვიდა, ყოველი რამე გაირიგა და დიდის ლაშქრით წავიდა. იქიდანმენ დადიანი მოვიდა დიდის ლაშქრითა. და თავისი და მარიამ დედოფალი უწინვე მთას გარდმოიყვანეს. მეფე სურამს იღვა. კაცი მოუვიდა— დადიანი(ი) დიდის ლაშქრით საჩხეიძოში მოვიდაო და მეფე გიორგი ჯორჯედ მჯდომი ცოტას კაცით დადიანის ლაშქრის გასაშინჯავად მოვიდაო, რომ მაღლით დახედოსო. ყმათ უმუხბანათესო, გამოსცესო და ლევან დადიანს აცნესო და დადიანი ლაშქრით მზას დახვდაო, მეფე გიორგი დაიჭირაო და სხვანი წაუვიდნენო და ზოგნი მეფესთან დაირჩინესო. ეს ანბავი ბატონისშვილს ალექსანდრეს მოახსენესო და (ი)მერელნი მასთან შევიყარნესო და მეფეთ აკურთხესო და მეფე გიორგი ორს წელიწადს დადიანს ჰყვანდა. სახსრათ მისცეს მურასა გვირგვინი, მრავალი ოქროსა და ვერცხლის ქურქელი, თვალმარგალიტთ მურასა იარალი და ნაპირის ალაგნი ქილაძენი და მიქელაძენი და რაც ჩხარში ვაქარნი ესახლნეს სომხები, რომ დადიანმან რუხის ქალაქი იმაებით ააშენა, მეფე დაიხსნეს. ქუთათის მოვიდა. ასრე სუბუქათ მეფის თამაზად წასვლამ ლეტიმერითი (sic) მოსთხარა. რა ლევან დადიანი ცოცხალი იყო, იმერელნი ამ საქმით დაჩაგრულნი იყვნენ. ამისთვის უნდა დიდმან კაცმან მცირე და თავის უკადრისი საქმენი თავის ნებით არა ქნას.

იქივე როსტომ მეფის ქორწილის ანბავი დავიწყოთ სათქმელათ. აქეთგან ქართველნი წავიდნეს დიდის ლაშქრითა გამოჩვენებით და იქიდან დადიანი მოვიდა დიდის ლაშქრითა და მოკაზმულობით. იმერეთში ერთგან შევიყარნეს, ერთმანერთს მრავალი კარგი ლხინი აჩვენეს და მრავალი საჩუქარი მიართვეს და მოირთმიეს და ორმოცდაათი ათასი მარჩილი შაჰსეფი ყენს გამოეგზავნა ლევან დადიანისათვის. ის მიართვეს და (წე)ლიწადში ათასი თუმანი ჯამაგირი გაეჩინა დადიანისათვის. ამაებს უმრავლეს როსტომ მეფემ მიართვა და დადიანსა და ოდიშერთ ბერთა და მღრდელთა, თავადთა და აზნაურთა და კარის მოკელეთა და გამრიგეთა და მოსამსახურეთა, დიდთა და მცირეთა, ყველათ თავიანთ წესითა და შეფერებითა მიართვეს და იმათაც ასრე მართვეს და კარგის წე-

სითა და კემწითურის ზითითა და მორქმა სიმდიდრით კარგის თავადთა და აზნაურ შვილების მხლებლებით, მს(ა)ხურით, გამღლებითა და მოახლებითა ყველანი) დაკაზმულნი საკემწითო გათავებულის იარაღითა და მოკაზმულობით მზე შავის ზღვით ამოსრული მარიამ დედოფალი ქართლისაკენ წამობძანეს. მაყრათ გამოატანეს ეფისკოპოსნი მათნის ქვეყნისანი, გურიელი მეფეთ თქმული მეყვისი თავისის თავადებითა და აზნაურ შვილებითა. უფროსნი და სახელდებულნი ოდიშერნი თავადნი თან იაკლენ. დადიანი ოდიშს წაბრძანდა, მეფე გორს მიბძანდა. ექვს თვეს ილხინეს და ნადირობას შეექცნენ. მიცემით გააკარეს და გორით ქალაქს ჩავიდნეს, იქიცი ალხინეს და ანადირეს. ხან მეფესთან იყვნენ და ხან თავადნი დაჰპატიჯებდნენ. ყველანი ძღვენსა სძღენიდეს და ფეშქაშს მიართმიდეს, აჩუქებდეს. გურიელმან და ან სხვამ მაყრებმან მეფეს კაცი მოუგზავნეს და დაეთხოვეს. მეფემ უბრძანა ყველას თავისი შესათერისი ცხენი, იარაღი, მოფენილობა და შესამოსელი, კარავები, ოქროსა და ვერცხლის სუფრის იარაღი, მურასა კმალი და კანჯლები, ჯიღები და ოქროს უნაგირი და ლავგები, საღვინე თუნგები ვერცხლისა და თასები ოქროთ მოქედილი, კულა, ძაბრი და ჰაზარფეშა, ნაქსოვები ფრანგული, ურუმული და ყიზილბაშური, დიბები და სარტყლები, ოქროქსოვილის დოღბანდები, ქამარი და დაშნა. გურიელს*) ოქროსი და სხვათ ვერცხლისა, თორმეტი ყათარი ჯორი, ოცდაშვიდი ბედაური ცხენი მიართვეს და მეფე თვითან ალამდისინ თან ვაჰყვა და კოლბაურის გზით გაისტუმრეს. მეფე გორს შებრუნდა.

როსტომ მეფეს საქორწილოთ მიმავალს დათუნა ერისთავი სურამი(თ) დაუბრუნდა ამისის შიშით, რომ მისს ძმას ზურაბს მეფის როსტომის ძმისწული მეფე სვიმონ მოეკლა, წახდენასა და სიკვდილს მოელოდა და სისხლის მოკითხვასა ელოდა და ზოგს კაცს ქრისტიანობის რჯულისათვის ბატონი თეიმურაზ ერჩივნათ და თემის აშლას ცდილობდეს და დათუნა ერისთავს ასრე დანახეს, მეფე ცოცხალს არ გავიშვებსო და შეაშინეს. ღამით აიყარა და საერისთოში მივიდა და იქიდან ბატონს თეიმურაზს კაცი უგზავნა და გარდმოსვლას შეეპატიჯა. ვითაც ამისი ძმა ზურაბ ერისთავი ბატონს თეიმურაზს მოეკლა, ამისთვის მოტყუება ეგონა და აღარ ენდო. ეს ანბავი როსტომ მეფეს მოახსენეს. დიდის ლაშქრით მეფე მუკრანსში მივიდა და დათუნა ერისთავს დაუწყო მოციქულობა და ფიცით მოინდო და უგნებლობა უბრძანა. მაგრა ყანთან გაგზავნა(ს) და ისრევე პატივით მოყვანას დაჰპირდა. რა მოვიდა და მეფე ნახა, დიდი პატივი დასდვა, მაგრა მეჯლისშიგ მჯდომი კმალს არ შემოიხსნიდა. თავად არც მეფე ენდობოდა. მერმე ბატონს თეიმურაზსთან რომ კაცი გაეგზავნა, დაბრუნებაში ის კაცი დაეჭირათ და ბატონის თეიმურაზის მონაწერი წინგნები კელში ჩაუვარდა და ეს დავით ერისთავმან შეიტყო და გაპარვა მოინდომ(ა). ესეც მეფეს მოახსენეს და აღარ დააცალეს და იარაღისა და კმლის შემოხსნას შეეპატიჯნეს. იმან შორ დაიჭირა, არ შემოიხსნა. ძალათ წართმევა შეეკადრნეს. უწყინა და ხანჯარს კელი წაიკრა. ზოგი მოკლა, ზოგი დაჰკოდა. ეს მეფეს მოახსენეს. მეფემ უბრძანა — წაუშინეთო. დაუშინეს და დავით ერისთავი მუკრანში მოკლეს.

სიკვდილი დავით ერისთავისა მეფის როსტომის ბრძანებით მუკრანშია ქკს ტით. რა მუკრანში დათუნა ერისთავი მოკლეს, ლაშქარი საერისთოში

*) დედ. : ქორიგლს.

შეუძახეს. ღუშეთი, ბახალეთი, საშაბურო, არაგვისპირი და გარემე ამათი დასწვეს, დარბივეს. მეფე რვას დღეს ღუშეთს იღვა. საღამოთ გათენებამდისნ ყოველგნით მოკდომა და ბრძოლა იყო. რა გათენდის, კაცს ველარსად იპოებდინან. მოხდომაში რა ჯარი მიკრფის, ვითაც ეშმაკნი დაიკარგვიდეს და საერისთოს უფროსნი კაცნი შეკრფეს და ზალ გააერისთვეს. ბატონი თეიმურაზ იმერეთს იყო და ქსნის ერისთავი იასე მას ახლდა და ზალ ერისთავს კაცი გაეგზავნა და საფიცრის წიგნებ(ი) მიერთმევენა და ჩამოსვლას შეხვეწოდანა (sic) ეს ანბავი იქივ საერისთოში მეფეს როსტომს მოახსენეს და ბატონის თეიმურაზის მოსვლასაც იტყოდეს. მეფეს მოახსენეს—ეს ალაგოთ ამათთვის კარგად დაცდენილი არისო, მოვრავზედ აქ გაიმარჯვესო და ჩვენს ლაშქარსაც იმათი ურჩევნიანო. აქედამ გვიდ(ე)თო, ან გორს მიდითო და ან ქალაქს ჩადითო. მეფემანც დაუჯერა, აიყარა და ტინ(თ)ის გზით

აქა ტინთის გზაზე ზალ ერისთავის დახვდომ(ა), თავ(ი)ს ბატონს მეფეს როსტომს წინ დახვდომა. მეფე აიყარა და ფიშხანა ტინთის გზით საბურდიანზე წავ(ი)დნეს. რა ბახალეთს გამოსცილდენ, რა ტყეში შემოვიდნეს, უფროსი ერთის თავადების ბარგი ურმით ჰქონებიათ და საერისთოს ქვეითნი ტყეში დამალულნი ყოფილან. გამოსცივნიულან, ურმები ჩაუჩხეს და გზა შეკრათ და ალაგ ალაგ ტყით ეკლთოფი დაუშინეს და მანამდისნ გზას გახსნიდენ, მრავალი ნაენები ქნეს და ურმები გზიდამ გარდაყარეს. მეფე და ჯარი საბურდიანოს ჩამოვიდნეს. ეს ანბავი მოუვიდა—ქსნის ერისთავი იასე ქურდობით მოჰპარვიათ და ზალ ქსნის ერისთავი მოუკლავსო და ისევ იასე იმერეთს გარდასულათ. მეფემან წინგნი გასწერა და ყველგნით ლაშქარნი მოიხმო და იასე ერისთავი მოსრულიყო კიდევ და ერისთავზედ გაუძახეს. სხვა ანბავიც მოვიდა, რომ ბატონმან თეიმურაზ ქართლი ჩაიარა და კახეთს ჩავიდაო. მაგრა გზაზედან მუკრანის ბატონმან ბახ(უ)ტამან და იოთამ ამილახორმან ნახესო და საფურცლეს წყალს გავიდაო, კახეთს ჩავიდაო. ამაზედ ლაშქრობა მოიშალა და ყენს ჩაფარი გაუგზავნეს და ეს ანბავი მისწერეს. ამ დროს სულთან მურად ხონოქარი ერევანზედ წამოვიდა. ყენი იმის ფიქრში იყო, როსტომ მეფეს ყური არ ათხოვეს. ამ დროს კიდევ ანბავი მოვიდა: წუხელის ბატონი თეიმურაზ მუხრანში გასრულათ და თავთავის უფროსმან კაცებმან ცოლშვილნი ციხეში შექოასხესო. თავაკათ დიად კარგად იყენნო. ზეიდამ ჩვენ თოფები დაეყარეთო და ქვეით გორელებს ვერ შემოუვიდნესო. რომლისაც გზით მოვიდნენო, დაუშინეთ და დაგვარუნეთო, ვერა დაგვაკლეს რაო და ვერცარა იშოვნესო და ჩვენ ხუთი კაცი მოუკალითო და იცდა შვიდი ცოცხ(ა)ლი დავირჩინეთო, გათენებამდისნ გვებრძოლესო და გიორგი გორგიჯანაშვილი თავის სახლში დაიკ(ი)რესო და წაიყვანესო. ზედამენ თოფით იცემებოდესო, იქ ველარ დადგენნო. იკორთას მივიდნესო და გზაზე რაც ძროხა და ცხვარი ნახეს, წასხესო. რა ეს ანბავები მინბაშსა და გორელებს მოეწერა, ჩაფრის კელით ყენს გაუგზავნეს და მეფემ სომხითისა და საბარათიანოს ლაშქარი შემოიყარა და გორს მივიდა და ქართლის ლაშქარი იხმო და იმათაც შეიტყვეს მეფის მოსვლა.

აქა ომი არცევისა, ბატონის თეიმურაზისა და მეფის ლაშქრისა. მეფის ლაშქარმან გაიმარჯვა, ბატონს თეიმურაზს იახლენ კახნი, ორნიც ერისთვები, მუხრანის ბატონი, ამილახორი იოთამე, იკორითთ არცევს ჩამოვიდნეს. მეფე გორით არ დაიძრა და ლაშქარი გაუძახა. ისინ(ი)ც მხას იყვნეს, რაზმი გარიგეს. ესენიც რაზმწყობილნი მივიდნეს. შექნათ ძალზედ ომი, წაუშინეს ერთმანერთსა და შეიქნა ძგერება და ორგნითვე ძალმიცემით იბრძოლეს, ამისთვის რომ აქეთი ლაშქარი მეფის ერთგულნი იყვნეს და ორგული არვინ ერია და ასრევე იქით ლაშქარი ბატონის თეიმურაზის ერთგულნი იყვნენ. ამისთვის ორგნითვე თავგამომეტებით ომი გარდიხადეს. გამარჯვება როსტომ მეფის ჯარს დაჩა. იმათ იკორთის მთა გარდიარეს. უკანას გზით საერისთოს მივიდნენ და ბატონი თეიმურაზ კახეთს ჩავიდა და როსტომ მეფემ ლაშქრით საამილახორო ჩაიარა, მუხრანი დაარბივა და ქალაქს ჩავიდა. ამ დროს ყაენის ბრძანება მოვიდა როსტომ მეფესზედან. რადგან კონთქარი (sic) წრეულ აღარ გამოილაშქრაო, აღრბეყანის ლაშქრისათვის გვიბრძანებიაო, თქვენ გაიკლონო. ვინც თქვენი ურჩი და თავგამზიდადნი იყვნენო, ამოიღეთო. ყაენის ბძანება გაათავა, მრავალი ყიზილბაშისა და საქართველოს ლაშქარი შემოიყარა, კახეთსზედ გაილაშქრა. რა იმათ შეიტყვეს ყაენის გარისხება, მოციქულები გამოუგზავნეს და ხვეწნა შემოსთვალეს და წინგნიც ასრე მოეწერა: თავად ნათესაენი ვართო და მერმე ბატონი დედოფალი თქვენი ბიძასშვილი არისო და არც თქვენა გყავს შვილიო და ერთის მეტი არც მე მყავსო და დიდის მეფის ლეარსაბისაო რომ თათართ აწამესო თქვენის მეტი მისგან აღარვინ დარჩომილაო და ბატონის ლევანისაგანო ჩემის მეტი აღარვინ არისო და ყიზილბაშთაგან მრავალი ძალი და უსამართლო მჭირსო. თუ რომ კიდევ დამეშავებინოს რამეო, შიშით მიქნიაო და თქვენი თავადები რომელიც ჩვენთან არიანო, ფიცით შემოგარიგებთო და ჩემს თინათინს თქვენის ბრძანებით შაჰსეფი ყა(ე)ნს ვაახლებო და შვა შემოდიო, ჩემს აუკრებულს სამკვიდროს მამულზედ დაგვყენონო. ეს ანბავი როსტომ მეფეს ნამეტნავად იამა და ყაენს არზა მისწერა და ლაშქრობა მოიშალა და კახმან ბატონმან ამისი თავადები გამოუგზავნა. ამანაც იმისის გულისათვის დიდი პატივი დასდვა.

ბატონმან თეიმურაზ თავისი ქალი თინათინ შაჰსეფი ყაენს გაუგზავნა. როსტომ მეფეს ეს წყალობა და შერიგება ნამეტნავად იამა. ქვეყნის დამშვიდების და ჩხუბიანთ დაწყნარებისათვის ყაენს მისწერა და იმათაც ეამებინა და ყაენის ასრე ბრძანება მოუვიდა—თქვენი შერიგება გვიამ(ა)ო, კარგი გიქნითო და ბატონიშვილი თინათინო დიდის პატივით გამოისტუმრეთო. როსტომ მეფემ ვითაც თავისი ასული საკემწიფოს მორთულობითა და მრავლის შეკაზმულობით თავისი ვეზირი აღა მოინა თან გაატანა და კახთაგანც მდიდარნი თავადნი თან გაატანეს და ბატონისშვილი თინათინ შაჰსეფი ყაენს მიჰგვარეს და კემწიფემ კარგის თვალით ნახა და დიდი პატივნი მიაპყრო და მრავალი ძვირფასის თვალმარგალიტი უბოძა და ვინც თან გაჰყოლოდეს კახთა და როსტომ მეფის ვეზირსა, ყველას მრავალი უბოძეს და ბატონს თეიმურაზს ათასი თუმანი თეთრი და ათასის თუმნის კალათი გაუგზავნეს და კარგი საიმედო რაყამი მისწერეს, ასე რომ რაც ამას წინათ შეგიცოდებიაო, ყველა შეგვინდვითო და ამას უკანო შენ და როსტომ მეფე შერ(ი)გდითო, ჩვენ გვიამებისო და ორთავ მრავალს წყალობას გიზამთო და ასრე კიდევ მეფის როსტომისათვის ებძანა.

მოსვლა სულთან მურად კონტარისა და ერევნის ციხის აღება ქკს ტკე.

აილო კონტ(ა)რმან ერევანი, მივიდა თავრიზს, დარბივა აღრბეჯანი და ქ(უ)რ-თისტანის გზით დაბრუნდა. მერვეს თვეს შაჰსეფი ყანი მიუხდა და მრავლის ლაშქრითა და ბრძოლით ისრვე ერ(ე)ვანი აილო და მრავალი კაცი ამოსწყდა და ამისთანას დროს როსტომ მეფემ საქათველოს ლაშქარი გაუძახა და სამცხე და ჯავახეთი დარბევინა. მრავალი ნაშოარ(ი) ქნეს. ეს ყენს იამა და ორი ათასი თუმანი და ხალათი გაუგზავნა და ყანი აღრბეჯანით ისპაჰნს ჩავიდა. მეფე გორს იდგა და ნოდარ ციციშვილი და იასე ქსნის ერისთავი კარალეთს-ზედ გარდვიდნეს და არაგვის ერისთავი ზალ ნოდარს მიუდგა და იო-თამ ამილახორი იასეს ერისთვის მიუდგა. ქსნის ერისთავი და ამილახორი ლაშქრით მოვიდნეს და გორს ზეით ჭალაში დადგნენ და გორს ქვეით მტკვრის პირს ნოდარ იდგა თავისის ლაშქრითა და ჯერ არაგვის ერისთვის ლაშქარი არ მოსულაყენენ. ამავების ლაშქრობა როსტომ მეფემ იწყინა და იასე ერისთვისა უწინდელი ჯავრიც აქონდა და იასე ერისთვისა და იოთამ ამილახორის ცოლ-შვილი როსტომ მეფემ გორის ციხეში შეგზავნა. კარალეთი როსტომ მეფემ ნო-დარს უბოძა და ერისთვისა და ამილახორის ჯალაბები გორს ციხეში შეუტზავ-ნა და ერისთვისა და ამილახორის დაჭირვა მოინდომა. ეს იმით შეუტყვეს, გორით აიყარნეს და ახალგორს მივიდნეს. მეფემანც ამილ(ა)კორობა ბეყანს მისცა და ქსნის ერისთავობა ელიზბარს მისცა და იმათი ყმანი უფროსი ერთნი წამოუვიდნეს, ამათთან მოვიდნეს. მეფემანც მათზედ გაილაშქრა და რეხ~~ი~~ ხევს მივიდა. ისინი გაეც(ა)ლნეს, კახეთს ჩავიდნეს. მეფემ ცხვილოსის ციხე დაქცევა და ისრვე გორს მივიდა. ერისთავი და ამილახორი კახეთდამენ ბატონს დე-დოფალს შემოეხვეწნეს — მეფესთან მოეკაროს, რომ თავიანთი ცოლშვილი უბო-ძოს. ბატონმან დედოფალმან მოუხსენა და მეფემ აპატივა და კელი მოუწყვეს და თავიან(თ) აზნაურშვილითა და მსახურით ვითაც ბატონობაში ისრვე კახეთს გაისტუმრეს და ორნიც ბატონს თეიმურზს ახლდნენ, დიდის პატივითა და კელშეწ-ყობით ინახევდეს. ვითაც იოთამ ამილახორის დედა მეფის ბიძის ვახტანგის ქა-ლი იყო და იმერეთში ჩიჯავაძეს ედგა, იქიდანენ კარგის ფეშქაშით მეფეს იახ-ლა და შვილის შემორიგებას შემოეხვეწა. თავად მეფე ანავებად გულმოწყალე კაცი იყო და აღრე შეუნდობდა ორგულთა და დამნაშავეთა. გაჭირებულთა და შეღონებულთ შველა იცოდა, მედიდურთ (sic) პატივის მდები იყო, ნამეტნავად მანდილოსანთა. ქვრივ ობოლთა და გლახათ სარჩოს გაუჩენდა, ნამეტნავად თავი-სიანთა. ამისთვის ამილახორი თავის დედას ბატონისშვილს თამარს აპატივა და სამილახოროც მისცა. ვითაც იასეს ერისთვისა მრავალი ჯავრი ახსოვდა მეფესა და მესისხლეც იყო, თავად თავისი ძმა შანშე მოეკლა და შანშეს ცოლიცა რომ მეფის დისწული იყო და ზალ ქსნის ერისთავი მეფის როსტომის ბატონობაში მოეკლა, ამისთვის აღარ შემოირიგა. იასესაც ღონე გაუწყდა და ყენის კარს ჩავიდა კარგი პატივი დაიდვა, ულუფა გაუჩინეს და კემწიფის მეჯლის შიგ დასვეს. ვითაც ამ იასეს ერისთავს ამილახორი პაჰუნა მოეკლა, იმისი ორნი შვილ-ნი პატა და იოთამ ყენის ახლდნეს და იყვენ დროს მძებნელნი რომ თავიანთ მამის მკვლელი იასე მოკლან. ამ დროს შაჰსეფი ყანი მიიცივალა და იმისი შვილი შაჰბაზა (sic) გაკემწიფდა ქკს ტლ. ყანი ყაზმინს მივიდა. კემწიფე ყმაწვი-ლი იყო და ამილახორის შვილებმან დრო დაიცეს, ყაზმინს კენის სახლით მი-მავალს გზაზედ დახვდნენ და თოფი ჰკრეს და იასე ერისთავი მოკლეს და კემ-

წიფის საჯინიბოში¹⁾ (sic) შეიხვეწნეს. ყენი გარისხდა და ამილახორის შვილების დახოცა ბძანა. კარის კაცნი მ(ო)ეხმარნენ და კემწიფეს ასრე მოახსენეს: იმას ამათი მამა მოუკლავსო და ამათ სამართლით თავიანთმესისხლე მოუკლავთო და მერჯულენი ამათს დახოცას არ იტყვიანო. მაშ ამათისამართალი მერჯულეთ ზედ შეაგდეს. იმათ ასრე გაბრჭვეს: თავად მამის მკვლელი მოუკლავსო და მერმე ესენი მუსორმანი და ის გაუროო, ვერვენ ვერას შეუღლენო. აქამდისინ ითქვა და იასემ ცუდათ ჩაიარა და როინ ჯავახისშვილი ყაზმინს იყო როსტომ მეფისაგან ყენსთან გამოგზავნილი და იასე ქსნის ერისთავი იმან საქართველოში წაიღო მკვდარი.

აქა იმერეთის ბატონისშვილის მამუკას ჩამოხვლა ახალციხით ქართლსა.

მეფის გიორგის შვილი და მეფის ალექსანდრეს ძმა იყო, მამაცი და უხვი და უშურველი კაცი იყო. ლევან დადიანი ნამეტნავად გაძლიერებულიყო და იმერეთი დაეჩაგრა. მამუკა ბატონისშვილს ჩხეიძის ბეციას ქალი ნათხოვნი ჰყვანდა და დადიანს თავისის ქალის მიცემა უნდოდა. ჩხეიძენი და მათნი კერძნი ბატონისშვილს უდგენს მაგრამე დადიანის ძალით იმერეთით გაყრილნი იყვნენ და ბატონისშვილი მამუკა და ჩხეიძენი თავისს სიძე საფარ ფაშასთან იყვნენ ახალციხეს, ჩხეიძენიცა და სხვა მრავალი თავადის შვილებიც თან ახლდნენ, იმერეთსა და გურიას არბევდეს და ქართლის თავადნი მეფეს როსტომს შემოეხვეწნენ და მოციქული მიუგზავნეს: ამისთვის საქართველო არ წყნარდებოსო, რომ შვილი, ძმა და ახლო ნათესავნი არა გყვანანო და თქვენს საბოლოს ვერა კედვენო. ამისთვის მალე აიშლებიან და სხვას ბატონს ეძებნო. მამუკა ბატონისშვილის სიკეთე თქვენც მოგხსენებიაო, თავად ბაგრატიონი და მერმე მეფის შვილი და თქვენი ნათესავი არისო, ახალციხით ჩამოაყვანიდეთო, იშვილეთო და თქვენც მოისვენეთ და საქართველოც მოასვენეთო და ქვეყანა დაწყნარდებო. თუ ღმერთმან თქვენ ყმაშვილი (sic) მოგცესო, ეს თავისსამკვიდროზე გააბატონეთო. თუ თქვენ შვილი არ გაგიჩნდეს, სიღამდისინ ბრძანდებოდეთო, სურამის შესავალი საუფლისწულო უბოძეთო, იმერეთიც ზედ აბ(ი)აო და იქიდამენც კელს მოიმართავსო და თქვენად შვილად აკურთხეთო და ღმერთმან დიდს ხანს გაცოცხლოსო, თქვენს უკან მაგას ვიბატონებთო. მოატყუეს მეფე როსტომ, მამუკა ბატონისშვილი ჩამოიყვანეს თავისის ჯარითა და მეფე ნამეტნავად კარგად დახვდა და მრავალი კარჯი გარდიხადეს ბატონ(ებ)თა და ყმებს ზედან, თუ სასმელსა-კმლითა, თუ მიცემითა. აწე შექნეს ეშმაკივით რჩევა და ღმერთი ჰგმეს და პატრონი ყმობა სწვალეს და მეფის როსტომის სიკვდილი გაჰხედეს და მამუკა ბატონის შვილის გამეფება მოინდომეს ქართლშია და მეფეს როსტომს ქალაქის სასახლის აბხანაში მოლაღატები ჩაუსხეს, რომ როსაც მეფე შევიდეს, მოკლან და მამუკა გააბატონონ. იქნა სიმართლისათვის მეფე როსტომ მლთისაგან დაცულ დაფარული. ერთი მერიქიფეთ უხუცესის ყმა აბხანაში შევიდა, ბატონი ეგონა(თ), წამოუშინეს ღამით, დასჭრეს. მაგრამე ხმით იცნეს, რომ მეფე არ იყო, მოკვლა აღარ მოიცადეს და მტკვარში გარდასცვიდეს და ცურვით გავიდნეს და დაკოდილი კაცი მეფეს მიჰგვარეს და მოახსენეს. მეფე მრავალგვარად ნაცადი და აუჩქარებელი, ჰყვიანი, მონახული ბატონი ბძანდებოდა, ჰყვიანის აშლას და ჯარის არევას ერიდებოდა, თავად ყმათ დაფრთხობა არ უნდოდა, დაკოდილ

¹⁾ ტექსტში: შაჯინიბოში.

კაცს მეფემ უპრობა დაუწყო, ასრე უბძანა: ლამაზი ბიჭი შეგიმწყდევიაო, ძალათ სააკაკოდ მოგიდომებიაო, იმასაც დანა შემოუცემიაო და შიშით ეგ ტყუილები მოგიგონიაო და გარეთ გააგდებინა, უფრო გაპკიარულდა. მისი ანბავი აღარც თვითან თქვა და არც სხვათ ათქმევინ(ა), მაგრა მეფემ თვით იცოდა, თუ ვისი ქნილობა არის და ან რა სწადიათ და ან მოლაღატე ვინ არის. ოცს დღემდისინ ამისი აღარა ითქვა, მასუკან მეფენ აუჩქარებულმან ათის ათასის მარჩალის საჩუქარი სომანეთის ქალაში მჯდომს მამუკა ბატონისშვილს გაუგზავნა და ასრე მისწერა: ყაენისაგან მერიდებისო, არამც კარზედ გიხმონო, ჩემგან საფიცარი გაქეთო, რომ თქვენი უნებური არა გკადრო რაო. თქვენც მოგესხენებისო ყაენის უარის თქმა არ შეგვიძლიაო, ისრევე ახალციხეს მიბძანდითო და რაც კელით გამოგვივიაო, აქიღამაც მოგიმართათო კელსაო. ბატონისშვილმან შეიტყო, თუ რა ანბავია და ცუდი და ეშმაკური რჩევა გაცხადებულა, მის ქართლში დღომა აღარას არგებს, აიყარა და ისრევე ახალციხეს მივიდა საფარ ფაშისასა. ჩხეიძენი და ზოგნი სხვა საბატოს კაცის შვილები ქართლს დადგნენ, ზოგი ციცისშვილის ნოდარისასა და ზოგნი სხვაგან. აწ სხვა ეშმაკობა და საქართველოს არევა მოინდომეს და თავადები შეიფიცნეს და ბატონს თეიმურაზს საფიცრები გაუგზავნეს, რომ თვითან ლაშქრით ცხეთას მობძანდეს და გაღმით ერისთავი და ამილახორი ლაშქრით მოვიდნენ და გაღმართი მკრის ლაშქარი ნოდარ შემოიყაროს, ჩხეიძენიც თან იახლოს და როსტომ მეფეს მტრობა გაუცხადონ და ძალათ ბატონობა წაართვან.

ხოვლეთს საჯავახიანოში ციციშვილი ნოდარ თავის ბატონს მეფეს როსტომს შეება და გაიქცა. ციციშვილმან ნოდარ სამარტოთ გამარჯვება მოინდომა, არც ბატონი თეიმურაზი მოიცადა და არც ერისთავი და არც ამილახორი. ვითაც ჩხეიძენი(ი) და სხვა იმერეთის საბატოს კაცის შვილები მასთან იყვნენ და ყველანი ომნაცადნი კაცნი იყვნეს და საციციანოს მკრისაკენ თავისი და სხვის ლაშქარი შემოჰყროდა. მოვიდა, ხოვლეთს ჩამოკდა. თავისის კერძოს ლაშქარი ვინც არ შემოეყარა, მამულები (დაურბივა) და ეს ანბავი იორამ მოვრავისშვილს მეფისათვის მოეწერა: მალე წამობძანდიო, თოარადა გაღმა მკრის ლაშქარი შემოეყრებისო და საქმე გაჭირდებისო. შვადლისას ეს ანბავი ქალაქში მეფეს მოუკიდა, იმავე წამეს ისივე კაცი დააბრუნა და იორამს ასრემისწერა, რომ რასაც წამეს ეს წინგნი მოგივიდესო, ფიცხლავ გზები შეუკვრევინეო, რომ აქითგნივ მიმავალი კაცი იქით არ გაუშვანო და მღთისა შეწევნით ამაღამ ერდგან შევიყრებითო და იმ მიწულს კაცს ასრე უბრძანა: ჩაფრად წადიო, ხვალ ამავეს დროსაო აქვე უნდა ანბავი მამიტანო. კაცმან მაღლი გარდიხადა და წავიდა. მეფემ ქალაქის მოვრავს უბრძანა: ჯარჩი დააძახეო, ვინცა ვინ ქალაქში მზას იყვნენო თათარნი, ქართველნი და სომეხნი, ვისაც ცხენი ჰყვანდესო, შესხდენო და რა ქარანის კმა გაიგონონო, სწრაფად წავიდნენო და ცხეთის საბაქოსთან მზათ დაგვხედნენო, იქ აღლუმს ვნახავო. მაგრა ესეც ვინცა ვინ ცხენის მყოლებელიო არ წავიდესო, თავი მოჰკვეთეთო და თავისივე ცხენით უკან მამწივეთო. საღამოს ეამს ქანარები დააძახეს და ჯარმ(ა) საჩქაროთ იარა და მეფე ცხენს შეჯდა და საჩქაროთ წაბძანდა. მეფის მისვლამდისინ უფროსიერთი ჯარი მისრულდევნენ, მეფემ უბძანა: ღამე არისო და უკანა ჯარიც არ მოგვეწვიანო და ისინიც მოვიდნენო, თქვენც ჩქარათ იარეთო და გათენებისას სანსა ვნახავო. იარა და შვალამისას კავთისკეცს მივიდა და მოვრავისშვილი იორამ იმ გარეშე-

მოს ლაშქრით კარგ გვარათ წინ მოეგება. მეფემ ელიზბარ ბოქალთუხუცესს უბრძანა: ლაშქარს უკან ჩამოუდევო და ვისაც ცხენთ შეძლება ჰქონდესო, ჩქარათ წამოასხიო, რომ მლთისა შეწვევითო დილას ნოდარსთან გავითენებო. მიჯრის ეამს დილისასა მეფე ხოვლეთის ბოლოს მივიდა, მარჯათა გამოიცვალა და ჯარსაც უბრძანა: ცხენებს მოსართევებ(ი) უნახეთ და გაუკეთეთო და იარაღნი მოივარეთო. რაზმი გაწყვეს და ქანარები დააძახეს და მეფეს ასრე მოახსენეს: შეუტყობლათ თავს დავესხათო. მეფემ თავსდასხმა არ იკადრა და ასრე ბრძანა: ქართველთ (sic) სამართლის ქნის გამართლებისათვისო ერთმანერთს შეებშიანო, მეც ჩემს ყმას სამართალსზედ შევებშიო. თუ იმაზედ შემტყუვნებინოს, გამარჯვება იმასაო. ბედნიერს ყაენს გამოეპარაო და მთხოვა და არ მივეცო, ფარსადან მამამან მისმანო მრავალი მაძლიაო, რომ საციციანო მისის შვილის შვილის პაპუნა ყორჩიბაშისათვის მთხოვაო და არ მივეცო და მაგას უქრთამოთ მივეცო და ახლა ამდენის სიკეთის მაგიერათო ჩემთვის უმუხანათებიოაო და სხვას ბატონს ჰბირებია. ამაზედ მინდა მლთის სამართალი გავშინჯო, თუ რომელი ვსტყუით. დაძახებინა ქანარები, ამდენი ხანი რაზმს მოაძღვეინა, რომ იმათაც შეიტყვეს და საომრათ შეიკაზმნენ და ცხენს შესხდეს და რაზმი ვაირიგეს და საომრათ წინ წამოდგნენ და შეიქნა სროლა, კიკლაობა. იქიდან ჩხეიძენი და სხვანი იმერელი წამოდგნენ. შეიქნა შუბთა ძგერება და კმალთა ელვარება, ლახტების ჯახაჯუხა, მუხარათთა ხეთქინება. დიდს ხანობამდისინ ჩხეიძებმან ძალმიცემით ომი გარდინადეს და საქმეც გაუჭირეს, ლაშქარიც დააბალითეს და კარგადაც იყვნენ, მაგრა ნოდარ ომს არ მოსრულიყო და უწინვე ვერის ციხისაკენ წასულიყო და ჩხეიძებს ზურგი არ მოაბა და კიდევ დაიჭრნეს, დაიღალნეს. მეფემანც თვითან ცხენს დაუძრა და ერთპირად ქართველნი მიეტ(ე)ვენეს და წაუშინეს. ბეჟია ჩხეიძე მოვრავის შვილმან იორამ დაირჩინა და ზოგნი ბარათიანთ დაირჩინეს, ზოგნი ელიზბარ ბოქალთუხუცესს ყმებმან დაირჩინეს. ყველანი ორგნითვე კარგად იყვნენ და ძალმიცემით ომი გარდინადეს და მეფემ გაიმარჯვა, ნოდარ ვერის ციხეში შეიხვეწა და ჩხეიძენი დაჭრილნი და დარჩენილნი მეფეს წინ მოახსეს მკარწყარულნი და გამარჯვება მოულოცეს. მეფემ ბძანა, ჩხეიძებს მკლავნი გაუხსნეს და გორს გაგზავნეს, რომ ტანისამოსი გამოუცვალონ და ქვეშისაგები და ზედსაფენი გაუკეთონ და კარგის პატევით კელი შეუწყონ და ვისაც მამაიობა ექნა, ყველაკას ხალათი და საჯილდოთ მამულები უბოძა. უფროსიერთთ საციციანო დაუყვეს და კაცები უჩინეს, რომ გაქცეულთ კაცთ უკან ნურვინ აედევნების და ვისაც საციციანოს კაცი დაეჭიროს, გაუშვანო. იმ ღამეს იქვე ნაომარზედ დადვა და მეორეს დღეს გორს მიბძანდა და მეორეს დღეს გორიდან ქალაქს ჩაფარი გაგზავნეს და ქიხოსროვ ბარათას შვილი, დედოფლის სახლთუხუცესი, დაიჭირეს და ციხეში აიყვანეს და ღამით კოშკიდან გარდმოგადეს და თქვეს—დამთვრალა და თვითან გარდმოვარდნილაო და ამისი შვილები დააჭირვინეს და გორის ციხეში დაატყვეს და მისი სიძე ბახუტა ჰუსეინ ბეგის შვილი ბაგრატიანი იყო და ბატონობაც უნდოდა, ის გარდინხვეწა და კახეთს მივიდა და იოთამ ამილახორი ჯალაბობრივ საერ(ი)სთოში მივიდა. თვითან ბატონს თეიმურაზსთან მივიდნეს და ზამთარმანც მოატანა. ნოდარ ზოვრეთის ციხეში გამაგრდა. მეფემ გორიდან ლაშქარი გაუძახა და სკრას ზეთით საციციანო დარბევინა და ჩხეიძენი ელიზბარ ბოქალთუხუცესს ელიზბარის ხელთ ყაენთან გაგზავნა და არზა მისწერა: ქართველნი ჩემის უშვილობი-

სათვის და უნათესაობისათვის ურჩობენ და აკაცობენო, რომ ჩემს საბოლოს ვერა კედენო, ჩემს ბიძასშვილს თეიმურაზ მირზას სამნი შვილნი ჰყვანანო და რომელსაც პაპის ჩემის ლეორსაბი საკელი ჰქვიანო, ის შვილათ გვიბოძეთო, რომ ჩვენს უკან ქართველთ საბატონოთ ეგულებოდეს. ესენი ყანთან გაისტუმრა და თვითან გორის ციხილამ ზარბაზნები ჩამოიტანა და ზოვრეთის ციხეს შემოადგა. ზარბაზნებით დაუშინ(ა), მაგრა ქვიტიკირს ვერა ავნო რა. მალე მალე კმას დაგდებდეს, რომ ბატონი თეიმურაზ მოეშველებისო. მეფეს აშინებდეს, მაგრა მეფემ ასრე ბრძანა—ხონთქარიც მოეშველოსო, სიღამდისინ ნოღარს ციხილამენ არ გამოვიყვანო, აქითგან არ დავიძვრიო. წყალკურთხევადდისინ სრულ ქართველთ ლაშქარი ზოვრეთის ციხეს ადგენენ და ვერ აიღეს და არც მშველი გაუჩნდა და ციხეს შიგნით ყმათ უმუხანათეს და ჰმეს ბატონი და გაუორგულდნეს და ციხის გაცემას შეუდგნეს. ეს ნოდარ შეუტყო, რომ ყმანი ლალატს უპირებენ, ჩათრეულს ჩაყოლილი აჯობინა და თავისი დედა კახეთის ბატონისშვილი როსტომ მეფესთან სახვეწარათ გამოგზავნა. რა მოვიდა, ნამეტნავად მეფემ დიდი პატივი დასდვა და სახვეწარი დაუჯერა. გაცლის გზა სთხოვა. ვითაც ნათესავი იყო მეფისა და მერმე დედათა შიგან სიკეთეზედ ნაქები იყო და საქართველოში ძველით წესათ იყო, რომ ვისაც გასპირებია შესახვეწრად, ან დედასა და ან ჯალაბს გაუგზავნიდეს, მეფენი და თავადნი პატივს დასდებდინ. მეფემაც გაათავა ძველი წესი, ბატონისშვილს ფეშქაში მიართვა და უვნებლობის საფიცარი მისცა, რომ საცა უნდა წაივდეს თავისი მხლებლებითა და ქონებით არა უშავდესრა და ამდენი ცხენი, ჯორი ათხოვს ზოვრეთილამენ, რომე თავიანთ ქონებით ახალციხემდისინ მიასხან. მაგრა ბევრს შემოიხვეწნეს, რომ ნოდარ ინახვინოს. არ ინახვინა, მაგრა უხიანოთ სამცხეს მივიდნეს და ერისთავი ზაალ და ამილაკორი იოთამ ბატონს თეიმურაზსთან იყვიან. მაგრა გზებზედ იწყინებოდეს და ნაპირის ალაგებს ერთი მეორეს ურბევდეს. ვინც იმათ შემოსწყრებოდეს, ამათ მოუვიდის. ვინც ამათ შემოსწყრის, იმათ მიუვიდის და ამათის საქმით ქართლი და კახეთი მოუსვენებელი და არეულ აოკრებული იყო.

აქა მეფის როსტომის ილღარი ქალაქით, მზის ჩასვლისას ცხენს შეჯდა, გათენებისას შობის დღისას ახალგორს ერისთავებს თავს დაეხზა და გამარჯვა მღთითა. ქალაქს შიგ მჯდომს მეფეს როსტომს ანბავი მოუვიდა, რომ ხვალ შობას ორნივე ერისთავები და იოთამ ამილახორი ახალგორს შობას ერთგან იქმონენო და იქ ლაშქარს შეიყრიანო და ბატონს თეიმურაზს საფურცლეს შემოეყრებიანო, იქილამენ ცხეთას მოვლენო და ვისაც მათთან პირობა აქეთო, იქ შეეყარებიან და შეჰტიკვენ. რა ეს მეფეს მოახსენეს, ფიცხლავ მუკრანის ბატონს ბახ(უ)ტას, რომ უკანას დროს თავისის ბატონის ადგილსზედ გამეფდა, წინგნი მისწერა—შენის ლაშქრითო მზას დამხვდიო, რომე მღთისა შეწვევითაო ამაღამ მანდ მოვალო. კაცი რომ გაისტუმრა, ჯარჩი დააძახეს: ვაი იმასაო, რომელსაც ცხენი ჰყვანდესო, მზის ჩასვლისას ცხეთას არ დამხვდენო, ავად მივეპყრობიო. ვითაც ახლო იყო, ყველანი მეფეს უწინ მივიდნენ. რა მეფემ ამდენი ჯარი ნახა, დიად იამა და მრავალი საიმედო სიტყვები ჯარს უბრძანა და მუკრანის ბატონს ჩათარი გაუგზავნა, რომ ჩვენც კარგის ჯარით მოვდივართო და თქვენც თქვენის ჯარით მხათ დავგვფდითო, რომ მღთის შეწვევითაო გაუთენებლივ თავს დავესხმითო. რა მეფე მუხრანს მივიდა, მუხრანის ბატონი კარგის ჯარით შემოეყარა და მეფეს იამა და აღარ შეისვენა და ჩქარათ იარეს, შობას დილას

ახალგორს ლოცვაზედან მდგომთ თავს დაესხნეს და იმ დღეს მუხრანის ბატონის მამაცობის ქება თქვეს და ისინი შეუტყობარნი იყვნეს და თავსდასხმის ექვიც არა ჰქონდა(თ). რა ძახილი შეიქნა, ცხენი და იარაღი ველარ მოისწვრეს და არც ამათ დააცალეს. ანაზღვეული მოულოდინელი საქმე მოუვიდა. ისინი ზოგნი ცხენით გარდიხვეწა და ზოგნი ქვეითათ, აქეთ იქით გარდიხვეწნეს და იმათი მასპინძლობის საქმელი მეფის ლაშქარმან შექაჲა. მეფემანც სადილ ვახშამი იმათს სადგომს ჰამა და მეორეს დღეს, ვისაც დარჩენილი კაცი ჰყვანდა, მეფეს წინ მოუსხეს. მეფემ ყველაჲანი გააშვეებინა და თვითან გორისაკენ წაბძანდა და იმ ზამთარს იქ დადგა. ელიზბარ დავითისშვილი ყაენიდამ მოვიდა და ხალათი და ბატონისშვილი ლეარსაბ მოიყვანა.

აქა ბატონისშვილის ლეარსაბის გამოგზავნა ყაენისაგან როსტომ მეფის შვილად. გორს ყაენის ხალათი ჩაიცვა და რაყამი წაიკითხეს. მოეწერა: შენის ბიძასშვილის თეიმურაზ მირზის შვილი ლეარსაბ შენტვის შვილად გეთხოვნაო, გამოგვიგზავნაო და ქართველთათვის გვიბძანებიაო, რომ უფლისწულათ და თქვენად შვილად მიაჩნდესო და თქვენს უკან ქართლის მეფობა მაგისთვის მიგვიცემიაო. ეს ანბავი გოჩასშვილს გიორგის ეწყინა, ამისთვის რომ ბატონობას თვითან მოელოდა და ლეარსაბის მოყვანისათვის გავეულდა. ეს ანბავი ბატონს თეიმურაზსაც ეწყინა. ამაზედ კახმან ბატონმან ცალკე და ერისთავმან ცალკე დაუწყეს გოჩასშვილს ლაპარაკი, რომ შენ გაგაბატონებთო. დატყუეს და ქართველთა და ბარათიანთ წინგნი ჰსწერეს, დაუწყეს ბირება. დიასამიძე ქთალიკოზი და რევაზ ბარათაშვილი და სომხითის მელიქი ყორხმაზბეგ მრავლის ქადებითა დატყუებულნიყვნენ და ეს სანინი საქმობდენ. მათი რჩევა და საწადელი ამათთან უმაღავი იყო და გოჩასშვილს ატყუებდენ, თორადა ყველას მეფობა ბატონის თეიმურაზისათვის უნდოდა. ასრე პირობა შეჰკრეს, რომ როსტომ მეფე ცოტას კაცით ცხირეთს არისო და ბატონი თეიმურაზ ცხენკეთილის ჯარით ანაზღათ მეტეხს მოვიდესო. რა მეფე მისის ჯარის სიცოტავეს ნახავსო, საომრად მოვაო და ომში მოვჰკლათო, რომ სამარტოთ არვის დაებრალოსო. სომხითის მელიქს ყაენისაგან შეშინდა და მათი საწადელი და მონაწერი წინგნები მეფეს მოართვა, ფიცის ვატეხისა და საფიცრის მიცემმოცემისა აღარა ინაღვლარა და იმ ლამეს, რომ ბატონი თეიმურაზ მეტეხს მოვიდა, მეფე გორს მივიდა. ამათმა რჩევამ ცუდათ ჩაიარა და ბატონი თეიმურაზ ისრევე კახეთს ჩავიდა. ქართველნი გორს მივიდნეს უშიშრათ. ასრე ეგონათ, იმათი ქნილობა მეფემ არ იცისო. მეფემ კათალიკოზი და გოჩასშვილი გიორგი და ერისთვისშვილი ლარგველი დაჭირვინა. გოჩასშვილს თვალეები დასთხარა, ლარგველი გორის ციხით გაეპარა, სპაკაძე ივანე კახეთს გარდიხვეწა და მის ძმას ზურაბს თვალეები დასთხარეს. კათალიკოზი ქალაქის ციხეში ტყვეთ იყო თათრებში და ისიც დარჩვეს და ციხიდან გარდმოავადეს. ბარათაშვილი რევაზ კახეთს გარდიხვეწა და მეფე გორიდან ქალაქს ჩავიდა და ეს ანბევი ყაენს მისწერა და ყაენისაგან ხალათი და თაჯი და თომარი მოუვიდა და კმალი და ოქროთ შეკაზმული ბედაური ცხენი ებოძებინა და ადამ სულთან ენდონიქაშვილი (sic) როსტომ მეფის დისწული სარდრათ ექნა და ერანის ლაშქარი თან გამოეტანებინა და საქართველოსზედ გამოედძახათ, რომ ვი(ნ)ც როსტომ მეფის ურჩია და მაწყინარი, შვადამ ამოიღონ და ბატონი თეიმურაზ გაგდონ და მისს ალაგზედ კახეთში ადამ სულთან გააბატონონ.

აქა ადამ სულთნის ხარდრობა საქართველოზედან ერანის ლაშქრით თავისის ბიძის როსტომ მეფის მოსაშველებლად. ამ ლაშქრის მოსვლა ბატონმან თეიმურაზ შეიტყო და ახალციხით ბატონი ანახანუმ, ნოდარის და ზალ ერისთვის სიღედრი, მეფესთან სახვეწარათ მოვიდა და ძმისა და სიძის უფნებლობის საფიცარი სთხოვა და მეფემ უბოძა და ნოდარის ომში ამისი მაზლი მისის შვილით ოტიათი და ორნი ანახანუმი(ს) შვილები გიორგი და ხუცია დაირჩინეს და ყაენსთან გაგზავნეს და ისპაჰს ტყვეთ იყვნეს. იმათ მოსხმასაც შემოეხვეწა, მეფემ შეიწყალა და ასრე უბრძანა: თუ ერისთავი ყაენის კარს წავა, შემოვირიგებო და ყაენის) კარით ისრევე მალ მოვიყუანო, მაზლსა და შვილებსაც მოგისხმევინებო და საციციანოსაც) ნოდარს მივსცემო, ერისთავსაც რაც ქართლში მამული ჰქონებია, იმასაც მივსცემო და ყაენისაგან კარგს სოფლებსაც უშ(ო)ენო. ამ რიგი საფიცარიც უბოძა, ვითაც როსტომ მეფე ფიცსა და პირობას არ გარდვიდოდა, არც უმტყუვნებდა. ბატონმან ანახანუმ მეფის საფიცარი თავის სიძეს ზალ ერისთავს მიუტანა. რა სიღედრი მიუვიდა, ერისთავი მეფესთან ქალაქს ჩავიდა და ფეხს აკოცა და მეფემან კარგის თვალთ ნახა და მრავალი უბოძა და რაც ქალაქში ვაჭრები ჰყოლებოდა, ისინიც მისცა და ისევე მალე საერისთოს გაისტუმრა და რა ნოდარს საფიცარი მიუვიდა, საფარ ფაშამ თავისი ქემხა ოსმან აღა თან გამოატან(ა), ქართლი ჩამოიარა და ქალაქს მეფეს ფეხს აკოცა. შეიწყალა და საციციანო მისი ნაქონი მასვე უბოძა. ომარ აღასაც მრავალი მისცა და გაისტუმრა და ეს ანბებები ყაენს მისწერა და ჩხეიძე გიორგი და ოტია მოაყვანიანა და ბეგია და ხუცია იქვე ყაენის კარს დარჩნეს და ადამ სულთან ერანის ლაშქრით ისრევე დააბრუნეს.

სიკვდილი მარიამ დედოფლის შვილის ოტიაში, რომ გურიელისაგან ჰყვანდა. ამ ყმაწვილს როსტომ მეფე თავისთვის შვილათ ზდიდა და ზალ ერისთვის სიძე იყო. ამისმან სიკვდილმან ზალ ერისთვის ყაენთან წასვლა ცოტას ხანს უკუაგდო. გორს მიიკვალა. შეიქნა დიდი გლოვა, ტირილი თორმეტს დღეს. იქივე გორს იყო ზარით ტირილი, ქართველნი ჯალაბობით, თავიანთ ჯარითა და შეძლებითა ზარის თქმით მოვიდიან, უწინ მკვდართ მიმგზავნებულს, სახე დახეულ, თმა დაგლეჯილს, შვენება შეშლილს, ტანისამოს სისხლით გასვრილი, მიწაზედ მჯდომს, ღონე იმედ დაკარგულს ბატონს დედოფალს მიუტირიან. მერმე გამდელსა და ჩარიგებით მათ მკლებლებსა, მერმე მეფესა და ქირისუფლებსა, თავადთა და აზნაურთა და მს(ა)ხურთა და მოკელეთა. მერმე მცხედართა მიუტირებდენ და გარდასაბურავს გარდაჰფენდიან. ამას უკან იარალსა და მორთულობასა, ტანისამოსსა, მურასა გვირგვინსა და ჯილასა და კმაღლსა და პანჯარსა, მუზარათსა და ჯაჭვსა და კლნავეებსა და ცხენსა და მისს შეკახმულობასა, ყოველს ნიშანს ცალკეცალკე მიუტირებდენ და ერთს წელიწადსაც არ გათავდებოდა. მეფემ ბძანა, ვითაც გზაზედ მიმავალთა, ისრევე ტირილში ერთმანერთს მოადვენონ. დილით შვადლემდისინ იტირებდენ და სამკრობით მზის ჩასვლამდისინ გამოიტირებდეს. მაგრა მაშიც ბევრს რიგი და ნობათი არ ერგო ამ თორმეტს დღეში. მერმე მეფემ ბრძანა—ვისაც აქ არ ეტიროსო, გზაზედ მოგვიტიროსო და ან ცხეთას იტირონო და რაც მკვდარს თავს ადგნენ, კათალიკოზი, ფეისკაპოზნი (sic), ბერნი და მღრდელნი რომ სახარებასა და დავითის კითხულობდენ, ასევე ბატონს დედოფალს ადგნენ მოლოზანნი და ჩოხოსანნი და ამ სოფლით გადგომილნი მღთის მონობაზედ მოწონებულნი დედანი და ქალწულნი, ცრემლის

ფქვევით სახარებას და დავითნს ჰკითხულობდეს. მაგრამე ბატონის დედოფლის შებრალებით ყველას ამდენი ეტირა, რომ მართლა ველარ ხედვედენ, ყოვლს ნიშანსზედ ორმოცი ბერი და მორდელნი ადგენენ, სახარებასა და დავითნს კითხულობდენ, რვაასი მეორმოცე დაუყენეს და ქართველნი ძაძითა და შავით შეიმოსნენ, ლასტისჯინ დააწვენეინეს, ვითაც კუბონი და ბატონი დედოფალი ვითაც მკვდარი მაშიგ მიიღეს და ზედ შავი ზეწარი გარდაბურეს, ქვეშ თავადნი და მათნი ძმანი და შვილებნი შეუსხდნეს. ასრევე მცკედარსა ძვირფასის ოქროქსოვილები გარდაბურეს და ახლაგახდილნი (sic) თავადის შვილები შეუსხდნეს საკაცეს ქვეშა, საქართველოს ჯვარები ვითაც დროშები წინ წაიმძლვანეს და ამ ვაეებით სწორზედ გორიდანენ ცხეთას ჩავიდნენ და ბატონის დედოფლის შვილი ოტია საფლავს მიიღეს და მეფე მეორეს დღეს ქალაქს მიბძანდა და სალაპო ძროხა, ცხვარი და თევზი და ხიზილალა, ბანბა და მარლილი, სანთელი და საკმეველი ამდენი მოატანინა, რომ ორმოცამდინ ცხეთას იდგნეს, სხნილის დღებში ასი ძროხა და ცხვარი დაიკლოდა, მარხვის დღეებში ათასი ხმელი თევზი ვაიქრებოდა, ბანბასა და მარლისა და სანთელსა და საკმეველს გარდაისათ. ამ ორმოცს დღეს დედოფალს მარილიანი ვერ აქამეს, ქერის პურის მეტი მას არა უქამიარა და რა ორმოცი ვათავდა, კიდევ ცხრაასი მეორმოცენი დაუყენეს. ბატონმან დედოფალმან თავისის შვილის ქონება ზოგი იელუსარემს გაგზავნა, ზოგი საყდართა და მონასტერთ შეწირა და შვილის საფლავი მოაფენინა, სომხითში დარბაზის სოფელი სვეტისცხოველს შესწირა, მის განდელი თავისის მხლებლებით შვილის საფლავზედ დააყენა და სარჩო გაუჩინა. ტირილით საფლავს გამოეყარა და ქალაქს ჩაბძანდა. მოქალაქენი შეიყარნენ, კარს მოდგნენ, შეწ(ე)ვნისა და შეძლების ღონით გარდასაბურავნი მიაართვეს და სამძიმარი მოახსენეს. ამათნი ჯალაბნი თვითოს დღეს თვითოს ზნისანი მივიდინ და მიუტირებდენ. ვისაც შეძლება აქონდათ, ძღვენსა და გარდასაბურავს მიაართმევდიან და ამდენი ხარჯი გარდინხადეს და ერთის შაურის ფასი თემს არა სთხოვეს რა მიცემის მეტი და ეს ამდენი ხარჯი მეფემ თავისის სალაროდამ გაიღო. ოცს წელიწადს ბატონმან დედოფალმან არც კორცი ქამა და არც შავი გამოიცვალა და მისმეტი არც ვაჟი ჰყვანდა, და არც ქალი და არცა შობისა და მოლოდინის იმედი. აქ ამისთვის ბრალია ერთის პატრონი, მაგრამე ბრძანება მღთისა არვისგან შეიცვლების, ნება მღთისა არის. თუ უნდა ერთისაგან ვითაც ადამისაგან მრავალს მოაშენებს და თუ უნდა ნოვეს წარყენასავით ყველას ერთს წამს გარდა(ა)ვლენს. კემწითენი მის ბძანებას ვერა სცვლიან.

ზალ ერისთავი და იოთამ ამილახორი ყაენის კარს წავიდნეს. ზალ ერისთავი ყაენთან მივიდოდა, იოთამ ამილახორმან მეფეს კაცი მიუგზავნა: მე და ერისთავი ყაენსთან ერთგან გავვისტუმროსო. ეს მეფესაც იამა და ორთავ მრავალი უბოძა და ჰამზაბეგ სუფრაჩი წინ წაუმძლვანეს და გაისტუმრეს და გზებზედ ყველგან სამაჰსინძლო მზათ დახვედრეს და საცა გზის პირს ხანი და სულთანნი იყვნენ, წინ მიეგებნენ და თავისას ჩამოახდლუნეს. კარგად ისტუმრეს, ლხინი აჩვენეს და საჩუქარი მიაართვეს და გაისტუმრეს და რასაც ქალაქში მივიდნენ, ქალაქის თავნი კაცნი წინ მიეგ(ე)ბნეს და კარგად დახვდნენ და რა ისპაჰნს მიახლოვდნეს, მოგრავე ისპაჰნისა მირ ყასუმბეგ როსტომ მეფის ყმა იყო, ჰამზაბეგის ბიძაშვილი იყო, რა ქაშანით ვადგნენ, დღეში ორჯელ სამჯერ წინ ბარხანას მოავებდინ. რა ისპაჰნის ერთის დღის საველზე მიახლოვდნენ ყაენს მოახსენეს ამათი

მოსვლა. მირზა თავი ეპტიმადოვლე და სიაოშ ხან ყულარალასისათვის ებრძანებინა: რაც მაგათი წესი და სამართალი იყოსო, ისრე დახვდითო. ეპტიმადოვლეს ებრძანებინა ისპაჰანის ვეზირისა და ქალანთრისათვის და მოვრავისათვის): თავნი უფროსნი კაცნი ისპაჰანისანიო კარგად მოკაზმულის ჯარით ფიშვაზი უყავ(ი)თ და წინ მიეგებნითო და ყულარალასმან ადამ სულთანს უთხრა,—ყენის ბრძანება არსო, ვინც ისპაჰანში ყულეებისაგან მზას იყენენო—ხანი და სულთანი, მინბაში და უზბაშნიო და თავადთა და აზნაურთშვილებისაგანო, ადამ სულთანს გვერც იახელითო და ერისთავსა და ამილახორს წინ მიეგებნითო და კარგის რიგით ლაყაფის კარს მოიყვანეთო, კარს აკოცინეთო და იქილამ ჯულფას მიუძებნითო და ხოჯა საფარას სასახლეში ჩამოახტუნეთო. იმათაც ბრძანება გაათავეს და რვას დღეს ყენის საკლით ოქროს ქურჭლებითა დამზადებული სადილ ვახშამი მოუვიდის. მას უკან დღეში შვიდი თუმანი და სამოცი ლიტრა ღვინო ზალ ერისთავს გაუჩინეს და ისრევე იოთამ ამილახორს გაუჩინეს და ყოველს დღეს ლხინში იყენეს, ხან აწვევდენ და ხან ეწვევოდენ მეყვისთა და მეცნიერთა. უწინ ბოძებაში კემწიფემ სამასი თუმანი თეთრი და ფარჩა ერისთავს მოსცეს და ასრევე ამილახორს მოსცეს და კემწიფემ მეჯლიში ქნა და მივიდნეს, ფებს აკოცეს და ყენმან როსტომ მეფის ანბავი მათ ჰკითხა და ამათაც დიდი ქება მოახსენეს და ნაზირს ქვეით დასხეს. ას ასის თუმნისა ეპტიმადოვლეს გამოეგზავნათ და ყენმან ორთავეს ქართული ჩოვანი ათამაშა და ორთავ ოქროთ შეკაზმული ბედაური ცხენები უბოძა. ამისთანას დროს როსტომ მეფისაგან ჩაფარი მოვიდა, ყენთან არზა მოეწერა—ერისთავი და ამილახორი მალე გამოისტუმრეთო.

ქკნს ტლზ ჯანი ხან ყორჩიბაშმა მირზა თავი ეპტიმადოვლა მოკლა და ყენმან ჯანი ხანც მოაკვლევინა. ჯანი ხან ყორჩიბის თავი კაცი და ან ხანი და ან სულთანნი ვინც კარზედ იყენენ, შემოიფიცა და დილას ეპტიმადოვლეს მირზა თავის შინ მიუხდა და მოკლა ნამაზს ზედან უყენის ბძანებოთ და მერვეს დღეს ეპტიმადოვლობა ხალიფა სულთანს მისცეს და ყენის არცერთს შეეკითხნეს. ყენი ყმაწვილი იყო, ბებია ჰყვანდა, ჩერქეზის ქალი იყო და ჰკვიანი მანდილოსანი ბძანდებოდა და მისი სიტყვა გადიოდა და ჯანი ხანს იმისი გამოგდება უნდოდა. მაგრამ სიაოშ ხან(ი)ს ყულარალასისა და ყულეებისა ჯანი ხანს ეშინოდა, მაგრა დროს ეძებდა, რომ ყულარალასიც მოკლას და ყულეებიც ამოსწყვიტოს და მას უკან ყენის საკლიდამენ ყენის დედა გამოაგდოს. ყენის დედა მცოდინარე ბატონი იყო, მალეით ყორჩიბაშობის რაყამი მურთუხა ყული ხანს ბეჯირლუს გაუგზავნა და ქოპქილუს ბეგლარბეგობის რაყამი სიაოშ ხანს გაუგზავნა და ორთავ ასრე მისწერა: რა იქნა თქვენი კაცობათ და ან სით მოსჩანს თქვენი ერთგულობათ ჩემს ოჯახს ზედანო, რომ ჯანი ხან თავისი ძალით ეპტიმადოვლა მამიკლასო და თქვენ ეს დასთმოთ და არა თქვათ რაო. დღეს არის, თუ ზვალეო თქვენც დაგზოცენო, მერმე შვილს მამიკვლენო და თვითან გაკემწიფდებისო. აწე თუ ჩვენი ერთგულნი კართო, ჩვენი ყულებიო რომ ლამით ჩვენს ქეშეკში მოვლენო, აღრიან თქვენც კარზედ მოდიეთო, და რა ჯანი ხან თავისის კერძის კაცით კარზე მოვიდესო, უბძანეთო, წაუშინონ, დახოცონო. ბრძანება გაათავეს და გაუთენებლივ კარზედ მოვიდნეს და ეს ანბავი ჯანი ხანისათვის ეთქვათ, რომ ბეგლარი აღრიან კემწიფის კარს მივიდნენო. ისიც აჩქარდა და კარზედ მივიდა. რა ჯანი ხან მამიას გახდა დაიწყყო, რომ

ზეით ავიდეს, მურთუზა ყული ხან ბეჯირლუმ საყელოს კელი წასტაცა და შემოუძახა: შენ ხაინო და მუხანათო, კემწიფეს ეპტიმადოვლე რასთეის მოუკალო. შესცა მუც(ე)ლში ხანჯარი და მოკლა და დაუძახეს ყულებს—კემწიფის ბძანება არისო, დახოცეთ ეს მუხანათებიო. წაიკრეს კმალს კელი და ჩვიდმეტი ხანი და სულთანი მოკლეს და მათი მძოვრები თრევით მეიდანში ყაბახის ძირში დაჰყარეს და ცოლშვილი დაუწიოკეს და მათი ქონება საკემწიფოთ წამოიღეს. და ცოტას ხანს უკან ერისთავი და ამილახორი მორჭმითა და მრავალის ბოძებით გაისტუმრეს. გასტუმრებაში ერისთავს უბოძეს ხუთასის თუმნის თეთრი და ხალათი და ოქროთ შეკაზმული ხალათის ცხენი, თხუთმეტი სოფელი ყაზმინის სიახლეს, ბოჭრული, ასრევე ხალათი, თეთრი, და ოქროთ შეკაზმული ცხენი ამილახორსა და ოროც(ა)ათი თუმ(ა)ნი ჯამავრიც გაუჩინეს და რაც საქართველოს კაცნი, იმერელნი, ქართველნი და კახნი ტყვეთ იყვნენ, ყველაკა ამათ აპატივეს და ცხენი, იარაღი გაუკეთეს და სახარჯო უბოძეს და თან გატანეს. ყველას კალათი ჩააცვეს და კემწიფის კარს მისახეს და ჰარმის კარი ყორული ქნეს და ორთავეს თავისი ქალები აჩვენეს და წასასვლელათ კემწიფეს ფენს აკოცეს და კემწიფემ ორთავე ასრე უბძანა: რასაც როსტომ მეფეს აამებთ და ერთგულათ ემსახურებითო, ჩვენ გვიამებთ და იმისი მოჭერილობით ჩვენგან წყალობა დაგემართებთ და ისრევე მისი მოჭერილობითაო ჩვენგან რისხვასაც ელოდეთო. მეფეს როსტომს ამათის კელით ხალათი და ოქროთ შეკაზმული ცხენიც გაუგზავნეს და მეჰმანდარი გაატანეს და კემწიფისგან მრავალ წყალობა დამართებულნი, მორჭმულნი საქონლითა და იარაღითა მორთულნი და მოკაზმულნი მოვიდნენ. ქალაქის სიახლეს მეფე და სრულ ქართველნი წინ მიეგებნენ. რა შორიდამენ მეფე დაინახეს ცხენით მამავალი, ამათ დაუქვეითეს, დიდი გზა ფეხ და ფეხ წაიარეს. მეფეს ცხენს მჯდომს ავჯანდას აკოცეს. მეფე ცხენით გარდმოხდა, კემწიფის ნაბოძები კალათი ჩაიცვა, დიდის სიმკიარულითა და შადლუხის ქნით ქალაქში შებძანდა. ათს თორმეტს დღეს ქალაქში აღხინა და შეასვენა. მერმე მეფემ უბძანა: „გზისაგან გარჯილნი კართო და შინაც გელიანო. წადით, ამ ხამთარ თქვენსას შეექციეთო:“

რაც ზალ ერისთავს კახეთში მამული ჰქონდა, ბატონმან თეიმურაზ წართვა. ბატონს თეიმურაზს ასრე ებძანებინა: როსაც როსტომ მეფეს წამოუვიდაო და ჩვენ მოგვივიდაო, ქართლში რაც მამული აქონდა მეფემ წართვაო, იმისი მაგიერი მე კახეთში მივეციო, ახლა თავის ბატონსთან მისრულაო, ქართლის მამულებს ისრევე მისცემსო და ნამეტნავი წყალობა ყაენისაგანც დამართებიაო, ის ჩვენთან ველარ მოუვაო. თიანეთი და ან კახეთში სადმე ზალ ერისთავს მამული ჰქონდა, ბატონმან თეიმურაზ წართვა, ერისთავის კაცი კახეთში ველარ გაივლიდა. ისევე შეიქნა მიხდომ მოხდომა, რბევა და ოხრება და გზებზედ ყაზახობა. ზალ ერისთავი ჯალაბობრივ ქალაქს ჩამოვიდა და კახეთში მამულების წართმევა მეფეს უჩივლა და მეფემ უბრძანა: მე მაგზედანო ბატონს თეიმურაზს ვერას შეუვალო, რომ თავისი სამკვიდრო მამული თქვენ არ მოგცესო, მაგიერი მე მამიციემიაო. ამ დროს რევაზ ბარათაშვილი თავის სიძეს როინს ჯავახისშვალს დაეკერა და იმერეთს მიმავალი და მეფეს მოჰგვარა, საჩხუბარი წინგნები უპოვნეს და რევაზს თვალები დასთხარეს. რა როინის ჯალაბმან ძმა ნახა თვალეზ დათხრილი, ქმარი გაუშვა, ჩოხანი ჩაიკვა და რა ცოცხალ იყვნენ, ქმარი თვალით აღარ იხილა ძმის დაქირვის ჯავრითა და რა რევაზს ეს წინგნები

უპონესს, ბატონს თეიმურაზს მოციქულობა დაუწყეს: რასთვის არ დაწყინარდებითო და ჩვენც რასთვის არ დაგვაწყინარებო. ჩვენსა და თქვენს შუა მრავალი საქმენი ძენანო, ამას წინათ კახეთში სამი სოფელი დაგვიდევითო გაბრძობამდისინო. ახლა ორნივე უსაქმოთ ვართო და სიღამდისინ უნდა ჩვენსა და თქვენს შუა საქმენი გარდუწყვეტი არისო, ქართლი და კახეთი არ მოისვენებსო. დრო ამის უკეთესი არ იქნებოსო. ორიოდვე მცოდინარ(ი) ბერი და ერიო შენს სიძეს მეფეს ალექსანდრეს ვსთხოვითო და ასრვე ლევან დადიანს ვსთხოვითო, გურიელსა და ახალციხის ფაშასაც ვსთხოვითო, გავიბრძნეთ და შევრიგდეთო, ჩვენც მოვისვენოთო და ჩენი ქვეყანანიც მოვასვენოთო. ეს ბატონს თეიმურაზს სწყენოდა, გაჯაგერბულიყო და ის სოფლები რომ გაბრძობამდისინ მეფისათვის დაედვა, ისრვე წართვა და მოკლენი გამოუყარა და მეფისათვის ასრე მოეწერა: შენის ძმისწულის მეფის სვიმონის მკლელი ზურაბ ერისთავი იყო და მე მოკვალო, თქვენ კიდევ უნდა დამიმადლოთო, თოარადა ჩემთან სხვა რა საბრძოლო გაქეთო. თქვენი მესისხლე ეგ არისო, რომ ყენთან გავგეზავნია და მორუმული და გამდიდრებული მოგიყვანიაო. თუ სისხლს ჰკითხულობო, მესისხლის ძმებსა და სახლის კაცებს მოჰკითხეთო. აქამდისინ რომე ჩვენ ვეხლდით, იქნებოდა რომ თქვენი მესისხლე ვეთხოვნო და ახლა თქვენ ვახლავსო და თქვენი ყმაც ეგ არისო და მესისხლესო. რომელიც გებრძანებოსო, ისრე ჰქენითო. მეორეს წლამდისინ ასრე იმოციქულეს. ამასობაში ჩოლავაშვილები რევაზ სახლთუხუცეს(ი) და ბიძინა სუფრაჩი გარდიკიდენ(ი)!----

1) აქ დედანს აკლია. როგორც ვტყობა, აკლია „ცხოვრებაჲ საქართველოსასა“ შედგენის დროსაც, რადგან მასშიდაც ეს ნაქულუღვანი ადგილი შევსებულია როსტომ მეფის 1648 წლის ერთი გუჯრიდან, რომელშიდაც მოთხრობილია როსტომის ბრძოლა თეიმურაზ კახაბატონთან. ჩვენც ტექსტის შესავსებად მოგვყავს აქ სათანადო ნაწყვეტი ხსენებულ გუჯრიდან (მართლწერა შეცვლილია მხედრულად დაწერილ ამ დროინდელ საბუთების მართლწერის მიხედვით): „იყო კახი ბატონი იმერეთს. ჩხუბისა და ავის საქმისგან თავი არ აიღო და არც დასწყინარდა. კახეთში ჩამოვიდა მთის გზიდან. მრავალს ადგილს ჩვენი თავს დასხმა და ღლადი მოინდომა და ჩვენც ვანადამც ბატონის (სვიმონის) სისხლსა ვსთხოვდით და ქვეყანას ურბევდით და ბერი იგი საქმე უყავით. ბოლოს შემოვიდნენ შუა კათალიკოზი, ბერები, ერისთავები და თავადები და დანდობის საქმეს გამოგვეჩვენეს, თუ ორს წელიწდამდე ერთმანერთი დაინდევითო, მას უკან გასამართლდითო და რაც სამართალმა გიჩინოს, ბატონის სვიმონის სისხლი იმგვარათ მოიკითხეთო. დაგვიდვა კანმა ბატონმა თეიმურაზ სანდოთ სათეცრით სოფელი გავაზი და სოფელი კისისკვი, ჩენის თავადისშვილებისა და გლეხების მოცემის დაგვიპირდეს. ჩვენც რომელი სათეცარი მივეცით და ან პირობა დაუდევით, ყველაყა გაითავით და კანმა ბატონმა რაც პირობა და ფიცი მოგვცა არც ერთი არ გავითავა. ამაზედანი ავიშლენით. აქათ ჩვენ შევიყარენით და იქით კახი ბატონი. ქისისკვენ თათრები უჩინეთ. კახი ბატონი თიანეთს მისულყო და ჩვენ იქით წავედით. შემოგვიარეთ სვეტო ცხოველო ღვთივ აღმართბულყო, მოყვდით კარსა თქვენსა და ღლადვით შენგან შეწყვენა ვითხოეთ. არავის პირისპირ შევიარეთ და თიანეთს მოუკედით. კურთხულხარ ძლიერო და უძლევდელი ყოვლისა მპყრობელი ღმერთო, რომე სიდიდე და სამართალი შენი ყოველსა კაცს დაინახვე. შევიბენით და გვიმარჯვეო, დროშა, ქანარა და ნალარა გაგავდებინეთ. სახლისუხუცესი რევაზ და მრავალი საბატოს კაცისშვილი სხვა მოუკალით და გვაჰკითეთ. უკან მივევით და გრემს მივედით, სრულად კანნი ჯალაბობრივ იქ იდგნენ. იქით ბატონის თეიმურაზის შვილი დავით და ჩვენგან გავზავნილი თათრები შეყრილიყვნენ, შემბულიყვნენ ქისისკის ბოლოსა და თათრებს გამარჯვებოდა და ბატონისშვილი დავით მოკლათ და მრავალი საბატოს კაცის შვილი დაეკაც(ო). ჩვენ გრემს ვიდევით. შექვასეს დღეს ეს ამბავი მოგვივიდა და კანნიც მოგვივიდეს“... (თ. ვორდ., ქრონიკები II, 463—464).

---მეფემ და ქართველთ ბატონისშვილის მოკვლა გაიგონეს, ყველამ დაიწყო ტირილი და თავს ცემა და მალღის კმით მოთქმა და ჯამალ ხანს ასე მისწერეს: რომელიც მოგეკლასო, მაგათი თავები ქალაქს სიონის სალდარში მიიტანონო და ჩვენც კახეთს ჩამოვივლითო და თქვენც წინ დაგვხვდითო.

აქა ბატონისშვილის დამარცხება, კახთ ამოწვევა და დატყვევა ქისიყის ჯართა და ბატონისშვილის ცოცხალი დარჩენა მეფეს როსტომთან მიყვანა დიდის ვაებით დედმამას მოუხსენეს. სხვას იმ დღის შვიწირებით ანბავს რა გაცხადება უნდა და ან რა ქალაღდი დაიტყეს. თავად მტრისაგან გაღახული, სახლთუხუცეს მოკლულა, ჯარ წასრული, დროშა წართმეული, ქვეყანა და საბატონო სხვას დარჩომილი. ამაზე ეს ანბავი მოსვლოდეს, რომ ერთი შვილი გყვანდარ და ისიც მტერთ მოგიკლესო, რომ აღარც შექნის იმედი იყოს და აღარც შოშისა. ეს შვილიც მოვიკლესო და მისი ჯარიც დახოცესო და ქვეიღამ თათრის ლაშქარი შემოვიკლენო და ზეიღამენ მეფე ჩამოვიღა საქართველოს ლაშქართაო და კახნი უფროსნი ერთნი მას მიუვიდნესო. თვითან ყველგნით კელდამოკლებული მრავლის მკლებლით მიფარულიყოს საღმე და უარესის მოლოღინი აქონდეს. მღთის მადლს, წამკითხველნო, კარგად გული დაჰყარეთ, რომ ამ რიგს აოკრებასა წარყენას აქეთ თუ ვისმე გაგეგონოს. მე ფარსადან გიორგიჯანიძე ვიტყვი ამასა, ღმერთი უტყუარია და ამ საქმეზედან მოჩანს, რომ ბატონს თეიმურაზს მრავალი უბრალო საკლი მოეთხაროს და მისის საქმით მრავალნი ტყვეთ წაესხას, მრავალნი უბრალოთ დახოცილიყვენ, მრავალი დედან(ი) აეტირებინოს და იესოს ნაბძანები სიტყვანი აქ გათავდება რომ უბძანებია,—რომლისაც საწყითო მიუწყავო, იმავითი მოგეწყვისო. ღმერთსაც ასრე უბძანებია, ათას და ერთი სახელი მქვიანო ყოვლის ენითაო, თავი საკელი ჩემი სამართალი არისო. არას კემწიფეს, არას ძრიელს კაცსაო, არას უღონოსა და საბრალოს გღახას დაჩაგრულთ ნაძალადეგსაო არ შევარჩენო. რა გინდ ვინმე ნამეტნავად მდიდარი იყოსო და ძრიელიო, ჩემთან სუსტი და უღონო და გაღახულნი არიანო და ორსავეს სოფელს მოვკითხავო და რისხვით ვაზღვევინებო.

ხორეშან დედოფლის მოხვლა როსტომ მეფესთან შემოხახვეწრათ. ბატონს თეიმურაზს ყველგნით ღონე მოეღო, აღარც სითმე მშველი და აღარც სახიზარი აღავი, აღარც წასასვლელი გზა, არც ასაყრელათ ცხენი და ჯორი, აღარც მოკელე და მოსამსახურენი, კახნიც ქართველთ მისვლოდეს და მეფეს როსტომს ბატონის თეიმურაზის დაჭირვას ეპატიჯებოდნენ. ეს მეფემ უწყინა და აეად ჩამოართუა და ასე უბძანა—იმისი დაზდილნი კართო, იმას რა კარგი უყავითო, რომ ჩვენ გვიყოთო. დაჭირვა შორს დაიჭირა და კახნი უფროსი ერთი მე(ე)ჯლი(ს)ში ისხდენ. მეფემ წამოთქ(ე)ა და ბრძანა: რა ქვეყანა დარსებულაო, ამრიგი მუხანათობა კახთ თავის ბატონზედ არ უქნიათო, რომ ახლა ბატონს თეიმურაზსზედ ქნესო. ეს მეფის ნაბძანები სიტყვები ვინცალა ბატონს თეიმურაზს მოახსენეს. იმან დედოფალს შვილისთვის მოუთმენელის ნაღვლიან და მტირალი გულითა და თვალცრემლიანსა მოახსენეს: როსტომ მეფე თქვენი ბიძაშვილი არისო. მიდით, ნახეთო და თქვენის შვილისას შეეხვეწენითო, არ მოგიკლასო. ეგების ჩვენი შენაცოდებიც თქვენ გაპატიოსო და ამას უკან ვითაც სხვა თავადი, ჩვენც იმათავით გვიმსახუროსო. თუ ესები არა ქნასო, ამდენერთს ნათესავობის პატივს მაშინც დაგდებსო, რომ ჩემი დათუნა ცოცხალი

ყენსთან გავზავნოსო და ჩვენ ამდენი ცხენი და ჯორი გვათხოვოსო, რომ იმერეთის მივაწიოთო. დედოფალმან ბატონის თეიმურაზის ნაბძანები სიტყვანი გაათავა.

აქა მობძანება ბატონის ხვარეშან დედოფლისა თავის ბიძას შვილს მეფეს როსტომს თანა. მეფეს მოახსენეს: ბატონი დედოფალი მობძანებულაო თქვენთან სახვეწარათო. კათალიკოზს უბძანა: თქვენ და ბატონის შვილი ლვარსაბ და ებისკოპოზნი და თავადნი და საბატიოს კაცის შვილნი წინ მიეგებნითო და დიდის პატივითაო მობძანდესო, რა მოახლოვდებისო, მე თვითან მოვეგებებიო. ის გაისტუმრა და ბრძანა, თავის კარვის სიახლეს ბატონის დედოფლისათვის კარგები დადგეს და მეფე ცხენს შეჯდა და გაეგება. რა მოახლოვდა, მეფე ცხენით გამოჩნდა. დედოფალს მოახსენეს, ისიც ცხენით ჩამოახდუნეს და მეფემანც დაუქვეითა და დედოფლის ერთი კელი კათალიკოზს ეჭირა და მეორე კელი ბატონის შვილს ლვარსაბს. ჯარმაც დაუქვეითა. რა ახლოს შეიყარნენ, დედოფალი მეფეს ფეხს მოეხევივა. მეფე(მ) არ დაუშვა, დაიღლიავა, ერთმანერთს გარდებვივნეს და შეიქნა ტირილი და სრულ ლაშქარმან დაიწყეს კმა მალლა ტირილი და თავს ცემა. ჯერ თათართ ჯარი უფრო ტიროდეს. უწინვე მეფისაგან ყადაღანი ქნილიყო, რომ ბატონის შვილის დათუნას სიკვდილი არვიან თქვას. ბატონი დედოფალი მეფემ თავის კარავში ჩამოახტუნა, მაგრა იმ დღეს ტირილის მეტი არა თქმულა რა. დედოფალი თავის კარავში წაბძანდა და მეფემ ღორი ფანბაკისა და აღჯაყალის ბატონი ბოშაღალუ (sic) ისახან მოიხმო და იმას შეეკი(თხა), ასრე უბრძანა: ბატონი დედოფალიო ჩვენთან სახვეწარათ მოსულაო და ამისი პატივის დადება გვმართებსო. თავათ ნათესავი არის ჩემიო, მერმე რომელსაც საქართველოს მეფეთ და მეპატრონეთ გასპირებიათო, ან დედა შეუხვეწნიათო და ან დედოფლიათო და ბატონს თეიმურაზს საქართველოს წესი გაუთავებიაო და აწე ჩვენ რა გვმართებსო და ან რას გამამირჩეთო. იმან ასრე მოახსენა: ერანელთაგან ასი ათასი კაცი ნამეტნავი ამ კახეთში ამოწყვეტილიო და კემწიფენი მრავალს გარჯილანო, მაგრა ამ რივი გამარჯვება რომ ღმერთმან თქვენ მოგცაო, არვის ღირსებია და რადგან თქვენმან სიმართლემანო ამ რივი გამარჯვება მოგცაო, რომ აქ თქვენ მამახედ გაიმარჯვეთო და ქვეით ლაშქარმან შვილი მოუკლაო და დედოფალი მოვიდა, ფეხს მოეხევივა, ყარაიაზის სანად(ი)როს ნებით მაგართმევსო და სხვა ისრევე დაანებეთო და დაგბრუნდეთო. ეს ის(ა)ხანის რჩევა მეფემ მოიწონა და კიდევ ასრე უნდოდა მეფეს ექნა, მაგრამე ვინც ბატონის თეიმურაზის წახდენაში ერივნეს, იმათ მეფეს ასრე მოახსენეს: ამას წინათ ბატონის თეიმურაზის შვილი არ მოგვეკლათო, არ მოვასვენათო. ახლა იმისთანა შვილი მოუკალითო, გაღანმც აღარ მოვასვენებსო და ეგების შერიგება ყანმაც გიწყინოსო და დედოფალი ამდენის პატივის დებას სჯერაო, რომ ამდენი ცხენი და ჯორი ათხოვო, რომ უვნებელად იმერეთს გარდვიდნენო და მეფის მოწყალე გუნება ამ სიტყვებით შეშალეს. იქითაც ბატონი დედოფალი დაატყუეს: ასრე შეეხვეწენით მეფესაო, რომ შვილი არ მოგიკვლევინოსო და თქვენ უზიანოთ იმერ(ე)თს მიგასხანო. მეორეს დღეს მეფე დედოფლის სანახავად წავიდა. დედოფალი ტირილით ფეხს მოეხევივა და ასრე მოახსენა: კურთხეულის ბიძის თქვენის მეფის სვიმონისაგანო და ბატონის ლევანისაგანო ჩემის დათუნას მეტი არვიან დარჩომილაო, ჩემს შვილსაც დიად თქვენნი გვერც კლება უნდოდაო. ვითაც მისმეტ(ი) შვილი არა გვეყანდაო, ჩვენ არ გა-

მოუშვითო. ვაი ამ ჩემს თავსაო, ახლა თათართ დაურჩენიაო და ყაენსთან გაუგზავნიათ, კემწიფესთან მამეკმარენითო, რომ იმას უშველოთ რამეო. შეექნათ ტირილი. მეფემ იმ(ე)დი დაუღვა და ასრე მოახსენა: მ'ლთისა შეწვენითაო, რაც ჩვენის კელით გამოვავო, მოვეკმარებითო. ის ასეთი კარი არ არისო, რომ თქვენს შვილს სიკეთის მეტი არა დაკლდების რაო, მაგრამე თქვენ მებრალეებით, რომ შეყრამდისინ ტირილი და ნალველი შეგაწუხებსო. ამავების თქმაში ვითაც წვიმა ყველანი ცრემლსა ჰყრიდეს და ერთი ეს მოახსენა: მრავალი შეგცოდეთ, შეგვინდევითო. მგონივარ მაგიერი ჩვენც გარდაგვხდაო. თუ ამდენს შემიხვეწიებთო და პატივს დამდებო, რომ ამ სიბერის დროსაო ჩვენს საფლავს არ მოგვაშორებთო, ნაპირის ალაგი თქვენ იქონიეთო და ალავერდლის (sic) გარეშემოთაო ჩვენც დაგვარჩინოთო. თავად ღმერთი დაგიმადლებსო და მერმეო ქვეყანა მოგიწონებსო. მეფემ მოახსენა: ამაში ღმერთი მყავს მოწმითაო, რომ რასაც თქვენ ბრძანებთო, მე თქვენთვის არა მშურსო, მაგრა თქვენის შვილის დარჩენაო და თქვენი ამრიგი დამარცხებაო აქამდისინ ყაენს მოეხსენებოდაო და არამც კემწიფის ბძანება მოვიდესო და თქვენცა და ბატონი თეიმურა(ზი)ც კარზედ გითხოვონო, არ უფრო სამისდღეჩიოდ მოითხრებითო. ასტირდა დედოფალი და ასრე მოახსენა: მაშ ამდენი წყალობა მაშინც გვიყავითო, რომ აზდენი ცხენი და ჯორი გვათხოვეთო, რომ იმერეთს გარდაგვასხანო. მეფემ ხუთასის თუმნის ფეშქაში მიართვა და ხუთასი ცხენი და ჯორი ათხოვა და ქათალიკოზი თავისის ჯარით თან გაატანა და კახთ უბრძანა: ვისაც გინდათ ჯალაბობრივ თან გაჰყევითო და ვისაც გინდათ თავკაცათ თან გაჰყევითო, ჩვენ კიდევც ვვიამებისო და დაგიმადლებთო. ისინიც ზოგნი ცოლშვილით და ზოგნი თავკაცათ თან წაჰყენენ და უფროსი ერთნი მეფეს მოუვიდნენ და ბატონი თეიმურაზ კახეთით აიყარა და ქართლი შეიარა და იმერეთს გარდვიდა და ეს ანბავი მეფეს ალექსანდრე(ს) ქუთათის მჯდომს მოახსენეს.

ეს ანბავი მეფემ ალექსანდრემ დარეჯან დედოფალს მოახსენა. მამა თქვენი კახეთით მეფეს როსტომს გამოუგდიაო და იმერეთს გარდმოსულაო. შეექნათ ტირილი და თავს ცემა. უწინ გენათელი და თავადები წინ მიაგებეს და ყველგან ნუშლი და სამასპინძლო მზას დაახვედრეს. მერმე მეფე წაბძანდა დიდის ჯარითა, მიეგება, ნახეს ერთმანერთი, შექნეს ტირილი და თავს ცემა და გენათელმან ბატონისშვილის დათუნას მოკვლა მალეით მეფეს ალექსანდრეს ასრე მოახსენა: იმერეთს ამდენი შეძლება არა აქვსო, რომ ორჯელ ცალკე ცალკე თემი შეეკყაროთო. ბარემ დედოფალი მობძანდესო და დედაშვილთ შეყრაში გაუცხადოთო. რა ზარი ამალდდესო, მეფემანო თავსცემით ბატონისშვილის დათუნას წამება თათართავან ქებით წამოსთქვასო. ამაღლდა ზარი და მეფე ალექსანდრე(მ) მკარჩახილი თავსცემით ბატონს თეიმურაზს წინ დაუჩოქა და ბატონისშვილის დათუნასი მამაცობითა და ქებით მოკვლა წამოსთქვა. ბატონი თეიმურაზ და ორნივე დედოფლები ვით უსულო მკვდარნი შეიქმნენ. გენათელი და ებისკაპოზნი წამოდგნეს და გულზედ წყლის დასხმით ძლივას სულს მოვიდნეს, სამ'ლთო სიტყვანი უქადაგეს და განკითხვის დღის შიში დასდვეს და მ'ლთის საწყენი საქმები დაარიდეს და ჭირისუფალნი დასხეს, ორმოცამდისინ ტირილი და ზარი (იყო). იმერეთის თავადნი და აზნაურშვილნი დილას საღამოს მოუტირებდეს. ვისიც მამული ახლო იყო, ისინი უმალ მოვიდნენ, ვისიც შორ იყო, ისინი გვიან მოვიდნეს, მრავალი გარდასაბურავი მოიღეს. მეფემ გასაკვირვებე-

ლი ხარჯი გარდინხდა ცოცხალთა და მკვდართა ზედან. აბა თუ ამ გამქლავებ-
 ბის დღის ანბავი თუ სრულ დაგვეწერა, ტირილისაგან კაცი ველარ წაიკითხევდა.
 ამისთვის მოკლებით დაიწერა, მაგრა ვინც ამათნი ცოცხალნი დარჩნენ, ორმოც-
 დაათს წლამდისინ ამის გლოვასა და ტირილში იყვნენ და მეფემ ალექსანდრემ
 ბატონს თეიმურაზს და მისს თავადებსა და აზნაურთ ყველას ცალკე ცალკე სო-
 ფლები და სარჩო გაუჩინა და ბატონის თეიმურაზის კახეთით გაგდება და შვი-
 ლის მოკვლა რუსეთის კემწიფეს მისწერეს და მეფემ ალექსანდრემ ამისთვის
 ბატონს თეიმურაზს ვერ მოეხმარა, რომ ლევან დადიანი ძრიელი ბატონი იყო
 და მეფეს როსტომს მისი და მარიამ დედოფალი ცოლათ ჰყვანდა. ყაენიც მწყა-
 ლობელი და ლაშქრითა და სალაროთ მიმხმარებელი ჰყვანდა და ყაენი ბატონს
 თეიმურაზს უწყობდა. თუ მეფე ალექსანდრე თუ იმერეთით დაიძვრო-
 და, დადიანი იმერეთს ჩამოუდგებოდა. ბატონი თეიმურაზ დარჩა იმერეთს
 და მეფემ როსტომ ბატონისშვილის დათუნასი და მასთან დახოცილის თა-
 ვად აზნაურთ თავები და ბახუტა სუფრაჩი და ბატონის თეიმურაზის დროშა
 ელიზბარ ბოქალთ უხუცის კელით ყაენს გაუგზავნა. ყაენს ყანდაპარის ასაღე-
 ბლათ გაელაშქრებინა. ესეები ბასტამის ჩიშანში წინ დაკვედრეს. ყაენმან ულუ-
 რისათვის კარგ ნიშნად ზძანა და კახეთი როსტომ მეფეს მისცა და სამი სო-
 ფელი განჯაში ელიზბარს უბოძა და ხუთასი კალთი ქართველთ გაუგზავნეს და
 მეფეს როსტომს თავი, თომარი და მურასა კმალი ყაენის ფუში და ხალათი და
 ოქროს იარაღით შეკაზმული ბედაური ცხენი უბოძეს და ყაენი ყანდაპარზედ წავი-
 და და მრავლის ბრძოლითა და ომითა და ლაშქრის ამოწყვეტითა და სიბის მი-
 ტანითა და შეთხრა ციხეში შესვლით უწინ ყალაი ბისტი აიღეს და მაშვიან
 მყოფი ხანი და უფროსნი კაცნი კელხუნდით ყანდაპარის ციხეს ქვეშ გატარეს,
 რომ მაშვი მყოფთ ყანებსა და სულთნებს შეშინდეს და ციხე მოსცეს.

ქრონიკონ(ნ)სა სამას ოცდათხუთმეტსა შაჰბაზ ყაენმან ყანდაპარი აიღო მრავ-
 ლის ბრძოლითა და ძალ მიცემითა და მრავალი კაცი დაიხოცნეს სიბასა და იე-
 რიშს ზედან, აიღეს და ყიზილბაში შიგნით შეეს(ი)ვენეს, ციხე ქალაქი დარ-
 ბივეს და მრავალი იშოვნეს და ინდო(ე)თის კემწიფისაგან დასპული ხანი თავი-
 სის ყმებით ყაენს წინ მოასხეს. ხანი და თავნაჩენნი კაცნი თანწამოასხეს და სხვათ
 უვნებლობის ნიშანი უბოძეს, რომ საცა უნდოდეს, წავ(ი)დნენ და ყანდაპრი
 მერაბ ხანს მისცეს და ყაენი მაშათს წამოვიდა. მეორეს ზაფხულს ინდოეთი(ს)
 კემწიფის შვილი დიდის ლაშქრით ყანდარს შემოადგა და ყოველგნით სიბე-
 ბი წინ წა(ი)ლეს და შიგნიდამენ და გარედამენ დაუშინეს თოფებსა და ზარბაზ-
 ნებსა და გარედამენ ბანაკს ისროდეს და სიბები ხანდავს მიაწია და ზოგი კი-
 დეც გასცილდა. შეიქნა იერიში კედელზედა და შიგნიდამ კარგად იყვნენ, ნა-
 მეტნავად ყიზილბაში, კაცის მძოვრით აიესო ხანდავი და ინდოელთ გასაკირ-
 ვებელი ომი გარდინხდა და სიკვდილისათვის ნალველი და შეწყენა ან იცო-
 დეს. მაგრა ციხე ვერ აიღეს და ქება ითქვა იმ დღეს ინდოთ მეომართა და კარ-
 გადაც იყვნენ და სამჯერ გასაქირი იერიში ქნეს და ციხე ვერ აიღეს. ამისთა-
 ნას დროს მეჰრაბ ხან ციხეში მამკვდარიყო. მკვდარი მიფარვით შეინახეს და
 მაშინც ციხე ვერ აიღეს და კემწიფის შვილი ბევრს გაისარჯა და ციხე ვერ
 აიღო და გარჯილი და ლაშქარ ამოწყვეტილი დაბრუნდა და ყანდაპარი ყაენ-
 მან ოთარ ხანს მისცა და ინდოეთის კემწიფემან ოთარ ხანს ზედანც თავისი
 უფროსი შვილი დარაშუქუ მრავლის ლაშქრითა და თოფხანით გამოუძახა, ოთარ

ხანს ციხეში გარშემოაღდა და როსტომ ხან, დექენის ბატონი, ინდოეთის ლაშქრის სარდარი, ყალაი ბისტსზედ გამოგზავნა და შაჰაბაზ ყაენმან მურთუზა ყული ხან ბეჯირლუ ყორჩიბაშის სარდრობა უბოძა და ერანის ლაშქარი თან გამოატანა და ინდოეთის ლაშქარს გამოუძახა. ვითაც ინდოეთის კემწიფის შვილი ყანდაპარის ციხეს აღდა, სარდარი ყალაი ბისტსზედ გამოგზავნა და ლაშქარიც ცოტა ეგონათ და ყიზილბაშთ უკანა ლაშქარიც არ მოიცადეს.

აქა ომი ჰერმანდს ზედა ერანელთა და ინდოელთა ეს არის. მურთუზა ყული ხან ანაზდეულ ინდოეთის სარდარს დაესხა. იმათ რაზმი გარიგებულნი მზათ დახვედრეს. ვითაც ზღვა სავსე წყლითა, ისრევე ინდოთ რაზმი ათას კაცათ იდგნენ და ალაგ ალაგ წელადსპილოს მოსდევდეს და ისარსა და ყუნბ(ა)რას მოისეროდეს. მსროლი ისროდის და უკუდგის და სხვა მსროლი წამოდგის. მაგრა ლაშქარს არვინ მოშორდის და ვერც ვინ ლაშქარში შეუვიდის და სითქენც ყიზილბაშნი შეუტევდიან, ისინი ისარსა და ყუნბარს დააყრიდიან ან გარდმოაგდიან და ან გაქცევდიან. ბოლოს ინდოელთ გაიმარჯვეს, და ყაენმა¹⁾ მურთუზა ყული ხან დააჭირვინა და ვითაც ნამსახური კაცი იყო არ მოკლა და ყუმს ოთურალი უბძანა. მაგრა ინდოელთ მაშინც ყანდაპარი ვერ აიღეს. კემწიფის შვილი ლაშქარ ამოწყვეტილი დაბრუნდა და შაჰიჯჰან, ინდოეთის კემწიფეს, შვილები შეეცილნეს. ოთხნი ძმანი გარდიკიდნეს და რომელსაც ვერენგზიბ ერქვა, იმან ქკუთ ყველა დაატყუა და თვითან გაკემწიფდა, ძმები დახოცა, მამა ტყვეთ ჩავდო და ქვეყანა დააჭირა და ძმისწულები წაუვიდნენ და ინდოეთის გარეშემო მემკვიდრეს ბატონებს შეეხვეწნენ და დაუწყეს ომი და ბრძოლა. ამისთვის ყანდაპარს აღარ მოვიდნეს, კალიფა სულაიან ეპტიმადოლე მოკვდა და მისი ალაგი და ვახირობა მ(ა)ჰმ(ა)დ ხანს ეპტიმადოვლეს მისცა ყაენმან.

რა მ(ა)ჰმ(ა)დ ხან ეპტიმადოვლე შეიქნა, ყაენი ყაზმინს მოვიდა. როსტომ მეფემ ბატონის შვილის ღვარსაბისათვის თავისის დისწულის ადამ სულთან ენდრონიკაშვილის ქალი თამარი ყაზმინით ქალაქს მიიყვანეს და ღვარსაბ თავისის ბიძის ვახტანგის შვილის თეიმურაზ მირზას შვილი იყო და მეფემ უშვილო ბისათვის იშვილა და საუფლისწულოთ მიიყვანა, რომ მეფეს უკან ქართლი მისი იყოს და ადამ სულთანის ქალს თამარსთან გასაკვირებელი და საკვლანის ქორწილი უყო. ქართლი და კახეთი, ფუმტუქუ, ისპანის მოვრაობა, ხუინი, სამასი თუმანი გილანით და ქალაქის ზარაბ(ი) და ხუთი ათასი კომლი²⁾ თათარი ელი და ოიმახი როსტომ მეფეს აქონდა და მტერი არსით ჰყვანდა. იყო საქართველო მოსვენებით, ლხინსა და ნადირობაში და რა ბატონის შვილის ღვარსაბის ქორწილი გათავდა, ვინც ჯალაბობრივ ქორწილს მოსრულიყვნენ, ყველას მრავალი საჩუქარი მიართვეს და გაისტუმრეს და მეორეს გაზაფხულს მეფე და საქართველოს უფროსნი, დედოფალი, თავადების ჯალაბებით კახეთის დასავლელად წავიდნეს. ქალაქით ლილოზედ მივიდნენ, იქ თოვლქყაბმან ძალი ქნა, სამგორს მივიდნეს და ინადირეს და სათისქალაში დადგნენ, მანავის ბოლოს მივიდნენ და საგარეჯო ჩაინადირეს და ბეყანბალს მივიდნენ, ისიც ინადირეს, იქით შირაქებში ჩავიდნენ და ორივე შირაქები³⁾ ინადირეს. ქისიყს მივიდნენ, მალაროში დადგნენ და იქილამენ

1) დედანში: ყაენი

2) დედანში: კონზლი

3) დედანში: შირაქებები

ოფდარს მიე(ი)დნენ და იქ დადგნენ და ვარცლები და აღრიტლები ინადირეს და ალაზნის პირს გარდვიდა, ბაშინჯალს ზეით დადგა. სამს დღეს უკან აიყარა და მეთხეს დღეს თოფყარალაჯი ინადირა, მრავალი ირემი და ჯერიანი და სხვა ინადირც მოიკლა და ფრინველთ ა(ნ)გარიში არ იქნებოდა. იქილამენ წინა მინდორში მივიდნენ და ნახევარი ინადირეს და ათას ზუთასი ამ ნახევარს მინდორში ნადირი, რომე რაც მეფეს წინ მოიღეს, იმაებს გარდაისათ რომ თავთავისთვის წაელო, კოკობსა და ფრინველთ გარდაის. იქილამენ აიყარა და ამჟვე წინა მინდვრის ნახევარი ინადირეს, ჯერ აქ უფრო ბევრი ამოსწყდა და აქით აბელის მონზედ მივიდნეს. მეფისათვის ჩალური სახლები დაედგათ, იმაში დადგნენ ერთს კვირას და იქიკ მრავალი ღორი, ირემი და შველი და კოკობი ინადირეს. იქით აიყარნენ ნადირობით, ახლო ახლო ჩამოხტომით ალავერდს მივიდნენ. ალავერდის საყდარი ბატონის თეიმურაზის დროს დაქვეულოყო და აშლილობისაგან არ დასცალგებოდა, რომ აეშენებინა და მეფემ როსტომ მისი დაქვეულობა აუშენებინა (sic). ათს დღეს იქ დადგნენ, იქილამე ალონს გავიდნენ. მიცვალეულთ მეპატრონეთათვის, რომ ალავერდს ემარხნენ, მარიამ დედოფალმან ეამი უწირვინა და ჭამა უყო და ალაპი გარდისხა და მეორმოცენი დაუყენა და ყველა ცალკე ცალკე გამოიტირა. რა იქ იყვნენ, წირვა არ დააკლო. ალაზნის წყალს გავიდნენ და ოცს დღეს ალონს დადგნენ. იმ ალონშიგ და მის გარეშემოსი მრავალ სხვა და სხვა ფერი ყვავილნი. იანი და ყაყაჩონი გაშლილ იყვნენ. იქით აიყარა და ორს დღესზედ გრემს მივიდა, იქ მრავალი კარგად ნაშენები სას(ა)ხლენი დაქველ დანგრეულ ვნახეთ, უკარო და უჭერო, ნადირთ სადგომ მქნილნი. რა როსტომ მეფემ ამ რიგი საკემწიფო სასაკლეს ასრე აოხრებული ნახა, საწუთროს გაუტანობლას (sic) შეუწყინდა და ფარსადან გორგიჯანიძეს უბრძანა: ამ სასახლის ასრე მინგრეულობისათვის ერთი მუნასიბი ლექსი გვითხარო. მანც ეს ლექსი მოახსენ(ა), ასე თქვა:

„მღთის მაცა (sic) ყური მათხოვეთ, გრემის სას(ა)ხლის ქებაო,
ვისაც გენახოს ეს ასრე, რად გული დაგედებაო.
ესე სოფელი ცუდია, არვის არ ვასთავებაო,
და ამის ამშენი რომ მოკვდეს, თქვენ ცეცხლი მოგედებაო.“

სიკვდილი იმერეთის მეფის ალექსანდრეს ძმის მამუკა ბატონის შვილისა.

იმერეთის მეფეს ალექსანდრეს თავისის ძმის მამუკა ბატონის შვილის ნიშანი მეფეს როსტომთან გამოეგზავნა, გასამელაგნებელი და სატირალი წინგნი მოეწერა, უწინ ლევან დადიანისაგან ომშიგ დარჩენა, ტყვეობაში ტანჯვით შენახვა და თვალების დაწვა, მრავლის საცადურით წამება და უპატიოთ მკვდრის ყმაწვილობით სიკვდილამდისინ გაუკითხავაო, შეუსვენებლად, ათას რიგად უღირსსა და უკადრისის საქმით მოკვდინება წინგნათ მოეწერა. და რა ნიშანი გაუშალეს და წინგნი ბატონს მარიამ დედოფალს წაუკითხეს, ვითაც თავის შვილს ოტიაზედ, ისრევე თმა გაშლით და მკლავ ჩახდით, გულ მწუხარის ცრემლის ფრქვევითა მამუკა ბატონის შვილი მრავალის ქებით ტირილშიგან მოსთქვა და შავის ჩაცმით იგლოვა და სრულ ქართველნი თავადნი და დედანი და მანდილოსანნი, ვითაც საყვარელს წვილებსზედ, ისრე გულმწუხრათ გამოიტირეს. ნამეტნავად მრავლის სათანჯვის წამებისათვის ამას სტიროდეს და ლევან დადიანს სწყევლიდეს. მეფემ როსტომ ქართველთა და კახთ ჯარით, მკარ ჩახდითა და თავსცემით, გულმწუკარათ გამოიტირეს, დადიანს სძრახვიდნენ. აბა აქ გაშინჯეთ სა-

მართალი მდთისა, რომ მაგიერი ლევან დადიანს შვილი მოუყვდა და მამამ შვილის ტირილში ლახტი თავს გარდიკრა და შვილ(ს) ზედ დაკვდა და უმარხავს. მეფე ალექსანდრე ლაშქრით მიუხტა და მისი სალარო და საბატონო ყველა დაიჭირა და დადიანი კარგის წესით დამარკა და ლიპარიტიანი (sic) ვამიყ დადიანთ დასუა და სალაროს ნახევარი მას მისცა და რაც კარგი და უკეთესი იყო მეფემ წამოიღო და რაც ლევან დადიანს მეფის გიორგის სახსარში უსამართლოთ წაელო, მეფეს გიორგის შვილმან მეფემ ალექსანდრემ სამართლით წამოიღო და ღმერთმან დიდის რისხვით მამუკას ბატონის შვილის უდიერი ლევან დადიანს და მის შვილებს გარდახდევინა და თავისის კელით თავი მოიკლა და მისგან ნაძალ(ა)დევად შეგროვილი მრავალი ოქრო, ვერცხლი და მურასა და ძვირის ფასის თვალ მარგალიტი, რომ თავისთვის მოუხმარებელი სხვას დარჩა და თვითან უშვილოდ გარდავლინდა და ყველამ ასრე თქვეს: ლევან დადიანის უშვილოდ გარდავლენა მამუკა ბატონის შვილის უსამ(ა)რთლომ მოსთხარა, სახლიან შვილიან გარდავლინდა. აბა ეს ნიშნათ ყველას გეყოფათ, აბა აქ გათავდება იესოს ქრისტეს ნაბძანებნი სიტყვანი: რომლისათ საწყაოთ მიგიწყავსო, იმავე საწყა(ცი)თ მოგიწყვენო. აბა სამართალი აქ გათავდება და ნაძალადევი არვის შერჩების.

ვამიყ დადიანი მეფის ალექსანდრეს მორჩილი იყო. ამ უამს ბატონი თეიმურაზ რაჭას იდგა და რუსეთს მიემზადებოდა. მეფემ წინგნი და კაც(ი) მისწია: მღთისაგან ამ რიგი დიდი წყალობა და გვემართაო, რუსეთს ნულარ წახვალო, გინდა ოდის შიგ გაბატონდით, თუ გინდაო, ქართლსა კახეთის მეფეთ დაგსვამ(ო). არ დაუჯერა და რა ბატონი თეიმურაზ იმერეთს გარდვიდა, ქართლმან და კახეთმან მოისვენა, ლხინისა და ნადირობის მეტი სხვა საქმე აღარვის აქონდა და კიდევ ძველებურათ ჩხუბს თავი აუღეს და ასრე თქვეს: ჩვენი მეფე ბერი და უშვილო არისო და ლვარსაბ ბატონის შვილიო თავისთვის შვილად და ჩვენად საბატონოთ მოიყვანაო და საქართველოს თავადებსაო ყველას მაგისის პაპის ვახტანგის მამული გვიჭირავსო და რა გაბატონდებაო, ყველას წავგართვამსო და თავის შვილს საუფლისწულოთ მისცემსო, ამას მოუგვაროთ რამეო. როსტომ მეფე ბერიკაცი არისო, დიდს არას გამოეკიდებისო. რა ცოცხალი(ა), ვემსახურებითო და რა მიიცვალოსო, რომელიც ბატონათ გინდოდესო, ყვენსა ვსთხოვოთო. ეს ფიცი და პირი მალვით შეპკრეს და შეიფიცნენ.

როსტომ მეფემ განჯის გზაზე გატეხილ ზეით ღებადეზე (sic) გუნბეთით ხიდი ააგო. სოფელი და ქარვანსარა ააშენა, რომ მგზავრი არ გაისარჯოს, სადგომი და საქმელი მზათ დახვდეს. მეფე ქალაქით დედოფლითა და თავად აზნაურით იმ ხიდისა და ქარვანსარისა და სოფლის გასაშინჯავათ მივიდა და იქ დადგა. თავადის შვილებმან ბატონის შვილს ლვარსაბს მოახსენეს: მეფეო ხუთს ექვს დღეს აქ იქნებისო, თქვენ გალმა ვაბძანდით, ჭალა ინადირეთო. ყმაწვილი კაცი იყო, იმასაც იამა და მეფეს დაეთხოვა. უწინ ნება არ მოსცა და კიდევ დაეთხოვა. მეფე(მან)ც ბძანა, წავიდესო. გალმა გავიდნენ, რომ ჯერ-გით ჭალაში ირემი და ღორი ინადირონ. ჯერგა ვარიგეს და ალაგ ალაგ ნადირის მოსასვლეთ კარები უჩინეს და მეთოფენი ჩაუსხეს და საბ(ა)ტიოს კაცის შვილები, თავადნი და აზნაურნი მშვილდ ისრით დაჰყვეს და თითოს კარს თითო თავადის შვილი თავათ უჩინეს და რა ჯერგამ ტყენი გამოირეკეს და კარებს მოახლოვდნენ, შეიქნა თოფისა და ისრის სროლა ღორებზედან. ამ დროს ბა-

ტონისშვილს ლვარსაბს ხელის თოფი ეცა და შეიქნა ტირილი და თავს ცემა. ნადირობა მოიშალა და მეფესთან ჩაფარი გაგზავნეს, ამ რიგი ვაების ანბავი მოახსენეს. მეფემ ნამეტნავად იწყინა და ელიზბარ ბოქაულთუხუცეს(ი), იმავე ბატონისშვილის დედის ძმა, გაგზავნეს და ჰაქიმი და ჯარა თან გაატანეს. თვითან მეფეც ჯარით მივიდა, ცოცხალს მიუსწრა. მაგრამე ყველგან ტირილი და თავს ცემა იყო. მეფე ჩამოხდა და საცა ბატონისშვილი თოფ ნაკრავი იწვა, იმ კარავში შევიდა. რა ბატონისშვილმან მეფე დაინახა, ფეხსზედა წამოდგომას ეცადა. მაგრამე ღონე აღარ შერჩომოდა, ველარ წამოდგა. მეფემ ქუდი მიწას დაახეთქა და შექნა თავს ცემა და ტირილი და ბატონისშვილს გვერც მოუჯდა და გამოჰკითხა, თუ თოფი სითკენ გეცაო და ან იქით ვინ და ვინ იდგნენო და ან გაიგნეთო, თუ ვისი თოფი გეცაო. ბატონისშვილმან ასრე მოახსენა: თუ მოვრჩებო, ჩემს მკერულს მე ვიპოვნიო და თუ მოვჰკვდებიო, თქვენ კარგად იყვენითო, რომელიც ვიჯობდეს, ისრე ჰქენითო. მე(ო)რეს შვალამემდისინ ცოცხალი იყო და მიიცივალა და ყოველს კარავში ტირილის ხმა და თავს ცემა ამალღდა. ვისაც უხაროდა, ის უფრო სტიროდა და თავს იცემდა აზრის არ ნიკვდომისათვის.

რა დილა გათენდა, თათარნი (sic) თავიანთ წესით ალმები და დროშები გაშალეს და მოლებნი მუსაფის კითხვით კმანი აჯების მღთის წინაშენ ტირილით აამალღეს და ქართველნი და კახნი მკარ ჩაყლილნი ზარითა და თავს ცემითა და ქება მოთქმით მიუტირეს. ცხენები მრუნდათ დაჰკახზმეს და კუბოსა და მცხედარს ძვირფასის ნაქსოვები გარდაბურეს, სისხლიანი ტანისამოსი მხლებლებმან მკარს გარდიკიდეს და თავდათ შვილები მცხედარს ქვეშ შეუსხდნენ და ჰალვაბრის (sic) გზით ქალაქში მიასვენეს და ქალაქთა შიგან შეიქნა დიდი ტირილი და ვაება და ყოველნი ვინმენი თავიანთ რჯულის წესით მკუდრის საცაცეს წინ გაეგებნენ. ბატონისშვილის სასახლე ჰალვაბრის გზის პირდაპირ იყო. ბატონისშვილისათვის რომ თოფი ეკრათ, იმ ღამეს ბატონს თამარს, ბატონისშვილის ჯალაბს, სიზმარში ენახა, რომ თავი მამჰრესო და იყო ამ სიზმრის ნახვისათვის შეღონებული. დაინახა, რომ ჰალვაბრის გზით მცხედარი მოაქვთ და ქვეყანა მას მოსდევს სრულ მკარ ჩახდილნი, ზარითა და თავს ცემითა. რა ბატონმან თამარმან ესები ნახა, თავის გუნებით ასრე ბძანა: ეს ამრიგი დრგიალის არ ვიზედ იქნებო, თუ არ მეფესა ზედანო და ან ბატონისშვილს ზედანო. უსაცილოთო ჩემი ნახული სიზმარი ეს არისო, ან მეფე მამჰკვდომია და ან ბატონისშვილიო. თავი კედლისათვის ეკრა და ვითაც უსულო მკვდარი შექნილი იყო და წყლის სხმით მოესულიერებინათ. ქმარი თოფით მოკლული შინ მოუსვენეს და სრულ ქართველნი და კახნი ჯალაბობრივ ქალაქში მოვიდნენ და მეფე თვითან და მარია მდედოფალი სწორამდისინ ბატონისშვილის სასახლეში ჭირისუფლათ ისხდნენ და ყოვლმან კაცმან შეძლებითა და შეფერებითა თავიანთ წესით მიუტირეს და გარდასაბურავი მიართვეს. ჰამა, ალაპი, ვაცემა თათრისა და ქართველთ წესისა გარდისხადეს და მკვდარი არდაველს შხ სეფის საფლავში მიასვენეს. რა არდაველს ერთის დღის სავალსზედ მოახლოვდენ, არდაველის ხანი და შე(ი)ხ სეფის მუთაველი შ(ე)იხ ალ ისლამი, ყაზი და ქალანთარი და მოლანი და თალიბელმნი (sic) და მუშტიენი და მერჯულენი მუსაფის კითხვითა და დროშა ალმით წინ გაეგებნენ და რა ქალაქს არდაველისას მოახლოვდეს, სრულ მოქალაქენი დიდნი და პატარანი გაეგებნენ და დიდის პატივით მოასვენეს და შ(ე)იხ სე-

დის საფლავს ახლო მიწას მიიღეს და როსტომ მეფემ ეს ანბავი ყაენს მისწერა და ვითაც ყანდაპრსზედ ლაშქრობა იყო, თემის აშლილობისათვის მეფე ამის ძებნას აღარ გამოეკიდა. მაგრა ვითაც ბარათაშვილმან სიაოშ თუმანის შვილს ბაინდურს დასწამა და ასრე უთქრა: შენი ნასროლი თოფის ფინდიხი ეცაო, — ამისთვის სამართალსზედ ესენი შეაბეს.

ამ ვამს ბარათაშვილი სიაოშ და თუმანისშვილი ბაინდურ სამართალსზედ შეაბეს. ვითაც ყოვლს რჯულში მართებულია, კემწიფეთ შეწყენისა და შემცოდლობის დარიდება, ნამეტნავად უკადრისობის შებ(ე)დვა და მათსისხლში გარევა, ქართლში ქართველნი მრავალნი და ძრიელნი არიან და სომეხნი ცოტანი და უღონონი და მათგან ამ რიგის საქმის თქმაც ძნელია, თორა და ქნა და ქართველთ უნდოდა ეს სისხლი სომეხთზედ დაეტეხა. ამისთვის უღონონი იქმნენ სომეხნი, რომ სხვა რიგად ფიცითა და ჯერით არ გარდასწყდებოდა და სიაოშ ბარათაშვილმან წამოსთქვა, რომ თუმანისშვილმან ბაინდურ ჰკრაო ბატონისშვილს თოფიო. იმან აშორა თქვა. ამისთვის სამართალსზედ შეაბეს და ბძანებთა მღთისათა სამართალი გაცხადდა. ორნივე თავიანთ რჯულის წესი გარდიხადეს. მეფე და თათარნი სომ(ე)ხთკენ მოდგნენ და დედოფალი¹⁾ და ქართველნი სიაოშს მიუდგნენ. მეფეს მოახსენეს: ამ რიგი საქმენიო უხმლოთ არ გარდასწყდებისო. მეფე(მან)ც ბძანება ქნა — თავიანთ რჯულში რაც მართებული იყოს, გარდიხადონო და პაემანი დაუდვან ერთმანერთსაო. შებმის დროს ჩვენს კარს მოვიდნენო. მეფის ბძანება გათავეს, გაენდგნენ და ინანეს და თობა და თობა აუთქვეს, ანდერძები გაათავეს და ეზიარნენ და ღვის ნაქმარნი ინანეს და ვისთვისა შეცოდებინა, შეეხვეწნენ და შენდობა იხოვნეს და ვისაც რამე ემართა, გარდუხადეს. თავიანთ საღდრები დაიარეს და შესაწირავი მიართვეს და რაც შეეძლო(თ) გლახათა და უღონოთ მისცეს. ბარჯალსა და პაემანზედ თბილის ქალაქს მოვიდნენ და ნეფის სასახლის პირდაპირ მტკვარს გაღმა საომრის ალაგად უჩინეს, რომ ყველგნით დასჭკერეტდეს. ორნივე საომრის იარაღით შეიმოსნეს და ცხენს შესხდენ და გაღმა გავიდნენ და მეფემ ექვსი იასაული უჩინა საომრის ალაგზედ და ციხის კარები დაუგდეს, რომ არცვინ შეუშვან და არცვინ გამოუშვან და ერთმანერთის მოშორებით ცხენით იდგნენ. გამოღმიდამ დაუძახეს — ომისა და შეტეგების დრო არისო. უწინ ცხენ ქენებით სიაოშ მოუხდა და შუბი შემოსცა და ზედ შეამტვრია, ჯაჭვი გაუტეხა და გვერდში გასჩარა, შუბის პირი შიგ შეარჩინა. ამას უკან ბაინდურ მიუხდა და შუბი შესცა და ბარკალშიგ შეამტვრია და გასცილდა. აწ სიაოშ წაეწია და ლახტი სცა და გასცილდა. აწ კიდევ ბაინდურ მიეწივა და(ა) ლახტი სცა, მაგრა ვითაც თავისის სისხლით კელი სოველი აქონდა, ლახტი გასხლტა და ცხენმან თავგამზიდვარობა უყო და სიაოშ ლახტის ცემით მისდევდა. ბაინდურ კმალს კელი წაიკრა და უკან უკუ ქნია და სიაოშს საცხვირეში მოახვედრა და ფ(ი)ცხლავ ცხენით გარდმოვარდა და თათართა და სომეხთაგან შეიქნა კმა მალლა — ალაჰ ალაჰ — ძახილი. ბაინდურ მოსაკლავად სიაოშს მიუხდა. იასაულეზმან არ დანებეს, მაგრა ცხენი მაშინც მოუკლა. მეფემ ბძანა: სიაოშ ციხოვანთ ტყვეთ მიაბარეს და ბაინდურ ამ დაკოდილობით, ისრევე საომარ ცმული, თავისივე ცხენ იარაღით გამოღმა გამოვიდა და მეფეს თაყვანი სცა და ასრე მოახსენა: თქვენს მტერს უნდოდა შეგებო-

¹⁾ ტექსტში: დედოფალნი.

დითო, ორნივე უბრალონი ტყვილათ შეიხოცნითო და თავის სადგომს წაივია. და მეფემ ჯარა და მომიდა გაუგზავნა, მრავლის სარჯლით შუბის პირი ამოართვეს, ორს წლამდისინ დაკოდილი ძლიეს გაუმიეთელდა სიპოშს და ქართველთ იპატივეს და მისი ჯაჭვი და იარაღი მეფემ ბაინდურს მისცა და ბატონისშვილმან ცულათ ჩაიარა. ვითაც ბატონისშვილის ჯალაბი მეფის დისწულის ადამ სულთნის ქალი იყო, მეფემ ბრძანა: ბატონისშვილს ლვარსაბსაო ძმა ჰყავს, ვახტანგ საკელათ ურქვიანო, იმას ჩემად შვილად მოვაყვანიებო და ბატონისშვილის ჯალაბს იმას შევრთავო, თათართ წესით ერგებისო, რადგან ორნივე მუსურმანი არიანო. ეს იწყინეს, მაგრა ვერა თქვეს რა.

აქა მეფემ როსტომ თურმან ყაენთან გაგზავნა და ვახტანგ ბატონისშვილი საუფლისწულათ (sic) სთხოვა. ყაენი მაზანდარანს ბძანდებოდა, თურმან მეფის არხები მიართვა და ვახტანგ თავისის ბიძის ვახტანგის შვილის თეიმურაზ მირზის შვილი ვახტანგ შვილათ სთხოვა და ვახტანგ კარზედ არ იყო, ყაზმინს მოვრავად იჯდა. ყაენმან ბატონისშვილს რაყამი მისწერა: როსტომ მეფეს შვილად უთხოვნიკარო, თურმან მანდ ვიახლებისო, შენი საქმე კარგად გაირიგეთო და ჩვენს კარზედ მოდიეთო, ხალათი ჩაიცვიეთო და აქედამენ გავისტუმრებთო. რა ეს რაყამი ყაზმინს ბატონისშვილს მოუვიდა, დედამ მისმან ასე თქვა: უფროსი შვილი წამგვარაო და მამიკლესო, ახლა შენც წავიყვანოსო, მე შენის მეტი არსად არა გამაჩნია რამეო, მე შენ არსად გავიშვებო და არც ვის მოგაკვლევინებო, მე თვითან ყაენთან წავალო, ან როსტომ მეფის სიციოცხლეში საქართველო შენ მოგცესო და ან საქართველოს სიახლოესაო ერთი ასეთი საბატონო მოგცესო, რომ როსტომ მეფის კელის შემკედავი არ იყოთო და ან როსტომ მეფეს უკან გავისტუმროსო. აქ არის ნათქვამი: მწიფეს ესროდენო და მკუხე სციოდაო. ბატონისშვილმან ვახტანგ თავისი დედა ყაენსთან გაგზავნა, თურმანს უბძანა: შენ საქართველოში წადიო და როსაც წამოსასვლელი შევიქნებით, ჩაფარს გამოგზავნიო და დაგიბარებო, წამობძანდიო და სწორათ წაივდიეთო. თურმანს შეს(ა)ფერისი პატივი არ დასდვა, არც საჩუქარი მიართვა და გაისტუმრა. თურმან გულნაკლური და გაჯ(ა)ერებული როსტომ მეფესთან მივიდა და მრავალი საწყინარი ანბებები მოახსენა: თქვენ შვილად მოგყავსო და ის ძმის მოკვლას თქვენ გაბრალებსო, მესისხლეს გეძახისო. მეფე ამაზედ გაავკულდა და ასრე ბრძანა: შვილათ მინდოდაო, თუ ლმერთს ჩემთვის შვილი სდომებოდაო, ის მამკემდაო. ახლა სიღამდისინ ცოცხალი ვარო, თვითან ვიბატონებო, ჩემს უკან ვისაც უნდა, მისცენო. და ბატონის შვილის დედა ყაენთან მისულიყო და შვილის არ გაგზავნას საქართველოში შეხვეწნოდა. ყაენს ებძანებინა: თუ წასვლა არ უნდა შენს შვილსაო, ხუ წავაო.

ამ დროს ხალიფა სულთან ეპტიმადოვლე მაზანდარანს მოკვდა და მისი ვაზირობა და ეპტიმადოვლობა მა(ჰ)მ(ა)დ ბეგს მისცეს და ყაენი ყაზმინს მოვიდა და მეფემ როსტომ ფარსადან გიორგიჯანიძის კელით ეპტიმადოვლობის მისალოცავი ფეშქაში გაუგზავნა. ეპტიმადოვლე კარგად დახვდომოდა, მრავალიც მოეცა და მეფის გამოგზავნილი ტყვები და ჩემი მირთმეულიც ყაენს მიართვეს და ჩვენი სახელი მოეხსენებინა და კარგ გვარად გაეშინჯებინა და ყაენს ებძანებინა: გამოპკითხეო, თუ რასთვის მეფემ ლვარსაბის მკვლელი არ იპოვნაო. ერთს ღამეს ვეხმევ და ასრე მიბძანა: რასთვის მეფემ ლვარსაბის მკვლელი არ იპოვნაო. მერმე მე ასრე მოვახსენე: თუ ფათერაკათ სცემია ცულის კაცისაგან, იმას

რალა ძებნა უნდა და თუ შეყენებით უკრავს, მაშ დიდის კაცის საქმე იქნება და კემწიფე ინდოეთსზედ ლაშქრობთ და თუ მოსძებნოს, არამც საქართველო აირიოს და თქვენი საწყენი იქნას რამე, თორა და მასთან მოძებნაცა და პოვნაც ადვილი არის. იმან ასრე მიბძანა, რომ ყაენს ასრე მოხსენებიაო—როსტომ მეფეს მოუკვლევინებია. მე ფიცი მოვახსენე, ამას მეტად არ გამიგონია მეთქი. იმ ლამეს ბატონისშვილი ვახტანგ იქ ყოფილიყო და მე ვერ ვიცნობდი. მეორეს დღეს ჩემად სანახავად მობძანდა. მითხრეს, ბატონისშვილი მოვაო. წინ გავეგებე, ვიცან, რომ წუხელის ეპტიმადოვლესთან იყო. როსტომ მეფის სიკეთის ანბავი მკითხა და მეც ტკბილად მამიკითხა და მადლი მოვახსენე და არ კლების ბოდღიში მოვსთხოვე და მეორეს დღეს სანახავად მიველ. აღარ გამამიშვა, კარგ(ა)დ დამხვდა და მრავალი ჭკვიანური სიტყვა ბრძანა და რა ყაზიმის ვიყავ, მალე დამპატიჯის და რა გამისტუმრეს, მეფეს როსტომს არზა მისწერა და სამელი და თავდაბალი სიტყვები დამაბარა. მე იმ ზამთარს ლაპიჯანს დამემყოვნა მეფის სამასის თუმნის ასალებლათ. ბატონისშვილის მინაწერი წინგნები და ან რაც ჩვენთვის ზეპირათ დაებარებინა, ისიც წინგნათ მივსწერეთ, მეფეს ვაუგზავნეთ. რა ბატონისშვილის მინაწერი წინგნი მეფეს წაეკითხა, ჯილაჯ ხანი თალიში ჩემთან ჩაფრათ ლაპიჯანს გამოეგზავნა, წინგნიც ებოძებინა და ასრე ებძანებინა: რასაც წამს ეს კაცი შენთან მოვიდესო, ფიცხლავ ყაენთან ჩაფრად წადიო და ჩვენი მინაწერი არზა მიართვიეთო, ბატონისშვილი ვახტანგ საუფლისწულოთ გვეთხოვინაო. საცა ყაენს იახლოო, ბატონისშვილს გამოისტუმრებენო, შენ წინ წამოუძებო და დიღის პატივით მოიყვანეო. ლაპიჯნიდამე მეხუთეს დღეს ყუმს ყა(ე)ნს ვიახლე და მეფის მონაწერი არზა კემწიფეს მივართვი და მე ეპტიმადოვლისას დამაყენეს და ასრე მიბძანეს,—ისპაჰს ჩავალთო და იქილამ ვაგისტუმრებთო. რა ქაშანს მივედით, მეფის ჩაფარი მოვიდა, ყაენისთან ასრე არზა მოეწერა: თუ ბატონისშვილი ვახტანგ არ გამოგესტუმრებინოსო, ნულარ გამოისტუმრებთო, მუკრანის ბატონი გამოგვიგზავნიასო, ის წამოუძღვანეთო და ფარსადან ისრევე გილანს წავიდესო და თუ გამოგესტუმრებინოსო, ნულარ მოაძღვევინებთო, მალე წამოვიდნენო და ჩემთვისაც ასრე მოეწერა. ეს წიგნიცა და ჩაფარიც ქაშანს მოგვივიდა. ჩვენ ისევე გილანს წავედით და ყაენი ისპაჰს მცბანდა და მუხრანის ბატონი ისპაჰს ჩასრულიყო, ყაენი კარგად დახვედროდა. ვახტანგ ბატონისშვილი ავად გამკლარყო და მიცვალეზულიყო. ეს ამბავი როსტომ მეფეს მოახსენეს, ნამეტნავად იწყინა და ხოსია ბარათაშვილი ყაენთან ჩაფრათ გავზავნა და მუხრანის ბატონი ჯანიშინად ეთხოვნა. ყაენმას წყალობა უყო და მრავალი მისცა და ვაგისტუმრა. რა ქართლს მოვიდა, მეფემანც პატივი მოუმატა და ზოგზოგი საეახტანგო სოფლებიც მისცა, კემწიფის ნაბოძებს მამულის სიგლებში შვილობით დააწერინა. მუხრანის ბატონმან უფრო გაძრივლება მოინდომა და მიფარვით მეფის კარგნი ყმანი შემოიფიცა. ნოდარს ციცისშვილს თავის შვილის არჩილისათვის ქალი სთხოვა და ზალ ერისთვის შვილს ზურაბს თავისა ქალი მისცა და მარიამ დედოფალმაც საფიცარი უბოძა. კარისკაცთ მეფის მალვით პატრონ ყმობაზედ შეჭვიცეს, იმისთვის რომ მეფის როსტომის უშვილობისათვის ქართველნი უიმედოთ იყვნენ, თავად დიდის ხნის ბატონი ბძანდებოდა და სიბერეს დიად მოეტეხა და მერმე შვილი და ახლო ნათესავი არა ჰყვანდა. ამისთვის ნათქვამია—ყოვლს სიგლახესაო სიბერე უარესიაო და მრავალი საკემწიფო და სამეფო და სათავადო და ვაჭართა და გლეხ-

თა თავიანთ წესითა და შეძლებით უშვილობისაგან მოთხრილან და მათი ქონება, მორქუმა, ტახტ გვირგვინი და სალარო, ქვეყანა და ლაშქარი სხვას დარჩომია.

ქკს ტმდ, ამ უამს მეფემ როსტომ ისპაჰნის მოვრავლბა მე ფარსადანს მამცა. ყოვლის მორთვითა და გაწყობით ისპაჰნს ჩამოველ. ბედნიერმან შაჰპას ყაენმან კარგის თვალით მნახა და დიდი პატივი დამღვა, ასე რომ უფროსი ერთს სადივანბეგოს სამსახურს მე მიბძანებდა. ესები დივანბეგს ეჯავრა და ისპაჰნის ლოთებს ასწავლა, ტყვილათ ამიჩივლა და მრავალი ტყვილი მოგონება ათქმევინა. ეს კემწიფემ შეუტყო, დაქირვინა, თვალები დასთხარა და რაც აქონდა, ყველაკა წართვა და მე ეშიკაღასობა მიბოძა და ხუთი სოფელი გულფეიქანში სარჩოთ გამიჩინა. მე ყაენის კარს დაერჩი და ჩემი ჯალაბნი საქართველოში დარჩნენ. ამასობაში სეხნია თურქისტანისშვილი საქართველოდამ ჩაფრათ მოვიდა, როსტომ მეფეს ყაენთან არზა მოეწერა: ლევან დადიანი მოკვდაო და მისი ქვეყანა და სალარო მეფემ ალექსანდრემ დაიქირაო და ერთი დადიანის შორ ნათესავიო დადიანის ალაგზედ გააბატონაო და მისი ქმა და ძმისწულები ჩვენთან არიანო და ოდიშელნი ამათ ითხოვენ თავიანთ საბატონოთო და ჩვენ შეძლების ღონე აღარა გვაქვსო. ერთი რაყამი მუხრანის ბატონს უბოძეთო, რომ ჩემს უკან მეფობა მისი იყოსო, რომ ჯარსა და ლაშქარს მისგან შიში აქონდესო, რომ მინდა სარდრათ ვქნაო და ოდიშს გავგზავნო, რომ დადიანის ძმისწული თავის სამკვიდროზედ გააბატონოსო.

ამ ანბავს უკან ადრბეჯანის ვეზირისაგან ჩაფარი მოვიდა: როსტომ მეფე გორს მიიცივალაო და ადრბეჯანის ელი შემოფრთხა და არაზის წყალს გამოვიდაო. ამ ანბავს ელოდენ სხეიგნიდამ, აღარ მოვიდა. ყაენმან ჯილაედარი მ(ა)ჰმუდბეგ საქართველოში გავგზავნა, მართალი ანბავი მოიტანოს. ერთს თვეს წავიდა და მოვიდა და ასრე ანბავი მოიტანა: არ მამეკდარაო, მაგრა ავად ყოფილიო და ახლაც ავად არისო. ამის მოსვლაზე ზალ ერისთვის ჩაფარი მოვიდა, ყაენთან არზა მოეწერა: მეფე დიად შექნელდაო და ეგ არზები, რომ სეხნიამ წამოილოო, მეფეს მაგისგან ანბავი არა აქვსო, ბეჭედი მოჰპარესო, ნუ დაუჯერებთო, სადამდისინ მართალი არ შეიტყოთო. ამ არზასზედ კემწიფემ ასრე მიბძანა. ფარსადანო, შენ იქაურობა კარგად იციოთო, ჩაფრად წადიო და მეფისა და მუხრანის ბატონისა და ზალ ერისთავს ხალათები მიუტანეთო და ამ არზებისაც მართალი შეიტყევო, თუ მეფის მოწერილი არისო, თუ არაო, იქაურ(ი) საქმე კარგად გაშინჯე და შეიტყევო და მალე გამობრუნდიო. მამცეს კალათები და ასრე მიბძანა: აქამდისინ ერისთავიო მუხრანის ბატონის სიკეთესა მწერდაო და ახლა არ ვიციოთო, თუ რასთვის გავაგებულანო, ესეც კარგად შეიტყევო, დ(ა) როსტომ მეფე თუ ცოცხალი იყოსო, მისევე შეკითხულობითაო გუჰარმანზარი დაწერიწიო და საქართველოს თავადთა და უფროსს კაცებს დააბეჭდინეო. რომ როსტომ მეფეს უკან ბატონათ ვინ უნდათო. სესხნია თან გამამატნეს, ჩაფრათ წადიო და ისრევე მალე ჩაფრათ წამოდიო. კალათები ხურჯინებით დავიკარით, სამის ჩემის კაციით ისპაჰნით მეთორმეტეს დღეს ქალაქს მივედიო. მეფე ავად იყო და კალათი ლოგინში ჩაიცივა და ყაენის ნაბძანები სიტყვანი მეფეს მოვახსენე. იმან ასრე მიბძანა: ორნივე ლაშქრით სომანეთის ქალაში დგანანო, ჯერ ეგ კალათები მიუტანე, ჩაიცივანო და ათიოდე დღე შენს სახლში დაჰყავო და როსაც გვიპო, ჩამოდი და გავისტუმრებო და აქაურს საქმეს ყველას კემწიფეს მივსწერო. ქა-

ლაქით გორს მოვედით. ბატონი დედოფალი გორს ბძანდებოდა და ძმისწულელები ოდიშის დასაჭირავათ გაეგზავნა. იქ ვნახეთ და ყაენის ანბავი გვეკითხა და მოვახსენეთ. მეორეს დღეს სომანეთის ქალაში მივედით, სრულ ქართველნი და კახნი წინ მოგვეგებნენ, მუკრანის ბატონმან და ერისთავმან ყაენის ნაბოძები კალათები ჩაიკვეს და კემწიფე დალოცეს და მუკრანის ბატონის კარავში მივიდნეს და სადილი იქ ჭამეს. მეორეს დღეს სადილათ ერისთავმან დაგვაპტივა და მუკრანის ბატონისაგან და თავისის ს(ა)ხლის კაცებისაგან მრავალი საჩივარი ბძანა. მესამეს დღეს დავეთხოვე, გორს ჩემსა მოველ, რომე სიდაძმისინ მეფის ბძანება მოვიდოდეს, იქ ვიყო. სომანეთს ანბავი მოსვლოდა: მეფემ ალექსანდრემ გაიმარჯვაო და დადიანის შვილები დახოცაო ამაზედ.

აქა იმი მეფის ალექსანდრესი და დადიანის ძმისწულის ლაპარის მოკლევა. ქართველთა და მესხთ ლაშქარი ლიპარს ახლდენ, მეფეს ალექსანდრეს შეეებნენ დ(ა) მეფემ გაიმარჯვა და ქართველნი და მესხნი ზოგნი დაიხოცნენ და ზოგნი დაირჩინეს და ზოგნი გარდიხვეწნეს და გამოკვეულნი სომანეთს მოვიდნეს და ზალ ერისთავი და ელიზბარ ერისთავი თავიანთ ლაშქრითა და კახნი ერთ პირათ წამოვიდნენ და ქალაქს მეფესთან მოვიდნენ, ჰალვაბარში დადგნენ. მეფე სიბერისაგან ავად იყო და ლოგინათ იწვა და ერისთევებმან ჯამალ ხან მეფეს მიუგზავნეს და მუხრანის ბატონიც ქალაქს ჩამოვიდა და ჯამალ ხანის პირით ასრე შესთვალეს მეფეს: რა თქვენ ცოცხალი ბძანდებითო, შენის მეტი პატრონი არ გვინდაო და თქვენს უკან სხვას საქართველოს ბატონს ჩვენ ყმობას არ უზამთო, ჩვენი ბატონი ყაენი არისო. მეფემ ასრე შესთვალა: ჯერ ავად ვარო, ჩემი საქმე მოიცალეთო, ვნახოთ როგორ შევიქნებითო, თუ მოვიჯობინებ, ყველას მე გაეგარიგებო, თუ არა და კახნი თქვენთან იყვენო, სხვას კელი არ ჰქონდესო და მუხრანის ბატონიც ქალაქში თავისთვის იყოსო. მაგრამე მუხრანის ბატონმან მეფეს ასრე მოახსენა: თუ ერისთავი იმერეთს გარდამყოლოდაო, მეფე ჩვენზედ წამოვიდოდა და დადიანის ძმისწული ლიპარი ოდიშს დაიჭრდაო. რაზედენჯერ გარდასვლა მოვინდომეო, არც თვითან წამოვიდაო და არც ლაშქარი გამოუშვაო და რა ჩვენის ლაშქრის დამარცხების ანბავი მოვიდაო, ფიცხლავ აიყარა და ქსნის ერისთავი და კახნი თან წამოასხაო და ჰალვაბარში მოსრულაო. იმასაც მეფემ ასრე უპასუხა: ჯერ ავად ვარო და თუ მოვიჯობინებო, ორთავ გაგარიგებო და თუ ვერ მოვრჩიო, მას უკან რომელიც გიჯობდეს, ისი ჰქენითო. რა მუხრანის ბატონმან მეფისაგან ეს სიტყვა გაიგონა, მეფის მსტოფი მ(ა)ჰმ(ა)დ ზამანა და თუმანის შვილი ბაინდურა თან გამატანეს და ერისთავთან მიგვეგზავნეს და ასრე შესთვალა: თავდაპირველ შენ მოინდომეო ჩემი გაბატონებაო, ახლა რა შეგცოდეთო, რომ აგრე გაავგულებულხართო. შენის შვილისათვის ქალი მიმიციაო და რასაც მამულს იტყვი, მოგართმეო. ესეები ერისთავს მოვახსენეთ. იმან ასრე ბძანა: როსაც მისი ბატონობა გამოვარჩიეთო და ჩემს ზურაბს ქალი მოსცაო, ნოდარის ქალი თავის შვილს არჩილს უთხოვაო. ჩვენს შვა დამხდომი ნოდარ მამკვედარაო, მაგრა თურმან და თბილელი ცოცხალნი არიანო. ქართლის მეფობა მაგისტვის გვითქვამსო და კახეთის ბატონობა ჩემთვის ითქვაო, თორა და მაგასთანაც მრავალჯერ დამიფიცავსო, რომ როსტომ მეფეს უკან სხვას ქართლის მეფეს ყმობა არ უყოო, გინდა ეგ იყოსო, გინდა სხვაო. ეს ერისთვის ნათქვამი სიტყვები მუხრანის ბატონს ვახტანგს მოვახსენეთ. ამაზედ სხვა მოციქულები გაუგზავნა და იმათაც ესევე ანბავი მოუტანეს. მე ფარ-

სადანს ყენის ბძანება მქონდა, რომ მუჯალა გავაკეთო და ქართველთ დეაბექდინო და ყენს მივართო--¹⁾

---[საქმელი და ტანს საცმელი იმით ჰქონდეს. გლახათა და ქვრივ ობოლთა და მღრღელთა და მოლოზნათ სარჩო გაუჩინა. ასი წელიწადი იცოცხლა და იმისის პირით გინება არ გამოსრულიყო. ისპაჰნის მოგრავე და ყ(ა)ენის ყულარალისი იყო და შ(ა)ჰაბაზ მახანდარას მიიცვალა და როსტომ მეფემ ისპაჰ(ა)ნში შაჰსეფი გააყენა და ჰამადანის ქვეყანაში ხონთქრის ვეზირ აზამს ხსროვ ფაშას შეედა და გაიმარჯვა. მამაცობისათვის როსტომ დაარქვეს თოარადა სახელათ ხსროვ მირზა ერქვა და მრავალი სიკეთე და სამადლოთ შენობა ერანის ქვეყანაში ექნა და ოცდახუთმეტი წელიწადი იყო რომ მიცვალებულიყო და კიდევ ქვეყანის ერნი დიდნი და პატიარანი მისნი მაქებარნი და შენდობის მოქმელნი იყვნენ²⁾).

¹⁾ აქ ხელნაწერს აკლია. შინაარსის შესავსებლად მოგვყავს სათანადო ადგილი „ცხოვრება საქართველოსა“—დან (გვრ. წოდ. პარიზ. ქონ.):

„ერისთავებან ჩაფარი გაუგზავნა (ყენს?). ქართველთ(ა) რახანც ჯანიშნობა ჰქონდა და ყენის რაყამი ხელთ ეჭირა, მუხრანის ბატონს ბახუტა ბეგს ბატონისშვილი დაუძახეს, სახელი ვამოუცვალეს, ვახტანგ დაუწყეს ძახილი, გაუმაზარი დაბექდეს ვახტანგ ბატონისშვილის გასაბატონებლად, მისცეს ჩაფარს, მეფემაც არზა მისწრა: დაუძღურდით, თუ მოვივიკობინეთ, აქაურს ანბავს ჩაფრის ხელით გაახლებო და გერმანოზისშვილი პაატა თან გაატანეს და ჩაფრად გაისტუმრეს. ჯამალ ხან უწინვე ქალაქის ციხეში იყო. ჩაფარი რომ ყენს გამოეგზავნა, ჩავიდა და გარმანოზისშვილი პაატა თან ჩაჰყვა და აქაური ანბავიცა და მეფისაც მოეხსენებინა—ავად ყოფნას ძალი უქნია, მისი მორჩენა ძნელია(ო), ბძანება ქნა: ჩაფარი წავიდეს), ალაჰვერდი ხან ყარაბაღში მივიდესო და სევდი ყული სულთან ქართლის მივიდესო, ზალ ერისთავს წამოუძღვეს, მოიყვანოსო და მუხრანის ბატონის მეფობისა ებძანა—ვენახითო, როსტომ მეფის საქმე როგორ იქნებისო“ (ფარსადან გორგჯანიძის თხრობაში ამის შემდეგ როსტომ მეფის მოკლე დახასიათება მოყვანილი).

²⁾ „ცხოვრ. საქართვ“-ში აქ ვკითხულობთ:

„ქრონიკონს ტმზ როსტომ მეფე მიიცვალა ტფილისს ქალაქსა. ტირილი დედოფალს აღარც დასცალდა, აღარც ქართველთა საშვებად, ერთი ორი დღე იტირეს, როსტომ მეფე თათრებმა ციხეში შეიტანეს და იქილამ ყუმს გავგზავნეს დასამარხავათ. ჯამალხან უწინვე აქმოსრულიყო და დედოფალს ყენის რაყამი შემოუგზავნა,—ხემწიფის ბძანება არისო, ციხეში შეიყვანა და ყენთან უნდოდათ წაეყვანათ. დედოფალმან თეთრი თმა გავგზავნა, ყენს შეუთვალა: მე ციხეში თქვენი ბძანება გავათავებო, შემოველო ჩემის მხლებლებითო, ერთი ბერი დედაკაცი ვარო, ჩემს ქმარსაო და ძმასაო მაგათ ოჯახზე ბევრი უმსახურებიაო, აქედამ ნუ დამძრავსო. თმაცა და წიგნიც კიციშვილს პააუნა სარდალს მისცეს, ჩაფრად გაისტუმრეს. პააუნა სარდალი ადრე ჩასულიყო. ყენს სწყყნოდა როსტომ მეფის სიკვდილი, დედოფლისა დიად ბევრი დედაკაცობა უნებო და თმა თეთრი უჩვენა: როსტომ მეფე(მ) თავისი საბატონო ცოცხალმაც იმას მისცაო და ანდერძათაც მუხრანის ბატონს უანდერძაო. მეფობაცა და დედოფალიც მუხრანის ბატონს ვახტანგს მისცა და ქართლი და ან რაც როსტომ მეფის საქონელი იყო და ან რაც ერანში როსტომ მეფეს ჰქონდა, ყველას წყალობა უყო, სახელად შეჰ ნავას ხან დაარქვა, მალე გამოსიტუმრეს. პააუნა სახალწლოდ მოვიდა. სოლანლუხს მეფე ჩავიდა და ყენის ხალათი ჩაიცვა, რაყამი თავზე დაიარქვა, ისე შემოვიდა ქალაქში. მეფე გაათათრეს, ორმოც დღეს აქით მკორწილი უყვეს შაჰზავას მეფისა და მარიამ დედოფალსა. შეიქნა სინარული, მეფობა და დედოფლობა მიულოცეს“.

აქა მეორეთ ყაენთან მოხვლა ზალ ერისთვისა და დიდის პატივის და-
დება. ყაენის ბძანება იქნა, ისპაჰნის მოვრაჲვი, ვეზირი, ქალანთარი და ისპაჰ-
ნის უფროსნი და თავნი კაცი და ყაენის ყულეების უზბაშნი და მინბაშები და
თავადის შვილები წინ მიაგებეს და მოვიდა, ყაენის ალაყაფის კარს ემთხვია
და მირზა თაყი ეპტიმადოვლეს სახლში ჩამოახტუნეს და მეჰმანდარი
უჩინეს და კემწიფემ კარგის თვალით ნახა და მრავალი პატივი მიაპყრო
და მრავალი უბოძა და საზაშოროთ მაზანდარის სანადიროთ წაიყვ(ა)ნა და
დადიანის შვილი შამადავლე და ქსნის ერისთავი იასე იასესშვილი ისპა-
ჰნით საქართველოში გაისტუმრა და ერისთავი და ჩხეიძე გიორგი და
კახნი მაზანდარს მიასხა, ანადირა, ალხინა, ჩრადღენები აჩვენა და ხუთასი თუ-
მანი ჯამაგირი გაუჩინა და კახეთის ნაპირის ალაგიც ერისთავს უბოძა და სხვა
კახეთი განჯის ხანს მისცეს და ერისთავი მორჰმითა და ყოვლის რისიმეთი მორ-
თული მაზანდარით საქართველოს გაისტუმრეს, კახეთის ბატონს მურთუზა ყუ-
ლი ხანს თაბუნათ მისცეს. ეს ამდენი ყაენის წყალობა ერისთვისათვის შეშურ-
დათ და თავისივე მოყვრები უაზრობისათვის მოსატყუებლათ შეუყენეს და აქეს
და აღიდეს და ასრე მოახსენეს: შენს დროშიაო რასთვის უნდა კახეთი თათ-
რით აივისოსო. ასეთი რამე მოახდინეო, რომ საქრისტიანო არ წახდესო. ამაში
ერისთავი ვერ ჩამოიყოლიეს. ასრე ითქვა—შვილი და სიძეო სიტყვით გაერივ-
ნესო და კახთ ერისთვის მტერობით თუშნი ერთმანერთს შეაფიცეს, ასრე რომე
საცა კახეთში თათარი დაეს(ა)ხლებინოს, დაესხან და ყათლამი უყონ და ასრე
ჰქენეს, დაესხნეს და საცა თათარი ნახეს, კმალქვეშ დაეკნეს და ალიყული ხან ქან-
გარლუ თვითან ციხეში გამაგრდა. ეს ყველა სხვათა ნაქმარი ერისთავს დააბ-
რალეს და ყაენს მისწერეს. ყაენის ბძანება მოუვიდა, ეცადეთ ერისთავი დაიჭი-
როთო ცოცხალი. მისი დაჭირვა ძნელი იყო, მისივე ძმისწულები დაატყუეს,
მოღალატეთ შეუყენეს და არხალუხით, ფარალათათ ჯდომს, უიარალოსა და უყ-
მოს დროს წაუშინეს და ბიძა მოკლეს და ერისთვისშვილი ზურაბ და მისი სი-
ძე ქსნის ერისთავისშვილი შალვა, ცოლის ძმა ჩხეიძე გიორგი თიანეთს ყოფი-
ლიყენენ და იჭიდამენ გაპარვით თრიალეთ(ი)ს გზით ახალციხეს მიმავალნი თა-
თართ ენახათ და ეცნათ და ცხენ ჰქენებით ცხირეთს მეფისათვის მოეხსენებინათ.
მეფეს ჯარი გაეძახა და მისწეოდნენ და გიორგი ჩხეიძე მოეკლათ და ერისთვის
შვილები მეფესთან მოასხეს და მეფემ ყაენს გაუგზავნა და ყაენმან უმცროსი
ძმა შიგნით შეინახა და უფროსი ზურაბ ქირმანს გაგზავნეს და იქ თავისის
დლით მიცვალბულიყო და ერისთავობა ოთარს მისცეს. კახეთი განჯის ხანს
ჰქონდა, ბიძინა სუფრაზი და ელიზბარ ერისთავი და შალვა თავიანთ ნებით
განჯის ხანთან მივიდნენ და იმან ყაენთან გაგზავნა და კახეთში თათართ ამო-
წყვეტა იმათ დაბრალეს. უწინ ბევრი პატივი დასდევს, მაგრა შიგნით გარეთ
სხვათა მოკმარებისათვის დაუწყეს ბეზლობა, დააჭირვინეს და განჯას გაგზავნეს
და ვისიც კაცი კახეთში დაეხოცათ, იმათ კელთ მისცეს და უბრალოთ დახო-
ცეს სამნივე და ქართველი მეფე გაძრიელდა და

აქა დარეჯან დედოფლისაგან თავისი გერის ბაგრატ მეფის თვალების
დაწვა. რა მეფე აღექსანდრე მოკვდა, დარეჯან დედოფალმან თავისი ძმის ქა-
ლი თავის გერს ბაგრატს შერთო და მეფეთ აკურთხა. მაგრა თვითან მეფეც
იყო და დედოფალიცა. ბაგრატს არაფერი ეკითხებოდა და შეუ(ჯ)დნენ დედო-
ფალს ეშმაქსავით მაცდურები და ასრე გამოურჩ(ი)ვეს: ბაგრატ მოკალო და

ქუქუნის შვილი ვახტანგ ბაგრატიონი შეირთო და მეფეთ აკურთხეო და სი-
დამდისინ ცოცხალი იყო, შენ იბატონეო და მანამდისინ რუსეთით ძმისწულიც
მოაყვანინეო და ის გააბატონეთო. და ბატონი თეიმურაზც რუსეთით ახალი
მოსრული იყო და ხორეშან დედოფალსზედ მგლოვი(ა)რეთ იყო, სკანდაში ციხე-
ში იყო. გაუწყრა ღმერთი მრჩეველსა, დარეჯან დედოფალმან ბაგრატ მეფე და-
ჭირვინა და თვალები დაუთხრევინა და მეფობას თავის მამას შეეპატიჯა. მამამ
უჯავრა, რასთვის ჩემს სიძეს თვალები დასთხარაო. სკანდით ქუთათის არ ჩა-
ვიდა. დედოფ(ა)ლმანც მამის ჯავრით ვახტანგ მეფეთ აკურთხა და ქრმათ შეირ-
თო. რომელიც დედოცალის კერძინ არ იყენენ, ქართლისაჲკენ თავადნი ქართ-
ლის მეფეს საყმით შემოეპატიჯენენ, იმერეთ(ს) გარდიყვანეს. ჩაღმა მკრის თავადნი
დადიანს საყმით შეეპატიჯენეს და ქუთათის მოიყვანეს. ორნივე იმერეთ ჩავიდ-
ნენ. დედოფალმა ქართლის მეფეს წინგნი მისწერა: თუ მამეშველებიო, ჩემს ქე-
თევანსაო თქვენს არჩილს მივსცემო და ლეხთ იმერითს (sic) მეფეთ ვაკურთ-
ხებო. მეფემაც სამასის მეთოფით კათალიკოზი მიაშველეს, ქუთათის ციხეში
შეგზავნა და ოტია ჩხეიძემ უმუხანათა და ვახტანგ ახალი მეფე ფიცით ციხი-
დამ გამოიტყუა და დადიანს დაჭირვინა და თვალები დასთხარეს და გარეთ
მეფე და დადიანი ასრე შერიგდეს, რომ არგვეთს აქეთი ქართველს მეფესა და
იმას იქით დადიანსა და მასუჲან დადიანმა თვისი ქალი მეფის შვილს არჩილს
მისცეს და იმერეთში გააბატონონ.

ამ დროს არაგვის ერისთავი უკუსდგომოდა და ბატონის თეიმურაზისათვის
სკანდის ციხეში კაცი და საფიცრის (წინგნი) გავგზავნა, რომ ქართლსა და კა-
ხეთს თქვენის მეტი მემკვიდრე პატრონი არსად დარჩომილაო. მანდ ნუ დგა-
კარ, კახეთს ჩაბძანდითო, ქართლიც თქვენი იქნებისო. ბატონს თეიმურაზს ეს
ანბავი იამა და კიდეც ჩამოჰყვა და წამოსვლა დააპირა. ზოგ ზოგნი კახნი, რომ
ერისთვისთვის ავნი იყენეს და შ(ა)ჰნავზ მეფისათვის კარგნი, იმათ ბატონს თეი-
მურაზს ასრე მოახსენეს: რათ გინდათ ამისთანა სიცოცხლეო, რომ ზალ ერის-
თავსაო, თუნდა გავგადებსო, უნდა გავაბატონებსო. ახლაო თუშთაო რაც კა-
ხეთში თათარი ყოფილაო, ამოუწყვეტიათო. ყაენს ერისთვისათვის დაუბრალე-
ბიაო, ახლა უნდა ილეთით ჩავგასხასო და ჩვენ დაგვიბრალოსო. რომელიც თქვე-
ნი ყმანი ყაენთან ჩავიდნენო, ბატონობა იშოვნესო და დღეს ყაენი შაჰნავზ
მეფის მწყალობელი არისო. რადგან არც თქვენს ქალს მიეშველეთო და არც
იმერეთი ინდომეთო, სხვა გზა აღარ არის ამის მეტიო, რომ შ(ა)ჰნავზ მეფის
საქმითაო ყაენთან წაბძანდეთო. იმანც დაუჯერა და თავისი ს(ა)ხლთუხუცესი
ოთარი შ(ა)ჰნავზ მეფეს მიუგზავნა და ასრე შესთვალა: თქვენის საქმით მინდა
ყაენსთან წაიდეო. ეს ნამეტნავად მეფეს იამა და ამილახორი გივი გაუგზავნა
და დიდის პატივით ქართლს გარდმოიყვანეს. კიდეც ზალ ერისთვის კაცი მო-
უვიდა—კუდათ ნუ ჩაიკარგებო, ჩემსა მობძანდითო, ქართლი და კახეთი ორივე
თქვენიაო. კიდეც კახთ არ აქნევიდეს და ასრე შესთვალა,—გინდა მამცემო და
გინდა წამართვამო, მე შენეული აღარა მინდა რაო.

აქა რევავ ზალ ერისთვის ძმა ყაენთან შაჰნ(ა)ვავ ხანს ჩაფრათ გამოეგ-
ზავნა და ასრე მოეწერა: იმერეთი დავიჭირეთო და დადიანს შუა გაუყავითო
და ბატონი თეიმურაზ სკანდის ციხეში იყო და კემწიფის კარზე წამოსვლას
შემოგვეპატიჯაო და ჩვენც ამილახორი გივი გავგზავნეთო და დიდის პატივით
ქართლს მობძანდაო, კემწიფის ბრძანება რა იქნებისო. ყაენს იამა და სომხი-

თის მელიქის ძმა მ(ა)ჰმ(ა)ლ სულთან მეჰმანდრათ უჩინეს და ჩაფრათ გაგზავნეს, რომ ბატონს თეიმურაზს წინ წამოუძღვეს და დიდის პატივით ყაენთან მოვიდეს და ყველგან ფიშვაზი უყვეს და ყოვლს მანზილსხედ, რაც მოუნდის სამას-პინძლო მზათ დაახვედრიან. რა ისტანის (sic) სიახლოეს მოვიდა, კემწიფის კარზედ ვინც მზათ იყენენ, ყოვლი მდიდარნი და მათი შვილნი და მოხელენი და ქალაქის უფროსნი წინ მიაგებეს, ხანი იყო თუ სულთანი ყველანი გაეგებნენ და ალაყაფის კარს მოვიდა, ემთხვია და წინ წაუძღვენეს და მირზა თაყის ეპტიმადოვლეს სასახლეში ჩანოახტუნეს და იმავე ღამეს ვახშამს უკან ყაენი თვითან მიბძანდა ბატონის თეიმურაზის სანახავათ, შეუტყობლათ. ბატონი თეიმურაზ ძილს იყო და კემწიფემ თვითან გაღვიძა. რა იცნა რომ კემწიფე არის, ფიცხლავ ფეხს მოეხვივა და მოახსენა: მე მაგას რასა იღირსვარო, კემწიფე გარჯილაო. ყაენი გამეკიარულდა, იმ ღამეს მეორეს სადილობამდისინ იქ ლხინი ნახა და მეორეს დღეს ათასი თუმანი თეთრი და ათასის თუმნის ფარჩა გაუგზავნა და კემწიფემ, ვითაც შვილმან მამას, იმ რიგათ პატივი უმატა, ალხინა, ანადირა, კარგა შეაქცია. დედოფალსხედ შავი ეცვა, გამოუცვალეს და ქართველს მეფეს გივი ამილახორი ბატონის თეიმურაზისათვის გამოეტანებინა და შვენიერობისათვის და კარგ საქციელობისათვის ყა(ე)ნმან მოიწონა და დიდი პატივნი სცა და მრავალი წყალობა დამართა და კემწიფემ ბატონს თეიმურაზს ასრე უბრძანა: შენის შვილის შვილი მამგვარყო, კახეთსაც მოგცემო და სხვას მრავალს წყალობასაც უღავმართებო. ამაზე ბატონმან თეიმურაზ გიორგი ჩერქეზი და ბებურისშვილი გაგზავნეს და ყაენმან აბასყულიბეგ თან გაატანა ერეკლე ბატონის შვილის მოსაყვანათ.

რა ესენი მივიდნენ, ბატონის შვილი თუშთ არ გამოუშვეს. ეს ანბავი ყაენს მოახსენეს, იწყინა და არ მოსვლა ბატონ თეიმურაზს დასწამა. გაუჯდა და ბატონი თეიმურაზ ასტარაბათს გაგზავნა და ცოტას ხანს უკან იქ მიიცივალა და ანდერძი ექნა, რომ კახეთს თავის მამა ჰაპათ სას(ა)ფლავოში ალავერდის სალდარს მიიტანონ და როგორც ანდერძი ექნა, კემწიფეს მოახსენეს. ბრძანება აქნა—წაიღონო და მიიტანეს. მისი ყმანი მცხედარს გაატანეს და ზოგნი ხორასანს და ყანდაჰრ(ს) გააბარეს.

ამ დროს ურუმთავან ჩაფარი მოვიდა: ჩვენსა და თქვენს შუა წყობა არისო, შაჰნავაზ ხანს იმერეთი რასთვის დაუქირავსო, ოდიშს შიგ ცოლის ძმა დადიანათ დაუსვამსო და იმერეთში შვილი გაუბატონებიაო. არ ვიცითო, თქვენის ბძანებით უქნიაო, თუ თავისის ძალითაო. ამით ასრე მისწერეს: დაუშავებიაო და ჩვენ გარდავახდევინებთო. ამირ ჰამზა ხან თალიში გაგზავნეს, იმერეთი დაუტკალეს და მეფის შვილი არჩილი და გივი ამილახორი მაზანდარას ყაენთან მოვიდნენ, კარგად დახვედა და მრავალი წყალობა დამართა და ორნივე დაათათრა და კახეთი არჩილს უბოძა და შანაზარ ხან დაარქვა და ყოვლი სამეფო იარაღი და ქარხანები უბოძა და კახეთს გაგზავნა. ქართლში მამა მეფობდა და კახეთში შვილი ბატონობდა. კახთ ასრე მოახსენეს: თუ გინდაო რომ ეს ქვეყანა საბოლოთ თქვენ დაგრჩესო, ჩვენის ბატონის ქალი შეირთევითო. ეს მეფემ ყაენის შიშით ვერ გაბედა და ამასობაში ბატონის შვილი ერეკლე თუშეთიდან კახეთში მამაშვილს ღამით თავს დაესხა და მრავალი კაცი მოიკლა, ზოგნი გაიქცნენ და ზოგნი შაჰნავაზ მეფესა და მის შვილს ბატონს არჩილსთან გათენებამდისინ იბრძოლეს და მეფე ადგილით ვერ დასძრეს. რა ვათენდა, ქარანები

დააძახეს, დაფანტული ლაშქარი მოგროვდა და ჯარი თუშთ უკან გაადევნეს და მიეწივნეს და მრავალი თუში მოკლეს და წანალები ნაშოარი გააყრვივნეს და ბატონისშვილს ერეკლეს ვერ წაეწივნეს და მეფე და კახი ბატონი ქალაქს მოვიდნენ და თუშების თავები ყაენს გაუგზავნეს და მეორეს გაზაფხულს კიდევ ერეკლე ბატონისშვილ(ი) მარტყოფს მოუხდა ცოტას კაცითა. მეფემ ლაშქარი შეიყარა, თათრის ჯარიც მოიშველა და უჯარმის ბოლოს ომი აჭიდეს და სი-ცოტავით ქართველთ ველარ გაუძლო და ისრევე თუშეთს წავიდა და დედა მისმან თორღის ციხე უქუ(ი)ჭირა და კახნი ზოგნი თან გაჰყენენ და ზოგნი ცი-ხეში შეჰყენენ. შვიდს თვეს მეფე ლაშქრით ციხეს გარ შემ(ო)ადგა და ვერ აიღო, მაგრა ციხიანნი შეჯერდნენ. ერთს ლამეს დედოფალმა თუშური ჩოხა ჩაიცვა და საფთემშვილდ ისარი შემოირტყა, ბოხოხის თუშური ქული დაიბურა და ცი-ხიდან ჩამოვიდა და მეფის ლაშქარშიგ გაიარა და თუშეთს მივიდა. მეორეს დღეს, რომელიც კახნი ციხეში იყვნენ, მეფეს შემოეხვეწნენ და უგნებლობის სა-ფიცარი სთხოვეს. ამათაც მისცეს და იმათაც ციხე მოსცეს და თორღით მეფე აიყარა და ქალაქს მობძანდა და ბატონისშვილი ერეკლე დედინათ იჭივე თუშეთს იყვნენ და დარეჯან დედოფალი ახალციხეს იყო და თავისი ძმისწული ქეთე-ვან დედოფალი გვერცს იახლა და მრავალი მურასა იარღი და თვალ მარგა-ლიტ(ი) აქონდა, ფაშას ქრთამათ მისცა და ბაგრატს იმერეთი წაარავეს, დარე-ჯან დედოფალს მისცეს. ბაგრატ ლეჩხუმს გაეცალა, დედოფალმან თავის დარ-ბაისელთ უბრძანა: წადით თქვენს ადგილსაო. ცოტას ხანს თქვენს სახლში მო-ისვენეთო, დიდი ხანია ჩვენის გულისათვის ირჯებითო. დარბაისელნი თავისას წავიდნენ და დედოფალი და მისი თვალეზ დათხრილი ქმარი ვახტანგ იქ დარ-ჩნენ, თავისთვის იყვნენ¹⁾)- - -

---- მიუხდა დანდობილს, ფიცი გაუტეხა და წაუშინეს და მეფე დედოფალი ორნივე დახოცეს და მათი მკვლეელიც იმერელთ დახოცეს და ისრევე ბაგრატ მოიყვანეს და გააბატონეს და ქეთევან დედოფალი ახალციხეს ფაშის საკლში დარჩა, შვილივით ინახევდენ.

ქკს ტნე, შაჰ აბაჰ ყაენი მიიცვალა და შაჰ სულეიმან, შვილი მისი, გა-კემწიფდა. ვითაც ახალი კემწიფობა იყო, აღარვინ იკითხა რა და ნოდარ ცი-ციშვილი მიცვალეზულიყო, იმისი ქალი ბატონისაგან არჩილისათვის ნათხოვნი იყო. იმ ქალის დაგდება და ქეთევან დედოფლის შერთვა უნდოდა და საბო-ლოთ ციცისშვილის სისხლს ერიდებოდა. ტყვილი ძრახვა თქვეს, უქადეს და გას-წირეს²⁾ სული და ჰამეს ღმერთი და ის დაუგდეს, ახალციხის ფაშას ქეთევან დედოფალი სთხოვეს და მანც ვითაც თავისი ქალი, კარგის წესითა და ზითვით მოსცეს და ამათაც მრავალი მისაცემი გაუგზავნეს და საქებური ქორწილი გარ-დინხადეს. კახი ბატონი შაჰნაზარ ხან ახალ ნაქორწილვეი კახეთს მივიდა და კახთ ჩვეულებით ისრევე დაიწყეს არეულობა და ასრე მოახსენეს: კახეთის ბატონს გეძახიანო და უფროსი ერთი კახეთი სხვათ უქირავსო, მაშ შენ რისი და ბატონი კარო ეს სიტყვები კახმან ბატონმან თავის მამას შაჰნავაზ მეფეს მოახსენა. მამამ ასრე პასუხი უბრძანა: ჩვენგან არ მისცემიაო და არც წაერთმევაო, თუ არ მემკვიდრის ბატონებისაგანო. როგორც ჩვენ მოგვეცემიაო, ისრევე იმათ

¹⁾ აქ დედანს უნდა აკლდეს, თუშთა ჩვენს ხელნაწერში ტექსტი გაბმით არის წარმოღ-გენილი.

²⁾ დედანში: გასწირეს.

მისცემიაო და შვილმან მეფეს ასრე მოახსენა: რაც საკახეთო არისო, ბედნიერ-
მან ყაენმან მე მიბოძაო და მე არვის.არ დავანებებო. ერისთავი თქვენი ყმა
არისო და თუ მათთვის მისაცემი გინდაო, ქართლიდამენ უბოძეთო. ამაზედ მა-
მა და შვილი დამდურდნენ, მაგრა შვილი ვერ დასთნო და ერისთავინთ მოცი-
ქული გაგზავნეს და შესთვალეს: რაც საკახეთო მამული და ალაგი გექიროსო,
დაგვიდღეეთო. იმათ ასრე შემოეთვალა: ბედნიერმან ყაენმანო კახეთის ნახევა-
რი ზალ ერისთავს მისცაო. ჩვენ თქვენის გულისათვისო იმისთანა საკელოანი და
შვილსა სამეთოში უ(ა)მხანავთო ქებული და სწორ უბოარი ბიძა მოვჰკალითო
და სრულ კახეთი თქვენ დავანარჩუნეთო და საცა თქვენი მტერი გაჩნდა, ჩვენ
წავიხდინეთო, ჩვენ სხვას მრავალს წყალობას მოველითო და თავად ყაენისაგან
გვაქვს მოცემული და ვერც ვინ უყაენოთ წავგავრთვამსო. ამაზედ მამა და შვილ-
მან რჩევა დაიწყეს და ასრე თქვეს: ამათ ამოუწყვეტლათ ეს მამული არ წაერ-
თმევისო, მაშ ესენი ამოესწყვიტოთო და ქართლი და კახეთი მოისვენებსო.

ეს ანბავი ერისთავიანთათვის ეთქვა ვისმე, მაგრამ აღარ გამჟღავნდა და
ერისთავიანი დაუთხოვრად შინ წავიდნენ და ყაენს არზა მისწერეს და მისვლას
შეპატიჯნეს. ყაენმან ჯილაგის ჯაბადარბაში თსადბეგ, რომ უკანის შირვანის
ხანი შეიქნა, ის მეჰმანდრათ გამოეგზავნა და ერისთავი კარზედ ეხმოთ. ყაენის
კარს მოვიდა. ჯერ ყაენი არ ენახა, ჩათარი მოვიდა: ქართველი მეფე და კახი
ბატონიო თავიანთ დიდის ლაშქრითაო საერისთოს შეუხდნენო და ერისთვის
ძმა პაპო მოკლესო და საერისთო დარბივესო და რაც საკახეთო მამული ექი-
რაათო, წაარ(თ)ვესო. ეს ანბავი ყაენს ეწყინა და ასრე ებძანებინა: ჩემს კარზედ
მოსვლისათვის უქნიაო. მანსურ ხან ყულარალასი ბარათაშვილი ყაენის კარგი
ყმა იყო და ქართველს მეფეს უდგა და ერისთავიანთი ავი იყო. ამან ყაენს ას-
რე მოახსენა: მისას დღეშიო საქართველო იმადგან აშლილი და აოკრებული არი-
სო და იმათი დაჩაგვრა კემწიფის დოვლათს უჯობსო. თუარა და ამათ სადა-
ვეს დანებებთო, დღეში ერთხელ ქართლსა და კახეთს ბატონი უნდა გამოუცვა-
ლოთო. ამ სიტყვით ყაენი დაამშვიდა, ოთარ ერისთავს აღარა გაუგონეს რა,
ხალათი უბოძეს და იგვან სულთან ერისთავს თან გაატანეს და მეფეს წინგნი
მისწერეს: რაც ამათი წავგერთვას, ისრევე ამას მიეციაო. აღარ მისცეს და იე-
გან სულთანნი მომდურავი გაისტუმრეს და ერთმან წელიწადმან შეაზედ გამო-
იარა, ოთარ ერისთავი და მისი ძმა ედიშერ დივანბეგი დაიხოცნენ და მოწამ-
ლვა ითქვა მათი. ერისთობა მათს ბიძას რევაზს მისცეს. რევაზის ქალი მეფემ
თავის შვილს ლვარსაბს უთხოვა ვითაც რევაზ ერისთავი რაჭის ერისთვის სი-
ძე იყო იმის გამოღმით იმერეთის ბატონობა ლვარსაბ მოინდომა და ახალ-
ციხის ფაშასთან მივიდა და მრავალი ქრთამი მისცა, რომ ხონთქრისაგან იმე-
რეთის მეფობა მას უშოვნოს. ვითაც დიდი ხანი იყო არჩილი იმერეთის შოვ-
ნას ცდილობდა, ამისთვის ლვარსაბის წასვლა კახმან ბატონმან თავის მამას და-
ბრალა და გაუავევულდა და ცოლშვილი უკან აიღვენა.

**აქა შაჰნავაზ მეფის სახლის არევა და შვილების წახვლა ახ(ა)ლციხის ფა-
შასთან.** ცოლ შვილი უკან გაუშვა და ცოტას კაცით არჩილი იმერეთს გარდ-
ეადა და ვინც ჰპირებოდა, აღარც ისინი მოუფ(რ)დნენ და იქ ველარ დადგა და
ისრევე ალს გარდმოვიდა და დედოფალი სურამს გაუშვა და თვითან ახალცი-
ხის ფაშასთან მივიდა და მრავალი ფეშქაში მიაართვა და სხვასაც მრავალს დაჰ-
პირდა, რომ კონთქრისაგან იმერეთის მეფობა უშოვნოს. ისიც გამოარჩომის

გულისათვის ჩამოჰყვა და ასრე უთხრა: ერთი კაცი თქვენ გაგზავნეთ ხონთქრის კარზეო, ერთს კაცს მეც გავატანო, ვეზირ აზამს ფეშქაში გაუგზავნითო. ამანც დაუჯერა და მამაც ბევრს უგზავნიდა იმერეთის შ(ო)ენის გულისათვის. გაუგზავნეს მრავალი ოქროსა და ვერცხლი(ს) იარაღი ვეზირ აზამს. კახეთი უპატრონოთ იდვა და ერისთავმან მისი ნაქონი სოფლები ისრევე დაიჭირა და არჩილს ასრე ეგონა: რა მე წავალო, კახეთს ერეკლეს მისცემნო. შ(ა)ჰნავაზ მეფემ ყაენს არზა მისწერა, რომ ჩემად უნებურად შვილები წამივიდნენო, არამც მტერმან ჩემი თავი ტყვილათ შემოგაბეზღონო. ერთი კაცი გვიბოძეთო, რომ კემწიფის კარზედ გვინდათ ჩამოვიდეთო, ჩვენი თავი ვიმართლოთო.

მუსტათა ყულიბეგ ყაჯარ ყორჩიზაშის შვილი შ(ა)ჰნავაზ მეფეს მეჰმანდრათ გაუგზავნეს და შეპატიჯება ინანა და სხვებს დაბრალა, მაგრამ წასვლის მეტი ღონე აღარ იყო. მაგრა კარგის მორთვითა და დიდის ჯარით წავიდა. ყველგან მებატონენი ხანნი და სულთანნი წინ მოეგებოდნენ, დიდის პატივით მიჰყვანდათ და ბატონის შვილების გიორგისა და ლევანისათვის დაებარებინა: მე რომ ყაენის წინაშე წავიდეო, თქვენ იასე ერისთავს მიუკედითო და რაც ავი იყოს, ის უყავითო. იმათაც მამის ბძანება გაათავეს, უწინ ყმანი გარდმობირეს, გაუორგულეს, დიდის ლაშქრით შესივნეს. წინადამ საქართველოს ლაშქარმა და უკანინდამენ თავისმან თოფი დააყარეს და ცოტას კაცით ვეღარ გაუძლო და ჯალაბები გაუშვა და ხუთის კაცით კახეთზედ ჩაიარა და ყაენის კარს ჩავიდა და სახლკარი აუკლეს და დედა-და ცოლი და მკლებლები დაუტარცვეს. შაჰნავაზ მეფე ყაზმი(ნ)ს ჩასულიყო. იქ მოახსენეს — ქსნის ერისთავს იასეს ჩაუვლიაო და ყაენთან წასრულაო. თავად ავად იყო და მერმე ეს ანბავი დიად ეწყინა. ყაზმინით ავიდმოყოფი წავიდა და ხოშქარუს ქარვანსარაში ძლივას ჩაწვივა.

სიკვდილი შ(ა)ჰნავაზ მეფისა ხოშქარუს. ხოშქარუს ქარვანსარაში მიაწია და იქ მიიცივალა და ეს ანბავი ყაენს მისწერეს. მკვდარი თავ(ი)ს გამზდელ(ი)ს მეფის როსტომის სასაფლ(ა)ოვში (sic) მიიტანეს და ყაენს მეფის შვილის ალექსანდრესათვის ებძანებინა: კაცი გაგზავნეო და მამის შენის საქონელი ზავით აქნევინეო და ქართველთ როგორც უღლუფა აედოსო, ისრევე მისცენ და კარზედ მოვიდნენო და ყაენს ბატონის შვილის ერეკლესათვის ებძანებინა: გათათრდიო, ქართლსა და კახეთს ორსავეს შენ მოგცემო. იმას თათრობის უარი მოეხსენებინა.

ყაენს სწყენოდა და განჯის ხანის შვილი აბას ყულიბეგ ჩაფრათ ქართლს გაეგზავნა, გიორგი ბატონის შვილი სამეფოთ ჩამოეყვანა. ამის წამოსვლას უწინ შ(ა)ჰნავაზ მეფის სიკვდილი ახალციხის ფაშას გაეგონა და არჩილი დაეჭირვინებინა და ციხეში დაეტყვებინა და ფაშას ქართველთაგან მუქარის ანბავი მისვლოდა. ამისთვის იმათვე გამოეპარებინათ და სურამს მოვიდა. ლვარსაბ ძმა მასი საერისთოში მივიდა და მამა გაიმეღვენეს და თვისთვის იყვნენ, რომ განჯის ხანის შვილი აბას ყულიბეგ ჩაფრათ მოვიდა გიორგის წასაყვანათ. კარგად დახვდნენ და მრავალი საჩუქარი მიართვეს. წინ წაუძღვა და დიდის პატივცემით ყაენთან მიიყვანა. მანამდისინ გიორგი ჩავიდოდა, მის ძმას ალექსანდრეს კარი ქრთამით შე(ე)კრა და მეფობას თავის თავისთვის ცდილობდა. ამისთვის ცოტას ხანს გიორგის მეფობა უკუვარდა. ამ დროს ჩაფარი მოვიდა—ულურლუ ხან მოკვდაო. იმისი ალაგი მეფის გიორგის აბას ყული ხანს მეჰმან(ნ)დარს მისცეს განჯის ხანობა და ცოტას ხანს უკან კახეთის ბატონობაც მიეცა და გიორგის დიდი ქება ყაენს მოახსენა(ა) და მისის საქმით ქართლის მეფობა გიორგის მისცეს და კიდევ გაა-

თათრეს და საეკმწიფოთა თაჯი, ხმალი და ხალათი და სხვა მორთულობა გაუ-
რიგეს და ორი ათასის თუმნის ნაღდი და ჯინსი ქართველთ უბოძა და ალექ-
სანდრემ მამის საქონლისაგან ძმას წილი არ მისცა. მაგრამ მლთისაგან ნაბძანე-
ბია: ძალათა და უსამართლოთ მამისაგან შეგროვებული საქონ(ელი) შვილს სა-
კეთილოთ არ გამოადგება. ვითაც შაჰნავაზ მეფის ქონება სრულ სხვათაგან ძა-
ლათა და უსამართლოთ წართმეული იყო, ალექსანდრე მოკვდა და მისს დას
დარჩა. დამ შაველი ხან ლორის ბატონი ქრმათ შეერთო და თავისი ქონება
ქრმისას მიიტანა. შეეგზნა ცეცხლი და ქრმისა და ცოლის სალარო ორივე და-
ეწვათ და რაც მოურჩა, რომ ცეცხლი ვერ დასწევდა, ყაენმან ქმარი მოუკლა და
რაც ებადათ ქრმისაცა და ცოლისაც სრულ საყენოთ წართვეს. ნაძალადევმან
ასრე იცის და ღმერთი ჭიშმარიტ ყოვლის ძრიელის გამაქარეებელია.

აქა იჩივ გიორგის მეფის ანბავს მივიღეთ, თუ რა იქნა და რა მოხდა.

ბედნიერმა ყაენმან მეფის შაჰნავაზის საბატონო მისავეს შვილს გიორგი მეფეს მის-
ცა და მუსტაფა ყულიბეგ მეჰმანდრათ გაატანა. განჯას რომ მივიდა, განჯის ხანი
თავისი ნამეჰმანდარელი აბას ყული ხან კარგად დახვდა, ხუთს დღეს განჯას შეინა-
ხა, წინ მოეგება და თანაც გაჰყვა და კარგი ფეშქაშიც მიართვა და ქართლი-
საყენ გაისტუმრა. რა ქალაქს მიახლოვდა, საქართველოს ჯარი და სრულ მო-
ქალაქენი წინ მოეგებნეს, ციხიანთ შადლუხი ქნეს და ქართველთ მეფეთ აკურ-
თხეს და წესითა მათითა ფეკს აკოცეს და თემის შეშინებისათვის ჩითახაშვილს
ზალინას თავი გავდებინა. თავისი მეჰმანდარი ყაჯარის ყორჩიბაშის შვილი მუს-
ტაფა ყულიბეგ(ს) საჩუქარი მიართვა და გაისტუმრა. განჯას მიაწია და მოკვდა.
კიდეე შაჰნავაზ ხან იმერეთი დაიჭირა, ბაგრატ გურიას გაეცალა და მისი ცო-
ლი დადიანის ნაყოლი ისრევე დადიანმან წაიყვანა. გურიელმან ბაგრატ აზრუმს
მიიყვანა. ფაშამ ეს ანბავი ხონთქარს მისწერა, იქით ბიანება მოვიდა: სავაზს
მინდელი ლაშქარი შეიყარეთო, მიუხედითო, ან მოჰკალით, ან დაიჭირეთო და
აქ გამამიგზავნეთო და თუ ყაენის ბძანებით მოსრულიყოსო, ჩვენ შეგვატყობი-
ნეთო. ეს ანბავები აზრუმის ფაშას შიხალი ხან ეპტიმადოვლესათვის მიეწერა.
ამან ასრე მისწერა: ჩვენ წაგვევლიაო და ჯალალი შექნილაო, თავის თავათ აქეთ
იქით ქვეყანას არბევსო. ჩვენც აქედამან ლაშქარს გაუძახებთო და თქვენც მან-
დემამ ლაშქარი გამოუძახეთო და ჰაჯი ალი ხან ეპტიმადოვლეს ძმისწული
გიორგი მეფეს ჩაფრათ გაუგზავნეს და ეს ანბავი შესთვალეს და იმას ასრე მო-
ეწერა: ჩვენი ლაშქარი მას არ ახლავსო, ისრევე იმერელნი მოსვლიან და იმათ
ჩაუყვანიათო. რა ჰაჯი ალიბეგ ქართლიდამ მოვიდა, სიტყვით თავისის შოენი-
სათვის საქართველოს საქმე გაუადვილა და ასრე ეგონა—რასაც ენით იტყვის,
მისი ქნაც შეუძლიაო. და ეპტიმადოვლე ჰავადრათ (sic) ჰყვანდა და სარდრობა
და თ(ა)ვრიზის ხანობა იშოვნა და ადრბეჟანს მივიდა და აზრუმის ფაშას მის-
წერეს: ჰაჯი ალი ხან თავრიზის ბეგლარბეგი სარდრათ დაეაყენეთო, დიდის
ლაშქრით გამოგვიგზავნითო. თუ ქართველნი არჩილს მიეშველებიანო, ჩვენც
საქართველოს წასახდენათ ლაშქარს ჩაუყენებთო.

ამ ანბავის დაბრუნებამდისინ ურუმთ ბაგრატ ისევე იმერეთში ჩაიყვანეს,
გურიელი თან ახლდა და იმერელნი სრულ წინ მიეგებნენ. არჩილი რაჰას უკუ
ეცალა, იქიე ჯარი გაუძახეს და რაჰა, რომ მისდღეში არვისგან დარბეულიყო,
ურუმთ დარბივეს და მრავალი კაცი მოკლეს და ტყვე წამოასხეს. არჩილი ოსეთს
გაეცალა და ქუთათისის ციხეში იენგიჩარი დააყენეს და ბაგრატს მცველი გაუ-

ჩინეს ახალციხის ფაშას როსტომ ფაშას თავი მოჰკვეთეს და ხონთქარს გაუგზავნეს არჩილის მოკმარებისათვის და მრავლის ნაშთითა და კარვის გამარჯვებით წაივინეს და მეფემ ბაგრატ გურიელი იშვილა და თავისი ქალი შერთო, მეფობაც მისთვის უნდოდა და გურიელი დადიანზედ გაუძახა და რომ ცოლი წართვას და მეფეს მოჰკვაროს და ასრეც იყო—რომელიც გაძლიერდის, მისი იყვის.

ამასობაში დადიან(ი) მოკვდა, მისი ცოლი, ისრევე მეფეს მოჰკვარეს და ცოტას ხანს უკან ბაგრატ მეფეც მიიცივალა და გურიელმან სწვალა ღმერთი და ჰგმო თავისი რჯული და ნაქორწილვეც ცოლი გაუშვა და თავისი სიდედრი ცოლათ შეირთო და ყოვლმან რჯულმან შეიღის გზით დაკრულეს და დაიწყევლა და ძალით მეფობა დაიჭი(რ)ა და მეათეს ძევს ისიც მოკლეს და ცოლიც მოუკვდა და იმერეთის თავადთ გურიელის მეფობა ეთაკილებოდა. ხონთქარის შიშით არჩილი ვერ ჩაიყვანეს, სხვას საბატონოს ეძებდეს და მამუკა დადიანის შვილი მეფის დისწული გურიელს სიძეთა ჰყვანდა. აქაც გაუწყრა ღმერთი და უფრო გააცხადა მღთის გმობა და იესოს რჯულის მწვალებლობა. თავის უგუნურს ყმაწვილს მამუკას თოფი აკვრევინა და მოკლა ამისის ექვისათვის, რომ მეფის დისწული არისო, არამც იმერელთ მეფეთა ქნანო, ამასაც მოგკლავო და სხვა მემკვიდრე ბატონი არა ჰყავსო, სამკვიდროთ მე დამრჩებისო. გაუწყრა ღმერთი გურიელს, საქაოს შერცხვა და საიქიოს წაწყმდა, რომე თავათ სიდედრი შეირთო და მერმე ფიცია მიზარებული ყმაწვილი სიძე უბრალოთ მოკლა. აბა გაშინჯეთ სამართალი მღთისა გურიელზე, რასა იქს. გაუწყრა ღმერთი გურიელს და იმერელთ მამუკა დადიანის შვილისა და მეფის დისწულის მოკვლა გურიელს უწყინეს და ახალციხის ფაშასთან მივიდნენ და ასრე მოახსენეს: ჩვენ გურიელის ამხანაგნი ვართო და იმის ყმობას არ ვიკადრებთო. ჩვენი ბატონის შვილი ქართლის მეფესა ჰყავსო და ლევან დადიანის შვილი თქვენა გყავსო, ესეი გაგვიბატონეთო. ფაშამ ამათი სიტყვა ხონთქარს მიაწერა. იქით ბძანება მოუვიდა: ქართველს მეფესაო ბაგრატის შვილი სთხოვეთო და იმერეთს მეფეთ დასვითო, დადიანის შვილი დადიანად დასვითო. ხონთქარის ბძანება გაათავეს, მაგრამ გურიელი კელშიგ ვერ ჩაიგდეს. ესენი გააბატონეს და ფაშები ისრევე ახალციხეს გარდვიდეს.

და ერანის სარდარი ყარაბაღში იიგა ლაშქრით. კახეთის ჯანიშნობა ბედნიერმან ყაენმან კახაბრის შვილს გორჯასპის უბოძა ფარსადან გორგიჯანიძის საქმითა. ამისთვის სხვას არ მისცეს, რომ რუსეთის კემწიფეს ელჩი და ფეშქაში გამოეგზავნა და შვა შენოსელოდა, რომ კახეთი თავის მემკვიდრეს ბატონის შვილს ერეკლეს მისცენ. აქედამ ყაენმან რუსეთის კემწიფეს ასრე მისწერა, რომ გემართებს თქვენის პატივის დადებო და რომელიც გიბძანებია, კიდევ გაეთავებთო. მაგრა თქვენ უკეთ მოგეხსენებისო, ამისმან პაპამ მრავალი შეგვეცოდო, არც დაწყნარდაო და არც დავაწყნარაო. ჩვენც ერეკლე კარზედ ამისთვის შევიანხეთო, რომ კახეთის ჯანიშნობა ყპს მიუეციეთო და მას ჩვენს ზნესა და საქციელს გავსწავლებთო და ამასაც ბატონათ გავისტუმრებთო. კახთ თავიანთ წესი გაახლეს, ზოგთ გორჯასპი უნდოდა. და ზოგთ არ უნდოდა აიშალნეს და გორჯასპის თოფი ჰკრეს, ვერ მოკლეს დასარდარსთან მოვიდნეს და განჯის ხანი ბატონათ ითხოეს. ეს ყაენს მოახსენეს და კახეთი განჯის ხანს მისცეს და

ერეკლეს საქმე უკუფარდა და კახთ საქმე საქიროთ გაუხდა. ყოველს დღეს წახდენას მოელოდეს. თავი(ს) მემკვიდრეს ბატონისშვილს საქმე წაუბდინეს და ყანსთან დარჩა

ერეკლე ბატონიშვილი რომ მოვიდა, ხუთს წელს უკან დედა მოუვიდა შირვანს. ქკს ტნთ ერეკლეს მოსვლა რუსეთით. ხუთს წელიწადს უკან ბატონი დედა იმისი ზღვის გზით შირვანს გამოსვლა და მისის სიძის კახეთის ბატონის არჩილისა და ბატონის ქეთევან დედოფლის რუსეთის წასვლა ჩერქეზის გზით ერთგან მოხდა. ოცდაათის წლის გაყრილმან და ნახვის მონატრეთ ერთმანერთი ველარ ნახეს და ერეკლეს დედას მეჰმანდარბაში უსუფბეგ და კახაბაბერი გორჯასპი შირვანს წინ მიაგებ(ე)ს და დიდის პატივით ისპაჰს მობძანდა, ქკს ტნიე და ოთხს წელიწადს ამას უკან მარიამ დედოფალი მიხცვალა და შაჰინვაზ მეფის საკლიც აიშალა. გიორგი მეფესა ყაენი უწყებოდა არჩილის საქმეზედა და მაშინც ძმა ვერ დასთმო და ყმანი გაუორგულდენ და მოყვარენი გაუადენ და ამისთანას დროს ყაენს მოახსენეს: გურგინ ხანს ცოლი ავად ჰყვანდაო და დაღ დასმულმან კუდიანმან, რომ ქართველნი მისანს ეძახიანო, იმათასრე მოახსენესო — შენი ჯალაბი მარიამ დედოფლისაგან ავად არისო. კაცი გავსავენესო და ბართ საფლავში თავი მოსკრესო და გვერდით ამოსდევსო, მაგრა მაშინც მოუკვდა ცოლიო. ყაენს ებძანებინა: მე მუსურმანი მეგონაო, ის ისრევ ქაფარი ყოფილაო, მკვდარს თუ შეძლება ჰქონდესო, თავის თავს უშველის. ჩემი და მამის ჩემის ერთგულიო და ქვეყნის დამწყნარებელი ბატონი მანდილოსანი იყო, რასთვეს აგრე ავი კაცი არისო, რომ თავის დედას აგრე ავკაცათ შეკადრაო. დასწყევლა მქნელი დ(ა) გაუაჟდა და აღარ დაუტკბა და ისონ ერისთავი განჯის ხანითა და სხვა სხვა გზით იბეზღებოდენ და ესეც მ(ო)ეწერა: ერისთავობა მიბოძოსო, გურგენ მეფეს წაკახდენინებო. განჯის ხანის საქმით ერისთავობა ისონს მისცეს და მეფეს არ შეკითხნეს და ყაენთან იმერლის მეფის ალექსანდრეს კაცი ჩაფრათ მოვიდა, კემწითისათვის არხა მოეწერა: ჩვენს მამაპაპათ კემწითის ოჯახისათვის უმსახურებიაო და ფეშქაში მოურთმევიო და ჩვენი ამისი მოხვეწარნი ვართო, რომ ჩვენი თავი თქვენათ ყმათ გვამს(ა)კუროთო და ერთი ბძანების რაყამი გვიბოძოთო, რომ ქართლის მეფემ გზა დაგვანებოსო და ვითაც ამას წინათ მეფეებს როგორც თავისი კაცი გამოუტანებია და ფეშქაშს წამოსძლოლია და კემწითის კარზედ ჩამოუყვანიაო, ამითაც მათებრ კელი მოგვიმართონო. ყაენს იამა და იმერელი მეფე კიდევ ებრალეზოდა, ერთი რაყამი გიორგი მეფეს მისწერეს: როსაც იმერლის მეფის ფეშქაში წამოვიდესო, როგორც სხვას ქართლის მეფებს ექნასო, თქვენც ისრე ჰქენითო და ჩვენს კარზედ მოიყვანონო, მესტუმრე და მეჰმანდარი წამოუძღვანეო, რომ ყოველგან სამასპინძლო და ცხენი და აქლემ(ი)მზას და(კ)ე დრონო. იმერლის მეფის კაცმან ეს რაყამი ახალციხის გზით წაიღო, რომ იქიდან მეფემ გამოუგზავნოს. ეს გიორგი მეფეს ეწყინა და ახალციხის ფაშას ასრე მისწერა: იმერელი მეფეო ხონთქარს წაუვიდაო და ყაენს ებირაო და თუარ დამიჯერებო, ამადა ამ კაცს თქვენის მამულის გზით რაყამები მიაქვითო, უნახეთო. რა ეს წინგნი ფაშას მიუვიდა, იმერლის მეფის ყმა დააპირვინა და აღარ გაიკითხა და ჩამოარჩობინა. ესეც ყაენს მოსწერეს. ეს კიდევ უფრო ეწყინა. კიდევ ამ ანბავზე ეს ანბავი მოსწერეს: თქვენის ერთგულეებისათვისო ზოგის თავები დაუყრევიენებიაო და სომხითის მელიქს თოფი აკვრევიანო და ჰაჯი ალი ხანს თქვენთვისა კარგი

ტყეები სდომებიაო და მრავალი ნაქსოვი და ფარჩა და თეთრი გაუგზავნიაო, რომ იმერეთში კარგნი ტყეენი, ქალები და ვაჟები იყიდონო. გიორგი მეფეს გზაზედ კაცები დაუხვედრებიაო და ყველანი დაუხოციაო და რაც საქონელი ჰქონებიათო, გურგინ ხანისათვის მიუტანიაო. ეს ავი ანბეები ზედიზედ მოსწერეს და ყენი უფრო გაუწყრომეს.

აქა ერეკლე ბატონისშვილის წამოსვლა რუსეთით, შირვანს მოვიდა თუ-შეთის გზითა. აქა მეფის თეიმურაზის შვილის, დავითის შვილის ანბავი ვსთქვათ ქკს ტნი, სამას სამოცსა. უწინ რუსეთით ბედნიერს კემწითეს არზა მოსწერა, ასრე რომ თქვენს კარზე მოსვლა მინდაო და ამას მოველი თქვენის მლთიანის გუნების მოწყალებისაგანო, რომ ერთი საიმედო რაყამი მიბოძო, რომ თავზედ დავირტო და კემწითის ფეკის სამთხვეველათ წამოვიდეო. ეს კემწითეს იაშა და ჯულფელის ხოჯა გრიქორას კელით ხმალი და კალათი და რომელიც რაყამი ეთხოვნა, გაუგზავნეს და ხალათი არ აჩვენეს. მაგრამე რა რაყამი მიუვიდა, რუსეთის კემწითეს დაეთხოვა და დედა და შვილი იქ გაუშვა და წამოვიდა და თუშეთის გზით კახეთს ჩამოვიდა და შაჰნაზარ ხან კახეთში ბატონობდა და ერეკლეს და ქეთევან დედოფლობდა და ოცი წელიწადი იყო და ამათ ერთმანერთი არ ენახა. რა ნახეს, დიდი სიზნებარულე შეიქნა მათში და სრულ კახეთში და ლხინსა და ნადირობას შეექცევოდეს და წამს და არ მოშორდის და საქმელსა და ღვინოს უწინ ქმარს შია(რ)თვის და მერმე ძმასა. მამამთილისაგან მოწამლისა ეშინოდა და რაც აქონდათ მეფესა და დედოფალსა, უკეთესი და უბევრეს(ი) ძმას მისცეს და ყოვლის ფერით მოჰკაზმეს, ცხენები ოქროთ შეკაზმული და ზოგი ვერცხლითა და ოქროთა და ნაქსოვნაქედითა მასა და მისსა ყმებსა. სიძე ცალკე ცალკე აძლევდა და და ცალკე. ხოჯა გრიქორამ კახეთში სიძესა და დასთან კემწითის კალათი მორათვა და ჩაიცვა და კიდევ უფრო გამკიარულდნენ და შეიქნა ღვინის სმა და ლხინი და ჩანგთა კერა და მეჩანგეთ შუშპარი და სიმღერანი გაკშირეს.

ბატონისშვილმან ერეკლემ ყენთა(ნ) წამოსვლას დაეთხოვა და და და სიძე ტირილით გაეყარნენ. ვითაც კახეთის მეგვეიდრე ბატონისშვილი იყო, თავადთა და აზნაურთ შვილებისაგან თან მრავალნი წაჰყენენ და რა შირვანს მივიდა, შირვანის ხანი მანუჩარ ენდრონიკას შვილი მკვდარი დახვდა. ყენის ბძანება იქნა შირვანის ხანზედან, ვ(ი)თაც ერეკლე ბატონისშვილი მთის გზით გარდმოსულაო, არამც აკლდეს რამეო, ათასი თუმანი მიართვითო და რაც აკლდეს, გაირიგოსო, წამოვიდესო. ჩვენის ნაზირის ძმა ხალაფ სულთან მეჰმანდრათ გამოკვიგზავნიაო, ყველგან ფიშვაზი უყონო დ(ა) სამასპინძლო რაც მოინდომონ, მიართვანო და დიდის პატივით ყაზმინს ჩვენთან მოიყვანონო. მოვიდა ყაზმინის სიახლეს. კემწითის ბრძანება იქნა: ვინცა ვინ ყაზმინს არიანო, ყველანი წინ გაეგებონო. საკურველი ბევრი ერი შეიყარა და აღბაბის სოფლით ყაზმინამდისინ კაცის ფიშვაზით სავსე იყო და ყაზმინის ქალაქში შემობძანდა. ხუთმან დღემ გაიარა, კიდევ ათასი თუმანი ნაღდი და ათასის თუმნისა სხვა მორთულობა და იარაღი შინ მიუტანეს და მეშვიდეს დღეს ყაზმინის ჩილ სუთუნსშიგ მეჯლიში იქნა და ბატონისშვილს

(ერეკლე ბატონისშვილის მოსვლა ყენსთან ყაზმინს და დიდის პატივის დება) ერეკლეს დაჰპატიჟეს და თავისის ჯარით, ქართულათ მოკაზმულნი, ყველანი ახალგაზდა ვაჟაკნი, ტურტანი და შვენიერნი, ნამეტნავად ბატონის-

შვილს ერეკლეს წვერ უღვაში ახლა ეხვევოდა და ტანად ყველას უმაღლე იყო და ნაქმრათ ყველას აჯობინეს. რა ალაყაფის კარს მოვიდა, თაყვანი სცა და მიწას დაემხო და კარის ზღრუბს ემთხვევა. ზეინალ ხან ემოკალასიბაში კარამდისინ გაეგება და რა მეჯლისშიგ შემოვიდა, ბატონისშვილი(ს) სიტურფემან და შეენიარობამან და ტანადობის ნაქმრობამან ყველაკანი გაკვირვებულნი შეიქნეს. წადგა და კემწიფეს ფეს აკოცა და მარჯვნივ ყველას ზეით დასვეს და თორმეტი ყმანიც მეჯლისშიგ დაუსხეს. კემწიფემ სამჯერ წინ მიიხმო და უწინ რუსეთის კემ(წ)იფის ანბავი ჰკითხა და მერმე თავისი და რუსთ შექცევა და გაწყობა და მათი კაცობა გამოჰკითხა, მას უკან რომლის გზით მოსვლა და გარჯა. უწინ ნახვაზე კემწიფემ კარვის თვალით ნახა და შეიყვარა, თავად დიდ გვარის კაცობისათვის და მერმე შეენიარობისათვის და კარგად აგებულობა მოუწონა. წელიწადში ორი ათასი თუმანი თეთრი და დღეში თორმეტი ქიქა შირაზული ღვინო და ხუთასი თუმანი ხონსრის მალუჯაპთი ღვინისა და მაზ(დ)ის ფასით გაუჩინა. სხვებს წყალობებს გარდაის ამაებს ყოველს წელიწადს მოსცემდეს. ყაენი ყაზმინით ფირისქუს გზით მაზანდარას წავიდა და ვითაც კემწიფეს ჯალაბნი და ჰარამნი 1) ---

1) აქ ხელნაწერს აკლია. ნაკლი, შინაარსის მხრივ, ნაწილობრივ შეიძლება შევსებულ იქნას „ცხოვრებაი საქართველო“-დან, რომელშიაც ვითებულობთ:

ქქა ტვე, მოსვლა რუსეთით ელენე დედოფლისა, ზღვით შირვანს გამოსვლა ანბავი მათის მოსვლისა. შირვანის ბატონს სულეიმან ყაენისათვის მოეწერა, ბძანება იქნა ხემწიფისა, უსუფბეგ მეჰმანდარბაში ჩაფრათ გაგზავნეს და ბატონი დედოფალი დიდის პატივითა ისპაჰანს მოაბძანეს და დღეში ას მარჩილი უღლუფა გაუჩინეს და თავის შვილს ერეკლესთან დააყენეს და დიდი პატივი მიიპყრეს და ყოველს კარგს დღეში შიგნით დაჰპატიებდნენ, დიდს პატივსა სცემდნენ და მრავალს მოართმევდნენ და თათრობას შეეპატიებოდნენ. და დედოფალი უარს იტყოდა, არ იქნებოდა, აღარ გათათრეს და ქართლში გიორგი მეფობდა და კახეთში განჯის ხანი აბაზ ყული ხან ბატონობდა. ერეკლე და დედა მათი ყაენის კარზედ იყვნენ, და მღთის მეტი მშველი არსაით გაჩნდა, მაგრა ყაენი გურგინ ხანს უწყებოდა: ქაოთლის თავადები თავს არ უღებდნენ და ურჩობდნენ და არაგვის ერისთავი—თქვეს—წამლით მოაკვდინესო. და ამავე სამოლაგის შიშითა ისინი ძმა მისი უკუ უდგა, საერისთო უკუ იჭირა. და ქვეშ ქვეშ განჯის ხანის საქმით ყაენს ბირება და ლაპარაკი დაუწყო, და სომხისის მელიქი ყაენმან კარზედ ითხოვა. ეს ანბავი ლუარსაბ თავის ძმას გიორგი მეფეს მისწერა და გაუკითხავათ კარავში მჯდომს თოფი აკვრევინეს, და ქამარზეგ მელიქი მოაკვდინეს. ეს ანბავი ყაენს დიად ეწყინა და იმერეთის მეფეს ალექსანდრეს პულეზაშვილს ხელით ყაენთან არზა მოეწერა, მამა პაპა ჩვენი ხემწიფის მოსამსახურენი ყოფილანო, ერთი რაყაში გვიბოძოსო, ჩვენი ფეშქაში ყაენის კარზედ მოუწონო. ერთი რაყაში ქართლის მეფესა და ერთი ერევნის ხანს მისწერეს—როსაც იმერელ მეფის ფეშქაში წამოვიდესო, მეჰმანდართ გამოატანეთ, კარზედ მოიყვანონ. იმერელ მეფის კაცი ახალციხის ფაშამ მოაკვდინა, ესეც გურგინ ხანს დაჰბრალდა. კაცი და წიგნის გურგი ხანს რუსეთს თავის ძმასთან არჩილ ხანთან გა(ე)გზავნა, ისიები შაჰხალს დაეჭირა და ყაენისთვის მოეწერა. ესეც იწყინა და გურგინ ხან თავის შვილს ბაგრატს ჩერქეზის ქალი შერთო, და თვითან მიქელაძის ქალი შერთო. ესეც ყაენმან უწყინა და ძმა და შვილი სთხოვა. და ყაფლანის შვილი გურგინ ხანს ბიძა ბართიანთ სარდარი თამაზბეგ რომ გიორგი მეფისაგან მრავალი სიკეთე და სიმდიდრე სჭირდა, დის წულს წამოუვიდა, თავრიზს სარდართან მოვიდა და ყაენს არზა მოსწერა: განჯის ხანის თავს დასხმა და ნაპირის ხანების ამოწყვეტა,

--- [გორს დაყენეს და ყველგან სამასპიძლო შეაწერეს და კარგად დახედნ და ჩათარი გაგზავნეს და ეს ანბავი და არჩილის იმერეთში გამეფება და და მეფის ალექსანდრეს გორს მოსვლა ბედნიერს ყაენს მოახსენეს. ყაენმან იმერეთის მიცემა იმათვის და ალექსანდრე მეფის გამოგდება იწყინა, ამისთვის რომ ყაენს შ(ა)ჰნავაზ მეფის შვილები ხონთქრის შეწყენილობისათვის გარდეყარა ბატონობითა და მეფეს ნაზარალი ხანს რაყამი მისწერეს: ალექსანდრე მეფეს კარგად კელი შეუწყევო და კარგად დახვდიო, სიამ ჩვენი ბძანება მოგვიდესო და მეფეს ალექსანდრესაც საიმედო რაყამი მისწერეს: რადგან ჩვენს მამულში მობძანებულხარო. გვირგვინი სამეფო და ოქროს ქამარი და ოქროთ შეკაზმული ცხენი და მრავალი ძვირფასის ნაქსოვები გაუგზავნეს და ერეკლე მეფე დიდის დიდებითა და მორთვითა და საქართველოს ჯარით მუკრანის გზით გორს წაბძანდა მეფის ალექსანდრეს სანახავათ და მეფე ალექსანდრე თავისის ჯარით ყვაის სალდრამდისინ წინ მიეგება და რა შეიყარნენ, ვითაც მამა შვილი სიკარულით ერთმანერთს დიდი პატივი სცეს და მოვიდნენ გორსა და ერეკლე მეფის საღგომს ჩამოხტნეს და იმ დღეს დიდი ღზინი და გარდხადეს და მეორეს

და ყარაბაღის დარბევა მოინდომაო, და ჩვენ ამისთვის წამოუყვდით და ხემწიფის ორგულობაში არ გავერივენითო და ღონე გაუწყდაო და ძმა და შვილი გამოგზავნაო. ამ ამბავზედ ლევანს და ბაგრატს არც არა პატივი დასდევს და არც ინახვინეს. ამახედ ეს ანბავი მოვიდა—ისონ ერისთავი თავის სახლის კაცს მოაკვლევინეს, და გიორგი მეფე საერისთოში შეუხდაო და გამოაქციესო. ეს კიდევ უფრო უწყინეს და ბატონის შვილს ერეკლეს ქართლის მეფობა მისცეს და ნაზარალი ხან დაარქვეს და მისივე მოხმარებით არაგვის ერისთვობა გიორგის ოთარის შვილს მისცეს და აჰმად ბეგ მირაზ უზბაშის ხელით გურგი ხანს მისწერეს, — ქართლის მეფობა თეიმურაზ მეფის შვილის დავითის შვილის ერეკლესათვის მიგვიციაო და შენ კარზედ წამოდიო და კოჯორზედ ეს ამ რიგი რაყამი მიუვიდა. წაუკითხეს და ყაენს არზა მისწერეს—ბძანება ხემწიფისა გათავადესო. მეჰმანდარი სთხოვეს და თვითან ჯალაბობრივ მანგლის მივიდნენ და ყაენისაგან მეჰმანდარი გამოუგზავნეს. მეჰმანდარის მოსვლამდისინ გურგინ ხან აიყარა და აჩაბეთის ხევი მივიდა. ამასობაში ნაზარალი ხან თბილის ქალაქში სოვიდა და გიორგი მეფე ჯალაბობრივ რაქის ერისთავს შეეხიზნა. ქართველნი სრულ მოუვიდნენ პატრიარქის მეტი და ეს ანბავი ყაენს მოუვიდა, და ზოგი რამე იარალი მურასა გიორგი მეფისაგან დანარჩომი ხემწიფისთვის გამოგზავნა და კემწიფეს გიორგი მეფის ოაქას გარდასვლა და პატრიარქის არ მოსვლა დიად ეწყინა და ძმები და შვილი დაუჭირვინა. ლევან და ბაგრატ ჰერათს ვაგზავნეს, ლუარსაბ ქირმანს გაგზავნეს. კათალიკოზობა დისამიძეს რუსთავის იოვანეს უბოძეს და რაც გიორგი მეფისაგან დანარჩომი ან კარზედ გამოგზავნა და ან ქართლში დარჩომიდა საძრავი და უძრავი და ჯოგი და ცხვარი და ძროხა და სხვა მორთულობა, ხემწიფემ სრულ ნაზარალი ხანს უბოძა და ამ წყალობის რაყამები მეფის ერეკლესათვის ებოძებინათ და მეფის დედა ელენე დედოფალი და მეფის სახლი და ბატონი შვილები ყაენს ებძანებინა—დიდის პატივით ქართლს წავიდნენო. გასტუმრებაში ანბავი მოვიდა, არჩილ მეფე რუსეთითი დვალეთს მოვიდაო. ამ ამბავზე, ვითაც არჩილ დედოფლის სიძე იყო, ამათი გაშეება მოიშალა. კიდევ სხვა ანბავი მოვიდა, რომ არჩილი და გიორგი რაქას შეიყარნენო და იმერეთს ეჭიდებინაო. ყაენის ბძანება იქნა, რომ ქართლისა და კახეთის ლაქარი იმერეთის მეფეს მიაშველეთო და თუ გაჭირდეს ჰადრიბეყანის ლაქარი მიეშველოსო. (ანალოგიურ შინაარსის თხრობის შემდეგ, ფარსადანის ტექსტში, როგორც სჩანს, ყოფილა თხრობის ალექსანდრე იმერეთის მეფის არჩილის ნიერ გარდაგდებისა და ალექსანდრეს გორს მოსვლის შესახებ).

დღეს ერთი სამეფო მოართულობა ჭურჭელნი ოქრო ვერცხლის, ცხენები ბედურნი დაკაზმულნი ოქროსა და ვერცხლის უნაგირ ლაგმებითა, ტანის შეკაზმულობა ძვირფასის ნაქსოვებისა და სიასამურებითა, ფლური და თეთრი მართვეს და მესამეს დღესაც ერთგან ლხინი გარდინადეს და მეოთხეს დღეს ნაზარალი ხან ქალაქისაკენ წავიდნეს და მეფე ალექსანდრე გორს დარჩა დიდის პატივითა. ამდენი ყაენის წყალობა და ერეკლე მეფის ქალაქით გორს მიგებება, ასრე კარგად დახვდომა და ამდენის საჩუქრის მირთმევა რა იმერეთის თავადთა და აზნაურთა სცნეს, გული გამოიეცვალა(თ) და მეტადრე იმერეთის უბატონობაში ვისაც თავისის ძალით სხვათ მამული დაეჭირა, რასაც დღეს არჩილი გამეფდა, ყველას თავისი სამკვიდრო მამულები უბოძა. ეს იმათ იწყინეს და წავიდნეს და ალექსანდრე მეფეს გორს კაცი და გულის შესაჯერები საფიცრები გაუგზავნეს და ეს ანბავი გორით მეფის ერეკლესათვის გაეგზავნა და მეფეს ერეკლეს ეს სდომებოდა, ეს ანბავი ყაენისათვის მიეწერა. მეორეს დღეს სხვა ანბავი მოსვლოდა, თუ მეფემ ალექსანდრემ მთა გარდიარაო. ჩაფარი გაეგზავნა, რომ მეფის ალექსანდრესაგან ანბავი მოეტანა, ქალატყეს მოსწოდა, იმ დღეს რომ იმეოელთ შეფიცათ და გული შეეჯერებინათ და იქით აყრილიყო და დიდის ლაშქრით სკანდას მისრულიყო და არჩილ მეფე ქუთაისს არისო და გიორგი მეფე ახალციხეს არისო და ეს ანბავი ნაზარალი ხანს ბედნიერის კემწითისათვის წინგნათ მოეწერა და ჩაფრის კელით გამოეგზავნა. კემწითეს ნამეტ(ნა)ვად იამა, ამისთვის რომ იმერლის მეფის ალექსანდრესი ნამეტნავად მწყალობელი იყო და თავისას ეძახდა და ჩაფარი რასაც დღეს მოვიდა, მესამეს დღეს თავ დაბეჭდილი რაყამი მისცეს და ისრევე ჩაფრათ გაისტუმრეს, რომ კიდევ იქაური რაც ანბავი იქნებოდეს, მალე მალე მოგვწერდენ.

ქკსტჰ, მკათათვის ა, სულეიმან ყაენმან თავისი ყორჩიბაში სარუ ხან მურთუზა ყული ხანის შვილი საჰნდლუ გათენებისას კარზედ იხმეს და როსტომბეგ მდივანბეგს უბძანეს, გაუკითხავათ თავი მოჰკვეთეს და ტანი სამს დღეს მიედანში ეგდო და გასაკვირვებელი საქმე მისგან იქნა, ნამახის ქნა დააკლეს და თავის მოსაჭრელათ კმალ დაწვდილნი თავს ადგნენ. არც ფერნი¹⁾ გამოიეცვალა და არც სიტყვა შეეცვალა, ნამეტნავად გულმაგრა და მკიარულათ კმალს ქვეშ წაუჩოქა და ასრე თქვა: ღმერთი არის ამაში მოწამეო, რომ ერთგულობისათვისა მკვლენო, თორადა დანაშ(ა)ვებულობა არ ჩამაცნიაო. დოლბანდი გარდავლო და შემოპკრეს კმალი²⁾ და სისხლი გულის პირზე ჩაედინა და აივსო თავისის სისხლით ორივე მჯიღვი და გარდისხა პირისახესზედ, შესახა ღმერთსა: გვედდებინეს და მცემელს უთხრეს: კელიმც მოგედებისო. მჭრელი ხმალი ეციო. ჰსცეს და მოკლეს და იქნა იმავე დღეს საქმე გასაკვირვებელი. ზაფხულის შვის გულს სიცხეში ასტყდა წვიმა და საზარელი ქარიშხალი. რომ ასის წლის ისპანში გაზდილთ კაცთ ასრე თქვეს: ამისთანას დროშიგანო ამ რიგი წვიმა და ქარიშხალი არც გვიანხავსო და არცა გვ(ა)სმიო. კაცი იყო ტანათ დიდი, სახით შევნიერი, თავდაბალი, უხვ უშურველი, კარგად მრჩეველი, მძიმე და აუჩქარებელი, ქრთამის არ ამღები, ყოვლის კაცის პატივსმდებელი, დაჭირებულთ

1) დედანში: მერნი
2) დედანში: ხეწალი

მამკარებელი, მლოც(ა)ვი და მარხული, მღთის მოშიშარი, ძველის ანგვების კარგა მცოდნე, კარგად სამართლის მქნელი. ასე მშვენიერი და ტანად სრული, რომ ამის დროში ერანელთაგან არვინ შედრებოდა და ასეც ითქვა: კემწიფემ ნამეტნავად ინანაო და ამის მეტი ვერვინ რა სცნა, რომ ბედნიერმან კემწიფემან ამ მოკლულის ყორჩიბაშის შვილს სმნანის ბატონს როსტომ მ(ა)ჰმ(ა)დ ხანს საიმედო რაყამი მისწერეს, რომ მამა თქვენო სიტყვით მაწყენინებდაო და ის მოვაკვდინეო და შენ იმედოვნათ იყავო და შენს საბატონოს გაუფრთხილდო და შენი ლაშქარი კარგათ მორთევეო და რაც საქმე გაქონდეს, მოგვეწერდო და ჩვენგან დიდს იმედს ელოდო. ამის მეტი დანაშავებულობა მისგან ვერვინ რა გაიგნო, სხვა ღმერთმან უკეთ იცის. იტყოდენ: ტყვილათ მტრისაგან შეებულდაო და განკითხვა არ ელირსაო. მაგრა ვინც რას დასთესავს, ის ამოუვა მთესავსა.

ამ დროს მაშათის ხანობა და მუთაველობა ნაჯაფ ყული ხან ნახ(ა)რს მისცეს და ნაზირობის ჯანიშინობა იმის შვილს მ(ა)ჰმ(ა)დ ჰუსეინბეგს მისცეს. ამ დროს ასტარბათის ხანობა ყაზა ხანის შვილს ჰაჯი ლუთე ალი ხანს მისცეს და დიდის პატივით გაისტუმრეს და ორს წელიწადს ამას წინათ შხალი ხან ეპტიმადოვლე მთიკვალა, ყოვლისფერით კარგი კაცი იყო. მისი სიკვდელი კემწიფემ ნამეტნავათ იწყინა და ორს წელიწადს ვაზირი არ დააყენა და მას უკან ვაზირობა მირზა თაპრს ძველს ვალა ნვისს უბოძა და ერთს წელიწადს კემწიფე თავის სასახლეში ღბინსა და შექცევას იყო, რომ ცხენს არ შეეჯდა და ასეთი ბედძრიელი იყო, რომ სითყენც მტერი გაუჩნდის უომრათ გარდავლინდის.

ფარსადან გიორგიჯანიძესა¹⁾ ნამეტნავად კემწიფე სწყალობდა, იყო და ვაზირობასა და ქვეყნის სარჩევს საქმეს ჰკითხევდა და კარის უფროსს კაცთ შურდათ და გარდევინდენ და მრავალი ტყვილი მოუგონეს და კემწიფესთან შეაბეზლეს, ვითაც საკელო არა ჰქონდა და რასაც კემწიფეს ბევრს არ მიართმიდა, არასა სთხოვდა და არცა ვისთან კელი აქონდა. ვინც გარდევინდის, წლამდისინ ვერ გაძლის. შვილი ჰყვანდა დავით სახელათ, ყმაწვილი კაცი იყო და თექვსმეტის წლისას ბედნიერმან ყენმა ბოქალთუხუცობა უბოძა და სიყმაწვილით ღბინის მოყვარული იყო და ამაყი და შეუპოვარი იყო. რაზდენჯერ კემწიფე ცხენს შეეჯდის, იმდენჯერ მამის მისის მტერობით დააბეზლებდიან და კემწიფე არ შეებეზლებდა. აბულ ყასუმ ხანის შვილებს²⁾ ყენის ყულისათვის ცემა³⁾ დაეწყო. იმას დაეძახა: „დაუთბეგო, მიშველე თუარ მამკვლენო, შენც ყენის ყული კარო. მიშველებოდა—რასთვის მოჰკლავთო, ყენის ყული არისო. ამისთვისაც წამოეშინა. ისინი ოთხნი ძმანი ყოფილიყენენ და დავითბეგ მარტო. ამასაც ჯოხით ეცადა, ოთხთავეთათვის თავპირი დაემტ(ვ)რივით და მეჩიტში შეებევენა და ყენის ყული მოერჩინათ. ვითაც ძველით ყორჩნი ყენის ყულების მტერნი არიან და დროს ეძებენ, რომ ყულები ამო(ა)გდონ და როგორც ძველით ხემწიფის ოჯახისათვის უმუხანათებია(თ), ისრევე ქნან. მაგრა ყულების შიშით ვერ იქმენ. თვითან ამ აბულ ყასუმ ხანის მამამან ჯანი ხან ყორჩიბაშმან შემოიფიცა რაც ყორჩნი ხანი, სულთანი, ბეგლარი და თავნი კაცნი იყენენ და დილის ნამაზის დროს მიუხდნეს მირზა თაყის ეპტიმადოვლეს, წაუშინეს და მოკლეს. იქით და-

¹⁾ დედანში: გიორგიჯანიძისა

²⁾ დედანში: შვილები

³⁾ დედანში: ცემა

ბრუნდნეს, რომ ყენი მოკლან და თვითან გაკეწიფუნ. ანბავი დაახვედრეს, რომ სიაოშ ხან ყულარალასი შეყრილი კარზედ არისო. რაც ეწადათ, ის ვე-
 ლარ ქნეს, ყენის დედას არზა შეუგზავნეს, კემწიფის წახდენას უკან იყო
 ეპტიმადოვლე—რომ თავისი ძმის წული მირზა ყასუმ გაკეწიფებინაო და ჩემი
 ქალიც ამისთვის შერთო მირზა ყასუმსო და ა(შ) მუხანათობაში ჩვენც უნდოდა
 გავერიეთო, ამისთვის მოვჰკალით, კემწიფის ბძანება რა იქნებოსო. კემწიფის
 ბებია ჩერქეზის ბატონის ქალი იყო და ნამეტნავედ ჰყვიანი და მცოდინარე ბატონი
 მანდილოსანი ბრძანდებოდა. შიგნიდამ მადრიელობის წინგნი და ხალათი უბოძეს
 და ავაქილეს—ვინც გინდა ეპტიმადოვლეთ დასვიო მესამე დღეს ხალიფა სულთან
 ეპტიმადოვლეთ დასვეს და ჩანი ხანს ასრე ეგონა: ამის ვეზირობით რასაც მინდა იმა-
 სა ვიქო. მაგრა მიფარვით ყენის ბებია ამათ ამოწყვეტას უკან იყო, ქართულათ
 სიაოშ ხანთან წინგნი მოეწერა: ნულარ აგვიანებო, არამც კიდევ ამათ დაგასწ-
 რანო. ვისაც ენდობოდე ქართველის შვილებსაო, უბძანეო, ყოველ ღამესაო ია-
 რალით ქეშიკში მოვიდნენო და ვისაც ენდობოდეო, ყორჩის ბატონებსაც შე-
 ატყობინეთო და ვინც ყორჩიბაშის კერძნი იყენენ, ცოცხალს ნუ გაუშვებო. ამ
 რჩევას თეცით ბიჯირლუს მურთუზა ყული ხანს და ალი ყუბათბეგს ჰარმიშ-
 ეშიკ ალას გაუტყდენ და მეშვიდეს ღამეს ქართველთა საბატიოს კაცის შვილები
 იარბლ შემორტყმული კემწიფის ქეშიკში მიეც(ი)დნენ. მეორეს დილას ჯანი ხან
 ყორჩიბაში თავისის კერძის ხანითა და სულთნით წინაღურათ ამაყათ და შეუ-
 პოვრათ კარზედ მოვიდა. მაშაია რომ გაიხადა, მსხდომნი წინ წამოეგებნეს.
 იმას ასრე ეგონა, პატივს მდებენო. მურთუზა ყული ხან ბიჯირლუმ ჯანი ხანს
 ყორჩიბაშს საყელოში კელი წასტაცა და შეუძახა: მუხანათო, ვისის ბძანებით
 კემწიფეს ვეზირი მოუკალო. ხანჯარი ჩასცა და წააქცია. ნაღდი ხან დაუძახა:
 ყორჩებო, თავს (უ)შველეთ, გვიღალატესო. ამ დროს სიაოშ ხან ყულარალასმან
 ყულებს შეუძახა: რას უღვახართო, წაუშინეთო. თეცხლავ წაუშინეს და ოცდა
 ოთხი ხანი, სულთანი და ბეგლარი დახოცეს და ამათი მძოვრი მეიდანში გა-
 ყარეს და საქონელი და სალარო და მორკვა ქონება მათი საკემწიფოთ წამო-
 ილეს და ყორჩიბაშობა ბიჯირლუ მურთუზა ყული ხანს მისცეს და ნაღდი ხანი-
 სა და თავისის შვილის ზეინალ ხანის ნაქონი ქოჰკილუს ბეგლარბეგობა სიაოშ
 ხან ყულარალას მისცეს და მანამდისინ შაჰბას კემწიფე ცოცხალი იყო, ამათი
 სახელი მუხანათობით იხსენებ(ო)და და რა შაჰ სულეიმან გახემწიფდა, ორგუ-
 ლობა აღარვის უხსენა და ჯანი ხანის შვილს აბულ ყასუმ ხანს ჰამანდის ბა-
 ტონობა მისცა და იქიც მუხანათობისათვის დაჰქირვინეს და ისაჰანს ჩამოასხეს
 და ბეერი შვილები ჰყვანდათ და ყოველ დღით ბოზობასა და ავკაცობაზედ შულ-
 დობდენ და არც ვინ ახსენებდა, ვითაც ფარსადანის ავნი იყენენ, აბულ ყასუმ
 ხან ყენს არზა შეუგზავნა, რომ ფარსადანის შვილს დავითს ჩემი ოთხი შვილი
 დაუქრიაო. ყენმან დივანბეგს უბძანა: სამართალი უყავო. ვითაც კლით არ
 დაჰრილი არ იყენენ, დავით შულლის აშორო არა თქვა და დივანბეგს ამ(ა)ყათ
 პასუხი მისცა, რომ ისინი ოთხნი მცემდნენო და მე მარტოკა ვიყავო, მე უნდა
 ვჩიოდეო. დივანბეგი გასწყრომოდა და ეთქვა, ბეკებს ამოგართმევო. იმას ეთ-
 ქვა: ყენის თავი კარგად იყოსო, შენ მე ბეკებს ვერ ამამართმევო. ამისის
 ჯავრით მრავალ გვართ შებეზლა და კემწიფემ დაქირვინა და ისაჰანის მო-
 ვრავს მიაბარეს და ვითაც შვილი მოვრავი იმ პატივით ინახედა და ისევე
 მახეზლართ კელმწიფისაგან იპატივეს და დასტური აართვეს და აღრბეიანისაკენ

გაისტუმრეს და კიდევ მამის მისის მტერებმან წინ კაცი გაგზავნეს, ყასუმ აბ(ა)ჯს შუღლი დაუწყეს. თვითან ცხენით გაეცალა, ყუმს მივიდა მზღებლები დაუჭირეს და საქონელი აუკლეს და თვითან ყუმს წავიდა და იქაურს უფროსებს მოახსენა და რაც ძალი და უსამართლო დამართებოდა, მუჯალა დაწერინა. მანამდისინ მუჯალა მოვიდოდეს, მტერებმან მრავალ გვარათ ტყვილათ შეაბეზლეს, იასაული გაუძახეს და კარზედ იხმეს და სამართალი უყვეს და ვერა დატყხეს რა და მობეზლარნი შეშინდნენ და ტყვილნი მოწამენი იქირავეს და სამართალში მოახსეს და პრკენი და მოსამ(ა)რთლებ(მ)ა გასწირეს სული მათი და გმესა სამართალი მლთისა და მიუღვნენ მტყუნს მო(ზე)ზლარსა, ამისთვის რომე არამც კემწიფემ ტყვილის მოხსენებისათვის წახდინოსო და დავითის-მამა ხემწიფესთან კარგი ყმა არისო და თავის შვილს უშველისო. ყენს მათი ტყვილათ განაბრკობის წინგნი შეუგზავნეს.

ქ ტექსტს მიყობა ამბავი თვალ დამწვრინათა, რომელც ქვემოთ დამატებთ იბეჭდება ამას უდა მისდევდეს თხრობა ალექსანდრე იმერთა მეფის შესახებ, რომელიც ჩვენს ხელნაწე-ში სხვა ადგილს ცალკე ფურცელზეა მოთავსებული და თავიც აკლია (შეად. ზემოდ, გვ. 281--2-2)

-- წელიწადი ვაზირობა ქნა და ესეც დლით მოკვდა. ყარა მუსტაფა ფაშას მისცეს ვაზირობა მკედრულს ქრონიკონს სამას სამოც და თხუთმეტამდისინ ორმოცდა სამი წელიწადი იკემწიფა. ამისმან ბევრმან ლაშქრობამან ყმანი და თემნი შეჯერდნენ. მოიგონეს ძველებურათ ორგულობა და ფრანგთაც ღონე გაუწყდა. შვიდნი კემწიფენი გაერთდეს და შეიფიცნენ და მრავლის ლაშქრით მოუხდნენ და რაც ფრანგთგან ურუმთ წ(ა)ერთვა, ზოგი ისრევე მათ დაიჭირეს. კონთქარმან ვეზირ აზამი მრავლის ლაშქრით გაუძახა და ისინიც მზას დახედნენ და შემოებნეს და ფრანგთ გაიმარჯვეს და ვეზირ აზამი მოკლეს და ფაშები და ირჩინეს და ურუმთ ლაშქარი ამოუწყვიტეს, თათარ ხანის ქვეყანანი(ი) დარბივეს და მათი ლაშქარიც დახოცეს და შვიდჯერ კონთქარმან ლაშქარი გაუძახა. ასრე ამოუწყვიტეს, რომ მეთაფი ალარ დაბრუნდა. კონთქარს ლაშქარი გაუჟავდა და ალარგინ გაეძახა და ღონე გაუწყდა. შეიყარა იენგჩარი და მერჯულეთ უფროსნი და სულთან მჰმდ კონთქარი თავისის შვილებით დაიჭირეს, ისრევე კემწიფის სასახლეში დიდის პატივით ინახევდეს. ამისივე ძმა სულთან სულეიმან გააკელმწიფეს, ამისთვის რომ ეგების ფრან(ნ)გთ შევრიგდეთო. მაგრა შერიგება არ იქნა და ომი და მტერობა მათს შვა უფრო გაძრიელდა. ამის დაწერაში ორი წელიწადი იყო, სულთან სულეიმან კემწიფობდა, მაგრა რჩევა და კითხვა ისრევე ძმისა სულთან მაჰმადისა და მისს შეუკითხავს არას იქმოდა. ამან გარეშემოს ფაშების შეკითხულობით იმერეთი მეფეს ალექსანდრეს წართვეს და არჩილ მეფეს მისცეს და ალექსანდრე საქართველოში ყენის შემოხვეწილი მოვიდა. ნახარ ალი ხან კარგად დახვდა და მრავალი მიართვა და თბილისს ქალაქითა გორს მიეგება, დიდი პატივი სცა და ისევე ალექსანდრე გორს დაგდო და ზემო ქართლის მოსავალი სამასპიძლოთ მიართვა და კარგად კელს უწყობდეს. ოდიშისა და იმერეთის თავადებისაგან საფიცარი მოსვლოდა—მალ წამოდიო, არჩილს გავაგდებო. ვითაც სიყმაწვილის სიჩქარე ახლდა, ალარც ყენის აცნო და არც ქართლის მეფესა და გორიდანმენ ილლარი ქნა და ქუთაისის სიახლოეს არჩილ მეფეს შეებნეს. უწინ კარგათაც იყვნენ, მაგრა ამყობით და ყმითა მუხანათობით მეფე ალექსანდრეს დაუღმარცხდა და იქივე გორს მოვიდა. ყაე-

ნის ბძანებით მეფე ალექსანდრე ქალაქს მობძანდა და ყაენმან განჯის ხანის შვილი ქალბალიბეგ მრავლის ძვირფასის ძღვნით კონთქართან ელჩ(ა)თ გაგზავნეს და მისწერეს: მამა პაპანი ჩვენი და თქვენნი ერთ რჯულობისათვის შერიგდენო რომ მუსურმანთ ძალი არ დაემართოსო და ვითაც შ(ა)ჰნავაზ მეფის შვილებიო თქვენს მამულს ეჭიდებოდნო, თქვენს გულისათვის ორთავ ბატონობა წავართვითო და ნაპირის ფაშებს ტყვილათ თქვენთვის მოუხსენებიაო და მემკვიდრე მეფე ალექსანდრე ჩვენს სახემწიფოში შემოხვეწილაო და იმერეთი არჩილ მეფისათვის გიბოძებიათო. სი(ნ)ამ ელჩი ერევანს მივიდოდა, სულთან სულეიმან ხონოქარ(ი) მიიცვალა დ(ა) მისი ძმა სულთან მუსტაფა გახემწიფდა. ელჩი ამასთან მივიდა. კემწი(ფი)ს წინგნი და ძღვენი ამას მიაართვეს. ნამეტნავად იამა და ელჩს კარგად დახვდა და დიდი ბატივი სცა და კემწიფის დაბარებულობა ყველა გათავა. იმერეთი ისრევ მეფეს ალექსანდრეს მისცეს და ქალაქით ახალციხეს მიყ(ა)ნეს და იქით იმერ(ე)თს ჩაიყვანეს და მეფეთ დასვეს და იენგჩიარი მცველათ დაუყენეს და გიორგი მეფე ახალციხეში დაპატიმრეს. ციხილამ წამოუვიდა. რა ქართლს მივიდა, ყველანი შემოეყარნენ, მეფის ალექსანდრეს ცოლ-შვილი კელში ჩაუტვინდა. მეფე ნაზარ ალი ხან კოჯრით ქალაქის ციხეში მივიდა და რაც ამას უკან იქნება, ქვემო(თ) დაიწერების.

აქ თავდება ცალკე ფურცელზე მოთავსებული თხრობა ალექსანდრე იმერეთის მეფის შესახებ. ზელნაწერში თვალდამწვრიანთა ამბავის შემდეგ მოთავსებულია თხრობა იმავე ალექსანდრე მეფის შესახებ, მაგრამ სხვა ვარიაციით. სამწუხაროდ ზელნაწერს აქაც აკლია.

--- ეთებული ძვირფასის თვალ მარგალიტ, მურასა და ნაქსოვი, მრავალი ძვირფასისა და ცხენები ბედაური მურასაით შეკაზმული და ერთი სპილო ოქროს ტახტითა და სხვა იარაღით შეკაზმული, განჯის ბეგლარბეგის უღურლუ ხანის შვილს ქალბალი ბეგს მიაბარეს და მასაც მრავალი უბოძეს და დიდის მორთვითა და მოკაზმულობით გაისტუმრეს და დიდის ქებით წინგნი მისწერეს და ასრე ჩაუწერეს, რომე ჩვენი ყმანი შაჰნავაზ მეფის შვილები, შაჰნაზარ ხან კახეთის ბატონი თქვენს მამულს იმერეთს ეჭიდებოდა და ქართლის მეფე გიორგი ძმას ეხმარებოდა და ზოგთ იმერეთის თავადთ თავიანთ მემკვიდრეს მეფეს ალექსანდრეს წასვლოდენ და შაჰნაზარ ხანს მოსვლოდენ. ვითაც ჩვენსა და ხონთქარს შვა წყობა იყო და ხონთქარის მამულს ეჭიდებოდენ, ორთავ ძმათ ბატონობა წავართვით და ჩვენის საკემწიფოთ გაგვყარეთ და რაქის ერისთავმან შეიხიზნა და უფროსი ერთნი თავადნი, თავიანთ მემკვიდრეს ბატონს გარდაბირეს და გიორგი მეფე ახალციხის ფაშისას მივიდა და ქრთამის მიცემით ხემწიფეს ტყვილათ გააშინჯინეს და მემკვიდრე ბატონი წახდინეს და თქვენის შეწყენის გულისათვის ჩვენგან გამოგდებულს შაჰნაზარ ხანს უშოვნეს და მეფეს ალექსანდრეს თქვენს კარზე მოსვლის გზა შეუკრეს, ღონე გაუწყვიტეს და ჩვენ შემოგვეხვეწა. ახლა ამას მოველით კემწიფისაგან, რომ ვითაც საქართველოს ბატონებში უჩხუბარნი ყოფილან და მტრის სახლში არ მისულან, ჩვენი საკემწიფოც თქვენია და ამას მოველით, რომ იმერეთი თავის მემკვიდრეს ბატონს ალექსანდრეს უბოძეთ და ჩვენს გამოყრ(ი)ლს ყმებს თქვენს მამულში ნუ დააყენებთო.

მიხვლა ქალბალიბეგისა და ხონთქარისაგან დიდის პატივის მიპყრობა. რა ყაენის ფეშქარში ხონთქარს მიაართვეს და წიგნები წაიკითხეს, იამა ხონთქარსა და ყაენის გულისათვის იმერეთი თავის მემკვიდრეს მეფეს ალექსანდრეს უბოძეს და

ხათიშარიფი ახალციხის ფაშას თავისის ქემხის კელით თბილისის ქალაქს მეფეს ალექსანდრეს მოუტანეს და ქართლის მეფემ ნაზარ ალი ხან საბატონო მოურთო და გაისტუმრა. ახალციხეს მიიყვანეს და ურუმის ლაშქარი შემოეყარა, იმერტის ჩაიყვანეს და ქუთაის გააბატონეს და არჩილი გაეცალა და გიორგი მეფე ხონტქრის ბძანებით ახალციხის ფაშამ დაიჭირა და ციხეში აპატიმრეს და ციხიდან წამოუვიდა და არავის ერისთავი და ქსნის ერისთავი და გივი ამილახორი და თამაზ ბარათია(ნ)თ სარდარი გაერთდენ და სრულ ქართველნი მათის შიშით მიუვიდნენ და ნაზარ ალი ხან კოჯრით ქალაქის ციხეში შევიდა და ეს ანბავი ყანის მისწერეს და აბას ყული ხანისათვის გიორგი მეფეს მოეწერა, რომე მე ყანის ყული ვარო და კემწითის კარზედ ჩავალო და დღეს ხვალობას უთვლიდა და თავისის ძალით ქართლი დაეჭირა, რის ჭკუით წამოვიდოდა. მაგრამე ერთმანერთს აბალითებდეს და აბას ყული ხანს მოეწერა: ერეკლე მეფესა და იმათი სიტყვა ერთი არისო, თორა და ქართლის მეფე ერთს გაგდებულს კაცს რასთვის უომრათ. ციხეში შეხვეწაო. უწინც დაბეხლდა, რომ იმათი და ამისი საქმე ერთი არისო და არას კაცს მათთან მისვლასა და სამსახურსა და მირთმევას არ უშლისო. ამისთვის იქნა, რომ ერეკლე მეფე ერთი ჰალალ მართალი კაცი იყო და ყოვლს კაცს დაუჯერის და ორგულისა და ერთგულის გარკვევა არ იცოდა და იმათი გახდილი თათრის შვილი ივეზირა და ასრე შევიდა, რომ იმის უნებურათ მეფე წყალსაც ვერ დაღვედის და რაც ერთგული ყმა ჰყვანდა, გაუავგულა და რაც შ(ა)ჰნვაზ მეფის შვილიგის კერძნი იყვნენ, ისინი დაკეთეს და სახასოები ასრე გაცემინეს, რომ უფროსი ერთს ხანს სასმელ საქმელს ვერ იშოვნიდა და ხუთი ათასი თუმანი მოსავალი ასრე გაუცუდეს, რომ გამოსაცვლელს ტანს საცვამს ვერ იშოვებდა და გიორგი მეფესა და არჩილ მეფეს სამსახურს არვის დაუშლიდა და ყანის ნაბოძები რაც აქონდა, ყველა ქართველთ დაუყო. მაგრა ვერცე შეაშინ(ა) და ყველამ ულონობა დასწამა და ვისც რამე მისცა, იმათ ასრე თქვეს: ეშინიანო ჩვენგანაო და ქრთამათ გვაძლევსო და ამხანაგურათ დაუწყეს ხუმრობა და ენა შეაჩვიეს და შვილამ შიში აღდა და აღარვინ შეპუა და გურგინ მეფე ჩამოიყვანეს და ყველანი მიუვიდნენ და ერეკლე ქალაქის ციხეში იყო, გიორგი მეფე კოჯორზედ იდგა. იქილამ ჯარი გამოუძახა, ქალაქის ციხეს კელთოფი დაყარეს და ციხილამეც თოფი დაუშინეს და დააბრუნეს.

აბა ჭკვიანო და მცოდინარენო ყური მამიგდეთ და კარგად გაშინჯეთ, რომ საბოლოთ მარგებელია. ჰაჯი ალი ხან ზანგანა ხორციელი ეშმაკი იყო და ბიძა ეპტიმადოვლეთ ჰყ(ავ)და. ყანის ნაზირიც მოიყენა და ქართლს ჩაფრათ წასვლით და მრავალის ტყვილის ანბვის მოტანით თავრიზის ბეგლარბეგობა და საქართველოზე სარდრობა იშოვნა და დიდის ლაშქრით ათს წელიწადს ხან იელახს ავიდის და ხან ყშლახს ჩამოვიდის და ჭკეყანას ცრცვდის და აღარ ვისმე რამე შეარჩინ(ა) და კემწითეს ტყვ(ი)ლის წერით ატყუებდის და გიორგი მეფემ შვილი და ძმა ყანთან გამოგზავნა და თავის სამართ(ლ)ებელი არზები მოსწერა. ვითაც ეპტიმადოვლე შხალი ხან გიორგი მეფისა ავი იყო, აღარ გაიკითხეს, ქართლის მეფობა ბატონის თეიმურაზის შვილის შვილს მისცეს და ლევან და ბაგრატ ჰერათს გაგზავნეს და ლვარსაბ ჭირმანს და გიორგი მეფეს საიმედო რაყამი მისწერეს, რომ თქვენი საბატონო ნაზარ ალი ხანს მივეციოთო და თქვენ ჩვენს კარზედ ჩამოდიოთო და ჩვენგან დიდი იმედი გაქონდესო. ვითაც სარდარს გიორ-

გი მეფის ჩამოსვლისა ეწინოდა, აჰმად ხან ბეგ მიქრის უზბაში გიორგი მეფეს-
თან გაგზავნეს და ასრე მოახდინეს, რომ გიორგი მეფე აღარ მოვიდა და უომ-
რათ გაეცალა და ნაზარ ალი ხან გაბატონდა და ყიას სარდარმან ვეზირათ
დააყენ(ა) და ასრე დაბარა, რომ განჯის ხანის წახდენასა და ნაზარ ალი ხანის
დატყუებას ეცადეო, რომ ჩემი ნამს(ა)ხური გამოჩნდესო. ნაზარ ალი ხანს ამით
შეუვიდა, რომ არჩილის ქება და კერძობა დაიანხა და იამა და თავისი სამეფო
იმას მიაბარა და განჯის ხანი აბას ყული ხან კახეთის ბატონი ამით დაატყუა,
რომ რა გინდ ცუდი ანბავი ყოფილიყო, ყიასა თვითან მივიდის და ისიც დაატ-
ყუა და ერეკლესი ასრე მოახდინა, რომ მარტოკა ქალაქის ციხეში შეახვეწა,
და აბას ყული ხანისა რაც მოხდება, ამას უკან დაიწერების და თავადები შე-
მოიღიცა და თვითან ნაზარ ალი ხანთან დადგა, რომ რაც ყანით ანბავი მოუ-
ვიდეს, გიორგი მეფეს გაუგზავნოს და თავადთ, რომელთაც ერეკლესაგან მრ-
ვალი წყალობა სქირდა(თ), ისინი წაუვიდნენ და გიორგი მეფეს მიუვიდნენ და
ამისთვის ხმა დაუგდეს, რომ ერეკლე მეფე იმათი კერძი არისო და ყიასას ვა-
ზირობით ეს დაემართა, რომ ორგულობა და უღონობა და კელგამოუსკვლელო-
ბა დასწამეს და ასრე ბოლო მოუღო და კიდევ მისს სიტყვას არ გარდვიდის
და ასრე დამჯერ იყო მისის სიტყვისა, რომ საცა თავისი და ყანის ერთგულ-
ნი ჰყვანდა, ტყვილის ბეზლობით ყველაკანი შეაძულვა, ასრე რომე აღარსით ერთ-
გული და მოკეთე აღარ ჰყვანდა, არც თავისი მემკვიდრე, არც მეყვისნი და არც
ნათესავნი, არც მუსაიბნი და არც მეცნიერნი, ნამეტნავად ფარსადან გიორგიჯი-
ნიძე ერთგულობაზედ მრავალ გვართ ვალ დებული და ნამს(ა)ხური. ასე მოახ-
დინეს, რომ წინგნის არ მიწერთა და საქმის შეწყენითა იმასაც გული გაუავეს
და არსით ერთგული და მომხმარე არ შეარჩინეს და მაშინც ვერ შეიტყო და
ამ რიგათ გაურიგ(ა) კარგმან ვაზირმან სამეფო სახლი და საბატონო და ამას
უკან რა მოხდების, ღმერთმან უკეთ იცის და მაშინც ვერ შეუტყო ვაზირს ორ-
გულობა და კემწიფეს ასრე აცნო, რომ იმათი კერძი არისო და მერმე კე-
ლით ბატონობა არ გამოუვავო და უკადრისსა და კემწიფის საწყენს არხებს მია-
წერინებდის. მაგრამე ფარსადანს ყანისათვის მოეხსენებინა, რომ ნაზარ ალი
ხანის ვაზირი ყიასა გიორგი მეფის ვახდილი არისო და იმისი ურჩევნიაო და
ჰაჯი ალი ხან სარდარმანც ამისთვის ნაზარ ალი ხანს ვაზირათ დაუყენაო, რომ
საქართველო არიოსო და კახეთის ბატონი აბას ყული ხან აცდინოსო და კახ-
ნი დატყუოსო და ისინიც არიოსო, რომ სარდარის სამს(ა)ხური გამოჩნდესო და ნა-
ზარ ალი ხანისათვის მოუხსენებიაო, რომ თქვენი ცოლშვილი ფარსადან არ გა-
მოაშვებინაო, ამისთვის წინგ(ნ)ს აღარ მამწერსო, მაგრა კემწიფის ერთგულია ნა-
ზარ ალი ხანო და აქამდისინ თავი არ დაანებესო და ხან სარდარის ბძანებას
ქვეშ იყო და ხან აბას ყული ხანის ბძანებას ქვეშ იყო და თავისი ვაზირიც
კარგს საქმეს უშლიდა და ავს კი ურჩევდაო და ამით ერთგულიც გაუორგულაო
და კოჯრით ქალაქის ციხეში შემოახვეწაო, რომ კემწიფეს მისი უღონობა აც-
ნოსო. თორა და კემწიფეს მოეხსენებისო, რომ ერეკლეს არც კემწიფე სწყალობ-
დაო და არც ქართლი უდგა და არც კახეთი ჰქონდაო, მარტოკა თუშითაო ორ-
ჯელ შ(ა)ჰნავაზ მეფეს შემოებაო და თუ კემწიფე თავს დაანებებსო და აბაზ
ყული ხან კახეთის ბატონი არ დაუმარცხებსო, კახეთითა და თუშით და მთის
კაცით გარდახდევინებსო და თუ კემწიფე ბატონობას წართვამსო, ესენიც მად
მიუდგებიანო და უფრო გაძრიელდებიანო.

და ვითაც შ(ი)ხ ალი ხან ეპტიმადოვლე მიცვალებულიყო და მირზა თაპრ ძველი ვაყანისი (sic) ეპტიმადოვლეთ შექნილიყო, ამის ცდაში იყო, რომ შხალი ხანის ნაქმარი საქმები ავით გაშინჯოს კემწიფეს. საბოლოს არა შინჯევდა, ამისთვის რომე თავად იყო ოთხმოცდათის წლისა და მერმე ასეთი მექრთამე იყო, რომ სხვა მისებრივ არც ძველით და არც ახალი მისებრივ მექრთამე არ გაგონილიყო და რა კარის მებატონეთ ვაზირი ასრე მექრთამეთ ნახეს, მათაც ქრთამის აღება დაიწყეს და კემწიფე ლხინის მოყვარული იყო და ვაზირს მექრთამობისათვის პატივი ახადეს და მის ნათქვამს აღარვინ დაუჯერებდიან და აირიენეს კარიცა და ნაპირის ალაგიცა.

რა ქართველთ ეს იცნეს, რომე ქრთამით საქმე გარიგდების, ვინც ერთი ტყვე მოჰგვარის, რაც უნდოდის გაირიგის და კემწიფისას არას ნაღვლობდის. ერთს წელიწადში თვითან და თავისი შვილნი და მეყვისნი და ნათესავნი ასრე მორკმულნი და საქონლიანი შექნა, რომ სხვათ ეპტიმადოვლეთ ოცს წელიწადში ვერ ეშოვნათ¹⁾. მლ¹თის შიში არ აქონდა და არც განკითხვა სწ(ა)მდა. და რა გ(ი)ნდ გლახა კაცი ენახა, კელში მზერას დაუწყებდა და თუ მისთვის არა მოეტან(ა) რა, ტუქსევასა და გინებასა დაუწყებდა. ქართლით ბარათაშვილი ლვარსაბ ჩაფრათ მოვიდა და ლაშქარი და მიშველება ეთხოვნა ნაზარ ალი ხანს და კახეთის ბატონი აბას ყული ხან გიორგი მეფეს ეხმაროდა და ეპტიმადოვლე და უფროსი ერთნი კარის ბატონები განჯის ხანის საქმით გიორგი მეფეს ეხმაროდეს და შხალი ხანის შვილი შაჰყული ხან ყორჩიბაში და თაპრანის ხანი ეშიკალას ბაში კემწიფეს ასრე გაშინჯევს, რომ გიორგი მეფე ურუმთ ტყვეთა ჰყვანდაო და იმათ გამოეპარაო და თავისის ძალით ქართლი დაიპირაო და ერთმან ახალციხის ფაშამანო შაჰნაზარ ხან იმერეთით გარდაგდო და ხონთქარმან თქვენის გულისათვის იმერეთი თავის მემკვიდრეს ბატონს მეფეს ალექსანდრეს უბოძაო და რა ცოცხალა თქვენი ერთგული არისო. რისაგან იქნასო და ან რა გაგვ(ი)ჭირდა მაგისტანაო, რომ ერთმან თქვენგან გაგდებულმან ყულმანო ძალად საბატონო წაგართვასო. კემწიფემ ამათი თქმული მოიწონა, მაგრა ქალბალიბევს უღურლუ ხანის შვილს ელოდენ, რომ ხონთქარსთან ელჩათ წასულიყო და შაჰნაზარ ხანც იმას გაეგდებინა და იმერეთი ისევე მეფის ალექსანდრესათვის ეშოვნა და გიორგი მეფე დაეჭირვინა და წამოსვლოდა და ხუთნი თავადნი მისელოდენ—გივი ამილახორი, არაგვის ერისთავი გიორგი და მისი ძმა ბარძიმ და ქსნის ერისთავი დავით და ბარათაშვილი თამაზ და ამათის ძალით სხვანიც მისელოდენ და უომრათ მეფე მისმან კარგად მრჩევლმან ვაზირმან ქალაქის ციხეში შეახვეწა, თორადა სხვა თავადნი ყანს არ წაუვიდოდნენ. ამასთვის უბძანებია ალექსანდრე მაკედონელსა, რომ სხვათა კელით ეკალი უნდა კრიფოსო, თორადა სხვა დიდი საქმეო არც ძმასა და შვილს უნდაო ანდოსო, რომ მათაც თავისი ურჩევნია შენსაო და ბევრსა ჰკითხო ზოგს ერთგანო და ზოგთ ცალკე ცალკეო და ჰკუთითა და საბოლოს საქმით გაშინჯეო და რომელიც გიჯობდესო, ისრე ჰქენო და დღევანდელს საქმეს სახვალიოთ ნუ მიავდებო და გულის პასუხს გათავებამდისინ ნურვის ანდობო, რომ ერთს დიდს კემწიფესაო ორი ვაზირი ჰყვანდაო, ერთი ნამეტნავად ერთგულიო და მეორ(ე) ნამეტნავად ორგულიო. ის კარგი ვაზირი ტყვილის მოგონებით შეამულეაო და

¹⁾ დედანში: ეშოვნი

კემწიფის ცოლი სხვას თავის კერძს და კემწიფის ნათესავს შეაბიროა და კემწიფესთან თავისივე ცოლი მისათ წასახდენლათ მოიყენაო, ორგულები გამდიდროა და ერთგულები წახდენინაო და კარგად მრჩეველი და ერთგული ვაზირი ტყეილის მოგონილობითო და ცოლისაგან ბეზლობითა და თვითან დამოწმებით საქმე ასრე გაუხადეს, რომ მართალს არას დაუჯერებდის და მოსაკლავათ მოინდომა და ისივ კემწიფის ორგული ვაზირი მოეხმარა და ასრე მოახსენ(ა): მრავალ გვართ ნამსახური არისო და დიდის ხნისა არისო. კემწიფემ ახატი ქნასო, ერთს ალაგას დაჯდესო, კემწიფის მლოცავი იყოსო. დაუჯერა და ვეზირი თავის სახლში მჯდომარე შეიქნა და აღარას საქმეშივ ალარ გაერვიის.

ცოტა რამ ხანმა გამოიარა, ორგულმან ვაზირმან მიმალვით ჯარო დედოფალსა და მის საქმოსს შეაფიცა. ასრე უთხრა: მეფეს შორეს სანადიროს წავიყვანო და შენ იქორწილეო და სალარო ვახსენო და ყველას მრავალი უბოძეო. რა ეს ანბავი ნადირობაში მოგვივაო, მეც თან ვაგჳყვებო და გარდავახვეწებო და ვინც კემწიფესა გამოჳყვებისო, თითო თითოს აქავ გამოგოგზავნიო და მათ უკან მეც წამოუვალო. მუხანათის ვეზირის ნარჩევი ავგუარმა და ავსაქციელმან უნამუსომ დედოფალმან გაათავა და ეს ანბავი ნადირობაში მეფეს მოუვიდა და მუხანათმან ვაზირმან სხვა რჩევა აღარ დააცალა, თვითანც თან გაჳყვა და სხვას ქვეყანას გარდახვეწა, ჯარიც გაუორგულა და თვითანც წაუვიდა.

კემწიფე აბღლათ შეიკაზმა და მარტოკა ქვეყნის ტარება დაიწყო. ერთს მეცხვარესთან მივიდა. ნახა, რომ ერთი ქოფავი ძალლი დაუკიდნია და ძალზედ სცემს და ერთს სხვა ძალღს კორცს უჭრის და აჭმევს. ჰკითხამეცხვარესა: რისაგან არისო, რომ ერთსა აგრე ძალსზედ სცემო და მეორეს აგრა (sic) კარგად ეპყრობიო. მეცხვარემ ასრე ასრე მოახსენა: ამას რომ ვსცემო, ძუ მგელი შეიყვარაო და როსაც მოვიდის, ერთს ცხვარს მისცემდისო და მრავალი ცხვარი გამიცუდაო და ამ ძალღს რომ ვაბატებო, როსაც მგელი მოვიდისო, შექნის ძალსზედ ყფასაო და წუწქუნსაო. მეც გაუწყებოდი და დაუწყებდი ცემასაო და ეს ძალღიც დაუწყებდა კბენასო და დღეს ცისკრისას ძუ მგელი მოსრულიყო და ამას ცხვარი წინ წაგდოდა და მიყვანდაო. ამ ძალღმან ფეხის ცემითა და თავის ქნევით მაცნოო და წუწქუნით წინ წამიძღვაო. ცხვარი მოეკლო, რომ არ წაუვიდესო და თვითან მგელს შეჰკლეტოდაო. ასრე მათზედ მიმიყვანაო, რომ გაყრა ველარ დამასწრესო. მგელი მოვჰკალო და სამი დღე არის ამ ქოფავს ორგულობისათვის ვსცემო და იმათ მოკლულს ცხვარსაო უხარშავო და ამ ერთგულს ძალღს ვაჭმევო.

რა კემწიფემ ესები მ(ე)ცხვარისაგან გაიგონა, ამოიხენეშა და თავისის ვეზირების ორგულობა და ერთგულობა მოაგონდა და ცოლის სხვათ ბირება და და ლაშქრის გაორგულება და კარგის ვეზირის არ დაჯერება და ავისა და ორგულის ვეზირისაგან თავისი მოთხრა და შერცხვენა და საკემწიფოს(ს) წართმევა და ცოლის ვაცემა მოაგონდა და ასრე თქვა: მივალ ძველის ვაზირისასო, უნდა მამკლას, უნდა დამარჩინოსო. დავრიშულათ მიდგა, ვითაც გლახა, ერთგულის ვეზირის კარსა. რა ვაზირმან ნიხა, ფიცხლავ იცნა და დიდის ტუქქსით გარ გავდებინა და ულონო მქნილი დაბრუნდა და ვაზირიც თან გაჳყვა და მარტოკა ნახა და ასრე უთხრა: ამისთვის დაგტუქსე და უკადრისი სიტყვები მოგახსენ(ე)ო, რომ თქვენნი ვაცხადება არვის შეიტყოსო. ჩემის ბალის კარზედ გლახათათვის სადღომი გამიკეთებია და სასამელ საქმელი და ტანისამოსი გამიჩენია. როსაც ბაღში მოვალო, სამარტოთ დაუძახებლათ თან გამამყევო და უაზრობისათვის

კიდევ გაგიწყობიო, დრომდის არვინ შეგეცტყოსო. კემწიფემ მაღლი მოახსენა და ამ ერთგულმან ვაზირმან სამს წელიწადს მრავლის ჭკუითა და საქონლის გაცემით სრულ ჯარი და თემი ასრე მოიყენა, რომ ახალმან კემწიფემ ცოლი მალევით დარჩო და ვაზირი ხეხედ ჩამოარჩობინა და დედოფლის ყმანი და ნათესავნი გაუაუდენ და ვეზირის კერძნი თავადნი და ნათესავნი შეშინდნენ და შემოფრთხნენ. ამისთანას დროს ძველი კემწიფე გაცხადდა და მეფენი და თავადნი და ერისთავნი შემოეყარნეს და ახალი კემწიფე შელონდა და ღონეს რასმე ეძებდა. მისი მისანლო კაცი ვაზირს გაუგზავნა: შენის დაუჯერლობისათვის ორი კემწიფენი იმ მუხანათის ვეზირის საქმით წაეხდითო. ახლა რომელიც გვიჯობდეს, გვირჩიეთო. ვაზირმან ასრე შესთვალა: რადგან ჩვენ შემოგვეკითხებითო, გვმართებს მღთის წინაშენო, რომელიც ვიჯობდეს, ის გამოვირჩიოთო. ჯარი და მეფენი და თავადნი შენ წაგსვლიან და მას მისვლიანო. შიშით შენ აღარვინ მოგივაო. სალაროს კარ(ი) ვალეო და დიდი გაცემა ჰქენო, რომ შენი გარდახვეწნა არვინ იაზროსო და ამ გაცემ(ი)ს დროსა, რაც ძვირისფასის თვალმარგალიტი იაოსო, რომ თან უაღება შეგედლოსო, ნაპირის ალაგამდის გაცემითა და ლაშქრის გროვებით მიდიეთო და რომელიც წასაღებათ გინდოდესო, ფეშქაშის მაგიერათ წინწინ გაგზავნეო. თუ დატყო რომ შებმა შეგიძლიაო, კარგი არისო და თუ შებმა არ შეგედლოსო, ნადრობის სახელით მშვიდობით გაცეალეო და თუ დრო დაიცე, კიდევ წამოეჭიდეო, თორადა საცა იქნები, შენი სარჩო გექნებისო და დიდი პატივი და ნებიერობა გექნებისო. კემწიფემ მოუწონა რჩევა და ასრე ქნა, როგორც მოეწერა და კემწიფობითა და დიდის დიდებითა და სალართა და მორჭმით გაცეალა და ზოგნი თან გაჰყენენ და უფროსი ერთი დაბრუნდენ და თავიანთ ძველს კემწიფეს იახლეს და დღევანდლამდისინ ეს არაკი მიემგზავსებდის ნაზარ ალი ხანის საქმესა და მისის ვეზირის გარეგებასა. ნაზარ ალი ხან უომრათ და ვაუჭირებლათ ქალაქის ციხეში შეახვეწა და გიორგი მეფემ უომრათ და ვაუჭირებლათ ქართლი დაიჭირა და კახეთის ბატონი ყიასამ თავისი კერძი შექნა და რა გინდ ცუდი საქმე ყოფილიყო, ერეკლე მეფისაგან კახეთის ბატონს აბას ყული ხანთან თვითან გავგზავნებოდა და ისიც ერეკლე მეფეს გაუავა და გიორგი მეფის კერძი შექნა. მაგრა მაშინც ერეკლე მეფე ამ ვეზირის უნებურს ვერას იქმოდის და ამას უკან რა მოხდების, ღმერთმან უკეთ იცის.

ამ დროს ბარბან ხანი ჩაფრათ მოვიდა და ქართლის თავადთაგან კემწიფეს არზა მოართვა, რომ ჩვენ გიორგი მეფის მეტი ბატონი არ გვინდათო. კემწიფემ ჩვენი სახვეწარი შეიწიროსო და ქართლის მეფობა უბოძოსო და თუ ამან კემწიფის ოჯახსხედ სტყუოსო, ჩვენ გარდაგვახდევინოსო და ზოგ ზოგს კემწიფის კარის კაცთაც ქვეყნის დასაწყნარებლათ გიორგი მეფის მიცემა უნდოდა და ზოგნი კემწიფეს ასე ეუბნებოდეს: ურუმთ თქვენის გულისათვის გაყარესო და იქით გამოპარულმან თავისის ძალით საქართველო დაიჭირაო და თქვენგან დასმული მეფეო ციხეში შეახვეწაო. ამისი დათმობა კემწიფისათვის უკადრისი იქნებისო. და ამ დროს ქიჩი მაქრანელნი ქირმანს არბევდეს და ოზბეგნი ხორასანს აოხრებდეს და ქურთნი ადრბეჯანის სანაპიროს ეკიდებოდეს და ზოგი ადგილი დაეჭირათ და კემწიფე ღებინა და ღებინის სმას იყო და კარის კაცნი არას უკან იყვნენ და გაცხადებით ქრთამს იღებდენ და შიში და მორიდება აღარ ვისგან აქონდა. რა გინდ კაცი მტყუანი ყოფილიყო, ქრთამის

ძალით მართალს კაცს გამტყუნდიან და მტყუნას გაამართლებდიან და მერჯულეთაც სხვათა მოსამდრიელებლათ ჰგმეს ღმერთი და შესცვალეს სამართალი და წაიწყმინდეს სულა და მართალნი გამტყუნეს და მტყუანი გაამართლეს და განკითხვა და წაწყმენდის შიში აღარ აქონდა და ვისაც ვისიმე ემართა და ან მიეპარებინა, აშოროს იტყოდა და ნახევარს ქრთამათ გაიღებდა და პატრონს აღარას მისცემდა და თუ არ ჯარით, ამ სოფლით იმ სოფელში ვერ წავიდის და ყველგან მზირნი გზისა და ქურდნი ატეხილიყვნენ და ვისაც ძალა აქონდა, ქვეყანას სტრცვიდა და შეკვეთით მორჭმულთა და მქონებელთ საქონელსა სთხოვდიან. თუ მისციან, თავს მოირჩენდიან და თუ უარს ეტყოდიან, ან ღამით თავს დაესხმიდიან და დახოცდიან და საქონელს წაიღებდიან და ან დღისით დანას შესცემდიან და მოჰკლევდიან და ესები ნამეტნავად ისპაჰნის ქალაქში იქნებოდის და განკითხვა არ იყვის, ამისთვის რომ ქრთამის აღება იყო და სიპართლე და შიში მწლისა და კემწიფისა აღარვის აქონდა და ნაპირის ქვეყნებში ხმა გავიდა, რომ კემწიფე ღვინის სმასა და ლხინს არისო და კარის კაცნი ვაცხადებთ ქრთამს იღებენო. ამისთვის ყოველნი სანაპირო ქვეყანა აი(რი)ვა და ზოგნი საქართველოს კაცნი ისპაჰნს ჩამოვიდნეს და ცოტას რისამე ქრთამით ყენის უნახავად რაც უნდა გაირიგეს და წავიდნეს და რა ქართლს მივიდეს, კემწიფის კარის ამ რიგი ანბებები მიიტანეს. მათაც გაბედეს, ერეკლე მეფე უომარათ ქალაქის ციხეში შევიდა და ქვეყანა მეფემ გიორგემ დაიჭირა და ასრე თქვა—ყენის კარზედ ჩავალო და მეფის ძმა ლევან ეპრათს იყო და ლვარსაბ ქირმანს. კარზედ ითხოვეს, ამისთვის რომ გიორგი მეფეს უფრო გული დაედებისო.

ამ დროს კახეთის ბატონს აბას ყული ხანს ბარდის ხანი ჩაფრათ გამოეგზავნა და გიორგი მეფის კაცებიც თან გამოეტანებინა და ამას წინათ რომ იწერებოდა რომ ყენის კარზედ ჩამოვალო, ახლა ვაცხადებთ განჯის ხანისათვის მოეწერა, რომ კემწიფეზედ არა დამიშავებია რაო, გამიწყრაო და გავეცალეო და ახლა ქართველთ ფიცით გული შემეაჯერესო და ყველანი მამივიდნენო და არვისთვის არა შემიცოდებია რამეო. ჩემი საბატონო დამიჭირავსო და კემწიფისაგან ამას მოველიო, რომე თავისად ყმად მიყოლიოსო. და ქართველთაც კემწიფისთან არზა მოეწერათ, რომ ჩვენ გიორგი მეფის მეტი ბატონი არ გვინდაო, ამას მოველით ცათა სწორის კემწიფისაგანო, რომ ჩვენი სახვეწარი შეიწიროსო და ამისი დანაშაულები ჩვენ გვაპატიოსო და თუ ამან კემწიფის ოჯახსზედ სტყუოსო, ჩვენ გარდაგვახდევინოსო. ეს ანბებები და გიორგი მეფის არ ჩამოსვლა და ბარდის ხანის ჩაფრათ ჩამოსვლა კემწიფეს ეწყინა და პაშტა ხანობამდისინ ბარდის ხანი არ ინახეინა და არც ანბავი ჰკითხა.

ამ დროს ერეკლე მეფის ჩაფრები მოვიდნენ და კემწიფისათვის არზა მოეწერა, რომ გიორგი მეფეს გავიგანო, რომ კემწიფის წყალობა, ხალათი და თაჯი და თომარი უბოძებიაო. ჯარი მიეგება, რომ წაერთმევეინა, ეს ანბავი მოკვიედა. ვინც ქისიყელნი გვახლდა, გაუძახეთო, იმათგან ორი კაცი მოეკლათო და კემწიფის ხალათი მოკვიტანესო. მივეგებენით, კემწიფე დავლოცეთ, კალათი ჩავიცვითო და ქალაქში შემოვედიო და გიორგი მეფეო ვერის წყალსზედ დგასო და კემწიფის ბრძანება რა იქნებისო, გვიბძანოსო. კიდევ ყური არ ათხოვეს. ამ დროს კიდევ გორის მინბაშის ძმა ჩაფრათ მოვიდა და ეს ანბავი მოიტანა: გიორგი მეფემანო გორის ციხეს ყველგნით გზები შეუქრაო და საქ-

შელს ველარაგნით შემოიტანებნენ და ანილახორის გივის ძმისწული იოთამ ბე-
გო ჯალაბობრივ გორის ციხეში შემოვიდა და ყაენის ურჩსა და ორგულთ
ებრძვისა და სამილახორით იმას ითხოვენო და გორის უფროსნი და თავნი
კაცი ძღვნით გიორგ მღვდესთან მივიდნესო და ასრე მოახსენესო: ციხის აღება
არ შეგიძლიათო და ბოლოს ისრევე ყაენი გაჯობებსო და თქვენ ორგულათ დარ-
ჩებითო, ქართლი კელთ გიჭირავსო, ციხის ბრძოლას დაეხსენო. ამათი ნათქვა-
მი სიტყვები მოუწონა და ციხით მოშორდა და ეს ანბეები ნაზარ ალი ხანს
ყაენისათვის მოეწერა.

ამ დროს ქალბალი ბევ უღურლუ ხანის შვილი ყაჯარი, რომ კონთქარს-
თან ელჩათ წასრულიყო, მოვიდა და კონთქრის სიკეთე და კარგად დახვდომა
და წყ(ალ)ობის ვაახლება ყაენს მოახსენა და კ(ე)მწიფეს იამა და მაშინც ქართ-
ლისა და კახეთის ჩაფრები არ გაისტუმრეს და აღარც ქალბალიბეგს განჯის
ხანის შვილს ურუმული ანბავი ჰკითხეს და განჯის ხანი აბას ყული ხან რომ კახეთ-
ში ბატონობდა, იმას უბძანეს: ნაზარ ალი ხანსთან თბილის ქალაქს მიდიო.
ორნიც თბილის ქალაქს შეიყარნეს და გურგი ხან ხან ქართლს იყვის და ხან სომ-
ხით საბარათიანოში მივიდის და მის ანბავს ნაზარ ალი ხან და აბას ყული ხან
ყაენსა სწერდეს და კემწიფემ ყური არ ათხოა, ლხინს იყო და პასუხი არ
უბძანა და ნაზარ ალი ხანსა და აბას ყული ხანს შვა სამდურავი ჩამოვარდა და
ერთმანერთს გურგინ ხანის კერძობას სწამობდენ და ყა(ე)ნთან იბეზღებოდენ და
აბას ყული ხანს უნდოდა რომ უომრათ გიორგი მეფე ყაენის კარს გაეგზავნა
და ნაზარ ალი ხან ამისთვის სჩქარობდა, რომ საბატონო მისი გიორგი მეფეს
ეჭირა და თვითან ქალაქში იყო და არსით მოსავალი არა ჰქონდა.

ფარსადან ვიტყვი ამასა, ვიმოწმებ მართალს მამასა. ბედნიერი ყაენი ნაზარალი
ხანის კელ გამოუმავლობისათვის ჩვენზედ ავგუნება შეიქნა და ნაზარალი ხანც გა-
გვიავდა და მტერმან დრო დაიცა და დაგვიწყეს ბეზლობა და უწინ დავით შვი-
ლი ჩემი სიყმაწვილისა და ამაყობისათვის დაბეზლდა და დაჭირვინეს და ოთხს
წელიწადს ტყვეთა ჰყვანდა და მას უკან ჩემი ძმა ალექსანდრე ერანის ზარაბა-
ბაში იყო და სიტყვა შეუსმენელი და დაუჯერებელი და თავის მამწონე იყო
და კემწიფის საქონელი ვისაც მისწვდა, ასესხა და ჩემი ვერა შევასმინე რა.
დაბეზლდა, დააჭირვინეს და საქონელი წართვეს. ნახეს, რომ არა აქვს რა და
მობეზლართ სიტყვა ტყვილად გამოვა. კემწიფეს მოახსენეს: რაც ზარაბაბაშა
აქვსო, მის ძმას მელიქსადათბევ უზბაშისთან აქვსო. ისიც დააჭირვინეს ადრბეყ-
ნის ვეზირსა, ნახეს, რომ არცა რა მასა აქვს. კელი აიღეს. ცოტა რამე ადრბე-
ყანის ვეზირის შვილისათვის მიეცა, თაერიზის ჯანიშინსთან მიიღდა და იმას
თხოვნა დაუწყო. ეს ადრბეყანის ვეზირს ეჯავრა და ყაენს არზა მოსწერა: უზ-
ბაშს ჩემი ბეჭედი გაუხსნიაო და რაც კარგი რამე ყოფილაო, ამოუღიაო. მეო-
რეთ უბძანეს, დააჭირვინეს და რაც თავისი და ჩემი და ჩემის შვილისა იყო,
ყველა ზავით ჰქნეს და თვითან თაერიზს მოიყვანეს და ამის უარეს ღირს იყო,
ამისთვის რომ ჩემი უნებური იყო და ასეთის კაცის ქალი შეირთო, რომ მწლის
საწყენი საქმე აქნევიან და სოფელი ამირია და ჩემი ქონება თავის ცოლის
ძმებს უგზავნა და ჩემი ჩემთვის ვერ გამოიმეტა. წელიწადს ნახევარს ასრე ავად
ვიყავ, რომ ჩემი სიცოცხლე არვის ეგონა. ათჯერა კაცი გაუგზავნე, შენს უნახავს
ნუ მამკლავ მეთქი. სხვის გაყრის დაუთმობლობით არ შემობრალა, არც ჩემი
ნახვა მოინდომა. კიდევ ჩაფარი გაუგზავნე: რა გინდ ჩემი ნახვა არ გინდა, იჯდე,

ადექ და თუ იდგე ნუ დაჯდები, მალე წამოდი, თორადა დაჭერილს ჩამოგაყვანინებ მეთქი. ჩემი სიტყვა აგდებით შეისმინა და თავრიზით არ წამოვიდა, შინ წავიდა და იასაული მივიდა და დაიჭირეს და რომ კიდევ არ დაექრათ, მაშინც არ წამოვიდოდა, მაგრამე ღმერთმან ადღეგრძელოს ბედნიერი ყანი. რა გინდ შვილი და ძმები ჩემი ტყვეთა ჰყვანდა, არასაც¹⁾ მივსწერდი და გაუგზავნიდი, შეუგზავნიდენ. არზა მივსწერე და თავისი კელ ნახლები პური ესთხოვე და ღმერთმან ადღეგრძელოს, ერთი სუფრა პური და ყოვლის საჭმლისაგან კერძი ებოძა და მესამეს დღეს ჩემი შვილი ახატი ექნა და ჩემთან გამოეგზავნა და ებრძანებინა: შენის გულისათვის ტყვეთა მყვანდაო, რომ შენ გაწყყინებდაო და თუ გავიგონეო, რომ კიდევ გაჯავრებსო, ავად მოვეპყრობიო. რა კემწიფე მწყალობელი შეიქნა, სხვანიც დატკბენ და მტერობა მოშალეს.

მაგრამ ვინც ეს წინგნი წაიკითხოთ, ეს ანდერძი დაისწავლეთ. ადამის შეილნი მედროვენი არიან, სიკეთის დროს გეფერებიან და გამოგარჩებიან და თუ ერთცახე საქმე გავიმრუნდეს, შენგან მრავალი სიკეთე დამართებულნი შენს მტერობას შეუდგებიან და შენს სამარცხებელსა და სიავეს შენს მტერს ეტყვიან და აამებენ და რა გინდ მრავალი მიგეცეს და დაჭირებული იყო, ერთის ფულით არც შვილი, არც ძმა, არც შვილი, არც მეყვისი, არც მოყვარე, არც ნათესავი, არც ყმა კელს არ მოგიმართავს და შენიც ემართოს, არ მოგცემს. ესეები ჩემს თავზედ გარდასულა. იმისთვის გაიანდერძებ, რომ დაისწავლოთ და თქვენის სიბერის დღის ფიქრი ჰქენით, რომ შვილისა და ძმისა და ნათესავთა და უცხოთ ამარი არ შეიქნათ. ამისთვის გეტყვი, რომ კაცი ვიყავ კემწიფეთგან პატივ დებულნი და საქონლითა და მამულით მორჭმული ვიყავ და მრავალნი ჩემიანნი და უცხონი რომ ერთის ფულის ნატრულნი იყვნენ, ზოგთ სახელის მიცემითა და ზოგნი თეთრის მიცემით, ზოგნი ორის სამის ათასის თუმნისა და ზოგნი ხუთას ექვსასის თუმნის პატრონი შექნილიყვნენ და ისპანის ქალაქში ერთს წელიწად ნახევარს ავად ვიყავ, რომ დაძვრის ღონე არა მქონდა და ჩემი ძმისწული და დისწული მორჭმულნი იყვნენ. მიცემას გარდის ჩემს ძმისწულს ჩემის მამულის მოსავალი ხუთასი თუმანი ემართა და ჩემზედ დრო დაიცა და ჩემს მტრებს ჩემი ავი უთხრა და ჩემის საქონლისაგან წამლის ფასი არ მამცა და არც ვინ სხვა მამეკმარა, რომ კიდევ შემეძლო მოკმარებაცა და გარდახდევინებაცა და იპრიანა ღმერთმან და უევთ შევიქენ და კიდევ წინადელივით შემამიღვნენ ფერობასა.

ნორვის დაუჯერებთ. თქვენი არჩი(ი)ვეთ შვილსაცა და ძმასაცა და სხვათაცა. სჯობს, რომ ისინი იყვნენ შენის კელის მზერავნი და შენ არ იყო იმათს ამარას და შენგან უკეთ სხვათ გამდიდრება ნუ გინდა. სიკეთისათვის სიკეთე უყავ და სიავისათვის სიავე. იესოს ნაბძანებია: რომლისაც საწყავოთ მოგიწყონ, იმავე საწყავოთ მიუწყევ. სიბერე უღბინებელი და უშველებელი სენია. რა გინდ ბევრი კარგი გექნას და მრავალი საქონელიც გაქონდე და ყოვლს დღეს შვილსა და შვილის შვილს აძლევდე, მაშინც შვილი მამას აყევდრებს და წამოსძახებს— ეს გაძალღებული არ ჩავდგაო, რომ ამას მოგრჩეთო. მაშ კვიანი ის არის, რომ თავის საიჭიოს საქმე გარიგოს და თავის თავს მოუაროს რომ სხვის ამა-

¹⁾ დედანში: არასაც.

რას არ შეიქნას. სხვის ნაღველი ნუ გაქვთ, რომ ღმერთს იმათვისაც სარჩო გაუჩნდია და შენ რაგინდ ბევრი კარგიც გექნას, არას დაგიმადლებს, შენს მონაგებს თავის ცოლსა და შვილს მოახმარებს და შენსას შენ არას მოგახმარებს. ეს ანდერძი მართალია და მრავალთ გარდახდომია და კიდევ სხვათაც გარდახდების. ასრევე დაისწავლეთ და კემწიფეთა და მეფეთა და მეპატრონეთ დაეროდნით, ამისთვის რომ თავად ამაყნი და მოძალადენი არიან და მერმე მოშიშარნი თემისანი და სიმდიდრისანი. ნათქვამია, ძრიელს ცეცხლს შორეს იყვინთო, არ არ მოგვეზნას და არ დაგწვასო. ასრევეა კემწიფები. თავად არ გიცნას, ისი სჯობს და ნებიარად და მშვიდობით იქნებით და თუ გიცნას ან სიდიდე მოგცეს, უფრო შიში და დარიდება გმართებს, ამისთვის რომ თუ მორქმული და მრავლის ქონების პატრონი კარ, მიზეზს მოვიგონებს და ან მემშურნეს დაბეზლებას მალ დაუჯერებს, ან მოგკლავს და ან რაცა გაქვს, წაგართმევს. მაშ საქონელი მიფარვით ქონება სჯობს გაცხადებით ქონებასა და თუ თემისა და ლაშქრის პატრონი კარ და კელ გამამაველიკარ, უფრო დაბეზლდები, ამითა რომ ეტყვიან,—ბატონობას გეცილებიანო და მის დარიდებით ბევრთ შვილნი და ძმანიც დაუბოცია, თორადა ყმისას რას ინაღვლიან, აღვილათ და ანახდეულ მოკკლენ და სამართალსა და განკითხვას არ აღირსებენ და კარგსა და მორქმულს კაცს მემშურნეობით რაგინდ ბევრი კარგი გექნას იმაზედა, მაშინც არას ინაღვლის და სიკეთის საპასუხო სიავეს ეცდებიან და სულასა და მართის შიში არ ექნების. აბა ნეტარია არის იმ კაცის ყოფა რომ მიფარვით სარჩო ჰქონდეს და სჯერიყოს თავის ყოფნესა და ბევრს აქეთ იქით არ ექიდებოდეს და ბევრის შოვნისათვის არ ცდილობდეს და არვის სძრახევდეს, არც ვის მტერობას უცხადებდეს და მტერსაცა და მოყვარესაც ტკბილისა და ქებით მოიხსენებდეს და საამელს სიტყვას იტყოდეს ნამეტნაეად ასეთს ალაგს, რომ მზას არ იყვენენ, გაიგონებენ და იამების და ისინიც კარგნი შეექნებიან და ნურც თავისგან უფროსა და ნურც უფროსა და ნურც ყმასა და მოსამსახურეს ტუქქვით თავს ნუ შეაწყენს. ტკბილი სიტყვა, ნათქვამია, გველს კვრელით გამოიყვანსო. მდიდართ ემს(ა)ხურე და გლეხთა მიცემითა და ტანს ჩაცმითა და სმევა ქმევით შეიბრალდებდე, მართის შიშს გუნებით ნუ გაუშვებ და აქავე საიქიოს მოგებას ეცადენით. საეძალი წინ გაისტუმრეთ, რომ იქ მზათ დაგხვდების, თორა უკან გამოგზავნილი არ მოგეწე(ი)ს და არცა ვინ მკუდრისას ინაღვლის და მისს მრავალ გვარათ ცდილობით ნაშო(ა)რი ვისაც დაჩების, თავის თავსა შვილს მოეხმარების და მამგები საიქიოს გაირჯების და მონაგები სხვათ დაჩების. ქეშპარიტად და ღმერთი უტყუარია და ყოვლის ძრიელთაგან უფრო ძრიელია და კარგის მქნელს სამოთხეს მისცემს და ავის მქნელს თუ თმობა და ნანება არ ექნას და ვალი არ გარდებადოს, საიქიოს წაწყმენდით გარდახდევინებს. რაც სხვათათვის შეუწყენია, ისინი განკითხვის დღეს მოჰკითხვენ. ვალს გარდახდა უნდა. მდიდარნი და მოძალადენი ძალით რჯიან გლეხთა და უღონოთა და კელით მაგიერი არ შეუძლია. მაგრამე გულ ამოსკვნით ახებითა და ვების თქმით და ტირილით ღმერთს უჩივიან და თმობის მეტი ღონე არსითა აქვს და ნეტარძი ამითია თმობისათვის და ვითაც აქ ისინი მდიდარნი არიან და სხვათა საქონლით მორქმულნი არიან და კარგს სმენ და --- 1)

1) აქ დედანს აკლია.

...ნ ბეგს მიაბარეს და ყა(ე)ნი მრავლის დამთმო იყო და უნდოდა უომრათ და უჩხუბრათ საქართველო დააწყნაროს და გიორგი მეფეს და ქართველთ კემწიფისა ნამეტნავად შიში აქონდათ და ერიდებოდათ. ამისთვის კარზედ ჩასვლა ვერ გაბედეს, მაგრამე წინგნის მოწერთა და კაცის გამოგზავნითა და ნანებითა და ბოდის თხოვნით ეხვეწებოდნეს, მაგრამ კემწიფემ ყური არ ათხოვა და არც პასუხი მისცა, არც მათ და არც მეფეს ნაზარ ალი ხანს და ყენის დედას ნაზარ ალი ხანის ელენე დედოფლისათვის ასრე ებძანებინა: შენმა შვილმანო ერთის თუშეთის სოფლითაო შა(კ)ნავაზ ხანს და მის შვილს შაჰნაზარ ხანსაო ორჯელ შეება და კახეთი წართვაო, რომ არც კემწიფე უდგაო და არც სხვიგნით მომკმარებელი ჰყვანდაო და ახლა კემწი(ფე) სწყალობსო და ქართლის მეფობა მისცაო და კახეთი და თუშნი და განჯის ხანი და არაზს იქითი ლაშქარი მიაშველაო და მაში(ნ)ც ქალაქის ციხით არ გამოვიდაო, რომ თავის მცილეს პასუხი გასცესო. პაპა მისმან ბატონმან თეიმურაზო სრულ ქვეყანა შეაჯერაო და გარეშ(ე)მოს მისას არბევდაო და მრავალჯერ კემწიფის ლაშქარს შემოებო და შენმან შვილმანო ვერა ქნა რაო, რაგინდ კემწიფე მის მწყალობელი არისო და საქართველოდამ იწერებინაო, რომ მათი სიტყვა და პირობა ერთი აქეთო და შენი სიძე არჩილი შენს შვილს ვეო გამოუმეტებიაო. ამაში კემწიფემ რა ქნასო, ან ულონო არისო და შენს შვილს მეფობის ქნა არ შეუძლიაო და ან იმათთან პირობა ერთი აქესო და კემწიფე აღარ ენდობისო. ქართლი და კახეთი კელთა აქესო და არაზს გაღმართი ლაშქარი მიაშველაო. ეცადოსო, რომ ასეთი საქმე ქნასო, რომ მობეზლართ სიტყვა გაამტყუენოსო. შეებასო, ან თავს დაესხასო, ან მოკლასო, ან შეაკედესო, კემწიფეს სამსახური და კელ გამამალო და ანახოსო და მრავალი წყალობა დაიმართოსო, თორადა თვითან იცისო. აქ კემწიფეს მოახსენაო, წვავლ და ყველას მკარ წაკრულეზს გაახლებო და წაიდა და ერთი ასეთი სამსახური ვერა ქნა რაო, რომ კემწიფის სამებელი ყოფილიყო. აქ ანბობდა, ჩემის ყმის შვილებნი არიანო და ახლა იმათგან საჩივრის წინგნებს იწერებისო, ამაში კემწიფემ რა უნდა ქნასო. ესეები თქვენს შვილს მისწერეო, მართალი თავისი ფ(ი)ქრი ქნასო, რომ მტრის გულისა არ შეიქნასო.

ესეები დედოფალმან შვილს მისწერა, რომ კემწიფემ ესეები მიბძანაო და ყოველს კაცს სიტყვას ნუ ანდობო, ხვაშიადა და გულის მისანდოსა და რაც გინდა საქნელათ, შეუტყობლათ ჰქენით, თორადა რა შეგიტყობს, ეცდების თავისი საქმე შენსას აჯობინოს. ამისთვის ნათქვამია ფილასოფოსთაგან, რომ საქონელი მიფარვით შენახული სჯობსო და სიტყვანი თავად სრულ ცოტა მთქმელი სჯობს და მერმე ყველას ნუ ენდობითო, ამისთვის რომ კაცია მამებელიო, თუ ვითაც ხვარბალი მიწაში მიფარვით ერთი ასათ მოგეცემის და თუ მიწას ქვეშ არ მიფარვარავს, ფრინველნი შეგიქამენ, მოსავალი წაიხლებდების და თვითან გაირჯებენ. ამა სიტყვანიც ასრეა—თუ მიფარვით გაქქს, საქმე გაგირიგდების, თორადა შენს მტერს შენს საწადელს ეტყვიან და მაგიერს ისიც ეცდების, რომ გაჯობოს(ს). ასრევეა საქონლისა მიფარვით შენახვა, ამისთვის რომ უქონელს არც მემშურენ ასტყდების და არცა მოძალადე წართვამს რასმე.

აბა თუ მქონიერობა შეგატყვეს, დაგიწყებენ სამსახურსა და ქებასა გამოჩინისათვის და რაგინდ ყველასათვის ბევრი მიგიცეს, მაშინც მემშურნობას ვერ დაიშლის და ასრე იტყვის—რასთვის ამას ჰქონდესო და მე არა მქონდესო. აქა იქა ამის ქონების სიბევრის ხმას დაავადებენ რომ მეპატრონეთ შებეზდდეს, რომე ყოვლი მეპატრონენი წართმეულის საქონლით გაზდილან და მათაც ის

გუნება აქვს და სხვათა საქონლის წართმევასა და თავის სალაროს შემატება უნდა და მრავალი სული და ოჯახი გაუკითხავად მემშურნეთ საქმით წაუხდენია და სხვათა საქონელი თავისთვის შეუნახავს და ანაზღაურ მიცვალებულა და ძალად და ნებით რაც უშოვნია, სხვათ დარჩომილა და მას განკითხვის დღეს დიდი გარდასახადი და სატანჯური ეღირსების. ისმინეთ სიტყვანი უტყუ(ა)რნი და მართალი და მრავალთაგან დაცდენილი. გაუფრთხილდით საქმესა თქვენსა და საგძალი წინ გაგზავნეთ, რომ შინათ მისვლამდისინ იქ მზათ დაგზედეს, თორა რასაც უკან გამოგადევნებენ, შენ არ მოგეწყვის და შეიქნები გლახა და საქმე გაჭირებული, კაცთაგან მოუხმარებელი. განკითხვაში პატრონყმობა არ იქნების, გარდუწყევთ სამართალს იქ იქმენ, სიკეთისათვის სამოთხეს მისცემენ და დიდის ქებით აქებენ და სიავია მაგიერს ჯოჯოხეთს მისცემენ და ანგელოზნი სწყევლიან და აძაგებენ. ვალს გარდახდა უნდა და თუ არვისი გამართებს, ვერცინ რას შემოგვივა, მართველნი ღმერთს უყვარს.

ფარსადან ვიტყვი ამასა, ვიმოწყებ ღმერთსა მართალსა, ათის წლისას სამოცდა ათს წლამდისინ რაც გარდამხდომია და ან ღირსა წინგ(ნ)თა შიგან დასაწერათ, მართალი ეს არის. წესაზედ ნამეტნავი გაბედულობა მაქონდა და კელგამამავალიც ვიყავ და როსტომ მეფემ ვითაც შვილი გამზარდა და მრავალი წყალობა დამმართა და დამაქორწილა და ხუთს დღეს ბატონის დედოფლითა და საქართველოს თავადნი ჯალაღობით შინ ჩამამიდგა და იღბინა და აღბინა და კემწიფე მ) თვითან ხარჯი გარდინადა და მოინდომა ჩემი გაკეთება და ამ დროს როსტომ მეფის მოხმარებით ბედნიერს შაჰ აბაზს ყაენს ზალ ერისთვისათვის ყაზმინის სიახლეს ბოჭრულდ ეძახიან ოცი სოფელი ებოძებინა. მე გამგზავნა, რომ იმისი მოსავალი მართალი შემეტყო. ყმა მახლდა, საკელათ თამაზ ერქვა და ჩემი ქონება და სახელო მის კელთ იყო და იმის შეუკითხავს არას ვიქმოდი. შეშურდათ მისთვის მისს ამხანაგებსა და დატყუეს და ღამით სადგომში მჯდომს თოფი მკრა და მარჯვენა ბეჭი მამტება და მოვიდა ტირილითა და თავს ცემით, მალე ყაზმინს გამგზავნეო, რომ ჯარა მოვიყვანოო, რომ წამალი გიყოსო და მაზედ ექვიც არა მქონდა, ჩემს ცხენს შევსვი და ჯარის მოსაყვანათ გავგზავნე და ვიზეაც ექვი მქონდა, ისინი დავაჭირვინე და ჯარაც მოვიყვანა და უბრალოს კაცებსა ვრჯიდი. ჯარამ ასრე მითხრა—ცოდვა არისო, უბრალოს კაცებს ნუ რჯიო. თამაზა შემამეხვეწაო, დამატყუესო და თოფი მე ვჭკარო, შემიმბრალეო, ასეთი წამალი დადევო, რომ მალ მოჰკლასო, თორა და მამკლავსო და ვინც რომ დამექირვინა, იმათ მითხრეს: ვახშობისასაო თამაზას თოფი ეჭირაო და რა შინ მივედითო, თოფის ხმა მოგვესმაო და ანბავიც შეიქნაო, რომ თოფი გკრესო. ამაზედ კაცნი გავგზავნე და სახლი გაუჩხრიკეს და თოფი ბზეში უბოვეს და რა მამიტანეს, ჯარა თამაზას პირს დაუყენე და უარი ვეღარა თქვა—მამატყუესო და მე გვარო (sic) ჯავრი ვერ მოვითმინე, დავაშავე და ორივ ხელემა დავაჭრევიე და შევიქენ მონანავ(ე) და რაც შემეძლო სარჩო გაუჩინე და რა ცოცხალი ვიყავ, ამის ნანებაში ვიყავ და ქართლს მიველ.

ამ დროს ლევან დადიანს მეფის როსტომისათვის წინგნი მოეწერა—პაატა წულუკიძე ჩვენი ვაზირი მიიცვალაო და ფარსადან თქვენი გაზღილი არისო და გაღანამც ჩვენი ერთგული და მოსანდო იქნებისო. ამას მოგელოდითო, რომ ჩვენი ვაზირობა მაგას უბოძოთო და აქ გამოგვიგზავნოთო. მეფის ბძანება იქნა, რომ ყოვლი რამე მორთულობა გამირიგონ და ოდიშს გამისტუმრონ. ეს ანბავი

ნამეტნავად მეწყინ(ა) და მიველ, ზალ ერისთავს შევეხვეყე და ასრე მოვახსენე: მე წასვლა არ შემიძლია. თუ მიშველი რასხე, თორადა ჩემის კელით თავს მოვიკლავ. კემწიფე ნუ დამკარგავს. ერისთავი მეფესთან მივიდა და ჩენი გავზავნა მოშალა და დადიანს ასრე წინგნი მისწერეს—გილანს არისო და რა მოვაო, გაახლებთო და ერთი წელიწადი იქ დავყავით და რა ქართლს მივედით, ისპაჰნის სამოვრავთო გავგზავნეს და ის ანბეები რა იქნა და როგორ მოხდა, ზემორეს სწერია და მას უკან ორმოცს წელიწადს შაჰ აბას და მის შვილს შაჰ სულემანს ვემსახურე და ვიზეაც ბევრი კარგი მექნა ან მიცემითა და ან მოხმარებითა, ან ნათესავსა და ან მეყვისსა, ან მეცნიერსა და ან უცხოხსა, ან ძმასა და დასა და ან მათს ქმარშვილთა, მემწურნობის გზით ყველანი ჩემს წახდენას შეუდგენეს და იყვნენ ბებლობაში. ოთხს წელს ყენი ცხენს არ შეჯდა. ჩემი ერთი ძმა ერანის ზარაბიბაში იყო და ს(ი)ტყვა დაუჯერებელი და თავის მამწონე კაცი იყო და ყენის საქონლისაგან შვიდი ათასი თუმანი დაეფანტა და ცუდმულის კაცებისათვის ესესხებინა. ამით ყენთან დაბეზლდა და დაჭირვინეს და საქონელი აუწერეს—არა ჰქონდა რა. ყენს მოახსენეს: ამისი საქონელი ამის ძმას მელიქსადათბეგ უზბაშისთან არისო აღრბეჯანსაო. ისიც დაჭირვინეს თავარიზის ხანსა და აღრბეჯანის ვეზირ¹⁾ა და მობეზლარნიც ი¹⁾ინი იყვნეს. ნახეს, რომ არცაო იმას აქვს და თქმული სიტყვა გამტყუენდების. ამისთვის ჩემისა და ჩემის შვილის დავითის სოფლები და საქონელი და სახლის მორთულობა და კაცისა და დედაკაცის იარაღი, ოქრო ვერცხლი და თვალ მარგალიტით მურასა და ჯოგი ცხვარი, ნახირ აქლემი, ცხენი და ჯორი და ან რაც იქნებოდა, სამის ათასის თუმნისა დადგა და უზბაშის სახელზედ დასწერეს და უზბაშისა არც ასი თუმნისა იქნებოდა და ყენს გამოუგზავნეს და ყენი ცხენს არა ჯდებოდა და ვითაც სიტყვის მათის ტყე(ი)ლად გამოსვლისათვის კემწიფისაგან დიდი შიში და მორიდება აქონდათ, ამისთვის ბევრს უბრალოს კაცსა ტყე(ი)ლის მიზეზითა და მოგონებით რჯიდეს და თავისთვის მრავალს ქრთამს იღებდეს და კემწიფისათვის საწყევარსა და უსამართლოა საქმეს შერებოდეს და მე ფარსადან ორი წელიწადი იყო, ავად ვიყავ და მუხლის თვეები წამხდომოდა და უკაცოთ ფეკსზე ვერ წამოვდგებოდი. კარზედ მიხელა არ შემეძლო, მაგრამ რაც უსამართლოა და ძალი ჩემთვის ექნათ, კემწიფის დედისათვის არზა შემეგზავნა, მაგრა ჯერ პასუხი არ გამამსვლოდა. ვნახოთ, ღმერთი რასა იქს, მაგრამ ნახეს, რომ განკითხვა არსად არის და კემწიფე ცხენს არ შეჯდების, ვინც ვის მოერეოდის, გასცრცვიდის და სამსახური და გვარიშვილობა ურგები იყო და ეპტიმადოვლე მოქრთამე იყო და ვინც მისციის რამე, უღირს კაცს დიდს სახელს მისცემდა და ცხადით ქრთამს აიღებდეს. კარის კაცთ ეპტიმადოვლის შეხედულობით ყველამ დაიწყეს ქრთამის აღება და ეპტიმადოვლეს ავად ეპყრობოდეს დ(ა) არვინ ეპოებოდა. ამისთვის ენა მოკლე იყო, რომ ნამეტნავად ქრთამს იღებდა, აიშალა ქვეყანა და არვინ იყო კემწიფის კარის გამრიგე¹⁾)- - -

¹⁾ ამის შემდეგ დედანს აკლია.

და მ ა ტ ე ბ ა I

აქა ანბავი თვალდამწვრიანთა. პაპა კახის ბატონებისა თეიმურაზ ყოფილა და მის უფროს შვილს დავით რქმეფია და უმცროს გიორგი. უმცროსი ძმა ათაბაგის ქალის შვილი ყოფილა, დავით ჩერქეზის ქალსთან ჰყოლებია. უმცროსი ძმა გაუხდია და კარგი ცოლი შეურთავს და ბატონათ დაუსვამს. ასრე მოუხსენებია უმცროსის ძმისათვის, რომ ერთს ქვეყანაში ორი კემწიფე არ იქნებისო, რაც გემეტებოდეს, მამული მამეცო. კახეთის მეხუთედამდისინ მამული მიუცია, საყვარელი ძმანი ყოფილან. დავით მამაცობაში ნაქები ყოფილა, უხვი და უშურველი და მსმეველ მკმეველი და კაცთ მოყვარული და ყველას გამწყო კაცი ყოფილა და კახნი ბატონის შვილობისთვის ემს(ა)ხურებოდეს. ეს ჩოლაყა შვილებმა ბატონს გიორგის მოახსენეს: კახნი შენს ძმას ემსახურებიანო, არ ვიცითო, ოუ რა სწადიანო. სჯობსო, რომ თვალები დასწვათო. ბატონს ებძანებინა: ამაში ღმერთი რას კარგს მიზამსო, გამზარდა, დამაქორწილაო და უფროსი ძმა იყო და თავისი კემწიფობა მე დამანება, რის გზით გამოვიმეტებო. მაგრ(ა) არ დაესხნეს, სიღამდისინ თვალები არ დააწვევიანეს და ამდენი სინათლე შერჩომოდა, რომ ხის ძირში მწოლეს ხიღამ ისრით ტრედი ჩამოუგდია. რა ეს შეუტყვია, ჯარისათვის უთქვამთ: ასეთი წამალი დადევო, რომ სინათლე წაუხდინო, რომ ველარას კედედესო. ჰაქიმსაც მათ(ი) თქმული უქნია და შენარჩომი თვალის სინათლე მეორეთ წაუხდენიათ და ბატონი დავით¹⁾ ყანესთან მოსრულა ორის შვილითა. შაჰტამაზ ყანეს კარგის თვალით უნახავს და უბრძანებია: კარგი შვილები გყვანანო. ერთის შვილის გვერდი ფიქალი ჰქონებია, ერთ(ი) ძრიელი კაცი მამაცი ცხენოსანი ჰყოლებია და ასრე უბძანებია: შენს შვილს იმას შევაბამო. თუ ჩამოაგდებსო, კახეთს მივსცემო. თვალდამწვარს მოუხსენებია — აგრე იყოსო. მაგრა ჩემი შვილი მისანდო²⁾ ცხენს შემისვითო. თავილიდამ (sic) ცხენები მოუხსამთ, არც ერთი მოსწონებია და ერთი კიდევ სხვა ცხენი მოჰვარეს, ის მოიწონა და თქვა: ეს ჩემის შვილისათვის კარგი არისო და შვილი ვასწავლა და ასრე უბძანა: შეჯექ ამ ცხენსაო და შუბი აიღე და ფარი მზათ დახვედრეო, რომ შუბის შემოცემა არ დაგასწროსო და შეუხსამთ ორნივე ცხენებსა და მეიდანში გასრულან და ქვეყანა სათამაშოთ იქ მოჯოკებულ იყვნენ და ყანემან იმ ცხენოსანს უბძანა: თუ გარდმოაგდებსო, თავს მოგკვეთო და თუ შენ ჩამოაგდებო, ნუ მოჰკლავო. კახმან ბატონის შვილმან გარდმოაგდო, თავი მოჰკვეთა და ყანესთან მოიტან(ა). ყანემან კახეთი საჯილდოთ უბოძა და ფარი ფლურით აუვსო და ქართლს წაიღო და იმით სოფლები იყიდა. სიღამდისინ კახეთი დაიჭიროო, ქართლს იყავო. უწინ ღირბი, ბრეთი და ბებნისი

¹⁾ აქ სწერია სიტყვა: შაჰტამაზ, რომელიც წაშლილია ხაზის გადაღებით

იყიდა და ერთს შვილს ციცისშვილი(ს) ქალი შერთო და მეორეს შვილს ფალანდისშვილის ქალი შერთო და თავადები მოხმარებიან და დირბს მაგარი ციხე აუგია. მერმე კახს ბატონს უთქვამს: თუ ის ქართლს არისო, არ მოგვასვენებსო, კახეთს წამართვამსო. ადგა და მეფეს ლეარსაბს მოციქულები და მრავალი ფეშქაში და აბრეშუმი გაუგზავნა და ასრე შესთვალა: ყოვლს ახალ წელიწადს ამდენს საპალნეს აბრეშუმს მოგართმევეო, დავითს ჩემს ძმას დირბის ციხე დაუქციეთო და თქვენს მამულში ნუ დააყენებთო და მისი მამული მისს ძმას რამაზს მიეციეთო. ამათაც დაუჯერეს, დირბის ციხე დაუქცივეს და მისი მამული მის ძმას რამაზს მისცეს და დავით იმერეთ(ი)ს მეფესთან მივიდა და იმან ზემო ქართლში ნული, თორმანეულ¹, ღვერთეთი, ფლევი, ქანბადი, ცხეთას ჯვარი, მოხის რუისის გლენები და სალდარი სასაფლავოთ აზნაურნი და კერკაულიძენი და ტატიშვილები მიუციათ. რამაზ ბაგრატი მეფეს მოსწონებია და ეს სოფლები შაჰტამაზ ყანის ნაბოძების ოქრო ვერცხლით უყიდიათ და შ(ა)ჰტამაზ ყანის მამკვლარა და ესენი ქართლს დარჩომილან და კახი ბატონი შვიდის ათასის კაცით ნასყიდს მამულში მიუბდა და იმათ მუხრანის ბატონი მოსდგომიან და იმათ შვიდასი კაცი შეეყარათ და შვიდს ათას კაცს შემოაპბმოდენ და გაემარჯვებინა და იმერელმან მეფემ რამაზს ქალი მოსცა და ქართლსა და იმერეთში იმ(ი)ს უკეთესი კაცი არ იყო და საკემწიფო კარგი ზითევი მოჰყვა, სამცხესაც მამული მიუცია და შვიდი ვაჟი უშობია მეფის დასთან¹)—კოსტანტიელა, ელიზბარ, სიაოშ, გიორგი, დავით ბოქაულთუხუცესი ყოფილა და სიაოშისათვას სვიმონ მეფეს ყლიჯჯორჩობა მიეცა და გიორგი იმათი უმცროსი ძმა გაეგდოთ და ერთი მსახურიც არ მისცეს. მაგრა საცა მეფე წავიდის, თან გაჰყვის. ვინც ნახევდა, იკითხევდა, თუ ვინ არისო. მეფე ბძანებდა: რამაზის უმცროსი შვილიო. ყველანი მრავალს მისცემდენ. მაგრა ნამეტნავად უყმობას შეწყყენილიყო. დედა მისი შაშვეთის (sic) ბატონის ქალი ყოფილა, მეფის ქალის შვილი იყო, სამცხეს შამშობლოსას (sic) იყო და გიორგიც დედასთან წავიდა, ვითაც ბერათ შეეყენებინათ. დედას გაუტყდა, ასრე მოახსენა: დედავო, ბერობა არ შემიძლიაო. ამის თქმისათვის დედა გაუწყრა და შვილი შემოსწყრა და მამიდასთან წავიდა. მამიდას ბიძაშვილი ავადმყოფი ჰყოლია და იმას ერთი კარგი ცოლი ჰყოლებია, გიორგი უნახავს და შეჰყვარებია და ასრე უთქვამს: შენისთანა კარგი და ლამაზი ვაჟი კაცი რასთვის უნდა ბერათ იყოსო. ღმერთმან შენი თავი მე ქრმათ მამცესო, თორადა მამის ჩემისა ამდენი მამული და სოფლები და საქონელი დამრჩომილი, რომ შენ გეყოფისო და ასი ყმაც შეინახო, მაინც კმარაო. დედაკაცს ნატრა აუხდა, იმ ავადყოფობისაგან კმარი მოუკვდა და ბერი გაიპარსა და ცოლათ შერთო და სამცხეს დარჩა სიმამრის მამულზედ მორკმული და მოვლენილი. ძმათაგანა გალარ(იბ)ებული, უყმით გაგდებული, ღმერთმან ხელი მოუმართა და აღარვის ამარას არ გახადა.

¹) დედანში: დესათან.

დ ა მ ა ტ ე ბ ა II.

აქა ანბავი თეიმურის გაკემწიფებისა. თვითონ მირონ ჰუსინის კემწიფისა კარგი ყმა იყო და ლაშქრის უფროსი და სპასალარი იყო და საცა მოუხდა, ყველგან გაიმარჯვა და მრავალი კარგი საკელიც დაუფარდა, ქვეყანა და ლაშქარიც მოიმაღრიელა, ზოგთ თვითან მისცა და ზოგთ კემწიფისაგან უშ(ო)ვნა და კემწიფემ თვისი ქალი ცოლათ მისცა და ამი(ს)თვის ქურაქანობით იხმობენ და კემწიფე მისს უნებურათ არას იქმოდეს და ჯარსაც შეჰყვარდა. ნახა, რომ მისი საქმე სჯობს მისის ბატონის(ა)ს, კემწიფობა წართვა და თურქისტანი და ინდოეთი და ერანი დაიჭირა. ვინც ნებით ეყმო, მრავალი წყალობა დამართა და საბატონოც მისცა და ვინც არ მოუვიდა, წაუხდენელი არ მოურჩა. ქვეყნის ქირვით თავრიზს მოაწივა. **ქართველთაგან** თავრიზს მჯდომს თემურს ანბავი მოუვიდა: ქართველნი მოუხდნესო ნახივანსა. სულთან მაჰმადის შვილს სულთან თაჰრს ალინჯის ციხე წართვესო და არაზს გაღმართი სრულ დაიჭირესო. ამ ანბავსხედ თემურ კემწიფე ნამეტნავად გაჯავრდა და ასრე ბრძანა: სამის ოთხის დღის სავალის გზას ზედანო რადგან ამ რიგი გაბედულობა აქეთო, დიდი შეუბორობაც ექნებისო. სრულ თავი' ლაშქარს უბრძანა: ათმან ცხენოსანმამ სამ(ი) კაცი გამოარჩ(ი)ვეთო, ცხენ კაციან კარგი და შემძლე და კელ გამამავალი, ძალით ძრიელი და წლით ახალი ვაჟკაცი იყოსო და ათის დღის სავძალი აიღონო, ილღარსა ვიქო და საქართველოს ყათლამს უხამო. ამირ შიხ იბრემ შ(ი)რვანის ბატონი გვერც ახლდა და თავრიზით ბილაღანს მივიდა და იქილამ შ(ი)რვანის ბატონი გაისტუმრა და თვითან ლაშქრით უწინ გავიდა შაქისს. ხიმშია კახეთისა და შაქისის ლაშქრით საომრად მიეგება თეიმურ კემწიფესა. შეიქნა მათში ძრიელი ომი თურქთა და ქართველთ შვა. ორგნითვე თავგამომეტებით დაუშინეს ერთმანერთსა, ორგნითვე მრავალი დაიხოცეს. თემურ ბედძრიელი და კიმშია მრავალჯერ ომ ნაცადი იყო. შეატყო, რომ თურქნი გაიმარჯვებენ და ხიმშიამ იქაურობა კარგად იცოდა. ტყეში გარდუქცია და სამ ორს ალაგსხედ თურქნი ჩამოკდნეს და ოცს დღე ღამეს გარდუღებლათ იწვიმა და ითოვლა. იქილამ აიყარნეს და კახეთს შეესივნეს და ვინც ნახეს, მოკლეს. საღდრები დაუქცივეს, კევანრნი და ვენახები აუჩიხეს და საკლები დაუწვეს და ნიგვზის კებს ტყავები დაძვრეს. ზამთარმან შეაღნა და ცხენები უქმელობით დაეხოცა და ლაშქარი დაუშვიდა. ზამთრის სიძრიელემ შეაწუხა და აიყარა და ყარაბაღში მივიდა და იქ იზამთრა და გაზაფხულისას ანბავი მოუვიდა, რომ ბაგრატ მეფეო ულაშქროთ თბილის ქალაქში არისო. შეუტყობლათ თემურ კემწიფემ ყარაბაღით ილღარი ქნა. ქალაქს მიუკდა და მეფემ ბაგრატ ციხე ქალაქი გაამავრა. შეიქნა ომი და ბროლა. ქალაქის ციხეს სიახლოეს მაღალნი მთები არიან, რომ იქილამ თოფნი და ზარბაზნები ესროლელების. იმ მთის თავებს ზე-

დან თურქთ კოშკები აუგეს და ზარბაზნები აიტანეს, ციხესა და ქალაქს შიგან დაუშინეს. სიღამდისინ ქალაქის გალავანი არ აეღოთ, დღეში ორჯელ სამჯერ ქართველნი გამოვიდნენ და წაუშენდნენ თურქთა. შეიქნებოდა ომი და ცემა, მრავალს ნავნებს უზემდეს თურქთა და ისრევე ქალაქში შევიდნენ. მაგრამ მთებიდამ ზარბაზნის ცემით შიგ მყოფნი შეჯერდნენ და უწინ ქალაქი აიღეს და მეფე თავისის ჯარით ციხეში ავიდა და იქილამ იბრძოდეს. მაგრამ იქიცი თაბორის წვერიდამენ ზარბაზნით შეაჯერეს და ღონე გაუწყდა და უვნებლობის ფიცი და პირი გამოართვეს და მეფეც თემურთან მოვიდა და ციხეც მოსცეს და მეფეს კარგად დახვდა, მრავალი პატივი სცა და ქალაქით აიყარა და ბაგრატ მეფე თან წაიყვანა და ყარაბაღს მივიდა და არღუნ შაჰად რზმან ხოჯა დიდის ლაშქრით კახეთს გაუძახა და ააოკრეს და მეფე ბაგრატ თეიმურის პატივებით ყარაბაღში გათათრდა და თემურ კემწიფემ მეფესაცა და მეფის ყმათაცა მრავალი მოსცა და თავის საბატონოში გაისტ(უ)მრა.

აქა მეორეთ მოხვდა თემურ ხემწიფისა საქართველოში დიდის ლაშქრით.

თემურ კემწიფე გაუწყრა თავის შვილს მირანშასა, ამისთვის რომე სულთან თაჰრს ქართველებმან აღინჯის ციხე რომ წართვეს, მაშინ ლაშქრით იქ ახლო ყოფილიყო და არ მიშველებოდა. ამისთვის საბატონოც წართვა და იმის უმცროსს ძმას შარუხს მისცა და სამასი კარგი ყმები ცხენით გარდმოუყარა და მათი ცხენები ლაშქრით დაუყო და ის(ინი ქვეითათ წინ წაიყარა. კემწიფის შვილმან ერთის ისრით სროლით შაქისელი სეიდ ალი ცხენიდან გარდმოაგდო და ამის ჯილდომთ მეფობა მისცა და ბარდას იზამთრა და გაზაფხულისას დიდის ლაშქრით იმერეთს მეფეს გიორგიზედ გაილაშქრა. უწინ კაცი გაუგზავნა და სულთან აჰმად კემწიფის შვილი თქვენ შემოგკვეწნიაო, ის ჩვენთან გამოგზავნ(ე)თო. რა ელჩი ქუთათის მოვიდა, მეფემ კემწიფის შვილის თხოვნა უწყინა და ელჩს ავად დახვდა და თემურ კემწიფეს ასრე შემოუთვალა: არ არის ჩვენთ ნათესავთ წესიო, რომ შეხვეწილი კაცი ვისმე მივსცეთო. ელჩიც მომდურავი მივიდა. ეს ანბავი კემწიფემ იწყინა და ლაშქარი გაუძახა, მოსავალი დაუწვევინა, ვენახნი და ხილნარნი აუჩეხინა და იმერეთი აიყარა და ქვაბთა და ციხეთა და მაგარს მთებში აიყარა და თურქთ მეომარი კიდობნებში ჩასხეს და საცა ქვაბებში ხიზანი იყო, იმის კარებსზედ საბლით ჩაჰკიდეს და შიგნიდამ ქართველნი და გარედამ თურქნი, დაუწყეს ერთმანერთს სროლა და ცემა. ზოგს საბელი გაუწყვიტეს და კიდობნიანათ ჩაიმტვრივნეს, დაიკოცნეს და ზოგან ძველ ძული შეაყარეს ნავითი დასველებული და ცეცხლი შეუკეთეს და რომელსაც ქვებს კონბლის გასასვლელი გზა არა ჰქონდა, დაირჩვენეს და რომელსაც კონბლის გასასვლელი გზა ჰქონდა, ვერა აწყინეს რა და ზოგან შიგნიდამ ძალი მოატანეს და ძველ ძული წართვეს, ვერცა რა ამით აწყინეს და რომელსაც საკონბლე არა ჰქონდათ და ვერც ძველძული წართვეს, ისინი კონბლმან დარჩო და ქვაბი აიღეს და თუ რამ შიგ იყო, წაიღეს და იმ ერთის გზობით თხუთმეტი ციხე და ქვაბი აიღეს და ვინც დაიპირეს, თუ გათათრდეს გაუშვეს და თუ არ გათათრდნენ, დახოცეს.

იქილამ გარდმოვიდნეს, მუკრანში იზამთრეს და გიორგი მეფე ქუთათისით გარდინვეწა და იმერეთის უფროსნი და თავად ახნაურ შვილნი მუხრანს მოვიდნენ თემურ(რ) კემწიფესთან ძღვენითა და ფეშქაშითა. კემწიფეს შემოხვეწენეს და მანც უვნებლობის შანა მისცა და ყველას კალათები ჩაეცვს და გაისტუმრეს. მუხრანიდამ დიდის ლაშქრით ჯანოს მამულს მიუკდა და

ციხე დაუქცივა და აემი დაურბივა და ამირჯანშა დიდის ლაშქრით ქუთათის მეფეზედ გაუძახა. მეფე წაუვარდა და იმერეთი დაბრძინეს და სალდრები დაუქცივეს. იქიდან გარდმოვიდნენ და მტკვარს გავიდნენ და სამწევრისის ბოლოს დადგნენ. იმერეთით ანბავი მოუვიდა, გიორგი მეფეო თავად აზნაურ შვილებითაო კახრეთის ციხეში დგასო. იმავე ღამეს ცხენ კეთილის კაცით ილღარი ქნა, გორდის გზითა კახრეთს მიუხდა. მათაც შეიტყვეს და ომი დახვედრეს. შეიქნა ცემა, დრგალი და გაჭირებული ომი და ბრძოლა და ორგნითვე მრავალი კაცი მოკვდა. იმერლებს თოფი და ზარბაზანი თავათ არ აქონდათ და მერმე ტყვეა და წამალი დალეოდა და ძელისა და ქვების გორგებით იბრძოდეს და თემურ კემწიფეს ყოვლითფერი მრავალი ახლდა. სროლითა და სიბებვის მიტანითა მეფე მალვით ციხიდან გაეცალა და სულთან მჰმდის შვილი თან წაიყვანა, სვინეთისაკენ წავიდა და ქაფის გზისაკენ სულთან მჰმდის შვილი ურუმში გაისტუმრა, ერთი სხვა ბატონის შვილი შხ ისმიელ საკელად ერქვა და ის თემურს გამოუგზავნა და საკვეწარი წინგ(ნი) მოსწერა და კარის კაცებს ფეშქაში გაუგზავნა და კახრეთი წახდინეს და სამცხეს გარდვიდა და ათაბაგის ქვეყანა დაბრძოვა და შვიდი ციხე აიღეს და სალდრები დაუქცივეს, საკლები დაუწვეს, ხევნარნი და ვენახები აუჩხეს. იქიდან მანგულის მივიდნეს. იქ ანბავი მოუვიდა — ნუშბიერთი შიგაო ქართველნი შეიყარნესო. შიხ ნურადინ დიდის ლაშქრით გაუძახა და ვერა გაარიგა რა. მერმე თვითან თემურ მიუხდა და ხუთი დღე და ღამე ომი იქნა და იბძოლეს. ორგნითვე მრავალი კაცი ამოსწყდნეს, ხუთი ციხე აიღეს, მრავალი ნაშორი ქნეს და ბევრი ტყვე წასხეს. აქიდან ავანაკს მივიდა და იქ ფრანგეთის კემწიფის ელჩი მიუვიდა, მრავალი ფეშქაში მიართვა და მურად ბეგის შვილი ყაესრის ნათესავი რომ ფრანგთ ომში დაერჩინათ, ისიც გამოეგზავნა, კემწიფის დანავდრისიტყვენი მოახსენ(ა)და წინგნიც მოართვა ფრანგეთით ელჩის მოსვლა კემწიფეს ნამეტნავად იამა, კარგად დახვდა და მრავალი უბოძა და ყველას კალათი ჩაცვეს და თვითანც ელჩი გაატანა და დიდის პატივით მეჰმანდარი გაატანეს და გაისტუმრეს და ორს თვეს ცხენები ბალახსზედ გაუშვესა მანგულის მიწებებშია. იქიდან აიყარა.

აქა თემურ კემწიფის მისვლა საკაზსზედან. საკაზის ქალაქი სალჯულდანთ კემწიფის ალადინ ქეიყუბადისაგან აშენებული იყო. გარეშე კედელი გათლი(ლი)ს ქვით გაეკეთებინა, ათი ადგილი კედლის განი იყო და ოცი ადგილი კედელს სიმაღლეს აქუნდა და სიღრმე ხანდაგისა წყალსზედ ჩაეწვდინათ. მარცხენას მკარეს შესათხრელი ალაგი აქონდა. კემწიფე იქით დადგა და ციხეში კონთქრის მცველნი იდგნენ. მუსტაფა ფაშა ოთხის ათასის კაცითა შიგნით იყო. თემურ კემწიფე იმ ციხეს შემოადგა და ყველგნით მალალი სიბები გაუკეთეს და თვრამეტს დღესა და ღამეს იბრძოლეს. შიგნიდან და გარედამან ერთმანერთს ცეცხლს აყრიდნეს, ვითაც სეტყვა ფინდისს სწვიმდა. შეჯერდეს ციხეში მყოფნი და უგნებლობას შემოიკვეწნენ. კემწიფემ ამანი მისცა და ციხე მოსცეს. ამ დროს ანბავი მოუვიდა — სულთან აჰმად ბაღდადისო ბატონი ხონთქართან მივაო. ლაშქარნი გაუძახეს, მაგრამ ვერ მისწოდეს, მაგრა ზოგი რამე ბარგი წაერთმევენათ და კემწიფეს მოუტანეს. საკაზს მცველი დაუყენა და იქიდან აიყარა(ა).

აქა თემურ კემწიფე მალთაზედ წავიდა. შემოადგა მალთიას და ისიც აიღო. ამას წინათ ილდრუმ ბაეზიდ კონთქარს ქურთისტანი და აღრბეყანი დაერბივა. ამისას ჯავრით თემურ კემწიფემ კონთქარს ზედ გაილაშქრა და ერთმანერთს

მუქარის წიგნები სწერეს. თემურ შეკვეთით ბაღდადის ბატონი სულთან აჰმად სთხოვა და კონტრაქტს შორ დაუქორა და არ მოსცა. ეს თემურ იწყინა და ხონთქარს ასრე წინგნი მისწერა: რჯულის გზით ჩვენგან თქვენზედ მართებული არ არის ლაშქრობაო, რომ სხვათა რჯულიანთ ფრანგს ემძვინვარება, მაგრამეო აღრბეყანი ააოხრეო და მუსურმანთათვის მრავალი ძალი და უსამართლო გიქენი(ა)ო, ამისი გარდახდევნება გვმართებსო. შენ ფრანგზედ გალაღებულ კარო და ცხვირში ქარი შეგვადომია, მინდა ის ქარი ამოგართვაო. იმან პასუხი ასრე მოსწერა: მინდოდა იქივე მოგვადომოდო, თვითან მოსრულ კარო და ხონთქარს ასრე ეგონა, — დიდი ხანია ლაშქრობსო და ცხენით კაცამდისინო შეჯერებულნი და დალაღულნი იქნებიანო და ჩვენი ჯარნი და მათნი ცხენებნი მოსვენებით არიანო. მისწერეს ამბრი და ყოველგნით მრავალი ლაშქარნი შეიყარნეს და ბერძენთა და ფრანგთ კემწიფებმან შეილები ლაშქრით ხონთქარს მოაწველეს და თემურ კემწიფეზედ წამოვიდნენ, ერთის დღის სავალზე მოახლოვდნენ და საომრის ადგილი აცნეს ერთმანერთს.

აქა ომი ლანგთემურ ხემწიფისა და ილდრუმ ბაეზიდ ხონთქარისა. იქიდამ ისინი და აქედამ ესენი მოახლოვდნეს რახმნი და წინ წადგნენ, შარ ბაშარანი გაშალეს, დროშები გარიგეს მარჯვენ მარცკენან(ი) და გაიმგარეს წინანი და უკანანი და კემწიფები დადგნენ დროშასზედაო შეიქნა მიტევე მოტეყანი, წაუშინეს ერთმანერთსა, აწვიმეს ფინდიხი და ისარი ვითაც სწრაფი სეტყყანი, ამაღლდა კმა კმაღლთ ცემისა და მუხარათთ ხეტქინებისა შორიდამენ ისმოდა, ლახტი(თ) ცემა და შუბთა ძგერება და ფარებს ზედან ჯახი ჯუხი. ორგნითვე ძახილი ლაშქართა ცის ქუხილს ემგზავსებოდა და ორთვეთ საომართ შვა მოკულლის კაცით ასე კაივსო, რომ მძოვრისაგან მეომარნი ცხენებს ვერ დაუტრევედო. ისეთი სისხლის ღვარი ადგა, რომ მკვდართ ადგილს უცვლიდა და ყოველგან ცხოვრებაშიგ(ან) ასრე სწერია: რა ქვეყანა დაარსებულა, ამ რიგი გასაჭირი ომი არა ქნილაო და ბოლოს ლანგთემურ კემწიფემ გაიმარჯვა. ხონთქარი დაიარჩინეს და თემურს წინ მოიყვანეს. კემწიფე ფეხსზედ წამოუღდა და წინ მიეგება და თვალბირი გარდუყოცნა და კელი დაუქორა და თავის ტახტსზედ შესვა და ბოლიში მოითხოვა და სამებელი სიტყვები მოახსენა და დიდი პატივი მიაპყრო(ო) და საკემწიფო კარაჯი მოუფენინა და კემწიფემ თავისი შვილი მეჰმანდრათ დააყენა, რომ რაც მოითხოვონ ფიცხლავ მიართვან ხონთქ(ა)რსა დ(ა) ადაბითა და დიდის კრძალვით ვითაც კმა ხონთქ(ა)რს ისრე ემსახუროს და საცა ვისმე ხონთქრის შინა კმა დაეჭიროს, მოჰგვარონ. ფიცხლავ მოჰგვარეს და გვერც აახლეს. ხონთქარმან თემურ კემწიფეს კაცი გაუგზავნა—ჩემი ორნი შეილნი ომში ჩემთან იყვნენო—სულთან მუსა და სულთან მუსტაფა. თუ ცოცხალნი იყვნენ, ჩემთან მოიყვანონო. ფიცხლავ მოახსენს, საკემწიფოს ტანისსამოსით შეჰკაზმეს და ხონთქარს მოჰგვარეს. რა შვილებმან მამა ნახეს, ასტირდნენ, მამას ფეკს მოეხვიენეს. მამაც აუტირდა და ეს თემურს მოახსენეს. მეორეს დღეს თემურ კემწიფე და თავისი შეილნი და შვილისშვილნი და ერან თურანის მეფენი და მეპატრონენი შეკაზმულნი კემწიფეს გვერც იახლნეს და ხონთქარის სანახავად მივიდა და ხონთქარა ნახა და უნებურათ თემურს სიცილი მოუვიდა. ხონთქარს ეწყინა და ასრე მოხსენა—დღე უღამოთ არვის უნახავსო, ყოველი იძვრის(ი) მიწათ იქცევისო. თემურ ასრე მოახსენა ხონთქარსა: ამაში ღმერთს ვიმოწმებო, რომ გაკარებიტა და ჩემად სამებლად არ გამიცინიაო. ამაზე სიცილი უნებურად მაივიდაო, რომ

ძლ'თის წინაშენ ქვეყანა)ნი როგორ უფასონი არიანო, რომ ჩემისთანა კოკლ-
მანო და თქვენისთანი ელამმანო ცუდს საქმეზედანო ორასი ათასი კაცი შე-
ვახოცეთო, თუარად(ა) მე თქვენზედ გამოჯგუება ცოდვათა მჩანსო, არა თუ
მადლათაო, მაგრა ბედის წერამ ასრე მოახდინაო. მე თქვენთან ელჩნი გამოვ-
გზავნეო და თქვენ მაგიერი ელჩნი არ გამამიგზავნეთო და წინგნი მოგწერეთო
რომ ყარა უსუფს თქვენთან ნუ შეინახავთო და არ დამიჯგურეთო და კაცი გა-
ხელო—ადრბეყანსა და ქურთისტანს ნუ შირბევო. უფრო დაუწყევ რბევა და
აოკრებაო. ქუმაყის ციხე გთხოვე და არ დამანებეთ და სულთან აჰმად არ შე-
მამარიგეთო. ღმერთმან იცისო, ამაებს ყვედრებით არ მოგახსენებო და ამ თქმით
გუნებით დამიცილიაო, ათს თორმეტს დღეს ჩვენი სტუმარი იყვენითო და დარ-
ჩენილს კაცთ დაკოდოლნი გაუმთელდეს რომ ცხენთ შეჯდომა შეეძლოსო და მას
უკან ვითაც თავსა ჩვენსაო თქვენ უფრო ნამეტნავის სიმდიდრით და კემწიფო-
ბა მორთვით გავისტუმრებთო. კემწიფის ნათქვამი სიტყვები ხონთქარმა მოი-
წონა და დაუჯგულობის ბოდიში მოითხოვა და მრავალი მადლიც მოახსენა-
თეიმ(ურ) კემწიფე დაბრუნდა, თავის კარავში მივიდა, იკმო თავისნი ვაზირ გა-
ქილნი და ასრე უბრძანა: როგორც ჩემთვის, უკეთესათ ხონთქრისათვის საკე-
მწიფო იარალი და მორთულობა ყოვლის ქარხანებისაგან ახალი და უხმარებე-
ლი გარდაარჩიეთო, მინდა თავის საკემწიფოში გავისტუმროთო. ილდრუმ
სიციქიტისა და ჯავრიანობისათვის ერქვა სულთან ბაზიდ ხონთქარსა, გუნება
ვერ მოიმშვიდა, ჯავრმან და ნაღველმან ავად გახადა, მრავალნი ჰაქიმნი და
წამალი მიაყარეს, რაც სენთა და ქირთა მცენთა წამალი თქვეს ყველა უყვის
და მისთვის წამალნი და ჰაქიმნი მოუხმარებელნი შეიქნეს და ველარ უშველეს
და აღშაჰარში მიიცივალა და რაც მისთვის ეწადათ, მის შეილებს მისცეს და სა-
ქონელი და მორთულობაც. შეილებიც მამის მცხედარს გაატანეს და ან საცა
მათნი ყმანი იყენეს, ისინიცა და კემწიფურის წესით გაისტუმრეს, თავიანთ მა-
მაპაპათ საფლავსა წაიღეს. რა ურუმთ ხონთქარის სიკვდილი ვაიგონეს, სულთან
მჰმდ უფროსი შვილი მამის ალაგზედ გაკემწიფეს და თემურ კემწიფეს ძღვე-
ნი და ელჩნი გამოუგზავნა, თავდაბალი წინგნი მოსწერა. ამანც ერთის რჯუ-
ლიანობისათვის მისგან კელი აიღო და მალთიას აქეთ ყველგან ახალი ბატონე-
ბი დაუსხა, იქითი სულთან მჰმდ ხონთქარს დაანება.

წახვლა თემურისა იელხარამს (sic) და მ(ი)სრეთ(ს). დაიჭირა თემურ კემწიფემ
უწინ თურქისტანი, ინდოეთი, რუსეთი, დაშტი ყბჩალი, ხორაზმი, შაბულის-
ტანი, ხორასანი, გილ(ან) მაზანდარა, ერან არაყი, ფარსი და არაბისტანი, ლო-
რისტან ქურთისტანი, შირაზი და ქირმანი, ადრბეყანი და სომხითი, დალ(ი)ს-
ტანი და გურჯისტანი, მალათიას აქეთი ანატოლის ქვეყანა, ილდრუმზე გაიმარ-
ჯეთა, მალათიას აქეთი მაშინ დაიჭირა და დიარბექირსზედ ჩაიარა. ვინც წინ
მეეგება, არა შეუშალარა და სხეაც მრავალი წყალობა დამართა და თავისი სა-
ბატონო არ მოუშალა. ვინც უარს დაუდგა და წინ არ მიეგება, ისიები დახო-
ცა და მათი ადგილი სხვათ უბოძა და შამის ქალაქში მივიდა დმიშხს საკე-
ლათ თქმულსა და მისრეთის კემწიფის ყმა ბატონობდა. თქვი გაუშვა და მ(ი)ს-
რეთს გარდხევწა და მისრეთის სულთანნი დიდის ლაშქრით წამოვიდა თემურს-
ზედან. თემურს მოახსენეს, რომე მისრეთის სულთანნი დიდის ლაშქრით თქვენ-
ზედ წამოსრულაო. ამანც ლაშქარნი მხ:ს დახედრა იელუსალემის ორის დღის
სავალსზედან. სამს დღესა და სამს ღამესო იბრძოდეს დღისით და ღამით გაიყრებო-
დიან. მისრეთის სულთანნი ისრით მოკლეს და მათი ლაშქარი ზოგნი გაიქცნეს
და ზოგნი დახოცეს. აქეთაც მრავალნი ამოსწყდნენ, მაგრა გამარჯვება და მა-

თი სალარო და საქონელი თემ(უ)რს დარჩა. მივიდა იელსალემს, სოლომონის ტაზარი ილოცა, რაც დაქცეული მეჩიტები იყო, აშენა და მრავალი შესაწირავი (მისცა), ქრისტიანთ საღვრები დაქცია, მეჩიტები ააშენა და ქრისტიანთ საღვრები დაუქციევს. იქივ იელუსარემის ქალაქში იყო რომ ზანგავარის კემწიფეს და ჰაბაშის კემწიფესა ელჩები გამოეგზავნათ და მრავალი კარგი და უცხო რამეები ძღვნათ გამოეგზავნათ ოქრო და ვერცხლი და კარგი და რჩეული და ძვირფასის თვალმარგალიტნი ასი ათასი სათვალავით, ვითაც სანთელი მჩვილი ოქროს მარჩილი ზედ ჯვარცმის საკე დალათ ნაქედი ნაკრავი. რაც იარაღი უნდოდათ, უკვერათ და უცეცხლოთ მისგან კელით გაიკეთებოდ, ასი ქრელი ვირი და ასი სპილო—ისინიც თითოს ვირის ოდენი, ოთრმეტი სამანდარი ქათამი უფრთო და უზურტულო, ერთი ცხრა ქვეიშის თევზი რომ საგანგურს ეძახიან, ასი ქალი და ასი ვაჟი, თითო ათთორმეტის წლისა თმა გრუზნი ვითაც ვიშერნი, ფერად კბილ თეთრნი ვითაც მარგალიტნი, ობოლნი, კარგ ტანად კარგად ნაქმარნი, სახეობა შეენიერნი და ნამეტნავად ლამაზნი და ტურფანი და ნამეტნავად სანდომობით საყვარელნი, კარგად მკვრელნი ყოვლის საკრავისანი და ყოვლის ხმითა და უსულით კარგის მულამით მომღერალნი. რა ესები თემურ კემწიფეს წინ მოასხეს, ნამეტნავად იამა და გაკვიარულდა რომ ყოველი მოსაწონი იყო, ნამეტნავად თმაგრუზნი ქალ ვაჟნი მოსწონდა და უკაროდა. ელჩებს ნამეტნავად კარგად დახვდა. მრავალი საქონელი, ხალათი და ყოვლის რისმეთაგან უბოძა და თვითანც ელჩი გაუგზავნა და მათის გამოგზავნილის ძღვნის სამი ზომა უბევრისი ყველა კარგი და დარჩეული ყოვლის რისმეთაგან კემწიფეთ მოსაწონი რამეები გაუგზავნა, ელჩები გაისტუმრა და მასუკან იელუსარემითა მისრეთისაკენ გაილაშქრა. მისრეთის ბატონის შვილი რომ მამა მისი თეიმურს ომში მოეკლათ თავისის ჯარითა და მ(ი)სრეთის მეფეებითა და მთავართავადებით თემურ(რ) კემწიფეს წინ მოეგებნეს. რა ჯარნი გაიციადეს, შორიდან დაუქვეითეს. ახლო რა მოვიდნეს, კემწიფეს თაყვანი სცეს და მის წინაშენ მიწას ემთხვევს დიდის მონებითა და მორიდებითა. რა ქალაქში შევიდნენ, კემწიფის შვილმან თემურ კემწიფე თავის სასახლეში ჩამოახტუნეს და ექვსს თვეს ასის ათასის კაცითა ისტუმრეს და სასმელ საქმელი ცხენკაცისა და ტანისსამოსი და ან რაც ვის უნდოდა იმ საკმელს მისცემდიან სულთანის შვილის სახლიდამე, არა თუ თემიდაზენ და კემწიფის შვილს დედა ჰყვანდა ნამეტნავად ქკვიანი და ნამუსიანი, შვილს ასრე უთქრა—ჩათრეულსაო ჩაყოლილი სჯობსო და დღეს ჩენი სიკვდილი და სიცოცხლეო თემურ კემწიფეს კელით არისო. თორმეტი ტაბაკი თვალ მარგალიტით აავსეო და ერთს ტაბაკს ზედანო სალაროს კლიტები დააწყევო და მე თვითან შევალ კემწიფის საჯალაბოშიგანო. ამ ძღვენსაცაო და სალაროსა და ქვეყანას მისრეთისასაო ნებით მივართვაო და მისგან სარჩოს გიშოვნო. შვილმან დედის ნათქვამნი სიტყვანი მოიწონა და ტაბ(ა)კებით თვალ მარგალიტი და სალაროს კლიტები დედის კელით კემწიფეს შეუგზავნა, თემურს წინ მიიღეს. მრავლის ტირილითა და ცრემლის ღვრით დედა შვილის არ წახდენას შეეხვეწა. რა კემწიფემ ნახა დედა შვილისათვის შელონებული და ცრემლთა ფქვევით და ლუღუნებისაგან ცრემლი სწვიმის და სიტყვას ვერ აგნებს, შეიწყალა და თავის საკელსზედ მისრეთს თეთრი მოაქრევიდა და სხვა სალაროც და მისრეთიცა დედის შებრალულებისათვის მისრეთიცა და სალაროცა შვილს მიუცა და ძღვენი და კარაჯა დადვა და იქილამ აიყარა და აბრამის ტაზარის დღეობასა რომ ჰაჯს ეძახიან მაქას მოვიდა. მრავალი მადლი და სახელი ქნა და იქილამენ მამდ ფელიანბრის საფლავის სალოცავად მადინის ქა-

ლაქში მივიდა. იქიცი მრავალი სამადლო საქმე ქნა და მრავალი შესაწირავი მიართვა. იქილამენ ბაბილოვანის ქვეყანაში ქალაქსა ბალდადისს მოვიდა. იქ იხამთრა. აღრბევანით ანბავი მოუვიდა—ათი წელიწადია ვიბძვითო და აღინჯის ციხე ვერ აგვილიაო. ისრევე ქართველთ უჭირავსო. გაჯავრდა თემურ კემწიფე და აიყარა და ბალდადით თავრიზს მოვიდა და ოთხის თვის მოსვენება მისცა, ლაშქართა საქართველოსზედ წასვლისათვის.

აქა მესამეთ წასვლა თემურ კემწიფისა საქართველოსზედან. რა მისრეთის ლაშქრობისაგან თავრიზს მოვიდა, მოახსენეს—ათი წელიწადი არისო, რომ ლაშქარი აღინჯის ციხესზედან იბრძვისო და ვერ აუღიათო და ისრევე ქართველთ უჭირავსო. ეს კემწიფემ იწყინა და საქართველოსზედ გაილაშქრა. რა კემწიფის გამოლაშქრება აღინჯაში მყოფთ ქართველთ გაიგონეს. თავიანთ ნებით ციხე დაუცალეს და გელაქუნის ზღვის გარეშემო და ანისის ქალაქი და გარეშემო ციხეები დაუცალეს, აიყარნენ და საქართველოში წავიდნენ. თემურ კემწიფე დიდის ლაშქრით მანგულს მივიდა და შიხ იბრემ შირვანის ბატონი თავისის ლაშქრით თან ახლდა. ერთგული და მისანდო იყო კემწიფისა, მას ჰკითხევდა საქართველოს ანბავსა, კიდევ უჯერებდა და კარგათაც იცოდა საქართველოს გამოსაღები თუ რა იქნება და გიორგი იმერეთში მეფობდა და თემურისაგან მახედ გალაშქრება ნამეტნავად ეწყინა და ელჩი და ფეშქაში წინ მოაგება და სახვეწარი წინგნი მოსწერა, ასრე რომ თუ ყმობა და მორჩილება არისო, ჩვენც მაგათი ყმანნი (sic) ვართო და რასაც გვიბძანებენო, ვემს(ა)ხურებითო. თუ ძღვენი და ბეგარა ებრიანეჩისო, შეძლების ღონით ყოველს წელიწადს ვახლებთო და თუ ჩვენი გვერც ხლება უნდათ, ვითაც ამას წინათ ჩვენს ქვეყანაში მტრის ლაშქარი არ შემოსულიყო და მაგათ ლაშქარი შემოგვისიეს, ქართველთ ცოლშვილის წახდენის შიშით შემოებნენ და ორგნითვე მრავალნი დაიხოცნეს. ამისის მორიდებით კარზედ მოსვლა არ შეგვიძლია. ეს წინგნი რომ კემწიფეს წაუკითხეს, გაჯავრდა და ლაშქართ უბრძანა,—გიორგი მეფის ფეშქაში იალმა ქნეს და დაიფ(ო)რაქეს და გიორგი მეფის კაცს ასრე უბძანეს: შენი საქმე სხვათ მეფეთ არა გავსო. შენგან მრავალჯერ გარჯილი ვარო. აწე თუ გინდაო ჩვენს რისხვას მორჩეო, ჩვენს კარზედ უნდა მოხვიდეთო, თუ არა და სხვა რიგათ შენგან კელს არ ავიღებო და თუ მოხვალო, ამდენს წყალობას დაგმართებო, რომ ქვეყნის მეფენი შენ გნატრიდნო და თუ ჩვენს რჯულს ერიდებო, ძალათ არავინ დაგპატიჯებსო, ხარაჯას დაგდებო და დიდის პატივითაც შენს საბატონოზედ გავისტუმრებო, როგორც კოსტანდილის ბატონს უყავო, რომ ისიც ქრისტიანი და შენის რჯულისანი იყო, კარგად გავისტუმრეო. მგონ შენც გავგეგონოსო, თუ ჩემთან მოსვლით რა წყალობა და პატივი დაემართეო და ისრევე თავის საბატონოზე გავისტუმრეო. თუ მოხვალ, შენ უფროს წყალობას დაგმართებო და ისრევე შენს საბატონოსზედა გავისტუმრებო და თორა და სხვა რიგად არ შეგიხვეწებო. მეფის ელჩნი რომ წავიდნენ, კემწიფეს ასრე მოახსენეს: იმერეთის მოსავალი ფეხსზედ დგასო. თუ დაეავლით მოსაჲლის აღებასო, საქმე გავიქირადებისო. სჯობსო, მოსავალი ჩვენ წავართვათო, ამირ შხ ნურადინ დიდის ლაშქრით იმერეთს გაუძახეს და იმერელნი მთებში და სიმაგრებში დაიხიზნეს და მოსავალი თურქთ აიღეს და თემურ კემწიფე მანგულთ აიყარა და იმერეთსზედ გამეზავრდა და გზაზედ ერთი ციხე ნახა რომ სახელი ციხის ცხოვრების წინგში არ ეწერა, მაგრა ასე მისი სიმაგრე ქებით დაეწერა, რომ სრულ ქვეყანათაზედ ამის უმაგრესი ციხე არსად არისო. თვითან თემურ კემწიფესაც ებრძანებინა: ათასი ციხე უფროსიც

ამილიაო და მე ამის უმეგრეს ციხე არ მინახავსო. მაღალს მთაზედ ანაგები-
ქვითა და კირითა და ორგნითვე ღრმა ლელები ახლავსო, გარეშემო აღრიტალი-
და ვიწრონი და უსწორო ლელები აქონდაო და ვიწრო ალაგი იყო რომე კა-
ცისაგან არ დაიდგმურებოდაო. იმ მთას ას ორმოცა ათი ადლი სიმაღლე აქონ-
დაო. უკბოთ და უაბოოთ ასვლა არ იქნებოდაო. ერთი ნამეტნავად ვიწრო
გზა აქონდაო, ვერც ძირში კაცი მიუდგებოდაო. ამ რიგს გასაკც(ი)რგებელს ალაგს-
გაეკეთებინაო. ციხის პატრონს თარა ერქვაო და ას ორმოცდა ათი კაცი ცი-
ხეშიგან ახლდაო, მრავალი ცხვარი და ღორი იმ მთაში ჰყვანდაო. ციხეს გარეთ
მარანი ჰქონდა ღვინით სავსეო და ამას წინათაც თემურ კემწიფეს ამ ციხეს
ქვეშ გაეარაო და არ შემოსდგომოდაო. ამ გზობით ალება მოინდომა, ვაქილ-
თა და ვეზირთ გამოჰკითხა. იმათ ასრე მოახსენეს: ეს ციხე ძალათ არ აიღებისო.
თუ არ შიმშილისაგანო. თუ ბევრს ლაშქარს მოუყენებთო, საკმელს ვერ იშო-
ვნიანო და თუ ცოტას მოუყენებთო, მტერი ამოსწყევტსო. კემწიფემ ამის
მთქმელთ უწყინა და ბრძანება ქნა—ლაშქარი ციხეს გარეშემოადგესო, ყველამ
კიბენი და მანჯანიყები გააკეთონო და ამირ შაჰა მელიქმან სამს დღეში იმ
ციხის პირდაპირ ასეთი ციხე გაუკეთა, რომ სამი ათას კაცი დაეტეოდა და
სხვამ ლაშქარმანც იმ ციხის გარეშემო ორი სხვა ციხე აუგეს. ამისთვის ესები
ააგებინა, რომ ციხეში მყოფთ შეიტყონ, რომ აუღებლათ აღარ წავა. თვითან
კემწიფე ციხეს უკან დადგა. კიბენი და მანჯანიყები გააკეთეს ციხის სიახ-
ლეს, ხითა და მიწით ავსეს, მაღალი საფარი აუშენეს, რომ ციხეში ჩასპვრე-
ტდა და ქართველთ ციხის სიმაგრისაგან დიდი იმედი აქონდათ რომ კემწიფეს
ამდენი ცდა და სარჯელი ხუმრობა ეგონა და მართლა არ გაუფრთხილდენ
თორა და იმ ციხეს ვერვინ აიღებდა. თურქთაც ისრე მიაჩნდა, რომ არ აი-
ღებოსო. მაშ არასფერში ამაყომა და შეუპოვრობ(ა) არ ვარგა. ნათქვამიც არის—
სიფრთხილე კაცს თავს არ ატკენსო. ციხიანნი კარგად ვერ გაუფრთხილდენ
და თურქნი კარგად ეცადნენ. ერთს კვირას ბრძოლით ვეოა ქნესრა და ერთს
ხუთშაბათს საღამოსა ერთს ქურთს მიქრის, საკელათ ერქვა ბიჩაგ, რომ გვა-
რეულთა ოსტატნი იყვნეს კლდეზედ და კედელსზედ სიარულსა, ხეზედ ასვლასა,
ყაბახთზე სიარულსა, ის კაცი ციხეში ჩაეპარა და ღამით ერთი თხა გარდმოი-
ყვანა, თხას თავი მოჰკვეთა, ნიშნათ კემწიფეს მოუტანა, თხის ტანი იქვე ცი-
ხეში გაუშვა. ამ თხის თავის მოტანა კემწიფემ კარგ ნიშნათ აიხდინა, ნამეტნა-
ვად იამა და ციხიანთ თავს შეუდებლობა, სიმთვრალე და ნენიერობა, არ-
ფრთხილობა კემწიფეს მოახსენა. კემწიფემ უბრძანა,—გრძელი და მსხვილი საბ-
ლები დაგრიბონო. ფიცხლავ აბრეშუმის საბლები დაგრიბეს, კიბენი და მან-
ჯანიკენი გაუკეთეს, ცქვიტნი და კელგამამავალნი ვაჭნი კაცები გამოარჩივეს
რომ კიბით ციხეში გარდვიდენ. ბიჩაქ მიქრი უთავეს, ოცდასამსა მთვარისასა
რომ მთვარე გვიან ამოვა და ღამე ბნელი იქნება. კიბით ციხეშიგ ჩაეპარნენ.
უწინ ბიჩაგ ორის კაცით გარდვიდა. იმ ციხეში ერთი დიდი ხე იდგა, საბლები
იმას გამოაბეს და საბლის წვერი ციხილამ გარდმოჰკიდეს. კიბების თავები ცი-
ხის დარაჯებზე საბლით მავრა მიაკრეს. ორმოცდა ათი კაცი რომ კემწიფეს სა-
კელდებით ებრძანებინა, იმ კიბეებით ციხეში გარდვიდნეს. ნახეს, რომ ქარ-
თველთ სძინავთ და ციხის გაფრთხილებას უკან არ არიან, აოხრების ძილს
შეუწყრია. ერთმან ხორასნელმან ვაჭმან კაცმან შებრალებით ქართველთა შესა-
ტყობლათ მაღალის კმით ალაჰ ალაჰ დაიძახა. მაჰმუდა მექანარემ ნაფრი დააყვი-
რა. ქართველთ რომ ამისი ეჭვი არა ჰქონდათ, ეს კმა რომ გაიგონეს, ვითაცა
შოთი და რეტიანები ძილიდამ წამოიპურნეს, სანთლები ანთეს და იარაღს კელი

წამოპყრეს, საომრათ გამოუტყვინდნენ, ერთმანერთს კმლით წაუშინეს. შეიქნა ძახილი დაჰკარ დაჰკარისა. რა გარეთ ეს კმა გაიგონეს, თემურ კემწიფეს მოახსენეს და ფიცხლავ ცხენს შესხდნენ. ციხის პირდაპირ გორა იყო, ლაშქარი იმაზედ ავიდა და ერთგნით ციხეს იერიში უყვეს. ციხეში რომ ორმოცდა ათი კაცი გარდასულიყვნეს ადგილის სივიწროობისათვის სამად გაიყვნენ და სამი იქვე დამდგარიყვნენ და სხვანი ციხეში ჩახდომოდნენ. ომი და ბრძოლა შეექნათ და საცა ამოსულიყვნენ, ქართველნი იქ მიუხდნენ. ის სამი კაცი მოეკლათ, აბდულუ სავსზვარელი მიშველებოდა, ისიც თორმეტს ალაგს დაეკოდათ. კიბილამ გარდავარდნილიყო და მაჰმუდბეგ იას(ა)ული მოეშველა. ისიც ქართველთ მოკლეს. უწინ კიბით შესულნი ორმოცდა ათი კაცი სამათ ციხეში ომი გაემართა. გარედამენც ბრძანება იქნა და ყოველგნით ლაშქარნი შემოეხვივნენ, ზოგნი კიბით ზოგნი ფეხით, ზოგნი ჩოჩვით იერიში უყვეს და ზოგნი თითო თითო ვიწროს გზით შეუვიდნენ. ქართველნი შიგნით იბრძოდნენ და იერიშის შიში არა ჰქონდათ. ამისთვის გალაფნს არ მიეშველნენ და გარედამა ძალი მიატანეს და ციხეს კარი გაუტყვეს და ციხე თურქთ აიღეს, მაგრა ქართველთ სილამდისინ ღონე და ძალი შესწევდა და ან მკლავში ძალი აქონდა, ქართველნი ნამეტნავად კარგად იყვნენ. მრავალი თურქნი მო(ა)კვდინეს, ასრე რომ თარა ციხის პატრონს ას ორმოცდა ათი კაცი ჰყვანდა და თითოს ხუთი და ექვსი მოეკლათ და თავიანთ ასორმოცდა ათის კაცისაგან სამოცი ცოცხალი იყო, ისინიცა დაქრ(ილ)ნი და დაკოდილნი. არც ძალი და ღონე შერჩომოდა და არცა სით მშველი გაუჩნდა. უიმედონი შეიქნეს და უფნებლობის შანას შემოეხვივნენ. კემწიფემ აღარ შეიხვიწია და სხვა ლაშქარიც შეუძახა. რა ქართველთ სცნეს თავიანთ ამოწყვეტა, ვისაც შეძვრის ღონე ჰქონდა, წაიკრეს კელი კმალთა, ცემით თურქთ ლაშქარს შიგ გამოერივნეს და კიდევ მრავალი კაცი მოკლეს და თვითანც ზედ შეაკვდნენ. ციხე წართვეს და თარა ციხის პატრონი და ან სხვანი ვინც ცოცხალი დაირჩინეს, მკარ წაკრულნი კემწიფესთან მოასხეს. ვითაც მრავალი კაცი დაეხოცათ და ნამეტნავად გასარჯეს და საქმე გაუჭირეს, ამისთვის აღარ შეიბრალა, მათნი კაცებნი დახოცეს და ცოლ შვილნი ტყვეთ წაასხეს. ციხის პატრონის თარას ცოლი და შვილი შირვანის ბატონს მისცეს და მიქრი ბიჩაგს და მისს ამხანაგებს ვინც ცოცხალი დარჩომილიყო მრავალი წყალობა დამართა. ის ციხე და მისი ქვეყანა ბოჰრან ფაშას მიაბარეს, ციხილამ აიყარნეს და დაბლა ჩავიდნენ და ოცი დღე იქ დადგნენ და ცხენი და კაცი მოასვენეს, დაკოდილნი და დაქრილნი გამთელეს. ყველას ჯილდო და წყალობა დამართეს და გარეშემო ქართველნი თავადნი და აზნაურშვილნი მოუვიდნენ და უფნებლობის შანა მისცეს.

აქედამე დიდი ლაშქარი გაუძახეს ერზნგის ქვეყანასა ზედან. აქეთ საცა ქრისტიანი ესახლნეს, ზოგნი დახოცეს, ზოგნი ტყვეთ წასხეს და ააოხრეს და სალდარნი და მონასტერნი დაუტყვიეს, სახლები დაუწვეს, ხე ვეწახნი დაუტყრეს, ციხე ქალაქი და სოფლები დატყვიეს და ააოკრეს და საცა კაცი მოიკვლეს, დახოცეს და ცოლ შვილნი ტყვეთ წაუსხეს. ეს ამისთვის უყო, რომ აღინჯის ციხეში მყოფნი ქართველნი იმათ ქვეყანაში მისრულიყვნენ და კემწიფემ სთხოვა და უარი უთხარეს—რომ ჩვენს ქვეყანაში არ არიანო. ვინც აყრა დასწრო და დაიხიზნა სიმაგრესა, მორჩნეს. თურქნიც სიმაგრი(ს) ბრძოლას შეეზარებინა, ეძნელებოდათ. საცა მოიკვლეს, ჯოგი ნახირნი და ცხვარნი წასხეს და ჯავახნი უკან წაეწვივნენ და მრავალნი თურქნი დახოცეს, ზოგთ ნაშოვარიც გააყრევინეს, მაგრა ქრისტიანობა ძალით ააოხრეს.

მოვლა თემურისა სამცხეს და წინ შიგებება ივანე ათაბაგისა და მეფის გიორგის ძმა კოსტანტილესი, ძღვნის მორთმევა და შემოხვეწნა, ასე რომე ჩვენ კემწიფის მორჩილნი ვართ და რასაც გვიბრძანებენ, იმისი მქნელნი ვიქნებით. თუ ბეგარასა გვთხოვთ, მოვართმევთ და საცა გვიბრძანებთ, შეძლების ღონით გილაშქრებთ. კემწიფემ მათი თქმული მოიწონა, მაგრა მ(ა)ჰმადის რჯულსზედ მოსვლა დაჰპატიჟა და ივანემ ათაბაგ(მა) დაჰპატიჟა და თავის საკლში კემწიფეს დაუწოქა და ასრე მოახსენა: ჩვენი ქვეყანანი სრულ ქრისტიანი არიანო და თუ მე რჯული დავაგდოო, ამითში ველარ დავდგებოო. ამის სიტყვაზედ კემწიფემ მერჯულენი მოიხზო და ივანე ათაბაგის თქმულნი სიტყვანი იმათ მოახსენა. მერჯულეთ კემწიფეს ასრე მოახსენეს: მ(ა)ჰმადის მოციქულობას და მღთისაგან ანგელოზის მოსვლას არა სჯერანო და ყურანს¹⁾, მაგრა თუ ჯახიასა და კარაჯას მუსურმანს მისცემენო და თავ გავზიდვრობას არ იქმონენო, თავიანთ რჯულზედ ყოფნა არ დაეშლებისო. კემწიფემ მერჯულეთ თქმული დაიჯერა და ივანე ათაბაგსა და მეფის გიორგის ძმას კოსტანტილეს ხალათი, გვირგვინი და კმლები უბოძა.

თემურ კემწიფემ ივანე ათაბაგი და მეფის ძმა კოსტანტინე ლაშქართ უთავა და სამციხიდან (sic) აფხაზეთს გაუძახა. ივანე ათაბაგი და მეფის ძმა კოსტანტილ(ე) თურქთა და მესხთ ლაშქრით აფხაზეთს გაუძახა. ვინც შეიტყო და დაიხიზნა, მორჩა და ვინც ვერ დაიხიზნა, ზოგნი დახოცეს და ზოგნი ტყვეთ წამოასხეს და აფხაზეთი დასწვეს, დააქცივეს და გამარჯვებული დაბრუნდნეს, თემურ კემწიფესთანა მოვიდნეს და მეფის გიორგის ქება მოახსენეს, გზის დანებება და ნუშლის მიცემა. კემწიფეს იამა და ათაბაგსა და მეფის ძმას კიდევ წყალობა უყო და საც ვისმე სატაბაგოს (sic) ტყვე ჰყვანდა, მოუსხმევინა და ათაბაგს უბოძა და აზატი ქნა და კემწიფემ იმერ(ე)თისა და მეფის გიორგის ანბავი ჰკითხა ათაბ(ა)გსა და ასრე უბრძანა: რისაგან არისო, რომ შენ ქართველის მეფის ყმა კარო და რისაგან არისო, რომ შენი ქვეყანა იმისის ქვეყნისაგან უბევრესო არისო. იმან ასრე მოახსენა: ლაშა გიორგის შვილს დავითოს მამიდამ ღონე გაუწყვიტაო, ქართველნი შეიფიცაო და ყვისადნი ყაისრს ქალი მისცაო და ქვეყანა რუსულანი ძმურად გაუყო. კორტობტისა და მახვილოს მთებს იქითაო ქაფამდისინო ზღვა და კმელი²⁾ და მთა და ბარიო მამიდას მისცაო და მთებს აქეთი არაზის წყლამდისინ თვითან დაიქირაო. მამიდის კერძს ქვეყანასაო ზღვა და მთებო ვითაც გალაე(ა)ნი ყველგ(ა)ნი ციხესავით ვარშემოვლებია, მტერი ვერსით აუტყდებაო. ლაშა გიორგის შვილს მეფეს დავითის კერძსაო აქეთ ურუმნი და იქით თურქნი და ერანელნი და არაბნიო, ჩრდილოეთით ოსნი და რუსნი ებრძვიანო. ჩვენი საკლის კაცნი ურუმთ მონაპირეთ დაყენესო და ლაშქართუხუცობადა და ათაბაგათ აჩინესო და მრავალნი თავადნი და აზნაურშვილნი თაბუნათ მოსცესო, სახასო ქალაქები და ქვეყნებიც მას მოაბარესო და ურუმთ წინ დაუყენესო. ერანელთ მონაპირეთ მკარგძელიანი დააყენესო, თავად ხორაზმელთ ძალი უყვეს და ქალაქები და ქვეყანან(ი) ააოკრეს და ყათლამი უყვესო. ამაზედანო ჩანგიზ ხანის ლაშქარმან ნამეტნავად ძალი უყო და საქართველოს მეფე დაიჩაგრა და ჩვენმან პაპამან მესხთ თავადები დაიმოყვრა და მიფარვით შემოიფიცა და ქვეშ ქვეშ ურუმთ კემწიფეს შერიგდა. დაუწყო თავის ბატონს ურჩობა და სახასო მამულეები უკუ(ი)ჭირა. ამაზედ მეფე დიდის ლაშქრით მოუხდა და შეი-

1) დედანში ამ სიტყვის მაგიერ სწერია: უარს.

2) დედანში სწერია: ე ვ მ ე ლ ი.

ბნენ და თავის ბატონს ზედ გაემარჯვა. მას აქეთ მეფე დიჩაგრა. ამ დროსა და ასრე დამარცხებულს მეფეს ჩანგიზიანნი საქართველოს შემოესივნენ და ააოხრეს და დემეტრე მეფეს ბარდას შესახვეწრათ არღუნთან მივიდა—ეგების თავის სამეფოს არგოს რამე. არ შეიხვეწა და მეფე კიდევ მოკლა და საქართველო სხვას მიუტა და მას აქეთ თუ არ მოყვრობით, თორადა მეფობით ჩვენზედ ძალი არ შესწევს. რა თემ(უ)რ: კემწიფემ ათაბაგის თქმული სიტყვანი გაიგონა, ასე უბძანა: ვინც თავის ყმასაო ნამეტნავს პატივს დასდებსო, აგრე დაემართებისო, ნამეტნავად პატივისდება ბატონობას მოანდომებსო. მერმე კემწიფემ ათაბაგს ასრე უბრძანა: მე მეფის გიორგისაგანო ბევრი ჯავრი მახსობსო. შენც შენი ლაშქარნი შეიყარეო, და მინდა იმაზე გავილაშქრო. ეს ანბავი მალვით კოსტანტ(ინემ) თავის ძმას მეფეს მისწერ(ა).

აქა თემურ კემწიფესთან მეფის გიორგის ფეშქაში და არზისა და ფეშქაშის მოხვლა. კარის კაცთათვის ფეშქაში და სახვეწარი წინგნები მოეწერა,—კემწიფესთან მამეკმარენითო, ჯაზიასა და ბეგარას დაეიდებო, ამ ნაპირის ქვეყნებსზედ ულაშქრებო და კარზედ მოხვლა არ შემოძლიაო, კემწიფისაგან მეშინიანო. აღგნენ ვაზირ ვაქილნი და ლაშქართუხუცესნი, ეროჯან შეიყარნეს და სიტყვანი ერთი ქნეს და მეფის გიორგის არზა და ძღვენი კემწიფეს მიართვეს და კარგად გააშინჯვინეს და ასრე მოახსენეს: ტყეში ერთი მოუხმარებელი ქვეყანა არისო. მიხვალ, გაგაქცევისო და როსაც წამოხვალ, ისევე ჩამოვალ და თავის ქვეყანას დაიქერსო და ქვეყანანი დაიჭირეთო და ამდენს სრულ ქვეყანაზედ არ გარჯილვართო და არც ამდენი ლაშქარნი ვისმე დაუკოციაო რომ აქ ამოგვიწყლო და ლეხს იქით ლაშქრობასო თურქნი დიღო შეჯგურებულანო. ჩივიან და ასრე მოვახსენებენო: ქვეყან(ა) კიდევ ბევრი დარჩომილა აულბელიო, ამ ურგებს ტყეში რასთვის ჩავგხოცს კემწიფეო. გიორგი მეფე კარაჯას იძლევებისო და კარზედ ამისთვის ვერ მოვაო, რომ ოთხჯერ თავს ლაშქარნი დასხითო და ცოლშვილის მოსარჩენლათ კელი გაიძრაო და მრავალ ლაშქარი ამოსწყლო. გაღანამც ამის შიშით კარზედან ვერ მოვაო და ამას ვეაჯებით კემწიფესაო, რომ გიორგი მეფეს შენაცოდები ჩვენ გვაპატიოთო, ჯაზია და ბეგარა დადეთო და უსარგებლოს ტყებში ამის უფრო თქვენი ლაშქარნი არ ჩახოკოთო. უწინვე მერჯულენი და შიხ იბრეიმ შ(ი)რვანის ბატონი მოეყენებინათ, ასრე რომ თუ კემწიფემ იმერეთსზედ გალაშქრება მოინდომოს, იმათ დაუშალონ და შერიგება გამოურჩიონ. ვაზირ ვაქილთ ლაშქართ მაგიერთ კემწიფეს შეხვეწნით მოახსენეს. კემწიფემ შ(ი)რვანის ბატონი შიხ იბრეიმ მოიხმო და მერჯულეთ ჰკითხა: გიორგი მეფე ჯაზი(ა)სა და ბეგარას იძლევებისო, მაგრამეო არც მუსურმანი შეიქმნებისო და არ(ც) ჩვენს კარზედ მოვა, სამართალი და რჯული მშმდისა რასა ბრძანებსო. მერჯულეთ ასრე მოახსენეს: თუ ჯაზიას მოგცემსო და მუს(უ)რმანთ არას აწყენინებსო, იესოს რჯული მჭირავათათვისო ფელამბარს ჰასრე უბრძანებიაო,—რადგან ჯაზია მოგცესო, ნურც მოჰკლავეთო ჯდა ნურცჰ მათზედ ილაშქრებთო; თუ მუსურმანთ წყენასშიგ იყენნო, მაშინ სიკვდილსა და ტყვეობას ღირსანო. რა ეს მერჯულეთათავე კემწიფემ გაიგონა, შირვანის მეფეს უბძანა—თქვენ რას იტყვითო. იმან ასრე მოახსენა: გიორგი მეფეს ჩვენთანც სახვეწარი წინგნი მოეწერაო. ღმერთმან ეს გამარჯვება საქართველოს ზედანო რომ თქვენ მოგცაო, არც ალექსანდრე მაკიდონელსაო და არცა სხვათა კემწიფეთ არ მისცემიაო და აქნობამდისინ არც ვის შეხვეწვინანო. ამდენი ქვეყანა და ციხები დაუქციეთო, ჯაზიაც იკისრესო, საკელი იქნების თქვენგან ჩუქებაო. კემწიფემ დაუჯერა.

აქა თემურ კემშიფი იმერ(ე)თის მეფე გიორგი შემოირიგა. და თემურს გიორგი მეფეზედ იმერეთს გალაშქრება შიხ იბრემი შირვანის ბატონმან დაუშალა და იპატივა. ელჩები დააბრუნა და გიორგი მეფეს წინგნი მისწერა. რა ელჩი და წინგნი მიუვიდნენ მეფეს, ნამეტნავად იამა და გამზიარულდა. ისრევე მღელ(ლ)ჩნი გამოგზავნა და ფეშქაშით გამოუგზავნა ათასი ცხენი, ათასი თეთრი თემურის საკელს ზედან მოქრილი, მრავალი კარგი და უცხო ნაქსოვნი სასაველო ჯაჭვები და იარაღები ბროლისაგან დათლილი ვერცხლისაგან გამოქედილი ჯამჭურჭელი, ბადაშხანის ლალი ერთი საკელათ ვერდემლა—კარგ ფერი, კარგად წყლიანი, კარგად გათლილი, სანახავად სამებელი, თერამეტი მ(ი)სხალ სამის მარჩილის წონა და ჯუჰარ მცნეთა მისი ფასი ძვირათ ღირებისათვის ვერ დადვეს. ესები თემურ კემშიფეს მოართვეს, კარის კაცებს სხვა ფეშქაშ(ი) მოართვეს და მეფის ფეშქაში კემშიფემ მოიწონა, ნამეტნავად ლალისა ასრე ბრძანა: ასრე კარგ ფერი და კარგად გათლილი, კარგად წყლიანი და ლალი ამ სიდიდით არვის უნახავსო, არცა სხვათ კემშიფეთ ჰქონებიათო და არც მე მინახავსო. იტყვიან, ის ლალი ახლა ინდოეთის კემშიფის სახლსში ძესო, თემურ კემშიფემ გიორგი მეფესაო საკემშიფო გვირგვინი და კ(ა)ლათი და კმალი გაუგზავნა, დიდის ქებით საიმედო წინგნი მისწერა და იქილამ აიყარა. ქართლზედ ჩაიარა, თბილის ქალაქს მეფეს ბაგრატს ესტუმრა და ცხენი და ჯარი შეესვენა და ყარაიასი ინადირა. მეფესა და მეფის შვილებს, თავადთა და მეფის კარის მოკვლებსა ყველას შეფერებით კალათები უბოძა და იქილამენ აიყარა და ნადირობით ყარაბაღში მივიდა. ბილახანის ქალაქის აშენებას კელი მიჰყო და გარეშემო ვალავანი გაუშომეს ორი ათას ოთხასი ყაენის ადლი, კედლის განი თხუთმეტი ადლი და კედლის სიმაღლეც თხუთმეტი ადლი, ხანდაგის განი თოთხმეტი ადლი და სიღრმე ოცი ადლი ჩასთხარეს და ზომით მეფეთა და მოებლეთა და მეპატრონეთა დაუყვეს და დამწვარის აგურით ააშენეს, ერთს თვეში გაათავეს, ლაშქარს შაჰისეც(ა)ნი უბრძანეს და არაზის წყლით დიდი რუ გაიღეს, სიშორით ექვსი ალაჯი, თხუთმეტის ადლის განითა სიღრმე აქეს, ზოგან სამი ადლ(ი) და ზოგან ხუთი ადლი, ზოგან ექვსი და რვა ადლიც გასთკარეს, სათავე მაგრა შეუტრეს და წყალპატარობაში არაზის წყლის მესამედს დაიქერდა. ორს მოცს დღეზედ გასთხარეს და ვითაც წვიმა ძრიელის ღვარი მღვრია ბილაღან-მიიყვანეს. თუ არ ძრიელი ცხენით კაცი ფონს ვერ გავიდოდა. ორმოცი სოფელი სხვა აშენეს იმ წყლითა და ბილაღანის მოსავალი შხ სეფის საფლავს შესწირა და უფროსი ერთი ქვეყანანი დაიმორჩილა. ზოგან თვითან მივიდა, ზოგან ლაშქარი გაუძახა. მორჩილი მისნი გამდიდრა და ურჩნი მისნი ააოკრა და თავ გამზიდანნი წახდინა და ამოსწყვიტა და საცა თვითან ვერ მივიდა, ელჩი მოუვიდა და კარგისა და ჟეტეთებისაგან ფეშქაში და ძღვენი მოართვეს. ელჩებს კარგად დახვდა და მრავალნი უბოძა. თვითანც ელჩები გაატანა. ყველანი ასრე დაიმორჩილა და ზოგან შვილი გააბატონა და ზოგან შვილისშვილები და ზოგან მისანდონი და ერთგულნი ყმანნი. უფროსი ერთი ქვეყან(ან)ი ისრევე თავის მემკვიდრეს ბატონებს მისცა და გიორგი მეფეს თავისი საბატონო დაანება, ერანი ჩაიარა და სამარყანდის ქალაქსშიც მივიდა, ჩინეთს წასვლა მოინდომა.

თემურ კემშიფე ხანარყანდით ხათს მიმავალი გზაზედ მიიცივალა. სამარყანდს მჯდომს თემურ კემშიფეს მოახსენეს—ხატეთით ვაჰარნი მოსრულანო და მრავალი უცხო რამე გასასყიდელი მოუტანიაო. კემშიფემან ბრძანა—ვაჰარნი თავიანთ სავაჭროს ქონებით მოახსითო. მოვიდნეს და რაც აქონდა მოუტანეს, მოიწონეს და კარგნი ფასნი მისკეს და კემშიფემ ხათის ქვეყნის

ანბანნი გამოჰკითხნენ. მათ ასრე მოახსენეს: კათას კემწიფესა და ერს ქვეყნისა მათისასაო ღმერთი არ იცინაო, კერძს ესვენო და ხუთანის ქალაქში ერთი კაცი არისო, დილას ვაჟიკაცი შეიქნებისო, შვადლისას წვერ უღვაშით შეიმოსვისო, მზის ჩასვლისას წვერ უღვაშ(ი) თეთრი შეეკნებისო და სიკვდილი არ იცისო და რასაც იტყვის, ის იქნებისო და კემწიფეც და ქვეყნის ერნიც მისის ბძანებით არიანო და ღმერთსა სრულ ყველათ გამჩენსაო და განკითხვასა და საიქიოს სამოთხესა და ჯოჯოხეთს არა სჯერანო და ასრე იტყვიანო—ვინც და ქვეყანათა ზედან კარგს საქმესა იქსო სამადლოსაო, რა მოკვდებისო, კემწიფეთა და მეპატრონეთა ჯალაბებსა ჩავს(ა)ხვის, კორც შეისხამსო და იმათ შეილათ იშობებისო, უწინდლისაგან უკეთეს შეიქნებისო. ვინც ამ ქვეყანას ძალსა და უსამართლოს იქსო, ან გლახათაგან იშობებისო და ან ოთხფეკთაგან იშობებისო და ან ფროსანთაგანო და ან ლოღავთ და მძრომელთ ჭიებისაგანო და როგ(ო)რც მას სხვა გაურჯიანო, ისე უნდა თვითან გაისარჯოსო. იმათს კემწიფეს ქვეყანათა ზედან თავის მეტი არვინ ჰგონიანო, თუ სხვა კემწიფე ან ყოფილიყოს და ან იყოს და კარი კემწიფისა ასრე გარიგებული არის, რომ სიღამაც მათს ქვეყანაში უცხო კაცი მოვა, ვაჰარი იყოს თუ სხვა მოსაქმე, ფიცხლავ ნაპირის მცველნი მისწერენ, თუ რა საქონელი აქვს და ან რა მოკვლეა და ან სიღამ მოვა, ასწერენ და ანაწერს კ(ე)მწიფეს მიართმენ და ასრე მოახსენებენ—ამა და ამ ქვეყნიდამენო თქვენს ყმასო გამოუგზავნიანო. ორმოცს დღეს კარგად დახედებიანო, სასმელ საქმლით კელს შეუწყობენო, ქალაქსა და კარგს ადგილს დაატ(ა)რებენო და რა ორმოცი დღე გათავდებისო. რაც ნოტუნანიაო ერთისაოვის ორს იმდენს მისცემენო და კარზედ მიყვანებენო და თაყვანს აცემენებენო და კემწიფეს არ აჩვენებენო, გზისათვის უწვებლობის ნიშანს მისცემენო და ქალაქში აღარ დააყენებენო, უნდა წავიდესო. რა ეს ან(ბ)ებები თემურ კემწიფემ გაიგონა, ასრე ბრძანა: შორე ჩანსო რომ იქ ქვეყანას ეშმაკნი დაჰპატრონებიანო, თუ არა ვინ ვაიგონაო კაცის უკვდ(ა)ეგებაო და სახისა და ბალნის დღეში სამჯერ ფერის გამოცვლაო. მაშ ის გაცხადებული ეშმაკი არისო. ჩემთვის მართებული არისო, მღთის წინაშენ გემართებსო, რომ მათზედან ვავილაშქრო და კერპნი დაუმტვრიო და საკერპენი დაუქცივო და ის ეშმაკი რომ ბალანს დღეში სამჯერ ფერს უცვლის, ის მოუღლო და მართალი ღმერთი ვაცნობინო.

აქა თემურ კემწიფის გალაშქრება სამარყანდით ხათაზედა მოსარჯულღებლათ. ბრძანა თემურ კემწიფემან, გასწერეს წიგნი (sic), იხმეს ლაშქარიდა ხუთის წლის ჯამაგირი სალაროდამენ ნაღდი მისცეს და სამარყანდით აიყარა დიდის ლაშქრით, დაშტი ყ(ი)ბჩაღის გზით ჩინეთსა და ხათაზედ წავიდა, ორისთვის სავალსზედ გზა გაიარეს თემურ კემწიფე ავად გახდა, მოდგნენ წამლით ჰაქიმნი და მკურნებელნი და ვერას საქმით ვერც სენი უცნეს და ვერც წამალი მოახმარეს და გაუძნელდა საქმე და კემწიფემანც თავს შეატყო, რომ ვეღარ მოურჩების. თავისი უფროსს შეიღს ფირ მჰმად ჯანგირ სამარყანდის ბატონი და საკემწიფოს კარის გამრიგენი უფროსნი კაცი იხმო კემწიფემან და მრავალი კარგი ანდერძები უბძანა და შეიღნი და შეიღის შეიღნი, სალარო და ქვეყანანი და მეფენი და თავადნი მას მიაბარა და ასრე უბძანა: აქედამ დაბრუნდითო და ლაშქარიც დააბრუნეთო და კემწიფურის წესით სამარყანდს მიმასვენეთო და იქიდამენო ყველგან მეფეთა და მეპატრონეთაო ხალაით და სამეფო წინგნები გაუგზავნეთო და ჩვენგნით შენი გაკემწიფებაო და ჩვენი ამ სოფლით მიცვალება შეატყობინეთო და ჩემი სალარო თქვენს კელთ არისო და ჩვენი ვა-

ქილ ვაზირნი თქვენ გახლავანო, თვითანც ჩემთან გაზრდილ კარო და რაც მე-
ვეენ ქვეყანათა ზედანო, ყველა კაოვად გახსობსო, შენც ისრე ჰქენო. დღე-
ვანდლის საქმეს სახვალიოთ ნუ მიაგდებო და მტერს დროს ნუ დაცლიო,
ყმათ სამსახური დაუსწავლეო, შეფერებით ნამსახურათთ მითთა წესაზედ ჯილ-
დო და სარჩო გაუჩინეთო და მერჯულეთა და ნათესავთა დიდგვართა და ჰქვი-
ანთა, მკოდინარეთა და ნამს(ა)ხურთა და პატივნი დასდევო, გლეხთა და ვაჰარ-
თათა ძალას ნუ უხამ და გამოსაღებსა მათსა მოუკელ რამე და ვაკარე, სჯობს
ქვეყნის ასაშენებლათ. ქერივ ობოლთ სარჩო გაუჩინეთ, გლახანი მიცემით გაა-
ხარეთ, მშვიერნი გააძღვიეთ, ტიტველანი შემოსეთ, მოძალადენი შეშინებით
მოამშვიდეთ, თავ გამზიდავნი წახდინეთ და ავად მიეპყარით, რომ თქვენს ბძა-
ნებას არ გარდვიდნენ. მლთის შიში იქონიე, ძრახვა და მემშურნობა) თქვენ-
გნით შორ ამყოფეთ, დიდს კაცს ცოტას სამსახურს ნუ უბძანებ და მცირეს
კაცს დიდს სამს(ა)ხურს ნუ დასდებ. ერთი რამე გამოსარჩივი საქმე გაქონდეს,
მრავალს კაცსა ჰკითხე, ხან ყველას ერთგან და ხან ცალკე ცალკე. ყველას თქმუ-
ლი გაიგონე და შეადარე სიტყვა სიტყვასა და რომელიც შენ გიჯობდეს, ისრე
ჰქენი. ამ საქმით მტერნი დაგეჩავერიან და ქვეყანა ავიშენდებსა და
დაგიწყებენ. ლაშქარნი მადრიელი და მორჭმული გეყოლებინს. ავის მქნელს
ავად მიეპყარ და კარგის მქნელს კარვად. შიშით ავის ველარ იქმონენ. ამით
კემწიფობა გაძრიელდება. რა ეს ანდერძები შეიღს დაბარა, მოიკმო თავისი ვაზირ-
ვექილნი და საკემწიფოს გამრიგენი მეფენი და თავადნი და ლაშქარი და ჯა-
რი. თავისი შეილი ფირ მჰმდ ჯაჰნგირი თავ(ი)ს მაგიერად კემწიფეთ აკურთხა
და ყველამ ფეხს აკოცეს და თავყვანი სცეს და ბრძანა თავისის თავის ავად-
ყოფნითა დაბრუნება ლაშქრიანათ. იხმნეს ოსტატნი და გაკეთეს კუბო და
კემწიფე წამოსაყვანლათ მოინდომეს. დიად შეძნელდა, ასრე რომე კუბოში
შესვლის ღონე აღარ ჰქონდა. პარასკევს საღამოსა კემწიფე მიიცვალა. შეიქნა
ლაშქარში ტირილი და ყველამ საყელონი გარდიხივეს. სამს დღეს იქვე დადგნეს,
ყველას ხალათები უბოძეს. კემწიფემ მამა მისი, ქვეყნის დაქირვისათვის მრავალ
გვარად გარჯილი, ქონებითა და მორჭმულობით გაცრცვილი, სული ტანით,
ქეუა თავით და სინათლე თვლით გაშორ(ე)ბული ტანი კუბოში მიასვენეს და
კუბოს თვალ მარგალიტით მოკაზმული ზეწურები გარდაბურეს და კუბოს ქვეშ
მეფენი და კემწიფენი შესხდნეს, დიდის დიდებით დაბრუნდეს და სამარყანდს.
მოასვენეს. ის მიწას მიბარეს და მრავლის სარჯლითა და ოჯახის თხრით და
სიკვდინებითა და დატყვევებით ნაშოვნნი სხვათ დარჩა და მას განკითხვის დღის
შიში თან წაჰყვა და ქვეყანანი ზოგი ვინ დაიპირა, ზოგი ვინ. ქართველთ ქრო-
ნიკონი სამას სამოცდა ჩვიდმეტო იწერებოდა ქკს ტოზ თემურ კემწიფის
სიკვდილი. ამის წერაში ორას ოთხმოცს წელიწადს გაეარა და ინდოეთს ის-
რევე იმისნი ნათესავნი კემწიფობდენ აქამლი.

დ ა ნ ა რ თ ი.

ეს დანართის სახით აქ მოთავსებული „სწავლება“ ფარსადანის მიერ მისი შვილის დავითისადმი, მოთავსებულია ისტორიაში იმ ადგილს, სადაც ნაამბობია ავტორის შვილის დავითის შესახებ (ზემოთ გვ. 285). ამ დანართს ტექსტში შემდეგ მიყვება „ამბავი თვალდამწვრიანთა“.

აქა ფარსადან გიორგიჯანიძე თავის შვილს დავითს ასწავლი(ს). კეჟუ სჯობსო ყოვილის ფერსაო და ძვირათ და ძნელად საშოვნელი არისო და კემწიფენი მოძებარნი არიან ამ რივის კაცისაო. კეკიან(ი) ამას ჰქვიან, რომ ხოშიადის შემნახავი იყოს და ყოველს კაცს სიტყვა საამელი უთხრას და საწ(ა)-დელი თავისი არვის გაუცხადოს. როგორც წინა უამში მამა პაპათა თქვეს, სიტყვანი—მარცვალთ თესვათავით მიწა მოფარეთო, რომ ფრინველმან და ჭიებმან არ შეგიჰამონო და მოსავალი არ მოგ(ი)ცდესო. აბა თუ მიწას მიუფარავს და ფრინავნი და ჭიანი ვერ ნახავს, გამწვანდება და კარგს მოსავალს მოიყვანს და მარგებელია პატრონისა და სხვათაცა. აბა სიტყვანი ასრე შეუდარებია. თუ მიფარვით ი(თ)ქვას, საქმე მისი გარიგდება და თუ მრავლისათვის უთქვამს, მემშურენნი სალხინოს საჭიროთ გაუხდიან და დახჩხუბვენ და აღარ გაურიგდება. აბა კაცის პატივისმდებელი სხვაც არის თავათ საქონელი და მორკუმლობა და მერმე პატრონობა და ან პატრონსთან კარგი ყმობა. რა გინდ საქონლის პატრონი ცუდი კაციც იყოს, პატივს დასდებენ. კაცისათვის ძრახვა სჯობს სიგლახით შებრალებასა. აბა უქონლობას ყოველი ჭირი სჯობს. მოსავლით დახარჯვა კაცს არ წახდენს თუ კარჯს ზედ ერთი დინარი დღეში ნამეტნავი მოსავალი გაქვს, არ წახდები და თუ ხარჯზედ დღეში ერთი დინარი ნაკლები მოსავალი გაქვს, თავს უშველე რომ აღრე დაგლახაკდები. იესოს ქრისტეს უბრძანებია: შენს ვენახს რომ სწყუროდესო, სხვათა ვენახთ წყალს ნუ მისცემო. ნათესავთზედ უბძანებია: რომელიც უფრო ახლო მეყვისნი არიან, იმათი უბრძანე და თუ მეტის ქნის შეძლება აქონდეს, მადლის ქნა რაც ბევრია, ისი სჯობს. სიგლახობის უძნელეს არათფერი ჭირი არ იქნების, მეტადრე სიბერის დროსა. ფრლოსის უთქვამს: ასვი, აქამე და გაეცო და შეინახეო სიბერის დროთათვისო, რომ აღარც გექნების ძალი, ძლევაო და არცა შოვნა მოგება და შვილსაც შესძლდებოდი. შენი მონაგები შეშურდების შენთვის და შენს მონაგებსაც ტუქვისითა ყვედრებით თუ მოგცენ, კარგია და ნათქვამიც არის—სჯობსო სიკვდილი ყვედრებასაო. აბა მოკლეთ გეტყვი, შვილო დავით, ღმერთმან გიხსნას კეჟუფიფების რისხვისაგან. ამდენი რომ შენ გაეც, აბა დაჭირების დღეში ერთის ჩითახური-სა ვინმე მოგეხმარა, თუ არა მაშ ყოველს კაცს მართებს სხვათა თავისი ერ(ი)-ვნოს და საბოლოს ირიგებდეს, რომ სხვათა კელის მზერავი არ შეიქნას და რა გინდ მოსაველი (sic) ბევრი აქონდეს, მაშინც კარჯის ქნას მოუკლოს და გულება (sic) დაიმშვიდოს წესას ზედან და შეძლების ღონით სამლოთო საკაცო¹⁾ მადლი გარდიხადოს. საქონელი კაცს რა გინდ ბევრი აქონდეს, დაფარვითა სჯობს თორადა მემშურნე და მობეზლარნი მტერნი ასტყდებიან ან მეპატრონესთან შეაბეზლებენ და წართმენ და ან ქურდს შეუზენენ გასაქურდ(ა)ვად და ან ძმას და შვილს გარდაჰკიდებენ და ან ტყვილსა და მიზეზს აუტეხონ (sic) რომ მოგრაგს დაჭიროვინონ. მაშ საქონელიც მიფარვით აქონდეს, სჯობს. ყოველის კაცის მომადრი-ელობა სჯობს დამდურებასა. მტერს მტერობას ნუ გაუცხადებ, შენი თავი მოყვრათ

¹⁾ დედანში: საქაცო

აცნევ. თუ მან გუნება შენზედ კარგი ქნას, შენც გმართებს მაზედ გუნების გაკეთება და თუ არ გაგიკეთდეს, იესოს უბძანებია: რომლისაც საწყაოთ მოგიწონო, იმავე საწყაოთ მიუწყევო. ვალს გარდახდა უნდა, ჯავრს თმენა და დამშვიდება სჯობს. შენი შენთვის შეიბახე. გაუჭირებელი ღმერთია. შენ რომ გაქონდეს და სხვათ მისცე, დიდი მადლია. მაგრამ რომ არა გაქონდეს რა და გეჭირებოდეს და სხვათა სთხოვო და ავდგბით ან პასუხი გითხრან და ან არა, სიკვდილი სჯობს. თუ ჭკუა გაქონდეს და ან შიში სიგლახაკისა, შენი ქონება სამათ გაყავ: ერთი სამართოს საქმეზედ დახარჯევ და მეორე კერძი თავსა და ცოლშვილთა და ნათესავთა და ყმათა და მოსამსახურეთა და სახლისა და მამულთ მოსახმარისათ დ(ა) ერთი კერძი სიბერისა და სიკვდილის დღის მოსახმარისათ, რომ ორივე დღე სიბერე და სიკვდილი სწ(ო)რნი არიან. თუ მოკვდეს, მისს სულსა და საფლავს მოახმარონ და თუ დარჩეს, სასმელ საქმელსა და ტანისამოსსა და აჭიმსა და წამ(ა)ლს მოახმარონ და ეს მართალია და ქიშმარიტი რომ ყოვლს მამას თავისი საქონელი და მამული თავისის შვილისათვის უნდა, მაგრა შვილს თუ მამა საქონლიანი ჰყავს, მალ მისი სიკვდილი უნდა, რომ მის საქონელი დახარჯოს და თუ მამა უქონელია, შვილი ერთს ლუკმას პურს რომ აჭმევს, დღეში ასჯერ წააყვიდრებს—გაძაღლებული არ კვდებისო რომ მოგრჩეთო. აბა ძმა და შვილი თუ კარგნი ყოფილიყვნენ, ღმერთსაც ეყოლებოდა. ღმერთმან ერთი კელის ამარას ნუ ქნას, იცოდით (sic) და თავს მოუარეთ.

ხმარებაში არა-ხშირად გულისხმობს სიტყვის და სხვა ტერმინის განმარტება.

- აბაბრი (საკუთრივ—აბიანბარ, სპარს. اب انبار)—წყლის საცავი, აუზი.
 - აბხანა (სპ. اب خانه)—წყლის აუზი.
 - არზა (არაბ.-სპ. عريضة)—თხოვნა.
 - აჯა (არაბ.-სპ. حاجه)—მოთხოვნილება, საპირობება, სურვილი.
 - აღაჯი (თურქ.)—მანძილის ერთეული, უდრის 7 კილომ.
 - ბარხანა (სპ. بارخان)—ცნობის გამომცხადებელი მყვირალი.
 - ბეგლარბეგი—მოზრდილი პროვინციის მართველი
 - გუჰარაზაზარი (არ.-სპ. كواه محضر)—დამოწმების ქაღალდი, მოწმე.
 - დაშნა (სპ. دشنه)—ხანჯალი, ხმალი.
 - დაშტი (სპ. دشت)—უდაბნო, ველი.
 - დახოჯვა, სიტყვისაგან ხოჯა (სპ. خواجه)—კეთილშობილი კაცი, ბატონი, საკუთრივ. დახოჯვა—დასაკუთრისება.
 - დიბა (სპ. ديباه)—ოქროქსოვილი ფარჩა.
 - დოვლათი (არ.-სპ. دولت)—მდიდარი, ბედნიერი, სახელმწიფოსი.
 - დოლბანდი (სპ. دولبند)—თავსაბურავი მამაკაცისა (ტურბანი).
 - ელი (თურქ.-სპ. ايل)—ტომი
 - ეშიკაღასი (თურქ.-სპ. ايشيس اغاسى)—ცერემონიებისტერი, ძველი ქართული მანდატურთ-უხუცესი.
 - ეშიკაღასბაში (თურქ. ბაშ სეს—თავი)—ეშიკაღასების თავი.
 - ეჰტიმადოვლე (არ.-სპ. اهتمامى دولت) სახელმწიფოს მმართველი (ტიტული სპარსეთის პირველი ვეზირისა).
 - ვუქილი (არ. وكيل—მოადგილე (ნამესტნიკი), რწმუნებული.
 - ზავთი (არ. صوت)—ხმა, მუქარა; ზავთის ქმნა—ქონებაზე ყადაღას დადება.
 - თაბუნი (თურქ. تعبون) — გუნდი, ჯგუფი
 - თაჯი (სპ. تاج)—გვირგინი
 - თომარი (არაბ.-სპ.)—გრაფილი, აღრიცხვა
 - ილლარი (თურქ. ايلار) — ექსპედიცია.
 - მაზდი (სპ. مازد) —საჩუქარი, ჯამაგირი.
 - მალუჯაპთი, საკუთრ. მალუჯაჯიბ (არ.-სპ. مال واجب)—შემოსავალი, მოგება.
 - მანზილი (არ.-სპ. منزل)—გასაჩერებელი ადგილი.
 - მანჯანიყი. (ბერძნულიდან შემოსული სპ. منجنيق — ქვის სასროლი, შურ-ნარჩილა—ფული, მე-17 ს-ნის დასასრულს უდრიდა სამი ბაზს. | დული, ქალი.
 - მაშია (სპ. منشيك) — ფეხზე ჩასაცმელი.
 - მეჯლიში (არ.-სპ. مجلس) — კრება, შეყრდობა.
 - მეჰმანდარი (სპ. مهماندار) — მასპინძელი, სტუმრების მიმღები მოხელე.
 - მიზზა (არ.-სპ. ميرزا) — კეთილშობილი, მწერალი; საკუთარ სახელის შემ-
- დგე დასმით ნიშნავს ბატონიშვილს.
- მინბაში (თურქ.) — ათასისთავი.
 - მურ.სა (არაბ. مرصع) — მოოქვილი.

- მუსაფი (არაბ. *مذهب*)—ყურანი.
- მელამი (არ. *معلم*)—ურთიერთ დარდის მომგვრელი.
- მუჯალა(არ. *مجاله*)—ფიქრი, მეგობრობის და კარგ განწყობილების ჩვენება.
- ნუზლი (სპ. *نوز*)—სამასპინძლო
- რაცამი (არ.-სპ. *رقم*)—ასოს გამოხაზულობა, წერილი, მეფის ბრძანება.
- სამანდარი (სპ. *سامندر*)—დაბის სხელი ინდოეთში.
- სიბა (თურქ. *سببه*)—შემოღობილი ადგილი.
- უზბაში (თურქ.)—ასისთავი.
- ურუმი—ასე უწოდებდნენ ქართველები ბერძნების სამკვიდროზე დაბინა-
ვებულ ოსმალთ. წარმოსდგება სიტყვისაგან რუმი (=რომი), ურუმი—რომაელა.
- ფეილანბარი (სპ. *بغمبر*)—წინასწარმეტყველი.
- ფიშვაზი (სპ. *بيشواز*)—შეხვედრა (საზეიმო).
- ფლური—ოქროს ფული, დრაჰმანი.
- ფარალათი (არ.-სპ. *فرغت*)—სუბუქი.
- ფუში (სპ. *فوش*)—დასახურავი, ტანისამოსი.
- ქალანთარი (სპ. *كالتار*)—ქალაქის თავი.
- ქანარა (სპ. *قناره*)—საყვირი.
- ქარხანა (სპ. *كارخانه*)—დუქანი, ფაბრიკა, არსენალი.
- ქათარი (არ.-სპ. *قار*)—ურწმუნო.
- ქეთხუდა (სპ. *كندخدا*)—მამასახლისი.
- ქემბა, ქეშა (თურქ.)—სერასკირის (ოსმალთ სარდლის) შოადგილე.
- ქურაქანი (არ. *قوركان*)—თემურლენგის ეპიტეტი, ნიშნავს პროტექტორს.
- ყათარი (თურქ. *قاتر*)—ჯარი.
- ყათლამი (არაბ.-სპ. *قتل*)—მოკვლა (ამოხოცვა).
- ყაჯარი—თურქული ტომი სპარსეთში.
- ყიზილბაში (თურქ. *قرقش*)—ნიშნავს წითელთავიანს. ასე ეწოდებოდა სპარსეთში შვიდ თურქულ ტომს წითელ თავაბურავის გამო, რომელიც მათ ახასიათებდათ. ამ ტომებს ემყარებოდა დასაწყისში სეფიანთ დინატია.
- ყორჩი (თურქ. *قورچی*)—არტილერიისტი)—ყიზილბაშ ჯარისკაცთა სახელი.
- ყორჩიბაში—ყორჩების უფროსი.
- ყული (არ.-სპ. *قوله* და *قوله*)—მონა. შაჰ-აბას I-მა შექმნა ყორჩების და სპარდაპირებლად ყულების ჯარი, რომელშიდაც ბლომად იყვნენ ქართველები.
- ყულარადასი (*قول آغاسی*)—ყულების ჯარის უფროსი.
- შეიხი, შიხი (არ.-სპ. *شیخ*)—მოხუცი, მეცნიერი.
- ჩათარი (თურქ.-სპ. *چاتار*)—შიკრიკი.
- ჩრალვანი (სპ. *چراغان*)—ილუმინაცია.
- ხაინი (არ.-სპ. *خاين*)—მოღალატე.
- ხანდაგი (არ.-სპ. *خندق*)—ღრმა ხბრილი (შეიძლება წყლით სავსეც).
- ხოჯა (არ.-სპ. *خواجه*)—საქურისი, ბატონი.
- კალათი (არ.-სპ. *خاعت*)—ტანთსაცმელი, რომელსაც სპარსეთში იძლეოვენ ჯილდოს სახით.

კონტარი (სპ. خون کار)—სისხლის საქმეთა ბატონი (ასე ეწოდებოდა სპარსულად ოსმალეთის სგლტანს, რომლის ხელთ იყო მის ქვეშევრდომთა სიკვდილ-სიცოცხლის საქმეები).

ჯაბადარბაში (არ.-სპ. جہادار باش)—ქონების, იარაღის მქონეთა უფროსი; جہاد—უუთი, ჯაბადარბაში—იმათი უფროსი, ვისაც უუთები აბარია.

ჯაზია (არ. جذية)—გარდასახადი, დაწესებული ჯერ კიდევ არაბების სსხა ლიფოში კაცის თავზე არა-მუსულმანთათვის.

ჯალალი—თაგისი ქვეყნიდან გასული

ჯანიშინი (სპ. جانیشین)—მოადგილე (ხელმწიფის).

ჯარა (არ.-სპ. جراح)—ქირურგი.

ჯარჩი (სპ. جارجی)—ცნობათა გამომცხადებელი.

ჯერგა (სპ. چرگه)—ნადირის დასაქერი ბადე.

ჯილავეი (სპ. جلادار)—ლაგამი.

ჯილავედარი (სპ. جلادار) მეჯინიბე, მეუზანგე.

ჯინსი (არ.-სპ. جنس)—გვარი, ქონება, პურეულობა.

ჯილა (სპ. جیغه)—მოოქველიფოთა თავსაბურავზე დასარკობი.

ჰავადარი (სპ. هوادار)—ჰაეროვანი, მეგობარი.

ჰარამი (არ.-სპ. حرام)—საიდუმლო; ქალთა განყოფილება.

ერთს ადგილას (გვ. 227) ფარსადანს მოყავს სპარსული ლექსი ქართული ასოებით, რომლის ალდგენილი სპარსული ტექსტი თავის ადგილს ვერ იქმნა მოყვანილი (იმ სტაბაში, სადაც ტექსტი იბეჭდებოდა, სათანადო შრიფტის უქონლობის გამო). ლექსი იკითხება შემდეგნაირად:

بیدار کش پادشاهی را نشاید

اگر شود بخز شش ماه نه پاید

მეორე ადგილას (გვ. 237) ფარსადანს მოყავს თურქული სიტყვები: ჯალათ გელსუნ—ჯალათი მოვიდეს (جلاد کسون).

მესამე ადგილას (გვ. 239) ფარსადანს მოყავს სიტყვები კოკი გულე, რომელიც ფრიად დამახინჯებული უნდა იყოს და განუმარტებელი რჩება.

ზოგიერთი შენიშნული კორექტურული შეცდომა.

- გვ. მ სათაურში ცალეების უმეტეს ნაწილში დაბეჭდილია 1660 წ.; უნდა იყოს—1669 წ.
„ 225 სტრ. 19 დაბეჭდ.: გორგიჯანიძე. უნდა იყოს—გ(ო)რგიჯანიძე.
„ 238 უკანასკნელი სიტყვა იკითხება—გაიკითხეს
„ 234 სტრ. 6 დაბეჭდ.: და და; უნდა იყოს—და.
, 304 „ 22 „ კაიგსო; უნდა იყოს—გაიგსო.

